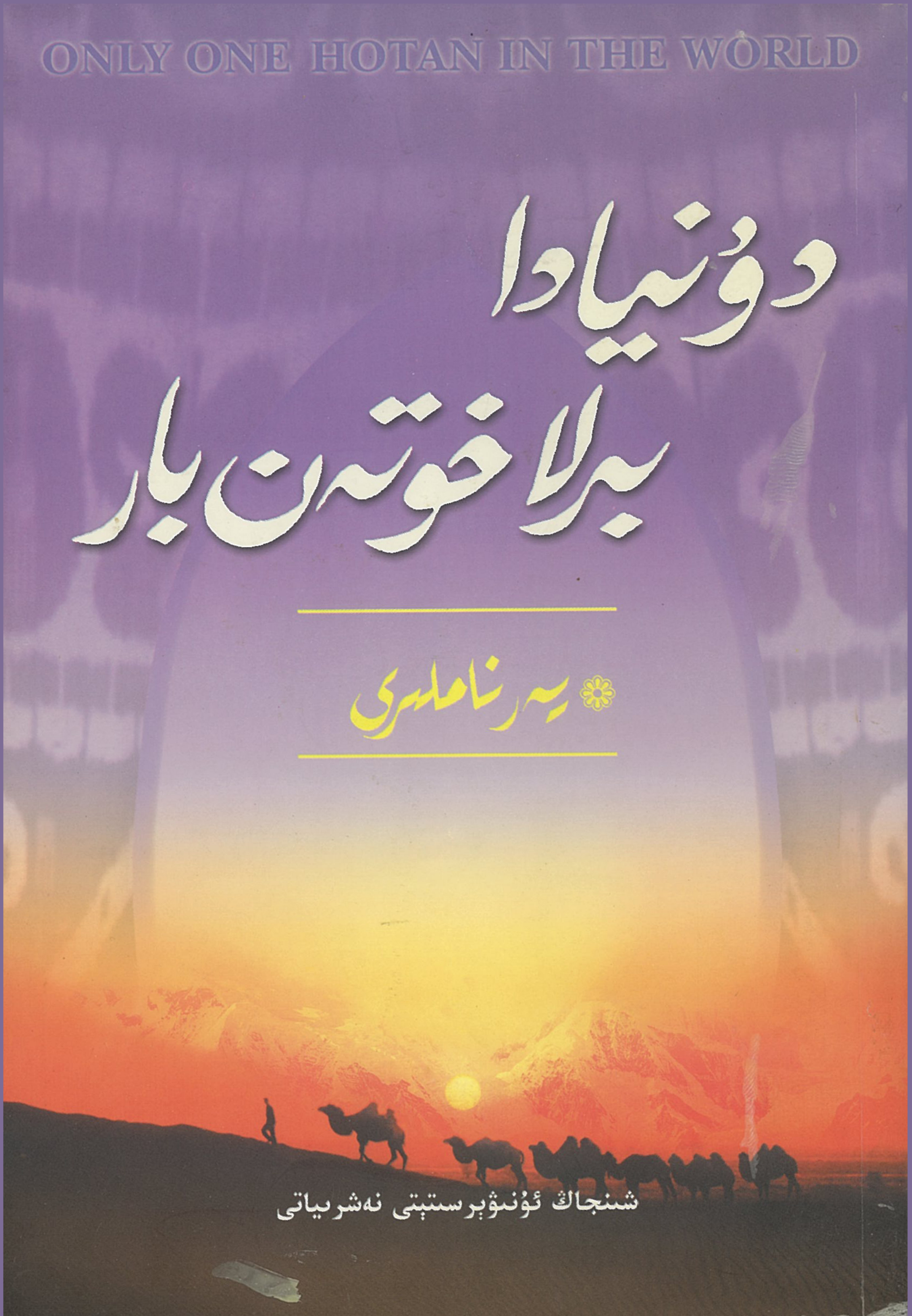

ONLY ONE HOTAN IN THE WORLD

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

يەر ناملىرى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

10

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ناملىق يۈرۈشلۈك كىتابلار

يىللار، ئادەملەر، ۋەقەلەر
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، بوستانلىق ۋە ئېكولوگىيە
مەدەنىيەت، مائارىپ، تېبابەت
يىپەكچىلىك، قاشتېشى، گىلەمچىلىك
ئەدەبىيات ـ سەنئەت
ھېكايەتلەر
خەلق قوشاقلىرى (تاللانما)
ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر، چۆچەكلەر (تاللانما)
خەلق داستانلىرى
يەر ناملىرى
خوتەن دىئالېكتى
كىتابلار ئۇچۇرى
چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى خوتەن
كارخانىچىلار

ISBN 7-5631-2039-4

ISBN 7-5631-2039-4
（维文）定价：29.30元

www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ONLY ONE HOTAN IN THE WORLD

❁ رەسىملىك نامەلەر

تۈزگۈچى : ئابدۇللا سۇلايمان

BY
ABDULLA SULAYMAN

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: پالتاخۇن ئەۋلاخۇن
مەسئۇل كوررېكتورى: قېيۇم تۇرسۇن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

—— يەر نامىلىرى

تۈزگۈچى: ئابدۇللا سۇلايمان

شىنجاڭ ئۈنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى №14، پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنخۇا كىتابخانىلىرى تەرىپىدىن سېتىلىدۇ
ئۈرۈمچى شەھەرلىك يىبەيفېڭ مەتبەئەچىلىك چەكلىك
مەسئۇلىيەت شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 880×1230 مم 1/32 باسما تاۋىقى: 15 قىستۇرما ۋارىقى: 2
2006 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
2006 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىرازى: 0001 — 3050

ISBN 7—5631—2039—4
باھاسى: 29.30 يۈەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

目　录

مۇقەددىمە 1

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ تەبىئىي ئەھۋالى ....
和田地区自然概况 29

خوتەن شەھىرى .... 和田市 ... 37

گۇجانباغ كوچا باشقارمىسى (9)① ....
古江巴格街道办事处 44

گۇلباغ كوچا باشقارمىسى (5) 古勒巴格街道办事处 ... 47

ناۋاغ كوچا باشقارمىسى (5) ... 纳瓦格街道办事处 ... 48

نۇرباغ كوچا باشقارمىسى (4) 奴尔巴格街道办事处 ... 50

لاسكۈي بازىرى (11) .... 拉斯奎镇 ... 51

شورباغ يېزىسى (16) .... 肖尔巴格乡 ... 53

ئىلچى يېزىسى (17) .... 伊里其乡 ... 55

گۇجانباغ يېزىسى (7) .... 古江巴格乡 ... 56

ئاقچال باشقۇرۇش رايونى (2) ... 阿合恰勒管理区 ... 57

خوتەن ناھىيىسى .... 和田县 ... 73

باغچى بازىرى (29) .... 巴格其镇 ... 83

توساللا يېزىسى (22) .... 吐沙拉乡 ... 85

خانئېرىق يېزىسى (33) .... 罕艾日克乡 ... 88

---

① بۇ مۇندەرىجىدىكى تىرناق ئىچىگە ئېلىنغان سانلار، ھەر قايسى يېزا - بازارلاردىكى مەمۇرىي كەنت (ئاھالە كومىتېتى) لەرنىڭ سانىنى كۆرسىتىدۇ.

لايقا يېزىسى (15)…………………… 拉依喀乡 … 92
بوزاق يېزىسى (22) …………………… 布扎克乡 … 94
يېڭىئاۋات يېزىسى (15) …………… 英阿瓦提乡 … 96
لاڭرۇ يېزىسى (15) ……………………… 朗如乡 … 97
سېغىزكۆل يېزىسى (15) ……… 色格孜库勒乡 … 99
يېڭىئېرىق يېزىسى (6)…………… 英艾日克乡 … 100
تەۋەككۇل يېزىسى (21)…………… 塔瓦库勒乡 … 101
ئىسلامئاۋات يېزىسى (12) … 伊斯拉木阿瓦提乡 … 103
قاشتېشى يېزىسى (12) …………… 喀什塔什乡 … 105

قاراقاش ناھىيىسى ………………………… 墨玉县 … 107
قاراقاش بازىرى (22) …………… 喀拉喀什镇 … 112
توخۇلا يېزىسى (12)………………… 托胡拉乡 … 116
زاۋا يېزىسى (34) ……………………… 扎瓦乡 … 119
ئاقساراي يېزىسى (23)………… 阿克萨拉依乡 … 124
جاھانباغ يېزىسى (20) …………… 加汗巴格乡 … 128
ئۆرچى يېزىسى (19)………………… 乌尔其乡 … 131
سايباغ يېزىسى (28) …………… 萨依巴格乡 … 135
پۇرچاقچى يېزىسى (28) ………… 普恰克其乡 … 139
ماڭلاي يېزىسى (15) ……………………… 芒来乡 … 143
قويچى يېزىسى (25)………………… 阔依其乡 … 147
ياۋا يېزىسى (22)……………………… 雅瓦乡 … 150
قاراساي يېزىسى (32) ……………… 喀尔赛乡 … 153
كۇيا يېزىسى (30) ……………………… 奎牙乡 … 158
تۇۋەت يېزىسى (21) ………………… 吐外特乡 … 162
يېڭىيەر يېزىسى (12) ……………… 英也尔乡 … 166
كاۋاك يېزىسى (23)………………… 喀瓦克乡 … 168
قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلار ۋە ئاسار-
ئەتىقىلەرنىڭ نامى…………………………………
172…墨玉县部分人工建筑物及古迹名称 ……………

www.uyghurkitap.com

قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك
گەۋدىلەرنىڭ نامى 墨玉县部分自然地理实体名称 … 174

گۇما ناھىيىسى …… 皮山县 … 177

گۇما بازىرى (20) …… 固玛镇 … 183
دۇۋا بازىرى (9) …… 杜瓦镇 … 189
قوشتاغ يېزىسى (16) …… 阔什塔格乡 … 193
كىلياڭ يېزىسى (11) …… 克里阳乡 … 198
كۆكتېرەك يېزىسى (26) …… 科克铁热克乡 … 203
سانجۇ يېزىسى (24) …… 桑株乡 … 208
مۇجى يېزىسى (20) …… 木吉乡 … 214
موكويلا يېزىسى (21) …… 木奎拉乡 … 218
زاڭگۇي يېزىسى (11) …… 藏桂乡 … 223
پىشنا يېزىسى (8) …… 皮西那乡 … 227
چودا يېزىسى (16) …… 乔达乡 … 230
پىيالما يېزىسى (5) …… 皮亚勒玛乡 … 233
باشلەڭگەر يېزىسى (6) …… 巴什兰干乡 … 235
نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزىسى (3) ……
垴阿巴提塔吉克民族乡 …… 238
كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى (4) ……
康克尔柯尔克孜民族乡 …… 242
گۇما ناھىيىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق ……
فېرمىسى …… 皮山县国营牧场 … 245
گۇما ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى ……
皮山县良种繁育场 …… 246
گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
皮山县部分人工建筑物名称 …… 246
گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك
گەۋدىلەرنىڭ نامى 皮山县部分自然地理实体名称 … 248
گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم ئاسارئەتىقىلەرنىڭ نامى

251 …皮山县部分名胜古迹名称 ……………………

253 … **洛浦县** ……………………… **لوپ ناھىيىسى**
257 … 洛浦镇 ……………………… (18) لوپ بازىرى
263 … 玉龙喀什镇 …………… (15) يۇرۇڭقاش بازىرى
268 … 吉亚乡 ……………………… (19) جىيا يېزىسى
273 … 布亚乡 ……………………… (28) بۇيا يېزىسى
278 … 纳瓦乡 ……………………… (13) ناۋا يېزىسى
282 … 山普鲁乡 ……………… (25) سامپۇل يېزىسى
291 … 恰尔巴格乡 …………… (39) چارباغ يېزىسى
297 … 杭桂乡 ………………… (36) ھاڭگىيا يېزىسى
304 … 多鲁乡 ……………………… (28) دول يېزىسى
309 … 拜什托格拉克乡 ………(12) بەشتوغراق يېزىسى
لوپ ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
312 … 洛浦县部分人工建筑物名称…………………………
لوپ ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك
313 … 洛浦县部分自然地理实体名称 … گەۋدىلەرنىڭ نامى

315 … **策勒县** ……………………… **چىرا ناھىيىسى**
322 …策勒镇 ……………………… (10) چىرا بازىرى
326 … 策勒乡 ……………………… (20) چىرا يېزىسى
331 … 固拉合玛乡 ……………(21) گۇلاخما يېزىسى
335 … 达玛沟乡 ……………… (17) دامىكۇ يېزىسى
340 … 恰哈乡 ……………………… (19) چاقا يېزىسى
346 … 乌鲁克萨依乡 ………… (8) ئۇلۇغساي يېزىسى
347 … 奴尔乡 ……………………… (18) نۇرى يېزىسى
353 … 博斯坦乡 ………………… (13) بوستان يېزىسى
چىرا ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ
358 … 策勒县部分人工建筑物名称……………… نامى
چىرا ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك

www.uygurkitap.com

گەۋدىلەرنىڭ نامى ...策勒县部分自然地理实体名称...359
چىرا ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم ئاسارىئەتىقىلەرنىڭ نامى......
策勒县部分古迹名称...... 364

كېرىيە ناھىيىسى ...... 于田县 ... 365
مۇغاللا بازىرى (17) ...... 木尕拉镇 ... 372
شەنبە بازار بازىرى (12) ...... 先拜巴扎镇 ... 377
جاي يېزىسى (13) ...... 加依乡 ... 380
كۆكيار يېزىسى (14) ...... 科克亚乡 ... 384
ئارىش يېزىسى (9) ...... 阿日希乡 ... 388
ئارال يېزىسى (8) ...... 阿热勒乡 ... 391
سىيەك يېزىسى (12) ...... 斯也克乡 ... 394
توغراغاز يېزىسى (10) ...... 托格日尕孜乡 ... 398
لەڭگەر يېزىسى (14) ...... 兰干乡 ... 401
قاراقىر يېزىسى (13) ...... 喀拉克尔乡 ... 404
شىۋول يېزىسى (4) ...... 希吾勒乡 ... 407
ئويتوغراق يېزىسى (12) ...... 奥依托格拉克乡 ... 410
ئاتچان يېزىسى (11) ...... 阿羌乡 ... 413
يېڭىباغ يېزىسى (12) ...... 英巴格乡 ... 417
دەريابويى يېزىسى (1) ...... 达里雅博依乡 ... 420
كېرىيە ناھىيىلىك قوي خوجىلىق فېرمىسى ......
于田县羊场 428
لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى ......
拉依苏良种场 429
كونا شەھەر ئىش بېجىرىش باشقارمىسى ......
于田县老城区办事处...... 432
لەڭگەر بوز يەر دېھقانچىلىق مەيدانى......兰干农场...... 433
قازناق ئاۋئاتسىيە كەنتى تەرەققىيات رايونى ......
喀孜那克阿航开发区 434
كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قورۇلۇشلارنىڭ

نامى …于田县部分人工建筑物名称………………… 434
كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك
گەۋدىلەرنىڭ نامى 于田县部分自然地理实体名称 … 437

نىيا ناھىيىسى………………………… 民丰县… 445
نىيا بازىرى (5) ………………………… 尼雅镇 … 453
نىيا يېزىسى (8)………………………… 尼雅乡 … 453
روكيا يېزىسى (6) ………………………… 茹克雅乡 … 454
سالغۇزەك يېزىسى (7) ………… 萨勒吾则克乡 … 456
يېيىق يېزىسى (6)………………………… 叶亦克乡 … 456
ئەندىر يېزىسى (1) ………………………… 安迪尔乡…457

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى يېزا ئىگىلىك
14 - دىۋىزىيىسى … 新疆生产建设兵团农十四师 … 459
گۇما قارىتاغىز دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى بىر قىسىم يەر
ناملىرى ……………… 皮山喀热塔格孜农场名称 … 459
نۇرى چارۋىچىلىق فېرمىسى ……………… 奴尔牧场 … 462
47-تۇەن مەيدانى ……………………… 四十七团场 … 465

خاتىمە …………………………………………… 466
پايدىلانمىلار …………………………………………… 470

[تەۋسىيىلىك ئىلاۋە] بۇ يۈرۈشلۈك كىتابلار جىلدىنى بېسىلىدىغان ئاھالىنىڭ ئىيۇلىنىڭ باشلىرىدا، لوپ ناھىيىسىنىڭ يورۇڭقاش بازىرى، جىيا يېزىسى ۋە خوتەن ناھىيىسىنىڭ تۇسالا يېزىسى مەمۇرىي تەۋەلىكىنىڭ خوتەن شەھىرىگە قوشۇۋېتىلگەنلىكى ئېلان قىلىنىدى. باسما سەۋەبىدىن كىتابتا «خوتەن شەھىرى» سەھىپىسىگە تۇسالا يېزىسى، يورۇڭقاش بازىرى ۋە جىيا يېزىسى تونۇشتۇرۇلىدىغان بابلار جەمئىلەنمىدى. ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۇقىپ بولۇشىنى سورايمەن (ئا).

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مۇقەددىمە

يەر نامىلىرى — مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ بەلگىسى

تەخمىنەن ئالتە-يەتتە مىڭ يىل ئىلگىرى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە قەدەم قويغان ھازىرقى خوتەننىڭ①نامى ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ: «قۇستانا، گوستانا، كوستانا، كىستانا، چاشتانا، كھوستانا، ۋاتخا-نا، كھوتان، قەستان، قۇستان، كھوستان، خوستىن ...» (ئارىيان، ھىندى پراكرىت مەنبەلىرى ۋە قەدىمكى خوتەن تىلى بويىچە)؛ «يوت-قان، يۆتكەن، يۇرتخان، يۇتيەن» (قەدىمكى خەنزۇچە)؛ «قوتان، قوردان، قەسىر قوردان» (قەدىمكى تۈركچە)؛ «ئوتىئانا» (بۇددىچە)؛ «لىيال، ئورتۇن، لى يول» (تۈبۈتچە)؛ «چودان» (ھىندىچە)؛ «يوتان» (پراكرىت تىلىدا)؛ «ئوتئون، خودھون» (ھونچە)؛ «ئۇتېن، ئۇدۇن» («تارىخىنامە»، «خەننامە» دە ۋە خاقا-نىيەچە ئاتىلىشىدا)؛ «ماچىن، چىنماچىن» (ئىسلام مەنبە-لىرىدە)؛ «ئىلچى، لى چىڭ» (خەنزۇچە تەرجىمىسىدە)؛ «خوتەن» (ھازىرقى ئاتىلىشىدا)؛ «خېتيەن» (خەنزۇچە) دەپ خاتىرىلەنگەن ۋە ئاتالغان.

يۇقىرىقىناملار ئىچىدە: «قۇستان، گوستان، كھوستان، كھو-تەن، خوتەن، خېتيەن، قوتان، قوردان، چودان ...» دېگەنلەر بىر سۆزنىڭ كۆپ خىل تەلەپپۇز قىلىنىشى ۋە «ئۇدۇن، ئورتئون، ئورتون، ئوتىئانا، يۇتيەن ...» دېگەنلەر ئوخشاشلا بىر سۆزنىڭ ئاھاڭ

---

① «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»، جۇڭجۇ قەدىمىي ئەسەرلەر نەشرىياتى، 2002 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى.

ئۆزگىرىشى بولسىمۇ، بۇ خىل فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشلەر بۇ زېمىندا يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىن ئوتتۇرا قەدىمكى دەۋرلەرگىچە ياشىغان قەبىلە-قوۋملار، مىللەتلەر تىلىدىكى ئالاھىدىلىكلەر، تىل ئۆتۈشۈش-چانلىق، تەرجىمە ۋە يېزىق جەھەتلەردىكى ئىپادىلىنىش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرگە ئىسىم قويۇشتىن ئىبارەت مۇرەككەپ ھادىسە بولغان يەر نامىلىرىنىڭ ئاساسىي ئامىلى تەبىئىي، ئىجتىمائىي مۇھىت بولۇپ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تۈرلۈك تارىخىي باسقۇچلىرىدا مىللىي ۋە تارىخىي تۈس ئالغان يەر نامىلىرى مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ بەلگە-سىدۇر. بارلىق مەۋجۇدات، مەخلۇقات ئۆزىگە خاس نام-ئاتلار ئارقىلىق بىر-بىرىدىن پەرقلىنىدۇ، مەۋجۇداتنىڭ يىلتىزى، مەخلۇقاتنىڭ ئىل-لىق قوينى بولغان يەر-زېمىن ئۈستىدە ياشىغان قوۋم-قەبىلىلىرى، ئۇلۇس-مىللەتلىرىنىڭ بەلگىلىك دائىرىدە پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقى بىلەن ئۆزىگە خاس نامىلارغا ئىگە. «قەدەم ئىزى بىراۋنىڭ ماڭغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ (مەھمۇد قەشقەرى)» غانلىقىدەك، ئەجدادلىرىمىز تارىم بوستانلىقىنى ماكان تۇتۇپ ياشاپ، ئىگىلىك تىكلەپ، ئىجاد-ئىختىرا قىلىپ، بۈيۈك تارىم مەدەنىيىتىنىڭ ياراتقۇچىلىرى سۈپىتىدە شانلىق جۇڭخۇا مەدەنىيىتى ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى خەزىنىسىگە قوشقان ئۆچمەس تۆھپىلىرىنى خىلمۇخىل قىممەتلىك مىراسلىرى بىلەن بىرگە، يەر نامىلىرى ئارقىلىقمۇ قالدۇرۇپ كەتكەن ھەم قالدۇرۇپ كەلمەكتە.

ئەجدادلىرىمىز قوللانغان يەر نامىلىرى، ئۇلارنىڭ قەدىمكى ماكان-لىرى توغرىسىدا مەلۇمات بەرگۈچى مۇھىم تارىخىي ھۆججەت بولۇپ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۆز پېتى ياكى فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش ياساپ، ئۆزىدە جۇغراپىيە، تارىخ، ئارخېئولوگىيە، تىل، ئۆرپ-ئا-دەت، ئۇدۇملارنى مۇجەسسەملىگەن نامىلار يىراق ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈن-نى، ئېتنىك مەنبە بىلەن كۆپ قاتلامنى، بەلگىلىك ئورۇن بىلەن

www.uyghurkitap.com

كەڭ كەتكەن جايلارنى، تەبىئىي جۇغراپىيە بىلەن مەدەنىيەت جۇغراپىيە-يىسىنى بىرلەشتۈرۈپ، تارىخ، ئارخېئولوگىيە، جۇغراپىيە، تىلشۇناسلىق، مىللەتشۇناسلىق، ئىقتىسادشۇناسلىق قاتارلىق پەنلەر بىلەن چېتىشلىق بولغان يەر نامى ئىلمى ‹ Toponymy › نى شەكىللەندۈردى. شۇ ۋەجىدىن تارىم بوستانلىقىدىكى قەدىمىي جايلارنىڭ بىرى بولغان خوتەن يەر ناملىرى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرمۇ تارىخىي ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

خوتەن يەر ناملىرىنىڭ قەدىمكى تىل ئاساسى

يازما مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىن ئوتتۇرا قەدىمكى دەۋرلەرگە قەدەر ساك (ساق، ساقا)، سۇغدى (سۇغداق، كانجۇت)، چان (چانرۇڭ)، هون (غۇز)، توخرى (توخار)، تۈيغۇن، روران، ئېفتالىت (ئاق هون)، تۈرك، تۈبۈت، ئۇيغۇر، خەنزۇ، موڭغۇل قاتارلىق قەبىلىلەر ياكى مىللەتلەر خوتەن زېمىنىدا ياشاپ ئاۋۇپ، خوتەننىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىنى ياراتقان① بولۇپ، خوتەن يەر ناملىرىدا ئۇلارنىڭ قەدىمكى تىلى ساقلىنىپ قالغان. باشتا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن هازىرقى «خوتەن» نامىنىڭ ئاشۇ دەۋرلەردە ئوخشىمىغان ياكى قىسمەن ئوخشاپ كېتىدىغان ناملار بىلەن ئاتىلىشى بۇنىڭ ئىسپاتىدۇر.

بۈگۈنكى خوتەن رايونىدا ئەڭ قەدىمكى يەر ناملىرى، تارىم بوستانلىقىدىكى قەدىمكى شەھەر-قەلئە بەگلىكلىرىنىڭ نامى بىلەن بىللە قېزىلمىلاردا، ۋەسىقىلەردە ساقلىنىپ، مۇھىم تارىخىي هۆججەت سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. مەسىلەن: خوتەن رايونىدىن تېپىلىپ، ئارخېئولوگلار تەرىپىدىن «14-نومۇرلۇق كارۋشتىچە ۋەسىقە» دەپ ئاتال-

① «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»، جۇڭگو قەدىمكى ئەسەرلەر نەشرىياتى، 2002-يىل 4-ئاي 1-نەشرى، خەنزۇچە، 208-بەت.

غان تارشا پۈتۈكتە: شامىكا ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ «جالمادانا ‹Calmadana› »، «ساجا ‹Saca› » (ئىلاۋە: «جالمادا» خەنزۇچىدىكى «且末» سۆزىنىڭ كارۋشتى تىلىدىكى ئاتىلىشى. «ساجا» — هازىرقى چەرچەن بىلەن نىيا ئارىلىقىدىكى قەدىمىي يۇرت بولۇپ، نامى ئۇيغۇر تىلىدا ساقلىنىپ قالمىغان) «نىنا (Nina) »، «جادۇتا (Cadota)» دېگەن تۆت يۇرتتىن ئۆتۈپ، «كهو- تان ‹Khotan›» غا ئەلچى بولۇپ بارغانلىقى ۋە ئۆزگە «نىنا» دىن «كهوتان» غىچە مۇهاپىزەتچى (يول باشلىغۇچى) بولۇپ كەلگەن كى- شىگە يول خىراجىتى بېرىش تىلغا ئېلىنغان. بۇ ۋەسىقىدىكى يەر ناملىرىدىن «كهوتان»، «نىنا»، «جادوتا» (مەشهۇر سەيياھ ماركو- پولو ساياهەتنامىسىدە تىلغا ئالغان «پېن ‹Pin› »، پىما دېگەن شەهەر. ئارخېئولوگلار بۇ شەهەر خارابىسىنى هازىرقى چىرا ناهىيىسى بىلەن كېرىيە ناهىيىسى ئارىلىقىنىڭ شىمالىدىكى تەكلىماكان قۇملۇ- قى ئىچىدە دەپ قەيت قىلىشىدۇ) دېگەن ئۈچ يەر نامى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

«ئۇدۇن رايونىغا ئائىت تۈبۈتچە ۋەسىقىلەر» (مۇشۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ 13-تومىغا قاراڭ) نىڭ مازارتاغ 0070-نومۇرلۇق تارشا پۈتۈكىدە: «گۇجاندۇ ‹Gu—zhan—do› بۇتخانىسىدىكى ئۇدۇنلۇق سارىنگۇڭ ‹Sar—rng—gong› ...» دېگەن خەتلەر بار. «گۇجاندۇ» دېگەن بۇ نام هازىرقى خوتەن شەهىرىدىكى بىر كوچا ئىش باشقارمىسى- نىڭ «گۇجانباغ» (جانلىق تىلدا «دۇ» چۈشۈپ قىلىپ، «باغ» كېيىن قوشۇلغان) نامىنىڭ قەدىمكى ۋەسىقىلەردە ئۇچرىشى هېسابلى- نىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا: «لاڭرو» (مەنىسى «قوۋۇق قارشىسىدىكى ئېقىن»)، مازارتاغ 10095-نومۇرلۇق قەغەز پۈتۈكنىڭ 2-قۇرىدا ‹... مىياڭرو myang—ro قەبىلىسىدىن ...› دېگەن خەتلەرنىڭ بارلى- قىغا ئاساسەن ‹لاڭرو› دېگەن نام بەلكى ئاشۇ ‹مىياڭرو› دېگەن قەبىلە نامىدىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن)، «زاۋا» (ئەسلىي سۆز

«زابا، زاۋىيا» بولۇپ، مەنىسى «خىلۋەت جاي، خانىقا»)، «ئۇرچى» (مەنىسى «بوز يەر»)؛ «قويىچى» (ئەسلىي سۆز «قوچ، قوچى» بولۇپ، مەنىسى «قوچقار»)، «ياۋا» (بىر خىل چېقىر تىكەننىڭ نامى)؛ «كۇيا» (‹كۇي› سۆزى سانسكرىت تىل ئادىتى بويىچە ‹يا› دەپ ئېيتىلىپ ‹كۇيا› بولۇپ كەلگەن. مەنىسى «بازار»)، «گۇما» (گىيومۇ، گىھۇمانا)، «دۇۋا» (ئەسلىي سۆز ‹دۇبە›، مەنىسى «تۇگەنچە، ئاخىرقى ئۇچى، ئاياغ»)، «كىلىياڭ» (مەنىسى «ئۇزۇنسىغا كەتكەن يەر، تىلدەك سوزۇلغان جاي»)، «سانجۇ» (مەنىسى «سائادەتلىك»)، مۇجى (مەنىسى «بېدە»)، «چودا» (بىر خىل ئوت-چۆپنىڭ نامى)، «ناۋا» (مەنىسى «ئاقتاش»)، «سامپۇل»، «دول» قاتارلىق يەر نامىلىرى، ئاخىرى «ئا» بىلەن ئاياغلاشقان يەر نامىلىرى، شۇنداقلا كېيىنكى دەۋرلەردە ئاخىرى «كۇي» بىلەن ئاياغلاشقان يەر نامىلىرى خوتەن رايونىدىكى ھازىر قوللىنىلىۋاتقان يەر نامىلىرىنىڭ بىر قىسمىنى تەشكىل قىلغان بولۇپ، بۇ نامىلارنىڭ بەزىلىرى قەدىمكى خوتەن تىلى، بەزىسى ھىندۇ-پراكرىت تىلى، بەزىسى خەنزۇ تىلى، بەزىسى توخرى، تۇبۇت[1]، چان، ھون ۋە باشقا قەبىلە-قوۋملەر تىلى ياكى يۇقىرىقى تىللارنىڭ ئارىلاشمىسى، تەلەپپۇز ئۆزگىرىشلىرىدۇر. بۇ يەر نامىلىرىنىڭ سۆز تۈزۈلۈشىنى فونېتىكا جەھەتتىن تەھلىل قىلساق، كۆپىنچە نامىلارنىڭ ئاخىرى «ئا-ئە»، «س»، «ي»، «ل»، «ئان-ئەن»، «ق» تاۋۇشلىرى بىلەن تۈگەيدۇ. بۇ ھالەت ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىنىڭ شۇنداقلا ئالتاي تىللىرى تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن ھىندۇ-ياۋروپا تىللىرىنىڭ تەسىرىنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

ئېنىقكى، بۇددىزم گۈللەنگەن دەۋرلەردىكى بۇ خىل كۆپ مەنبە-

[1] تۇبۇت — تۆپە، ئېگىزلىك، تۆپىلىك مەنىسىدىن كەلگەن سۆز. قەدىمكى خوتەندە ھازىرقى تىبەتلىكلەرنى «ئېگىزلىك كىشىلىرى، تۆپىدىن كەلگەنلەر» دېگەن جۇغراپىيىلىك چۈشەنچە بويىچە «تۇبۇتلار» دەپ ئاتىغان. ھازىرمۇ كېرىيە، چىرا قاتارلىق جايلاردىكى ئاھالىلار باش كىيىمنى «تۆپە، تۆپىلىك، تەلپەك» دەپ ئاتايدۇ (ت).

www.uyghurkitap.com

لىك، كۆپ قاتلاملىق تىل ئۆتۈشۈش، قوشۇلۇش، ئارىلاشما سۆز ياساش ئادەتلىرىنى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بايانلىرىغا ئاساسەن چۈشەن-دۈرگەندە. بۇ دەۋرلەردە شىنجاڭ رايونىغا ئوخشاشلا خوتەندىمۇ يەرلىك ئاھالىلەر بىلەن يەنە ھىندى-ياۋروپا، ھىندى-ئىران تىللىرىدا سۆزلە-شىدىغان قوۋملەر بولغان. ئۇلارنىڭ تىلى بىللە ئولتۇراقلاشقان خەلق-لەرنىڭ تىلى بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن. بۇنداق ئەھۋالنى مەھمۇد قەشقەرى «بۇزۇلغان تۈركىي تىل» دەپ ئاتىغان. بۇ دەۋرلەردىكى تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر ئۆز زامانداشلىرىنىڭ مەدەنىيە-تىدىكى مۇۋاپىق ئېلېمېنتلارنى قوبۇل قىلغان (مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» 39-بەتكە قاراڭ). مەسىلەن: خوتەن ۋىلايە-تىنىڭ جەنۇبىدىكى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان غايەت زور تاغلار ئەسلىدە قەدىمكى خوتەن تىلىدا «قورۇ تام» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان بولسا، ھىندى-پراكرىت تىلىدا «كھوم-روم» دەپ ئېلىنغان؛ خەنزۇ تىلىدا «كۈن لۈن» دەپ ئۆزلەشكەن. بۇ نام ياۋروپا تىللىرىدا «كو-ئېن-لۈن» دەپ ترانسكرىپسىيە قىلىنغان. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىسى ئېلىنماي، ياۋروپاچىلاشقان «كوئېنلۈن» دېگەن نام قوللى-نىلدى ھەمدە «قۇرۇم تېغى»، «قارا قۇرۇم تاغلىرى» دەپمۇ ئاتىلىۋا-تىدۇ. شۇنداقلا «ئۇدۇن رايونىغا ئائىت تۇبۇتچە ۋەسىقىلەر» نىڭ «ئۇ-دۇن رايونى ۋە شەھەر-بازارلار» قىسمى «(ب) دىنىي رايون ۋە كوچا رايونى» بۆلىكىدىكى مازارتاغ 0096-نومۇرلۇق قەغەز پۈ-تۈكنىڭ 1-سىدە «... ھانگويا ‹Hang—gu—ya› دىكى ئۇ-دۇنلۇق ۋۇندى ‹Vun—de› ...» دېگەن؛ 0010-نومۇرلۇق تارشا پۈتۈكنىڭ باسما شەكىللىك بىر قۇرىدا «ھانگىنيارويو ‹Han—ge—no—yo› ...» دېگەن خەتلەر بار. بۇ ئىككى ۋەسىقىدى-كى «ھانگويا»، «ھانگىنيا رويو» سۆزلىمى بۇددىزم دەۋرىدىكى ئىبا-دەتخانىنىڭ نامى بولۇپ، «ھاڭگىيا» (ھازىرقى لوپ ناھىيىسى ھاڭ-گىيا يېزىسى) دىكى «ن» نىڭ «ڭ» غا نۆۋەتلىشىشىدىن باشقا، گرام-

www.uyghurkitap.com

ماتىكىلىق ئۆزگىرىش ياسىماي بىزگىچە يېتىپ كەلگەن قەدىمكى تىلىدىكى نامىلارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

خوتەن رايونىدىكى بىر قىسىم يەر نامىلىرىدا ساقلىنىپ قالغان قەدىمكى تىل ئاساسىنى ئىزدىگەندە شۇنى نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇكى، قەدىمكى خوتەن ئاھالىسىنىڭ تىلى كارۇشتى يېزىقىنى قوللىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن ھىندى-پراكرىت تىلىنىڭ تەسىرىگە، بۇددا نوملىرى تىلىنى قوللىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن ھىندى-سانسكرىت تىلىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما، تىل تومۇرى ئالتاي تىللىرىنىڭ تارماق تىلى ئىدى. بۇ ھال قەدىمكى خوتەن تىلىنىڭ (بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار «خوتەن ساك تىلى» دەپ ئاتىغان تىلىنىڭ) يەر نامىلىرى ئارقىلىق ساقلىنىپ كەلگەنلىكى بىلەنمۇ ئىسپاتلىنىدۇ. مەسىلەن، «خوتەن» نامىنى ئالساق، بەزىلەر ئۇنىڭ «كھوستان» دەپ ئاتىلىشىدىكى «كھو» ئارىيان تىلىدا «ئوغۇز» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ، «ستان» — «ماكان، يۇرت، ئەل» مەنىسىگە ئىگە، بۇ نام كېيىنكى دەۋرلەردە «س» تاشلىنىپ «كھوتان» غا، «ك» تاشلىنىپ «ھوتان» غا؛ «ئا» بىر دەرىجە ئاجىزلىشىپ «ھوتەن» ياكى «خوتەن» دەپ تەلەپپۇز قىلىنغان دەپ قارايدۇ. «سامپۇل» (ھازىرقى لوپ ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى) دېگەن نامنى ئالساق، «سام» قەدىمكى خوتەن تىلىدا «زام» بولۇپ، مەنىسى «ئورۇن، جاي» دېگەنلىك بولىدۇ. «پۇل، پۇلا» سانسكرىت تىلىدا ‹Pura› «شەھەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈپ، ئىككى خىل تىلنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن «زامپۇرا» بولۇپ، دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ «سامپۇل» بولۇپ قېلىپلىشىپ قالغان («سۇنبۇل» — ‹بۇغداي بېشى› قەدىمكى ئۇيغۇر كالېندارچىلىقىدا 6-ئاينى كۆرسىتەتتى. بۇنى يۈسۈپ خاس ھاجىپ 12 بۇرجنى ئاتىغاندا شۇنداق يازغان. «سامپۇل» دېگەن بۇ جاي نامى ئەنە شۇ «سۇنبۇل» نىڭ فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشىمۇ قانداق؟). «كېرىيە» (ھازىرقى كېرىيە ناھىيىسى) دېگەن بۇ نامۇ

قەدىمكى خوتەن تىلىدا «قىبيا» دەپ ئاتىلىدۇ. «ق» تاۋۇشى ئۇيغۇر تىلىدا تۇراقلىق تاۋۇش بولۇپ، «ئېگىزلىك، تاغ» مەنىسىدىكى «قې» ؛ «دەريا، ئېقىن» مەنىسىدىكى «يا» نىڭ قوشۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن. بۇ نامنى يەرلىك ئاھالىلەر «كىبيا» ، «قىريا» دەپ تەلەپپۇز قىلىسىمۇ ھەمدە ھازىر قېلىپلاشقىنى بويىچە «كېرىيە» دەپ ئاتىسىمۇ، يەنىلا ئەسلىي تىل تومۇرى بولغان «قىبيا» نامىدىن چەتنىمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «ر» تاۋۇشىنىڭ كەلمەسلىكىمۇ بۇ نامنىڭ «قىبيا» ، «كىبيا» دەپ ئاتالغان قەدىمىي نام ئىكەنلىكىنى بىلدۈردۇ.

مەلۇمكى، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا سانسكرىت، ساك، توخرى تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان ئاتالغۇلاردا ھامان ئاھاڭ ئۆزگىرىشى بولغان. سۆز ئاخىرىدىكى سوزۇق تاۋۇش ۋە سۆز ئارىلىقىدىكى بىردىن ئارتۇق ئۈزۈك تاۋۇش قىسقارتىلىپ قوبۇل قىلىنغان ھەمدە بەزى ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ ئاھاڭى ئۆزگەرتىلگەن. مەسىلەن، «خوتەن» دېگەن نامنىڭ ئۆزئارا مەنبەداش بولغان كاروشتى تىلىدىكى «Kuttan» دەپ ئاتىلىشىنى؛ قەدىمكى خوتەن (ساك) تىلىدىكى «Kostana» دەپ ئاتىلىشىنى؛ سانسكرىت تىلىدىكى «Khotan» دەپ ئاتىلىشىنى «قوردان» ، «قوستان» ، «چودان» ، «ئورتۇن» ، «ئۇدۇن» ، «خېتيەن» دەپ ئاتاشلار بىلەن سېلىشتۇرساق بۇلارنى روشەنلەشتۈرەلەيمىز. ئۇنىڭدىن باشقا «گىمومانا» (گۇما) ، «دارماگوپتا» (دامىكۇ) ، «گۇلھەمىي» (گۇلاخما) ، «گۇجاندۇ» (گوجان) قاتارلىق يەر ناملىرىدىمۇ؛ «ھاڭكۇيا» (ھاڭگىيا) ، «زاڭكۇيا» (زاڭگۇي) ، «ماكۇيا» (ماكۇي) قاتارلىق («كۇي» سۆزى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «كوي» بولۇپ، تۈركىيە تۈركچىسىدە «كۆي» بولۇپ كېلىدۇ) يەر ناملىرىدىمۇ بۇ خىل ئاھاڭ ئۆزگىرىش، تاۋۇش قىسقىراش قاتارلىق گرامماتىكىلىق ۋە فونېتىكىلىق ئامىللارنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھېس قىلىمىز.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

خوتەن يەر ناملىرىنىڭ بىر قىسمى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا خاتىرىلەنگەن سۆزلۈكلەردە ئۇچرايدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تاغ-دەريالارنىڭ نامى، بەزىلىرى ئۆسۈملۈكلەر ۋە ھايۋاناتنىڭ نامى، يەنە بەزىلىرى پېئىللار ۋە سۈپەتداشلاردۇر. بۇ يەر ناملىرىنىڭ مۇتلەق كۆپى قەدىمكى خوتەن تىلىدا قويۇلغان ياكى خوتەن تىلىنى مەنبە قىلىپ، باشقا تىللارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئارىلاشما نام بولۇپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، خوتەن يەر ناملىرى ئىچىدە باشقا تىللاردىن ئۆزلەشتۈرۈپ قوللىنىلغان ناملارمۇ بار.

ئېنىقكى، خوتەن يەر ناملىرى ئىچىدە ئەڭ قەدىمىي بولغان ۋە 10-ئەسىرلەردىن كېيىن قوللىنىلغان بەزى ناملارنىڭ تىل تەۋەلىكى، مەنىسى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاش بىرقەدەر قىيىن. چۈنكى بۇ خىلدىكى يەر ناملىرى بىلەن ئاتالغان تەۋەلىكتە قەبىلە-قوۋملار ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان ياكى زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلار يەڭگۈشلەنگەن بولغاچقا، يەر ناملىرىدا مۇرەككەپلىك كېلىپ چىققان. قەدىمكى خوتەن تىلى ۋە باشقا قوۋملەر تىلى بىلەن ئاتالغان يەر ناملىرىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تەۋەسىدىكى جايلارغا تارىغاندا، خوتەن رايونىدا كۆپرەك ساقلىنىپ قالغانلىقىمۇ خوتەن يەر ناملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرىدۇر.

خوتەن يەر ناملىرىنىڭ ئەپسانە-رىۋايەت ئاساسى

خوتەن يەر ناملىرىنى بىۋاستە ئىپادىلىگەن ياكى شۇ نامنىڭ ئومۇمىي دائىرىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاجايىپ گۈزەل ئەپسانە-رىۋايەتلەر بار. بۇ ئەپسانە-رىۋايەتلەر خەلق ئارىسىدا ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇلاردا، يەر ناملىرىنىڭ قويۇلۇشى، كەنت-مەھەللىلەر، شەھەر-قەلئەلەر، ئۆستەڭ-تۇغانلارنىڭ بىنا قىلىنىشى، باھادىر ئەزىمەتلەرنىڭ يۇرتقا بولغان سۆيگۈ-مۇھەب-

بىتى، خەلقىمىزنىڭ تۈرلۈك تەبىئىي ئاپەتلەر ئۈستىدىن غەلىبە قازد-نىش ئىستىكى قاتارلىق مەزمۇنلار ئەكس ئەتكەن.

قەدىمكى خەنزۇ يېزىقىدىكى «تاغ-دەريالار قامۇسى» ناملىق كىتاب-تا «غەربكە بېرىپ ئۇمايغا ئىلتىجا قىلىش»، «تاشپاقا بىلەن يىلاننىڭ قاشتاش تالىشىشى» قاتارلىق ئەپسانىلار بار. بۇ بەلگى خوتەن نامى بىلەن باغلانغان ئىپتىدائىي بايانلار بولسا كېرەك. بۇ ئەپسانىلەردە «قــارا قۇرۇم»، «قاشتېشى»، «يۇرۇڭقاش دەرياسى»، «قاراقاش دەرياسى» قاتارلىق ناملار بولۇپ، تەڭرىنىڭ ئۇمايغا قاشتېشى تارتۇق قىلغانلىقى ۋە ئۇنى ئىككى دەرياغا تاشلاتقۇزغانلىقى سۆزلىنىدۇ. ئال-دىنقى ئەپسانىدىكى «ئۇماي» ئېلىمىزدە كەڭ تارقالغان ئەپسانە بو-لۇپ، خەنزۇچە مەنبەلەردە «شى ۋاڭمۇ» (西王母) دەپ ئاتالسا، ھىندىستان ئەپسانىلىرىدا «ئۇما»، تۈرك ئەپسانىلىرىدە «ئۇماي» دې-يىلىدۇ. بىزدە ھېلىغىچە «ھۇما»، «ھۇما قۇشى» دېگەندەك سۆز ۋە سۆزلەم ئارقىلىق شەرق، غەربتە مەشھۇر بولغان بۇ ئەپسا-نىدىكى كارامەتلىك شەخس — بۈيۈك ئانىغا، ئۇمۇرگە، بەخت-سائادەتكە سىمۋول قىلىنىدۇ. ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىدىن قا-رىغاندا، «غەربكە بېرىپ ئۇمايغا ئىلتىجا قىلىش» قاتارلىق «ئۇماي» غا مۇناسىۋەتلىك ئەپسانىلارنىڭ تۇنجى نۇسخىسى قارا قۇرۇم (喀喇昆仑) تاغ رايونىدا پەيدا بولغاچقا، خوتەننى ئىنسانىيەت ئەڭ بۇرۇن ياشىغان قەدىمكى يۇرتلارنىڭ بىرى دېيىشكە بولىدۇ.

«چىن ۋە ماچىن ئەپسانىسى»، «پەرھاد ئۆستەڭگى ئەپسانىسى»، «‹خوتەن› نامى توغرىسىدا ئون بىر ئەپسانە» قاتارلىق-لاردا، ھەرقايسى قوۋم-قەبىلىلەرنىڭ ئۆز توتېمى، ئېتىقادى، تىلى، ئۆرپ-ئادىتى جەھەتلەردىكى پەرقلەرگە ئاساسەن، «خوتەن» نامىنىڭ قويۇلۇشى، مەنىسى، دائىرىسى ھەققىدە ھېكايەتلەر سۆزلىنىدۇ. ئۇ-لاردا ساددا تەبىئەت قارىشى، ئالەم قارىشى ئەكس ئەتكەن بولۇپ، بۇ ئەپسانىلاردىكى ئاز بىر قىسىم شەخسلەر، ۋەقە-ھادىسىلەر ھەر خىل

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يېزىلارلاردا پۈتۈلگەن تارىخىي يازمىلاردا ئۇچرايدۇ.

خوتەن يەر نامىلىرى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر ناھايىتى كۆپ. ئۇلار ھازىرقى مەمۇرىي دائىرە بولغان ناھىيە، يېزا، كەنت-مەھەللە نامىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن، بۇ نامنىڭ قويۇلۇشىغا سەۋەب بولغان مەلۇم تارىخىي شەخس، مەلۇم ۋەقە بىلەن تەبىئىي باغلانغان. خوتەن يەر نامىرىغا مۇناسىۋەتلىك بۇ ئەپسانە-رىۋايەتلەرنى مەزمۇن جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك ئايرىشقا بولىدۇ (تېكىستىنى «ئەپسانە-رىۋايەتلەر، چۆچەكلەر ‹تاللانما›» 8-تومدىن كۆرۈڭ):

1. مەلۇم دائىرىگە قويۇلغان يەر نامىنى بىۋاسىتە ئىپادىلەيدىغان ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

2. مەلۇم جاينىڭ ئومۇمىي دائىرىسى ئارقىلىق يەر نامىنى ئىپادىلەيدىغان ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

3. ئاھالە نۇقتىسى، شەھەر-قەلئە، لەڭگەر-راباتلارنىڭ بىنا قىلىنىشى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

4. تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

5. مەلۇم يەر نامىنىڭ تارىخىي شەخسلەرگە باغلىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

6. مەلۇم يەر نامىنىڭ تارىخىي ۋەقەلەرگە ئاساسەن قويۇلغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

7. ئېتىقاد، ئۆرپ-ئادەت بىلەن باغلىنىشلىق بولغان يەر نامىلىرى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

8. تەبىئەت ھادىسىلىرى، ھايۋانات بىلەن باغلىنىشلىق بولغان يەر نامىلىرى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

9. چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، ھۈنەر-سەنئەت، سودا-تىجارەتكە باغلىنىشلىق بولغان يەر نامىلىرى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر؛

10. قوۋم-مىللەتلەرنىڭ كېلىپ ئولتۇراقلىشىشى، كۆچۈشى

مۇناسىۋىتى بىلەن قويۇلغان يەر ناملىرى توغرىسىدىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەر.

بۇلاردىن باشقا يەنە خوتەننىڭ ئالاھىدە يەرلىك مەھسۇلاتلىرى، ئۆزگىچە ساياھەت-مەنزىرە نۇقتىلىرى، ئۆزگىچە ئۆرپ-ئادەتلەر، كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك مەدەنىيىتى، يەرلىك چالغۇ-ئەسۋابلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەپسانە-رىۋايەتلەر ئارقىلىقمۇ مەلۇم دائىرىنىڭ تۈپرىقى، ئىقلىمى ۋە باشقا تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ چۈشىنىشكە بولىدۇ.

بۇ يەردە شۇنى ئېيتىش لازىمكى، بارلىق ئەپسانە-رىۋايەتلەر، جۈملىدىن خوتەن يەر نامىلىرىغا مۇناسىۋەتلىك يۇقىرىقى مەزمۇنلاردىكى ئەپسانە-رىۋايەتلەرگە قارىتا بەزى كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسى بويىچە، بۇ ئەپسانە-رىۋايەتلەرنى «ئاساسسىز گەپ»، «يالغان-ياۋىداق ئويدۇرما» دەپ قاراشقا بولمايدۇ. ئۇلاردا دىگۇدەك ھازىر بىز قوللىنىپ كېلىۋاتقان ياكى دىئالېكت-شېۋە ئادىتىمىز بويىچە قوللىنىپ كېلىۋاتقان يەر نامىدىن باشقا، دەريا-كۆللەر، تارىخىي شەخسلەرنىڭ نامى بار. بەزىلىرىنى خىيالىي توقۇلما دىگەندىمۇ (مەسىلەن، «پەرھاد ئۆستىڭى ئەپسانىسى»غا ئوخشاش)، ئۇنىڭ تەگ-يىلتىزى يەنىلا قەدىمكى خوتەن دىيارىدۇر. شۇڭا خوتەن يەر ناملىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ئەپسانە-رىۋايەت ئاساسىغا ئىگە دەيمىز.

خوتەن يەر ناملىرىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئاساسى

خوتەننىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۇرگەن يەر ناملىرى ئىچىدە تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك شەيئىلەرگە (مەمۇرىي رايون ۋە ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان جايلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ھەيۋەتلىك قارا قۇرۇم تاغلىرى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ

ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان خوتەن؛ يۇرۇڭقاش ۋە قاراقاش قاتارلىق 36 دەريا-ئېقىنىنىڭ سۈيى بىلەن كۆكلىگەن چوڭ-كىچىك يۈز نەچچە بوستانلىقتىن تەشكىل تاپقان. يەر تۈزۈلۈشتىكى مۇرەككەپلىك، قۇرغاق ئىقلىم، ئېقىنلارنىڭ يۆتكىلىشى، قۇم كۆچۈش قاتارلىق تەبىئىي ئامىللارغا ئاساسەن ئايرىم-ئايرىم قويۇلغان يەر ناملىرىنىڭ خېلى بىر قىسمى بىۋاسىتە تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك نام بولسا، بىر قىسمى دەريا-ئېقىن، تاغ-تۈرا، تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ نامى بولۇپ، كېيىنچە يەر نامى سۈپىتىدە مەلۇم دائىرىنى كۆرسەتكەن. بۇ ناملارنى تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىك بويىچە تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىشكە بولىدۇ:

1. سۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك يەر ناملىرى. مەسىلەن، «يار بويى»، «ئىككىسۇ»، «لايسۇ»، «لايقا ئۆستەڭ»، «يانبۇلاق»، «ئەنكالى»، «ئەنئېرىق»، «قارا سۇ» (سەھىپە ئېتىبارى بىلەن بۇ كىتاب ئىچىدىن مىسال ئېلىنغان يەر نامىنىڭ قايسى ناھىيە، قايسى يېزا، قايسى كەنت-مەھەللىدە ئىكەنلىكى كۆرسىتىلمىدى. تۆۋەندىمۇ شۇنداق) ... دېگەندەك؛

2. يەر تۈزۈلۈشى — تەبىئىي شەكلىگە ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى. مەسىلەن، «ئاچايا»، «ئېلەكبېشى»، «ئارىش»، «كۆلچەكچوڭقۇر»، «قولتۇق مەھەللە»، «ئارال»، «كەڭتۈز»، «ئىلمەك»، «قۇمباسقان»، «قىياقلىق» ... دېگەندەك؛

3. تەبىئىي مەنزىرىگە ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى. مەسىلەن، «تېرەكلىكساي»، «كەڭكۆل»، «يا چۈشكەن»، «قاقشاللىق»، «دۆڭتېتىر»، «گۈلباغ»، «سېرىغلىق»، «باغجىگدە»، «قۇمبويى» ... دېگەندەك؛

4. تەبىئىي بەلگە — ئالاھىدىلىكلەرگە ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى. مەسىلەن، «ئاتباش»، «توغراقمازار»، «قومۇشكۆل»، «دىڭقاش»، «كامار ئېچىق»، «قىزىلسېغىزلىق»، «سۇقباغ»،

«بويۇنئېغىل» ، «دۆڭتاختا» ، «قوشلاش» ... دېگەندەك ؛

5. دەل-دەرەخلەر نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «سۆگەتئېرىق» ، «چىناباغ» ، «تاللىق» ، «ئۈجمىلىك ئارقا» ، «چىلانباغ» ، «جىگدەقۇدۇق» ، «كۆكتېرەك» ، «ئۆرۈكلۈكتۈز» ، «ياڭاقمەھەللە» ، «قاغا توغراق» ، «ئامۇتلۇق» ... دېگەندەك ؛

6. ئۆسۈملۈك، گۈل-گىياھلارنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «پۇرچاقمەھەللە» ، «مۇچمەھەللە» ، «چۈڭگۈل-مەھەللە» ، «زاغۇنمەھەللە» ، «قارا ئارپا» ، «شاپىلىقتۈز» ، «چىغ-لىق» ، «گۈلتېرىغان كەنت» ، «شېكەرقومۇش مەھەللە» ، «چىلان كەنت» ... دېگەندەك ؛

7. ھەر خىل ھايۋانات نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسى-لەن، «قوتاز ئېرىق» ، «ئۆچكە بۇلۇڭ» ، «توڭغۇز باستى» ، «تۆگە تايدى» ، «توشقان يايلاق» ، «ئاتكۆيدى» ، «قوچقا ئېغىل» ... دېگەندەك ؛

8) قۇشلار نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «قاغا مەھەللە» ، «توغاي مەھەللە» ، «سۆندۈك مەھەللە» ، «ھاڭ-غىرتلىق» ، «بۇلبۇلئۆستەڭ» ، «قارچىغا ئۇچقان» ، «قالغاچ مەھەل-لە» ... دېگەندەك ؛

9. رودا-مەدەن، كان مەھسۇلاتلىرى نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «قاشتاش يېزىسى» ، «ئالماس دەرياسى» ، «شا-خار مەھەللە» ، «ئالتۇنچى كەنتى» ، «كانچىئېرىق» ... دېگەندەك ؛

10. تەبىئەت ھادىسىلىرى، ئاسمان جىسىملىرى نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «بورانمەھەللە» ، «قۇرغاقكەنت» ، «ئوتكەتكەن» ، «قۇيۇندۆڭ» ، «چولپانئېغىل» ... دېگەندەك ؛

11. ھەر خىل رەڭلەر نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. بۇ ئەنئەنىۋى رەڭ ئۇدۇمىنىڭ يەر نامىلىرىدا ئەكس ئېتىشى بولۇپ، بۇلار تاغ-دالا، سۇ، تۇپراق، ئۆسۈملۈك قاتارلىقلار رەڭگىنىڭ سۆزلەم بو-

كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

لۇشىدا ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، «سىرىقئۆي مەھەللە»، «ئاقتېرەك»، «كۆكچى»، «قاراباغ»، «بوزدۆڭ»، «قىزىلئۆي»... دېگەندەك.

خوتەن يەر ناملىرىدا تەبىئىي ۋە جۇغراپىيىلىك ناملارنىڭ كۆپ بولۇشى مۇنداق بىرقانچە تەرەپلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك:

بىرىنچى، قاراقۇرۇم تاغلىرى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئۇزۇك بوستانلىقلارنىڭ ياشىرىپ تۇرۇشىنىڭ ئەڭ چوڭ ئاساسى سۇدىن ئىبارەت. شۇڭا يىراق ئەجدادلار سۇ، يايلاق قوغلىشىپ تىرىكچىلىك قىلىشىدىن، ئولتۇراقلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىشقىچە؛ مەھەللە-ئايماقلارنى بەرپا قىلىشىدىن شەھەر-قەلئەلەرنى قۇرۇشقىچە بولغان ھاياتلىق پائالىيىتىدە دەريا-ئېقىنلارغا، يامغۇر-يېشىنگە تېۋىنىپ، ئۆزى ياشىغان دائىرىگە سۇغا مۇناسىۋەتلىك ناملارنى قويغان.

ئىككىنچى، تەبىئەتنى ئۇلۇغلاپ، مەۋجۇداتنى ئۆزلىرى بىلەن زىچ باغلاش قارىشى. خوتەن يەر ناملىرىدا تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ناملارنىڭ كۆپرەك قوللىنىلىشى خەلقىمىزنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان بىرلىكىدە پەيدىنپەي شەكىللەنگەن ئۇدۇم، ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ يەر ناملىرىدا ئەكس ئېتىشىدۇر.

ئۈچىنچى، يەر ناملىرى بەلگە بولغانلىكەن، تەبىئىي جىسىملار، جۇغراپىيىلىك شەيئىلەر ئېيتىشقا، ئەستە قالدۇرۇشقا كۆپ ئاسان. جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، مەلۇم دائىرىدە ئاشۇ تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك جىسىملارنىڭ ئىچكى قاتلىمى، ئالاھىدە كۆرۈنۈشى ئۇلارنىڭ تىرىكچىلىكىدە ۋاستىلىك روللارنى ئوينىغانلىقى ئۈچۈن، سۈپەت، پېئىل سۆزلىرىدىن كۆرە تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ناملار كۆپرەك قوللىنىلغان.

تۆتىنچى، خوتەن يەر ناملىرىدىكى تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ناملار ئىچىدە دەريا، ئېقىن، كۆل، بۇلاق قاتارلىقلاردىن قالسىلا ھايۋانات،

يايلاق ۋە كۆچمەن چارۋىچىلىققا ئائىت نامىلارنىڭ بىرقەدەر كۆپ بولۇشى ئەجدادلارنىڭ شەھەرلىشىشتىن ئىلگىرىلا ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنىڭ يەنە بىر جەھەتتىكى ئىسپاتى بولۇشى بىلەن ئوخشاشلا قەدىمىيلىككە ئىگە.

شۇنى ئېيتىش لازىمكى، جۇغراپىيىلىك مۇھىت مەدەنىيەتنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ مەلۇم مەدەنىيەت تىپىغا مەنسۇپ بولۇشىنىڭ ئالدىنقى ئاملى بولۇپ، تارىم بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ رايون خاراكتېرلىك مەدەنىيەت بۆلىكىنى تەشكىل قىلغان خوتەن رايونىدىكى تەبىئىي ۋە جۇغراپىيىلىك ناملار ئاشۇ بوستانلىق مەدەنىيەت ئېقىمىنىڭ ئۈزۈلمەس تارمىقىدۇر.

خوتەن يەر نامىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى

خوتەن يەر نامىلىرى ئوخشاشلا خوتەن رايونىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. خوتەن قەدىمدىن تارتىپ ھىندى بۇددا مەدەنىيىتى، رىم-گرېك مەدەنىيىتى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتى، ئەرەب-پارس مەدەنىيىتى گىرەلىشىپ كەتكەن يىپەك يولىنىڭ مۇھىم تۈگۈنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، كۆپ دىنلىق رايون ئىدى. بۇنداق گىرەلىشىش ئىدېئولوگىيىلىك مەدەنىيەت، ئېتنىك خاراكتېر، پسىخىك قۇرۇلما جەھەتلەردىلا ئەمەس، يەر نامىلىرىدىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

ئىلمىي تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولۇشىچە، يېڭى تاش قورال دەۋرىدىكى خوتەندە ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ھازىرقى چىرا يايلاق بەلۋاغلىرى بىلەن يۇرۇڭقاش-قاراقاش قاتارلىق دەريا-ئېقىنلارنىڭ ئاياغ نۇقتىلىرىدا — يەنى تەكلىماكاننىڭ ئىچكىرىسىدىكى چۆكۈندى تۈزلەڭلىكلەردە ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن ھايات كەچۈرگەن. ھازىر بىز ئېيتىپ كېلىۋاتقان «نىيا خارابىسى»، «يۇمىلاققۇم شەھىرى خارابى-

www.uyghurkitap.com

سى» ، «ئوزۇنتات» ، «دەندەنئۆيلۈك» دىن تارتىپ «مازارتاغ قەلئەسى» گىچە بولغان قەدىمىي خارابىلەرنىڭ خوتەن بوستانلىقىنىڭ شىمالىدا خۇددى مارجاندەك بىر لىنىيىدە بولۇشى، جەنۇبتىكى قاراقۇرۇم ۋە كوئېنلۇن تاغلىرىنى مەنبە قىلغان دەريا-ئېقىنلارنىڭ باشلىنىش ئېغىزلىرىدا غار-ئۆڭكۈرلۈك خارابىلەرنىڭ بولۇشى بۇ قارىشىمىزنى ئىسپاتلايدۇ.

ئوۋچىلىقتىن تەدرىجىي چارۋىچىلىق قىلىشقا ئۆتۈپ يايلاق مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەبىئەت، ئالەم قارىشى ۋە تېۋىنىش-چوقۇنۇش ئادەتلىرى ئۇدۇم سۈپىتىدە داۋاملىشىپلا قالماستىن، يەر نامى سۈپىتىدىمۇ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. مەسىلەن، تۇپراقنى ئۇلۇغلاش، سۇنى ئۇلۇغلاش، ئاش-ئوزۇقنى ئۇلۇغلاش، تۇزنى ئۇلۇغلاش، ئۆسۈملۈك، دەل-دەرەخلەرنى ئۇلۇغلاش، مەدەنلەرنى ئۇلۇغلاش قاتارلىقلارغا ئائىت يەر نامىلىرى ۋە باشقىلار.

غەربىي يۇرتنىڭ يازما تارىخى باشلانغان مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 3-ئەسىردىن مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 60-يىلىغا قەدەر بولغان مەزگىللەردە «قاشتېشى يولى» نىڭ راۋاجلىنىشى، ئۇدۇن خانلىقىدا ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ بىرقەدەر ئىزچىل بولۇشى قاتارلىق ئامىللار مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 5-ئەسىردىن 6-ئەسىرگىچە يايلاق «يىپەك يولى» نىڭ ئاۋاتلىشىشىغا تۈرتكە بولدى. بۇ لىنىيىدىكى بوستانلىقلاردا ئىجتىمائىي ئىگىلىك راۋاجلىنىپ، ئاھالە نۇقتىلىرى، بازارلار، شەھەر-قەلئەلەر بارلىققا كەلدى. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 242-يىلى قۇرۇلغان ئۇدۇن خانلىقىدىن مىلادىيە 1006-يىلىغىچە بولغان مىڭ يىللار داۋامىدا ۋە خوتەن رايونىدا ئىسلام دىنى ئۈستۈنلىككە ئېرىشكەندىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا ھەرقايسى قوۋم-مىللەتلەر بۇ رايوندا بىرلىكتە ياشاپ، زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈردى. مەيلى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى شامان دىنى بولسۇن ياكى كېيىنكى دەۋرلەردىكى بۇددا

ۋە ئىسلام دىنى بولسۇن باشقا جايلاردىكىگە ئوخشاش خوتەن رايونىدىمۇ بۇ دىنلارنىڭ جەمئىيەت، ئەخلاق، ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەرگە كۆرسەتكەن تەسىرى زور بولۇپلا قالماستىن، يەر نامىلىرىغىمۇ مۇئەييەن تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن.

ئارخېئولوگىيىلىك تېپىلمىلار ئىسپاتلىدىكى، خوتەن رايونىدىكى قەدىمي شەھەر-قەلئەلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى، بىر قىسىم مەھەللە-ئاھالە نۇقتىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن كېيىن بولۇپ، ئاھالە نۇقتىلىرى ياكى شەھەر-قەلئەلەر بولسۇن ئۇلارنىڭ نامى تارىخىي، ئىجتىمائىي ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ياكى ئاشۇ گەۋدىلەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، خۇسۇسىيىتى ۋە ئومۇمىي دائىرىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بىزنىڭ خوتەن يەر نامىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى دېگەندە نەزەردە تۇتقىنىمىزمۇ دەل يايلاق مەدەنىيىتى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى ئامىللىرىنىڭ يەر نامى ئارقىلىقمۇ ئەكس ئېتىشىنى كۆرسىتىدۇ، ئەلۋەتتە.

خوتەن يەر نامىلىرىنىڭ بۇ جەھەتلەردىكى ئىپادىسىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىشكە بولىدۇ:

1. ئوۋچىلىقتا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «لىنچىتوقاي»، «تۇلكە ئۇۋىسى»، «يولۋاسخانا» ... دېگەندەك.

2. دىنىي ئېتىقادقا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «دارماگۇپتا» (بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ نامى؛ هازىرقى دامىكۇ)، «گوجاندۇ» (بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ نامى، هازىرقى گوجان)، «گۆلەھمى» (نوكچىخانا، هازىرقى گۇلاخما)، «ئىسلامئاۋات»، «خانىقا»، «هەزسۇلتان»، «ئەزانخانا»، «مەسچىتئالدى»، «ۋەخپىئېرىق». «خانلىقۋەخپە»، «باخشىئېرىق»، «شېھىتلى پاشىشىم» ... دېگەندەك.

3. دىنىي مەرتىۋە، بايلىق، ئەمەل نامى بىلەن ئاتالغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «شاھمەھەللە»، «نايىپ مەھەللە»، «ئاتامپا-

شا» ، «شىيخمەھەللە» ، «خانتۇغ» ، «قاراخان» ، «دەرۋىش كەنتى» ، «بايمەھەللە» ، «ھاجى مەھەللە» ، «خوجا دۆڭ» ، «غۇجامكۆلبېشى» ، «تىگىنلا» (ئەسلى سۆز ‹تېكىن› — شاھزادە) دېگەندەك .

4 . قوۋم-قەبىلىلەر نامى قوللىنىلغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «قالوق» (قارلۇق) ، «قاچۇن» (قاراچىن ، قۇچىن) ، «قارا تو-رۇن» (قارا تۈرك) ، «توخۇلا» (توخرى) ، «تېۋەت» (تۈبۈت ، تى-بەت) ، «مۇغاللا» (موڭغۇللار) ، «قالماققۇدۇق» ، «مىل-لەتئېرىق» ، «ماچىن» ، «چىنماچىن» ، «ئاتچان» ، «چاڭ ئاي-ماق» (چان ، چاڭ) ، «ياچىئېرىق» (ياۋچى) ، «مەكىت مەھەللى-سى» (مەركىت) ، «ياغىسلا» (ئەسلى سۆز ياغمىلا) قاتارلىقلار.

5 . مەمۇرىي ، لەشكىرىي ئاپپاراتلار ۋە ھەربىي ئەسلىھەلەر نامى بىلەن ئاتالغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «يامۇلئېرىق» (يامۇن) ، «دوغا مەھەللە» ، «ساداق مەھەللە» ، «ئوچاققورۇل» ، «ئەلەمبۇ-لۇڭ» ، «جاجاڭ مەھەللە» ، «دول» (تىم ، تۇرا) ، «ھاسارمەھەللە» (ئەسلىي سۆز «ھىسار» ‹سېپىل›) ... دېگەندەك .

6 . چارۋىچىلىققا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «ئاتبازىرى» ، «تايلاقمەھەللە» ، «قوتاز مەھەللىسى» ، «توپاقئۆل-دى» ، «قوچقا مەھەللە» ... دېگەندەك .

7 . سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرىغا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «تۇغبېشى ئېقىن» ، «كۆتەمە ئېرىق» ، «قو-غاچمەھەللە» ... دېگەندەك .

8 . دېھقانچىلىققا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «دېھقانتۇغ» ، «بەشخامان» ، «ئارپىلىق» ، «خەلقئاۋات» ، «تېرىم» ، «دانجىلغا مەھەللە» ... دېگەندەك .

9 . ئورمانچىلىققا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر ناملىرى . مەسىلەن ، «جىرىم كەنتى» ، «كۆكتېرەك» ، «تۇخومەكلىك» ، «باغۋەن» ...

دېگەندەك.

10. قول ھۈنەرۋەنچىلىكىگە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «يىپەك مەھەللە»، «تۆمۈرچى مەھەللىسى»، «زەرگەر مەھەللە»، «قازانچى مەھەللە»، «ئېگەچى»، «قېرىمچىمەھەللە»، «قەغەزچى مەھەللىسى»، «سوپۇن مەھەللە»، «ياغچى مەھەللە»، «خۇمدان كەنتى»، «شايىچىمەھەللە»، «داكىچىمەھەللە»، «جۇۋدىچى كوچىسى» ... دېگەندەك.

11. بىناكارلىق قۇرۇلۇشلارغا ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «گۈمبەز مەھەللە»، «قوشكۆۋرۈك كەنتى»، «راۋاقئالدى»، «شىپاڭكەنتى»، «ئاقسېپىل»، «ئايۋانلىق»، «چاقچۇق مەھەللە» ... دېگەندەك.

12. سودا-تىجارەتكە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «يۇڭبازىرى»، «يىپبازىرى» ... دېگەندەك.

13. قامىلە-لەقەملەرگە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «كاناي مەھەللە»، «چىكچەك مەھەللە»، «توش مەھەللە»، «قوداي مەھەللە»، «ئالىچى مەھەللە»، «پەشتاق مەھەللە»، «تايتاق»، «كۇدۇڭ»، «كالدىي مەھەللە» ... دېگەندەك.

14. قونالغۇ-ئۆتەڭلەرگە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «باشلەڭگەر»، «بوغاز لەڭگەر»، «ئۆتەڭ كەنتى»، «ھەجەرخانلەڭگەر»، «نورۇز لەڭگەر»، «ئۆتەڭكۆل»، «نۇرمەتلەڭگەر» ... دېگەندەك.

15. سانلار ۋە ئۆلچەم بىرلىكلىرىگە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «ئاتمىشئېرىق»، «بەشتاش»، «سەكسەنكەنت»، «توقساندۆڭ»، «يەتتە تونۇك»، «قىرىقچىلتەن»، «تۇرۇز كەنتى»، «مىڭموكەنتى»، «يەتمىش پاتمان» ... دېگەندەك.

16. ئىلىم-مەرىپەت ئۆگىنىش، ئۇلۇغلاشقا ئائىت يەر نامىلىرى.

www.uyghurkitap.com

مەسىلەن، «ئەللامە كەنتى»، «خەتچى كەنتى»، «كىتابتاش»... دېگەنلەردەك.

17. ناخشا-ئۇسسۇل، مۇزىكا ئەسۋابلىرىغا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «غىجەك مەھەللە»، «ئارا مۇقام»، «ناغرا مەھەللە»، «تەمبۇر مەھەللە»، «دۇتار كەنتى»، «دۇمباق-مەھەللە»، «نەغمە چاقا»، «سەنەمچاقا» ... دېگەندەك.

18. سەيلە-ساياھەت، باغلارغا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «راۋاقئالدى»، «دۆڭباغچا»، «سۆگەتبوستان»، «شىپاڭكەنتى»، «گۈليار كۆل»، «پەيزىتوغ»، «كۆتۈۋال مەھەللە» ... دېگەندەك.

19. كۆكتات، مېۋە-چېۋە ئۆستۈرۈشكە ئائىت يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «چامغۇرلۇق»، «شاپتۇللۇق كەنتى» ... دېگەندەك.

20. تارىخىي شەخسلەر، تارىخىي ۋەقەلەر ھەم كىشىلەر ئىسمىغا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «تېۋەت يېزىسى»، «ئىمامئەپتەر كەنتى»، «شېرىپباي لەڭگەر»، «سۇلايمانئېرىق»، «ئىبراھىمكۆل»، «ھەسەن-ھۈسەنپاششايىم»، «داۋۇتئاكا مەھەللە»، «خەلچە كەنت» ... دېگەندەك.

21. ھەرقايسى قوۋم-مىللەتلەر تىلى ئارىلاش قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «شاڭمەھەللە»، «زۇڭتال»، «سەنجە»، «خېنى»، «جېيىن»، «بوشقات»، «ئۇگۈيەك»، «جاجاڭ ئايمىقى»، «لىڭمەھەللە»، «پاڭسا»، «كىچكسياڭلىس»، «شومولاڭ»، «پۇجۇڭ كەنتى»، «كۇنزىي» ... دېگەندەك.

22. باشقا يۇرتلارنىڭ نامىغا ئاساسەن قوللىنىلغان يەر نامىلىرى. مەسىلەن، «كىتىكلا كەنتى»، «دولانئايمىقى»، «بارچۇق كەنتى»، «ئەنجان مەھەللە»، «قاغىلىق ئارىش»، «قازاق مەھەللە»، «مەركىت»، «شىراز مەھەللە» ... دېگەندەك.

23. ئىستىلىستىك ۋاسىتىلەرگە ئاساسەن قويۇلغان يەر نامىلى-

ـرى. مەسلەن، «مىسكىنمازار»، «قىزنىقدەرۋازا»، «قاراڭغۇتاغ»، «شىيداق مەھەللە»، «ئايكۆنەس»، «كۆشاتمەھەللە»، «ھالچوڭ»، «ئۇلۇغبەل»، «نۇرئىبرىق»، «قىرىغئاچچىغ» ... دېگەندەك.

بۇلاردىن باشقا، تۇرمۇش بۇيۇملىرى، دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك سايمانلىرىغا ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى؛ رەۋەندە-كارۋانچىلىق، چار بازارچىلىق، پىششىقلاپ ئىشلەش، يېمەك-ئىچمەك قاتارلىق كەسپلەرگە ئاساسەن قوللىنىلغان يەر ناملىرى؛ كىشىلەرنىڭ روھىي قىياپىتى، چىراي شەكلىگە ئاساسەن قويۇلغان يەر ناملىرى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

خوتەن يەر ناملىرىنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي ئاساسى كەڭ مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغاچقا، يەنە كېلىپ بەزىدە بىر خىل يەر نامى بىرقانچە مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغاچقا، ئۇنى يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەنلەرنىڭ پەقەت بىرىگىلا مەنسۇپ دەپ ئىزاھلاشقا بولمايدۇ.

خوتەن يەر ناملىرىدا تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋەقەلەر، قوۋم-مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى، كۆچۈشى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ سۈرئىتى، كىشىلەرنىڭ روھىي قىياپىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئەكس ئېتىش بىلەن بىرگە، بۇ ناملار بوستانلىق مەدەنىيىتى بەرپا بولۇشىنىڭ ئاساسى بولغان تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئامىللار بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن. ئۇلاردا مۇنداق ئالاھىدىلىكلەر بار:

بىرىنچى، شەھەر، بازارلار نامىغا قارىغاندا ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا ئائىت ناملارنىڭ كۆپ بولۇشى.

ئىككىنچى، خوتەن شەھىرىنى مەركەز قىلغان خوتەن ناھىيىسى، لوپ ناھىيىسى، قاراقاش ناھىيىسى نەۋەلىكىدە ھۈنەر-كەسپكە، باغۋەنچىلىك، بىناكارلىق، سودا-تىجارەت، چار بازارچىلىق قاتارلىقلارغا ئائىت يەر ناملىرىنىڭ كۆپ بولۇشى بىلەن گۇما ناھىيىسى، كېرىيە ناھىيىسى، چىرا ناھىيىسىنىڭ تاغلىق يېزىلىرىدا بۇلارنىڭ ئەكسىچە

www.uyghurkitap.com

چارۋىچىلىق، تاغ-تۇرا، ھايۋانات، ئۆسۈملۈكلەرگە ئاساسلىنىپ قوللىنىلغان نامىلارنىڭ كۆپ بولۇشى.

ئۇچىنچى، ئۇرۇق، لەقەم نامى قويۇلغان يەر ناملىرىنىڭ بىر قىسىم ناھىيە تەۋەسىدە بولۇپ، باشقا تەۋەلىكتە بولماسلىقى ياكى ئاز بولۇشى.

تۆتىنچى، قەدىمكى قەبىلە، قوۋم-مىللەتلەرنىڭ نامىنى بىۋاستە بىلدۈرىدىغان ئىسىملار ياكى ئۇلارنىڭ تىلىدا قويۇلۇپ، يەرلىك ئاھالىلەر تەرىپىدىن شۇ ئاساستا قىسمەن ئۆزگەرتىپ قوللىنىلىۋاتقان يەر ناملىرىنىڭ بولۇشى.

بەشىنچى، بىر خىل نامنىڭ بىرلا تەۋەلىكتە تەكرار قوللىنىلىشى. مەسىلەن، «چاقا» (قەدىمكى خوتەن تىلىدىكى «چاقا» سۆزىنىڭ مەنىسى ‹ئاھالە نۇقتىسى، كەنت-مەھەللە› بولۇپ، «كەنت» سۆزىمۇ ئوخشاشلا سوغدى تىلىدا ‹ئاھالە ئولتۇراقلاشقان جاي، كەنت-مەھەللە› دېگەننى بىلدۈرىدۇ) دېگەن نام چىرا ناھىيىسىنىڭ «چاقا يېزىسى»نى كۆرسەتكەندىن باشقا، چىرا ناھىيىسى يەر ناملىرىدىمۇ، خوتەن ۋىلايىتى تەۋەلىكىدىمۇ دېگۈدەك ئۇچرىمايدۇ. بىراق، گۇما ناھىيىسىنىڭ ھەرقايسى يېزا (بازار) لىرىدا خاتىرىگە ئېلىنغان «چاقا» دېگەن نام 61 ئورۇنغا باشقا سۆز بىلەن قوشۇلۇپ يەر نامى قىلىپ قوللىنىلغان. يەنە كېرىيە ناھىيىسىدىكى «مۇغاللا بازىرى» نامى بىلەن قاراقاش ناھىيىسى تېۋەت يېزىسىدىكى «مۇغاللا كەنتى»، كاۋاك يېزىسىدىكى «مۇغال مەھەللە»؛ گۇما ناھىيىسى «پىيالما يېزىسى» نامى بىلەن قوشتاغ يېزىسىدىكى «پىيالما چاقا مەھەللىسى» قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

ئالتىنچى، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى، بوز يەر ئېچىش مەزمۇن قىلىنغان سۆزلەملەرنىڭ خوتەن ۋىلايىتى تەۋەلىكىدىكى تەكلىماكان گىرۋەكلىرىگە جايلاشقان يېزا-كەنتلەردە ئاھالە ئولتۇراقلاشقان جايلارغا دېگۈدەك نام قىلىپ قويۇلۇشى قاتارلىقلار.

خوتەن يەر نامىلىرىدىكى ئۆزگىرىشلەر

قەدىمكى خوتەندە ياشىغان قوۋم-مىللەتلەر ياشاش ئېھتىياجى ۋە تەبىئىي-ئىجتىمائىي شارائىتلار سەۋەبىدىن بۇ زېمىندا ئۇياقتىن-بۇياققا كۆچكەن ۋە ئۇزلۇكسىز كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي تەرەققىيات، تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىپلا قالماي، كىشىلەرنىڭ روھىي قىياپىتىگە، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت قارىشىغىمۇ زور تەسىرلەرنى كۆرسەتكەنلىكتىن، تۇراقلىققا ئىگە يەر نامىلىرىدىمۇ ئۆزگىرىشلەر بولغان. بۇلار ئاساسلىقى مۇنداق بىرقانچە جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ:

بىرىنچى، ئوخشاش بىر جاينىڭ ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋرلەردە ئوخشىمىغان ناملار بىلەن ئاتىلىشى. مەسىلەن، «خوتەن» نامىنىڭ مىلادىيىدىن ئىلگىرى «قوستانا»...، بۇددىزىم دەۋرىدە «ئۇدۇن»...، ئىسلام دىنى خوتەندە ئومۇملاشقان 11-ئەسىرلەردىن كېيىن «ماچىن»، «چىنماچىن»...، 16-، 18-ئەسىرلەردە «ئىلچى»...، كېيىنكى دەۋرلەردىن ھازىرغىچە «خوتەن» دەپ ئاتالغىنىغا ئوخشاش.

ئىككىنچى، ئوخشاش بىر يەر نامىنىڭ ئوخشىمىغان تارىخىي-ئىجتىمائىي دەۋرلەردە ئوخشىمىغان دائىرىنى كۆرسىتىشى. مەسىلەن، ھازىرقى كېرىيە ناھىيىسى ۋىي، جىن، غەرب-شىمال سۇلالىلىرى دەۋرىدە غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى بولغان رۇڭلۇ بەگلىكىنى كۆرسەتەتتى. كېيىنرەك تارىخچىلار تەرىپىدىن «ئۇزۇنتات» دەپ ئاتالغان ھازىرقى خارابىلىق رۇڭلو بەگلىكىنىڭ مەركىزى بولۇپ، بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى «خەن سۇلالىسى تارىخى، غەربىي رايون تەزكىرىسى» دە كۆرسىتىلىشىچە «جەنۇب تەرىپى چىرىغا، شەرقىي شىمال تەرىپى كۇسەنگە، غەربىي شىمال تەرىپى ئاقسۇغا تۇتىشىدۇ» دېيىلگەن. رۇڭلو بەگلىكىنىڭ مەركىزى بولغان «ئۇزۇنتات»

يەنى «بىمۇ» (Pin) شەھىرى ھازىرقى چىرا ناھىيىسى كونا دامىكۇ جىلغىسى ئەتراپىدىكى قۇملۇقتا بولۇپ، بۇ يەرلەر ئەسلىدە كەڭ تىنە دۇرما تۇزلەڭلىك ئىدى. 11-ئەسىردىن كېيىن كېرىيىنىڭ تەۋەلىكى ئوخشاشلا ھازىرقى نىيا، كېرىيە، چىرا ۋە لوپ ناھىيىسىنىڭ شەرقىي قىسىملىرىغىچە بولغان. كېرىيە ئۇدۇندا مىلادىيە 1883-يىلى قۇرۇلـغان ئىككى ئايماقنىڭ بىرسى بولۇپ، ھازىرقى چەرچەن ناھىيىسىمۇ كېرىيىنىڭ دائىرىسىدە ئىدى. 1882-يىلى ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان كېرىيە 1903-يىلى لوپ ناھىيىسى تەسىس قىلىنغىچە، 1928-يىلى چىرا ناھىيىسى تەسىس قىلىنغىچە، 1944-يىلى نىيا ناھىيىسى تەسىس قىلىنغىچە بولغان تارىخىي دەۋرلەردە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ شەرقىدىكى بىپايان دائىرىنى كۆرسىتىپ، بارا-بارا دائىرىسى تارىيىپ ھازىرقى 15 يېزا (بازار)، 175 مەمۇرىي كەنت، 744 ئاساسلىق تەبىئىي كەنت-مەھەللىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دائىرىنى كۆرسىتىپ كەلمەكتە.

ئۈچىنچى، ئوخشاش يەر نامىنىڭ ئوخشاش تارىخىي دەۋردە ئوخشىمىغان ناملار بىلەن ئاتىلىشى. بۇ خىل ئەھۋال خوتەننىڭ يېقىنقى زاماندىن 20-ئەسىرنىڭ 80-يىللىرىغىچە بولغان يەر ناملىرىدا بىرقەدەر گەۋدىلىك بولۇپ كەلگەن، مەسىلەن، گۇاڭشۈينىڭ 8-يىلى (مىلادىيە 1902-يىلى) ھازىرقى لوپ ناھىيىسىنىڭ سامپۇل يېزىسىنىڭ نامى «سامپۇلا مىڭلىكى»، 1934-يىلى «نەنشياڭ»، 1938-يىلى «نەدىشىڭجېن (جەنۇبىي گۈللەندۈرۈش بازىرى)»، 1944-يىلى «بىرلىي يېزىسى»، 1947-يىلى «سامپۇلا بازىرى» دەپ ئاتالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن سامپۇل 1950-يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ «3-رايونى»، 1958-يىلى «قىزىلبايراق كوممۇنىسى»، 1979-يىلى «سامپۇل كوممۇنىسى»، 1984-يىلى «سامپۇل يېزىسى» دەپ ئاتالـغان. قاراقاش ناھىيىسى قارا ساي يېزىسىنىڭ نامىنى ئالساقمۇ 1949-يىلىنىڭ ئاخىرىدا «خۇيمىن يېزىسى»، 1952-يىلى «نۇرلۇق

يېزىسى» ، 1956-يىلى «6-رايون» ، 1958-يىلى «قىزىلبايراق كوممۇنىسى» ، 1978-يىلى «قاراساي كوممۇنىسى» ، 1984-يىلدىن كېيىن «قارا ساي يېزىسى» دەپ ئاتالغان. ئوخشاشلا گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسىمۇ 1950-يىلى «گۇما ناھىيە 2-رايون» ، 1958-يىلى «يۈجىن خەلق كوممۇنىسى» . 1978-يىلى «قوشتاغ كوممۇنىسى» ، 1981-يىلى «پىشنا خەلق كوممۇنىسى» ، 1984-يىلى «قوشتاغ يېزىسى» دەپ ئاتالغان.

تۆتىنچى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلىرىدا ئەسلىدىكى يەر نامىنىڭ ئەمەلدىن قېلىپ، يېڭى يەر ناملىرىنىڭ قوللىنىلىشى. بۇ خىل ئەھۋال شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكىگە ئوخشاش خوتەن رايونىدىمۇ ئۇچرايدۇ. يەر ناملىرىنىڭ ئەسلىدىكىسىنىڭ ئورنىنى يېڭى ناملارنىڭ ئىگىلىشىدە مۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشلەر بار: ئەسلىي يەر نامى يىراق ئۆتمۈشتە شۇ يەردىكى ئاھالە نۇقتىسىغا قارىتا كەمسىتىش مەنىسىگە ئىگە ياكى كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلەر بىلەن يەرلىك ئاھالىلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىر قىسىم سەلبىي ھادىسىلەرنى بىلدۈرىدىغان نام ۋە ياكى تىللاش-سۆكۈش مەنىسىگە ئىگە بولغانلىقتىن، ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلەرنىڭ ئۆزئارا چۈشىنىشى، كۆيۈنۈشى ۋە ئىناقلىقىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ئەسلىي يەر نامى ئىستېمالدىن قېلىپ، يېڭى يەر نامى قوللىنىلغان.

ئالاھىدە ئېيتىشقا تېگىشلىكى شۇكى، ئەسىرلەردىن بۇيان خوتەن رايونىدىكى تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋەقەلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا كۆرسەتكەن تەسىرىگە ۋە ئاھالىلەرنىڭ چارۋىچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىقتىن دېھقانچىلىققا؛ تارقاق ۋە يىرىك قول ھۈنەرۋەنچىلىكتىن كۆلەملەشكەن، نەپىس قول ھۈنەر سەنئەتكە قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، يەر ناملىرىنىڭ بىر قىسمى ھەرقايسى دەۋرلەردە ھەر خىل ئاتىلىپ، 20-ئەسىرنىڭ 80-يىللىرىدا ئاساسەن مۇقىملاشقان.

www.uyghurkitap.com

بەشىنچى، يەر نامىلىرىنىڭ فونېتىكىلىق شەكلى، شېۋە، تىل ئىشلىتىش ئادىتى جەھەتلىرىدىكى ئۆزگىرىشلەر. خوتەن رايونىنىڭ ھەرقايسى ناھىيە (شەھەر)، يېزا-بازارلىرى ۋە كەنت-مەھەللىلەرنىڭ نامىدا، شۇنداقلا بىر قىسىم تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامىدا بۇ خىلدىكى ئۆزگىرىشلەر ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، قاراقاش ناھىيە «توخۇلا يېزىسى» نىڭ نامىدىكى ئەسلىي سۆز «توخرىلا» بولۇپ «ر»، «ئۇ» غا نۆۋەتلىشىپ تەلەپپۇز قىلىنغان. گۇما ناھىيەسىنىڭ «كىلياڭ يېزىسى» نىڭ نامى بولغان «كىلياڭ» نى ئالساق، ئەسلىي سۆز «تىليان» بولۇپ، گۇما شېۋىسىدە «تىل» سۆزى «كىل» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. «ياڭ» بولسا «يان» نىڭ تەلەپپۇزدىكى بۇزۇلۇشى ياكى «ڭ» نىڭ «ن» غا نۆۋەتلىشىشىدۇر.

تارىختىكى بىرقانچە قېتىملىق يەر نامىلىرىنى ئۆزگەرتىپ قوللىنىشقا ئوخشاشلا، 20-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىدىمۇ خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى مەمۇرىي رايونلارنىڭ ئىسمى ئومۇمىيۈزلۈك خەنزۇچە نامىلار بىلەن ئاتالغان بولۇپ، 1980-يىلىدىن 1984-يىلىغىچە يەنە نامى ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ، تىل ئىشلىتىش ئادىتى سەۋەبىدىن ھازىرمۇ ئاشۇ يىللاردىكى نامنى ئىشلىتىلىش ئادىتى ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، جامائەت سورۇنلىرىدا، كوچا-كويلاردا ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەرلا ئەمەس، ياشانغان كىشىلەرمۇ «ئۆزلىرى قەيەرلىك، قەيەردىن كەلدىلە، نەگە بارىلا» دېگەندەك سوئاللارغا «مەن ‹شاگيۇ› لۇغ» (ھازىرقى خوتەن ناھىيە بۇزاق يېزىسى)، «‹شيەنفېڭ› دىن كەلدىم» (ھازىرقى خوتەن ناھىيە تەۋەككۇل يېزىسى)، «‹ۋېيشىڭ› غا بارىمەن» (ھازىرقى قاراقاش ناھىيىسى قويچى يېزىسى)، «‹ياۋۇ› غا چىقىلى» (ھازىرقى قاراقاش ناھىيىسى ئېۋەت يېزىسى)، «مەن ‹يۆجىڭ› دا تۇغۇلغان» (ھازىرقى خوتەن ناھىيىسى لايقا يېزىسى) دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئەمما، يەر نامى سۆزلەملىرىگە بۇ خىل خەنزۇچە سۆزگە ئۇيغۇرچە گرامماتىكىلىق قوشۇمچىلارنى قوشۇپ ئاتاش پەقەت

خــوتەن دىئالېكتىنىڭ ئىككى تارماق شېۋە بەلۋېغى بولغان خوتەن نــاھىيىسى ۋە قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ناھىيە بازىرىغا يىراق بولغان يېزا-كەنتلىرىدىكى ئاھالىلەر قوللانغاندىن باشقا لوپ، چىرا، كېرىيە ناھىيىلىرىدە بۇ خىل تىل ئادىتى يوق دېيەرلىك.

ئالتىنچى، تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك مۇھىتتىكى ھەر خىل ئۆز-گىرىشلەرگە ئەگىشىپ يەر ناملىرىنىڭ ئۆزگىرىشى. بۇ خىل ئۆزگى-رىشلەر يېزا-كەنتلەر نامىدىن كۆرە ناھىيە بازارلىرى، خوتەن شەھىرى-نىڭ يول، كوچا-رەستىلىرىدە كۆپرەك ئۇچرايدۇ. چۈنكى 20-ئە-سىرنىڭ 80-يىللىرىدىن بۇيان ئېلىمىزدە ئىسلاھاتنىڭ يولغا قويۇلۇ-شى ۋە چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ شەھەر-بازارلارنىڭ قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. كوچا-يوللار قايتىدىن كېڭەيتىلىپ، زامانىۋى بىنالار سېلىندى. دەۋر رىتىمى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش سۈرئىتى، سۈپىتى، ئۆنۈمىگە ماس ھالدا يېڭى، مودا ئىسىملار پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇ تەرەققىيات ئېقىمى مەلۇم دائىرىنىڭ مەنزىرىسى، تىجا-رەت نۇقتىلىرى، مەشغۇلات-مۇلازىمەت تۈرى قاتارلىق جەھەتلەرنى ئىخ-چام، ئاممىباب ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان يېڭى يەر ناملىرىغا تەقەززا قىلدى. بۇ رېئاللىق ئالدىدا ئەسلىدىكى يەر ناملىرىدىن مۇۋاپىقلىرىنى داۋاملىق ئىستېمال قىلىپ، بىر قىسمىنى يېڭىدىن قويۇشقا ھەمدە يېڭى گەۋدىلەرگە نام بېرىشكە توغرا كەلدى، ئەلۋەتتە (بۇ جەھەتتىكى مىساللارنى مۇشۇ كىتابنىڭ 60-بېتىدىن 71-بېتىگىچە بېرىلگەن «قو-شۇمچە 2» ماۋزۇسىدىكى بايانلاردىن كۆرۈڭ).

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ تەبىئىي ئەھۋالى[1]

خوتەن ۋىلايىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان. شەرقىي قىسمى بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ چەرچەن ناھىيىسى بىلەن، جەنۇبىي قىسمى ھەيۋەتلىك قاراقۇرۇم تېغى، كۇئېنلۇن تېغى ئارقىلىق شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي قىسمى ھىندىستان، پاكىستان ئەمەلىي كونترول قىلىپ تۇرغان كەشمىر بىلەن چېگرىلىنىدۇ. چېگرا لىنىيەسى 210 كىلومېتىر، شىمالىي قىسمى بىپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىسىگە قەدەر سوزۇلغان. شەرقىي ئۇزۇنلۇق 85°16′35″ — 77°03′45″ بىلەن شىمالىي كەڭلىك 39°40′43″ — 34°11′21″ قا توغرا كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 670 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 600 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى 249 مىڭ 146.58 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ئېلىمىز زېمىنىنىڭ 2.6%نى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى زېمىنىنىڭ 15% نى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تاغلىق جايلار تەخمىنەن 33.3%، چۆل جەزىرىلەر 63%نى، ئېرىلغۇ يەر ۋە ئېرىقچىلىق قىلىنىشقا بولىدىغان يەر 3.7%نى تەشكىل قىلىدۇ.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ يەر شەكلى جەنۇبتىن شىمالغا ۋە غەربتىن شەرققە قاراپ پەسلەپ بارىدۇ. ئەڭ ئېگىز تاغ چوققىسى خوتەن ناھىيەسى تەۋەسىدىكى ئېچىۋېتىلگەن مۇزلۇق چوققا بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 6638 مېتىر ئېگىز. 249 مىڭ 146.58 كۋادرات كىلومېتىرلىق بۇ زېمىن تەكلىماكان قۇملۇقى تەرىپىدىن چوڭ - كىچىك بىر قانچە

---

① خوتەن ۋىلايىتىنىڭ مەمۇرىي ئەھۋالى، «خوتەن» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى توغرىسىدا مۇشۇ كىتابنىڭ 33 - بەتتىن 37 - بەتكىچە ۋە مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلارنىڭ ‹ يىللار، ۋەقەلەر، ئادەملەر› تومى (1) نىڭ 1 — 6 - ۋە 31 -، 48 -بەتلەر، 195 — 225 - بەتلەر ھەمدە ‹ ئەپسانە - رىۋايەت، چۆچەكلەر› تومىدىكى مۇناسىۋەتلىك بايانلاردا تەپسىلىي توختالغاچقا، بۇ سەھىپىمىزگە قايتا يازمىدۇق.

يۇز بوستانلىقتا ئايرىۋېتىلگەن، بوستانلىقنىڭ تۆت ئەتراپى چۆل - جەزىرە، قۇملۇق بىلەن قاپلانغان. شۇڭا بەزىلەر خوتەننى بىپايان قۇملۇقتىكى «يېشىل مەرۋايىت» دەپ تەرىپلىشىدۇ.

خوتەننىڭ يەر شەكلىنى ئەڭ ئېگىز تاغلىق رايون، ئېگىز تاغلىق رايون، سەل پەسرەك تاغلىق رايون، ئوتتۇراھال تاغلىق رايون، پەس تاغلىق رايون، تاغ ئېتىكىدىكى يانتۇ تۈزلەڭلىك، قۇملۇق رايوندىن ئىبارەت يەتتە خىلغا ئايرىش مۇمكىن.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گېئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ بولۇپ، ئاساسەن ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ: بىرى پەلەمپەي خاراكتېرىنى ئالغان ئويداڭلىق بولۇپ، تارىم ئويمانلىقى بۇ خىل قۇرۇلمىغا كىرىدۇ. يەنە بىرى ئوقۇر خاراكتېرىنى ئالغان ئېگىز - پەسلىك بولۇپ، قاراقۇرۇم تېغى سىستېمىسى بۇ خىل قۇرۇلمىغا كىرىدۇ. تاغ چوققىلىرىنىڭ ئېگىز - پەسلىك پەرقى زور، يالانىملىقى كۈچلۈك. تاغنىڭ شىمالىي تەرىپى ھەيۋەتلىك بولۇپ، تاغ تىزمىلىرى ناھايىتى كۆپ. تاغنىڭ جەنۇبىي تەرىپى پەسرەك بولۇپ، بۆلۈنۈش دەرىجىسى دىگۈدەك روشەن ئەمەس. قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى ھەرىكەتچان جاي دېيىش مۇمكىن. قاراقۇرۇم تېغى پۈتكۈل قەدىمكى، ئوتتۇرا ۋە يېقىنقى دەۋردە كۆتۈرۈلۈشنى ئاساس قىلغان. شىمالىي قاراقۇرۇم تېغى يانتۇلۇقتا قاراپ يۈزلەنگەن بولۇپ، ئوتتۇرا ھەرىكەتچان رايوننىڭ شىمالىغا جايلاشقان، تاغنىڭ ئىككى تەرىپى كەسمە بۆلەكتىن ئىبارەت. جەنۇبىي قاراقۇرۇم تېغى يانتۇلۇق ھاسىل قىلغاچقا، قاراقۇرۇم تېغىنىڭ جەنۇبىي تۆپىلىكى دەپ ئاتىلىدۇ.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گېئولوگىيىلىك تارىخىي شارائىتى مۇرەككەپ، تۇپراق تۈرلىرى كۆپ. تۇپراق تۈرلىرىنى قالدۇق تىنما، دۆڭلۈك تىنما، قاراقۇرۇم سېرىق توپىسى، مۇزلۇق تىنمىسى، تۆتىنچى دەۋردە ھاسىل بولغان تاش — كەلكۈن تىندۇرمىسى، تىنما، يالانما تۇپراق ۋە تىندۇرما توپا قاتارلىقلارغا ئايرىش مۇمكىن.

تۇپراقنىڭ ئومۇمىي ئالاھىدىلىكى جەھەتتە فىزىكىلىق يالانىملىق رولى كۈچلۈك، خىمىيىلىك رولى ئاجىز. شۇڭلاشقا تۇز قاتلىمىنىڭ تويۇنۇشى يۇقىرى. ناترىي، ماگنىي، كالتسىي، خلور، سۇلفات قاتار-

www.uyghurkitap.com

لىق ئىئونلار نەملىك تۇپەيلىدىن بىرىكىپ، روشەن تۇز قاتلىمى ھاسىل قىلغان. بوزلۇق توپا قاتلىمىدا كالتسىيلىق ھادىسە بولۇپ، تۇپراقسىنىڭ كالىي ماددىسى مول، ئوزۇقلۇق قۇۋۋەت تۆپلىشى قىيىن. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ تۇپرىقىنى 14 تۇپراق تۈرى، 25 ئىككىنچى دەرىجىلىك تۇپراق، 33 تۇپراق ئائىلىسى، 75 تۇپراق خىلىغا ئايرىش مۇمكىن. تۇپراقنىڭ پىششىقلىق دەرىجىسى قۇۋۋەت تەركىبىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشىغا قاراپ، كەنت - مەھەللە ۋە شەھەر - بازارلاردا پەرقلىق جايلاشقان.

خوتەن ۋىلايىتى سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق رايونى بولۇپ، سۇغىرىشتا ئېقىن سۇ ئاساس، بۇلاق سۈيى قوشۇمچە قىلىنىدۇ. ۋىلايەت تەۋەسىدە تارىم دەرياسىغا تەئەللۇق قۇرۇقلۇق ئېقىنىدىن قاراقاش، يۇرۇڭقاش، كېرىيە، گۇما، سانجۇ، نىيا، نۇرى، چىرا دەرياسى قاتارلىق چوڭ - كىچىك 36 ئېقىن بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي سۇ مىقدارى 7 مىليارد 335 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. دەريا ئېقىنىدىكى سۇ مىقدارىنىڭ پەسىل پەرقى ناھايىتى چوڭ. ياز، كۈز پەسلى كەلكۈن مەزگىلى بولۇپ، نۇرغۇن ئېشىندى سۇ تارىم ئويمانلىقىغا قۇيۇلىدۇ. قىش، ئەتىياز پەسلى سۇ قىس مەزگىل بولۇپ، ئەتىيازدا قۇرغاق، سۇ قىس بولۇش ھالىتى شەكىللىنىدۇ.

يەر ئاستى سۇ زاپىسى نىسبەتەن مول بولۇپ، قاراقۇرۇم تېغىدىكى قار ۋە مۇزنىڭ ئېرىشى يەر ئاستى سۈيىنى تولۇقلايدۇ. يەر ئاستى سۈيىنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى يۇقىرى، خلور ۋە ناترىيلىق ئىئونلار كۆپ. دى كاربونات كىسلاتا قالدۇقى ۋە ماگنىي ئىئونلىرى ئاز. يوشۇرۇن سۇ ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى يەرنىڭ ئېگىز قاتلىمىدىن تەدرىجىي ھالدا تۆۋەنلەيدۇ. دەريا سۇلىرى تاغدىن چۈشكەن يەردە يەلپۈگۈچسىمان كەلكۈن تىندۇرما سازلىقى ياكى سۇ سىزىپ چىقىدىغان بۇلاق ھاسىل بولىدۇ. بۇلاقلارنىڭ بىر روشەن ئالاھىدىلىكى شۇكى، دەريا ئېقىنلىرىنىڭ كەلكۈن مەزگىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، بۇلاق سۈيى كەلكۈن ئۆتۈپ يېرىم يىلدىن كېيىن كۆپىيىدۇ، سۈيى قىش ۋە ئەتىياز پەسلىدە بىر قەدەر مول بولۇپ، بۇ ھال ئەتىيازلىق سۇغىرىش مەزگىلىدىكى سۇ ئىشلىتىشكە پايدىلىق.

خوتەن ياۋروپا، ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، پامىر ئېگىزلىكى بىلەن تەڭرىتاغ توسۇپ تۇرغاچقا، غەربىي، شىمالىي ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە سىبىرىيە سوغۇق هاۋا كىلىماتى، شۇنىڭدەك نەملىك خوتەنگە ئاسانلىقچە كىرەلمەيدۇ. جەنۇبىي قىسمى قاراقۇرۇم تېغىغا تۇتاشقان بولۇپ، ئاجىز نەم ۋە ئىسسىق هاۋانى توسۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا نەم هاۋا كەمچىل، تېمپېراتۇرا نىسبەتەن يۇقىرى، ئىقلىمى مۆتىدىل بەلۋاغىنىڭ قۇرغاق چۆل ئىقلىمىغا كىرىدۇ. كىلىمات ئالاھىدىلىكى — ئەتىياز پەسلىدە هاۋانى كۆپىنچە توپا - چاڭ قاپلاپ تۇرىدۇ. ياز پەسلىدە هاۋا دىمىق ئىسسىق ۋە قۇرغاق بولىدۇ. كۈز پەسلىدە تېمپېراتۇرا ناھايىتى تېز تۆۋەنلەيدۇ. قىش پەسلىدە هۆل - يېغىن ئاز هەم قۇرۇق سوغۇق بولىدۇ. تۆت پەسىلنىڭ پەرقى ئېنىق، كېچە- كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، «ئەتىگەندە جۇۋا، چۈشتە كۆڭلەك» دېگەن تەرىپكە ماس كېلىدۇ. قىروسىز مەزگىلى بىر قەدەر ئۇزۇن، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى كۈچلۈك. يىل بويى يامغۇر ئىنتايىن ئاز ياغىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە هۆل - يېغىن مىقدارى ئارانلا 35 مىللىمېتىرغا، يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2558 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ.

كىلىمات روشەن هالدىكى ۋېرتىكاللىقىغا ئىگە بولۇپ، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ كىلىماتىنى ئاساسەن ئۈچ خىل كىلىمات تۈرىگە ئايرىش مۇمكىن: جەنۇبىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونلار مۆتىدىل بەلۋاغ ياكى سوغۇق مۆتىدىل بەلۋاغ كىلىماتىغا؛ بوستانلىق — تۈزلەڭلىك رايونلىرى ئىسسىق مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق چۆل كىلىماتىغا؛ شىمالىي قىسمىدىكى قۇملۇق تىپىك قۇرۇقلۇق چۆل كىلىماتىغا كىرىدۇ.

قۇياشنىڭ ئومۇمىي چۈشۈش ۋاقتى بىر قەدەر ئۇزۇن بولۇپ، ئالاھىدىلىك جەھەتتە غەربتىن شەرققە، جەنۇبتىن شىمالغا ئۆتۈش ۋاقتى تەدرىجىي كۆپىيىدۇ. قۇياش ئوتتۇرا هېساب بىلەن هەر كۋادرات سانتىمېتىرغا 131 مىڭ 500 كالورىيە ئىسسىق بېرىدۇ. يىللىق كۈن نۇرى چۈشۈش ۋاقتى 2470 سائەتتىن 2950 سائەتكىچە يېتىدۇ. قىسمەن تاغلىق رايونلاردا هاۋانىڭ تۇتۇلۇش قاتلىمى بىر قەدەر روشەن، قىش پەسلىدىكى تېمپېراتۇرا تۈزلەڭلىككە قارىغاندا يۇقىرىراق

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بولىدۇ.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 43.2℃ (1973 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى)، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 28.9℃ - (1967 - يىلى 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى) بولغان. يېغىن ئاز، كىلىماتى ئىللىق، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.1℃ تىن 13℃ قىچە بولىدۇ. قۇياش نۇرى بايلىقى مول بولۇپ، تۇزلەڭ رايونلارنىڭ قىروسىز ۋاقتى 300 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ. تاغلىق رايونلارنىڭ ئوغرى ئۆششۈك مەزگىلى تۈزلەڭلىك رايونلاردىن بالدۇراق، ئاخىرقى ئۆششۈك مەزگىلى بىر قەدەر كېيىن بولىدۇ.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ كان مەھسۇلات بايلىقلىرى مول، تۈرى كۆپ. بۇنىڭ ئىچىدە مۇئەييەن زاپىسى بار كان خىللىرىدىن 24 ى، مەھسۇلات بازىسىدىن 43 ى تەكشۈرۈپ تېپىلدى. بۇلار ئاساسلىقى: كۆمۈر، تۆمۈر، ئالتۇن، قاشتېشى، ھاك تېشى، كرىستال، گەج، كۈمۈش، مىس، سىنك، گۈڭگۈرت، تۇز، نېفىت، مەرمەر تاش، چىرىمتال قاتارلىقلار.

ۋىلايەت تەۋەلىكىدىكى 13 جايدا تۆمۈر رودىسى بارلىقى ئېنىقلاندى. خوتەندە كېپەك ئالتۇننىڭ تارقىلىشى نىسبەتەن ئومۇمىيۈزلۈك بولۇپ، دائىرىسى كەڭ، سەككىز جايدا كېپەك ئالتۇن بارلىقى ئېنىقلاندى. بەش جايدىكىسىگە دەسلەپكى قەدەمدە باھا بېرىلدى. رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللارنىڭمۇ مەلۇم زاپىسى بار. ئالتە جايدىن تەبىئىي گۈڭگۈرت چىقىدۇ. بۇلاردىن گۇمىدىكى يۇلچۇن تەبىئىي گۈڭگۈرت كېنى ۋە داساڭلۇس جىلغىسى تەبىئىي گۈڭگۈرت كېنىدىن ئىبارەت ئىككى جايدا كان بايلىقى مەركەزلەشكەن. تۆمۈر كېنىدىن 20 جايدا بولۇپ، ھەر قايسى ناھىيىلەرگە كەڭ تارقالغان. تۇز كېنى ئاق تۇز، تاش تۇز، گالۇگىنلىق تۇز دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ. ئاق تۇز ئاساسلىقى خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېڭىئېرىق تۇزچىلىق مەيدانى، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ تۇزچىلىق مەيدانى ۋە قاراقاش ناھىيىسىنىڭ تۇزچىلىق مەيدانىدىن چىقىدۇ. ھاك تېشى كەڭ تارقالغان بولۇپ، كۆلىمىمۇ چوڭ. مەسىلەن: دۇۋا ھاك تېشى كېنى ئوتتۇرا تىپتىكى، بۇيا ھاك تېشى كېنى كىچىك تىپتىكى كان ھېسابلىنىدۇ. ئۈچ جايدىن مەرمەر تېشى چىقىدۇ. بۇلار خوتەن قاراقاشقۇ

تاغ چۆيشەنلى رايونى، گۇمىنىڭ كىلياڭ رايونى ۋە كېرىيىنىڭ پولو رايونىدىن ئىبارەت. گەج كېنى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى جايلارغا كەڭ تارقالغان. نۆۋەتتە يەتتە جايدىن گەج چىقىدىغانلىقى ئېنىقلاندى. بۇ كانلار نۇقتىلىق ھالدا گۇمىنىڭ دۇۋا، خوتەننىڭ بۇيا، لوپنىڭ ئاچچىق قاتارلىق جايلىرىغا تارقالغان. گۇمىنىڭ كەڭشۇ رايونىدىن تارتىپ خوتەننىڭ چوڭ يۇلغۇنلۇققىچە بولغان ئارىلىق ئاق چىرىمتال رايونى ھېسابلىنىدۇ. تارىم ئويمانلىقى سۇپىتى ئەلا، زاپىسى مول بولغان نېفىت بايلىقىغا ئىگە. ئاساسلىقى دۇۋا ۋە بۇيا كۆمۈر كانلىرى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بۇيا كۆمۈرلىكى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ كۆمۈرلۈك، بۇ كاندىن ئېچىشقا بولىدىغان سانائەت كۆمۈر زاپىسى 88 مىليون 430 مىڭ توننا بولۇپ، بۇ جاي خوتەننىڭ كۆمۈر بازىسى ھېسابلىنىدۇ.

«خوتەننىڭ ئۈچ گۆھىرى» (يىپەكچىلىك، قاشتېشى، گىلەمچىلىك) نىڭ بىرى بولغان خوتەن قاشتېشى قەدىمدە «قاراقۇرۇم قاشتېشى» دەپ ئاتىلىپ، دۇنياغا داڭ چىقارغان بولۇپ، يۈرۈڭقاش ۋە قاراقاش دەرياسى ئېقىنلىرىدىن، بۇ دەريانىڭ قەدىمكى ئېقىن ئىزلىرىدىن، شۇنىڭدەك گۇما ناھىيىسىدىن نىيا ناھىيىسىگىچە سوزۇلغان قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ تەسكەي بۆلەكلىرىدىن چىقىدۇ. قاراقۇرۇم قاشتېشى ئاق، قىزىل، سېرىق، يېشىل، سۆسۈن، كۆك، قارا قاشتېشىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئاق قاشتېشىنىڭ قوي يېغى رەڭلىكى ئەڭ ئېسىلى ھېسابلىنىدۇ.

تارىخىي ماتېرىياللاردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئەجدادلىرىمىز بۇنىڭدىن 3000 يىللار ئىلگىرى قاشتېشىنى بۇيۇم، پۇل ئورنىدا ئىشلىتىپ، ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن سودا - سېتىق قىلغان. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 770 — 221 - يىللىرى ئارىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن «تاغ - دەريالار قامۇسى» دا، يېڭى تاش قورال دەۋرىدىن باشلاپلا «قاراقۇرۇم قاشتېشى» نىڭ توخرىلار ئارقىلىق ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن.

خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن تىبەت ياۋا ئېشىكى، ياۋا قوتاز، ياۋا تۆگە، بۇغا، ياۋا ئات، ياۋا توڭگۇز، بۆرە، چىلبۆرە، ئارقار، كۆكمەت، قىزىل تۈلكە، بۇلغۇن، ھىمالايا سۇغۇ-

www.uyghurkitap.com

رى، كۆلرەڭ قۇيرۇقلۇق توشقان، ئۈلار، ئاق بوگوز، بۆكەن، قىرغا ۋۇل، كەكلىك قاتارلىقلار بار.

ياۋا ئۆسۈملۈك بايلىقى مول بولۇپ، توشقانزەدىكى، قانتېپەر، قار لەيلىسى، رەۋەن، چاكاندا، مەرزەنجۇش، چۈچۈكبۇيا، قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن، يەر مەدىكى، ئوتتۇرا ئاسىيا مورچوپىسى، ئالقات، قېرىقىز، چۈلۈك ئوت قاتارلىقلار بار. يېقىنقى يىللاردا توشقانزەدىكى ئۆستۈرۈش يۈلغۇنلۇق ئېكولوگىيىسى بىلەن بىر گەۋدىلەشتۈرۈلۈپ، كېرىيە، نىيا ناھىيىلىرىنى ئاساس قىلىپ ۋىلايەت بويىچە كۆلەملەشىپ، يۇقىرى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە مۇھىت قوغداش ئۈنۈمى قولغا كەلتۈرۈلدى.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى 2 مىليون 546 مىڭ 585 مو كېلىدۇ. بۇغداي، كۆممىقوناق، شال ئاساس قىلىنىپ، ئارپا ۋە پۇرچاق قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلىدۇ. ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن پاختا، مايلىق دان ئاساس قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا زىرە قاتارلىق ئاساسلىق دورا ماتېرىياللىرىمۇ بار. خوتەن «مېۋە - چېۋە ماكانى» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر. مېۋە تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، شاپتۇل، ئاق ئۆرۈك، ئانار ۋە كىشمىش ئۈزۈم، خوتەن قىزىل ئۈزۈمى، قەغەز ياڭاقلىرى مەشھۇر.

بولۇپمۇ پىيالما ۋە چىرا ئانىرى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان زور كۈچ بىلەن كېڭەيتىلىپ، ۋىلايەت بويىچە كۆلەملەشتۈرۈلۈپ، يۇقىرى ئىقتىسادىي ئۈنۈم يارىتىش بىلەن بىرگە، خوتەن ناھىيىسىنى ئاساس قىلغان «ياڭاق بازىسى» قۇرۇلۇشى زور تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە بولدى (خوتەننىڭ تەبىئىي بايلىقلىرى ۋە زېمىنىدا ئۆسىدىغان ئۆسۈملۈكلەر، تېرىلىدىغان زىرائەتلەر ۋە باشقىلار توغرىسىدا مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلارنىڭ 2 - تومى 295 - بەتتىن 334 - بەتكىچە بېرىلگەن «خوتەننىڭ بىر قىسىم ماددىي بايلىقلىرى» ناملىق ماقالىدا تەپسىلىي بايان قىلىندى).

چارۋىچىلىقتا «خوتەن قويى» ئاساس قىلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا كالا، ئېشەك، تۆگە قاتارلىقلارمۇ بار.

خوتەن ۋىلايىتىگە يەتتە ناھىيە، بىر شەھەر — 11 بازار، 75 يېزا، تۆت كوچا باشقارمىسى، 1406 كەنت كومىتېتى (2005-يىلدىن كېيىن 1374 كەنت كومىتېتىغا قىسقارتىلغان)، 28 ئاھالە

كومىتېتى قارايدۇ (مەمۇرىي ئورۇنلارنىڭ بۇ سانى 2003—يىلىدىكى ستاتىستىكا ئاساس قىلىنىپ كۆرسىتىلدى. تۆۋەندىمۇ شۇنداق). تەۋەلىكىگە يەنە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيىسى 14 - دىۋىزىيە ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق پولك — دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەيدانلىرى جايلاشقان.

خوتەن ۋىلايىتىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، خۇيزۇ، تاجىك، قىرغىز، ئۆزبېك قاتارلىق 24 مىللەتتىن، 434 مىڭ 574 ئائىلە — بىر مىليون 743 مىڭ 813 كىشى ياشايدۇ (بۇ ساندا 2003—يىللىق ستاتىستىكا ئاساس قىلىنغان بولۇپ، ھەر قايسى ناھىيە - شەھەر، يېزا - بازارلارنىڭ نوپۇس مەلۇماتىمۇ شۇنداق). بۇنىڭدىن ئۇيغۇرلار 1 مىليون 685 مىڭ 838 كىشى بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ %96.68نى؛ خەنزۇلار 54 مىڭ 326 كىشى بولۇپ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ %3.12 نى، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر %0.21نى ئىگىلەيدۇ.

خوتەن قەدىمكى «قاشتېشى يولى» نىڭ تۇنجى بېكىتى، قەدىمكى «يىپەك يولى» نىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىدىكى مەشھۇر غەربىي دىيار مەدەنىيىتىگە ئىگە گۆھەر زېمىندۇر. ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان، ھەر قايسى مىللەتلەر بۇ جايدا ياشىغان، كۆپەيگەن. غەرب، شەرق مەدەنىيىتىمۇ دەل مۇشۇ جايدا ئۇچرىشىپ، بىر گەۋدە بولۇپ شەكىللەنگەن. ھەر قايسى دۆلەت ئەلچىلىرى، سودىگەرلەر ۋە يولۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇرغان. خوتەن ئىنسانىيەت ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھەرلىرىنى مۇجەسسەملەپ، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان «قارا-قۇرۇم رىۋايىتى» نى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ، دۇنياغا مەشھۇر نۇرغۇنلىغان تارىخىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ، ئېلىمىز تارىخىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالىدىغان شانلىق نەتىجىلەرنى ياراتقان.

تۆۋەندە خوتەن ۋىلايىتىدىكى ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) لارنىڭ نامى، تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى، مەمۇرىي ئۆزگىرىشلىرى، مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە نامى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

خوتەن شەھىرى 和田市

خوتەن شەھىرى قاراقورۇم تاغلىرى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇ- قىنىڭ ئوتتۇرىسىغا، يەنى خوتەن - قاراقاش - لوپ بوستانلىقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان. شەرقى لوپ ناھىيىسى بىلەن، غەرب، جەنۇب، شىمال ئۈچ تەرىپى خوتەن ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىپ، شەرقىي ئۇزۇنلۇق ″79°20~″40′79°56، شىمالىي كەڭلە- لىك ″50′36°59~″32′37°14 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ زېمىن دېڭىز يۈزىدىن 1450 ~ 1300 مېتىر ئېگىز. ئومۇمىي كۆلىمى 84. 495 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان خوتەن شەھىرىنىڭ شەھەر رايونى 50 كۋادرات كىلومېتىر، قورۇلۇش كۆلىمى 15.75 كۋادرات كىلو- مېتىر كېلىدۇ.

خوتەن شەھىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خوتەن ۋىلايەت- لىك كومىتېتى، خوتەن مەمۇرىي مەھكىمە تۇرۇشلۇق جاي، شۇنداقلا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، سودا، قات- ناش ۋە خەۋەرلىشىش تۈگۈنى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشىنىڭ كۆزنىكى. شەھەرگە يەنە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قورۇلۇش بىڭتۇەننىڭ يېزا ئىگىلىك 14 - دىۋىزىيىسىنىڭ ئورگانلى- رى، خوتەن ناھىيىلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى جايلاشقان.

خوتەن شەھىرىدە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان كۆپ مىللەت ئولتۇ- راقلاشقان. دائىمىي تۇرۇشلۇق نوپۇس 185 مىڭ، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر نوپۇسى 99 مىڭ، يېزا نوپۇسى 86 مىڭ بولۇپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەر %82.48نى، خەنزۇلار %17.34نى ئىگىلەيدۇ. شەھەر مەمۇرىي جەھەتتىن تۆت كوچا ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، ئۈچ يېزا، بىر بازار، ئۇلارنىڭ قارمىقىدا 59 كەنت كومىتېتى، 294 تەبىئىي مەھەللە (گۇرۇپپا) نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ بەرپا قىلىنىش تارىخى تولىمۇ ئۇزۇن

بولۇپ، «قاشتېشى يولى» نىڭ شەكىللىنىش تارىخى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بەزى ئالىملار «12 مىڭ يىلنىڭ ئالدىدا كۆركەم، گۈزەل خوتەن قاشتېشى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە توشۇلۇشقا باشلىغان» دەپ ھېسابلايدۇ. «ئەڭ كېيىن دېگەندىمۇ بۇنىڭدىن 4، 5 مىڭ يىل ئىلگىرىلا خوتەن قاشتېشى مۇشۇ شەھەرنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلىپ شەرق تارمىقى چەرچەن، لوپنۇر، دۇنخۇاڭنى؛ يەنە بىر تارمىقى قەشقەرگە بېرىپ شەرققە بۇرۇلۇپ، كۇچا، تۇرپان، قۇمۇلنى بېسىپ، ‹قاشتېشى يولى› نىڭ بۇ ئىككى تارمىقى يۇمېن قوۋۇقى، جيۇچۇەن قاتارلىق جايلاردا تۇتىشىپ داۋاملىق شەرققە سوزۇلۇپ، لەنجۇ، شىئەن، لوياڭ ئارقىلىق ئەنياڭغا بارغان. ‹قاشتېشى يولى› نىڭ غەربى بۆلىكى كابۇل، ئىسپاھان، باغدات ئارقىلىق ئوتتۇرا دېڭىزغا تۇتاشقان»①. «يىپەك يولى» ئېچىلغاندىن كېيىنمۇ ھازىرقى خوتەن شەھىرى ئوخشاشلا قەدىمكى «يىپەك يولى» نىڭ جەنۇبىي يولىدىكى مۇھىم بازار بولغان.

«خوتەن» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى، مەنىسى ھەققىدە ئاجايىپ گۈزەل ئەپسانە - رىۋايەتلەر بار. بىر قەدەر ئومۇملاشقان «ئۇدۇن» دېگەن نام ئەسلىدە يۇرۇڭقاش ۋە قاراقاش دەريالىرى ئارىلىقىدىكى بوستانلىقلاردا قۇرۇلغان خانلىقنىڭ نامى بولۇپ، بەزىلەر ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ ئەسلىي ئىسمى «پىل پىل» ئىدى دېيىشىدۇ (بۇ ئىسىم خەلق قوشاقلىرىدا ئۇچرىغاندىن باشقا ھېچقانداق يازما مەنبەلەردە كۆرۈلمەيدۇ). بەزىلەر: «يوتقان» (بۇ پراكرىت تىلىدىكى ‹يوتقان›، ‹يوتھان› سۆزىنىڭ تەلەپپۇز ئۆزگىرىشى بولۇپ، بەزىلەر بۇ نامنى ‹يوتقان› ئەمەس بەلكى ‹يۇرتخان› يەنى — خان تۇرغان جاي/خان يۇرتى ئىدى، دېيىشىدۇ. شۇنداقلا بۇ سۆز ‹يوتقان› ئەمەس، ‹يۇرتقان› يەنى قان تۆكۈلگەن يۇرت دېگۈچىلەرمۇ بار) دېگەن نامدىن ئۆزگەرگەن، چۈنكى ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى (بۇنىڭدىن تەخمىنەن 1000 يىل بۇرۇن) بۇزۇلغان كەنتى (يوتقان شەھىرى) كۈچلۈك خان تەرىپىدىن 12 - ئەسىردە ۋەيران قىلىن-

① «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»، جۇڭگو قەدىمكى ئەسەرلەر نەشرىياتى، 2002 - يىل ئاپرېل، 1 - نەشرى (خەنزۇچە) دىن ئېلىندى.

غاندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى خەلقلەر هازىرقى ئىلچى دەرياسى بويىغا
كۆچۈپ كېلىپ ماكانلاشقان، بۇ جاي كېيىن تەرەققىي قىلىپ شەھەر-
گە ئايلانغان، بۇنىڭ ئورنى هازىرقى «سۇ دەرۋازىسى» ، «گۇجان
دەرۋازىسى» ۋە «هېيتگاھ دەرۋازىسى» نىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ، ئۇ ئىل-
چى دەرياسىنىڭ غەربىگە توغرا كېلەتتى، دەيدۇ.

ناھايىتى ئېنىقكى، هازىرقى خوتەن شەھىرى قەدىمدە «ئىلچى»
دەپمۇ ئاتالغان (بۇ ئاساسەن هازىرقى خوتەن شەھىرى ۋە خوتەن
ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى) . قەدىمكى خەلق قوشاقلىرىدا «خو-
تەن دېيتۇ ئىلچىنى، گىلەم دېيتۇ زىلچىنى» دېگەن مىسرالار بار.
«ئىلچى» دېگەن نام يازما مەنبەلەردىمۇ تىلغا ئېلىنغان. بۇ نامنىڭ
مەنىسى، ئېتنىك ئۆزگىرىشى توغرىسىدا قاراشلار ئوخشاش ئەمەس.

بەزىلەر «ئىلچى» سۆزى قەدىمكى خوتەن تىلى بولۇپ، «ئايرىلىپ
چىققان تارماق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. مىرزا ئابابەكرى زامانىسىدا
(ئۇنىڭ خوتەنگە ھېكىم بەگ بولغان مەزگىلى 1680 ـ 1670 ـ
يىللار) يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن بىر كىچىك دەريا ئېقىنى بۆلۈنۈپ
شەھەرنىڭ شەرقىدىن شىمالغا قاراپ ئاقاتتى. كىشىلەر يۇرۇڭقاش
دەرياسى بىلەن بۇ تارماق دەريا ئېقىن ئارىلىقىدىكى جايلارنى «ئىلچى»
دەپ ئاتاشقان. قەدىمدىن هازىرغىچە كىشىلەر ئىككى ئېقىن ـ دەريانىڭ
قوشۇلغان جايىنى (يۇرۇڭقاش دەرياسى بىلەن قاراقاش دەرياسى قو-
شۇلغان جايىنى) «قوشلاش» ، ئىككى ئېقىننىڭ بۆلۈنگەن، ئايرىلغان
جايىنى «ئېلشچى» دەپ ئاتايدۇ، دېيىشىدۇ.

بەزىلەر «ئىلچى» دېگەن نام ئەسلىي «ئارالچە» (كىچىك ئارال)
دىن ئۆزگەرگەن، چۈنكى خوتەن شەھىرى ئىككى دەريانىڭ ئوتتۇرىسى-
دىكى بىر ئارالچە بولغاچقا، شۇنداق دەپ ئاتالغان، يىللارنىڭ ئۆتۈشى
بىلەن ئارالچە دېگەن سۆز «ئىلچى» دېگەن سۆزگە ئايلىنىپ قالغان،
دېيىشىدۇ. گەرچە «ئارالچە» دېگەن بۇ سۆز، بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىسى-
گە ماس كەلگەندەك كۆرۈنسىمۇ، «ئارالچە» بىلەن «ئىلچى» ئاھاڭ
جەھەتتىن بىر ـ بىرىگە يېقىنلاشمايدىغان سۆزلەر. «ئىلچى» دېگەن
سۆز قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بولۇپ، «ئەلچى» (دىپلومات) دېگەن بىر
خىل ئەمەل نامىنى بىلدۈرسىمۇ، يەر نامىنى بىلدۈرمەيدۇ. «ئىلچى»

سۆزى ئەسلىي «ئىل+ئىچى» دېگەن ئىككى سۆزدىن تۈزۈلۈپ، كېيىن- چە ئوتتۇرىدىكى «ئى» ھەرىپى چۈشۈپ قېلىپ، «ئىلچى» بولۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. «ئىل» قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ‹ئەل، خەلق، يۇرت، دۆلەت› دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇنىڭغا «ئىچى» قوشۇمچىسى قوشۇلۇپ «ئىلئىچى» بولغان. بۇ ‹ئەل ئىچى، يۇرت ئىچى، ئاۋات جاي› دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. چۈنكى، قەدىمكى زاماندا چارۋىچىلىق ئاساس قىلىنغاچقا، كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئوتلاق قوغلىشىپ ئەلدىن ئايرىلىپ، چەت - ياقا جايلاردا ياشايتتى، مەھەللى- لەر، يۇرتلار، شەھەرلەر ئاز ئىدى. شۇڭا، ئادەم كۆپ جايلاشقان جايلارنى «ئەل ئىچى» دەپ ئاتىغان.①

مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 60 - يىلى غەربىي خەن سۇلالىسى غەر- بىي يۇرتتا قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلغاندىن باشلاپ، تاڭ سۇلالىسى شاڭيۈەن 2 - يىلى (مىلادىيە 675 - يىلى) ۋېيسارا تۇتۇق مەھكىمىسى قۇرۇلغىچە بولغان دەۋرلەردە ھازىرقى خوتەن شەھىرى يەنىلا شەرق بىلەن غەرب مەدەنىيىتى ئۆز ئارا ئۇچرىشىدىغان مۇھىم تۈگۈنلۈك رولىنى ئوينىغان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ جايدا ئايغاق- چى باش ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسى قۇرۇلغان، چىڭ سۇلالىسى گۇاڭ- شۈينىڭ 9 - يىلى خوتەن بىۋاسىتە قاراشلىق ئايمىقى قۇرۇلغان. مىنگونىڭ 17 - يىلى (مىلادىيە 1928 - يىلى) خوتەن ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان. 1984 - يىل 18 - ئاۋغۇست خوتەن شەھىرى قۇرۇلغان.

خوتەن شەھىرىنىڭ ئومۇمىي يەر شەكلى جەنۇب تەرىپى ئېگىز، شىمالىي تەرىپى پەس، جەنۇبىي تاغلىق رايوندىكى ئوتلاقلار، قاراقۇ- رۇم تېغىنىڭ شىمالىدىكى قاتمۇ قات تاغلار ۋە ئۇزۇلمە تاغ رايونلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 2600~4000 مېتىرغىچە ئېگىز. شەھەر رايونى تەكشى بولۇپ، شىمالىدا بىر قىسىم ئويمانلىق بار، شورباغ بىلەن لاسكۈي دېھقانچىلىق مەيدانى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىنىدىكى تۈتاش كەتكەن ئېگىز - پەس جايلاردىن

① «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 1992 - يىل 11 - يانۋار سانى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

ئىبارەت. شەرقىي قىسمىنىڭ يەر شەكلى تەكشى، پەس ئورۇنلاردا يىغىندى سۇ (سازلىق) بار، سازلىقنىڭ ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 1232 دىن 1237 مېترگىچە يېتىدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيىدە سۇغىرىلىدىغان بۇ رايوننىڭ يەر ئاستى سۇ بايلىقى مول بولۇپ، بىر قىسىم تەبىئىي بۇلاقلاردىن سىزىپ هاسىل بولغان كىچىك ئېقىنلار ئارقىلىق دېهقانچىلىق رايونلىرى قىسمەن تەمىنلىنىدۇ.

شەهەر تەۋەلىكىدە: «گازۇن سۇ ئامبىرى» (ئورنى شورباغ يېزا گازۇن كەنتىدە، شەهەرنىڭ غەربىي جەنۇبتىن ئۈچ كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان. بۇ تۈزلەڭلىك سۇ ئامبىرى 1958 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىنىپ 1978 - يىلى پۈتكەن)؛ «كوئېنلۇن سۇ ئامبىرى» (ئورنى ئىلچى يېزا ئارال كەنتىدە، شەهەرنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى 4 كىلومېتىر ئارىلىقتا جايلاشقان. تەبىئىي شەكىللەنگەن تۈزلەڭ ئويمانلىق، بۇ سۇ ئامبىرى 1959 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىنىپ، 1961 - يىلى پۈتكەن)؛ «دوستلۇق سۇ ئامبىرى» (ئورنى خوتەن ناهىيە توساللا يېزىسىدا، بۇلاق سۈيى چىڭقاش ۋە سۇغىرىشنى ئاساس قىلىدىغان كىچىك تىپتىكى بۇ تۈزلەڭ سۇ ئامبىرى 1959 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىنىپ 1961 - يىلى پۈتكەن)؛ «ئىسلامئاۋات سۇ ئامبىرى» (ئورنى خوتەن ناهىيىسىنىڭ سوكەدۆڭ دېهقانچىلىق مەيدانىدا بولۇپ، شەهەرنىڭ غەربىي شىمالىدىن 128 كىلومېتىر كېلىدىغان بۇ تۈزلەڭ سۇ ئامبىرى 1959 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىنىپ، 1961 - يىلى پۈتكەن) قاتارلىق سۇ ساقلاش مۇئەسسەسەلىرى بار. يەنە شەهەر دېهقانچىلىق رايونىدا يۇرۇڭقاش دەرياسى ــــ مىلىكئاۋات غول ئۆستىڭىنى مەركەز قىلغان دۆڭفېڭ غول ئۆستىڭى، گازۇن غول ئۆستىڭى، لاسكۈي غول ئۆستىڭى، لاسكۈي دېهقانچىلىق مەيدانى غول ئۆستىڭى، شورباغ دېهقانچىلىق مەيدانى غول ئۆستىڭى قاتارلىق سۇغىرىش مۇئەسسەسەلىرى بار.

شەهەر بويىچە دەريا، سۇ ئامبىرى، بۇلاق ۋە قۇدۇقتىن بولۇپ ئومۇمىي سۇ چىقىرىش مىقدارى 130 مىليون كۇب مېترغا يېتىدۇ.

خوتەن شەهىرىنىڭ كىلىماتى تىپىك چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرد-

دىكى كىلىمات بولۇپ، يازدا قاتتىق ئىسسىق بولىدۇ. قىش پەسلى
قاتتىق سوغۇق بولمايدۇ. ئەتىيازدا بوران كۆپ چىقىپ، چاڭ - توزان
كۆپ بولىدۇ. تۇزلەڭ رايونلار (ئىسلامئاۋات، خوتەن شەھەر
رايونى، تۆۋەندە شۇنداق) نىڭ 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېرا-
تۇرىسى 25.5℃، 1 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن
تۆۋەن 7℃، ئەڭ يۇقىرى مۇتلەق تېمپېراتۇرىسى 42℃، ئەڭ تۆۋەن
مۇتلەق تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 25℃ بولىدۇ. يىللىق ئوتتۇر-
چە تېمپېراتۇرىسى 12.1℃، يىللىق تېمپېراتۇرا پەرقى 31.2℃،
هۆل - يېغىن مىقدارى 30 مىللىمېتىر، شەھەر رايونى ئېتىزلىرىدىكى
سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2200 مىللىمېتىر، قىروسىز مەزگى-
لى 222 كۈن ئەتراپىدا، قۇياشنىڭ يىللىق چۈشۈش ۋاقتى 2643.9
سائەت، 12 كۈن ئەتراپىدا ئىسسىق شامال چىقىدۇ. تاغلىق رايوننىڭ
(دېڭىز يۈزىدىن 2000～3000 مېتىرغىچە، 3000～4200 مېتىر-
غىچە ئېگىز، تۆۋەندە ئوخشاش) ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى نۆل-
دىن تۆۋەن 30℃، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 5℃ قا
يېتىدۇ. هۆل - يېغىن 200 مىللىمېتىردىن يۇقىرى، قىروسىز
ۋاقتى 120 كۈن ئەتراپىدا، ئىسسىق پەسىل 80 كۈن ئەتراپىغا،
سوغۇق پەسلى 280 كۈن ئەتراپىغا يېتىدۇ.

خوتەن شەھىرىنىڭ چوڭ - كىچىك 21 پارچە بوستانلىقى ئۈچ
خىل كىلىمات رايونىغا، يەنى مۆتىدىل قۇرغاق يېزا ئىگىلىك رايونى،
مۆتىدىل يېرىم قۇرغاق يېزا ئىگىلىك رايونى، سوغۇق يېرىم قۇرغاق
يېزا ئىگىلىك رايونى دەپ بۆلۈنگەن. يورۇڭقاش دەرياسىنىڭ
ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىنىغا جايلاشقان ئىسلامئاۋات رايونى مۆتىدىل
قۇرغاق يېزا ئىگىلىك رايونىغا كىرىدۇ. باهار پەسلىدە دەريادا ئاساسەن
سۇ بولمايدۇ. ئاساسەن يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرى ۋە «شەرق قىزاردى»
سۇ ئامبىرىنىڭ سۈيىگە تايىنىپ يەر سۇغىرىلىدۇ. شەھەر رايونى يىلىغا
ئىككى قېتىم ياكى ئىككى يىلدا ئۈچ قېتىم هوسۇل ئالىدىغان
كىلىمات شارائىتىغا ئىگە بولۇپ، مۆتىدىل بەلۋاغ يېرىم قۇرغاق يېزا
ئىگىلىك رايونىغا كىرىدۇ. بۇ رايوننىڭ ئىهاتە ئورمان تورى بىر قەدەر
تولۇق، سۇغىرىش شارائىتى ياخشى، ئەتىياز پەسلىدىكى نۆۋەت بىلەن

سۇغىرىش ۋاقتى 15 كۈندىن 20 كۈنگە يېتىدۇ. ئۇششۇك ۋاقتى شىمالدىكى ئىسلامئاۋات رايونىغا قارىغاندا كېچىكىپ كېلىپ، بالدۇر يانىدۇ. ھەر خىل ئاپەتلىك كىلىماتنىڭ يەتكۈزىدىغان زىيىنى شىمالىي قىسمىغا قارىغاندا يېنىك بولۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا قولايلىق شارائىتقا ئىگە. دېڭىز يۈزىدىن 2000～3000 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان جايلاردا تېمپېراتۇرا تۆۋەن بولۇپ، كۈزگى بۇغداي مايسىسىنىڭ ئۆسۈشىگە پايدىسىز. لېكىن، يازغى بۇغداي باشاقلىرىنىڭ دېنى كۆپ ۋە چوڭ بولۇپ، يۇقىرى مەھسۇلات ئالغىلى بولىدۇ. جەنۇب تەرىپى قاتتىق سوغۇق رايون بولۇپ، بۇ يەرلەر سوغۇق بەلۋاغ قورغاق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونىغا كىرىدۇ. ھۆل - يېغىنى ئاز، سۇغىرىش شارائىتى يوق بولۇپ، تېرىقچىلىق قىلىشقا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. ئوت - چۆپلىرى كۆپ بولغان بۇ يەرلەر ياز ۋە كۈز پەسلىدىكى ئەڭ ياخشى ئوتلاق ھېسابلىنىدۇ.

شەھەر بويىچە تېرىلغۇ يەر 75 مىڭ 750 مو بولۇپ، كىشى بېشىغا 0.8 مودىن توغرا كېلىدۇ. يېزا ئاھالىلىرى بۇغداي، قوناق، ماش - پۇرچاق قاتارلىق ئاشلىق زىرائەتلىرىنى تېرىيدۇ. كېۋەز ۋە كۆكتات ئۆستۈرۈش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. قىزىلگۈل، مېۋە - چېۋە كۆپ چىقىدۇ. ھەر خىل مېۋە سورتلىرى 300 خىلدىن ئاشىدۇ. يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدىن قىزىلگۈل ھارىقى، گىلەم، يىپەك-ئەتلەس، قاشتېشى ۋە باشقىلار بار.

شەھەرگە قاراشلىق جەنۇبىي تاغلىق رايوننىڭ چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدا يىلپىز، جەرەن، ئاز ساندا ياۋا ئېشەك، تۈلكە، بۆرە؛ شىمالدىكى ئورمانچىلىق مەيدانلىرىدا ياۋا توشقان، ياۋا توڭگۇز، ئاز ساندا تۈلكە ۋە بۆرە بار. سايلىق، دەريا ياقىسىدىكى ئويمان يەر ۋە سىزما سۇ بەلۋاغلىرىدىكى زەيلىكلەردە ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن: قومۇش، جىغان، چوڭ مېۋىلىك چۇچۇكبۇيا، چىگە، كۆپ شاخلىق يۇلغۇن، ئېگىر، ياپىلاق غوللۇق پىزەك قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلارنىڭ قاپلاش نىسبىتى 15%—85% گە يېتىدۇ؛ ئاساسلىق ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن: تۆگە قېرىنى، ئاق يەر ئەمىنى، ياپچان، قوي كۆزى ئوت، بوز

www.uyghurkitap.com

ئوت، قاراقۇرۇم ياۋا كۇدىسى، كىلەپ، سۆسۈن گۈللۈك قىلدىرباش، شالغۇت ئوت، كۈنلۈكسىمان ئەمەن، سوقمچاق ئۇرۇقلۇق چۇچۇكبۇ- يا، تاغ قامچا ئوت، داۋغان ئوتى، غاز تاپان قاتارلىقلار بار؛ ئاساسلىق ھەمراھ ئۆسۈملۈكلەردىن: تەسكەن، قاراكۇرۇك، قانتىپەر، تەگرىتاغ چىغىرتمقى، كەترا، سېرىق چېچەكلىك سېغىز... سانجىق قاتارلىقلار بار.

خوتەن شەھىرىگە قاراشلىق جەنۇبتىكى تاغلىق رايوندىن ئالتۇن، قاشتېشى چىقىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان ئاق قاشتېشى- نىڭ سۈپىتى ئەڭ ياخشى بولۇپ، قاشتېشى ئويمىچىلىق ماتېريالى قىلىشقا بولىدۇ. شەھەر رايونىنىڭ 120 كىلومېتىر جەنۇبىغا جايلاش- قان بۇيا كۆمۈر كانى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ كۆمۈرلۈك بولۇپ، 88 مىليون 430 مىڭ توننا كۆمۈر زاپىسىغا ئىگە، بۇنىڭ ئىچىدە 20 مىليون توننا كۆمۈرنىڭ ئۈستى قاتلىمى نېپىز بولۇپ، ئۈستى ئوچۇق كان قىلىپ ئېچىشقا بولىدۇ. شەھەر رايونىنىڭ 138 كىلومېتىر غەربىگە جايلاشقان دۇۋا كۆمۈر كېنىنىڭ بايقالغان كۆمۈر زاپىسى 6 مىليون 700 مىڭ توننا بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 2150 گورىزۇنتال ئۈستىدىكى زاپاس كۆمۈر مىقدارى 4 مىليون 524 مىڭ توننىغا، 2150 گورىزۇنتال ئاستىدىكى زاپاس كۆمۈر مىقدارى 2 مىليون 150 مىڭ توننىغا يېتىدۇ. بۇ كان ئېچىلغاندىن بۇيان خوتەن- نى ئېنېرگىيە بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتقان ئاساسىي بازا بولۇپ كەل- دى.

تۆۋەندە خوتەن شەھىرى تەۋەلىكىدىكى كوچا ئىش بېجىرىش باش- قارمىلىرى، يېزا (بازار) لارنىڭ مەمۇرىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

古江巴格街道办事处 گۇجانباغ كوچا باشقارمىسى

گۇجانباغ كوچا ئىش باشقارمىسى خوتەن شەھىرىنىڭ كونا شەھەر رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، بىۋاسىتە قاراشلىق جايلىرى «شەرق شامى- لى سودا سارىيى» ئالدىدىكى «خوتەن يولى» نى پاسىل قىلغان ھالدا

شەرقتە «شەرق شاملى ئۆستىڭى» كۆۋرۈكىگىچە يېتىپ بارىدۇ. جەنۇب تەرىپى «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش يولى» غىچە، شىمال تەرىپى ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى 6.7 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، بۇ جايدا ۋىلايەت، شەھەر، ناھىيىگە قاراشلىق ئورۇنلاردىن 67 سى، توققۇز ئاھالىلەر كومىتېتى، 34 كەنت ـ مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسى بار. تەۋەلىكىدە 6624 ئائىلە — 23 مىڭ 715 كىشى ياشايدۇ. كوچا باشقارمىسى ئورگىنى غۇجامكۆلبېشى مەھەللىسىدە. 5762 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە.

«گۇجانباغ» دېگەن بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئېتىنىك مەنە-سى ھەققىدە بىر قانچە خىل قاراشلار بار:

1. ئەنگلىيىلىك W.F توماسنىڭ «ئۇدۇن رايونىغا ئائىت تۆبۇتچە ۋەسىقىلەر» (ئەسلى ئەسەر ئىنگلىزچە بولۇپ، خەنزۇچە تەرجىمىسى «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1993 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان، مۇشۇ يۇرۇشلۇك كىتابلار ‹چەت ئەللىك-لەر نەزىرىدىكى خوتەن› تومىنىڭ 233 — 278 ـ بەتلەرگە قارالسۇن) ناملىق ماقالىسىنىڭ 1 ـ بۆلىكى س قىسمى — «بۇتخانا ياكى ئىبادەت-خانا» دا؛ ئۇدۇن رايونىدىن تېپىلغان مازارتاغ 0070 ـ نومۇرلۇق تارشا پۈتۈكتە (ئۇڭ تەرەپ بېشىدىكى خەت يوق قىسمى كەمتۈك. 12×2.5 سانتىمېتىر بولۇپ، مۇكەممەل ساقلانغان. باسما شەكلىدە بىر قۇرلا خەت يېزىلغان، خېتى ئېنىق): «گۇجاندۇ <Gu—Zhan—do> بۇتخانىسىدىكى ئۇدۇنلۇق سار-رىنگوڭ <Sar—ringong>» دېگەن خەت بار، دەپ يەشمە بەرگەن. بۇ يەردىكى «گۇجاندۇ» ھازىرقى «گۇجان» نامىنىڭ تونجى بولۇپ يازما مەنبەلەردە ئۇچرىشى، يەنە كېلىپ قەدىمكى ۋەسىقىلەردە خاتىرى-لىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2. «گۇجانباغ» دېگەن بۇ نام «جورجان — گورخان خانلىقى نامىدىن كەلگەن» دەيدىغان قاراش.

3. تەزكىرىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، بۇ نام ئەسلى «غۇجامباغ» بولۇپ، قايسىدۇ بىر خوجىنىڭ نامىدىن كەلگەن، 11 ـ ئەسىرلەردە ئىلچىدا بىنا قىلىنغان تۆت چوڭ باغنىڭ بىرىنىڭ نامىدۇر، دېگەن

www.uyghurkitap.com

قاراش.
يۇقىرىقى ئۈچ خىل قاراش ئىچىدىن «گۇجان» سۆزىنىڭ ئېتىمو-
لوگىيىسىنى بىلىشكە بولمىسىمۇ، خوتەن رايونىدا بۇددىزىم ھۆكۈم
سۈرگەن مىڭ يىللار داۋامىدا بۇ ئىسىمنىڭ ئەينى دەۋردىكى بۇتخانا
نامى ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىشقا بولىدۇ. ئۈچىنچى قاراشقا
كەلسەك، 11 - ئەسىرلەردە ئىسلامىيەت خوتەن رايونىدا ئۈستۈنلۈكنى
ئىگىلەپ، بۇ رايون «تۈركلىشىش»كە باشلىغاندا، خانلىق تۇرغان
مەركىزىي شەھەرلەردە تۈرك ئادىتى بويىچە «چاھارباغ»لار بىنا قىلىنى-
غان (يەركەن، قەشقەر، تاشكەنت، سەرمەرقەند قاتارلىق شەھەرلەردى-
كىگە ئوخشاش). بۇ باغلارغا ئىسىم قويۇلغاندا جۇغراپىيىلىك ئەھۋال-
غا قارايمۇ، ئەنئەنىۋى تىل ئادىتىگە قارايمۇ ئىسىم قويۇلغاچقا، ئەس-
لىدىكى «گۇجاندۇ» دېگەن ئىسىمنىڭ «دۇ» قوشۇمچىسى تەلەپپۇزدا
قىسقىراپ «گۇجان»غا «باغ» سۆزى قوشۇلغان.
گۇجانباغ كوچا ئىش باشقارمىسىغا بېيجىڭ شەرقىي يولى، خو-
تەن يولى، گۇجان جەنۇبىي يولى، جامە يولى قاتارلىق مۇھىم يوللار
تەۋە بولۇپ، بۇ يوللارنىڭ بويلىرىغا خوتەن شەھىرىنىڭ مەدەنىيەت،
يېمەك - ئىچمەك، كۆڭۈل ئېچىش، مېھمانساراي، قاتناش قاتارلىق
تۈرلىرىگە چېتىلىدىغان نۇرغۇن سودا - مۇلازىمەت ئورۇنلىرى مەركەز-
لەشكەن. شەھەر بويىچە ئەڭ چوڭ ياقۇت سېتىش بازىرى، ئۇيغۇر
تېبابەت دورىلىرىنى سېتىش بازىرى ھەم شىنجاڭنىڭ ئىچى - سىرتىغا
مەشھۇر بولغان قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى، ھەممىگە تونۇشلۇق
«بائىمەخان توخۇ گۆشى شورپىخانىسى»، ياخشى ئارامگاھ —
«كوئېنلۈن باغچىسى» قاتارلىق ئورۇنلار مۇشۇ جايدا.

گۇجانباغ كوچا باشقارمىسى تەۋەلىكىدىكى ئىجتىمائىي رايون، ئاھالە كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市古江巴格街道办事处社区和居委会名称

غۇجامكۆلبېشى ئىجتىمائىي رايونى	霍加木阔里贝希社区
ھالۇمەھەللە ئىجتىمائىي رايونى	阿鲁买里社区
دۆڭباغ ئىجتىمائىي رايونى	墩巴格社区

يېڭىمەھەللە ئىجتىمائىي رايونى	英买里社区
مىسكەر كوچىسى ئىجتىمائىي رايونى	米斯开尔阔恰社区
قىزىقدەرۋازا ئىجتىمائىي رايونى	克孜克代尔瓦扎社区
دۆڭباغچا ئىجتىمائىي رايونى	墩巴格其社区
ۋەخپە ئىجتىمائىي رايونى	瓦克拜社区
شاللىق ئىجتىمائىي رايونى	夏勒克买里社区
هالۇ ئاھالە كومىتېتى	阿鲁居委会
دۆڭباغ ئاھالە كومىتېتى	墩巴格居委会
يېڭىمەھەللە ئاھالە كومىتېتى	英买里居委会
مىسكەر كوچا ئاھالە كومىتېتى	米斯开尔阔恰居委会
غوجامكۆلبېشى ئاھالە كومىتېتى	霍加木阔勒贝什居委会
راۋاقئالدى ئاھالە كومىتېتى	热瓦克阿勒迪居委会
قىزىقدەرۋازا ئاھالە كومىتېتى	克孜克代尔瓦扎居委会

گۈلباغ كوچا باشقارمىسى 古勒巴格街道办事处

گۈلباغ كوچا ئىش باشقارمىسىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى تۆت كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، توققۇز ئاسفالت يول، 27 ئاھالىلەر رايونى، غول ئۆتۈشمە كوچا، شۇنىڭدەك پارتىيە - ھۆكۈمەت، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىن 71 ى بولۇپ، 6594 ئائىلە، 26 مىڭ 376 نوپۇسقا ئىگە. چوڭ تىپتىكى تۆت سودا تۈگۈنى، خەلق مەيدانى، 14 چوڭ رېستوران - مېھمانساراي، تانسىخانا ۋە بەزمىخانا، 12 تورخانا، يەتتە پۇل مۇئامىلە ئورنى، تۆت ئالاقە - ئۇچۇر ئورنى، مەدەنىيەت، مائارىپ ئورۇنلىرى ۋە ئالىي - ئوتتۇرا تېخنىكوم، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپتىن 11 ى، پۇل مۇئامىلە، ئۇچۇر - ئالاقە، مەدەنىيەت، مائارىپ، يېمەك - ئىچمەك، كۆڭۈل ئېچىش ئورۇنلىرى بىرگەۋدە قىلىنغان شەھەرنىڭ مەركىزىي ئاۋات رايونىدۇر. كوچا باشقارمىسى ئورگىنى گۈلباغ يولى 7 - نومۇرلۇق قورۇدا.

«گۈلباغ» — ئۇيغۇرچە سۆز. تەلەپپۇزدا «گۈلۋاغ» دېيىلىدۇ. 11 - ئەسىرلەردە ئىلچىدا بىنا قىلىنغان تۆت چوڭ باغنىڭ مەركىزىدىكى يەنە بىر باغنىڭ نامىدىن كەلگەن.

«گۈلباغ» نامى توغرىسىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «ئېلىشىر ھېكىم بەگ سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە ‹لوقمان سانى› دەپ نام ئالغان موللا ئېلىمشاھ ئاخۇنۇم ئەۋلادلىرىدىن بولغان مۇھەممەد سالى ئاخۇنۇم دېگەن تېۋىپنى، لوپ جىيا كەنتىدىن ئىلچى شەھىرى گۇجان ئۆستەڭ بويىغا ئالىي ئىمارەت سېلىپ، كۆچۈرۈپ ئەكىرىپتۇ ۋە ئىمارەتنى ئۇنىڭغا مۈلكى قىلىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئىلمىي تېبابەت بىلەن شۇغۇللىنىش ھەم شاگىرت تەربىيىلەشنى ئۆتۈنۈپتۇ. تېبابەتكە ئېھتىياجلىق يەرلىك دورىلارنى تېرىپ ئۆستۈرۈش ئۈچۈن كېتەرلىك يەر ئاجرىتىپ بېرىپتۇ. بۇ يەردە قىزىلگۈل ۋە گۈلسۆسەن قاتارلىق ھەر خىل خاسىيەتلىك گۈللەر، دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر تېرىلىپتۇ. كېيىنچە بۇ يەر ‹گۈلۋاغ› دەپ ئاتىلىپتۇ».

گۈلباغ كوچا باشقارمىسى تەۋەلىكىدىكى ئىجتىمائىي رايون، ئاھالە كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市古勒巴格街道办事处社区和居委会名称

مۇيتىخوجا ئىجتىمائىي رايونى	木甫提霍加社区
تامىشا ئىجتىمائىي رايونى	塔木什亚社区
موغا مەھەللە ئىجتىمائىي رايونى	木尕买里社区
غەربىي چوڭ كۆۋرۈك ئىجتىمائىي رايونى	西大桥社区
ئۈرۈمچى جەنۇبىي يولى ئىجتىمائىي رايونى	乌鲁木齐南路社区
يېڭىشەھەر ئاھالە كومىتېتى	英协海尔居委会
موغامەھەللە ئاھالە كومىتېتى	木尕买里居委会
تامىشا ئاھالە كومىتېتى	塔木什亚居委会

ناۋاغ كوچا باشقارمىسى 纳瓦格街道办事处

ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسى خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىي بۇرجىكى، گۇجان شىمالىي يولىنىڭ ئاخىرقى تۇگۇنىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ سودا - سېتىق كۆلىمى جەھەتتىن باشقا تۆت كوچا

www.uyghurkitap.com

ئىش باشقارمىسى ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. باشقارما ئورگىنى ئات بازىرىدا.

«ناۋاغ» — نارباغ — يەنى «ئانارلىق باغ» دېگەن ئىسىمنىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ، 11 - ئەسىرلەردە ئىلچىدا بىنا قىلىنغان تۆت چوڭ باغنىڭ بىرىنىڭ نامىدىن كەلگەن.

ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسىنىڭ نامى خوتەن ناھىيىسى خوتەن بازىرى «فەنشيۇ (رېۋزىيۇنىزمغا قارشى)» كوچا ئىش باشقارمىسى، بولۇپ، ئەينى چاغدا پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگىنى بىردەك خوتەن ناھىيىسى، خوتەن بازىرىغا قارايتتى. 1984 - يىلىدىن ئىلگىرى بۇ كوچا ئىش باشقارمىسى ئىلچى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولغان. 1984 - يىلى خوتەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، «خوتەن شەھەر ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسى» دەپ نام قويۇلغان.

ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسىنىڭ كۆلىمى بىر قەدەر چوڭ. بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلار شەرقتە خوتەن ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك مەكتەپكىچە، غەربتە خوتەن قىزىلگۈل ھاراقچىلىق شىركىتىگىچە بولۇپ، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى تەخمىنەن 4.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 10 ئاھالىلەر كومىتېتى، 72 ئاھالىلەر ئولتۇراق رايونى (گۇرۇپپىسى) بار. ۋىلايەت، شەھەر، ناھىيىگە قاراشلىق ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلاردىن 38 ى، ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەر ھەمدە خوتەن ۋىلايىتىدىكى ئەڭ چوڭ سودا - سېتىق بازىرىمۇ مۇشۇ رايونغا جايلاشقان.

ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسى تەۋەلىكى ئۇيغۇرلار ئاساس قىلىنغان ئولتۇراق رايوندۇر. يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان، شەھەر ئىگىلىكى ۋە شەھەر قۇرۇلۇشى تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بۇ يەرلەرنىڭ ئىلگىرى «گىياھ ئۈنمەيدىغان» بىر قىسىم جايلىرى ھازىرقى ئاھالىلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونغا ئايلىنىپ، دائىم تۇرۇشلۇق ئاھالە 6300 دىن ئارتۇقراقتا، ئومۇمىي نوپۇس 32 مىڭدىن كۆپرەككە يەتتى.

ناۋاغ كوچا ئىش باشقارمىسى تەۋەلىكىدىكى ئىجتىمائىي رايون، ئاھالە كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市纳瓦格街道办事处社区和居委会名称

ئاغىچىبۇلاق ئىجتىمائىي رايونى	阿格其博拉克社区
مۇنچا كوچا ئىجتىمائىي رايونى	明恰阔恰社区
ئىلەك ئىجتىمائىي رايونى	依来克社区
ھەزسۇلتان ئىجتىمائىي رايونى	艾苏坦社区
لىچىنئاتام ئىجتىمائىي رايونى	里青阿塔木社区
شامالباغ ئاھالە كومىتېتى	夏玛勒巴格居委会
ئاغىچىبۇلاق ئاھالە كومىتېتى	阿格其博拉克居委会
ھېيتگاھ ئاھالە كومىتېتى	艾依提喀居委会
دۆڭكوچا ئاھالە كومىتېتى	墩阔恰居委会
مۇنچا كوچا ئاھالە كومىتېتى	明恰阔居委会
ئاتبازىرى ئاھالە كومىتېتى	阿特巴扎居委会
ھاۋارايى ئىستانسىسىئاھالە كومىتېتى	阿瓦热依斯坦斯居委会
لىچىنئاتام ئاھالە كومىتېتى	里青阿塔木居委会

نۇرباغ كوچا باشقارمىسى 奴尔巴格街道办事处

خوتەن شەھەر نۇرباغ كوچا باشقارمىسى رايونى خوتەن شەھىرىنىڭ ناۋاغ يولىدىكى 11 - نومۇرلۇق ئورۇنغا جايلاشقان، «غەربىي بېيجىڭ يولى» نىڭ شىمالىغا، خوتەن - قاراقاش يولىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. ئۇنىڭ شەرق تەرىپى «مەدەنىيەت يولى» غا، شىمال تەرىپى شورباغ يېزىغىسىچە سوزۇلغان بولۇپ، بۇ جايدا ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق 18 مىللەت ئولتۇراقلاشقان. جەمئىي 5884 ئائىلىلىك بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسى 20 مىڭدىن ئاشىدۇ. بىۋاسىتە قاراشلىق رايون تەۋەسىدە ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي، كارخانا - كەسپىي

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئورۇنلار، مەكتەپلەر بولۇپ 149 ئىدارە - ئورگان بار.

«نۇرباغ» — ئۇيغۇرچە ئىسىم، «يورۇق، نۇرلۇق باغ» دېگەن مەنىگە ئىگە بولۇپ، 11 - ئەسىرلەردە ئىلچىدا بىنا قىلىنغان تۆت چوڭ باغنىڭ بىرىنىڭ نامىدىن كەلگەن.

بۇ كوچا ئىش باشقارمىسى 1985 - يىلى 10 - ئايدا قۇرۇلغان. تەۋەلىكىدە تۆت ئاھالىلەر ئولتۇراق رايونى كومىتېتى، 17 ئاھالىلەر ئولتۇراق گۇرۇپپىسى بار.

نۇرباغ كوچا ئىش باشقارمىسى تەۋەلىكىدىكى ئىجتىمائىي رايون، ئاھالە كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市奴尔巴格街道办事处社区和居委会名称

نۇرباغ ئىجتىمائىي رايونى	奴尔巴格社区
توغراقئالدى ئىجتىمائىي رايونى	托格拉克阿勒迪社区
يېڭىبازار ئىجتىمائىي رايونى	英巴扎社区
ئۈرۈمچى شىمالىي يولى ئىجتىمائىي يولى	乌鲁木齐北路社区
توغراقئالدى ئاھالە كومىتېتى	托格拉克阿勒迪居委会
ناۋاغ ئاھالە كومىتېتى	纳瓦格居委会
يېڭىبازار ئاھالە كومىتېتى	英巴扎居委会

لاسكۈي بازىرى 拉斯奎镇

لاسكۈي بازىرى خوتەن شەھىرىنىڭ شىمالىي شەھەر رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، بازارلىق ھۆكۈمەت ئورگىنى بىلەن شەھەر مەركىزىنىڭ ئارىلىقى يەتتە كىلومېتىر كېلىدۇ. يېڭى ياسالغان 315 - دۆلەت تاشيولى بازارنى كېسىپ ئۆتكەچكە، قاتنىشى ناھايىتى قولايلىق. لاسكۈي بازىرىنىڭ شەرقتىن غەربكە بولغان ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 10 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە كەڭلىكى تەخمىنەن تۆت كىلومېتىر بولۇپ، شەرقىي شىمال تەرەپتە خوتەن ناھىيىسىنىڭ خانئېرىق،

يېڭىئېرىق يېزىلىرى بىلەن، شەرقىي جەنۇب تەرەپتە خوتەن شەھىرىنىڭ ئىلچى يېزىسى، شورباغ يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمى 40 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، بازارلىق ھۆكۈمەت ئورگىنى باشلاسكۈي كەنتىدە.

«لاسكۈي» — «لاس» يەنى «يىپەك» ياكى تۇر باغلىيالماي قالغان پىلە دېگەن سۆز بىلەن، سانسكرىتچە (قەدىمكى ھىندىچە) «كۈي» — بازار، شەھەر سۆزىنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان ئىسىم. «لاس + كۈي» — «يىپەك بازىرى»، «يىپەك شەھىرى»، «پىلىچى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «لاسكۈي» نىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى ۋە پىلە بېقىش، يىپەك ئىشلەپچىقىرىش تارىخى جەھەتلەردىنمۇ «يىپەك بازىرى» دېگەن بۇ نام مۇشۇ زېمىنغا تولىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ.

شۇنى قەيت قىلىپ ئۆتۈش لازىمكى: خوتەن رايونىدا سۆز ئاخىرىغا «كۈي» نامى قوشۇلۇپ يەر - جاي ئىسمى قىلىنغان «لاسكۈي»، «داكۈي»، «ماكۈي»، «زاڭگۈي»، «ھاڭگۈي» (ھازىرقى ئاتىلىشى ‹ھاڭگىيا›) قاتارلىق جايلار بار بولۇپ، بۇ سۆزلەملەرنىڭ ئاخىرىدىكى «كۈي» ئوخشاشلا سانسكرىتچە «بازار، شەھەر» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

لاسكۈي بازىرى مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرۇقلۇق قۇرغاق ھاۋا كىلىماتىغا تەۋە بولۇپ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاز، پارغا ئايلىنىش مىقدارى يۇقىرى، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن ۋە يورۇتۇش يېتەرلىك، ئىسسىقلىق مىقدارى مول، تۆت پەسىل روشەن پەرقلىنىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 12.8℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.6℃ قا، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 21.6℃ قا يېتىدۇ. يىللىق قىروسىز مەزگىل 236 كۈن، بۇ يەرنىڭ يەر ئاستى سۇ بايلىقى مول بولۇپ، خوتەن شەھىرىدىكى بىردىنبىر نەملىك تەبىئىيلىكى قوغدىلىدىغان رايون. تۇپرىقى يۇمشاق، تەبىئىي قۇۋۋەتلىك بولۇپ، يېزا ئىگىلىك مۇئەسسەسەلىرى مۇكەممەل بولغان، تارىخى ئۇزۇن دېھقانچىلىق رايونىدۇر.

ۋىلايەتلىك خىش زاۋۇتى، ۋىلايەتلىك سورتلۇق ئۇرۇق بازىسى، توخۇ - ئۆردەك فېرمىسى قاتارلىقلار مۇشۇ بازار تەۋەسىدە. 2002 -

www.uyghurkitap.com

يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە 25 كىچىك بازارنىڭ نۇقتىلىق قۇرۇلۇشىدىكى ئۆرنەك بازار قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. بۇ بازاردىكى 5197 ئائىلە — 21 مىڭ 206 نوپۇس 11 مەمۇرىي كەنت، 64 مەھەللە گۇرۇپپىسىغا ئايرىلغان.

لاسكۇي بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市拉斯奎镇行政村名称

باشلاسكۇي كەنت كومىتېتى	巴什拉斯奎村委会
ئاراغول كەنت كومىتېتى	阿热果勒村委会
دۆڭكوچا كەنت كومىتېتى	墩阔恰村委会
كۆللەك كەنت كومىتېتى	库勒来克村委会
بوستانئالدى كەنت كومىتېتى	博斯坦阿勒迪村委会
چىگەبۇلۇڭ كەنت كومىتېتى	其盖布隆村委会
ئاۋات كەنت كومىتېتى	阿瓦提村委会
قاراسۇ ئاقتاش كەنت كومىتېتى	喀热苏阿克塔什村委会
نەزەرباغ كەنت كومىتېتى	乃扎尔巴格村委会
قوشكۆل كەنت كومىتېتى	阔什库勒村委会
بوزدۆڭ كەنت كومىتېتى	博孜墩村委会

شورباغ يېزىسى 肖尔巴格乡

شورباغ يېزىسى خوتەن شەھىرىنىڭ ئاساسلىق ئاشلىق، كۆكتات، مېۋە - چېۋە ئىشلەپچىقىرىش بازىسى بولۇپ، ئاساسلىقى بۇغداي، قوناق، كۆكتات، ھۆل مېۋە - چېۋە، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى — گۆش، تۇخۇم قاتارلىق تاۋارلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەت ئورگىنى خېنى كەنتىدە. بۇ يېزا 16 مەمۇرىي كەنت، 90 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، 5710 ئائىلە — 23

مىڭ 836 نوپۇس بار.

«شورباغ» — «شورتۇپراقلىق باغ، شورلۇق يەر» دېگەن مەنىگە ئىگە بولۇپ، 11 - ئەسىرلەردە ئىلچىدا بىنا قىلىنغان تۆت چوڭ باغنىڭ بىرىنىڭ نامىدىن كەلگەن.

شورباغ يېزىسى مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى قۇرغاق ھاۋا كىلىماتقا تەۋە بولۇپ، تۆت پەسىل پەرقى ئېنىق، قۇياش نۇرىنىڭ يىللىق يورۇتۇش ۋاقتى 4433.5 سائەت. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 348 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 12.8 ℃، يىللىق يىغىندى تېمپېراتۇرىسى 4311.1 ℃، قىروسىز مەزگىل 236 كۈن بولۇپ، سۇ قۇرۇلۇش ئاساسىي مۇئەسسەسەلىرى مۇكەممەل، سۇغىرىش ئىشلىرى ناھايىتى قولاي. 17 مىڭ 875 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە. تۇپرىقى قۇمساڭغۇ، تۇپراقتىكى قېتىشمىلار ئاز، تۇپراقنىڭ ھاۋا ئۆتكۈزۈش سۈپىتى ياخشى، قۇۋۋەتلىك. تۇپرىقىدا ئازوت، فوسفور، كالىي ۋە ئورگانىك ماددىلار، ئاز مىقداردىكى باشقا ئېلېمېنتلار بولۇپ، تۇپرىقى كۆكتات تېرىپ ئۆستۈرۈشكە ۋە باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق كەسپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىنتايىن باپ كېلىدۇ.

شورباغ يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم مەھەللىلەرنىڭ نامى
和田市肖尔巴格乡行政村和部分自然村名称

خېنى كەنت كومىتېتى	合尼村委会
قۇمباغ كەنت كومىتېتى	库木巴格村委会
شورباغ كەنت كومىتېتى	肖尔巴格村委会
تۆۋەنشورباغ كەنت كومىتېتى	托万肖尔巴格村委会
ئاقتاش كەنت كومىتېتى	阿克塔什村委会
يېڭىباغ كەنت كومىتېتى	英巴格村委会
تېرەكبوستان كەنت كومىتېتى	铁热克吾斯塘村委会
ئايدىڭكۆل كەنت كومىتېتى	阿依丁库勒村委会

www.uygurkitap.com

گازۇن كەنت كومىتېتى	尕宗村委会
ئاقلەڭگەر كەنت كومىتېتى	阿克兰干村委会
باشتېرەك كەنت كومىتېتى	巴什铁热克村委会
چىبدىر كەنت كومىتېتى	其迪尔村委会
باشئاتچۇي كەنت كومىتېتى	巴什阿曲村委会
ئاياغئاتچۇي كەنت كومىتېتى	阿亚格阿曲村委会
ئارال كەنت كومىتېتى	阿尔勒村委会
رەھىمباغ كەنت كومىتېتى	热依木巴格村委会
پاڭمەھەللە كەنت كومىتېتى	旁买里村委会
جاڭگالمەھەللە كەنتى	江尕勒买里村
هويلا كەنتى	霍伊拉村
چىبدىر كەنتى	其迪尔村
لاڭقا كەنتى	朗喀村
هاجىمەھەللە كەنتى	阿吉买里村
شىيىخ كەنتى	协依赫村

ئىلچى يېزىسى 伊里其乡

ئىلچى يېزىسى خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەر مەركىزىگىچە بولغان ئارىلىقى تۆت كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى 26.64 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، تەۋەلىكىدىكى 17 كەنت كومىتېتى 77 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 7512 ئائىلە — 33 مىڭ 275 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەت ئورگىنى قىزىقدەرۋازا كوچىسىغا جايلاشقان.

«ئىلچى» ئۇيغۇرچە سۆز. «ئەل ئىچى» — كىشىلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جاي، كىشىلەر كۆپ يىغىلغان ئورۇن دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە سۆزنىڭ تەلەپپۇز ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن (تەپسىلاتى «خوتەن شەھىرى» سەھىپىسىگە قارالسۇن).

ئىلچى يېزىسىدا قىزىلگۈل ئۆستۈرۈش كۆلەملەشكەن بولۇپ، قىزىلگۈل چايلىرى ۋە گۈلقەنت پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە سېتىش بىرگەۋدىلەشكەن. كۆكتات ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساس قىلىپ، جۇغراپىيە-

سىلىك ئەۋزەللىكى ئارقىلىق ساياھەتچىلىك ۋەباغۋەنچىلىك تەرەققىي قىلغان.

ئىلچى يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市伊里其乡行政村名称

قىزىقدەرۋازا كەنت كومىتېتى	克孜克代尔瓦扎村委会
يېڭىبازار كەنت كومىتېتى	英巴扎村委会
ناۋاغ كەنت كومىتېتى	纳巴格村委会
ئاتبازىرى كەنت كومىتېتى	阿特巴扎村委会
شورلۇق كەنت كومىتېتى	硝尔鲁克村委会
تۆۋەنئارال كەنت كومىتېتى	托万阿热勒村委会
شامالباغ كەنت كومىتېتى	夏玛勒巴格村委会
باشئارال كەنت كومىتېتى	巴什阿热勒村委会
توپچا كەنت كومىتېتى	托甫恰村委会
سەيچى ئاقتاش كەنت كومىتېتى	赛其阿克塔什村委会
ئاراشورلۇق كەنت كومىتېتى	阿热硝尔鲁克村委会
ئاراكەنت كەنت كومىتېتى	阿热坎特村委会
سۆكەدۆڭ كەنت كومىتېتى	苏开墩村委会
ئىگەرچى كەنت كومىتېتى	依盖尔其村委会
ئاقتېرەك كەنت كومىتېتى	阿克铁热克村委会
ياپىلاق كەنت كومىتېتى	亚甫拉克村委会
شورباغ كەنت كومىتېتى	肖尔巴格村委会

گۇجانباغ يېزىسى 古江巴格乡

گۇجانباغ يېزىسى خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەر مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 1.5 كىلومېتىر كېلىدۇ، پۈتۈن يېزا تەۋەسىدە يەتتە مەمۇرىي كەنت، 34 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 3166 ئائىلە — 12 مىڭ 608 نوپۇس بار. يېزىنىڭ

توربىكىتاب كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئومۇمىي يەر كۆلىمى 9600مو بولۇپ، تېرىلغۇ كۆلىمى 5588 مو، كىشى بېشىغا 0.5 مو يەر توغرا كېلىدۇ.

گۇجانباغ يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
和田市古江巴格乡行政村名称

گۈلباغ كەنت كومىتېتى	古鲁巴格村委会
تامباغ كەنت كومىتېتى	塔木巴格村委会
تامباغ هويلا كەنت كومىتېتى	塔木巴格霍伊拉村委会
تىگىنلا كەنت كومىتېتى	特根拉村委会
تۆۋەنگۇجان كەنت كومىتېتى	托万古江村委会
يۇقىرىگۇجان كەنت كومىتېتى	龙库日古江村委会
روك كەنت كومىتېتى	如克村委会

ئاقچال باشقۇرۇش رايونى 阿合恰勒管理区

ئاقچال باشقۇرۇش رايونىنىڭ خوتەن شەھىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 120 كىلومېتىر بولۇپ، ئۇ يورۇڭقاش دەرياسى بىلەن قاراقاش دەرياسى ئارىلىقىغا جايلاشقان. شەرقتە يورۇڭقاش دەرياسىنى بويلاپ لوپ ناھىيىسىنىڭ جىيا يېزىسى بىلەن، جەنۇبتا خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئىسلامئاۋات يېزىسى بىلەن، شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاۋات ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 113 مىڭ 292.1 گېكتار.

«ئاقچال» — «ئارقا» — يەنى جاڭگال دېگەن سۆز (خوتەن ناھىيىسىنىڭ سىغىز كۆل، تەۋەككۆل ۋە ئىسلامئاۋات يېزىلىرىدىكى ئاھالە «جاڭگال»نى «ئارقا» دەيدۇ) بىلەن «چال — يەنى دەريا ئېقىنلار لاي تاشلاپ سايازلىققا ئايلانغان يەر» دېگەن ئىككى سۆزنىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلگەن ئىسىمدۇر. تەلەپپۇزدا «ئا» تاۋۇشىنىڭ قىسقىراپ، «ر» تاۋۇشىنىڭ چۈشۈپ قېلىشى نورمال ئەھۋال.

ئاقچال باشقۇرۇش رايونى 1998 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ خوتەن شەھىرىنىڭ ئىچىش رايونى. بۇ يەردە سەككىز مەمۇرىي كەنت، 27 ئاھالە گۇرۇپپىسى بار. ئومۇمىي نوپۇسى 4039 نەپەر، ئۇيغۇرلار ئاساسلىق ئولتۇراقلاشقان رايون.

ئاقچال باشقۇرۇش رايونى ئىچكى قۇرۇقلۇق قۇملۇق ھاۋا كىلىماتىغا تەۋە، قىشتا ھاۋاسى سوغۇق، باھار پەسلىدە ھاۋانىڭ ئىللىشى تېز بولۇپ، تەكشى بولمايدۇ. كۈزلىكى تېمپېراتۇرا تۇراقسىز ھالدا تۆۋەنلەيدۇ ھەم ۋاقتى قىسقا بولىدۇ. كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى ناھايىتى يۇقىرى، قىروسىز مەزگىل 226 كۈن. ئەتىيازدا قۇم - بوران ۋە چاڭ - توزانلىق ھاۋا رايى كۆپ بولۇپ، قۇم - بورانلىق ھاۋارايى 200 كۈندىن ئاشىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 12.8℃، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 34.8 مىللىمېتىر، قۇياشنىڭ يىللىق يورۇتۇش ۋاقتى 65%. قىشتا قار ئاز ياغىدۇ، ئەڭ قېلىن توڭلىغان تۇپراقنىڭ چوڭقۇرلۇقى 70 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ. نۇر ۋە ئىسسىقلىق يېتەرلىك، بۇ جاي دەل - دەرەخ ۋە مېۋىلىك باغ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى ئۆستۈرۈشكە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئاساسلىق ئاپەت باھار بالدۇر كېلىپ، بوران كۆپ چىقىدۇ. سۇ كەمچىل بولۇپ، قۇم - بوران، چاڭ - توزان كۆتۈرۈلىدىغان كۈن سانىمۇ، ئىسسىق شامالمۇ كۆپ.

بۇ يەردە ئاساسلىقى كېۋەز، بۇغداي، قوناق قاتارلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىپ ئۆستۈرۈلىدۇ. ئايرىم ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن ئۈزۈم، دورا ماتېرىياللىرى، چىلان، قوغۇن قاتارلىقلار تېرىلىدۇ. ھازىر بۇ باشقۇرۇش رايونىدا تېرىلغان چىلان كۆلىمى 10 مىڭ موغا يەتتى. يۇلغۇنلۇق 500 مو بولۇپ، بۇنىڭ 300 موسىغا توشقانزەدىكى كۆچۈرۈلدى. قوغۇن - تاۋۇز تېرىلىدىغان كۆلەم 2000 مو بولۇپ، بۇ جاينىڭ قوغۇن - تاۋۇزلىرى ئاپتونوم رايوننىڭ «زىيانسىز يېشىل يېمەكلىك» (تەبىئىي يېمەكلىك) دەپ ئېتىراپ قىلىنىشىغا ئېرىشتى.

[**تۇزگۇچىدىن**] خوتەن شەھىرىنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىكى تارىخىي ۋەقەلىرىگە شاھىد بولغان بىر قىسىم ئاسار ئەتىقىلىك قۇرۇلۇش

www.uyghurkitap.com

ۋە ئۇلارنى بىنا قىلىشنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىدىن ھەمدە يول، كوچا ناملىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرىدىن بۇ ئۈچ پارچە ئۇچۇر بېرىلدى:

[قوشۇمچە1] **خوتەن قەلئەسى (سېپىلى).** 1859 - يىلى چىڭ سۇلالىسىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، خوتەندە ئاتالمىش «ئىسلام ھۆكۈمىتى» قۇرغان ھەبىبۇللا ھاجى كونىشەھەر سېپىلىنى سوقتۇرۇپ، ئۇنىڭغا «گۇجان دەرۋازىسى»، «ھېيتگاھ دەرۋازىسى»، «قىزىق دەرۋازىسى»، «سۇ دەرۋازىسى» دەپ تۆت چوڭ دەرۋازا ئورناتقان. بۇ تۆت دەرۋازىنىڭ نامى ھازىرغىچە ساقلانماقتا. سېپىل ئىچىگە ھۆكۈمەت ئىمارەتلىرى، مەسچىتلەرنى ياساتقان. 1890 - يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى باش ئەمەلدارى ليۇجىنتاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يېڭىشەھەر سېپىلى ياسالغان. سېپىل ئىچىگە يامۇل، گازارما، ئاشلىق ئامبارلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان، بۇ سېپىل 15 يىلدا پۈتكەن. سېپىلنىڭ تۆت دەرۋازىسى بولۇپ، ئۇ «يەركەن دەرۋازىسى»، «كېرىيە دەرۋازىسى»، «قاراقاش دەرۋازىسى»، «توسالا دەرۋازىسى» دەپ ئاتىلاتتى. ئەينى چاغدا سېپىل ئىچى بىلەن «يەركەن دەرۋازىسى» دىن «گۈلباغ» قىچە بولغان ئارىلىقنى ئۇيغۇرلار «يېڭىشەھەر»، خەنزۇلار «خەنچېڭ» (خەنزۇ شەھىرى) دەپ ئاتايتتى. «گۈلباغ» نىڭ تۆۋىنىنى ئۇيغۇرلار «كونىشەھەر»، خەنزۇلار «خۇيچېڭ (回城)» دەپ ئاتايتتى.

خوتەن شەھىرىدىكى مازارلار. 1862 - يىلى ياقۇپبەگ ھەبىبۇللا ھاجىنى ئاغدۇرۇپ، خوتەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خوتەنگە قويغان ۋالىيسى نىياز ھېكىمبەگ «ئالتۇنمازار»، «خوجا كالان مازىرى»، «ھەزرىتى سۇلتان مازىرى»، كونىشەھەردىكى چوڭ جامە، قورغان (ھەربىي گازارما، ئىدارە) لارنى ناھايىتى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قىلىپ ياسىتىپ چىقتى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى ھازىرمۇ بار. ئۇنىڭدىن باشقا خوتەن شەھەر ئىچىدە تۆت چوڭ كۆل كولاتتى. بۇ كۆللەردىن ھازىر بىرى قالدى.

«ئالتۇنمازار» قەدىمكى مۇسۇلمان خانلار (قاراخانىيلار) دەۋرىدە ئۆلگەن پادىشاھلارنىڭ قەبرىستانلىقى بولۇپ، بۇنى نىياز ھېكىمبەگ

رىمونت قىلدۇرغان. بۇنىڭ ئىچىدە 12 پادىشاھ، 21 شاھزادە، ئۇلار-نىڭ خانىش ۋە ئاغىچىلىرىنىڭ قەبرىلىرى بار ئىدى.

«ھەزرىتى سۇلتان مازىرى» سەئىدىيە خانلىرىدىن سۇلتان قىدىر-خاننىڭ قەبرىسى ئىدى. «خوجا كالان مازىرى» خوجىلاردىن خوجا ئىسھاق، مەۋلانە شەمشىددىننىڭ خەلىپىسى خوجا شارى ۋە خوجا كالاز-لارنىڭ قەبرىسى ئىدى. «ئەسكەر مازار»، ياقۇپبەگ ھەببۇللا ھاجىنى يوقاتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن 40 كىشىنى قۇدۇققا تاشلاپ كۆمگەن جاي ئىدى (نىياز كېرىمى «شىنجاڭنىڭ قەدىمكى كارۋان يوللىرى» ناملىق كىتاب، «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى» 195 -، 196 - بەتلەر).

[قوشۇمچە2] خوتەن شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى، ھازىرقى ئاساس-لىق يول - كوچىلىرى ۋە يول - كوچا نامىلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى

خوتەن شەھىرىنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئاساس-لىق شەھەر رايونى ھازىر خەلق ئىچىدە «گۇجاندەرۋازا»، «قىزنىقدەرۋا-زا»، «سۇ دەرۋازىسى» دەپ ئاتىلىدىغان جايلار ئارىلىقىدا ئىدى. ئۇ دەۋرلەردە خوتەن شەھەر سېپىلى مۇشۇ يەردە بولۇپ، شەھەر سېپىلى-دىن سىرتقا چىقىدىغان تۆت دەرۋازا بولغان؛ جەنۇب تەرەپتىكىسى «گۇجانباغ» تەرەپكە ئېچىلىدىغان بولغاچقا «گۇجاندەرۋازا»، غەرب تەرەپتىكىسى شەھەرنىڭ تازا قىزىيدىغان سودا رايونى بولغاچقا «قىزنىق-دەرۋازا»، شىمال تەرەپتىكىسى جامە تەرەپكە قارىغان بولغاچقا «ھېيت-گاھ دەرۋازىسى»، شەرق تەرەپتىكىسى سازلىق ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدىكى يورۇڭقاش دەرياسى تەرەپكە قارىغان بولغاچقا «سۇ دەرۋازىسى» دەپ ئاتالغان.

1878 - يىلى 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق جەڭ ئارقىلىق ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنىڭ خوتەندىكى قالدۇق كۈچلىرىنى يوقاتتى. 1884 - يىلى چىڭ سۇلالى-سى شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلدى. بۇ چاغدا خوتەن شەھىرىنىڭ كونا سېپىلى بەك كونىراپ، كۆپ جايلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن بولغاچ-قا، كونا شەھەرنىڭ غەربىدىن ئۈچ چاقىرىم يىراقلىقتىكى جايغا يېڭى سېپىل سېلىنغان. يېڭى سېپىل قۇرۇلۇشى 1883 - يىلى 11 -

www.uygurkitap.com

ئاينىڭ 4 ـ كۈنى باشلىنىپ، 1887 ـ يىلى 7 ـ ئايدا پۈتكەن. يېڭى سېپىل سېلىنغاندىن كېيىن، كونا سېپىل تاشلىنىپ قالغان ۋە پەيدىنپەي يىقىلىپ تۈگىگەن بولسىمۇ، كونا سېپىلنىڭ دەرۋازا ناملىرى نوقۇل يەر نامىغا ئايلىنىپ، خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ قالغان. خوتەن شەھىرىنىڭ يېڭى سېپىلى سېلىنغاندىن كېيىن، شەھەرنىڭ دائىرىسى غەربكە سۈرۈلۈپ، مەمۇرىي ئورگانلار، سودا ئورۇنلىرى، قول سانائەت ئىشخانىلىرى ۋە ئاھالىلەر ئولتۇراق ئۆيلىرى پەيدىنپەي كۆپىيىپ، كونا شەھەر بىلەن يېڭى سېپىل ئۆزئارا تۇتىشىپ كەتكەن. يېڭىشەھەردىكى «تۆمۈر دەرۋازا» دىن شەرققە سوزۇلغان چوڭ يول «گۈلۋاغ» دىن ئۆتۈپ كونا شەھەرگە تۇتىشاتتى. «گۈلۋاغ» دىن جەنۇبقا سوزۇلغان بىر يول، شىمالغا سوزۇلغان بىر يول بار ئىدى. غەرب ـ شەرق ۋە جەنۇب ـ شىمال يۆنىلىشىدىكى مۇشۇ ئىككى چوڭ يولنىڭ كېسىشكەن نۇقتىسى «گۈلۋاغ» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ يەر شەھەرنىڭ مەركىزى، شۇنداقلا قاتناش تۈگۈنى ئىدى.

«گۈلۋاغ» دىن شەرققە سوزۇلغان يول «چايخانا مەكتەپ» ئالدىغا كەلگەندە ئىككىگە ئايرىلاتتى. شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن بىرسى «گۇجان يولى» دەپ ئاتىلىپ كونا شەھەرنىڭ «گۇجان دەرۋازىسى» غا تۇتىشاتتى. «گۇجان يولى» دىن جەنۇبقا يۆنەلگەن بىر يول «ئالتۇنلۇق مازار» ۋە شۇ مازاردىكى مەسچىتكە باراتتى. بۇ كوچا «ئالتۇن كوچىسى» دېيىلەتتى. «ئالتۇن كوچىسى» «ئالتۇنلۇق مازار» ئالدىدا ئىككىگە ئايرىلاتتى، غەربىي جەنۇبقا يۆزلەنگەن يول «مىسكەر كوچىسى» دېيىلەتتى. ئۇنىڭ ئاخىرى «توساللا يولى» غا تۇتىشاتتى. شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن بىرسى «ئارش يولى» غا تۇتىشاتتى. «گۇجاندەرۋازىسى» دىن جەنۇبقا يۆنەلگەن بىر يول بولۇپ «ئارش يولى» دېيىلەتتى. «گۇجاندەرۋازىسى» دىن شەرققە يۆزلەنگەن بىر يول بولۇپ، يورۇڭقاش دەرياسى بويىغا تۇتىشاتتى.

«چايخانا مەكتەپ» ئالدىدا «گوجان يولى» دىن ئايرىلىپ شەرققە سوزۇلغان بىر يول بولۇپ، «قىزىقدەرۋازا يولى» دەپ ئاتىلاتتى. ئەينى چاغدا ئۇ خوتەن شەھىرىدىكى ئەڭ ئاۋات كوچا ئىدى. بۇ يولدىن شەرقىي جەنۇبقا شاخلىغان بىر كىچىك كوچىدا بىرقانچە ئۆيلۈك ئافغا-

ىستانلىق كىشىلەر ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، «كابول كوچىسى» دې-
يىلەتتى ۋە ئۇنىڭ ئاخىرى «گۇجاندەرۋازىسى» غا تۇتىشاتتى. «قىزىق-
دەرۋازا يولى» دىن شىمالغا شاخلىغان ئىككى كوچا بولۇپ، باشتىكى
بىرسى «كەپتەر بازىرى كوچىسى» دېيىلىپ، ئۇنىڭ ئاخىرى ھېيتگاھ
مەسچىتى ئالدىدا «لەڭگەر كوچىسى» غا تۇتىشاتتى. ئاياغدىكى بىرىدە
بىرقانچە ئائىلىلىك ئەنجانلىق ئۆزبېك كىشىلەر ئولتۇراقلاشقان بول-
غاچقا «ئەنجان كوچىسى» دېيىلەتتى. «قىزىقدەرۋازا يولى» نىڭ ئاخى-
رى «خوتەن جامەسى» ئالدىدىن ئۆتۈپ، يېزا تەرەپكە كېتەتتى.

«گۈلۋاغ» دىن جەنۇبقا سوزۇلغان يول «توساللا يولى» دەپ ئاتى-
لىپ، ئاخىرى توساللا يېزا تەرەپكە كېتەتتى. «گۈلۋاغ» دىن غەربكە
سوزۇلۇپ «تۆمۈر دەرۋازا» غا تۇتىشىدىغان يول «گۈلۋاغ يولى» دېيى-
لەتتى. «تۆمۈر دەرۋازا» ئالدىدا يېڭى سېپىلنىڭ شەرقىي تېمىنى
بويلاپ شىمالدىن جەنۇبقا يۆنەلگەن بىر يول بولۇپ، «تاناي يولى»
دېيىلەتتى. «تاناي يولى» نىڭ شىمالىي ئۇچى «ناۋاغ يولى» غا تۇتى-
شاتتى. «ناۋاغ يولى» نىڭ شەرقىي ئۇچى «قاراقاش يولى» غا تۇتىشات-
تى. غەربىي ئۇچى يېزىلارغا كېتەتتى. «تاناي يولى» نىڭ جەنۇب
بۆلىكىدىن شاخلىغان بىر يول بولۇپ، ئۇ يېڭى سېپىلنىڭ جەنۇبىي
تېمىنى بويلاپ سوزۇلۇپ، «تامشىيار» نى كېسىپ ئۆتۈپ باغچى بازىرى-
دىن ئۆتكەندىن كېيىن، قاراقاش دەرياسى ۋە قاراقاش ناھىيىسىنىڭ
زاۋا يېزىسىدىن گۇما ـ يەكەن تەرەپلەرگە كېتەتتى. بۇ يول «يەكەن
يولى» دەپ ئاتىلاتتى. يېڭى سېپىلنىڭ «يەكەن دەرۋازىسى» دەپ
ئاتىلىدىغان غەربىي دەرۋازىسى ئالدىدىكى يول مۇشۇ يەكەن يولىغا
تۇتىشاتتى. «تاناي يولى» نىڭ جەنۇبىي ئۇچىدىن شاخلىغان «تۇزغاق
كوچىسى»، «تامباغ يولى»، «تامشى يولى» قاتارلىق كوچىلار بار
ئىدى.

«گۈلۋاغ» دىن شىمالغا سوزۇلغان يول ھازىرقى «قىزىل يۇلتۇز
سودا مەيدانى» ئالدىدا غەربىي شىمالغا بۇرۇلۇپ، قاراقاش ناھىيىسىگە
تۇتاشقان. بۇ يول «قاراقاش يولى» دېيىلەتتى. «گۈلۋاغ» دىن شىمال-
غا ئازراق ماڭغاندىن كېيىن «قاراقاش يولى» دىن شەرققە شاخلىغان
بىر كوچا بولۇپ، «مۇنچا كوچىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ كوچىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئاخىرى «كەپتەر بازىرى كوچىسى» غا تۇتىشاتتى. «گۈلئاغ» دىن بىر چاقىرىم نېرىدا «قاراقاش يولى» دىن شەرقىي شىمالغا شاخلىغان بىر يـول بولۇپ، «ئات بازىرى مەسچىتى» ئالدىدىن ئۆتۈپ، ھازىرقى خوتەن ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى تەرەپكە كېتەتتى. بۇ يول «ئات بازىرى يولى» دېيىلەتتى. «ئات بازىرى مەسچىتى» نىڭ يېنىدا «ئات بازىرى يولى» دىن شەرققە بۇرالغان بىر يول بولۇپ، «قوچاق لەڭگەر يولى» (كۆپىنچە قىسقارتىپ ‹لەڭگەر يولى›) دېيىلەتتى. بۇ يولنىڭ ئاخىرى «ھېيتگاھ مەسچىتى» يېنىدا «كەپتەر بازىرى كوچىسى» بىلەن تۇتىشاتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ، خوتەن شەھىرىنىڭ كۆلىمى ئىلگىرىكىدىن كۆپ كېڭەيدى. شەھەر يوللىرى كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىپ ياسالدى ۋە يېڭىدىن ياسالدى. شەھەر قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ، شەھەرنىڭ يول - كوچا نامىلىرىدىمۇ مۇناسىپ ئۆزگىرىشلەر بولدى.

1. «بېيجىڭ غەربىي يولى». 20 - ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدا خوتەن - قەشقەر تاشيولى، قاراقاش ناھىيە بازىرى ئارقىلىق ماڭىدىغان قىلىپ ياسالدى. نەتىجىدە خوتەن شەھىرىنىڭ «تاناي يولى» دىن باشلىنىپ، باغچى بازىرى ئارقىلىق غەربكە سوزۇلغان «يەكەن يولى» ئاساسى يول بولۇشتىن قېلىپ، يېزا يولىغا ئايلاندى ھەمدە «يەكەن يولى» دېگەن نام ئىستېمالدىن قالدى. 1953 - يىلى يېڭى سېپىلنىڭ شەرق تەرىپىدىكى «يورۇڭقاش دەرۋازىسى» بىلەن غەربىدىكى «يەكەن دەرۋازىسى» ئۆرۈۋېتىلىپ، «گۈلئاغ يولى» ئۇزارتىلىپ سېپىل ئىچىدىن ئۇدۇل كېسىپ ئۆتىدىغان بولدى. 1980 - يىللاردا سېپىلنىڭ غەربىدىكى «تامشىيار» غا زامانىۋى كۆۋرۈك ياسىلىپ «غەربىي چوڭ كۆۋرۈك» دەپ ئاتالدى. يول يەنىمۇ ئۇزارتىلىپ خوتەن ۋىلايەتلىك مالىيە - ئىقتىساد مەكتىپىگە قەدەر سوزۇلغان ئاساسىي يول بارلىققا كەلدى ۋە «نۇرباغ غەربىي يولى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. 1998 - يىلى بۇ يول يەنە كېڭەيتىلىپ ياسالغاندىن كېيىن، «بېيجىڭ غەربىي يولى» دەپ ئاتالدى.

2. «بېيجىڭ شەرقىي يولى». بۇ بۇرۇنقى «گۇجان يولى» بولۇپ، «گۇلۋاغ» دىن باشلىنىپ، ھازىرقى خوتەن ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتى ئۇدۇلىغىچە باراتتى. ئۇنىڭ شەرقى شورلۇق بولۇپ، يول يوق ئىدى. 1981 - يىلى بۇ يول شەرققە ئۇزارتىلىپ، دۆلەت تاشيولىغا تۇتاشتۇرۇلدى ۋە «شەرقىي نۇرباغ يولى» دەپ ئاتىلىپ، بىرقانچە قېتىم ئۆزگەرتىپ ياسالغان ئىدى. 1998 - يىلىدىن كېيىن «بېيجىڭ شەرقىي يولى» دەپ ئاتالدى.

3. «ئاچال شەرقىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قىيپاچ. 1981 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك ئاشلىق ئىدارىسى ئالدىدىن خوتەن ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى ئالدىغىچە 10 مېتىر كەڭلىكتە تاشيول قىلىپ ياسالغان ۋە شۇ جايدىكى بىر كونا كوچىنىڭ نامى بىلەن «شەرقىي ئاچال يولى» دەپ ئاتالغان، 1983 - يىلى ئاسفالت يولغا ئايلاندۇرۇلغان، 2004 - يىلى قايتا كېڭەيتىپ ياسالغان. 2005 - يىلى شەرقىي تەرىپى ئۇزارتىپ ياسىلىپ، خوتەن ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئالدىغىچە يەتكۈزۈلدى.

4. «ئاچال غەربىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا، غەربتىن شەرققە يۆزلەنگەن يول. 1990 - يىللارنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋىلايەتلىك پاختا - چىگە شىركىتىدىن خوتەن شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىغىچە بولغان بۆلىكى ياسالغان، 2000 - يىللارنىڭ بېشىدا غەربكە ئۇزارتىلىپ «شورباغ جەنۇبىي يولى» غا تۇتاشتۇرۇلغان.

5. «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆزلەنگەن. «شور باغ جەنۇبىي يولى» دىن باشلىنىپ، «مەرھابا يولى» غا تۇتىشىدۇ، ئۇنىڭ نېرىسى «گۇجان جەنۇبىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يولنىڭ خوتەن شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسىدىن «مەرھابا يولى» غىچە بولغان بۆلىكى بۇرۇن توپا يول ۋە شەھەرلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسىدىن «شورباغ جەنۇبىي يولى» غىچە بولغان بۆلىكى ئېتىزلىق ئىدى، 1990 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاسفالت يول قىلىپ ياسالغان ۋە شۇ جايدىكى كونا كوچىنىڭ نامى بىلەن «تامباغ

www.uyghurkitap.com

يولى» دەپ ئاتالغان. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە بۇ يولنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ جەنۇبىغا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى يېزا ئىگىلىك 14 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ ئورگانلىرى قۇرۇلـدى، يولمۇ كېڭەيتىپ ياسالدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يول «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش يولى» دەپ ئاتالدى.

6. «قۇرۇلۇش يولى». بۇ يول خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدا، شەرق ـ غەرب يۆنىلىشىدە. شەرقتە «مەرھابا يولى» نىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك ئېلېكتىر شىركىتى ئالدىدىكى قىسمىدىن باشلىنىپ، غەربتە خوتەن ۋىلايەتلىك بىناكارلىق شىركىتى ئالدىدا «جەنۇبىي تاناي يولى» غا تۇتىشىدۇ. ئەسلى توپا يول ئىدى، 1980 ـ يىلى 10 ـ ئايدا كېڭەيتىلىپ ئاسفالت ياتقۇزۇلغان بۇ يول بىناكارلىق قۇرۇلۇش شىركىتىگە بارىدىغان ئاساسلىق يول بولغاچقا، «قۇرۇلۇش يولى» دەپ ئاتالغان.

7. «دۆڭباغ يولى». شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا، غەربتىن شەرققە يۆنەلگەن. «خەلق كىنوخانىسى» يېنىدا «مەرھابا يولى» دىن ئايرىلىپ، خوتەن شەھەرلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ـ چىقىرىش شىركىتىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، «جەنۇبىي گۈجان يولى» غا تۇتىشىدۇ. ئىلگىرى بۇ يەر ئېتىزلىق ئىدى، بۇ يول 1983 ـ يىلى ياسىلىپ ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ۋە شۇ جايدىكى مەھەللىنىڭ نامى بىلەن ئاتالـغان.

8. «خەلق كوچىسى». شەھەرنىڭ جەنۇبىدا، شەرقتىن غەربكە يۆنەلگەن. شەرقتە «خەلق كىنوخانىسى» ئالدىدا «مەرھابا يولى» دىن باشلىنىپ غەربكە سوزۇلۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسىدا ئاخىرلىشىدۇ. 1970 ـ يىللاردا ياسىلىپ ئاسفالت ياتقۇزۇلغان، ئورنى «خەلق كىنوخانىسى» نىڭ يېنىدا بولغاچقا «خەلق كوچىسى» دەپ ئاتالغان.

9. «تەيبىي شەرقىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي ـ شىمالىدا، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن. 1973 ـ يىلى بۇ يولنىڭ «ئات بازىرى» دىن ھېيتگاھقىچە بولغان بۆلىكى (ئەسلىدىكى ئەگرى ـ توقاي «ھېيتگاھ يولى») كېڭەيتىلىپ، رۇسلاپ ياسالـ

غان. ھېيتگاھدىن «قارا سۇ يولى» غىچە بولغان بۆلىكى ئەسلىدە ئاساسلىق يول ئىدى. شۇ يىلى «ھېيتگاھ يولى» ئۆزارتىپ ياسىلىپ «ئات بازىرى»، «چوڭ بازار»، «قارا سۇ يولى» دىن ئۆتۈپ يورۇڭقاش كۆۋرۈكىگە بارىدىغان ئاسفالىت يول ياسالغان. ھەمدە «ھېيتگاھ يولى» دەپ ئاتالغان. بۇ يول ياسالغاندىن كېيىن، 315 - دۆلەت تاشيولىنىڭ «گۈلباغ» دىن ئۆتۈپ «شەرقىي نۇرباغ يولى» ئارقىلىق لوپقا ماڭىدىغان لىنىيىسى «ھېيتگاھ يولى» غا يۆتكىلىپ، شەھەرنىڭ قاتناش قىستاڭچىلىقى پەسەيتىلگەن، 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە «ھېيتكا يولى» يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىپ ياسالدى ۋە «تەيبېي شەرقىي يولى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

10. «تەيبېي غەربىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا يۆنەلگەن. بۇ ئەسلىدىكى «قاراقاش يولى»، شۇنداقلا 315 - دۆلەت تاشيولىنىڭ خوتەن شەھەر ئىچىدىن ئۆتۈپ «ھېيتگاھ يولى» غا تۇتىشىدىغان بىر بۆلىكى ئىدى. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە يورۇڭقاش دەرياسىدىكى كونا كۆۋرۈكنىڭ شىمالىغا يەنە بىر كۆۋرۈك سېلىندى. 315 - دۆلەت تاشيولىنىڭ ئەسلىي لىنىيىسى يەنە بىر قېتىم ئۆزگەرتىلىپ ۋىلايەتلىك قاتناش ھەققى يىغىش پونكىتى ئۇدۇلىدىن شەرققە بۇرۇلۇپ، ئىلچى يېزىلىق ھۆكۈمەت يېنىدا جەنۇبقا، ئاندىن شەرققە بۇرۇلۇپ، يورۇڭقاش 2 ـ كۆۋرۈكىگە تۇتىشىدىغان قىلىپ ياسالدى. خوتەن شەھىرىگە كىرمەيدىغان ماشىنىلار مۇشۇ يېڭى لىنىيە بىلەن ماڭىدىغان بولدى. 315 - دۆلەت تاشيولىنىڭ «ھېيتگاھ يولى» دىكى قاتناش ھەققى يىغىش پونكىتلىرى بولغان بۇ بۆلىكى شەھەر يولىغا ئايلاندى ھەمدە «شىمالى تەيبېي يولى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

11. «جامە يولى». بۇ يول خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىدە، غەربتىن ـ شەرققە يۆنەلگەن. «چايخانا مەكتەپ» ئالدىدا «بېيجىڭ شەرقىي يولى» دىن باشلىنىپ ئەسلىدىكى «قىزىق دەرۋازا يولى» لىنىيىسىنى بويلاپ «گۇجان شىمالى يولى» نى كېسىپ، چوڭ جامەنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ «شەرقىي تەيبېي يولى» غا؛ بىر يول چوڭ جامە نىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ «شەرقىي تەيبېي يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يول خوتەن چوڭ

www.uyghurkitap.com

جامەنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەچكە، «جامە يولى» دەپ ئاتالغان. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە بۇ يول چاقچۇق ياتقۇزۇلغان «پىيادىلەر سودا كوچىسى» قىلىپ ياسالدى.

12. «ناۋاغ يولى». شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدا، شەرقتىن غەربكە يۆنەلگەن. بۇ يول شەرقتە «ئۈچ بۇرجەك باغچا» ئۇدۇلىدىن باشلىنىپ غەربكە سوزۇلۇپ، «تاناي شىمالىي يولى» ۋە تەبىئىي «تامشىيار» نى كېسىپ ئۆتۈپ، «ئۇرۇمچى شىمالى يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يولنىڭ شەرقىي بۆلىكى 1980 ـ يىلى، غەربىي بۆلىكى 1990 ـ يىللاردا ياسىلىپ شۇ جايدىكى كونا يولنىڭ نامى بىلەن «ناۋاغ يولى» دەپ ئاتالغان.

13. «ياشانغانلار كوچىسى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، شەرقتىن غەربكە يۆنەلگەن. بۇ يول شەرقتە خوتەن شەھەرلىك 5 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ شىمالىدا «ئۇرۇمچى شىمالىي يولى» دىن باشلىنىپ غەربكە سوزۇلۇپ، «شورباغ شىمالىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يولنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ شىمالىدا 1980 ـ يىللاردا خوتەن ۋىلايەتلىك ياشانغان كادىرلار ئولتۇراق رايونى بەرپا قىلىنغاچقا بۇ يول «ياشانغانلار كوچىسى» دەپ ئاتالغان. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە بۇ يولنىڭ شەرقىي يېرىمى ئاسفالىت يول قىلىپ ياسالدى.

14. «گۈزە كوچىسى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، شەرقتىن غەربكە يۆنەلگەن. بۇ كوچا شەرقتە خوتەن ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ يېنىدا «شىمالى ئۇرۇمچى يولى» دىن باشلىنىپ غەربكە سوزۇلۇپ، «شورباغ شىمالىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە يېڭىدىن ياسىلىپ، ئاسفالىت ياتقۇزۇلغان.

15. «خەلقئارا پىيادىلەر سودا كوچىسى». خوتەن شەھىرىنىڭ مەركىزىي قىسمىدا، غەربتىن شەرققە يۆنەلگەن. بۇ كوچا خوتەن ۋىلايەتلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ ئۇدۇلىدا «دوستلۇق يولى» دىن باشلىنىپ، شەرققە سوزۇلۇپ، «مەرھابا يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يەردە بۇرۇن يول يوق ئىدى. 2004 ـ يىلى سودىگەر چاقىرىپ، مەبلەغ جەلپ قىلىپ ياسالغان. بۇ كوچىنىڭ

ئىچكى قىسمىغا ئىككى قەۋەتلىك سودا دۇكانلىرى جايلاشقان بولۇپ، ئۈستى سۇلياۋ ئەينەك بىلەن يېپىلغان. كوچا يولىغا چاقچۇق ياتقۇزۇلغان.

16. «گۇلباغ يەر ئاستى سودا كوچىسى». شەھەرنىڭ مەركىزى قىسمىدا، شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان. شەرقتە خوتەن ۋىلايەتلىك ئاممىۋى مەدەنىيەت سارىيىنىڭ ئالدىدىن باشلىنىپ، «بېيجىڭ غەربىي يولى» نىڭ تېگىدىن غەربكە سوزۇلۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا تۈگەيدۇ. بۇ كوچىنىڭ ئىچىدە ئىككى كارىدور، تۆت قاتار سودا دۇكانلىرى جايلاشقان. 2003 ـ يىلى سودىگەر چاقىرىپ ياسالغان. ھازىر خوتەن ۋىلايىتى بويىچە بىردىنبىر يەر ئاستى سودا كوچىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

17. «شورباغ جەنۇبىي يولى». شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. بۇ ئەسلىدە 1968 ـ يىلى شورباغ ئۆستەڭنى بويلاپ ئېلىنغان توپا يول ئىدى. 1980 ـ يىلى كېڭەيتىپ ياسىلىپ ئاسفالتلانغان. 1993 ـ يىلى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىلىپ قوش لىنىيىلىك ئاسفالت يول قىلىپ ياسالغان. بۇ يولنىڭ جەنۇبىي ئۇچى «تامباغ يولى»غا، شىمالى ئۇچى خوتەن مۇزېيىنىڭ ئالدىدا «شىمالى شورباغ يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يول بەزىدە پۈتۈن لىنىيە بويىچە 2 ـ ئايلانما يول دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

18. «شورباغ شىمالىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. 1968 ـ يىلى ياسالغان توپا يول بولۇپ، 1980 ـ يىلى كېڭەيتىپ ئاسفالتلانغان. 1993 ـ يىلى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىلىپ، قوش لىنىيىلىك ئاسفالت يول قىلىپ ياسالغان. جەنۇبىي ئۇچى خوتەن مۇزېيى ئالدىدا «جەنۇبىي شورباغ يولى» بىلەن، شىمالى ئۇچى «تەيبېي غەربىي يولى» بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ ئىككى يول شورباغ يېزىسى تەۋەسىگە، شۇنداقلا شورباغ ئۆستىڭى بويىغا جايلاشقانلىقتىن «شورباغ يولى» دەپ ئاتالغان. بەزىدە پۈتۈن لىنىيە بويىچە 2 ـ ئايلانما يول دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

19. «ئۈرۈمچى جەنۇبىي يولى». شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. بۇ يول 1985 ـ يىلى ياسالغان.

www.uyghurkitap.com

جەنۇبىي ئۇچى «بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش يولى» غا، شىمالىي ئۇچى خوتەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئالدىدا «بېيجىڭ غەربىي يولى» نى كېسىپ ئۆتۈپ، «ئۈرۈمچى شىمالىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يول ئەسلىدە «بوستان جەنۇبىي يولى» دەپ ئاتىلاتتى. 1998 - يىلىدىن كېيىن نامى ئۆزگەرتىلىپ «ئۈرۈمچى جەنۇبىي يولى» دەپ ئاتالدى.

20. «ئۈرۈمچى شىمالىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. 1978 - يىلى بىر قىسمى ياسالغان، 1985 - يىلى كېڭەيتىپ ۋە ئۇزارتىپ ياسىلىپ ئاسفالتلانغان. جەنۇبىي ئۇچى خوتەن شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئالدىدا «ئۈرۈمچى يولى» بىلەن، شىمالىي ئۇچى «تەيبېي غەربىي يولى» بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ يول ئەسلىدە «بوستان شىمالىي يولى» دەپ ئاتىلاتتى، 1998 - يىلىدىن كېيىن نامى ئۆزگەرتىلىپ «ئۈرۈمچى شىمالىي يولى» دەپ ئاتالدى.

21. «تاناي جەنۇبىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. جەنۇبىي ئۇچى خوتەن ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش - بىناكارلىق شىركىتى ئالدىدا «قۇرۇلۇش يولى» بىلەن، شىمالىي ئۇچى «بېيجىڭ غەربىي يولى» بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ يول ئەسلىدىكى «تاناي يولى» ئاساسىدا ياسالغانلىقتىن «تاناي جەنۇبىي يولى» دەپ ئاتالغان. 2004 - يىلى «ئىتتىپاق مەيدانى» ياسالغاندا بۇ يولنىڭ شىمالىي بۆلىكىنىڭ بىر قىسمى مەيدانغا قوشۇلۇپ كەتتى، يول لىنىيىسى بىر ئاز غەربكە سوزۇلۇپ، «ئىتتىپاق مەيدانى» نى ئايلىنىپ ئۆتىدىغان بولدى.

22. «تاناي شىمالى يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. جەنۇبىي ئۇچى جۇڭگو خەلق بانكىسى خوتەن ۋىلايەتلىك تارماق بانكىسى يېنىدا «بېيجىڭ غەربىي يولى» غا، شىمالىي ئۇچى خوتەن ۋىلايەتلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسى ئالدىدا «ناۋاغ يولى» نى كېسىپ ئۆتۈپ، «تەيبېي غەربىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. ئەسلىدىكى «تاناي يولى» لىنىيىسىگە جايلاشقانلىقى ئۈچۈن «شىمالى تاناي يولى» دەپ ئاتالغان.

23. «مەرھابا يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدا، جەنۇبتىن

شىمالغا سوزۇلغان. بۇ يول ئەسلىدە شىمالدا خوتەن شەھەر مەركىزد-
دىكى «گۈلۋاغ» دىن جەنۇبقا سوزۇلۇپ توساللا يېزىسىغا بارىدىغان
يەتتە مېتىر كەڭلىكتىكى ئەگرى - توقاي توپا يول ئىدى، 1965 -
يىلى مۇزلىتىش ئامبىرىغىچە بولغان 2.25 كىلومېتىرلىق بۆلىكى
12 مېتىرغا كېڭەيتىلىپ ئاسفالتلانغان، 1983 - يىلى 13 مېتىرغا
كېڭەيتىلگەن. مۇزلىتىش ئامبىرىدىن خوتەن ئايرودورمىغىچە بولغان
بۆلىكىمۇ ئاسفالتلانغان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يول «گۈلۋاغ» غا
تۇتىشىدىغان ئاساسلىق يول بولغاچقا «گۈلۋاغ يولى» دەپ ئاتالغان.
10 - بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە بۇ يولنىڭ پۈتۈن لىنىيىسى كېڭەي-
تىلىپ قايتا ياسالدى ۋە «مەرھابا يولى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

24. «مەدەنىيەت كوچىسى». بۇ كوچا خوتەن شەھىرىنىڭ مەر-
كىزىدىن قىيپاش شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان. «گۈلۋاغ» تۆت كوچا
ئېغىزىنىڭ شىمالىدىن باشلىنىپ، خوتەن ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخا-
نىسى ئالدىغىچە بارىدۇ. 1978 - يىلى ئەسلىدىكى ئەگرى يول تۈزلى-
نىپ هازىرقى لىنىيىگە كەلتۈرۈلگەن. بۇ كوچىنىڭ بېشىدا خوتەن
ۋىلايەتلىك ئاممىۋى مەدەنىيەت سارىيى، ئاخىرىدا ۋىلايەتلىك پېداگو-
گىكا مەكتىپى، خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، خوتەن
ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى قاتارلىق مەدەنىيەت، مائارىپ، سە-
ھىيە ئورگانلىرى بولغاچقا «مەدەنىيەت كوچىسى» دەپ ئاتالغان ھەمدە
1983 - يىلى كەڭلىكى 10 مېتىرغا كېڭەيتىلىپ ئاسفالتلانغان.
گەرچە بۇ كوچىنىڭ ئەسلىدىكى «ئات بازىرى يولى» دېگەن نامى
ئۆزگەرگىلى 30 يىلچە بولغان بولسىمۇ، خەلق ئىچىدە ھېلىمۇ «ئات
بازىرى يولى» نامىمۇ قوللىنىلىدۇ. 1982 - يىلى بۇ يولنىڭ ئوتتۇرا
بۆلىكىنىڭ غەرب تەرىپىگە «تۆت كوچا مەركىزىي باغچىسى» دېگەن
بىر كىچىك باغچا ياسالغان. باغچىنىڭ شەكلى ئۈچبۇلۇڭ شەكلىدە
بولغاچقا، خەلق ئىچىدە «ئۈچبۇرجەك باغچا» دەپ ئاتالماقتا.

25. «گوجان جەنۇبىي يولى». خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي
جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. شىمالدا خوتەن ناھىيىلىك
خەلق ھۆكۈمىتى ئالدىدىن (بۇرۇنقى «گوجان دەرۋازا» ئەتراپى) باش-
لىنىپ، جەنۇبتا گوجان باغ يېزىلىق ھۆكۈمەت قورۇسىنىڭ شىمالدا

www.uyghurkitap.com

«تامباغ يولى» غا تۇتىشىدۇ. 1980 ـ يىلى ئەسلىدىكى «ئارىش يولى» ئاساسىدا تۈزلىنىپ، هازىرقى لىنىيىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە كەڭلىكى 14 مېتىرغا كېڭەيتىلگەن. 1982 ـ يىلى ئاسفالتلانغان، 2005 ـ يىلى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىلىپ ياسالغان.

26. «گۇجان شىمالىي يولى». خوتەن شەهەر رايونىنىڭ شەرقىي شىمالىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. خوتەن ناهىيىلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتىنىڭ ئالدىدىكى تۆت كوچا دوقمۇشىدىن باشلىنىپ، شىمالدا ئىلچى يېزا تەرەپكە بارىدۇ. بۇ يولنىڭ «چوڭ بازار» نىڭ جەنۇبىدىكى بۆلىكى ئورنىدا ئەسلى يول يوق بولۇپ، 1978 ـ يىلى ئاهالىلەر كۆچۈرۈلۈپ، 14 مېتىر كەڭلىكتە يول ياسالغان، 1982 ـ يىلى ئاسفالتلانغان، 9 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە قايتا ياسالغان. 10 ـ بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە «چوڭ بازار» دىن «هەزرىتى سۇلتانىم مازىرى» يېنىدىكى كونا يول بويلاپ ئىلچى يېزىسى تەرەپكە بارىدىغان شىمالىي بۆلىكى كېڭەيتىلىپ ياسالغان ۋە ئاسفالتلانغان.

27. «دوستلۇق كوچىسى». خوتەن شەهەر مەركىزىنىڭ جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. جەنۇبتا «كوئېنلۇن ئولتۇراق رايونى» ئالدىدا «قۇرۇلۇش يولى» دىن باشلىنىپ، شىمالدا خوتەن ۋىلايەتلىك قۇرۇلۇش بانكىسى يېنىدا «بېيجىڭ غەربىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. 1980 ـ يىلى ياسىلىپ ئاسفالتلانغان.

28. «گۇلۋاغ سودا كوچىسى». «گۇلۋاغ» شەهەر مەركىزىنىڭ شىمالىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. جەنۇبتا خوتەن ۋىلايەتلىك شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ غەربىدىكى «بېيجىڭ غەربىي يولى» دىن باشلىنىپ، شىمالدا «ناۋاغ يولى» غا تۇتىشىدۇ. ئىلگىرى بۇ يول «خەلق كۇلۇبى» غا بارىدىغان كىچىك يول ئىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، «خەلق كۇلۇبى» نىڭ نامى «قىزىل يۇلتۇز كۇلۇبى» غا ئۆزگەرتىلگەچكە (بۇ كۇلۇب 1973 ـ يىلى ئوت كېتىپ كۆيۈپ كەتكەن)، يولنىڭ نامىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ «قىزىل يۇلتۇز كوچىسى» دەپ ئاتالغان. 1982 ـ يىلى 8 مېتىرغا كېڭەيتىلگەن، 1990 ـ يىللارنىڭ بېشىدا بۇ كوچا يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىلىپ ئاسفالتلانغان. يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى قەۋەتلىك

سودا بىناسى سېلىنغان، يولنىڭ ئۈستى سولياۋ تاختايلار بىلەن يېپىلـ ـدى. «قىزىل يۇلتۇز» يازلىق كىنوخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا سودا سارىيى سېلىندى. ھەمدە كوچا نامى «گۈلۋاغ سودا مەركىزى» دەپ ئاتالدى. بۇ ھازىر خوتەن شەھىرىدىكى ئەڭ ئاۋات سودا رايونىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

29. «كەچلىك بازار كوچىسى». خوتەن شەھەر رايونىنىڭ غەرـ بىي جەنۇبىدا، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان. شىمالدا خوتەن ۋىلايەتـ لىك بىناكارلىق شىركىتىنىڭ ئالدىدا «قۇرۇلۇش يولى» دىن باشلىـ نىپ، جەنۇبتا «ئاچال غەربىي يولى» غا تۇتىشىدۇ. بۇ يول 1990 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياسالغان، ئىككى تەرىپىگە ئىككى قەۋەتلىك دۇكانلار سېلىنغان ۋە ئۈستى سولياۋ تاختاي بىلەن يېپىـ لىپ، كەچلىك بازار قىلىنغان. 2004 ـ يىلى «ئىتتىپاق مەيدانى» ياسالغاندا بۇ جايدىكى كەچلىك بازار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يول ئۈستىدىكى تۆۋرۈكلەر ئېلىۋېتىلدى. يولنىڭ ئۈستىمۇ ئېچىۋېتىلدى. ئەمما، خەلق ئىچىدە بۇ يول ھېلىمۇ «كەچلىك بازار كوچىسى» دەپ ئاتىلىۋاتىدۇ.

يېرىم ئەسىردىن بۇيان، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ خوتەن شەھىرىنىڭ مۇھىتى ۋە شەھەر قۇرۇلۇشىدا زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. شەھەرنىڭ كۆلىمى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئوتتۇرـ ـسىدىكى 3.5 كۋادرات كىلومېتىردىن، كېڭىيىپ 15 كۋادرات كىلوـ مېتىر ئەتراپىغا يەتتى. شەھەر كوچىلىرى كەڭ، ئازادە ياسىلىپ ئاسـ فالتلاندى. شەھەر ئىچىدىكى «‹كەپتەر بازىرى› كوچىسى»، «كابۇل كوچىسى»، «ئالتۇنلۇق كوچىسى»، «مىسكەر كوچىسى» قاتارلىق ئاز ساندىكى كىچىك كوچىلاردا ھېلىھەم كونا كوچا، كونا ئۆيلەر ساقلىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئاساسلىق چوڭ كوچىلار زامانىۋى تۈسكە كىردى (مۇھەممەتئىمىن سابىر).

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

خوتەن ناھىيىسى 和田县

خوتەن ناھىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكى، تەكلىماكان قۇم-لۇقىنىڭ جەنۇبى، يۇرۇڭقاش دەرياسى بىلەن قاراقاش دەرياسىنىڭ ئارىلىقىغا جايلاشقان. شەرقتە يۇرۇڭقاش دەرياسى ئارقىلىق لوپ ناھە-يىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىي جەنۇبىي شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن؛ غەربى قاراقاش دەرياسى ئارقىلىق قاراقاش، گۇما ناھىيىسى بىلەن؛ غەربىي جەنۇبىي ھىندىستان كونتروللۇقىدىكى كەشمىر رايونى بىلەن؛ شىمالىدا تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق ئاۋات ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىي شىمالى تەرەپتىن ئۈرۈمچى بىلەن بولغان تاشيول مۇساپىسى 1500 كىلومېتىر، ھاۋا لىنىيىسى 1000 كىلومې-تىر كېلىدۇ. خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 40 مىڭ 876.80 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، 392 مىڭ 118 مو تېرىلغۇ يەرگە ئىگە. تەۋەلىكىدە بىر بازار، 11 يېزا، 216 كەنت كومىتېتى، 1214 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسى 63712 ئائىلە — 276 مىڭ 295 نوپۇس بار. ج ك پ خوتەن ناھىيىلىك كومىتېتى، خەلق قۇرۇلتىيى خوتەن ناھىيىلىك كومىتېتى، خوتەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى خوتەن ناھىيىلىك كومىتې-تى قاتارلىق ئورگانلار، ناھىيىگە قاراشلىق ئىدارە - بۆلۈملەر، كەس-پىي ئورۇنلار، مەكتەپلەر خوتەن شەھىرىگە جايلاشقان.

خوتەن ناھىيىسى قارا قۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىدىن تەكلىماكان قۇملۇقىغا قەدەر سوزۇلغان، ئوتتۇرا قىسمى ئۈزۈك - ئۈزۈك بوستان-لىق. يەر شەكلى جەنۇبى كەڭ، شىمالى تار. شەرقتىن غەربكىچە كەڭلىكى 150～20 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 500 كىلومېتىر. جەنۇبىي قىسمى شىمالىي كەڭلىك ′22°34 تىن °37 قىچە بولغان تاغلىق رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ھازىرقى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئورنى قەدىمكى غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى بولغان ئۇدۇن بەگلىكى بولۇپ، «خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە: «ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ شاھى غەربىي شەھەردە تۇرىدىغان بولۇپ، بۇ يەر چاڭئەندىن 9670 چاقىرىم كېلە-دۇ، 3300 تۈتۈن، 19300 نوپۇس، 2400 نەپەر سەرخىل لەشكىرى بار» دەپ قەيت قىلىنغان (خەننامە 3881 ـ بەتكە قارالسۇن). غەربىي خەن سۇلالىسىدىن شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى مىڭدى زاما-نىغا كەلگۈچە ئۇدۇنىنى يەركەنلىكلەر ئىدارە قىلغان بولۇپ، يۇڭپىڭنىڭ 3 ـ يىلى (مىلادىيە 60 ـ يىلى) ئۇدۇن ئاقسۆڭەكلىر-دىن دۇمو (都末) قېرىنداشلىرى بىلەن بىرلىكتە يەركەندىن ئەۋەتىلگەن زوراۋان باسقاق سانغۇنىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ تەخت ئىگىلىگەن بولسىمۇ، ئۇزاق ئۆتمەي ئۇدۇن ئاقسۆڭەكلىرىدىن ھۇمبا(休莫霸) ئەتراپىدىكى خەنزۇ قوللىغۇچىلىرىنىڭ ياردىمىدە دۇمو ئاكا ـ ئۇكىلار-نى ئۆلتۈرۈپ ئۆزىنى ئۇدۇن شاھى دەپ ئاتىغان ئىدى. ھۇمبا يەركەنگە ھۇجۇم قىلىپ كېتىۋاتقاندا، ئوقيا ئوقى تېگىپ ئۆلگەنلىكتىن، ئۇ-دۇنلۇقلار ھۇمبانىڭ جىيەنى گۇاڭ دې (广德) نى پادىشاھ قىلغان. گۇاڭدې يەركەن شەھەر دەرۋازىسىغىچە باستۇرۇپ بارغان ھەمدە بىلىك-خانىنى بىر يىل ئەسىر ئورنىدا تۇتۇپ تۇرغاندىن كېيىن ئۆلتۈرۈۋەت-كەن، شۇنىڭ بىلەن يەركەن خانىدانلىقى زاۋال تاپقان. ئۇدۇن بولسا غەربىي يۇرتتىكى قۇدرەتلىك ھاكىمىيەتكە ئايلىنىپ، قۇ-مىد (拘弥国)، چىرا (渠勒)، گۇما (皮山) قاتارلىقلارنى بىرلەش-تۈرگەن. «كېيىنكى خەننامە» دە خاتىرىلىنىشىچە، ئۇدۇن بىلەن پىشامشان ئەينى دەۋردىكى غەربىي يۇرتنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسى، پا-مىرنىڭ شەرقىدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك يەرلىك ھاكىمىيەتلەردىن بولغان.

غەربىي خەن سۇلالىسى مەزگىلىدە (مىڭدىنىڭ يوڭپىڭ 4 ـ يىلى — مىلادىيە 61 ـ يىلى) ھونلار بەش نەپەر سانغۇنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۈچ تۇمەن لەشكەرنى باشلاپ ئۇدۇنغا كىرگەن.

سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا، ئۇ-دۇنغا غەربىي تۈركلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان، 632 ـ يىللاردىن باش-لاپ، ئۇدۇن شاھى ۋايجىرا (ۋېيسارا، 尉迟) تاڭ سۇلالىسىغا سوۋ-

www.uyghurkitap.com

غات ئەۋەتىپ تۇرغان. ئۇدۇننىڭ تۇبۇتلەرگە قارشىلىق كۆرسىتىش تۆھپىسىگە ئاساسەن، 675 - يىلى تاڭ سۇلالىسى ئۇدۇندا كىرىيە تۇتۇق مەھكىمىسى (毗沙都督府) نى تەسىس قىلغان بولۇپ، قارمىقىدىكى يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلەنگەن 10 ئايماق ناملىرىدىن: ئوردىنىڭ شەرقىدىكى ئەنجۈن ئايمىقى (安军州)، شەرقىي جەنۇبىدىكى كۆمۈش ئايمىقى (银州)، لۇ ئايمىقى (卢州)، جەنۇبىدىن 1300 چاقىرىم كېلىدىغان قاش ئايمىقى (玉州) قاتارلىقلار بولۇپ، داڭلىق شەھەرلەردىن ئۇدۇن شەھىرىدىن سىرت يەنە غەربىي جەنۇبتىن 380 چاقىرىم كېلىدىغان گوما شەھىرى، شەرقىدىن 300 چاقىرىم كېلىدىغان كەنجۈت شەھىرى (坎城镇)، يەنى قەدىمىي ئۇدۇن خاتىرىلىرىدىكى Phimama شەھىرى، ياكى «بۈيۈك تاڭ ساياھەتنامىسى» دىكى پىھانا شەھىرى 媲摩城)، شەرقىدىن 600 چاقىرىم كېلىدىغان Nina يەنى «بۈيۈك تاڭ ساياھەتنامىسى» دا تىلغا ئېلىنغان نىران شەھىرى (尼壤城)، جەنۇبىدىن 600 چاقىرىم كېلىدىغان غۇز (胡弩) شەھىرى قاتارلىقلار بولغان.

11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، ئۇدۇن قاراخانىيلارغا تەۋە بولغان. كېيىن يەرلىك ئاھالىلەر تەدرىجىي تۈركلىشىشكە باشلاپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىنكى تارىخىي كىتابلاردا ئۇدۇن شاھى «قاراخان» دەپ ئاتىلىپ، سوڭ سۇلالىسىغا ئولپان تاپشۇرغان. يۈەن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقى مەزگىلىدە، ئۇدۇن يۈەن سۇلالىسى ئوردا ئىشلىرى بېگى ئارغۇننىڭ سۇيۇرغاللىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. يۈەن سۇلالىسىنىڭ جىزيۈەن يىللىرىدا ئۇدۇندا خوتەن ھۆدەيچى ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە ئۇدۇن (于阗) نامى خوتەن (斡端) گە تۇنجى قېتىم ئۆزگەرتىلگەن. مىڭ سۇلالىسى يوڭلې يىللىرىغا كەلگەندە، ئۇدۇن مىڭ سۇلالىسىغا ئولپان تاپشۇرۇپ، ئەسلىدىكى ئۇدۇن نامى قوللىنىلغان. «مىڭ تارىخى. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە، «ئەينى چاغلاردا ئۇدۇن ناھايىتى زور ۋە قۇدرەتلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئىدى» دېيىلگەن («مىڭ سۇلالىسى تارىخى» 8614 - بەتكە قارالسۇن).

چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى يىللىرىدا ئۇدۇن يەنە جۇڭغارلار تەرە-پىدىن ئىگىلىۋېلىنغان. چيەنلۇڭنىڭ 20 - يىلى (مىلادىيە 1755 - يىلى) جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى باستۇرۇلغاندىن كېيىن، جەنۇ-بىي شىنجاڭ تەۋەسىدە چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭى بولغان. چيەنلۇڭنىڭ 22 - يىلى (1757 - يىلى) چىڭ سانغۇنى جاۋخۈيلىن لەشكەر تارتىپ خوجىلار كونتروللۇقىدىكى يەركەنگە بارغاندا، ئىلچى (ھازىرقى خوتەن شەھىرى ۋە خوتەن ناھىيىسى) قاتارلىق ئالتە شەھەر بەگلىرى دالالەتنامىگە ئاساسەن بەيئەت قىلغان. چيەنلۇڭنىڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى) چوڭ - كىچىك خوجىلار يەنە ئىلچىغا لەشكەر تارتىپ پاراكەندىچىلىك سالغان. 1759 - يىلى چىڭ سانغۇنى فۇدې لەشكەر باشلاپ ئالتە شەھەرگە يېتىپ بارغان ھەمدە شۇ يىلى چىڭ سۇلالىسى ئۇدۇندا ئىش بېجىرگۈچى ئامبال تەسىس قىلغ-ان. ئىلچى (伊里齐)، قاراقاش (哈拉喀什)، يۇرۇڭقاش (玉陇喀什)، تاغ (塔克)، چىرا (齐尔拉)، كېرىيە (克拉底雅) قاتارلىق ئالتە شەھەرنى باشقۇرغان. 1883 - يىلى چىڭ سۇلالىسى خوتەندە ئايماق تەسىس قىلىپ، لوپ ۋە ئۇدۇن ناھىيىلىرىنى قارام قىلغان. ئايماق مەھكىمىسى تۇرۇشلۇق ئىلچىنىڭ يەر نامى كېيىن يەنە خوتەن دەپ ئاتالغان. ھەمدە ھازىرقى قاراقاش، خوتەن، لوپ، چىرا، كېرىيە، نىيا، چەرچەن قاتارلىق يەتتە ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئاساسلىق چوڭ ئاھالىلەر رايونلىرىدىن: ئايماق مەركىزى ئىلچى، شەھەرنىڭ جەنۇبىدىن بىر چاقىرىم كېلىدىغان تو-سالla (图萨拉)، جەنۇبتىن 225 چاقىرىم كېلىدىغان ھالاڭگۈي (ھاڭگىيا (哈朗圭)، غەربىدىن 20 چاقىرىم كېلىدىغان بورزان (伯尔庄)، غەربىگە 70 چاقىرىم كېلىدىغان كۈيا (奎 雅)، شىمالىدىن 40 چاقىرىم كېلىدىغان سۇبار (素巴尔)، شىمالىدىن 95 چاقىرىم كېلىدىغان ھاياش (哈雅什)، شىمالىدىن 115 چاقى-رىم كېلىدىغان پۇجىي (布华)، غەربىي شىمالدىن 70 چاقىرىم كېلىدىغان بارماسىيار بەھرامسۈيى (巴尔玛斯雅)، غەربىي شىمال-دىن 90 چاقىرىم كېلىدىغان ماكۇيا (玛库雅)، غەربىي شىمالدىن 140 چاقىرىم كېلىدىغان قاراشەھەر (哈拉沙尔) قاتارلىقلار بو-

www.uyghurkitap.com

لۇپ، 66 مىڭ 277 تۇتۇنگە، 374 مىڭ 681 نوپۇسقا ئىگە ئىدى.

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) خوتەن ئايمىقى خوتەن ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، ئەينى چاغدىكى خوتەن ناھىيىسى ھازىرقى خوتەن ۋە قاراقاشنىڭ بارلىق زېمىنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. 1919 - يىلى قاراقاش ناھىيىسى مۇستەقىل ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان. 1920 - يىلى خوتەن ناھىيىسىنى مەركەز قىلغان خوتەن ئايمىقى قۇرۇلغان، كېيىن يەنە خوتەن مەمۇرىي رايونى ۋە خوتەن ۋىلايىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. 1959 - يىلى گوۋۇيۈەن يەر نامىنىڭ يېزىلىشىنى ئاددىيلاشتۇرۇشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەسلىدىكى ئاتالغۇسىنى 和田 گە ئۆزگەرتكەن.

ئۇدۇن دېگەن نام ئەڭ دەسلەپتە «تارىخنامە» دە ئۇچرايدۇ. «تارىخنامە. فەرغانە تەزكىرىسى» دە: «شەرقىي تەرىپىدە ئۇدۇن بار، غەربىدىكى ئېقىن غەربكە قاراپ ئېقىپ بالقاش كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. شەرقىي تەرىپىدىكى ئېقىن شەرققە قاراپ ئېقىپ لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. كېيىنكى تارىخلارنىڭ كۆپىنچىسىدە ئۇدۇن (于阗) نامى ئىشلىتىلگەن بولۇپ، پەقەت «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» دا خوتەن (斡端) دەپ ئاتالغان. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى. غەربىي شىمالدىكى زېمىنلار تەزكىرىسى» (元史・西北地附录) دىكى «خوتەن» (忽炭) دېگەن ئاتالغۇمۇ بەلكىم ئۇدۇننى كۆرسەتكەن بولۇشى مۇمكىن. 11 - ئەسىردە يېزىلغان «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىمۇ udun نىڭ نامى بار. ئۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇنلىغان ساياھەتنامە ۋە تەزكىرىلەرمۇ بۇ نامنىڭ ئۇزۇن تارىخىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. دىققەتكە ئەرزىيدىغىنى: تاڭ دەۋرىدىكى ۋېسارا ھاكىمىيىتى (李氏政权) مەيدانغا كېلىشتىن ئىلگىرىكى ئۇزاق تارىخىي دەۋردە، ئۇدۇنلۇقلارنىڭ قوۋم نامى ياكى فامىلىسى ۋىجايا (尉迟) بولۇپ، بۇنىڭ قاچاندىن باشلاپ قاچانغىچە ئىشلىتىلگەنلىكىنى يەنە داۋاملىق تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» دا تۇبۇتچە ۋەسىقىلەرگە ئاساسەن ئۇنىڭ خەن دەۋرىدىن باشلانغانلىقى ئېيتىلغان بولۇپ، بۇ بىزنى ۋىجايا (尉迟) ئاتالغۇسىنىڭ udun نىڭ باشقىچە ئاھاڭ تەرجىمىسى ئىكەنلىكىنى

ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇنىڭدىن مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 1 - 2 ئەسىر ئارىلىقىدا بۇ يەردە udun ناملىق كىشىلەرنىڭ ئورتاق گەۋدىسى بولغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. خەنزۇچە ماتېرىياللاردا بەزىلەر ئۇنى «ئۇدۇن» دەپ يازغان بولسا، كېيىن يەنە بەزىلەر «ۋايجارا، ۋېسارا» دەپ تەرجىمە قىلغان بولۇشى، ئالدىنقىسى يەر نامى، كېيىنكىسى جەمەت — قوۋم نامى بولۇپ قالغان بولۇشى تامامەن مۇمكىن.

ئۇنداقتا ئۆتمۈشتە ئۇدۇن (于阗) دەپ ئاتالغان يەر نېمىشقا كېيىن خوتەن (和田) دەپ ئۆزگىرىپ قالدى؟ يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، (于阗) سۆزى udun نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، باشقا بەزى ۋەسىقىلەردە udun سۆزىنى (于阗) دىن باشقا خەتلەر بىلەن ئىپادىلىگەن ئەھۋاللار بار. بۇ خىل ئوخشاش ئاھاڭدىكى ئوخشىمىغان تەرجىمىلەر ئىككى خىل بولۇپ، 于阗 نىڭ يېزىلىشىغا ئوخشاپ كېتىدىغانلىرىدىن («يېڭى تاڭنامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە) 于遁 ، 屈丹 ، («غەربكە ساياھەت خاتىرىلىرى» دە) 五端 ، («يالغۇز چۇساي «يۈەن سۇلالىسىنىڭ مەخپىي تارىخى» دا) 兀丹 قاتارلىقلار بار. ئىككىنچى خىلى 于阗 نىڭ ئاھاڭىدىن خېلى پەرقلىنىپ تۇرىدىغانلىرى بولۇپ، («يېڭى تاڭنامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە) 豁旦 ، («يۈەن سۇلالىسى تارىخى» دا) 斡端 ، 忽炭 ، («چىيەنلۇڭ ئايماق تەزكىرىنامىسى» دا) 探赫 قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

تاڭ سۇلالىسىدىكى راھىب شۈەنزاڭنىڭ «بۈيۈك تاڭ ساياھەتنامىلىرى» ۋە «يېڭى تاڭنامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە يەنە kustana دېگەن ئاتالغۇ بولۇپ، «يېڭى تاڭنامە» دە: «ئۇدۇن (于阗) ياكى قۇستانا (瞿萨旦那) ، ھۇننا (涣那) ياكى كھوتەن (屈丹) دەپمۇ ئاتىلىدۇ، شىمالىي دىلار (北狄) مەزگىلىدە يۇدۇن (于遁) دەپ ئاتالغان، غوزلار (诸胡) خوتېن (豁旦) دەپ ئاتايدۇ» دېگەن ئىبارىلەر بولۇپ، بۇنىڭدىن ‹ قۇستانا › نىڭ پەقەت ئۇدۇننىڭ باشقىچە بىر خىل نامى ئىكەنلىكىنىلا بىلگىلى بولىدۇ. ئەمما «بۈيۈك تاڭ ساياھەتنامىسى» دە پەقەت «قۇستانا»

www.uyghurkitap.com

تىلغا ئېلىنىپ، «ئۇدۇن» نامى تىلغا ئېلىنمىغان. «قۇستانا» سۆزى
ھىندى بىراھما تىلىدىكى «ئەمچەك» سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، بۇ
بەلكىم دىنىي رىۋايەتلەربىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن.
قېزىلمىلاردىن قارىغاندا ۋېي، جىن سۇلالىلىرى دەۋرىدىمۇ «قۇستانا»
دېگەن ئاتالغۇ كۆرۈلىدۇ. ئەمما يېزىقچە خاتىرىلەنگەن تارىخىي ماتېرى-
ياللار ئىچىدە يەر نامىلىرى پۈتۈلگەنلىرىدىن پەقەت «بۈيۈك تاڭ سايا-
ھەتنامىسى» لا ساقلانغان بولۇپ، ھالبۇكى، بۇ دەل بۇددىزمنىڭ
راۋاج تاپقان مەزگىلى ئىدى، بۇنىڭدىن بۇ ناملارغا بۇددىزمنىڭ تەسىرى
چوڭقۇر سىڭگەن دېيىشكە بولىدۇ. غەربكە نوم ئېلىشقا بارغانلار دىنىي
تەسىر تۈپەيلىدىن يەرلىك نامىلارنىڭ ئالدىغا بىراھماچە نامىلارنى قوشۇش-
نى بەكمۇ ياقتۇراتتى. مەسىلەن شۈەنزاڭ ئەزەلدىن بار بولغان قاراشە-
ھەر (焉耆) نى بىراھما تىلىدا «ئاگنى» (阿耆尼) دەپ ئاتىغان
بولۇپ، بۇ سۆز بىراھما تىلىدا «ئوت ئىلاھى» دېگەنلىك بولىدۇ.
ئەمما بۇ خىل دىنىي تەسىر تۈپەيلىدىن بارلىققا كەلگەن بىر مەھەل
قوللىنىلغان ئىسىملارنى خوتەننىڭ قەدىمىي نامى دېيىشكە بولمايدۇ.
شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش لازىمكى، غەربلىكلەرنىڭ چىن سۇلالىسىنى chin
ياكى Machin دەپ ئاتىغانلىقى تارىخىي رېئاللىق بولغىنىدەك، كىشى-
لەر ئەينى چاغدىكى خوتەننىمۇ «چىن» ياكى «ماچىن» دەپ ئاتاشقان.
گەرچە خەنزۇ يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردە بۇنداق خاتىرىلەر بولمىسىمۇ،
پارسچە ۋە 11 ـ ئەسىردىكى قاراخانىيلار سۇلالىسى تارىخنامىلىرىدە بۇ
خىل خاتىرىلەر ئۇچراپ تۇرىدۇ. ھەتتا ھازىرقى خوتەندىمۇ «چىن»
ياكى «ماچىن» ياكى «چىن ماچىن» دەپ ئاتىلىدىغان يەر نامىلىرىنى
ئۇچراتقىلى بولىدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ھازىرقى چەرچەننىڭ
تۈركچە ئاتىلىشىنىڭ qurqan ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرگەندە، مەھمۇد
قەشقىرى چەرچەننىڭ چىنغا بارىدىغان يول ئۈستىدە ئىكەنلىكىنى
ئېيتقان بولۇپ، جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن قارىغاندا، بۇ يەردىكى چىن-
نىڭ دەل ھازىرقى خوتەن ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ (يۈ ۋېيچىڭ
«شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش تەرەققىياتى ۋە يەر نامىلىرى تەتقىقاتى»
新疆建置沿革与地明研究 شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 ـ يىل 2 ـ
ئاي نەشرىگە قاراڭ).

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ نامى قىلىنغان بۇ ناھىيىنىڭ نامى توغرىسىدا، خەلق ئارىسىدا ئەڭ ئىپتىدائىي زامانلاردىن بىشارەت بەرگۈچى گۈزەل ئەپسانە - رىۋايەتلەر (مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلارنىڭ ‹خەلق ئەپسانە - رىۋايەتلىرى› تومىنىڭ 8 - بەتتىن 13 - بەتكىچە قاراڭ) تارقالغان. توپونىمشۇناسلارنىڭ قارىشىچە: «بەزىناملار قوشنا مىللەتلەرنىڭ تىللىرىدا ئۆزلىرىنىڭ تىل قانۇنىيەتلىرىگە بىقىندۇرۇلۇپ، تەلەپپۇزى ئۆزگىرىپ كەتكىنىدەك، ‹خوتەن› ئەسلىدە ‹ئۆتىن/ئۇدۇن› بولۇپ، مىلادىيىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەسىرلەردە ھىندۇ - پراكرىت تىلىدا ‹خوستىن› ياكى ‹كىھۇستانا›، ‹يوتان›، تۇبۇتچە ‹لى يول›، ‹ئورتۇن›؛ خەنزۇ تىلىدا ‹يۇتىن - يۇتيەن› قىلىپ ئىپادىلەنگەن؛ 13 - ئەسىردىن كېيىن موڭغۇل تىلىدا بوغۇم بىشىدىكى تاۋۇش بوغۇزدا تەلەپپۇز قىلىنىپ، ‹خوتىن/خوتەن› بولۇپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن».

خوتەن ناھىيىسىدە قاراقاش دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىمىنىڭ شەرقىي ۋادىسىدىكى بوزاق، بورانچى، خانئېرىق، تاسمىچى، سېغىز كۆل قاتارلىق جايلارنىڭ بۇلاق سۇ ئورنى ۋە يۇرۇڭقاش دەرياسى تۆۋەن ئېقىمىنىڭ شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىدىكى بۇلاق سۇ ئورنى بولۇپ، يىللىق بۇلاق سۇ مىقدارى 132 مىليون كۇب مېتىردىن 150 مىليون كۇب مېتىرغىچە كېلىدۇ.

خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئىقلىمى مۆتىدىل بەلۋاغ ئىچكى قۇرۇقلۇق چۆل ئىقلىمىغا تەۋە بولۇپ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى ناھايىتى ئاز، ئەمما پارغا ئايلىنىش مىقدارى چوڭ؛ ياز پەسلى ئۇزۇن، كۈز پەسلى قىسقا؛ قىش كۈنلىرى جۇدۇن ئاز، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ. شۇڭا «ئەتىگەندە چاپان كىيەر، چۈشتە كۆڭلەكچان — كەچلىكى مەش ئالدىدا ئولتۇرۇپ يەيدۇ تاۋۇز خىرامان» دېگەن تەسۋىر، بۇ ناھىيىنىڭ كىلىمات ئۆزگىرىشىگە باب كېلىدۇ.

خوتەن ناھىيىسىنىڭ يەر شەكلى مۇرەككەپ، ھاۋا كىلىمات پەرقى چوڭ بولغانلىقتىن، جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ تۆت ھاۋا كىلىمات بەلۋېغىغا ئايرىشقا بولىدۇ:

www.uyghurkitap.com

1. سوغۇق بەلۋاغ. بۇ دېڭىز يۈزىدىن 3000 مېتىردىن ئېگىز بولغان تاغلىق رايون بولۇپ، ھاۋاسى سوغۇق، پەسىل پەرقى يوق، پەقەت سوغۇق، ئىسسىق جەھەتتىنلا پەرقلىنىدۇ. ھۆل - يېغىن مىقدارى كۆپ. ئەمما، تەكشى ئەمەس.

2. سوغۇق مۆتىدىل بەلۋاغ. دېڭىز يۈزىدىن 2000 ~ 3000 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان بۇ تاغ ئالدى بەلۋېغىدا ھۆل - يېغىن مىقدارى كۆپ، 10℃ تىن يۇقىرى بولغان ھەرىكەتچان يىغىندى تېمپېراتۇرا 3400℃ دىن تۆۋەن.

3. مۆتىدىل بەلۋاغ. دېڭىز يۈزىدىن 1500 ~ 2000 مېتىرگىچە ئېگىز بولغان تاغ ئالدىدىكى يەرلەردە قىش ۋە ئەتىياز ۋاقتى ئۇزۇن، ياز ۋە كۈز ۋاقتى قىسقا، يىغىندى تېمپېراتۇرا 1850℃ ~ 9. 4145 بولۇپ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 1. 89 ~ 195 مىللىمېتىرغىچە، قىروسىز مەزگىلى 167 - 193 كۈنگىچە.

4. ئىسسىق بەلۋاغ. بۇ دېڭىز يۈزىدىن 1500 مېتىردىن تۆۋەن رايونلارنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى قەدىمكى بوستانلىق ۋە شىمالىي قىسمىدىكى لايلاتما تۈزلەڭلىكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كۈننىڭ يورۇتۇشى تولۇق، قىروسىز مەزگىلى ئۇزۇن، ئىسسىقلىق بايلىقى مول. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 1℃. 12، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 6℃. 40، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 6℃. 21، كۈننىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە يورۇتۇش ۋاقتى 9. 2643 سائەت، 0℃ دىن يۇقىرى بولغاندىكى زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈش مەزگىلى 284 كۈن، يىغىندى تېمپېراتۇرا 1℃. 4344، قىروسىز مەزگىلى 210 كۈن. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 8. 34 مىللىمېتىر، يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2563 مىللىمېتىر.

زېمىنىدا ئەمەن، قوغچاي، تېپچاق، چىغ، تەسكەن قاتارلىقلار؛ دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: قانتېپەر، قوچاققۇل، يىلانسىمان قامچا ئوتى، قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن، رەۋەن، مەرزەنجۇش، چاكاندا قاتارلىقلار؛ تۈزلەڭلىك رايونلاردا چۇچۇك بۇيا، ئالقات، يەر مەدىكى قاتارلىقلار بار.

خوتەن ناھىيىسى تەۋەلىكىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن: قوتاز، ياۋا ئېشەك، جەرەن، بۆرە، تۈلكە، داۋغان، ئۈلار، ياۋا توڭگۇز، ياۋا توشقان، قىرغاۋۇل، كەكلىك قاتارلىقلار بار.

خوتەن ناھىيىسى يېزا ئىگىلىك ئاساس، يېزا ئىگىلىك بىلەن چارۋىچىلىق بىرلەشتۈرۈلگەن ئىقتىسادىي تىپقا مەنسۇپ رايون بولۇپ، بۇغداي، قوناق، پاختا، شال، مايلىق دان زىرائەتلىرى تېرىلىدۇ. مېۋە - چېۋە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

خوتەن ناھىيىسى تەۋەلىكىدە نەچچە ئون خىل دەرەخ سورتلىرى بار بولۇپ، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدىن تارتىپ ھازىرغىچە بۇ زېمىندا ئەسلىدىكى تەبىئىي ئورمانزارلىقلارنى قوغداش ئاساس قىلىن- نىپ، زور كۆلەملىك يېشىللاشتۇرۇش قۇرۇلۇشلىرى ئېلىپ بېرىل- دى.

چارلاپ ئېنىقلانغان كان بايلىقىدىن كۆمۈر، چىرىمتال، قاشتې- شى، ئالتۇن، ھاك تېشى، نېفىت ۋە بېرىللى، لىتىي، ناترىي، تانتال قاتارلىق ئاز كۆرۈلىدىغان مېتاللار بار. كۆمۈر زاپىسى ئىنتايىن مول.

خوتەن ناھىيىسىنىڭ قاتنىشى قۇلاي، 315 - دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، غەربتە قەشقەرگە تۇتىشىدۇ. شەرقتە نىيىدىن چىقىپ شىمالدا قۇملۇقنى كېسىپ ئۆتۈپ، كورلا ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە بارىدۇ. خوتەن ئايرودرومى ناھىيە چېگرىسى ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، خەلق ئاۋىئاتسىيىسى قولايلىقىغا ئىگە. خوتەن ناھىيىسىنىڭ تەبىئىي مەنزىلىرى ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولۇپ، مەدەنىيەت مىراسلىرى ناھايىتى كۆپ. ئۇزۇن تارىخنى بېشىدىن ئۆت- كۈزگەن مىڭ يىللىق «ياڭاق پادىشاھى»، نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە «ئەنجۈر پادىشاھى» بار. ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان ئەينەن ساقلان- غان «يوتقان قەدىمىي خارابىسى»، «مەلىكە ئاۋات قەدىمىي شەھەر خارابىسى» قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقىرى بار.

خوتەن ناھىيىسى ئىنسانىيەت ئەڭ بالدۇر ياشىغان قەدىمكى جاي- لارنىڭ بىرى، قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي ئېغىزىدىكى مۇھىم ئۆتەڭ ئىدى. خوتەن ناھىيىسىدە پىلە - ئۇجمىچىلىك ئۇزاق تارىخقا

ئۇيغۇرچە كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىگە. خوتەن گىلىمى، خوتەن قاشتېشى دۇنياغا داڭلىق، قەدىمدىن بۇيان قاشتېشى ۋە گىلەمچىلىك جەھەتتە مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا شۆھرەت قازانغان.

تۆۋەندە خوتەن ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى بازار ـ يېزىلارنىڭ مەمۇرىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

باغچى بازىرى 巴格其镇

باغچى بازىرى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى توققۇز كىلومېتىرلىق جايىدا. غەربتە قاراقاش دەرياسى بىلەن قوشنا. يەر مەيدانى 310 كۋادرات كىلومېتىر. يەر شەكلى ئاساسلىقى تۈزلەڭلىك ۋە بوستانلىقلاردىن ئىبارەت. «باغچا» سۆزىنىڭ « 花园 » دېگەن مەنىسى بار.

بۇ بازاردىكى «ئەللامە» كەنتىنىڭ نامى توغرىسىدا مەنبەلەردە مۇنداق دېيىلىدۇ: «ئەللامە» — ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر موللا ئالاھىددىن مۇھەممەد خوتەنى تۇغۇلغان ۋە ياشاپ ئۆتكەن جاي بولۇپ، مۇھەممەد ئېلىشىر ھېكىم بەگ ئەللامە مۇھەممەد بۇزرۇكۋارغا كۆپ ئەقىدە قىلغانلىقتىن، 1214 ـ يىلى كۈچلۈك خان تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان بۇ ئالىمنى خاتىرىلەش، ئۇنى مەڭگۈ ياد ئېتىپ تۇرۇش ئۈچۈن 1841 ـ يىلى كاربۇ كەنتىنى «ئەللامە» دەپ ئاتاشنى ئالاھىدە جاكارلىغان. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ كەنت «ئەللامە» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

باغچى بازىرى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ، 62 مىڭ 316 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە. بۇغداي، قوناق، پاختا، مېۋە ـ چېۋە، قول سانائەت، گىلەمچىلىك ئىشلىرى تەرەققىي قىلغان. بۇ يەرلەر 1930 ـ يىلى بەش رايونغا، كېيىن يەنە يەتتە رايونغا ئايرىلغان. 1955 ـ يىلى بەش رايون بولۇپ بىرلەشكەن. 1958 ـ يىلى «جۇڭخۇا» يېزىسى بولغان. 1978 ـ يىلى «باغچى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 ـ يىلى باغچى بازىرى بولۇپ رەسمىي قۇرۇلغان. ھازىر 29

مەمۇرىي كەنت، 214 كەنت ـ مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 10 مىڭ 973 ئائىلە — 48 مىڭ 764 نوپۇس بار.

داڭلىق «ياڭاق پادىشاھى» مۇشۇ بازاردا. «ياڭاق پادىشاھى» نىڭ يېشى 600 يىلدىن ئاشقان. ھازىرمۇ يىلىغا 5000 تالدىن ئوشۇق مېۋە بېرىدۇ.

باغچى بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县巴格其镇行政村和部分自然村名称

خوجائېرىق كەنت كومىتېتى	霍加艾日克村委会
بىزىن كەنت كومىتېتى	比曾村委会
ئۇرۇقچىلىق مەيدانى	良种场
خەلچە كەنت كومىتېتى	海勒其村委会
پايناپ	迫也那普
ئەللامە كەنت كومىتېتى	安拉买村委会
قاشى كەنت كومىتېتى	喀什村委会
ئوتتۇرا قاش	欧吐拉喀什村
تۆۋەن قاش	托万喀什委会
يېزىۋاغ	也扎巴克
سىلىكەنت كومىتېتى	艾斯里坎特村委会
چاقا كەنت كومىتېتى	恰喀村委会
چالباش كەنت كومىتېتى	恰勒巴什村委会
نىشاندا كەنت كومىتېتى	尼响达村委会
كاسپى كەنت كومىتېتى	喀斯皮村委会
سومى كەنت كومىتېتى	索米村委会
بۇقەمبەر كەنت كومىتېتى	布坎拜村委会
شىيىتلا كەنتى	协依提拉村
خانلىق ۋەخپە كەنت كومىتېتى	汗勒克瓦合拍村委会
يۇقاقۇن كەنت كومىتېتى	尤喀昆村委会

باش شۇما كەنت كومىتېتى	巴什许玛村委会
شۇما كەنت كومىتېتى	许玛村委会
تۆۋەن شۇما كەنت كومىتېتى	托万许玛村委会
باغچى كەنت كومىتېتى	巴格其村委会
سادىقئاۋات كەنتى	沙地克阿瓦提村
يۇقىرى باغچى كەنتى	尤库巴格其村
سەيدۈي كەنتى	蔬菜队村
ئورمان پونكىت كەنت كومىتېتى	奥尔曼朋开提村委会
بىرىنچى مەيدان	一农场
ئىككىنچى مەيدان	二农场
خۇيزۇدۈي كەنتى	回族队村

توساللا يېزىسى 吐沙拉乡

توساللا يېزىسىنىڭ ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 6.3 كىلومېتىر. شەرقى يۇرۇڭقاش دەرياسى بىلەن قوشنا، جەنۇبى قۇملۇققا تۇتىشىدۇ. شەرقىي جەنۇبى خوتەن شەھىرى ۋە گۇجانباغ يېزىسى بىلەن، غەربىي بوزاق يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. 40 مىڭ 640 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە.

«توساللا» — «توسان» يەنى كۆندۈرۈلمىگەن/ ھاللاز ئەتكەك/ باشتۇك/ مۆڭگەك دېگەن مەنىلەرگە ئىگە سۆزگە ‹لار› قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان سۆز بولۇپ، تەلەپپۇزدا ‹ن› تاۋۇشى ‹ل› بولۇپ ئېيتىلىپ ‹ر› تاۋۇشى چۈشۈپ قالغان. بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە يىراق ئۆتمۈشتە بۇ جاينىڭ قانداق نام بىلەن ئاتالغانلىقى توغرىسىدا تارىخىي مەنبە تېپىلمىغان بولسىمۇ، يېقىنقى زاماندىكى «توساللا» نامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇنداق قاراشلار بار:

«چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىدە تۇرسۇن دېگەن بەتنىيەت بىر كىشى خوتەنگە بەگ بولغانىكەن. ئۇ خەلققە ئېغىر باج،

ئالۋان - سېلىق سېلىپ قاقشاتقانلىقى ئۈستىگە، ئەكسىيەتچى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ئارتۇقچە خۇشامەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ ساداقەتمەنلىكىنى ئىپادىلىگەنىكەن. ئۇنىڭ بەدىلىگە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى تۇرسۇن بەگكە ۋە ئۇنىڭغا خىزمەت قىلغانلارغا كۆپلەپ ئىمتىياز، ھوقۇق بەرگەنىكەن. بۇنداق ئىمكانىيەتتىن توساللىلىقلار كۆپرەك بەھرىمەن بولغانىكەن. شۇ چاغدا توساللىلىقلار خۇددى يۈگەن سېلىنمىغان توسۇن ئاتتەك، ئەمر - مەرۇپلارنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي، قىلغۇسى كەلگىنىنى قىلىپ ئۆتىدىغان خوتەننىڭ ئەركىلىرى بولغانىكەن. بۇ ئەھۋالغا قاراپ خوتەنلىكلەر بۇ يەردىكىلەرنى «توساللار» دەپ ئاتاشقانىكەن. كېيىنچە بۇ سۆز، شۇ كىشىلەر ياشايدىغان ئورۇننىڭ نامىغا ئايلانغان بولۇپ، بارا - بارا ئېغىز تىلىدا «توساللا» غا ئۆزگىرىپ كەتكەنىكەن.»

توساللا يېزىسى جۇغراپىيىلىك شارائىت جەھەتتە مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق ھاۋارىيىغا كىرىدۇ. قۇياش نۇرى يېتەرلىك. يىللىق ئىسسىقلىق مىقدارى 4672℃، ھۆل - يېغىن مىقدارى 210 مىللىمېتىر ئەتراپىدا. تۇپرىقى كېۋەز، قوناق تېرىشقا، مېۋە - چېۋە ئۆستۈرۈشكە تولىمۇ ماس كېلىدۇ. يېزىنىڭ يول، كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى ئاساسەن تورلاشتۇرۇلغان. خوتەن ئايرودرومى توساللا يېزىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە قىلىدىغان كۆزنەكلىرىنىڭ بىرى. بۇ يېزىدا 25 مەمۇرىي كەنت، 171 تەبىئىي كەنت - مەھەللە (گۇرۇپپا)، 9658 ئائىلە — 42 مىڭ 619 نوپۇس بار.

بۇ يېزىنىڭ «توققۇز گۇمبەز» كەنتى نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە خەلق ئىچىدە مۇنداق سۆزلەر بار:

بەھرام بەگ ئامباللىق مەنسىپىدە تۇرغان مەزگىلدە، دۆلەت ئىشلىرىغا خەزىنىدىن پۇل ئاجرىتىپ، خەلق ئۈستىدىكى ئالۋان - سېلىقلارنى ئازايتىپتۇ. مائارىپنى يۈكسەلدۈرۈشكە مەبلەغ سېلىپ، جامە - مەدرىسىلەرنى كۆپلەپ بىنا قىلدۇرۇپتۇ، ئالىم، ئۆلىما، پېشۋالارنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ مەقبەرىسىنى قاتۇرۇپتۇ. ئۇ، شۇ قاتاردا ئالىملارنىڭ قەددىنى كۆتۈرگەن چوڭ بوۋىسى ياقۇپ بەگ (قو-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

قەندىلىك توپىپىشى ياقۇپ بەگ — بەدۆلەت ئەمەس)، چوڭ دادىسى ئابدۇللا بەگ، دادىسى مەنقۇربان بەگ، مەھەممەد ئىبزىز بەگ، ئانىسى فىرەچىھرە ئاغىچا ۋە يۈنۈس بەگلەرنىڭ قەبرىلىرىگە كاتتا قۇببىلىق گۈمبەزلەرنى ياسىتىپتۇ. يەنە شۇ دەۋردىكى ئاي خېنىم قوشكېزەكلەر-گىمۇ بىر گۈمبەز ياساتقانىكەن. بەھرام بەگ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كېيىنكىلەر ئۇنىڭغىمۇ بىر گۈمبەز ياساپتۇ. شۇنىڭ بىلەن گۈمبەزنىڭ سانى توققۇزغا يېتىپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ مازارلىق جايلاش-قان كەنتنى كىشىلەر «توققۇز گۈمبەز» دەپ ئاتاپتۇ (بۇ گۈمبەزلەر تاكى 1966 - يىلىغىچە ساق بولۇپ، «قىزىل قوغدىغۇچى» لار تەرىپى-دىن چېقىپ تاشلانغان).

بۇ يېزىنىڭ «قارامەت» كەنتى نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرى-سىدىمۇ خەلق ئىچىدە مۇنداق سۆزلەر بار:

1780 - يىللاردا خوتەنگە رۇستەم دېگەن ئاچ كۆز، ئىشرەتخور بىر كىشى بەگ بولغانىكەن. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىرىك ئەمەلدار-لىرى بىلەن بىرلىكتە خوتەن خەلقىنى ئېغىر ئالۋان - ياساق، زۇلۇم - سىتەم بىلەن قاتتىق خورلاپتۇ. مۇشۇ مەزگىلدە بەھرام بەگ دېگەن خەلقپەرۋەر، ئادالەت سۆيەر باي بىر بۆلۈك كىشىلەرنى ئەگەش-تۈرۈپ زۇلۇمغا قارشى چىقىپ، بىر نەچچە قېتىم قوراللىق ھۇجۇم قىلىپ، زوراۋان كۈچلەرگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپتۇ. رۇستەم بەگ خېلىلا زور ھەربىي ھەرىكەت قوزغاپمۇ بەھرام بەگنى بويسۇندۇرال-مىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خەلق ئۈستىدىكى ئالۋان-سېلىقنى يەڭ-گىللىتىش، ئۆزىگە تېگىشلىك ئىمتىيازلارنى تولۇقلاپ بېرىش توغرى-سىدىكى بەش شەرتىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز ئارا سۈلھىگە كەپتۇ ۋە رۇستەم بەگ ئاقسۇغا يۆتكىلىپ، بەھرام بەگ خوتەنگە ئامبال بوپتۇ.

ئۇ، ئىسيان مەزگىلىدە ئۆزىگە خىزمەت كۆرسەتكەن قارىي ئەخمەت دېگەن كىشىگە بىر نەچچە يۈز ئوتاقچى دېھقان بىلەن بىر بۆلۈك يەرنى مۇكاپات تەرىقىسىدە سۈيۈرغال قىلىپ بېرىپتۇ. كېيىنكى چاغلاردا قارىي ئەخمەت بەگنىڭ يېرى ئورۇنلاشقان كەنت «قارىي ئەخمەت» بارا-بارا «قارامەت»، «قايامەت» دەپ ئاتىلىپتۇ (بۇ جاي ھازىرقى خوتەن ناھىيە توسالا يېزىسىنىڭ جەنۇبىدا، يەنى خوتەن ئايرودرومىنىڭ شى-مالىدا).

تۇساللا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم مەھەللىلەرنىڭ نامى
和田县吐沙拉乡行政村和部分自然村名称

吐沙拉村委会	تۇساللا كەنت كومىتېتى
托库孜拱拜孜	توققۇز گۈمبەز
曲结来村委会	چۆجىلە كەنت كومىتېتى
加木达村委会	جامىدا كەنت كومىتېتى
斯亚村委会	سىيا كەنت كومىتېتى
阔克拱拜孜村委会	كۆك گۈمبەز كەنت كومىتېتى
喀热买提村委会	قارامەت كەنت كومىتېتى
加拉勒巴格村委会	جالالباغ كەنت كومىتېتى
普提拉什村委会	پۈتلاش كەنت كومىتېتى
喀提其村委会	قاتچى كەنت كومىتېتى
坎特艾日克村委会	كەنتئېرىق كەنت كومىتېتى
斯普斯亚村委会	سىپسىيا كەنت كومىتېتى
玛加村委会	ماجا كەنت كومىتېتى
吐居克村委会	تۈجۈك كەنت كومىتېتى
阿拉勒巴格村委会	ھالالباغ كەنت كومىتېتى
墩村	دۆڭ كەنت
阿克提其村	ئاقتىچى كەنت كومىتېتى
赛克散村委会	سەكسەن كەنت كومىتېتى
恰开什村委会	چاكەش كەنت كومىتېتى
一农场	بىرىنچى مەيدان
二农场	ئىككىنچى مەيدان
牧场	چارۋىچىلىق مەيدانى

罕艾日克乡　خانئېرىق يېزىسى

خانئېرىق يېزىسىنىڭ ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈزلىنىيە ئارد.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

لىقى 17 كىلومېتىر. بۇ يېزا 33 مەمۇرىي كەنت، 156 تەبىـ
ـئىي كەنت ـ مەھەللە گۇرۇپپىسىدىن تەشكىل قىلىنغان بولۇپ،
8722 ئائىلە — 36 مىڭ 850 نوپۇس بار. ئومۇمىي يەر مەيدانى
100 كۋادرات كىلومېتىر. 50 مىڭ 532 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە.

خانئېرىق ئۇيغۇر تىلىدا «خان قازدۇرغان ئېرىق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە: «17 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا خوتەن سەئىدىيە خانلىقىغا قارام مەزگىلىدە، بۇ يەردە بىر بۇلاق بار بولۇپ، سۈيى سۈزۈك ۋە تاتلىقكەن. تۆت پەسىل توختىماي بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرىدىكەن. سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ پادىشاھى ئابدۇرەشىتخان ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى بىلەن بۇ يەردىن ئۆتكەندە يەرلىك خەلقنى ئېرىق قېزىپ، بۇلاق سۈيىنى باشلاشقا دەۋەت قىپتۇ، مىرزا ئابابەكرى دەۋرىگە كەلگەندە بۇ جايدىن ئۆستەڭ ئېلىنىپتۇ. كىشىلەر ئابدۇرەشىتخاننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئېرىقنىڭ نامىنى ‹خانئېرىقى› دەپ ئاتاپتۇ» دېيىلىدۇ.

1949 ـ يىلىدىن ئىلگىرى خانئېرىق ئالتە رايون ۋە كېيىنرەك يەتتە رايون بولۇپ شەكىللەنگەن. 1956 ـ يىلى يەنە ئالتىگە ئىخچاملانغان. بىر قانچە قېتىملىق ئۆزگەرتىشلەردىن كېيىن، 1978 ـ يىلى «ئاۋانگارت يېزىسى» دەپ ئاتالغان. بۇ يەر ھازىر «خانئېرىق يېزىسى» دەپ ئاتالماقتا.

بۇ يېزا تەۋەلىكىدىكى «يۇقاقۇن»، «ئارا ئون»، «تۆۋەن ئون» دېگەن يەر ناملىرى توغرىسىدا تۆۋەندىكىلەرنى ئىزاھلاپ ئۆتۈش زۆرۈر:

بۇرۇنقى زامانلاردا ھاكىمىيەت دائىرىلىرى يۇرت ـ ئاۋامنى ئىدارە قىلىشتا ھەر قايسى يۇرتلارنى شۇ يۇرتتىكى ئائىلە سانىغا قاراپ مەمۇرىي دەرىجە ـ بىرلىككىلەرگە ئايرىپ ئىدارە قىلىشنى يولغا قويغان. ئون ئائىلە (تۇتۇن) گە «ئونبېشى»، يۈز ئائىلىگە «يۈز بېشى»، مىڭ ئائىلىگە «مىڭ بېگى» دېگەندەك ئەمەلدارلار تەيىنلەنگەن. تەقسىملەش، ئالۋان، ھاشار سېلىقى چېچىش مۇشۇ بىرلىككىلەر بويىچە بولغان.

خەلق ئارىسىدا ھازىرمۇ «18 مىڭ خوتەن» ، «ئۈچ مىڭ كېيا» دېگەن ئاتالغۇلار ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئاتالغۇلار ئائىلە سانىغا ئاساسەن مەمۇرىي بىرلىكلەرگە بولۇش تۈزۈمى دەسلەپ يولغا قويۇلغان چاغدا خوتەندە 18 مىڭ ئائىلە، كېرىيىدە ئۈچ مىڭ ئائىلە، يۇقىرىقى كەنت-لەردە 10 دىن ئائىلە بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ. مۇشۇ قائىدىگە ئاساسەن «يۇقاقۇن» — «يۇقىرىقى ئون ئائىلە كەنتى» ، «ئارائون» — «ئوتتۇرىدىكى ئون ئائىلە كەنتى» ، «تۆۋەن ئون» — «تۆۋەنكى ئون ئائىلە كەنتى» دېگەنلىك بولۇپ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بەزى بوغۇملار قىسقىراپ «يۇقاقۇن» دېگەندەك شەكىلگە كېلىپ قالغان. يەنە بىر جەھەتتىن بۇ ناملار ئەينى دەۋردە ھەم مەمۇرىي ھاكىمىيەت دەرىجىسىنى، ھەم شۇ مەمۇرىي بىرلىكتىكى ئائىلە سانىنى كۆرسىتە-دىغان سىياسىي، سان ئاتالغۇسى بولغان. كېيىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ مەمۇرىي بىرلىكلەردىكى ئائىلە سانى كۆپىيىپ بارغان بولسى-مۇ، بۇ كەنتلەرنىڭ ئىلگىرىكى نامى ساقلىنىپ قالغان. نەتىجىدە، بۇ ئاتالغۇلاردىكى «ئون» دېگەن سۆز سان ئەھمىيىتىنى يوقىتىپ، مەمۇرىي ھاكىمىيەت بىرلىكىنى كۆرسىتىدىغان نام بولۇپ قالغان. يېقىنقى ۋە ھازىرقى دەۋرگە كەلگەندە «ئون» ، «ئەللىك» ، «مىڭ» دېگەندەك ھاكىمىيەت دەرىجە ناملىرىنىڭ ئەمەلدىن قېلىشى بىلەن يۇقىرىقى ناملار سىياسىي ئەھمىيىتىنى يوقىتىپ، يەر نامىنىلا بىلدۈ-رىدىغان نوقۇل جۇغراپىيىلىك ئاتالغۇ بولۇپ قالغان.

بۇ يېزا تەۋەلىكىدە «چاڭ ئايماق» بىر كەنتنىڭ نامى بولۇپ، بۇ ئاتالغۇدىكى «چاڭ» دېگەن سۆز دۆلىتىمىزدىكى بىر قەدىم-كى مىللەتنىڭ نامى. دۆلىتىمىزنىڭ تارىخنامىلىرىدە قەيت قىلىنىشى-چە، يەندى پادىشاھ چانلارنىڭ ئەجدادى ئىكەن. چانلار باشقا ئىككى قەبىلە ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىپ دۆلىتىمىزدىكى تۇنجى پا-دىشاھلىق دۆلەت — شىيا سۇلالىسىنى قۇرغان. چانلار دۆلىتىمىز-دىكى ناھايىتى كەڭ رايونلارغا تارقالغان بولۇپ، كېيىنچە باشقا مىللەت-لەرگە سىڭىشىپ كەتكەن. جۇملىدىن قەدىمكى ئۇدۇندىمۇ بىر قىسىم

www.uyghurkitap.com

چانلار ماكانلاشقان بولۇپ، كېيىن يەرلىك ئاھالىگە سىڭىشىپ كەتـ.كەن. «چاڭ ئايمىقى» دېگەن كەنت نامىنىڭ بۇگۈنگىچە ساقلىنىپ كەلگەنلىكىگە ئاساسلىنىپ ئەينى زاماندا خوتەندە بىر بۆلۈك چانلارنىڭ ماكانلاشقانلىقىنى ۋە باشقىلار ئۇلار ئولتۇراقلاشقان جاينى مۇشۇنداق ئاتىغانلىقىنى، كېيىن بۇ مىللىي ئېتنىك نامنىڭ نوقۇل جۇغراپىيە-لىك يەر نامىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكىنى قەيت قىلىشقا بولىدۇ.

خانئېرىق يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县罕艾日克乡行政村名称

جىگدە ئېرىق كەنت كومىتېتى	吉格代艾日克村委会
خالتا مەھەللە كەنت كومىتېتى	喀勒塔买里村委会
رەمبال كەنت كومىتېتى	然巴勒村委会
كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى	库勒艾日克村委会
تاسمىچى كەنت كومىتېتى	塔斯米其村委会
ئۈچقۇن مەيدان	乌其昆迈丹
باغۋەنچىلىك كەنت كومىتېتى	巴格万其力克村委会
بالاماس كەنت كومىتېتى	巴拉玛斯村委会
يۇقىرى خانئېرىق كومىتېتى	尤库日罕艾日克村委会
چاڭ ئايماق	羌阿依玛克
تۆۋەن خانئېرىق كەنت كومىتېتى	托万罕艾日在村委会
خانئېرىق كەنت كومىتېتى	罕艾日克村委会
خانئېرىق	罕艾日克
پارچە كەنت	帕其村
يۇقاقۇن كەنت كومىتېتى	尤喀温村委会
ئارائون كەنت كومىتېتى	阿热温村委会
باشتونۇن	巴什托农

托尕依	توغاي
恰先拜巴扎村委会	چارشەنبە بازار كەنت كومىتېتى
库萨村	كوسا كەنت
夏买里村委会	شاھمەھەللە كەنت كومىتېتى
托万温村委会	تۆۋەن ئۆن كەنت كومىتېتى
喀尕买里村委会	قاغا مەھەللە كەنت كومىتېتى
拉依喀村委会	لايقا كەنت كومىتېتى
都先拜巴扎村	دۈشەنبە بازار كەنتى
铁木尔其买里村委会	تۆمۈرچى مەھەللە كەنت كومىتېتى
塔依塔克村委会	تايتاق كەنت كومىتېتى
玉如什开村委会	يۇرۇشكە كەنت كومىتېتى
克孜勒艾日克	قىزىلئېرىق
克格孜艾日克村委会	كىگىزئېرىق كەنت كومىتېتى
色日克乌依村委会	سېرىقئۆي كەنت كومىتېتى
恰喀尔村委会	چاقار كەنت كومىتېتى
巴依买里村委会	باي مەھەللە كەنت كومىتېتى
库玛村	قوما كەنتى

لايقا يېزىسى 拉依喀乡

لايقا يېزىسىنىڭ ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 18 كىلومېتىر. ناھىيىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان. شىمالى باغچى بازىرى ۋە خانئېرىق يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ، شەرقتە بوزاق بىلەن قوشنا، غەربى قىسمى قاراقاش دەرياسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىي جەنۇبى قۇملۇق بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. ئومۇمىي دائىرىسى 150 كۋادرات كىلومېتىر. زېمىن دائىرىسى قاراقاش دەريا ساھىللىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 30 مىڭ 735 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

مىڭ يىللاردىن بۇيان كىشىلەر بۇ زېمىندا لاي ئېقىتىپ توغان ياساپ، كەلكۈننىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئۆستەڭلەرنى قېزىپ سۇ باشلاپ كېلىش ئارقىلىق يەر بىنا قىلغان. «لاي ئاقار» سۆزى تەلەپپۇزدا ئۆزگىرىش ياساپ «لايقا» دەپ ئاتالغان.

1949 - يىلىدىن 1957 - يىلىغىچە بۇ يەردىن بۇگۈنكى لاڭرۇ، قاشتېشى يېزىسى بۆلۈنۈپ، خوتەن ناھىيىسىنىڭ توققۇزىنچى رايونى بولغان. 1958 - يىلى يەنە بوزاق يېزىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ يەتتىنچى گۇڭشى قىلىنغان. 1978 - يىلى بۇ يېزا «يۇقارقى لايقا» ھەم «تۆۋەنكى لايقا» دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن. كېيىن، تەدرىجىي ھالدا «لايقا» دەپلا ئاتىلىدىغان بولغان. ئاھالىلەر دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ، باغۋەنچىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ. بۇ يېزىدا مەشھۇر «ئەنجۈر پادىشاھى» بار.

بۇ يېزىدىكى 17 كەنت كومىتېتى، 125 تەبىئىي كەنت - مەھەللە (گۇرۇپپىسى) دە 6345 ئائىلە — 26 مىڭ 500 كىشى بار.

لايقا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县拉依喀乡行政村名称

لايقا كەنت كومىتېتى	拉依喀村委会
بۇدۇي	布队
شاپتۇل ئېرىق	夏普吐鲁艾日克
باش لايقا	巴什拉依喀
ياڭاقچىلىق	央阿克其勒克村
شاخلىق كەنت كومىتېتى	夏合勒克村
تاللىقئېرىق كەنت كومىتېتى	塔勒克艾日克村委会
تۆۋەن لايقا	托万拉依喀
قۇمئېرىق كەنت كومىتېتى	库木艾日克村委会

دامىتى كەنت كومىتېتى	达木提村委会
چاقا كەنتى	恰喀村
دۆڭئۆستەڭ	墩吾斯塘
داكۇي كەنت كومىتېتى	达奎村委会
كالۋۇي كەنت كومىتېتى	喀鲁吾依村委会
بىرىنچى مەيدان چوڭ ئەترەت كەنتى	农场一大队村
ئورمانچىلىق كەنتى	林业队村
لىچىنتۇقاي كەنت كومىتېتى	里禽托喀依村委会
يالغۇز جىگدە كەنت كومىتېتى	亚勒古孜吉格代村委会
قومقايغان كەنت كومىتېتى	库木喀依干村委会
ئورا ئېرىق كەنت كومىتېتى	奥热艾日克村委会
تۆپەئېرىق كەنت كومىتېتى	托帕艾日克村委会
دۆڭتېتر كەنت كومىتېتى	冬特提村委会

بوزاق يېزىسى 布扎克乡

بوزاق يېزىسى خوتەن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى 12.6 كىلومېتىرلىق جايدا بولۇپ، شەرقى توسالا يېزىسى بىلەن، غەربى لايقا يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇب تەرىپى قۇملۇققا قەدەر سوزۇلغان. شىمالدا باغچى بىلەن قوشنا. تەۋەلىكىدە 22 مەمۇرىي كەنت 166 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 5722 ئائىلە — 24 مىڭ 880 نوپۇس بار.

«بوزاق»— ‹بوز› ، (ئېچىلغان يەر، مەرئا) دېگەن سۆز بىلەن ‹ئاق› سۆزىنىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلگەن. «بۇزلاق» ، «بوزئاق» نىڭ شېۋە سۆزى. قەدىمقى زامانلاردىلا بۇ زېمىن ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن ئېچىلىپ ئۆزلەشتۈرۈلۈپ، مۇنبەت ئېكىنزارلىقلارغا ئايلاندۇرۇلغان. ھازىرقى تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 32 مىڭ 321 مو كېلىدۇ. بۇ جايلار 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى تۆت رايونغا، 1950 - يىلى يەتتە رايونغا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئايرىلغان. 1958 - يىلى «يۇقىرى ئېقىن خەلق كوممۇنىسى» تەسىس قىلىنغان. 1961 - يىلى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» يېزىسى دەپ ئاتالغان. 1978 - يىلى «بوزاق» دەپ ئاتالغان. بۇ يېزىدا تۇرلۇك ئاشلىق زىرائەتلىرى ئۆستۈرۈلىدۇ. مېۋە - چېۋىلىرى داڭلىق. ئاھالىلەر دېھقانچىلىق، باغۇەنچىلىك، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

بوزاق يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县布扎克乡行政村和自然村名称

جايكەنت كومىتېتى	加依村委会
چىلەك ۋەخپىسى كەنت كومىتېتى	其来克瓦合皮村委会
تېتىر	铁提
ئازۇك	阿孜乌克
ئازنە بازار كەنت كومىتېتى	阿孜乃巴扎村委会
ھالۇ ئېرىق كەنت كومىتېتى	阿鲁艾日克村委会
چاقا	恰喀
كەنتئېرىق	坎特艾日克
كوسا كەنت كومىتېتى	库萨村委会
شوئېرىق	肖尔艾日克
باسيى كەنت كومىتېتى	巴斯依村委会
تېرەكئېرىق كەنت كومىتېتى	铁热克艾日克村委会
تۆۋەنقاش كەنت	托万喀什村
پەتەككەنت كومىتېتى	拍太克拉村委会
توخۇلا كەنت كومىتېتى	托乎拉村委会
بوزاقكەنت كومىتېتى	布扎克村委会
قۇمكەنت كومىتېتى	库木村委会

قاشكەنت كومىتېتى 喀什村委会
ئاغماق كەنت كومىتېتى 阿格玛克村委会
يايلىغان كەنت كومىتېتى 亚依勒干村委会
قۇمباغ 库木巴格
قۇمقايغان 库木喀依干
تارشىلىق 塔尔什勒克

يېڭىئاۋات يېزىسى 英阿瓦提乡

يېڭىئاۋات يېزىسى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، تۈز لىنىيە ئارىلىقى 22 كىلومېتىر. غەربىي شىمالى قاراقاش دەرياسى بىلەن، شەرقىي جەنۇبى تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇب تەرەپتىن خانئېرىق يېزىسى بىلەن قوشنا. ئومۇمىي يەر مەيدانى 89 كۋادرات كىلومېتىر، 18 مىڭ 400 مو تېرىلغۇ يەر كۆلىمىگە ئىگە. يېزىدىكى 15 مەمۇرىي كەنت، 90 تەبىئىي كەنت - مەھەللە (گۇرۇپپا) دا 5035 ئائىلە — 20 مىڭ 475 نوپۇس بار.

يېڭىئاۋات ‹يېڭىدىن گۈللەنگەن جاي› دېگەن مەنىدە. تەخمىنەن 200 يىل بۇرۇن نۇرغۇن ئاھالىلەر بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، بوز يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، تەدرىجىي كەنت بەرپا بولغان، 1978 - يىلى يېڭىئاۋات يېزىسى بولۇپ شەكىللەنگەن. بۇغداي، قوناق، پاختا بۇ يېزىنىڭ ئاساسلىق زىرائەتلىرى، ئۈزۈمچىلىك ئالاھىدە تەرەققىي قىلغان.

يېڭىئاۋات يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县英阿瓦提乡行政村标准名称

تۈگمەنبېشى كەنت كومىتېتى 吐格曼贝什村委会

ئۈيال ئېرىق كەنت كومىتېتى	欧亚勒艾日克村委会
باش جاغلىغ	巴什加格勒格
جاغلىغ	加格勒格
تۆرۈز كەنت كومىتېتى	吐如孜村委会
ئوتتۇرا ئېرىق كەنت كومىتېتى	欧吐拉艾日克村委会
پاچاق كەنت كومىتېتى	帕恰克村委会
ئازنىمىچىت كەنت كومىتېتى	阿孜乃米其特村委会
جامباغ كەنت كومىتېتى	江巴格村委会
غەجەك كەنت كومىتېتى	艾吉克村委会
ئوتۇن كەنت كومىتېتى	欧吞村委会
خەتچى كەنت كومىتېتى	海提其村委会
گاۋاش كەنت كومىتېتى	尕巴什村委会
قۇمئېرىق كەنت كومىتېتى	库木艾日克村委会
قالدۆك	喀拉墩

لاڭرۇ يېزىسى 朗如乡

لاڭرۇ يېزىسى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى 38 كىلومېتىرلىق جايغا جايلاشقان. ئومۇمىي يەر كۆلىمى 24700 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، 11 مىڭ 330 مو تېرىلغۇ يەر كۆلىمگە ئىگە. 14 كەنت كومىتېتى، 50 تەبىئىي كەنت - مەھەللىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 3467 ئائىلە — 14 مىڭ 860 نوپۇس بار. «لاڭرۇ» قەدىمكى خوتەن تىلىدا «قوۋۇق قارشىسىدىكى ئېقىن» دېگەن مەنىگە ئىگە.

لاڭرۇ تاغلىق رايون بولۇپ، ھىندىستان كونتروللۇقىدىكى كەشمىر رايونى بىلەن تۇتىشىدۇ ھەم شىزاڭ بىلەن قوشنا. قاراقاش ناھىيىسى بىلەن قارشىپ تۇرىدۇ. يېزا تەۋەلىكىدە ئۈچ ئېلېكتر ئىستانسىسى بار. ئۇلۇغئاتا سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى يېزـ

لىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 30 كىلومېتىر ئۈستىدە. يېزىنىڭ سۇ مەنبەسى تولۇق، ئېقىن مىقدارى يازدا كۆپ، كۈزدە ئازراق. كېچە - كۈندۈز تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ. يېزا ئاھالىسى يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن بۇغداي، گۈرۈچ، كۆممىقوناق ئۆستۈرۈلىدۇ. ياڭاق، تاۋۇز، ئۆرۈك، شاپتۇل كۆپ چىقىدۇ.

لاڭرۇ يېزا تەۋەلىكىدىكى دەريا - ئېقىنلار، جىلغا - ئېدىرلىقلار ۋە تاغلاردا ناھايىتى مول قاشتېشى زاپىسى بار.

لاڭرۇ يېزىسى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم مەھەللىلەرنىڭ نامى
和田县朗如乡行政村和部分自然村名称

奥恰克库如勒村委会	ئوچاققۇرۇل كەنت كومىتېتى
甫吉	پۇجى
艾格日萨依村委会	ئەگرىساي كەنت كومىتېتى
迫普那村	پوپۇنا
阿日果勒村委会	ئارىغول كەنت كومىتېتى
塔特勒克苏村	تاتلىقسۇ
刀孜牙村委会	داۋزىيا كەنت كومىتېتى
朗如村	لاڭرۇ كەنتى
塔格买里村委会	تاغمەھەللە كەنت كومىتېتى
阔尕其巴什	قوغاچبېشى
亚甫羌勒克	ياپچانلىق
拍孜阿瓦提	پەيزاۋات
其干勒克	چىگىلىك كەنتى
米提孜村委会	مېتىز كەنت كومىتېتى
奴遂村委会	نۇسۇي كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com

پۇشىيا كەنت كومىتېتى	普希亚村委会
تېرەكئالدى كەنتى	铁热克阿勒迪

سېغىزكۆل يېزىسى 色格孜库勒乡

سېغىزكۆل يېزىسى تەۋەلىكىدە 14 كەنت كومىتېتى، 47 تەبىئىي كەنت ـ مەھەللە، 1786 ئائىلە — 8686 نوپۇس بار.

سېغىزكۆل يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە بىر قىسىم مەھەللىلەرنىڭ نامى
和田县色格孜库勒乡行政村和部分自然村名称

سېغىزكۆل كەنت كومىتېتى	色格孜库勒村委会
سۆگەت بوستان كەنت كومىتېتى	苏盖提博斯坦村委会
ئورنىش كەنتى كەنت كومىتېتى	欧尔奴什村村委会
يۇمىلاقكۆل كەنت كومىتېتى	尤木拉克库勒村委会
قۇمباغ كەنت كومىتېتى	库木巴格村委会
غازادۆڭ كەنت كومىتېتى	尕藏墩村委会
قوماچاقا كەنت كومىتېتى	库木恰喀村委会
سېرىغ ئۆي كەنت كومىتېتى	色日克吾依村委会
تاسمىچى كەنت كومىتېتى	塔斯米其村委会
خانئېرىق كەنت كومىتېتى	罕艾日克村委会
يۇقىرى مىياڭخوجا	尤库日米央乎加
تايتاق كەنت كومىتېتى	塔依塔克村委会
ئەلەمبۇلۇڭ كەنت كومىتېتى	艾来木布隆村委会
سېسىقئۆت ئۆت كەنت كومىتېتى	色斯克欧提村委会
توڭغۇزلۇق	通古孜鲁克

ئوتتۇرا مىياڭخوجا 欧吐拉米央乎加
مىياڭخوجا كەنت كومىتېتى 米央乎加村委会

يېڭىئېرىق يېزىسى 英艾日克乡

بۇ يېزىنىڭ ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 17 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئومۇمىي كۆلىمى 110 كۋادرات كىلومېتىر. يېڭىئېرىق ئەسلىدە بۈگۈنكى خوتەن شەھىرىگە تەۋە لاسكۈي بازىرىنىڭ 5 - باشقۇرۇش رايونى ئىدى. 1984 - يىل 12 - ئايدا خوتەن ناھىيىسىنىڭ «يېڭىئېرىق يېزىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. يېزىدا ناھىيىدىكى ئەڭ چوڭ سۇ ئامبىرى بار. خوتەن شەھەر رايونىغا 18 كىلومېتىر كېلىدىغان بۇ ئامبارنىڭ سۇ مەنبەسى يۇرۇڭقاش ۋە قاراقاش دەرياسى بولۇپ، 1963 - يىلى قۇرۇلغان. بېلىق مەھسۇلاتى بىلەن داڭلىق.

«يېڭىئېرىق» نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا خەلق ئىچىدە مۇنداق سۆزلەر بار: «مۇھەممەد ئېلىشىر ھېكىم بەگ 1820 - يىللىرى ئوردا ئىشى بىلەن ‹تەۋەككۈل› غا كىرىپ قايتىشىدا ئۈچ ئائىلىلىكنىڭ ئىلچىغا 15 كىلومېتىر كېلىدىغان بىر جايدا سىزىندى سۇدىن پايدىلىنىپ بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن ئەھۋال سوراپتۇ. ئۇلار: ‹بىز ئاقسۇنىڭ سايرام دېگەن يېرىدىن بولىمىز، خوتەننىڭ ئەھۋالىنىڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، مۇشۇ يەردە ياشايلى دەپ كەلسەك، بۇ يەردە سىزىندى سۇلار بار ئىكەن، ئۆلكىگە چىقمايلا ئۆزىمىزگە تۇشلۇق بوز يەر ئېچىپ تېرىپ يەپ ئولتۇدۇق» دەپتۇ. ئېلىشىر ھېكىم بەگ بۇ ئىشتىن سۆيۈنۈپ، بۇ كۆچمەنلەرگە ئىنئام بېرىپتۇ ۋە يېڭىدىن ئېرىق ئېلىپ بېرىشنى، 15 يىلغىچە ھېچقانداق سېلىق ئالماسلىقنى ئەمەلدارلارغا بۇيرۇپتۇ. ئېرىق ئېلىنغاندىن كېيىن بۇ يەرنىڭ نامى ‹يېڭىئېرىق› دەپ ئاتىلىپتۇ. ھازىرقى ‹يېڭىئېرىق› لىقلار ئاشۇ ئۈچ ئائىلىلىك ئاقسۇلۇقنىڭ

ئەۋلادلىرى ئىكەن.»①

يېڭىئېرىق يېزىسىدا 8704 مو تېرىلغۇ يەر بولۇپ، بۇغداي، كۆممىقوناق، پاختا قاتارلىق ئاساسلىق زىرائەتلەر ئۆستۈرۈلىدۇ.

بۇ يېزا تەۋەلىكىدە بەش كەنت كومىتېتى، 23 تەبىئىي كەنت، مەھەللىدە 1607 ئائىلە — 7454 نوپۇس بار.

يېڭىئېرىق يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇري كەنتلەرنىڭ نامى
和田县英艾日克乡行政村名称

بازار بويى كەنتى	巴扎博依村
باشقوغاچ كەنت كومىتېتى	巴什阔尕其村委会
بازار بويى مەھەللە كەنت كومىتېتى	巴扎尔博依买里村委会
چوڭتېرەك كەنت كومىتېتى	琼铁热克村委会
يېڭىيەر مەھەللە كەنت كومىتېتى	英也尔买里村委会
چامغۇرلۇق	恰木古鲁克
چارۋىچىلىق مەيدانى	牧场村

تەۋەككۇل يېزىسى 塔瓦库勒乡

تەۋەككۇل يېزىسى ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى 96 كىلومېتىر-لىق جايدا بولۇپ، شەرقى ھەم شىمالى قۇملۇق بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. ئىسلامئاۋات يېزىسى بىلەن پاراللېل. ئومۇمىي يەر مەيدانى 260 كۋادرات كىلومېتىر، 36 مىڭ 900 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە. تەۋەلىكىدە 18 كەنت كومىتېتى، 83 تەبىئىي كەنت - مەھەللە (گۇ-رۇپپا)، 5062 ئائىلە — 22 مىڭ 445 نوپۇس بار.

«تەۋەككۇل» دېگەن سۆزنى يەر شەكلىنى «ناۋاينىڭ نان تىزىد-

① «يېڭىئېرىق»، «توساللا»، «قارامەت»، «توققۇز گۈمبەز»، «ئەللامە»، «گۈلباغ» ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى مەتقاسىم ئابدۇراخمان رەتلىگەن.

غان تەۋىڭىگە ئوخشايدىكەن» دەپ «تەۋەڭكۆل» دىن ئۆزگەرگەن دېگۇچىلەرمۇ؛ مۇشۇ يۇرتتىن ئۆتكەن «خوتەن قەيىي» (يولى) نىڭ بويىدىكى چوڭقۇر كۆلگە كارۋانلارنىڭ بىر قانچە تاي تاۋار - دۇردۇنلىرى بۇلاڭ - تالاڭ جەريانىدا چۈشۈپ كەتكەنلىكتىن «تاۋاركۆل» دەپ ئاتىلىپ، تەدرىجىي «تەۋەككۇل» دېيىلىدىغان بولغان دېگۇچىلەرمۇ؛ شۇنىڭدەك «تەۋەككۇل» دېگەن يەر نامى ئەلمىساقتىن بېرى بار ئىدى دېگۇچىلەرمۇ بار.

«تەۋەككۇل» — ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، ‹جەزىملەشتۈرۈش، مۇقىمداش، دو تىكىش› قاتارلىق مەنىلەرگە ئىگە.

بۇ زېمىن 1837 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئېچىلىشقا باشلىغان. ئاھالىلەر كۆچۈرۈلۈپ، بوز يەر ئېچىش جەھەتلەردە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش تەدبىرلىرى بەلگىلىنىپ، پەيدىنپەي كەنتلەر كۆپەيتىلگەن. 1864 - يىللاردا تەۋەككۇلنىڭ نوپۇسى 4500 ئەتراپىدا ئىدى. 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بۇ زېمىننىڭ يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى قىسمى لوپقا، دەريانىڭ غەربىدىكى قىسمى خوتەن ناھىيىسىگە تەۋە بولغان. 1950 - يىلى ئىككى ئورۇن بىرلىشىپ 10 رايوننى شەكىللەندۈرگەن. 1951 - يىلى توققۇزغا ئىخچاملانغان. شۇ چاغدا 7000 نوپۇس بار ئىدى. 1958 - يىلى «ئالتۇن يۇلتۇز يېزىسى» دەپ ئاتىلىپ، 1984 - يىلى ئەسلىدىكى «تەۋەككۇل» گە ئۆزگەرتىلگەن.

بۇ يېزىدا بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان ئۆستۈرۈلىدۇ، قوغۇنى داڭلىق. ئۈزۈم ئۆستۈرۈش ۋە ئۈزۈمچىلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىش كەڭ ئومۇملاشقان.

تەۋەككۇل يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇري كەنت ۋە بىر قىسىم مەھەللىلەرنىڭ نامى
和田县塔瓦库勒乡行政村和自然村标准名称

تەۋەككۇل كەنتى 塔瓦库勒村

قاقشال كەنت كومىتېتى 喀克夏勒村委会

www.uyghurkitap.com

قارا توغراق كەنت كومىتېتى	喀拉托格拉克村委会
يېڭىيەر كەنت كومىتېتى	英也尔村委会
هوڭ كەنت كومىتېتى	翁村委会
يەكشەنبە بازار	也克先拜巴扎
قاسساپئېرىق كەنت كومىتېتى	喀萨普艾日克村委会
ئارقا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	阿尔喀吾斯塘村委会
تارئېغىل كەنت كومىتېتى	塔尔艾格勒村委会
بورزان كەنت كومىتېتى	博尔赞村委会
شەھەر بويى كەنت كومىتېتى	协海尔博依村委会
توساللا كەنت كومىتېتى	吐沙拉村委会
يۇرۇڭقاش كەنت كومىتېتى	玉龙喀什村委会
يېڭىباغ كەنت كومىتېتى	英巴格村委会
يۇمىلاق باغ	尤木拉克巴格
ئاتبېشى كەنت كومىتېتى	阿特贝希村委会
باكىدۆڭ	巴克墩
قاتچى كەنت كومىتېتى	喀特其村委会
تەۋەككۇل	塔瓦库勒
قوشنو كەنت كومىتېتى	阔什诺尔村委会
ئارقا دۆڭ	阿克墩村
تۆزيايلاق كەنت كومىتېتى	吐孜亚依拉克村委会

ئىسلامئاۋات يېزىسى 伊斯拉木阿瓦提乡

ئىسلامئاۋات يېزىسى خوتەن ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى 90 كىلومېتىرلىق جايغا توغرا كېلىدۇ. 12 مەمۇرىي كەنت تەشكىللەنگەن. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئىسلامئاۋات كەنتىگە جايلاشقان.

بۇ يېزىنىڭ نامى «قەدىمدە ئۇدۇن بۇددىستلىرىنىڭ قاراخانىيلار لەشكەرلىرى بىلەن ئۇزۇن يىل جەڭ قىلىپ، ئىسلام دىنى خوتەن رايونىدا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەنلىكىدىن ئىبارەت تارىخىي ئۆزگىرىش-

لەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك» دېگۈچىلەرمۇ؛ «مۇھەممەت ئىلىشىر ھېكىمبەگ خوتەنگە بەگ بولغان مىلادىيە 1770 - يىللاردىن كېيىن ئېچىلىپ، گۇاڭشۈينىڭ 8 - يىللىرى (مىلادىيە 1883 - يىللىرى) ئاۋاتلاشقان» دېگۈچىلەرمۇ؛ شۇنىڭدەك «1933 - يىللاردا ئاھالە كۆ-چۈرۈلۈپ ئاۋاتلاشقان» دېگۈچىلەرمۇ بار. ئەمما بۇ يەرلەر قەدىمدە يايلاق بولۇپ، ئۇنىڭ ئېچىلىشى ئاساسەن تەۋەككۇل يېزىسىنىڭ بەرپا بولۇشى بىلەن ئوخشايدۇ.

ئىسلامئاۋات بىلەن تەۋەككۇل 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدىن باشلاپ «ئالتۇن يۇلتۇز» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. 1984 - يىلىدىن بۇيان قاراقاش دەرياسىنى پاسىل قىلىپ، دەريانىڭ شەرقى «تەۋەك-كۇل»، غەربى «ئىسلامئاۋات» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇ يېزىدا 3650 ئائىلە — 16 مىڭ 715 نوپۇس بار.

ئىسلامئاۋات يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇري كەنتلەرنىڭ نامى
和田县伊斯拉木阿瓦提乡行政村名称

ئىسلامئاۋات كەنت كومىتېتى	伊斯拉木阿瓦提村委会
خالتا بۇلۇڭ	哈勒塔布隆
خانئېرىق كەنت كومىتېتى	罕艾日克村委会
يەتتىچىئېرىق كەنت كومىتېتى	也特其艾日克村委会
ئىسلامئاۋات	伊斯拉木阿瓦提
قۇمئېغىل	库木艾格勒
تاغئېرىق كەنت كومىتېتى	塔格艾日克村委会
شىپاڭ كەنت كومىتېتى	什旁村委会
ئۇزۇنكۆل كەنت كومىتېتى	乌尊库勒村委会
چىگىلىك كەنت كومىتېتى	其克力克村委会
چەللە كەنت كومىتېتى	其里村委会
يامانبۇك كەنت كومىتېتى	亚曼拜克村委会
لىچىنتوقاي كەنت كومىتېتى	里青托尕依村委会

كىتاب تورىبېكتى www.uyghurkitap.com

سىپسىقئوت كەنت كومىتېتى 色斯克欧特村委会

قاشتېشى يېزىسى 喀什塔什乡

قاشتېشى يېزىسى خوتەن ناھىيە بازىرىغا 130 كىلومېتىر كېلىدۇ. ناھىيىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بۇ يېزىنىڭ 12 مەمۇرىي كەنت، 22 تەبىئىي كەنت ـ مەھەللىسىدە 1476 ئائىلە 5153 — نوپۇس بار. ئومۇمىي يەر مەيدانى 13 مىڭ 300 كۋادرات كىلومېتىر. 10 مىڭ 904 مو تېرىلغۇ يەر كۆلىمىگە ئىگە.

بۇ يېزا 1958 ـ يىلى «راكېتا كەنتى» دەپ، 1978 ـ يىلىدىن كېيىن، «قاشتېشى» يېزىسى دەپ ئاتالغان. بۇ تاغلىق رايوننىڭ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى دېڭىز يۈزىدىن 3300 مېتىر ئېگىزلىككە جايلاشقان. يېزا تەۋەلىكىدىكى تاغ ـ قىيالار ۋە جىلغىلارنىڭ ئوت ـ چۆپى مول بولۇپ، ئاھالىسى چارۋىچىلىقنى ئاساسىي كەسىپ قىلىدۇ. مەمۇرىي رايوننىڭ ئەڭ ئېگىز يېرى 6285 مېتىر كېلىدۇ. يىل بويى قار، مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ.

مەشھۇر خوتەن قاشتېشىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان بۇ يېزىنىڭ مەنزىرىلىك نۇقتىلىرى، مول كان بايلىقى، ئېسىل قاشتېشى قاتارلىق ماددىي بايلىقلىرى بار. يىراق دەۋرلەر تارىخىدىن ئۇچۇر بەرگۈچى رىۋايەت ـ ئەپسانىلەرگە باي بولغان بۇ تاغلىق رايوندا، قىممەتلىك دورا ئۆسۈملۈكلىرى، ئەتىۋارلىق ياۋايى ھايۋانلار ۋە ئۇچار قاناتلار بار.

قاشتېشى يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
和田县喀什塔什乡行政村名称

پىيا كەنتى 皮亚
ھاپاندوك كەنت كومىتېتى 阿番多克村委会
ئومشا كەنت كومىتېتى 奥木夏村委会

قاراڭغۇتاغ كەنت كومىتېتى	喀让古塔格村委会
كۆكقايلا كەنت كومىتېتى	科克喀依拉村委会
قىزىلىيەر كەنت كومىتېتى	克孜勒也尔村委会
قۇرغاق كەنت كومىتېتى	库尔尕克村委会
لەڭگەر كەنت كومىتېتى	兰干村委会
نىساكەنت كومىتېتى	尼萨村委会
تارساي كەنت كومىتېتى	塔尔萨依村委会
قوي فېرمىسى كەنتى	羊场村
تۇزلۇق كەنت كومىتېتى	吐孜鲁克村委会
قۇمات كەنت كومىتېتى	库玛特村委会

خوتەن ناھىيىسىدە يەنە «باغۋەنچىلىك مەيدانى» (园 艺场) بار بولۇپ، بۇ جاي باغچى بازىرى تەۋەسىدە. بۇ مەيداندا 209 ئائىلە — 894 نوپۇس، 1750 مو تېرىلغۇ يەر بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uygurkitap.com

قاراقاش ناھىيىسى 墨玉县

قاراقاش ناھىيىسى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي چېتىگە، قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1122 مېتىردىن 3600 مېتىرگىچە كېلىدۇ. يەر شەكلى جەنۇبىي ئېگىز، شىمالى پەس. جەنۇب تەرىپى قاراقۇرۇم تېغى، شىمالى تەرىپى بوستانلىق ۋە قۇملۇق، تەكلىماكان قۇملۇقىغا يەلپۈگۈچ شەكلىدە سوزۇلغان بولۇپ، خوتەن — قاراقاش — لوپ بوستانلىقىنىڭ بىر قىسمى ھېسابلىنىدۇ. شەرقىي تەرىپىدە قاراقاش دەرياسى پاسىل قىلىنىپ خوتەن، لوپ ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەرب تەرىپى چۆللۈك ئارقىلىق گۇما ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇب تەرىپى قاراقۇرۇم تېغىغا تۇتىشىدۇ. شىمالىي تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق ئاۋات ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئىرىلغۇ كۆلىمى 520 مىڭ 248 مو كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 45 كىلومېتىردىن 112.5 كىلومېتىرغىچە، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 319.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 25 مىڭ 624.02 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ناھىيە بازىرى خوتەن شەھىرىگە 24 كىلومېتىر كېلىدۇ.

ناھىيە تەۋەسىدە 15 يېزا، بىر بازار، 364 مەمۇرىي كەنت، 1643 كەنت - مەھەللە (گۇرۇپپا) بار. شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى 14 - دىۋىزىيە 47 - تۈەن - مەيدانىمۇ قاراقاش تەۋەسىدە.

بۇ زېمىندا ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەردىن بولۇپ، 104 مىڭ 440 ئائىلە — 429 مىڭ 160 نوپۇس بار.

قاراقاش زېمىنىنىڭ ئوتتۇرا قىسمى تىنما تۈزلەڭلىك بولۇپ، مۇھىم دېھقانچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ غەربىي قىسمىمۇ تىنما تۈزلەڭلىك، بۇ يەر ناھايىتى كەڭ ئېيتىدائىي توغراقلىق ۋە

يۇلغۇنلۇق. ناھىيە تەۋەسىدە ئىككى دەريا، توققۇز بۇلاق بار. ئومۇمىي ئۆزۈنلۇقى 509 كىلومېتىر. سۇغىرىش مەيدانى 19 مىڭ 983 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان قاراقاش دەرياسىنىڭ يىللىق ئېقىن سۇ مىقدارى 1 مىليارد 458 مىليون 540 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ.

قاراقاش ناھىيىسىنىڭ كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق كىلىماتىغا مەنسۇپ. ئاساسىي ئالاھىدىلىكى تۆت پەسىل ئېنىق، ئەتىيازدا تېمپېراتۇرا تېز ئۆزگىرىدۇ، كۈزدە تېز تۆۋەنلەيدۇ. ھۆل - يېغىن ئاز، پارغا ئايلىنىشى تېز. كۈن نۇرى تولۇق، قىروسىز مەزگىلى ئۇزۇن، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، ئەتىياز پەسلىدە بوران كۆپ چىقىدۇ. كۈننىڭ يورۇتۇشى تولۇق، يىللىق يورۇتۇش ۋاقتى 2668.6 سائەت بولۇپ، ئوتتۇرىچە كۈنلۈك يورۇتۇش نىسبىتى 60.3%، قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئاساسلىق دېھقانچىلىق رايونىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، 0℃ تىن چوڭ بولغان يىغىندى تېمپېراتۇرا 4450℃. ھاۋارايى خاتىرىسى قالدۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 1973 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى كۆرۈلگەن بولۇپ، 42.7℃ قا يەتكەن. ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 1968 - يىل 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كۆرۈلگەن بولۇپ، نۆلدىن تۆۋەن 23.7℃قا چۈشكەن. ھۆل - يېغىن ئىنتايىن ئاز، ئوتتۇرا قىسمىدىكى دېھقانچىلىق رايونىدا ئاران 35.2 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئېقىن سۇغا تايىنىپ يەر سۇغىرىلىدۇ. يېزا ئىگىلىكىدە ھاۋارايىدىكى ئاساسلىق ئاپەتلەردىن قۇم - بوران، ئەتىيازلىق جۇدۇن، ئىسسىق شامال، ئەتىيازدىكى قۇرغاقچىلىق قاتارلىقلار بار. ناھىيە تۇپرىقى: لايلاتما تۇپراق، نەم تۇپراق، شاللىق تۇپراق، لايلاتما قۇم تۇپراق، قوڭۇر قۇم تۇپراق، چىم تۇپراق، قۇم تۇپراق، شور تۇپراق ۋە سازلىق تۇپراقتىن ئىبارەت توققۇز خىلغا بۆلۈنىدۇ. بۇنىڭدىن لايلاتما تۇپراق تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 62.4% نى ئىگىلەيدۇ. ناھىيە تۇپرىقىنىڭ ئوغۇت يەتكۈزۈپ بېرىش ئۆتتۈشچانلىقى ۋە ئىسسىقلىق يەتكۈزۈش شارائىتى بىر قەدەر ياخشى. لېكىن ئوغۇت ۋە سۇ ساقلاش رولى ناچار، يەرلەر شورلۇققا مايىل بولۇپ، ئورگانىك مىقدارى تۆ-

www.uyghurkitap.com

ۋەن، ئازوت ئومۇميۈزلۈك كەم، فوسفور ئىنتايىن ئاز.

ھاۋا كىلىماتى ۋە تەبىئىي شارائىتى تېرىقچىلىق ۋە چارۋىچىلىققا باب كەلگەنلىكتىن، قاراقاش ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق، شالچىلىق تارىخى ئۇزۇن بولۇپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئاساس قىلىنىدۇ. ئاساسلىق ئاشلىق زىرائىتى بۇغداي قەدىمدىن بۇيان جەنۇبتىكى تاغلىق جىلغىدىن تارتىپ شىمالدىكى قۇملۇق بويلىرىغىچە بولغان ئارىلىقلاردا ئۆستۈرۈلۈپ كەلمەكتە. قوناق قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئاشلىق زىرائىتى، يەنە بۇ ناھىيە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاساسلىق پاختىچىلىق رايونى، شۇنداقلا ئاساسلىق پىلىچىلىك رايونى، قاراقاشلىقلارنىڭ ئۈجمە ئۆستۈرۈپ، پىلە بېقىش تارىخى ئۇزۇن.

قاراقاش ناھىيىسى تەۋەلىكىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن: بۆرە، چىلبۆرە، قىزىل تۈلكە، ئاق تۈلكە، بۇلغۇن، يىلپىز، تىبەت ياۋا ئېشىكى، ياۋا قوتاز، ئارقار، كۆكمەت، تاغ ئۆچكىسى، ھىمالايا سۇغۇرى، كۆلرەڭ قۇيرۇقلۇق توشقان، ئۈلار، ئاق بوغۇز بۆكەن، ياۋا ئات، ياۋا توڭگۇز، ياۋا ئۆردەك، كەكلىك، ياۋا تۈلكە، قارا تايغان، بۇغا قاتارلىقلار بار.

ياۋا ئۆسۈملۈكلەردىن: توشقانزەدىكى، قانتېپەر، قار لەيلىسى، رەۋەن، چاكاندا، مەرزەنجۇش، چۇچۇكبۇيا، يەرمەدىكى، ئالقات، قىرىقىز قاتارلىقلار بار.

«قاراقاش» ئۇيغۇرچە سۆز. «قارا» ــ چوڭ، بۈيۈك، زور، كاتتا دېگەن مەنىلەرنى؛ «قاش» ــ ‹قاشتېشى› («تۈركىي تىللار دىۋانى» دىن) نى كۆرسىتىدۇ. بىراق «قاش» سۆزىنىڭ يېقىنقى ئەسىرلەردىن بۇيانقى تىل ئىستېمالىدا دەريا، ئېقىن دېگەن مەنىلىرى بار. بۇ ناھىيىنىڭ ھازىرقى نامى ئەسلىي قاشتېشىدىن ۋە دەريانىڭ نامىدىن كەلگەن بولۇپ، تارىخىي مەنبەلەردە بۇ دەريانىڭ نامى ئەڭ دەسلەپ «تەگلىسۇ» (达利水 dalishui) دەپ خاتىرىلەنگەن. «قاراقاش» ئاتالغۇسى توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان مۇنداق ئۈچ خىل قاراش مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە.

بىر خىلى: خوتەندىن ئەتىگەندە يولغا چىققان كىشى كەچ كىرىپ دەريانىڭ قېشى قارىيىپ كۆرۈنگەندە بۇ جايغا يېتىپ كەلگەنلىكتىن،

دەرياغا «قاراقاش» دەپ نام سىڭىپ قالغان ۋە بۇ نام يۇرتنىڭ نامى بولۇپ قالغانىكەن.

يەنە بىر خىلى: قارا قاشتېشى كۆپ ئۇچرايدىغان بۇ دەريانىڭ بويىدىكى يۇرت — «قاراقاش» دەپ ئاتالغانىكەن.

ئۇچىنچى بىر خىلى: قاراقاشلىقلار ئەتىگەندە خوتەنگە قاراپ يولغا چىقسا، شەرق تەرەپتىكى كۈننىڭ شولىسى ئۇلارنىڭ پېشانىسىنى كۆيدۈرىدىكەن. چۈشتىن كېيىن يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقسا، غەرب تەرەپكە ئۆتكەن كۈننىڭ شولىسى ئۇلارنىڭ پېشانىسىنى كۆيدۈرىدىكەن. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ قارىيىپ قالغان پېشانىسى قېشى بىلەن قوشۇلۇپ «قاراقاش» دەپ ئاتالغانىكەن (قاراقاشلىقلارنىڭ پېشانىسى قارا، لوپلۇقنىڭ گەدىنى قارا، دېگەن تەمسىل شۇ چاغلاردا پەيدا بولغانىكەن).

1762 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە خوتەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سەككىز شەھەرنىڭ بىرى بولۇپ، قاراقاش 1913 - يىللارغىچە خوتەننىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئالتە بەگلىكنىڭ بىرسى بولغان. بۇ چاغلاردا قاراقاش بەگلىكىدە تۆت مىڭلىك بار ئىدى (1000 ئەتراپىدا ئائىلە ياشايدىغان يۇرتلار — بىر مىڭلىك بولاتتى). كېيىن نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە ۋە يۇرتلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ئالتە مىڭلىككە ئاۋۇغان: زاۋا مىڭلىكى (ھازىرقى زاۋا يېزىسىدىكى جايلار)؛ تاغ مىڭلىكى (سايباغ يېزىسىنىڭ تاغلىق ۋە تاغقا يېقىن جايلىرى)؛ بارامسۇيى (بەھرامسۇيى) مىڭلىكى (ھازىرقى ئاقساراي، جاھانباغ، تۇۋەت يېزىلىرىنىڭ ھەم قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى)؛ كۇيا مىڭلىكى (ھازىرقى كۇيا ۋە ئاقساراي يېزىلىرىنىڭ بىر قىسمى)؛ ماكۇي مىڭلىكى (ھازىرقى قويچى، پۇرچاقچى، توخۇلا يېزىلىرى ھەم قاراقاش بازىرىنىڭ بىر قىسمى)؛ قاراساي مىڭلىكى (ھازىرقى قاراساي، ياۋا يېزىلىرى) دىن ئىبارەت.

1919 - يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىپ، ئەسلىدىكى ئالتە مىڭلىك كۆپىيىپ 12 مىڭلىككە يەتكەن. بۇلار: يۇقىرى بارامسۇيى مىڭلىكى (ھازىرقى ئاقساراي يېزىسى)؛ تۆۋەن بارامسۇيى مىڭلىكى (تۇۋەت يېزىسى)، بوخۇا مىڭلىكى (يېڭىيەر يېزىسى)؛ يۇقىرى

رى قاياش مىڭلىكى (قاراقاش بازىرىنىڭ كۆپ قىسمى، پۇرچاقچى ۋە توخۇلا يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى)؛ تۆۋەن قاياش مىڭلىكى (قاراقاش بازىرىنىڭ ۋە پۇرچاقچى، ماڭلاي يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى)؛ يۇقىرى ماكۇي مىڭلىكى (توخۇلا يېزىسىنىڭ، قاراقاش بازىرىنىڭ ئاز بىر قىسىم جايلىرى، پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ كۆپ قىسمى)؛ تۆۋەن ماكۇي مىڭلىكى (قويچى يېزىسى، پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ ئاز بىر قىسمى)؛ يۇقىرى كۇيا مىڭلىكى (ئاقساراي، كۇيا يېزىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرى)؛ تۆۋەن كۇيا مىڭلىكى (كۇيا يېزىسىنىڭ كۆپ قىسمى)؛ قاراساي مىڭلىكى؛ ياۋا مىڭلىكى؛ زاۋا مىڭلىكى (زاۋا، سايباغ يېزىلىرى) قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

1937 - يىلى ماخۇسەن خوتەندىن قوغلىۋېتىلگەندىن كېيىن، مىڭلىك تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، رايون، كەنت تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، قاراقاشتا سەككىز رايون ۋە 65 كەنت تەسىس قىلىنىپ رايون ۋە كەنت باشلىقلىرى تەيىنلەنگەن.

1944 - يىلىدىن كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇرۇنقى سەككىز رايوننى سەككىز يېزا - بازارغا ئايرىپ بىۋاسىتە باشقۇرغان.

1948 - يىلىدىن كېيىن، بۇرۇنقى سەككىز يېزا - بازار بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر بازار، 12 يېزا، 88 كەنت تەسىس قىلىنغان.

قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاتنىشى ئىنتايىن قۇلايلىق بولۇپ، 315 - دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، غەربتە قەشقەرگە بارىدۇ، شەرقتە خوتەنگە تۇتىشىدۇ. خوتەن خەلقئارا ئايرودرومى بىلەن بىر دەريا ئارقىلىقلا بۆلۈنۈپ تۇرغاچقا، ئۆزگىچە ئەۋزەللىككە ئىگە بولۇپ، غەربتە كەڭ كەتكەن قۇم بارخانلىرى، شەرقتە يىراقلارغا يىلان باغرى سوزۇلغان قاشتېشى دەرياسى بار. ئۇنىڭدىن باشقا مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە چىنار دەرىخىنى مەركەز قىلىپ قۇرۇلغان باغچا، شاخلىق قورۇقى، مازارتاغ قەلئەسى قاتارلىق مەدەنىيەت مىراسلىرى بار.

تۆۋەندە قاراقاش ناھىيە تەۋەلىكىدىكى بازار - يېزىلارنىڭ مەمۇرىي، جۇغراپىيىۋى ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

قاراقاش بازىرى 喀拉喀什镇

قاراقاش بازىرى قاراقاش ناھىيىسى ئوتتۇرا قىسمىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ، بازارلىق ھۆكۈمەت ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى شىلان مەھەللىسىدە. قاراقاش بازىرى ناھىيىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، سودا، مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، ج ك پ قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتى، خەلق قۇرۇلتىيى قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قاراقاش ناھىيىلىك كومىتېتى قاتارلىق ئورگانلار، ناھىيىگە قاراشلىق ئىدارە - بۆلۈملەر، كەسپىي ئورۇنلار، مەكتەپلەر مۇشۇ بازارغا جايلاشقان.

بازارنىڭ شەرقى قاراقاش دەرياسى بىلەن، شەرقىي شىمالى قىسمى تۆۋەت يېزىسى بىلەن، جەنۇبىي قىسمى جاھانباغ ۋە توخۇلا يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەربىي قىسمى ماڭلاي يېزىسى بىلەن قوشنا. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°43′ - 79°45′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°15′ - 37°18′ قا توغرا كېلىدۇ. تۇپرىقى مۇنبەت، سۈيى مول، ئۆيلەر زىچ، يېرى ئاز، ھەر خىل ھۈنەرۋەن - تىجارەتچىلەر كۆپ ئاۋات يۇرتدۇر. بۇ بازاردىكى 22 كەنت (ئاھالە) كومىتېتى، 90 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 8101 ئائىلە — 34 مىڭ 387 نوپۇس بار.

قاراقاش بازىرى 1700 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرام سۈيى مىڭلىكى (بەھرام سۈيى ئۆستىڭىدىن سۇ ئىچىدىغان يۇرتلار) غا تەۋە بولۇپ، نوپۇسىنىڭ كۆپىيىشىگە، يۇرتلارنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، 1919 - يىلىدىن كېيىن قاياش مىڭلىكى تەسىس قىلىنغان ئىكەن. 1937 - يىلىدىن كېيىن 1 - رايوننى ۋە 3 - رايوننىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن، «ھاياتلىق بازىرى»، «قۇرۇلۇش بازىرى»، «شادلىق يېزىسى»، «ئېسىللەر

www.uyghurkitap.com

يېزىسى» دىن ئىبارەت ئىككى بازار، ئىككى يېزا بولدى. 1948 - يىلىدىن كېيىن بىرلەشتۈرۈلۈپ هاياتلىق بازىرى — شادلىق يېزىسى بولدى. 1949 - يىلىدىن كېيىن 1 - رايوننى ۋە ناھىيە بازىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى «1 - ماي» خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ 1978 - يىلى قاپاقلا كوممۇنىسى دەپ ئاتالدى. 1984 - يىلى تۆۋەت كوممۇنىسىدىن ئالتە چوڭ ئەترەت، توخۇلا كوممۇنىسىدىن بىر چوڭ ئەترەت قوشۇلۇپ قاراقاش بازىرى تەسىس قىلىندى.

قاراقاش بازىرىنىڭ شەرقى قاراقاش دەرياسىغا تۇتىشىپ، قاراقاش ناھىيە بازىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بازارنىڭ كۆپ قىسمى قاراقاش دەرياسىنىڭ تىنما تۈزلەڭلىكتىكى قەدىمىي بوستانلىقتا جايلاشقان، بىر قىسىم زېمىنلىرى دەريانىڭ غەربىي ساھىلىدىكى شاللىقتىن ئىبارەت بولۇپ، قاراقاش ناھىيىسىنىڭ پاختا ۋە ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش رايو- نى. بازارنىڭ كىلىماتى قۇرۇقلۇق تىپىدىكى ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق رايونىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 42.7℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 23.7℃ بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 36 ـ 37 مىللىمې- تىر، يىللىق ئوتتۇرىچە پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2239.1 مىللىمې- تىر. يىللىق ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىل 196 كۈن. تېرىلغۇ يېرى 20 مىڭ 374 مو بولۇپ، ئاساسلىق زىرائەتلەردىن كۆممىقوناق، بۇغداي، مايلىقدان، شال تېرىلىدۇ. شۇنداقلا ئۈزۈم، قوغۇن قاتارلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلار ئۆستۈرۈلىدۇ.

قاراقاش بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县喀拉喀什镇行政村和自然村名称

قاراقاش ناھىيە شەھەر ئىچى 墨玉县城

چىنە باغ	其乃巴格街
گۇزە	古再街
يىپ بازىرى	依甫巴扎
قۇملۇق	库木洛克
قاراقاش بازىرى	喀拉喀什镇
قاپاقلا كەنت كومىتېتى	喀帕克拉村委会
شىلان مەھەللە	希兰买里
سۇڭگۇچ مەھەللە	松古奇买里
باخشى مەھەللە	巴合西买里
تۆۋەن قاپاقلا كەنت كومىتېتى	托万喀帕克拉村委会
دۆڭئېرىق	墩艾日克买里
قاغا مەھەللە	喀尕买里
ئاياغ چىنەباغ كەنت كومىتېتى	阿亚格其乃巴格村委会
چىگىت مەھەللە	其给特买里
قازان كەنت كومىتېتى	喀赞村委会
قوشئېرىق	阔什艾日克买里
چاقچۇق مەھەللە	恰克求克买里
ئايلا مەھەللە	阿依拉买里
قارا باغ كەنت كومىتېتى	喀拉巴格村委会
پور مەھەللە	伯日买里
چۆنەك مەھەللە	曲乃克买里
گۇدۇڭ مەھەللە	古冬买里
پوراكەنت كومىتېتى	波热村委会
پاشا مەھەللە	帕夏买里
چورۇقلا كەنت كومىتېتى	乔如克拉村委会
ياغچى مەھەللە	亚格其买里
چەكمەن مەھەللە	且克满买里
توخا مەھەللە	吐哈买里
قۇلاق مەھەللە	库拉克买里
كاساڭ مەھەللە	喀桑买里

www.uyghurkitap.com

瓦拉克买里	ۋاراق مەھەللە
库冬村委会	كۆدۈڭ كەنت كومىتېتى
帕恰克买里	پاچاق مەھەللە
吐外特艾日克村委会	تۆۋەتئېرىق كەنت كومىتېتى
冬巴克买里	دۆمباق مەھەللە
阿亚格阿特巴什村委会	ئاياغ ئاتباش كەنت كومىتېتى
多克买里	دوك مەھەللە
松盖其买里	سۆڭگەچ مەھەللە
阿特巴什村委会	ئاتباش كەنت كومىتېتى
安江买里	ئەنجان مەھەللە
奥依艾日克买里	ئويئېرىق مەھەللە
阿热巴格村委会	ئاراباغ كەنت كومىتېتى
布再克买里	بوزەك مەھەللە
英协海尔村委会	يېڭىشەھەر كەنت كومىتېتى
墩阔恰	دۆڭ كوچا
阔纳协海尔村委会	كونا شەھەر كەنت كومىتېتى
阿娜尔巴扎	ئاناربازىرى
墩买里	دۆڭ مەھەللە
塔那依贝希村委会	تانايبېشى كەنت كومىتېتى
古则勒买里	گۆزەل مەھەللە
吾依巴格村委会	ئويباغ كەنت كومىتېتى
墩吾依巴格买里	دۆڭئۆي باغ مەھەللە
硝尔鲁克买里	شورلۇق مەھەللە
克日米其村委会	قىرىمچى كەنت كومىتېتى
协依赫买里	شەيخ مەھەللە
斯孜村委会	سىزى كەنت كومىتېتى
喀木喀克拉买里	قامغاقلا مەھەللە
喀塔买里	قاتار مەھەللە
墩恰喀尔买里	دۆڭچاقار مەھەللە
巴什兰干村委会	باشلەڭگەر كەنت كومىتېتى

قالغاچ مەھەللە	喀勒尕其买里
قۇشقاچ مەھەللە	阔什喀其买里
باي مەھەللە	巴依买里

توخۇلا يېزىسى 托胡拉乡

توخۇلا يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرقتە جاھانباغ، جەنۇبتا ئاقساراي، كۇيا، غەربتە ماڭلاي يېزىلىرى، شىمالدا قاراقاش بازىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا تۇخۇم شەكلىدە سەل - پەل سوزۇلغان تەكشى يېشىللىقتۇر. «توخۇلا» دېگەن نام توغرىسىدا يەرلىك كىشىلەر: بۇ يەرنىڭ بازىرىدا توخۇ كۆپ سېتىلغانلىقتىن، «توخۇلار بازىرى» دەپ ئاتالغان دېيىشىدۇ. بىراق، تۈركولوگلار بۇ نامنى «توخار» — «توخرى» نىڭ ئۆزگىرىشى دەپ قارايدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «ھارۋا» (ئارابە) نى «قاڭقى» دەيتتى. بۇ قاتناش قورالىنى ئۇيغۇرلار كەشىپ قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلارنىڭ مەلۇم قوۋملىرىنى قوشنا قوۋملار «توخرىلار» دەپ ئاتىغان. قەدىمكى ئالتاي تىللىرىدىن «دۇڭ خۇ» (شەرقىي غۇز) تىلىدا «ھارۋا» نى «توخرى» دەيدۇ. غەربكە كۆچۈپ ھاكىمىيەت قۇرغان ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمىنى غەربىي ئەللەر «توخار» (توغرىسى «تــوخرى») دەپ ئاتىغان. 10 ـ ئەسىردىكى تۇرپان ۋەسىقىلىرىدە «توخرى تىلى» ئۇچرايدۇ[①]. يىراق زامانلاردىن تارتىپ بۇ جايدا بازار ھەپتىنىڭ تۆتىنچى كۈنى قىزىغانلىقتىن، يەنە «پەيشەنبە بازار» دەپمۇ ئاتالغان.

توخۇلا يــېزىســىدا 4 مىڭ 684 ئــائــىلــە، 17 مــىــڭ 827 نــوپۇس — بىر بازار، 11 كەنت كومىتېتى 42 كەنت - مەھەللىدە ياشايدۇ.

بۇ يەر 1800 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە جەنۇبىي قىسمى ماكۇيا مىڭلىكىگە، شىمالىي قىسمى بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولغان.

---

① ئىمىن تۇرسۇن: «تارىمدىن تامچە»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1990 ـ يىل نەشرى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن غەربىي قىسمى باش بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە، شەرق قىسمى باش قاياش مىڭلىكىگە تەۋە بولغان. 1937 - يىلىدىن كېيىن 1 - رايون، 1944 - يىلىدىن كېيىن مەركىزىي بازار ۋە «مولچىلىق يېزىسى» بولغان. 1948 - يىلىدىن كېيىن «ھاياتلىق بازىرى»، «شادلىق يېزىسى»غا تەۋە بولغان. 1950 - يىلىدىن كېيىن كۆپ قىسمى 11 - رايونغا، ئاز بىر قىسمى 1 - رايونغا تەۋە بولدى. 1956 - يىلىدىن كېيىن 10 - رايون بولدى. 1958 - يىلى «يۇقىرى ئۆرلەش» خەلق كوممۇنىسى (گوڭشې) قۇرۇلدى. 1978 - يىلى توخۇلا كوممۇنىسى، 1984 - يىلى توخۇلا يېزىسى دەپ ئاتالدى (سەككىز كەنتى جاھانباغ، ماڭلاي يېزىلىرىغا ۋە قاراقاش بازىرىغا تەۋە بولدى).

توخۇلا يېزىسى قاراقاش ناھىيىسى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بوستانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، 17 مىڭ 43 مو تېرىلغۇ يەر بار. تۇپرىقى شال (گۈرۈچ) ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدۇ، غەربىي قىسمى سۇغىرىلىدىغان تۇپراقتىن ئىبارەت. بۇ يېزىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، قۇياشنىڭ يىللىق يورۇتۇش ۋاقتى 2650 – 2700 سائەت بولۇپ، قىروسىز مەزگىلى 190 كۈن ئەتراپىدا، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا. يېزىنىڭ زېمىنى تۈزلەڭلىك بولۇپ، سۈيى ئەلۈەك، تېرىلغۇ تارىخى ئۇزۇن. قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق پاختا، ئاشلىق ۋە شال ئىشلەپچىقىرىش رايونى ھېسابلىنىدۇ.

توخۇلا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县托胡拉乡行政村和自然村名称

توخۇلا بازار	托胡拉巴扎
قارىمان كەنت كومىتېتى	喀热满村委会
جىن مەھەللە	津买里
شورلۇق مەھەللە	硝尔鲁克买里

خالاپ مەھەللە	哈拉甫买里
تۇلۇم مەھەللە	吐鲁姆买里
تاشكەنت كەنت كومىتېتى	塔什坎特村委会
تاشكەنت مەھەللە	塔什坎特买里
زەگەر مەھەللە	再盖买里
بوغۇچچى كەنت كومىتېتى	布古其村委会
بورا مەھەللە	博热买里
تايلاق مەھەللە	塔依拉克买里
كوشۇك مەھەللە	库休克买里
دوك مەھەللە	多克买里
بارتلا كەنت كومىتېتى	巴热特拉村委会
شاڭ مەھەللە	乡买里
پاختەك مەھەللە	帕合特克买里
كۇتىۋال مەھەللە	库提瓦勒买里
بورچى كەنت كومىتېتى	包日其村委会
ناغرا مەھەللە	纳格拉买里
كوچۇك مەھەللە	库求克买里
گورا كەنت كومىتېتى	古热村委会
قاپاق ئايمىقى	喀帕克阿依马克
خالتا ئايمىقى	哈勒塔阿依马克
شائايمىقى	夏阿依马克
بازاربويى كەنت كومىتېتى	巴扎布依村委会
بېگىملا مەھەللە	比盖木拉买里
گورا مەھەللە	古热买里
توخۇلا كەنت كومىتېتى	托胡拉村委会
سوزماق مەھەللە	索孜马克买里
يېڭىباغ كەنت كومىتېتى	英巴格村委会
پاكار مەھەللە	帕喀尔买里
تەلپەك مەھەللە	特勒派克买里
قاراتام كەنت كومىتېتى	喀拉塔木村委会

www.uyghurkitap.com

قالماق مەھەللە	喀勒马克买里
گوش مەھەللە	果什买里
قۇلاق مەھەللە	库拉克买里
تېكە مەھەللە	铁克买里

زاۋا يېزىسى 扎瓦乡

زاۋا يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئاقساراي، سايباغ، ئۈرچى، كۆيا يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°38′ — 79°34′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°17′ — 37°10′ قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1315 — 1350 مېتىر. زېمىنى جەنۇبتىن شىمالغا 14 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە 5.5 كىلومېتىر. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى خوتەن - قەشقەر تاشيول بويىغا جايلاشقان بولۇپ، 10 مىڭ 534 ئائىلە — 45 مىڭ 485 نوپۇسقا ئىگە. تەۋەلىكىدە 34 كەنت كومىتېتى، 161 مەھەللە گۇرۇپپىسى بار. ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان مۇساپىسى 11 كىلومېتىر كېلىدۇ.

قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە زاۋا مىڭلىكى خوتەننىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدىكى جاي بولۇپ، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئورگانلار قۇرۇلغان ھەم خوتەننىڭ دەرۋازىسى بولغان. 1937 - يىلىدىن كېيىن قاراقاش ناھىيىسىنىڭ 6 - رايونى ۋە 8 - رايونىنىڭ بىر قىسمى بولغان. 1944 - يىلدىن كېيىن «قاتناش يېزىسى» «باي يېزىسى» ۋە «ئىلگىرىلەش يېزىسى» غا ئايرىلدى. 1948 - يىلى «قاتناش يېزىسى»، ئازادلىقتىن كېيىن 4 - رايون بولۇپ، يار بېشى، قۇمئېرىق، باشاقچى، ئۆتەڭ، باشئۈرچى، ئۈرچى، جايتېرەكتىن ئىبارەت يەتتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.

1958 - يىلى 3 - ۋە 4 - رايون بىرلەشتۈرۈلۈپ «جىددىي ئىلگىرىلەش» كوممۇنىسى قۇرۇلدى (1962 - يىلى ئەسلىدىكى 3 - رايون بۆلۈنۈپ «ئالغا» كوممۇنىسى قۇرۇلدى). 1978 - يىلى زاۋا

كوممۇنىسى، 1984 - يىلى زاۋا يېزىسى دەپ ئاتالدى.

زاۋا توغرىسىدا تارىخىي مەنبەلەر ۋە خەلق ئارىسىدىكى بىر قىسىم رىۋايەتلەردىن مەلۇم بولۇشىچە: قەدىمكى ئىران شاھزادىسى سىياۋۇش كېرىيە دۆلىتىگە كېلىپ پادىشاھ ئابدۇللا شاپۇرغا كۈيئوغۇل بولغان ھەم كېرىيە دۆلىتىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى باشقۇرغانىكەن. قەدىمكى ئىراندىن كەلگەن زاۋار ئىسىملىك بىر كىشى سىياۋۇشنىڭ يۇرت باشقۇرۇشىغا ۋە بۇ يەردە ئۆستەڭ قېزىشىغا ھەمكارلاشقانىكەن. بۇ كىشىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ئۆستەڭنى ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن «زاۋار» دەپ ئاتاشقانىكەن. بۈگۈنكى زاۋا دېگەن يەر نامى ئەنە شۇ «زاۋار» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققانىكەن.

بەزى كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: زاۋا دېگەن سۆز — چەت، ياقا، بۇرجەك دېگەن مەنىدىكى «زابا» (ئەرەبچە) دېگەن سۆزدىن تىلىمىزغا ئۆزلەشكەن تەلەپپۇز ئىكەن. ئېنىقكى «زاۋا» سۆزى قەدىمكى خوتەن تىلىدا «زاۋيا» «زابا» دېيىلىپ، «خىلۋەت جاي»، «خانىقا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن، ۋەتەنپەرۋەر لىن زېشۈي شىنجاڭغا سۈرگۈن قىلىنىپ، شىنجاڭنى ئايلىنىش سەپىرىدە زاۋادا ئىككى كېچە قونغان ۋە خاتىرىسىگە: «زاۋانىڭ تېرەكلىرى يىراقتىن كۆرۈنىدۇ. ئادەملىرى ئېگىز بوي ۋە چېلىشخۇمار، تۇپرىقى يۇمشاق» دەپ يازغان.

ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر شائىرى تەجەللىنىڭ بۇ يۇرتقا كېلىشۋاتقاندىلىقىنى ئاڭلاپ قاراقاشنىڭ ئالىم - ئۆلىمالىرىدىن ئون نەچچە كىشى ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن زاۋىغا چىقىپتۇ. شۇ يەردە بولغان بىر قېتىملىق مۇتالىئەدە باشقىلار ئۇنى شېئىر ئوقۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىپتۇ. تەجەللى ئوقۇغان شېئىرىدا:

«ئۇندا دەردلەرگە دەۋا بار بۇندا ھاجەتلەر راۋا،
ياخشىراقتۇر بەلىخ، بۇخارادىن زاۋا.»

دېگەن مىسرالارمۇ بار ئىكەن.

زاۋا يېزىسىنىڭ يەر شەكلى جەنۇبتىن شىمالغا قىيسايغان بولۇپ، جەنۇبىي قىسمى ئېگىز - پەس. تۇپراق قاتلىمى بىر قەدەر نېپىز، يەر ئاستى سۇ ئورنى تۆۋەن. شىمالىي قىسمى تۈز، تۇپراق قاتلىمى

www.uyghurkitap.com

قىلىن، لېكىن يەر ئاستى سۇ ئورنى بىر قەدەر ئېگىز، تۇپراقنىڭ ئىككىلەمچى شورلىشىشى كۆپرەك. 1 - ئايدىكى تېمپېراتۇرىسى 6.3℃-، 7 - ئايدىكى تېمپېراتۇرىسى 27.6℃ بولۇپ، ئوتتۇرىچە يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا. يىللىق ئوتتۇرىچە پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2239 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، قىرورسىز مەزگىلى 190 كۈن ئەتراپىدا. تەبىئىي شارائىتى بىر قەدەر ياخشى، قۇياش نۇرى يېتەرلىك، ئىسسىقلىق مەنبەسى مول، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا مۇۋاپىق كېلىدۇ، تېرىلغۇ كۆلىمى 52 مىڭ 710 مو. بۇ يېزىدا ئاساسلىق بۇغداي، كۆممىقوناق، كېۋەز، مايلىق دان، قوغۇن - تاۋۇز تېرىلىشتىن سىرت، يەنە ئۈجمە ئۆستۈرۈپ پىلە ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

زاۋا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县扎瓦乡行政村和自然村名称

قوقان كەنت كومىتېتى	阔坎村委会
قوقان مەھەللە	阔坎买里
ياربېشى كەنت كومىتېتى	亚贝希村委会
ياربېشى مەھەللە	亚贝希买里
شاخلىق كەنت كومىتېتى	夏赫勒克村委会
ئېگىز ئېرىق كەنت كومىتېتى	依格孜艾日克村委会
تۇلكە ئۆۋىسى	吐勒开奥维斯
لەڭگەر كەنت كومىتېتى	兰干村委会
لەڭگەر مەھەللە	兰干买里
شەھىدان كەنت كومىتېتى	谢依旦村委会
تىغۋەن مەھەللە	特格万买里
توغراقمازار كەنت كومىتېتى	托格拉克麻扎村委会
جىگدە ئېرىق مەھەللە	吉格代艾日克买里
قۇمئېرىق كەنت كومىتېتى	库木艾日克村委会

تۆۋەن لەڭگەر مەھەللە	托万兰干买里
ساينۇغوچ كەنت كومىتېتى	萨依奴呼其村委会
ساينۇغوچ مەھەللە	萨依奴呼其买里
مىلا مەھەللە	米拉买里
كۆتەمە كەنت كومىتېتى	库台玛村委会
كۆتەمەئېرىق مەھەللە	库台玛艾日克买里
زاۋا كەنت كومىتېتى	扎瓦村委会
شورلۇقئېرىق كەنت كومىتېتى	硝尔鲁克艾日克村委会
كوتەكئېرىق كەنت كومىتېتى	库台克艾日克村委会
كوتەكئېرىق مەھەللە	库台克艾日克买里
هويلا ئېرىق كەنت كومىتېتى	霍依拉艾日克村委会
لەڭگەر ئېرىق مەھەللە	兰干艾日克买里
ئاراغول كەنت كومىتېتى	阿热果勒村委会
ئاراغول مەھەللە	阿热果勒买里
باشاقچى كەنت كومىتېتى	巴夏克齐村委会
كىچىك ماندا	克其克芒达
كولئېرىق كەنت كومىتېتى	库勒艾日克村委会
زەدەك ئېرىق	孜代克艾日克
بۇغدايئېرىق كەنت كومىتېتى	博格达依艾日克村委会
دۆڭئېرىق	墩艾日克
خېنى كەنت كومىتېتى	赫尼村委会
تېرەكئايلا كەنت كومىتېتى	铁热克阿依拉村委会
تېرەكئايلا مەھەللە	铁热克阿依拉买里
ئۆتەڭ كەنت كومىتېتى	吾堂村委会
ئۆتەڭ مەھەللە	吾堂买里
ئۈجمە ئايلا كەنت كومىتېتى	玉吉买阿依拉村委会
ئۈجمە ئايلا مەھەللە	玉吉买阿依拉买里
يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	英吾斯塘村委会
لەڭگەر مەھەللە	兰干买里
مازار ئايلا كەنت كومىتېتى	麻扎阿依拉村委会

www.uyghurkitap.com

麻扎阿依拉买里	مازار ئايلا مەھەللە
加依铁热克村委会	جايتېرەك كەنت كومىتېتى
铁热克艾日克买里	تېرەكئېرىق مەھەللە
喀拉买里	كالا مەھەللە
托盖买里	تۆگە مەھەللە
托盖托格拉克村委会	تۆگىتوغراق كەنت كومىتېتى
博克买里	بوك مەھەللە
托盖托格拉克买里	تۆگىتوغراق مەھەللە
吉也克买里	جىيەك مەھەللە
乔坎吉勒尕村委会	چوكانجىلغا كەنت كومىتېتى
奥尔太克买里	غۇرتەك مەھەللە
乔坎吉勒尕买里	چوكانجىلغا مەھەللە
巴什乌尔其村委会	باش ئۇرچى كەنت كومىتېتى
墩艾日克买里	دۆڭئېرىق مەھەللە
喀哈纳买里	كارخانا مەھەللە
布勒买买里	بۇلۇمە مەھەللە
沙布隆买里	سابۇلۇڭ مەھەللە
托甫恰村委会	توپچا كەنت كومىتېتى
托甫恰买里	توپچا مەھەللە
胡木旦村委会	خۇمدان كەنت كومىتېتى
帕藏买里	پازاك مەھەللە
朱如甫开什买里	جورۇپكەش مەھەللە
巴当买里	باداڭ مەھەللە
塔坎纳买里	تاكان مەھەللە
吾尔其村委会	ئۇرچى كەنت كومىتېتى
奎牙买里	كۇيا مەھەللە
巴拉木苏依村委会	بارامسۇيى كەنت كومىتېتى
巴拉木苏依买里	بارامسۇيى مەھەللە
喀什博依村委会	قاشبۇيى كەنت كومىتېتى
喀克勒克买里	قاقلىق مەھەللە

ئاقساراي يېزىسى 阿克萨拉依乡

ئاقساراي يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، غەربتىن شەرققە كەڭلىكى بەش كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر، ئومۇمىي دائىرىسى 60 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالىدا ماڭلاي، كۇيا، غەربتە زاۋا، غەربىي جەنۇبتا سايباغ، شەرقتە جاھانباغ يېزىلىرى بىلەن ۋە قاراقاش دەرياسى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ. ناھىيە بازىرىغا 13 كىلومېتىر كېلىدۇ. 6542 ئائىلە — 24 مىڭ 106 نوپۇسقا ئىگە بۇ يېزىنىڭ تەۋەلىكىدە 23 كەنت كومىتېتى، 98 مەمۇرىي مەھەللە گۇرۇپپىسى بار.

ئاقساراي يېزىسىنىڭ زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°43′ - 79°34′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°13′ - 37°05′ قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1335 - 1400 مېتىر بولۇپ، يەر يۈزىنىڭ جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس. شىمالىي قىسمى كەڭ، جەنۇبىي قىسمى تار بولۇپ، تەتۈر ئۇچبۇلۇڭ شەكلىگە ئوخشايدۇ.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى ئاربباغ كەنتىگە جايلاشقان بولسىمۇ، نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان يىراق - يېقىنلارغا تونۇلغان مەشھۇر يۇرت ئاقسارايىنىڭ نامى بۇ يېزىنىڭ ئىسمى قىلىنغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىلگىرى بۇ يەر بىر جەزىرە بولۇپ، «ئاقساي» (گىياھ ئۈنمەيدىغان يەر) دەپ ئاتالغان. كېيىن كىشىلەر بىر - بىرلەپ ئولتۇراقلىشىپ ئاۋاتلاشقان ھەمدە ھازىرقى بوستانلىققا ئايلانغان. كىشىلەر بۇ يەردە ئايۋان - سارايلىق ئۆيلەرنى سالغان ھەمدە بۇ يەرنىڭ جاپالىق ئۆتمۈشىنى نەزەردە تۇتۇپ «ئاقساراي» دەپ ئاتاشقان.

بۇ يېزىنىڭ دائىرىسى 1920 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرام-

www.uyghurkitap.com

سۈيى مەڭلىكىگە تەۋە بولۇپ، 1936 - يىلىدىن كېيىن كۆپ قىسمى 1 - رايونغا، ئاز بىر قىسمى 6 - رايونغا تەۋە بولدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن ئاساسىي قىسمى «پەزىلەت» يېزىسىغا، كىچىك بىر قىسمى «مولچىلىق» يېزىسىغا تەۋە بولدى. 1948 - يىلى بىرلىككە كېلىپ «پەزىلەت» يېزىسى بولدى. 1950 - يىلىدىن كېيىن 2 - رايون بولۇپ، ئاقساراي، چوناقلا، ئېلىشبېشى، گۈلباغ، قۇمباغدىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. 1956 - يىلى 1 - رايوندىن ئىشقىلا، 11 - رايوندىن ئۆزۈنئېرىق 2 - رايونغا تەۋە قىلىپ سەككىز يېزىغا كۆپەيگەن. 1958 - يىلى «سەكرەش» كوممۇنىسى، 1978 - يىلى «ئاقساراي» كوممۇنىسى، 1984 - يىلىدىن ئېتىبارەن «ئاقساراي يېزىسى» دەپ ئاتالدى.

بەھرامسۈيى، ماكۇي، كۇيا، زاۋا ئۆستەڭلىرىنىڭ بۇ يېزا دائىرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەنلىكى، بۇ يېزىنىڭ ئېتىز - ئېرىقلارنى پىلانلاش، رەتلەش ئىشلىرىغا بەلگىلىك ئوڭۇشسىزلىقلارنى كەلتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمگەكچان ئاقساراي خەلقى ئېتىزلىقلارنى سالالاشتۇرۇش، سۇغىرىشنى يۈرۈشلەشتۈرۈش بىلەن يىلمۇ يىل شۇغۇللىنىپ، سۇ مەنبەسى مول بولغان پايدىلىق ئىمكانىيەتنى ياراتتى.

ئاقساراي يېزىسىنىڭ تۇپرىقى لاتقىلاشقان تۇپراق بولۇپ، 25 مىڭ 686 مو ئەتراپىدىكى تېرىلغۇ يەرنىڭ شەرقىي شىمالى قىسمى شالىلىق. بۇ يەرنىڭ كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق تىپىدىكى ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق رايونغا تەۋە. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.44℃، ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، قىرووسىز مەزگىلى 190 كۈن ئەتراپىدا. بۇ يېزىنىڭ تەبىئىي يېزا ئىگىلىك مۇھىتى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى باشقا يېزىلارغا يەتمەيدۇ، بىراق يېقىنقى يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان يېزا ئىگىلىك مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشىنىڭ زور قەدەمدە ئېلىپ بېرىلىشى بىلەن، شارائىتىدا زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، يەرلىرى تەپتەكشى، ئورمانلىرى بۇك - باراقسان، ئېرىق - ئۆستەڭلىرى يۈرۈشلەشكەن مەنزىرە ۋۇجۇدقا

كەلدى. بىر ئەسىرگە يېقىن تارىخقا ئىگە داڭدار «قەدىمىي چىنار» دەرىخى مۇشۇ يېزىنىڭ گۈلباغ كەنتىدە. بۇ دەرەخنىڭ ئېگىزلىكى 30 مېتىر، بۇ دەرەخ ھازىرمۇ شاخلاپ باراقسانلىشىۋاتىدۇ ھەمدە چىنارنى مەركەز قىلغان ساياھەت باغچىسى بەرپا قىلىنىپ، ئۆزگىچە ساياھەت مەنزىرىسى شەكىللەندى.

ئاقساراي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县阿克萨拉依乡行政村和自然村名称

ئاراباغ مەھەللە	阿热巴格买里
ئېلىشبېشى كەنت كومىتېتى	艾力什贝希村委会
ساقال ئايمىقى	萨喀勒阿马克
باش ئاراغول كەنت كومىتېتى	巴什阿热果勒村委会
تەلپەك مەھەللە	塔勒帕克买里
ئارامازار كەنت كومىتېتى	阿热麻扎村委会
سۆگەتئېرىق	苏格特艾日克买里
ئۇجمىلىك كەنت كومىتېتى	玉吉米力克村委会
خارەت مەھەللە	哈热提买里
تاقايلا كەنت كومىتېتى	塔喀依拉村委会
تاقايلا مەھەللە	塔喀依拉买里
تۆۋەن چولاقلا كەنت كومىتېتى	托万乔拉克拉村委会
چولاقلا مەھەللە	乔拉克拉买里
كەتمە كەنت كومىتېتى	开特麦村委会
كەتمە مەھەللە	开特麦买里
گولدە مەھەللە	古勒代买里
باغئېرىق كەنت كومىتېتى	巴格艾日克村委会
گۈلباغ كەنت كومىتېتى	古勒巴格村委会

www.uygurkitap.com

چىنار تۈۋى	其那吐维买里
هالۇئېرىق كەنت كومىتېتى	阿鲁艾日克村委会
خەلپە مەھەللە	海力派买里
ئاراباغ كەنت كومىتېتى	阿热巴格村委会
كىتىكلا كەنت كومىتېتى	克提克拉村委会
خالتا مەھەللە	哈勒塔买里
ساقال مەھەللە	萨喀勒买里
باش ئىشتاچى كەنت كومىتېتى	巴什依希塔其村委会
ئارىش مەھەللە	阿热希买里
گوش مەھەللە	果什买里
ئاياغ ئىشتاچى كەنت كومىتېتى	阿亚格依希塔其村委会
پاراچ مەھەللە	帕热其买里
ئۇزۇنئېرىق كەنت كومىتېتى	乌尊艾日克村委会
سېرىق مەھەللە	色日克买里
باش توقاچلا كەنت كومىتېتى	巴什吐喀其拉村委会
توقاچلا كەنت كومىتېتى	吐喀其拉村委会
توكار مەھەللە	托喀买里
باشقۇمباغ كەنت كومىتېتى	巴什库木巴格村委会
باراق مەھەللە	帕热克买里
ئاياغقۇمباغ كەنت كومىتېتى	阿亚格库木巴格村委会
كۆل مەھەللە	库勒买里
توپاق مەھەللە	托帕克买里
گۇش مەھەللە	果直买里
باشجىلغا كەنت كومىتېتى	巴什吉勒尕村委会
كۇمە ئايمىقى	库买阿依马克
ئاياغجىلغا كەنت كومىتېتى	阿亚格吉勒尕村委会
خامان ئايمىقى	哈芒阿依马克
تەلۋە كەنت كومىتېتى	台力外村委会

شائايمىقى	夏阿依马克
ماتاڭ ئايمىقى	麻糖阿依马克
يېكچى ئايمىقى	依克其阿依马克
دولان ئايمىقى	多兰阿依玛克
ھالۇ ئايمىقى	阿鲁阿依马克
قاقچى ئايمىقى	喀克其阿依马克
توغرا ئايمىقى	托格热阿依马克

جاھانباغ يېزىسى 加汗巴格乡

شەرقتىن غەربكە بەش كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا 15 كىلومېتىر سوزۇلغان بۇ يېزا شىمالدا قاراقاش بازىرى، غەربتە توخۇلا ۋە ئاقساراي يېزىلىرى بىلەن، جەنۇبتا ھەم شەرقتە قاراقاش دەرياسى بىلەن ياندىشىپ تۇرىدۇ، قاراقاش ناھىيە بازىرىنىڭ توققۇز كىلومېتىر جەنۇبىدا. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°44′ — 79°41′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°15′ — 37°06′ قا توغرا كېلىدۇ.

بۇ يەرلەر 1900 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە، 1930 - يىللىرى يۇقىرى بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1940 - يىللىرى 1 - رايوننىڭ داراسكال، ئىشقىلا كەنتلىرىنىڭ دائىرىسىدە بولدى. 1950 - يىلىنىڭ ئالدىدا «مولچىلىق» ۋە «پەزىلەت» يېزىلىرىغا تەۋە بولدى. 1956 - يىلىغىچە دۆڭداراسكال، داراسكال، ئىشقىلا، ئىشتاچى، ئېلىشبېشى يېزىلىرى دەپ ئاتالدى. 1958 - يىلىدىن كېيىن باش تەرەپلىرى «جىددىي ئىلگىرىلەش»، ئاياغ تەرەپلىرى «يۇقىرى ئۆرلەش» كوممۇنىسىغا تەۋە بولدى. باش تەرەپلىرى 1962 - يىلىدىن كېيىن «ئالغا» كوممۇنىسىغا، 1978 - يىلىدىن كېيىن ئاقساراي كوممۇنىسىغا تەۋە بولدى. 1984 - يىلى ئاقساراي ۋە توخۇلا يېزىلىرىدىن بۆلۈنۈپ ھازىرقى دائىرىسىدە جاھانباغ يېزىسى قۇرۇلدى.

جاھانباغ يېزىسىدا 5803 ئائىلە — 22 مىڭ 196 نوپۇس بو-

لۇپ، تەۋەلىكى 20 مەمۇرىي كەنت، 90 مەھەللە گۇرۇپپىسىغا ئايرىلـ.
غان. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 27 مىڭ 123 موسى تېرىم يەرنى
تەشكىل قىلىدۇ. بۇ يېزا تىنما بەلۋاغىنىڭ ئوتتۇرا ـ تۆۋەن قىسمىدىكى
لاتقىلىقنىڭ لېۋىگە جايلاشقان بولۇپ، تۇپرىقى قۇم ـ تاش ئارىلاش،
شورلاشقان شاللىق تۇپراقتىن ئىبارەت. ئاز بىر قىسمى سۇغىرىلىدۇ.
كىلىماتى ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق كىلىماتىغا كىرىدۇ. يەر
شەكلى تەكشى، سۇ مەنبەسى مول، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.6℃،
ئوتتۇرىچە يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا،
قىروسىز مەزگىلى 180 كۈن ئەتراپىدا، شال تېرىشقا مۇۋاپىق كېلىـ
دۇ.

جاھانباغ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县加汗巴格乡行政村和自然村名称

دۇڭباغ كەنت كومىتېتى	墩巴格村委会
دۇڭباغ مەھەللە	墩巴格买里
چۇناقلا كەنت كومىتېتى	求那克拉村委会
چاقار كەنت كومىتېتى	恰喀尔村委会
كۆچا بوي	库恰博依
قۇمبويى	库木博依
ئايماق كەنت كومىتېتى	阿依玛克村委会
ئايماق مەھەللە	阿依玛克买里
ھالۇ ئايلا	阿鲁阿依拉
چىغلىق ھالۇ	其格勒克阿鲁
ئاياغئايماق	阿亚格阿依马克
ئاقساراي كەنت كومىتېتى	阿克萨拉依村委会
توڭگۇز ئايمىقى	通古孜阿依玛克
ئىلەكبويى	伊来克布依
دۆڭئېرىق كەنت كومىتېتى	墩艾日克村委会

墩买里	دۆڭمەھەللە
加汗巴格村委会	جاھانباغ كەنت كومىتېتى
库拉买里	كۆلا مەھەللە
萨得拉其买里	ساتىراش مەھەللە
堆外买里	دۆۋە مەھەللە
帕其喀亚什村委会	پارچە قاياش كەنت كومىتېتى
吐格曼买里	تۆگمەن مەھەللە
巴什恰尔巴格村委会	باش چارباغ كەنت كومىتېتى
包代克买里	بودەك مەھەللە
库冬买里	كۆدوڭ مەھەللە
恰尔巴格村委会	چارباغ كەنت كومىتېتى
恰帕克买里	چاپاق مەھەللە
帕合帕克买里	پاخپاق مەھەللە
冬木巴克买里	دومباق مەھەللە
墩阿热希村委会	دۆڭئارىش كەنت كومىتېتى
巴合夏阿依马克	باخشى ئايمىقى
安江阔恰	ئەنجان كوچا
科台克买里	كۆتەك مەھەللە
巴什依希克拉村委会	باش ئىشقىلا كەنت كومىتېتى
乔喀买里	چۇقا مەھەللە
依西克拉村委会	ئىشقىلا كەنت كومىتېتى
喀日阿依马克	قارىئايماق
依来克博依	ئىلەكبويى
加江阿依马克	جاجاڭ ئايمىقى
英买里	يېڭى مەھەللە
喀拉库其喀其拉村委会	قارا قۇشقاچلا كەنت كومىتېتى
其格乃克买里	چىگىنەك مەھەللە
吐喀买里	توكار مەھەللە
乔库尔买里	چوقۇر مەھەللە
托万乌尊艾日克村委会	تۆۋەن ئۈزۈنئېرىق كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com كىتاب تورى

قىچىر مەھەللە	克其尔买里
تۇقاي مەھەللە	吐喀依买里
خادا مەھەللە	哈达买里
دۆڭھويلا كەنت كومىتېتى	墩霍伊拉村委会
بېقى مەھەللە	白克买里
توپاق مەھەللە	托帕克买里
باشداراسكال كەنت كومىتېتى	巴什达拉斯喀勒村委会
ئويناق مەھەللە	吾依那克买里
دەريا بويى مەھەللە	达里亚布依
بۇلاق كەنت كومىتېتى	布拉克村委会
قارا مەھەللە	喀拉买里
داراسكال كەنت كومىتېتى	达拉斯喀勒村委会
تۆۋەنمەھەللە	托万买里
دۆڭمەھەللە	墩买里
تۆگمەنبېشى	吐格曼贝希买里
دەريابويى كەنت كومىتېتى	达里亚博依村委会
زەيچى مەھەللە	再其买里
توكار مەھەللە	托喀买里
يېڭييەر	英也尔
پوشكال مەھەللە	泡希喀勒买里

ئۈرچى يېزىسى 乌尔其乡

ئۈرچى يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە مەركىزىدىن 16.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقىي شىمال قىسمى كۇيا يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئوتتۇرىسىدىن قاراشاي ئۆستىڭى كېسىپ ئۆتىدۇ. شەرقىي جەنۇبى قىسمى زاۋا يېزىسى بىلەن قوشنا بولۇپ، شىمالىي ۋە شەرقىي شىمالى قىسمىلىرى قاراساي، ياۋا يېزىلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي

جەنۇب قىسىملىرى چېكىلىك ۋە پىيالما قۇملۇقلىرى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°34′ - 79°31′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°21′ - 37°11′ قا توغرا كېلىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا 17 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە تەخمىنەن بەش كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمىدىن تېرىلغۇ يەر 26 مىڭ 658 مونى ئىگىلەيدۇ.

«ئۇرچى» نىڭ مەنىسى «بوزيەر» دېگەنلىك بولۇپ، بۇ سۆز يەنە موڭغۇل تىلىدا «يايلاق» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە دېگۈچىلەرمۇ بار. «ئۇرچى» دېگەن بۇ نام 19 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن باشلاپ قوللىنىلغان بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈي يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. ئەينى يىللاردا بۇ يەر ئادەم ئاياغ باسمايدىغان قۇملۇق بولۇپ، خوتەننىڭ ئەمەلدارى ھاجى تۆگىلىك ھاشار توپلاپ بوستانلىقنى كېڭەيتىش يۈزىسىدىن، ھازىرقى زاۋا يېزىسىنىڭ شىمالىدىكى كەڭ كەتكەن بوز يەرلەرنى ئېچىپ، ھەممىسىگە «ئۇرچى» دەپ نام بەرگەن. چىڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە ۋە ناھىيە قۇرۇلۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدە زاۋا مىڭلىكىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان.

1958 - يىلىدىن باشلاپ بۇ جايغا «1 - ماي» (ھازىرقى قاراقاش بازىرى)، «نۇرلۇق» (ھازىرقى كۇيا يېزىسى) «سەكرەش» (ھازىرقى ئاقساراي يېزىسى)، «جىددىي ئىلگىرىلەش» (ھازىرقى زاۋا يېزىسى) كوممۇنىلىرى بىر نەچچە يۈز ئائىلىلىك دېھقانلارنى كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇپ ئۆز ئالدىغا دېھقانچىلىق مەيدانى قۇردى. 1975 - يىلى پۈتۈن دېھقانچىلىق مەيدانى بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق شاملى» كوممۇنىسى تەسىس قىلىندى. بۇ يېڭى يۇرت زاۋا يېزىسىنىڭ ئۇرچى دېگەن يېرىگە تۇتاش بولغانلىقى ھەم ئۇرچىنىڭ بىر قىسمى بۇ يېزىغا تەۋە قىلىنغانلىقتىن 1984 - يىلى بۇ يېزىغا «ئۇرچى» دەپ نام بېرىلدى.

بۇ يېزىدا 3097 ئائىلە — 15 مىڭ 480 نوپۇس بولۇپ، تەۋەلىكىدە 19 مەمۇرىي كەنت، 89 مەھەللە گۇرۇپپىسى بار.

ئۇرچى يېزىسىنىڭ تۇپراق ئۈنۈمدارلىقى تۆۋەن، تېرىلغۇ ۋاقتى قىسقا، تۇپرىقى قۇمساڭغۇ، يېزىنىڭ ئەتراپى كەڭ كەتكەن ئوتلاقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، غەربىي تەرىپىنى قۇم بارخانلىرى ئوراپ تۇرىدۇ. قۇم - بورانىنىڭ تەھدىتى زور، شورلۇق ئويمانلار كۆپ، پۈتكۈل

www.uyghurkitap.com

تۇپراقنىڭ قۇملىششى يۇقىرى، يېتىلىشى ناچار، ئۇنۇمدارلىقى تۆۋەن، ئوزۇقلۇقى كەمچىل، ئوزۇقلۇق ۋە نەملىكنى ساقلىشى ناچار، بەزى جايلارنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى بولۇپ، ئىككىلەمچى شورلىششى بىر قەدەر ئېغىر. لېكىن، «شەرق شامىلى» سۇ ئامبىرى بولغاچقا، سۇغىرىش ئەۋزەللىكى يۇقىرى، قۇرغاقچىلىقنىڭ تەھدىتى يېنىك. بۇ يېزىنىڭ 1 - ئايدىكى تېمپېراتۇرىسى 2℃- - 7℃- قىچە، 7 - ئايدىكى تېمپېراتۇرىسى 24℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 24℃-، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40℃ بولۇپ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىردىن تۆۋەن، پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2200 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 200 ـ 210 كۈنگىچە. 7 بالدىن يۇقىرى غەربىي شىمال شامىلى كۆپ چىقىدۇ. ئەڭ يۇقىرى شامال كۈچى 10 بالغا يېتىدۇ.

ئۆرچى يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县乌尔其乡行政村和自然村标准名称

قوشئاۋات	阔希阿瓦提买里
تاۋغاز كەنت كومىتېتى	塔瓦阿孜村委会
خەلپە مەھەللە	海力派买里
ئامبار بويى مەھەللە	昂巴博依买里
قويچى مەھەللە	阔依其买里
قاراقىر كەنت كومىتېتى	喀热克村委会
دۆڭمەھەللە	墩买里
شەيخمەھەللە	协依赫买里
سېرىغلىق مەھەللە	色日克勒克买里
سېرىغلىق كەنت كومىتېتى	色日克勒克村委会
قاغا مەھەللە	喀尕买里
پاتا ئېغىل كەنت كومىتېتى	帕塔艾格勒村委会
كاللەك	喀拉克买里

چوقۇ جىلغا كەنت كومىتېتى	曲库吉勒尕村委会
تۆلكە مەھەللە	吐勒开买里
توغراقئالدى كەنت كومىتېتى	托格拉克阿勒迪村委会
كالتەك مەھەللە	喀勒太克买里
مىللەتئېرىق كەنت كومىتېتى	米来提艾日克村委会
كۆلبېشى	库勒贝希买里
تاللىق مەھەللە	塔勒克买里
تاللىقباغ مەھەللە	塔勒克巴格买里
چىگە شىرەم مەھەللە	其格希热木买里
ئىسلامئاۋات كەنت كومىتېتى	斯拉木阿瓦提村委会
چاي مەھەللە	恰依买里
ئۈرچى كەنت كومىتېتى	乌尔其村委会
تارام مەھەللە	塔拉木买里
ئاۋات كەنت كومىتېتى	阿瓦提村委会
ئىسلامئاۋات مەھەللە	伊斯拉木阿瓦提买里
ئاۋات مەھەللە	阿瓦提坎特
قوشئاۋات كەنت كومىتېتى	阔什阿瓦提村委会
جىلغا مەھەللە	吉里尕买里
گۈللۈق ئۆستەڭ مەھەللە	古勒克吾斯塘买里
ئاياغ مەھەللە	阿亚格买里
زاكۆبېشى مەھەللە	闸口贝希买里
سايات	萨亚提买里
قاشبويى مەھەللە	喀什博依买里
يالغۇز ئوقار كەنت كومىتېتى	亚勒吾孜吾喀尔村委会
قاياش مەھەللە	喀亚什买里
شەھەر مەھەللە	协海尔买里
تەمبۇر مەھەللە	弹布尔买里
پەتەكلە كەنت كومىتېتى	排太克来村委会
پاختا مەھەللە	帕合塔买里
قاشبويى	喀什博依

www.uyghurkitap.com

ئارقا ئۆستەڭ مەھەللە	阿尔喀吾斯塘买里
تۆگمەنبېشى كەنت كومىتېتى	推格曼贝西村委会
چاپاق مەھەللە	恰帕克买里
شىكەر قومۇش كەنت كومىتېتى	西砍儿库木什村委会
تېرەكبوستان كەنت كومىتېتى	铁热克博斯坦村委会
كونچىلا مەھەللە	昆其拉买里
سۇپۇن مەھەللە	苏朋买里
سېغىزلىق كەنت كومىتېتى	色合孜勒克村委会
تەلپەك مەھەللە	太勒帕克买里
ياغ مەھەللە	亚格买里
ئاقتىكەن مەھەللە	阿克提坎买里
قاراڭغۇ توغراق كەنت كومىتېتى	喀良古托格拉克村委会
باغۋەن	巴格万
توكار جاڭگال	吐喀江孕勒

سايباغ يېزىسى 萨依巴格乡

سايباغ يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بو- لۇپ، ناھىيە مەركىزىگە 27 كىلومېتىر كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 7226 ئائىلە — 28 مىڭ 528 نوپۇس، 27 كەنت كومىتېتى، 177 مەھەللە گۇرۇپپىسى بار. بۇ يېزىنىڭ تاغلار ئارىسى — دەريا بويلىرىدىكى بوستانلىقلار كۆپ قىسىم زېمىنىنى ئىگىلەيدۇ. شىمال، غەربىي شىمال تەرەپلىرى ئاقساراي، زاۋا يېزىلىرى بىلەن، غەرب تەرىپى ساي - ئېدىر- لار بىلەن، جەنۇب تەرىپى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرى بىلەن، شەرق تەرىپى قاراقاش دەرياسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇن- لۇق 79°43′ - 79°36′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°08′ - 36°52′ قا توغرا كېلىدۇ. يەر شەكلى جەنۇبتىن شىمالغا قىيپاچ سوزۇلغان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1345 - 1860 مېتىر، تەكشىلىك پەرقى زور. بۇ يېزىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى «ئۇلۇغئاتا» دەريا قىنىغا

تۈتىشىدىغان يەرلىرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1861 مېتىر كې-لىدۇ.

سايباغ دېگەن ئاتالغۇ توغرىسىدا مۇنداق ئىككى خىل رىۋايەت مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە. بىر خىلى: مىلادىيە ئىلگىرى بۇ جاي بىپايان تاشلىق ساي بولۇپ، ئاھالىلەر ناھايىتى شالاڭ ئولتۇراقلاش-قانىكەن. بۇ كىشىلەر ئۆزۈن مۇددەت جاپالىق مېھنەت سىڭدۈرۈپ، سايلىقلاردا تېرىقچىلىق قىلغان ھەم ئۈزۈم، ياڭاق، ئەنجۈر، ئانار، شاپتۇل، ئۆرۈك قاتارلىق مېۋىلەرنى يېتىشتۈرگەن، سايباغ دېگەن ئاتالغۇ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىكەن. يەنە بىر خىلى: ئىسلام دىنىنى تارقاتقۇچىلار بۇ جايدا بۇددىستلار بىلەن دەھشەتلىك ئۇرۇش قىپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپ يا ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەپتۇ ياكى چېكىنمەپتۇ. ئىس-لام قوشۇنلىرى يەرلىك خەلققە باغ بىنا قىلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن ھەر خىل ئۈزۈم ئۇرۇقلىرىنى تېرىپ ياشارتىپتۇ. بىر قېتىملىق جەڭدە ئىسلام قوشۇنلىرى يېڭىلىپ، چېكىنمەكچى بوپتۇ. بىرەيلەن سەرداردىن:

— ئۈزۈم تاللىرىنى خاۋارىچىلارغا (بۇددىستلارنى دېمەكچى) قال-دۇرغىچە يۇلۇۋەتمەيلىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ، سەردار ئويلىنىۋېلىپ:

— سايۋا ئۈزۈم يېتىشتۈرمەك ئاسان ئەمەس، سايۋىنى تۈۋىدىن كېسىۋېتىڭلار. باشقا ئۈزۈم تاللىرىنى يۇلۇۋېتىڭلار، — دەپتۇ. ئەس-كەرلەر ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ. كېيىنكى يىلى ئىسلام قوشۇنلىرى بۇرۇنقىدىن بىر نەچچە ھەسسە كۆپىيىپ كېلىپ بۇ جاينى ئىگىلەپتۇ. بۇ جايدا دەسلەپتە سايۋىلىك باغ كۆزگە چېلىققانلىقتىن بۇ يەر «سايۋا باغ» دەپ ئاتىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «سايباغ» قا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇ يۇرت تاغ مىڭلىكى دەپ ئاتىلىپ خوتەننىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدا بولغانىكەن. 1927 - يىلىدىن كېيىن قاراقاش ناھىيىسىنىڭ 8 - رايونى بولدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن ھازىرقى 1 -، 2 -، 3 - ئۆچاستىكىلار (تاغلىق كەنتلەر) «خەلق يېزىسى»؛ 4 -، 5 -، 6 - ئۆچاستىكىلار (تۈزلەڭلىكلەر) «ئامانلىق يېزىسى» دېيىلىپ،

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

1948 - يىلى بۇ ئىككى يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ «خەلق يېزىسى» بولدى. 1950 - يىلىدىن كېيىن 3 - رايون بولۇپ، قوشلۇق، سايباغ، توقاييار، تۈزاقچى، ئۈچات، ئۆزۈنئارالدىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى 4 - رايون (زاۋا) بىلەن قوشۇلۇپ «جىددىي ئىلگىرىلەش» خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلدى. 1962 - يىلى ئۆز ئالدىغا ئايرىلىپ چىقىپ «ئالغا» خەلق كوممۇنىسى بولدى. 1978 - يىلى سايباغ كوممۇنىسى، 1984 - يىلى بىر ئۈچاستىكا (ئۈچ كەنت) ئايرىۋېتىلىپ سايباغ يېزىسى دەپ ئاتالدى.

سايباغ يېزىسىدىكى تاغلىق يەرلەرنىڭ 1 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى -5.8℃، 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 27.2℃ بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 9.4℃ ئەتراپىدا. ھۆل - يېغىن مىقدارى پۈتۈن ناھىيە بويىچە ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 84.7 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. ئەڭ كۆپ بولغاندا 25.3 كۈن قار ياغىدۇ. لېكىن قىروسىز مەزگىلى ئاران 160 كۈنگە يېتىدۇ. سايباغ يېزىسى غەربىي شىمال شامىلى ئېغىزىدا بولغانلىقتىن، ھەر يىلى يەتتە بالدىن يۇقىرى شامال بىر قەدەر كۆپ چىقىدۇ. ئەڭ يۇقىرى شامال كۈچى 10 بالغا يېتىدۇ. كىلىماتى ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرغاق قۇملۇق كىلىماتىغا تەۋە بولۇپ، سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى ناچار، توسالغۇ ئامىللار بىر قەدەر كۆپ. بۇ يېزا ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 29 مىڭ 490 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر.

سايباغ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县萨依巴格乡行政村和自然村名称

ئىمامى ئەپتەر بازىرى	伊玛目艾甫塔尔巴扎
ئۇلۇغئاتا كەنت كومىتېتى	乌鲁格阿塔村委会
بەكئاچما	贝克阿其玛
يىڭئاۋات كەنت كومىتېتى	英阿瓦提村委会

بوستانتوغراق كەنت كومىتېتى	博斯坦托格拉克村委会
بوستانتوغراق	博斯坦托格拉克
پوكا كەنت كومىتېتى	普喀村委会
ياغ مەھەللە	亚格买里
كۈسۈي كەنت كومىتېتى	库遂村委会
كېرىيا مەھەللە	克里亚买里
ئۈزۈنئارال كەنت كومىتېتى	乌尊阿热勒村委会
تاغار مەھەللە	塔尕尔买里
باشئۇچات كەنت كومىتېتى	巴什乌恰特村委会
يورغا مەھەللە	尧尕买里
ئۇچات كەنت كومىتېتى	乌恰特村委会
دۆڭكوچا	墩阔恰
باشتۈزاقچى كەنت كومىتېتى	巴什吐扎克其村委会
شىۋەنبويى	希万布依
شورلۇق	硝尔鲁克买里
تۈزاقچى كەنت كومىتېتى	吐扎克其村委会
بۈياق مەھەللە	布亚克买里
قۇملۇق كەنت كومىتېتى	库木勒克村委会
قۇملۇق كەنت	库木勒克坎堤
كالتەك مەھەللە	喀勒太克买里
دۇتار كەنت كومىتېتى	都塔尔村委会
گۇجان مەھەللە	古江买里
توغراسۇ كەنت كومىتېتى	托格热苏村委会
توخۇناق مەھەللە	托胡那克买里
غارال مەھەللە	阿拉勒买里
تاشلىق كەنت كومىتېتى	塔什勒克村委会
بوستان مەھەللە	博斯坦买里
تۇقاييار كەنت كومىتېتى	托喀亚村委会
شالاق مەھەللە	夏拉克买里
تاملىق كەنت كومىتېتى	塔木勒克村委会

www.uyghurkitap.com

سايىت مەھەللە	沙依提买里
قوتاز سايباغ كەنت كومىتېتى	阔塔孜萨依巴格村委会
دۆۋە سايباغ	推外萨依巴格
بوجاڭگال	坡姜尕勒
خەلپە سايباغ كەنت كومىتېتى	海力派萨依巴格村委会
خەلپە مەھەللە	海尔派买里
ئىمامى ئەپتەر كەنت كومىتېتى	伊玛目艾甫塔尔村委会
ئاياغ مەھەللە	阿亚格买里
قىشلاق كەنت كومىتېتى	克西拉克村委会
پاكار مەھەللە	帕喀尔买里
قوشلۇق كەنت كومىتېتى	阔什鲁克村委会
قاقتۇ مەھەللە	喀克托买里
تامئېغىل كەنت كومىتېتى	塔木艾格勒村委会
تاغاق مەھەللە	塔尕克买里
تاشئېغىل كەنت كومىتېتى	塔什艾格勒村委会
پور مەھەللە	泡买里
تاكان مەھەللە	塔坎买里
كامپا كەنت كومىتېتى	康帕村委会
چىغلىق كەنت كومىتېتى	其格勒克村委会
يۇمىلاق ساچقان مەھەللە	尤木拉克萨其坎
مايدىنكۆلبېشى	马依丁库勒贝希

پۇرچاقچى يېزىسى 普恰克其乡

پۇرچاقچى يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان تەكشى بوستانلىق بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى پۇرچاقچى كەنتىگە سېلىنغانلىقتىن، پۇرچاقچى يېزىسى دەپ ئاتالغان. ناھىيە مەركىزى بىلەن ئارىلىقى ئاتتە كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالدا قاراساي، غەربىي جەنۇبتا كۇيا، شەرقىي جەنۇبتا ماڭلاي، شىمال ۋە شەرقتە

تۈۋەت ۋە قويچى يېزىلىرى بىلەن، شەرقىي شىمال تەرەپتە قاراقاش بازىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ.

پۇرچاقچى يېزىسى شەرقىي ئۇزۇنلۇق '79°44 - '79°39 قا، شىمالىي كەڭلىك '37°26 - '37°16 قا توغرا كېلىدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى 35 مىڭ 750 مو كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 7679 ئائىلە — 31 مىڭ 579 نوپۇس، 28 كەنت كومىتېتى — 132 مەھەللە گۇرۇپپىسى بار.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «پۇرچاقچى» دېگەن نام ئەسلىدە پۇرچاق تېرىغۇچىلار دېگەنلىك بولۇپ، بۇ يەرنىڭ دېھقانلىرى ئىلگىرى سېرىق پۇرچاقنى كۆپ تېرىش بىلەن نام چىقارغان.

بۇ يېزا ئىلگىرى كۇيا مىڭلىكىگە تەۋە ئىدى، قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن باش كۇيا مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1937 - يىلىدىن كېيىن بىر قىسمى 3 - رايونغا، يەنە بىر قىسمى 5 - رايونغا تەۋە بولدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن «ئىشەنچ»، «باياشات»، «خاتىرجەملىك» دىن ئىبارەت ئۈچ يېزا بولدى. 1948 - يىلى «ئىشەنچ» يېزىسىغا بىرلەشتۇرۇلۇپ پۇرچاقچى، كاسا، قۇدۇقلا، تۈگمەنئېرىق، جاي، بودا، كاسا، شاخلىق كەنتلىرىنى باشقۇردى. 1950 - يىلىدىن كېيىن 9 - رايون بولۇپ قۇدۇقلا، پۇرچاقچى، باشجاي، ئاياغجاي، كاسا، تۈگمەنئېرىق يېزىلىرىنى باشقۇردى. 1956 - يىلىدىن كېيىن 8 - رايون بولۇپ، يۇقىرىدىكى ئالتە يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1958 - يىلى 9 - رايون بىلەن قوشۇلۇپ «راكېتا» كوممۇنىسى قۇرۇلدى. 1984 - يىلىدىن كېيىن پۇرچاقچى يېزىسى دەپ ئاتالدى.

پۇرچاقچى يېزىسىنىڭ ئورنى لاتقا تۇزلەڭلىككە جايلاشقان بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا. قىروسىز مەزگىلى 190 كۈن ئەتراپىدا بولۇپ، تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددىلار 0.84% كە يېتىدۇ. ماكويا ئۆستىڭى يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدۇ. بۇ يەرنىڭ تۇپرىقى مۇنبەت، سۇ مەنبەسى مول، ئاھالىسى زىچ بولۇپ، ناھىيىنىڭ ئاشلىق، پاختا، پىلە ئىشلەپچىقىرىش رايونى، شۇن-

www.uyghurkitap.com

داقلا يىراق - يېقىندا نامى بار پاختا ماكانى.

پۇرچاقچى يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县普恰克其乡行政村和自然村名称

پۇرچاقچى مەھەللە	普恰克其买里
كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى	库勒艾日克村委会
تارشا مەھەللە	塔尔夏买里
كۇراك مەھەللە	库热克买里
باش قۇدۇقلا كەنت كومىتېتى	巴什库都克拉村委会
تۇشۇك مەھەللە	吐休克买里
دۇمباق مەھەللە	冬巴克买里
شەيخ مەھەللە	协依合买里
كاللەك مەھەللە	喀勒克买里
ئالتۇنچى كەنت كومىتېتى	阿勒吞其村委会
باش پۇرچاقچى كەنت كومىتېتى	巴什普恰克其村委会
خەلپە مەھەللە	海力派买里
ئوتتۇرا پۇرچاقچى كەنت كومىتېتى	欧特拉普恰克其村委会
پادىچى مەھەللە	帕提其买里
نوختا مەھەللە	诺合塔买里
قارا مەھەللە	喀拉买里
پاڭ مەھەللە	庞买里
ئاياغ پۇرچاقچى كەنت كومىتېتى	阿亚格普恰克其村委会
ئاقساقال مەھەللە	阿克沙喀勒买里
ئەنجان مەھەللە	安江买里
دوك مەھەللە	多克买里
ئاياغ قۇدۇقلا كەنت كومىتېتى	阿亚格库都克拉村委会
يورغا مەھەللە	尧尕买里
بالداق مەھەللە	巴勒达克买里

喀沙居买巴扎村委会	كاسا جۈمە بازار كەنت كومىتېتى
喀沙居买巴扎买里	كاسا جۈمە بازار مەھەللە
恰塔克买里	چاتاق مەھەللە
托帕克买里	توپاق مەھەللە
喀勒迪买里	كالدي مەھەللە
布达村委会	بۇدا كەنت كومىتېتى
喀赞买里	قازان مەھەللە
馕依买斯买里	نان يېمەس مەھەللە
开日克买里	كەرەك مەھەللە
推格曼艾日克村委会	تۇگمەنئېرىق كەنت كومىتېتى
斜外提买里	شەرۋەت مەھەللە
塔孜买里	تاز مەھەللە
吐格曼艾日克买里	تۇگمەنئېرىق مەھەللە
恰盘可其	چاپان كۇچا
喀勒帕克买里	قالپاق مەھەللە
塔尕尔买里	تاغار مەھەللە
巴什亚尕其村委会	باش ياغاچچى كەنت كومىتېتى
喀万买里	قاۋان مەھەللە
吐休克买里	تۆشۈك مەھەللە
木休克买里	مۇشۇك مەھەللە
喀勒台克买里	كالتەك مەھەللە
欧特拉亚尕其村委会	ئوتتۇرا ياغاچچى كەنت كومىتېتى
曲吉买里	چۇجە مەھەللە
阿亚格亚尕其村委会	ئاياغ ياغاچچى كەنت كومىتېتى
帕恰克买里	پاچاق مەھەللە
阿亚格推格曼艾日克村委会	ئاياغ تۇگمەنئېرىق كەنت كومىتېتى
库力其买里	كولىچى مەھەللە
萨让买里	ساراڭ مەھەللە
墩阿其玛村委会	دۆڭئاچما كەنت كومىتېتى
哈拉甫买里	خالاپ مەھەللە

www.uyghurkitap.com

هويلا كۆل كەنت كومىتېتى	霍依拉库勒村委会
مايمۇنچى مەھەللە	玛依蒙其买里
دۆڭ مەھەللە كەنت كومىتېتى	墩买里村委会
پوچى مەھەللە	泡其买里
دۆندەك مەھەللە	墩代克买里
دۆڭجايسۇ	墩加依苏
باشجاي كەنت كومىتېتى	巴什加依村委会
چوناي مەھەللە	曲那依买里
ئاياغجاي كەنت كومىتېتى	阿亚格加依村委会
كۆتەك مەھەللە	库台克买里
بودا شاخلىق كەنت كومىتېتى	布达夏力克村委会
چالۇ مەھەللە	恰鲁买里
كاساشاخلىق كەنت كومىتېتى	喀沙夏赫勒克村委会
لىڭ مەھەللە	冷买里
يېڭىكۆل كەنت كومىتېتى	英库勒村委会
ئالتە ئۆي مەھەللە	阿勒台乌依买里
ئۆجمىلىك كەنت كومىتېتى	玉吉米力克村委会
چەندۆڭ كەنت كومىتېتى	前墩村委会
چالۇ مەھەللە	恰鲁买里
باشچەندۆڭ كەنت كومىتېتى	巴什前墩村委会
چەندۆڭ مەھەللە	前墩买里
ئاياغ چەندۆڭ كەنت كومىتېتى	阿亚克前墩村委会
باش ئۆيكۆل كەنت كومىتېتى	巴什奥依库勒村委会
گۈلىستان مەھەللە	古鲁斯坦买里
ئوتتۇرا ئۆيكۆل كەنت كومىتېتى	欧特拉奥依库勒村委会
ئاياغ ئۆيكۆل كەنت كومىتېتى	阿亚格奥依库勒村委会
ئۆيكۆل مەھەللە	奥依库勒买里

ماڭلاي يېزىسى 芒来乡

ماڭلاي يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ مەركىزىنى قىسمىغا

جايلاشقان تۈزلەڭ بوستانلىق بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ماڭ-لاي كەنتىگە جايلاشقان. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى بىلەن ئارىلىقى 4.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. 4831 ئائىلە — 20 مىڭ 724 نوپۇسى بار بۇ يېزا تەۋەلىكى 15 كەنت كومىتېتى 76 مەمۇرىي مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، زېمىنى شەرقىي ئۇ-زۇنلۇق ′43°79 - ′39°79 قا، شىمالىي كەڭلىك ′18°37 - ′15°37 قا توغرا كېلىدۇ. كۆلىمى 20 كۋادرات كىلومېتىر. «ماڭلاي» تۈر-كىي سۆز (مەنىسى پېشانە، كۆنگەي) بولۇپ، بۇ زېمىن قاراقاش بوستانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا (مەركىزىگە) توغرا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان. موڭغۇللار زامانىسىدىكى يازما مەنبەلەردە تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي قىسمىلىرى «ماڭلاي سۆيە» دەپ خاتىرىلەن-گەن.

ماڭلاي يېزىسى شەرقتە قاراقاش بازىرى، جەنۇبتا توخۇلا، غەربتە كۇيا، شىمالدا پۇرچاقچى يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 1870 - يىللىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇ جاي ماكۇي مىڭلىكىگە تەۋە ئىدى. 1919 - يىلىدىن ئېتىبارەن شەرق قىسمى قاياش مىڭلىكىگە، غەرب قىسمى ماكۇي مىڭلىكىگە تەۋە بولدى. 1937 - يىلىدىن كېيە-ىن 3 - رايونغا تەۋە بولۇپ، قاياش، ئاقتام، ئالتۇنچى، ماڭلاي، تاخسا كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن «شادلىق يېزىسى» غا ۋە «يېڭى ھايات» يېزىسىغا تەۋە بولدى. 1950 - يىلىدىن كېيىن جەنۇب قىسمى 8 - رايونغا، شىمال قىسمى 9 - رايونغا تەۋە بولدى. 1984 - يىلى قاراقاش بازىرىدىن ئالتۇنچى، ئاقتام، چىنباغ، داخان، قاياش، قاقلىق كەنتلىرى؛ پۇرچاقچى يېزىسىدىن باش قارىلا، تۆۋەن قارىلا، قۇرغۇي، بۇدۇشوق، بازار بويى، چاقار كەنتلىرى؛ توخۇلا يېزىسىدىن باش ماڭلاي، تۆۋەن ماڭ-لاي، تاخسا كەنتلىرى ئايرىپ ئېلىنىپ ماڭلاي يېزىسى تەسىس قىلىن-غان.

ماڭلاي يېزىسىنىڭ يېرى تەكشى، تۇپراق قاتلىمى قېلىن، ئاھا-لىسى زىچ، بايلىقى مول بولۇپ، يېزا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىش تارىخى ئۇزۇن. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 19 مىڭ 519 موسىنى

تىرىلىدىغان كۆلەم ئىگىلەيدۇ. كىلىماتى نۇر ۋە ئىسسىقلىققا تويۇنغان چوڭ قۇرۇقلۇق قۇرغاق مۆتىدىل بەلۋېغىغا تەۋە. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃ ئەتراپىدا، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41℃ قا يېتىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 180 كۈن ئەتراپىدا بولۇپ، ئۇنۇمدارلىقى يۇقىرى بولغان سۇغىرىلىدىغان تۇپراقتىن ئىبارەت. شورلىشىشنىڭ تەھدىتى يېنىك، كۆلىمىمۇ ئاز. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، پاختا ۋە پىلە ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

ماڭلاي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县芒来乡行政村和自然村名称

ماڭلاي كەنت كومىتېتى	芒来村委会
سېرىق مەھەللە	色日克买里
قۇچقاچ ئايمىقى	库其喀奇阿依马克
توكار ئايمىقى	托喀阿依马克
كالا ئايمىقى	喀拉阿依马克
تۆۋەن ماڭلاي كەنت كومىتېتى	托万芒来村委会
مۇشۇك ئايمىقى	木许克阿依马克
ماڭقا ئايمىقى	芒喀阿依马克
مىياڭ ئايمىقى	米秧阿依马克
خالاپ ئايمىقى	哈拉甫阿依马克
تاقسا كەنت كومىتېتى	塔克沙村委会
قاتراپ ئايماق	喀提拉甫阿衣马克
گوزە ئايماق	古再阿衣马克
توشقان ئايماق	托什坎阿依马克
ساچقان ئايماق	沙其坎阿依马克
بازاربويى كەنت كومىتېتى	巴扎博依村委会
سەيشەنبە بازار	赛先拜巴扎

喀勒塔巴扎	كالتا بازار
布都许克村委会	بودۇشۇغ كەنت كومىتېتى
木其买里	مۆچ مەھەللە
帕喀买里	پاكار مەھەللە
恰热买里	چارا مەھەللە
喀勒克买里	كاللەك مەھەللە
曲浪阿依马克	چۇراڭ ئايمىقى
恰喀尔村委会	چاقار كەنت كومىتېتى
恰喀尔买里	چاقار مەھەللە
巴什喀日拉村委会	باش قارىلا كەنت كومىتېتى
托帕克买里	توپاق مەھەللە
培黑买里	بېخ مەھەللە
喀拉艾日克	قارا ئېرىق
格勒代买里	گولدە مەھەللە
库热克买里	كۇراك مەھەللە
阿亚格喀日拉村委会	ئاياغ قارىلا كەنت كومىتېتى
拉甫买里	لاپ مەھەللە
丘喀买里	چۇقا مەھەللە
库尔桂村委会	قۇرغۇي كەنت كومىتېتى
库尔桂买里	قۇرغۇي مەھەللە
帕克兰村委会	پاقلان كەنت كومىتېتى
帕克兰买里	پاقلان مەھەللە
其乃巴格村委会	چىنە باغ كەنت كومىتېتى
海尔派买里	خەلپە مەھەللە
阿克塔木村委会	ئاقتام كەنت كومىتېتى
格恰买里	گاچا مەھەللە
亚格其买里	ياغچى مەھەللە
纳瓦依买里	ناۋاي مەھەللە
强尕买里	چاڭگو مەھەللە
托万阿克塔木村委会	تۆۋەنئاقتام كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com

قوغاچ مەھەللە	库尕其买里
قارا مەھەللە	喀拉买里
ياغچى كەنت كومىتېتى	亚格其村委会
كوت مەھەللە	库特买里
چاقان مەھەللە	恰坎买里
قاياش كەنت كومىتېتى	喀亚什村委会
ھالۇ ئالدى مەھەللە	阿鲁阿勒迪买里
ئارىيش مەھەللە	阿里希买里
ئۈجمىلىك مەھەللە	玉吉买勒克买里
ماكوي قاقلىغ كەنت كومىتېتى	马奎喀克勒克村委会
گۈمبەز مەھەللە	拱拜孜买里
ماتاڭ مەھەللە	麻塘买里
دۆڭ مەھەللە	墩买里

قويچى يېزىسى 阔依其乡

قويچى يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى يېشىللىق بىلەن قۇملۇق گىرەلىشىپ تۇرغان تۈزلەڭلىكتۇر. بۇ يېزا غەرب ۋە جەنۇبتا پۇرچاقچى، شەرقتە تۇۋەت يېزىسى ھەم شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 14 - دېۋىزىيە 47 - تۇەنىنىڭ بىر قىسمى بىلەن، شەرقىي شىمالدا يېكيەر يېزىسى بىلەن، شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ تۇرىدۇ. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°45′ - 79°41′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°25′ - 37°19′ قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1317 ~ 1337 مېتىر كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 25 كەنت كومىتېتى، 104 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 5278 ئائىلە — 23 مىڭ 895 نوپۇس بار.

كىشىلەر: «بۇ يېزىنىڭ ھەممە يەرلىرى ئوت - چۆپلۈك يايلاق بولغانلىقى، كىشىلىرى بۇرۇندىنلا قوينى جىق بېقىشقا ئادەتلەنگەنلىكى ئۈچۈن بۇ يۇرت ‹قويچى› دەپ ئاتالغان» دېيىشىدۇ. ئەمما، «قوي-

چى» دېگەن بۇ نام زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تەلەپپۇز جەھەتتە ئۆزگە-رىش ياسىغان بولۇشى، ئەسلىسى «قوچى» — يەنى «قوچ» بولۇشى مۇمكىن. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «قوچ — قوچقار. ئوغۇزچە» (1 - توم، 421 - بەت) دەپ ئىزاھلانغان. ئەجدادلىرىمىز «قوچ» ، يەنى «قوچقار» نى ئەرلەرنىڭ ئىسمى قىلىپمۇ قوللانغان. يۇقىرىدىكى ئىككى خىل قاراش بىر- بىرىگە تولىمۇ يېقىن كېلىدۇ.

قويچى، ناھىيە قورۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ماكويا مىڭلىكىگە تەۋە بولۇپ، 1937 - يىلىدىن كېيىن 3 - رايوننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. 1944 - يىلىدىن كېيىن ئاساسىي قىسمى «مۇنبەت» يېزىسىغا، ئاز بىر قىسمى «ئىشەنچ» يېزىسىغا قاراشلىق بولدى. 1948 - يىلىدىن كېيىن «مۇنبەت» يېزىسى باشقۇردى.

1950 - يىلىدىن كېيىن 10 - رايون بولۇپ، قازاق، كۆكيار، يېڭىئۆستەڭ، تۇتلۇق، تۆۋەن تۇتلۇق، باچۇقتىن ئىبارەت ئالتە يېزىنى باشقۇردى. 1956 - يىلىدىن كېيىن 9 - رايون بولدى. 1958 - يىلى 8 - رايونغا قوشۇلۇپ «راكېتا» كوممۇنىسى بولدى. 1982 - يىلى «راكېتا» كوممۇنىسىدىن ئايرىلىپ «قويچى كوممۇنىسى» بولۇپ، 1984 - يىلىدىن باشلاپ قويچى يېزىسى دەپ ئاتالدى.

بۇ يېزىنىڭ شىمالىدىكى چىراغدۆڭ، قوشماق، سەككىز پارچە، چىلان، يېڭىگۆل قاتارلىق كەنتلەر 1960 - يىلىدىن كېيىنكى بوز يەر ئېچىش دولقۇنىدا بارلىققا كەلگەنلىكتىن، تۇپراقنىڭ سۇ ۋە ئوغۇتنى ساقلاش ئىقتىدارى ئاجىزبولسىمۇ، يىلدىن يىلغا ياخشىلىنىپ، 1995 - يىلغا كەلگەندە ئۇنۇملۇك تۇپراققا — مول ھوسۇللۇق باغ - ئېتىزلارغا ئايلاندى. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 25 مىڭ 860 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر. بۇ يەرلەرنىڭ يورۇقلۇق ۋە ئىسسىقلىق مەنبەسى مول بولۇپ، يامغۇر ئاز ياغىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، يىللىق پارغا ئايلىنىشى 2200 مىللىمېتىردىن يۇقىرى، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11℃ – 12℃ ئەتراپىدا. يىللىق قىروسىز مەزگىل 190 – 210 كۈنگىچە بولۇپ، دېھقانچىلىققا باب كېلىدۇ. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، پۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر، مايلىق دان،

www.uyghurkitap.com

قوغۇن - تاۋۇز ۋە كۆكتات تېرىلىدۇ. شىمالىي قىسمىدا چارۋىچىلىق ۋە يىلقىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش بىر قەدەر مۇۋاپىق.

قويچى يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县阔依其乡行政村和自然村名称

قويچى مەھەللە	阔依其买里
قازاق كەنت كومىتېتى	哈萨克村委会
كاساڭ مەھەللە	喀桑买里
پاتىچى مەھەللە	帕提其买里
هاللاڭ مەھەللە	阿浪买里
ئاياغقازاق كەنت كومىتېتى	阿亚格哈萨克村委会
پاخال مەھەللە	帕哈勒买里
پەتەك مەھەللە	派太克买里
سوقچى مەھەللە	苏克其买里
باخشى كەنت كومىتېتى	巴克西村委会
باخشى مەھەللە	巴克西买里
ساقال مەھەللە	萨喀勒买里
لوخان كەنت كومىتېتى	老汉村委会
لوخان مەھەللە	老汉买里
كۆكيار كەنت كومىتېتى	科克亚村委会
ئۆتەڭ مەھەللە	吾堂买里
چاڭگۇ كەنت كومىتېتى	强古村委会
چاڭگۇ مەھەللە	强古买里
يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	英吾斯塘村委会
كۇشات مەھەللە	库夏提买里
كونا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	阔纳吾斯塘村委会
گۇما مەھەللە	古玛买里
كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى	库勒艾日克村委会

再盖尔村委会	زەرگەر كەنت كومىتېتى
再盖买里	زەرگەر مەھەللە
夏哈尔村委会	شاخار كەنت كومىتېتى
夏哈尔买里	شاخار مەھەللە
吐特鲁克村委会	تۇتلۇق كەنت كومىتېتى
迪万买里	دىۋەڭ مەھەللە
艾热恰克村委会	ھەرەچاقا كەنت كومىتېتى
布朗买里	بوران مەھەللە
巴丘克村委会	بارچۇق كەنت كومىتېتى
亚格其买里	ياغچى مەھەللە
夏普克村委会	شاپۇق كەنت كومىتېتى
来来克买里	لەلەك مەھەللە
孜瓦村委会	زىۋا كەنت كومىتېتى
恰木古买里	چامغۇر مەھەللە
墩艾日克村委会	دۆڭئېرىق كەنت كومىتېتى
帕勒瓦什买里	پالۋاش مەھەللە
阔希马克村委会	قوشماق كەنت كومىتېتى
阔希马克买里	قوشماق مەھەللە
沙达克村委会	ساداق كەنت كومىتېتى
博尕孜买里	بوغاز مەھەللە
阿亚格赛克孜帕且村委会	ئاياغ سەككىز پارچە كەنت كومىتېتى
其朗村委会	چىلان كەنت كومىتېتى
英古勒村委会	يېڭىگۆل كەنت كومىتېتى
哈拉甫买里	خالاپ مەھەللە

ياۋا يېزىسى 雅瓦乡

بۇ يېزا قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە مەركىزى بىلەن ئارىلىقى 25 كىلومېتىر كېلىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

جەنۇب تەرىپى ئۇرچى، شەرق تەرىپى قاراساي، غەرب تەرىپى چىگىلىك چۆللۈكى ئارقىلىق گۇما ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىپ، شىمال تەرد-پى تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدۇ. زېمىنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق ′79°80 – ′79°34 قا، شىمالىي كەڭلىك ′37°35 – ′37°20 قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 1286 – 1317 مېتىر ئېگىز. تەۋەلىكىدە 22 كەنت كومىتېتى، 111 مەھەللە، 5651 ئائىلە — 29 مىڭ 134 نوپۇس بار.

نەچچە يۈز يىللار بۇرۇنقى ياۋا ئۆستىڭى قاراقاش دەرياسىنىڭ تاشقىنىدىن ھاسىل بولغان بىر ئېقىن ئىدى. ئېقىننىڭ ئىككى تەرد-پىدىكى مۇنبەت تۇپراقتا ئوت - چۆپلەر قويۇق ئۆسكەن بولۇپ، ياۋايى ھايۋانات، ئۇچار قۇشلار كۆپ ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ جايلار «ياۋا» دەپ ئاتالغانىدى.

مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «ياۋا» بىر خىل چېقىر تىكەننىڭ نامى دېيىلگەن. قارىغاندا «ياۋا» سۆزى ساك (سوغ-دى) تىلى ياكى پراكرىت تىلى بولسا كېرەك.

1919 - يىلىدىن كېيىن ياۋا ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولغان. 1937 - يىلىدىن كېيىن 7 - رايون، 1944 - يىلىدىن كېيىن ئىككى يېزا (ئۇيغۇر يېڭى يېزىسى، مۇستەقىل يې-زا)، 1948 - يىلىدىن كېيىن «نۇرلۇق» يېزىسى بولدى. ئازادلىق-تىن كېيىن 7 - رايون بولۇپ مىڭمو، باشئاۋات، چارشەنبە بازار، چېلەك، بۇلاق يېزىلىرىنى باشقۇردى. 1956 - يىلىدىن كېيىن 5 - رايون بولدى. 1958 - يىلى 6 - رايونغا (قاراسايغا) قوشۇلۇپ «قىزىلبايراق» كوممۇنىسى بولدى. 1962 - يىلى ئۆز ئالدىغا «قىزىل يۇلتۇز» كوممۇنىسى بولدى. 1978 - يىلد-دىن كېيىن ياۋا كوممۇنىسى، 1984 - يىلىدىن كېيىن ياۋا يېزىسى دەپ ئاتالدى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، دېھقانچىلىقى گۈللەنگەن بۇ يېزىنىڭ تەكشى زېمىنىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 7.11℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 26.1℃- ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.3℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 25 مىللىمېتىر،

پارلىنىشى 2240 مىللىمېتىردىن يۇقىرى بولۇپ، بۇغداي، قوناق، پاختىنا قاتارلىق ئاساسلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئۆستۈرۈلىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 47 مىڭ 676 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمنى ئىگىلەيدۇ. چارۋىچىلىقى قاراقاش ناھىيىسى بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ياۋا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县雅瓦乡行政村和自然村名称

居马巴扎	جۇمە بازار
明亩村委会	مىڭمو كەنت كومىتېتى
巴什艾日克村委会	باشئېرىق كەنت كومىتېتى
迪汗买里	دېھقان مەھەللە
扎滚阿瓦提买里	زاغۇنئاۋات مەھەللە
库格达依村委会	قوغداي كەنت كومىتېتى
帕喀买里	پاكار مەھەللە
阿鲁阿衣拉村委会	ھالۇئايلا كەنت كومىتېتى
其马克买里	چىماق مەھەللە
夏合勒克坎特村委会	شاخلىق كەنتى كەنت كومىتېتى
代孜马勒买里	دەزمال مەھەللە
夏合勒克村委会	شاخلىق كەنت كومىتېتى
博斯塘买里	بوستان مەھەللە
巴什阿瓦提村委会	باشئاۋات كەنت كومىتېتى
巴克买里	باقى مەھەللە
居马巴扎村委会	جۇمە بازار كەنت كومىتېتى
塔格墩村委会	تاغدۆڭ كەنت كومىتېتى
墩买里	دۆڭمەھەللە
比合勒克村委会	بىخلىق كەنت كومىتېتى
阿瓦甫买里	ئاۋاپمەھەللە

www.uyghurkitap.com

غاراللىق كەنت كومىتېتى	阿热勒克村委会
ساراڭ مەھەللە	萨让买里
تەشەش كەنت كومىتېتى	汤先希村委会
قارا مەھەللە	喀拉买里
جايتېرەك ئېرىق كەنت كومىتېتى	加依铁热克艾日克村委会
غەزەل مەھەللە	艾则勒买里
قوشكۆۋرۈك كەنت كومىتېتى	阔什科瑞克村委会
ئۆشتە مەھەللە	于西特买里
چارشەنبە بازار كەنت كومىتېتى	恰先拜巴扎村委会
پىيالما مەھەللە	皮牙曼买里
تۆتئېغىل كەنت كومىتېتى	托特艾格勒村委会
پايپاقلا مەھەللە	帕衣怕克拉买里
چىلەك كەنت كومىتېتى	其来克村委会
چىلەك مەھەللە	其来克买里
كۆللەك كەنت كومىتېتى	库来克村委会
خالتا مەھەللە	哈勒塔买里
يىلاڭگولۇق كەنت كومىتېتى	依朗古鲁克村委会
يىلاڭگولۇق مەھەللە	依朗古鲁克买里
باغجىگدە كەنت كومىتېتى	巴格吉格代村委会
هوڭ مەھەللە	翁买里
ئاقچىغىل كەنت كومىتېتى	阿克切坎勒村委会
پاقلان مەھەللە	帕克兰买里
خۇمدان كەنت كومىتېتى	胡木丹村委会
خۇمدان مەھەللە	胡木丹买里
يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى	英阿瓦提村委会
قۇساق مەھەللە	库萨克买里

قاراساي يېزىسى 喀尔赛乡

قاراساي يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە

جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى بىلەن ناھىيە مەركىزىنىڭ ئارىلىقى 33 كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالىدا تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، باشقا تەرەپلىرى قويچى، پۇرچاقچى، كۆيا، ياۋا يېزىلىرى ھەم شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيىسى 14 - دېۋىزىيىسىنىڭ 47 - تۇەنى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. يېزىنىڭ شەكلى جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بولۇپ، خۇددى سۆگەت يوپۇرمىقىغا ئوخشايدۇ. تەۋەلىكىدە بىر بازار، 32 كەنت كومىتېتى — 158 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 9159 ئائىلە — 36 مىڭ 860 نوپۇس بار. زېمىنى شەرقىي مېرىدىئان 79°40′ - 79°33′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°34′ - 37°23′ قا توغرا كېلىدۇ.

«قاراساي» دېگەن ئاتالغۇنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مويسىپىتلەرنىڭ پىكرى بىردەك ئەمەس. بەزىلەر: «‹قارا› — چوڭ، زور، بۈيۈك، كاتتا دېگەن سۆز بولۇپ، بۇ جاينىڭ ئەسلىدە بىپايان ساي بولغانلىقىغا قارىتىلغان» دېسە، يەنە بەزىلەر: «بۇ يۇرت ئەزەلدىنلا قاراسۇ (بۇلاق سۇلىرىدىن يىغىلغان ئېقىن) بىلەن كۆكەرگەنلىكتىن، يۇرت نامىمۇ ‹قاراسۇ› دەپ ئاتالغان. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ‹قاراسۇ› دېگەن سۆز ‹قاراساي›غا ئۆزگىرىپ كەتكەن» دېيىشىدۇ.

1760 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاراقاشتا ئالتە مىڭلىك بولۇپ، ياۋا بىلەن قاراساي قوشۇلۇپ قاراساي مىڭلىكى دەپ ئاتالدى. 1919 - يىلىدىن كېيىن قاراساي ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولدى. 1937 - يىلىدىن كېيىن قاراساي، ياۋا قوشۇلۇپ 7 - رايون بولۇپ قاراساي، غازىغىل، خوشبۇلاق، خۇشئاۋات، يېڭىئاۋات، خانئاۋات، باشئاۋات كەنتلىرىنى باشقۇردى.

1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قاراساي بىلەن ياۋا بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا «خۇيمىن» بازىرى، «نۇرلۇق» يېزىسى، ئۇيغۇر يېڭى يېزىسى، مۇستەقىل يېزىدىن ئىبارەت تۆت يېزىغا بۆلۈپ باشقۇرۇلدى.

ئازادلىقتىن كېيىن ياۋا، قاراساي بىرلەشتۈرۈلۈپ ناھىيىدىكى ئون ئىككى يېزىنىڭ بىرسى — «نۇرلۇق» يېزىسى بولۇپ، تامباغ، بۇلاق، خۇشئاۋات، چېلەك، ياۋا بازىرى، باشئاۋات، ئاقئاۋات كەنتلىرىنى باشقۇردى.

www.uyghurkitap.com

1956 - يىلى قاراساي ئۆز ئالدىغا 6 - رايون بولۇپ غازنىل، شالدىراڭ، قومۇشكۆل، يېڭىئاۋات، خانئاۋات يېزىلىرىنى باشقۇردى.

1958 - يىلى ياۋنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ «قىزىلبايراق» كوممۇنىسى قۇرۇلدى. 1978 - يىلى قاراساي كوممۇنىسى، 1984 - يىلى قاراساي يېزىسى دەپ ئاتالدى. بۇ يېزىنىڭ باغ - ئېتىزلىرى يەتتىنچى - سەككىزىنچى ئايلاردىكى كەلكۈن پەسلىدىن باشقا چاغلاردا زاۋا، ئاقساراي، كۆيا يېزىلىرىنىڭ چېگرىسىدىكى «قاراساي سۇ ئامبىرى» نىڭ سۈيى بىلەن كۆكىرىپ كەلمەكتە. ئاقساراي ۋە زاۋا يېزىلىرىنىڭ باش تەرىپىدىكى بايتۇگمەن دېگەن جايدىن باشلانغان بۇلاق ۋە سىزىندى سۇ ئېقىنى «قاراساي سۇ ئامبىرى» نىڭ بىر مۇھىم سۇ مەنبەسىدۇر. بۇ سۇ ئامبىرىدىن باشلانغان قاراساي ئۆستىڭى ئىككى تەرەپتىكى نۇرغۇن بۇلاق ۋە سىزىندى سۇلارنى ئۆزىگە قوشۇپ ئاقىدۇ.

1950 - يىلى قاراساي يېزىسىدا 2780 ئائىلە — 9200 نوپۇس، 26 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى.

قاراساي يېزىسىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -26.1℃ ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.3℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 23.6 مىللىمېتىر، پارلىنىشى 2625.3 مىللىمېتىر، قىروسىز مەزگىل 190 كۈن، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 59 مىڭ 104 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر. دېھقانچىلىقى گۈللەنگەن. بۇغداي، قوناق، پاختا ۋە مايلىق دان تېرىلىدۇ. ئاھالىلار دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە قوشۇمچە ئىگىلىكلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

قاراساي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县喀尔赛乡行政村和自然村名称

قاراساي بازار	喀尔赛巴扎
ئارال كەنت كومىتېتى	阿热勒村委会
شىلان ئايمىقى	希兰阿依马克

夏勒克艾日克村委会	شاللىق ئېرىق كەنت كومىتېتى
恰奇库木买里	چاچقۇم مەھەللە
去开村委会	چۇكە كەنت كومىتېتى
塔孜买里	تاز مەھەللە
墩买里村委会	دۆڭمەھەللە كەنت كومىتېتى
康都克买里	كاندۇك مەھەللە
皮西乃什村委会	پىششنەش كەنت كومىتېتى
皮西乃什买里	پىششنەش مەھەللە
派海孜墩村委会	پەغەز دۆڭ كەنت كومىتېتى
库沙克买里	قوساق مەھەللە
塔热木村委会	تارام كەنت كومىتېتى
苏达买里	سودا مەھەللە
阔什铁热克村委会	قوشتېرەك كەنت كومىتېتى
乔喀买里	چۇقا مەھەللە
拍先拜巴扎村委会	پەيشەنبە بازار كەنت كومىتېتى
特热买里	تېرە مەھەللە
巴格其村委会	باغچى كەنت كومىتېتى
夏哈买里	شاخار مەھەللە
昆其村委会	كۆنچى كەنت كومىتېتى
昆其阿依玛克	كۆنچى ئايمىقى
布拉克村委会	بۇلاق كەنت كومىتېتى
布拉克买里	بۇلاق مەھەللە
央塔克艾格勒	يانتاق ئېغىل
艾普艾格勒买里	ھۆپۈئېغىل مەھەللە
哈塔村委会	ھاتتا كەنت كومىتېتى
哈塔买里	ھاتتا مەھەللە
尕孜艾格勒村委会	غاز ئېغىل كەنت كومىتېتى
艾吉克买里	غەجەك مەھەللە
库木什库勒村委会	قۇمۇشكۆل كەنت كومىتېتى
库如克买里	قۇيرۇق مەھەللە

www.uyghurkitap.com

پاۋانمەھەللە كەنت كومىتېتى	帕万买里村委会
پۇلۇق مەھەللە	甫鲁克买里
تېرىم كەنت كومىتېتى	特日木村委会
لەڭگەر مەھەللە	兰干买里
پۇپۇك مەھەللە	甫卜克买里
چۇقۇ ئېغىل	曲库艾格勒
توپاق ئۆلدى ئېقىن	托帕克奥勒迪艾坎
شالدىراڭ كەنت كومىتېتى	夏勒迪让村委会
مايماق مەھەللە	马依马克买里
تەتۈركۆل كەنت كومىتېتى	台吐尔库勒村委会
سوقۇچاق مەھەللە	苏库恰克买里
قويۇندۆڭ كەنت كومىتېتى	库银墩村委会
قەغەز مەھەللە	喀格孜买里
گوشقۇدۇق مەھەللە	古什库都克买里
توزلۇق ئارقا كەنت كومىتېتى	吐孜鲁克阿喀村委会
كوتەكدۆڭ مەھەللە	库台克墩买里
يولۋاسخانا كەنت كومىتېتى	尧勒瓦斯哈纳村委会
چاڭگا مەھەللە	强尕买里
جىگدە قۇدۇق كەنت كومىتېتى	吉格代库都克村委会
قالپاق مەھەللە	勒喀帕克买里
قاراڭغۇلۇق مەھەللە	喀让古鲁克买里
تەتۈركۆل مەيدان كەنت كومىتېتى	台吐尔库勒买依旦村委会
تەتۈركۆل مەھەللە	台吐尔库勒买里
ئىتتىپاق كەنت كومىتېتى	依提帕克村委会
ياندۇرما مەھەللە	央杜马买里
يۇلغۇندۆڭ كەنت كومىتېتى	尤勒滚墩村委会
يۇلغۇندۆڭ مەھەللە	尤勒滚墩买里
توكۇرجاڭگال كەنت كومىتېتى	吐喀江尕勒村委会
توكۇرجاڭگال مەھەللە	吐喀江尕勒买里
كۇچايۇلغۇن كەنت كومىتېتى	阔恰尤勒滚村委会
كۇچا يۇلغۇن مەھەللە	阔恰尤勒滚买里

ئايدىڭكۆل كەنت كومىتېتى 阿依墩库勒村委会
قاراساي كالا فېرمىسى 喀尔赛镇牛场
قاراساي باغۋەنچىلىك مەيدانى 喀尔赛园艺场

كۇيا يېزىسى 奎牙乡

كۇيا يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە مەركىزىدىن غەربىي شىمالغا 10 كىلومېتىر كېلىدۇ. زېمىنى شەرقىي مېرىدىئان 79°39′ - 79°35′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°21′ - 37°13′ قا توغرا كېلىدۇ. ئاقساراي، زاۋا، ئۇرچى، ياۋا، قاراساي، پۇرچاقچى، ماڭلاي يېزىلىرى بىلەن چېگرىداش. تەۋەلىكىدە بىر بازار، 30 كەنت كومىتېتى، 162 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 8419 ئائىلە — 38 مىڭ 565 نوپۇس بار.

تارىخىي مەنبەلەرگە قارىغاندا، مىڭ يىللار مۇقەددەم، بۇ جايلار قەدىمكى كېرىيە بەگلىكىگە تەۋە بولغانىكەن. قەدىمكى پېرسىيە (پارس) دىن كېرىيىگە كەلگەن كۇيۇر دېگەن كىشى كېرىيە پادىشاھى ئابدۇللا شاپۇرنىڭ كۇيئوغلى سىياۋۇشنىڭ بۇ يېزىدا ئۆستەڭ قېزىشىغا ياردەملەشكەنىكەن. بۇ كىشىنى ياد ئېتىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۆستەڭمۇ، ئۆستەڭنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىنا بولغان يۇرتلارمۇ «كۇيۇر» دەپ ئاتالغانىكەن. «كۇيۇر» دېگەن ئاتالغۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر تىلىغا «كۇيا» دەپ ئۆزلىشىپ قالغانىكەن. يەنە بىر ئېيتىلىشتا، «كۇيا» — «كۇي» (بازار) دېگەن سۆزنىڭ سانسكرىت تىل ئادىتى بويىچە «يا» قوشۇپ ئېيتىلىپ «كۇيا» بولۇپ قالغان، دېيىلىدۇ.

1919 - يىلىدىن بۇرۇن كۇيا مىڭلىكى (مىڭ ئۆيلۈك) قاراقاش بەگلىكىگە تەۋە بولۇپ، شۇ يىلى قاراقاش ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ئۆز ئالدىغا مىڭلىك بولغانىكەن. 1937 - يىلىدىن كېيىن 7 - رايون بولغان، 1944 - يىلىدىن كېيىن «يېڭى ھايات»، «مەڭگۈ ئامان»، «پاراۋان» يېزىلىرىغا بۆلۈنگەن. 1948 - يىلىدىن كېيىن «پاراۋان» يېزىسى بولغان، 1949 - يىلىدىن كېيىن 7 - ۋە 8 - رايون بولۇپ، ئاچچىغۆي، ھالۇ، كۇيا، پاۋان، قاراقوزۇق، ماڭلاي قاتارلىق 14 يېزىغا ئايرىلغانىكەن (ئۇ چاغدىكى

www.uyghurkitap.com

بىر يېزا چوڭراق بىر كەنتكە ياكى بىر نەچچە كىچىك كەنتكە باراۋەر ئىدى).

1956 - يىلى 7 - ۋە 8 - رايون بىرلەشتۈرۈلۈپ 7 - رايون دەپ ئاتالدى. 1958 - يىلى «نۇرلۇق» خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندا بىر قىسىم كەنت - مەھەللىلىرى چېگرىداش كوممۇنىلارغا تەۋە قىلىندى. 1984 - يىلى «كۇيا يېزىسى» غا ئۆزگەرتىلدى.

كۇيا يېزىسىنىڭ زېمىنى دېڭىز يۈزىدىن 1311 - 1340 مېتىر ئېگىز. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃ بولۇپ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 23.7℃- ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 42.7℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35.6 مىللىمېتىر، پارلىنىشى 2239.1 مىللىمېتىر، قۇياشنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە يورۇتۇش مەزگىلى 2654.6 سائەت. قىروسىز مەزگىل 190 كۈن بولۇپ، ئىككى پەسىلدە زىرائەت تېرىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 48 مىڭ 33 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر. ئىگىلىكى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان بولۇپ، قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق، پاختا، قوغۇن - تاۋۇز ئىشلەپچىقىرىش رايونى. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، شال، پاختا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان بولۇپ، ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن شاپتۇل، ئۆرۈك، نەشپۈت، قوغۇن قاتارلىقلار بار. يەرلىك ھۈنەر - سەنئەت مەھسۇلاتىدىن كۇيا پىچىقىنىڭ نامى مەشھۇر.

كۇيا يېزىسى خوتەن ۋىلايىتىدىكى تۆت چوڭ مەشرەپ تۈرىنىڭ بىرى بولغان «پېرە مەشرىپى» ئاساسلىق تارقالغان ۋە ساقلىنىپ قالغان رايون ھېسابلىنىدۇ.

كۇيا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县奎牙乡行政村和自然村名称

奎牙巴扎	كۇيا بازىرى
迪汗村委会	دېھقان كەنت كومىتېتى
喀尕阿依玛克	قاغا ئايمىقى

帕万村委会	پاۋان كەنت كومىتېتى
帕万买里	پاۋان مەھەللە
希热阿依玛克	شىرە ئايمىقى
木扎依阿依玛克	مۇزاي ئايمىقى
苏安巴村委会	سۇئامبار كەنت كومىتېتى
帕恰克买里	پاچاق مەھەللە
喀瓦阿依玛克	كاۋا ئايمىقى
得尔为西村委会	دەرۋىش كەنت كومىتېتى
托格热买里	توغرا مەھەللە
喀克勒克村委会	قاقلىق كەنت كومىتېتى
托帕克阿依玛克	توپاق ئايمىقى
喀克阿依玛克	قاق ئايمىقى
喀克勒克买里	قاقلىق مەھەللە
喀拉阔足克村委会	قاراقوزۇق كەنت كومىتېتى
尧里其买里	يولچى مەھەللە
阔什艾日克村委会	قوشئېرىق كەنت كومىتېتى
库买阿依玛克	كۇمە ئايمىقى
曲吉阿依玛克	چۇجە ئايمىقى
奎牙村委会	كۇيا كەنت كومىتېتى
托尕依买里	توغاي مەھەللە
木休克买里	مۇشۇك مەھەللە
萨亚特村委会	سايات كەنت كومىتېتى
喀拉阿依玛克	قارا ئايمىقى
其甫坎村委会	چىپقان كەنت كومىتېتى
希达克买里	شىداق مەھەللە
哈鲁村委会	ھالۇ كەنت كومىتېتى
其格代克买里	چىگىدەك مەھەللە
都先拜巴扎村委会	دۇشەنبە بازار كەنت كومىتېتى
英吉克买里	ئىنجىق مەھەللە
阿其克乌依买里	ئاچچىغئۆي مەھەللە

گۇلچى كەنت كومىتېتى	古勒其村委会
پاكار ئايمىقى	帕喀尔阿依玛克
سائايمىقى	萨阿依玛克
ئاچچىغئۆي كەنت كومىتېتى	阿其克乌依村委会
چاي مەھەللە	恰依买里
ئاتئېغىل كەنت كومىتېتى	阿特艾格勒村委会
ئېيىق مەھەللە	艾依克买里
باشقايغۇلۇق كەنت كومىتېتى	巴什喀依古鲁克村委会
قالماق مەھەللە	喀勒马克买里
پاڭسا	庞沙
ئوتتۇرا قايغۇلۇق كەنت كومىتېتى	欧特拉喀依古鲁克村委会
خاپان مەھەللە	哈盘买里
دۆڭمەھەللە	墩买里
تۆۋەنقايغۇلۇق كەنت كومىتېتى	托万喀依古鲁克村委会
توكار ئايمىقى	托喀阿依玛克
ئۆجمىلىك كەنت كومىتېتى	玉吉米力村委会
قوغاچ مەھەللە	库尕其买里
چەمەكلە كەنت كومىتېتى	且买克来村委会
پور مەھەللە	泡买里
قوش كۆۋرۈك كەنت كومىتېتى	阔什科瑞克村委会
خوندەك مەھەللە	洪代克买里
قارا مەھەللە	喀拉买里
گادۆي كەنت كومىتېتى	尕对村委会
چاپاق مەھەللە	恰帕克买里
كۆنچى مەھەللە	昆其买里
يىلۋا كەنت كومىتېتى	依勒瓦村委会
پاراڭ مەھەللە	帕朗买里
پاختەك كەنت كومىتېتى	帕合太克村委会
خارەت مەھەللە	哈热特买里
قارىلا كەنت كومىتېتى	喀热拉村委会

توكار مەھەللە	托喀买里
توپاقئاچما كەنت كومىتېتى	托帕克阿其玛村委会
دولمەھەللە	多勒买里
ئاچما كەنت كومىتېتى	阿其玛村委会
دۇۋەن مەھەللە	都万买里
ئاياغئاچما كەنت كومىتېتى	阿亚克阿其玛村委会
پالاڭ مەھەللە	帕朗买里

تۇۋەت يېزىسى 吐外特乡

تۇۋەت يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، زېمىنى شەرقىي مېرىدىئان '44°79 - '39°79 قا، شىمالىي كەڭلىك '26°37 - '16°37 قا توغرا كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1317 - 1337 مېتىر كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 21 كەنت كومىتېتى، 81 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 5373 ئائىلە — 21 مىڭ 846 نوپۇس بار.

«تۇۋەت» دېگەن سۆز ئەسلىي «تىبەت» دېگەن سۆزنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، بۇ يەردە «تۇۋەت مازار» دېگەن بىر مازار بار. مويسىپىتلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ مازارغا ئۆلۈپ كەتكەن تۇبۇتلەر دەپنە قىلىنغانىكەن. لېكىن، بۇنى يەنە ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىسپاتلاشقا توغرا كېلىدۇ.

تۇۋەت قەدىمكى دەۋرلەردە كېرىيە بەگلىكى تەۋەلىكىدىكى بىر يۇرت بولۇپ، 1900 - يىلىدىن ئىلگىرى خوتەنگە قاراشلىق قاراقاش بەگلىكىنىڭ بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولغانىكەن. 1919 - يىلىدىن كېيىن بۇ يەرنىڭ كۆپ قىسمى كۇيا مىڭلىكىگە، ئاز بىر قىسمى بەھرامسۇيى مىڭلىكىگە تەۋە بولغان. 1937 - يىلىدىن كېيىن 2 - رايون، 1944 - يىلىدىن كېيىن «كۈيۇمچان»، «ئېسىللەر»، «ئامانلىق»، «قىزىقىش» دېن ئىبارەت تۆت يېزىغا ئايرىلغان. 1948 - يىلى تۆت يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ «ئېسىللەر»، «ئامانلىق» دېگەن ئىك-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كى يېزا بولغان. 1950 - يىلىدىن كېيىن 12 - ۋە 13 - رايون بولۇپ، 1956 - يىلى بىرلەشتۈرۈلۈپ 11 - رايون دەپ ئاتالغان. 1958 - يىلى «تىنچلىق كوممۇنىسى» قۇرۇلۇپ، 1966 - يىلى «ئەلەمگە ماھىر كوممۇنىسى» دەپ؛ 1978 - يىلى «تۇۋەت كوممۇنىسى» دەپ، 1984 - يىلىدىن كېيىن «تۇۋەت يېزىسى» دەپ ئاتالغان.

يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى ئەسكى (كونا) كەنتتىكە جايلاشقان بولسىمۇ، نام - شەرىپى قەدىمدىن تارتىپ يېقىن - يىراقلارغا تارقالغان تۇۋەت كەنتىنىڭ نامى يېزىنىڭ نامى قىلىندى.

تۇۋەت يېزىسىنىڭ تۇپرىقى مۇنبەت، تۇپراق قاتلىمى قېلىن بولۇپ، كىلىماتى ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرغاق رايون كىلىماتىغا تەۋە. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 32 مىڭ 162 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 26.1℃- ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.3℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 35.2 مىللىمېتىر، پارلىنىشى 2239 مىللىمېتىردىن يۇقىرى، قىروسىز مەزگىلى 190 كۈن ئەتراپىدا. ئىسسىقلىق ۋە يورۇقلۇقى يېتەرلىك، كېچە - كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، قۇياشنىڭ يىللىق يورۇتۇش ۋاقتى 2655 سائەت ئەتراپىدا.

بۇ يەردە يەنە «ئەسكەر مازار» دېيىلىدىغان بىر مازار بولۇپ، مىلادىيە 11 - ئەسىردە ئىسلام غازاتچىلىرى شەرققە يۈرۈش قىلىپ خوتەنگە دەسلەپ كىرگەن مەزگىللەردە، جەڭدە قازا قىلغانلارنىڭ جەسىتى بۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. ھەر ھەپتىنىڭ جۈمە كۈنلىرى بۇ يەردە تاۋاپچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. باشقا ناھىيىلەردىن كېلىپ تاۋاپ قىلغۇچىلارمۇ بار.

تۇۋەت يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县吐外特乡行政村和自然村名称

پەيشەنبە بازار 排先拜巴扎

吐外特艾日克村委会	تۇۋەتئېرىق كەنت كومىتېتى
尧达西买里	يولداش مەھەللە
玉代克买里	ئۆدەك مەھەللە
曲库买里	چۇقۇ مەھەللە
阔依买里	قوي مەھەللە
萨拉木村委会	سايرام كەنت كومىتېتى
萨拉木买里	سايرام مەھەللە
托帕克买里	توپاق مەھەللە
那瓦依买里	ناۋاي مەھەللە
库木艾日克村委会	قۇمئېرىق كەنت كومىتېتى
坎其库那克买里	كەنچى قوناق
艾则勒买里	غەزەل مەھەللە
恰尔巴格村委会	چارباغ كەنت كومىتېتى
哈热提买里	خارەت مەھەللە
加瓦买里	جاۋا مەھەللە
库休克买里	كوشوك مەھەللە
瓦达克买里	ۋاتاق مەھەللە
居格达依买里	جوغداي مەھەللە
阿克吾斯塘村委会	ئاقئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
萨亚特村委会	سايات كەنت كومىتېتى
阿克买里	ئاق مەھەللە
吐胡买里	تۇخو مەھەللە
布勒加勒克买里	بولجالىق مەھەللە
西热买里	شىرە مەھەللە
库特来姆村委会	كۆتىرەم كەنت كومىتېتى
协依合买里	شەيخ مەھەللە
同买里	توڭ مەھەللە
奥依村委会	ئويكەنت كومىتېتى
杜朗买里	دۇلان مەھەللە

www.uyghurkitap.com

قاساپ مەھەللە	喀萨普买里
خۇۋانە مەھەللە	胡瓦乃买里
قارا كۆل مەھەللە	喀拉库勒买里
سوپىلا كەنت كومىتېتى	苏甫拉村委会
ئەنجان مەھەللە	安江买里
پاكار مەھەللە	帕喀买里
دۆڭكەنت كومىتېتى	墩村委会
دىڭقاش مەھەللە	丁喀西买里
سىرىغتوغراق كەنت كومىتېتى	色日克托格拉克村委会
سالجا مەھەللە	萨勒加买里
قاراياغاچ كەنت كومىتېتى	喀拉亚尕其村委会
ياڭاق مەھەللە	央阿克买里
تاغار مەھەللە	塔尕尔买里
قۇمبويى كەنت كومىتېتى	库木博依村委会
قۇمبويى مەھەللە	库木博依买里
قالماق مەھەللە	喀勒马克买里
چوڭئېرىق كەنت كومىتېتى	琼艾日克村委会
چوڭئېرىق مەھەللە	琼艾日克买里
خانلىقئېرىق كەنت كومىتېتى	罕勒克艾日克村委会
گالاگىت مەھەللە	尕拉格特买里
سۆگەتلىك كەنت كومىتېتى	苏盖特力克村委会
قۇمئېرىق مەھەللە	库木艾日克买里
ھالدۇس كەنت كومىتېتى	阿勒多斯村委会
ھالدۇس مەھەللە	阿勒多斯买里
ئۇزۇنئېرىق كەنت كومىتېتى	乌尊艾日克村委会
ئۇزۇنئېرىق مەھەللە	乌尊艾日克买里
موغاللا كەنت كومىتېتى	木尕拉村委会
ئۆتەڭ مەھەللە	吾堂买里
توكار كەنت كومىتېتى	托喀尔村委会

يالغۇز توغراق كەنت كومىتېتى	亚勒古孜托格拉克村委会
توكار مەھەللە	托喀尔买里
ناغرا كەنت كومىتېتى	纳格拉村委会
تاغار مەھەللە	塔尕尔买里

يېڭىيەر يېزىسى 英也尔乡

يېڭىيەر يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرقتە قاراقاش دەرياسىغا، جەنۇبتا تۇۋەت، غەربىي جەنۇبتا قويچى يېزىلىرىغا، غەربتە 47 - تۇەننىڭ 1 -، 2 - لىيەنلىرىدىگە، غەربىي شىمالدا تەكلىماكان قۇملۇقىغا، شىمالدا كاۋاك يېزىسىغا تۇتىشىدۇ. ناھىيە مەركىزى بىلەن يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىنىڭ ئارىلىقى 12 كىلومېتىر كېلىدۇ. زېمىنى شەرقىي مېرىدىئان 79°44 - 79°55′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°22′ - 37°33′ قا توغرا كېلىدۇ. بوستانلىق كۆلىمى 35 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، تېرىلغۇ يېرى 21 مىڭ 268 مو، تەۋەلىكىدە 12 كەنت كومىتېتى، 41 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 2652 ئائىلە — 10 مىڭ 596 نوپۇس بار.

بۇ يېزىنىڭ كۆپ قىسمى يېقىنقى 200 يىلدىن بۇيان ئېچىپ تېرىلغان يېشىللىقتۇر. بۇ يېزىنىڭ دائىرىسى 1919 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە تۆۋەن بەھرامسۇيى ۋە كۇيا مىڭلىكلىرىگە تەۋە ئىدى. 1937 - يىلىدىن كېيىن 2 - رايوننىڭ ئەسكى ۋە يېڭىيەر كەنتلىرى تەۋەلىكىدە بولدى. 1950 - يىلىدىن كېيىن 13 - رايوننىڭ ئەسكى، يېڭىيەر، سوقۇلۇق يېزىلىرى بولدى، 1956 - يىلىدىن كېيىن 11 - رايوننىڭ تەۋەلىكىدە بولدى. 1958 - يىلى «تۇۋەت» يېزىسىغا قوشۇلۇپ «تىنچلىق» كوممۇنىسى قۇرۇلدى. 1972 - يىلىدىن كېيىن ئاياغ قىسمى «شەرق قىزاردى» كوممۇنىسىغا، ئوتتۇرا قىسمى ياڭاقچىلىق مەيدانىغا ئايرىۋېتىلدى، 1984 - يىلى ھازىرقى دائىرىسى بىلەن «يېڭىيەر» يېزىسى تەسىس قىلىندى.

قاراقاش بوستانلىقىنىڭ شىمالىي تىنما تۇزلەڭلىكىگە جايلاشقان

www.uygurkitap.com

بـۇ يېزىنىڭ يېرى تۈز، تۇپرىقى قوڭۇررەڭ بوز تۇپراق، كىلىماتى قـۇرغاق بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -26.1℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 40.3℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 36.2 مىللىمېتىر، قىروسىز مەزگىلى 177 كۈن بولۇپ، ئاھالىلار دېھقانچىلىقنى ئاساس، چارۋى-چىلىق ۋە باغۋەنچىلىكنى قوشۇمچە قىلىدۇ، ئاساسلىقى كۆممىقوناق، بۇغداي، پاختا، بېدە، ئاق كىشمىش ئىشلەپچىقىرىدۇ، قوي ۋە كالا بېقىلىدۇ.

يېڭىيەر يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县英也尔乡行政村和自然村名称

ئىمامى ئەسكەر كەنت كومىتېتى	依玛目艾斯开尔村委会
جۇرۇپكەش مەھەللە	久甫开西买里
قۇمىيايلاغ كەنت كومىتېتى	库木亚依拉克村委会
كۆس مەھەللە	库斯买里
قاراباغ كەنت كومىتېتى	喀拉巴格村委会
توزىسىز مەھەللە	吐孜斯孜买里
لەلەك كەنت كومىتېتى	力来克村委会
جانان مەھەللە	加朗买里
ئاقئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	阿克吾斯塘村委会
شەھىدان مەھەللە	协依坦买里
مىلىكاۋات كەنت كومىتېتى	米力克阿瓦提村委会
ھالدۇس مەھەللە	艾尔多斯买里
قوشقوغاچ كەنت كومىتېتى	阔什阔尕其村委会
قالماق مەھەللە	喀勒马克买里
سەككىز پارچە كەنت كومىتېتى	赛克孜帕且村委会
سەككىز پارچە	赛克孜帕且买里

يېڭىيەر كەنت كومىتېتى	英也尔村委会
سوكۇلۇق	苏库鲁克买里
سوكۇلۇق كەنت كومىتېتى	苏库鲁克村委会
يىكەنكۆل	依坎库勒
كۆيۈكئېغىل كەنت كومىتېتى	阔依克艾格勒村委会
كالپۇك	喀勒甫克买里
كۆيۈكئېغىل مەھەللە	阔依克艾格勒买里

كاۋاك يېزىسى 喀瓦克乡

كاۋاك يېزىسى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە بازىرىغا 52 كىلومېتىر كېلىدۇ. زېمىنى شەرقىي مېردىئان 80°17′ - 79°53′ قا، شىمالىي كەڭلىك 37°52′ - 37°34′ قا توغرا كېلىدۇ. تېرىم يەر 24 مىڭ 427 مو، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 27.5℃- ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 39.9℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 11.4 مىللىمېتىر ئەتراپىدا، قىروسىز مەزگىل 180 كۈن ئەتراپىدا. يېزا تەۋەلىكىدە 23 كەنت كومىتېتى، 67 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 2682 ئائىلە — 9704 نوپۇس بار.

نەچچە ئەسىر ئىلگىرى بۇ يەرلەر بىر پارچە توغراقلىق بولۇپ، كىشىلەر بۇ يەردە قاراقاش دەرياسىنى بويلىتىپ ئۆتۈن كېسىپ، يەر ئېچىپ بىر پارچە بوستانلىق بەرپا قىلغان. بۇ يەردىن ئاقسۇغا ئۆتىدىغان بىر يول بارلىقىقا كەلتۈرگەن ھەمدە بۇ يولنى «كاۋاك» دەپ ئاتىغان، مەنىسى «توغراقلىق ئارىسىدىكى بوشلۇق» دېگەنلىك بولۇپ، بۇ يەر ئىلگىرى كىشىلەر پاناھلىنىدىغان يەر بولغانلىقتىن «كاۋاك» دەپ ئاتالغان دېگۈچىلەرمۇ بار. «كاۋاك» ئىلگىرى بىپايان جەزىرە بولۇپ، پەقەت توغراق، يۇلغۇن، يانتاق ۋە قومۇش قاتارلىق ياۋايى ئۆسۈملۈكلەرلا ئۆسەتتى. كېيىن كىشىلەر مۇشۇ يەردىن يول بەرپا قىلىپ سودا - سېتىق بىلەن شۇغۇللانغان، بۇ يەر ھازىرمۇ خوتەندىن ئاقسۇغا ئۆتىدىغان مۇھىم يول ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بۇ يەرلەردە 1975 ـ يىلى «راكېتا» كوممۇنىسىغا تۈزلۈڭۈتاغ، «تىنچلىق» كوممۇنىسىنىڭ كاۋاك، «يۇقىرى ئۆرلەش» كوممۇنىسىنىڭ لەمپە دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ «شەرق قىزاردى» كوممۇنىسى قۇرۇلغان. 1984 ـ يىلى «كاۋاك يېزىسى» دەپ ئاتالغان.

كاۋاكنىڭ زېمىنى سوزۇنچاق، يېرى تەكشى، ئۈچ تەرىپىنى قۇم بارخانلىرى ئوراپ تۇرىدۇ. تۇپرىقى قۇمساڭغۇ، كىلىماتى قۇرغاق، كېچە ـ كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى زور. لېكىن سۇ كەمچىل بولغانلىقتىن، قۇياش نۇرىدىن پايدىلىنىش يېتەرلىك ئەمەس. بوستانلىق ئەتراپىدا قاراقاش دەرياسىنى بويلاپ سوزۇلغان 1 مىليون 200 مىڭ مو ئەتراپىدىكى توغراقلىق، ئىپتىدائىي ئورمانلىق قوغداش رايونى قىلىنغان. بۇ يەر قاراقاش ناھىيىسىنىڭ چوڭچوكبۇيا، توشقانزەدىكى ئۆستۈرۈش بازىسى.

كاۋاكنىڭ تەخمىنەن 158 كىلومېتىر شىمالىدا، تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىغا توغرا كېلىدىغان يەردە، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى مىڭ مېتىردىن ئاشىدىغان، زەرەپشان دەرياسىنىڭ شەرقىدىن خوتەن دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا توغرىسىغا سوزۇلۇپ كىرگەن بىر ھەيۋەتلىك تاغ تىزمىسى بار، بۇ نامى مەشھۇر بولغان مازار تاغدۇر. تاغنىڭ خوتەن دەرياسى قىرغىقىغا يېقىن جايىدا ئىككى تۇمشۇق بولۇپ، بىر تەرىپى قىزىل، يەنە بىر تەرىپى ئاق، شۇڭا خەنزۇلار بىرنى «ئاق تۇمشۇق»، بىرنى «قىزىل تۇمشۇق» دەپ، بۇ تاغنى «قىزىل ـ ئاق تاغ» دەپ ئاتايدۇ. تاغنىڭ قىزىل تۇمشۇقىدا بىر قەدىمكى قەبرە بار، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ئىسلامىيەت قوغدىغۇچىلىرىدىن مارجاننىڭ قەبرىسى ئىكەن، يەنە بۇ جايدا قەدىمكى تۆمۈر تاۋلاش ئوچىقىنىڭ خارابىسى، ھەزرىتى ئەلى نامىغا تۇتۇلغان ئەپسانە ـ رىۋايەتلىك قەدىمكى ئىزلار بار. بۇ مەشھۇر سەيلىگاھ بولۇپ، تاۋاپ قىلىدىغانلار ھازىرمۇ كېلىپ تۇرىدۇ. كىشىلەرنىڭ پەرەز قىلىشىچە، مازارتاغ «سۇڭنامە»دە قەيت قىلىنغان ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ شىمالىي چېگرىسىدىكى «ئەنبىيالار ئۆتىكى» بولۇپ، قىزىل تۇمشۇق-

تىكى قەدىمىي قەلئەنىڭ ئىزناسى ئىلگىرىكىلەر تەرىپىدىن تاڭ سۇلالى-سىغا تەۋە خارابە دەپ بېكىتىلگەن. بۇ قاراقاش ناھىيىسىدىكى مۇھىم مەدەنىيەت يادىكارلىقىدۇر.

كاۋاك يېزىسىغا قاراشلىق تۇزلۇق ئوتاغ كەنتى قاراقاش ناھىيە-سىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى كەنت بولۇپ، ناھىيە بازىرىدىن 82 كىلومې-تىر كېلىدۇ. زېمىنى شەرقىي مېرىدىئان '22°80 - '12°80 قا، شىما-لىي كەڭلىك '57°37 - '47°37 قا توغرا كېلىدۇ. شەرقىي تەرىپى قاراقاش دەرياسىغا، جەنۇبى كاۋاك يېزىسىغا، غەربى ۋە شىمالى تەكلى-ماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىدۇ. تۇزلۇق ئوتاغ «شورلۇق ئارامگاھ» دې-گەن مەنىدە بولۇپ، يۈز نەچچە يىللار ئىلگىرى سودا - سېتىق بىلەن ئاقسۇ - خوتەن ئارىلىقىدا يۈرۈش قىلغان سودىگەر كارۋانلار توختاپ ئــارام ئالىدىغان يەر ئىدى. بۇ يەر 1958 - يىلى ئۆزلەشتۈرۈلۈپ تېرىلغۇ قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى چارۋىچىلىق مەيدانى قىلىنغان. 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا تۇزلۇق ئوتاغ كوپىراتسى-يىسىگە قاراشلىق دېھقانچىلىق مەيدانى بولغان.

تۇزلۇق ئوتاغنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1200 مېتىر، كۆپ قىسمى قوڭۇر تۇپراق. كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق ئىللىق مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق رايونىغا تەۋە بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7 ℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 5.27 ℃-ئەتراپىدا، ئەڭ يۇقى-رى تېمپېراتۇرا 39.9 ℃ قا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 11.4 مىللىمېتىر، پارلىنىشى 2700 مىللىمېتىر، قۇياشنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە يورۇتۇش مەزگىلى 2700 سائەت. قىروسىز مەزگىل 169 كۈن بولۇپ، يېزا تەۋەسىدە زور كۆلەملىك توغراقلىقلار بار. چۈچۈك-بۇيا قاتارلىق دورىلىق ماتېرىياللار كۆپ چىقىدۇ. تېخى ئېچىلمىغان زور مىقداردىكى مۇنبەت تۇپراق بايلىقى بار.

كاۋاك يېزىسى ئىگىلىكىدە دېھقانچىلىقنى ئاساس، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىكنى قوشۇمچە قىلىدۇ. قوناق، بۇغداي، قوغۇن - تاۋۇز، ئاق كىشمىش ئىشلەپچىقىرىدۇ. سۇغىرىشتا ئاساسەن قاراقاش دەريا-سىنىڭ كەلكۈنىدىن زاپاس ساقلىۋالغان سۇيىدىن پايدىلىنىدۇ. تۇز-

www.uygurkitap.com

لۇق ئوتاغ سۇ ئامبىرى يېزا تەۋەسىدىكى 8000 مو تېرىلغۇ يەرنى سۇغىرىشتىكى ئاساسىي مەنبەدۇر.

كاۋاك يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
墨玉县喀瓦克乡行政村和自然村名称

كاۋاك مەھەللە	喀瓦克买里
جەگە كەنت كومىتېتى	基盖村委会
توخۇ مەھەللە	托胡买里
بىر ئېغىز كەنت كومىتېتى	比尔艾格孜村委会
ئاتباش مەھەللە	阿特巴什买里
كاۋاك كەنت كومىتېتى	喀瓦克村委会
باشكاۋاك كەنت كومىتېتى	巴什喀瓦克村委会
مۇغال مەھەللە	木尕勒买里
شاختاشلام كەنت كومىتېتى	夏合塔什拉木村委会
پەيشەنبە بازار	拍先拜巴扎
چىنار كەنت كومىتېتى	其那村委会
پىلىش مەھەللە	派里稀买里
ھاجىئېغىل كەنت كومىتېتى	阿吉艾格勒村委会
چوڭكۆلبېشى	琼库勒贝希
باش ھاجى ئېغىل كەنت كومىتېتى	巴什阿吉艾格勒村委会
قوچقار مەھەللە	阔什喀尔买里
قوغۇنلۇق ئارىش كەنت كومىتېتى	阔滚鲁克阿日希村委会
شىر مەھەللە	希尔买里
دۆڭكۆل كەنت كومىتېتى	墩库勒村委会
قاپاق مەھەللە	喀帕克买里
دەرۋازا يۇلغۇن كەنت كومىتېتى	代尔瓦扎尤勒滚村委会
قاساپ مەھەللە	喀萨甫买里
شاخ ئېغىل كەنت كومىتېتى	夏合艾格勒村委会
تۆكار مەھەللە	托喀尔买里

兰帕村委会	لەمپە كەنت كومىتېتى
哈热提买里	خارەت مەھەللە
拉依库勒村委会	لايكۆل كەنت كومىتېتى
喀勒玛克买里	قالماق مەھەللە
其格勒克村委会	چىغلىق كەنت كومىتېتى
恰康买里	چاقان مەھەللە
恰鲁库都克村委会	چالۇ قۇدۇق كەنت كومىتېتى
帕恰克买里	پاچاق مەھەللە
博斯坦托格拉克村委会	بوستانتوغراق كەنت كومىتېتى
萨其坎买里	ساچقان مەھەللە
吐孜鲁克奥塔克村委会	تۇزلۇقئوتاغ كەنت كومىتېتى
再改买里	زەرگە مەھەللە
亚勒吾孜托格拉克村委会	يالغۇز توغراق كەنت كومىتېتى
乌尊买里	ئۇزۇن مەھەللە
阿其克村委会	ئاچچىق كەنت كومىتېتى
开热克买里	كەرەك مەھەللە
乃再尔巴格村委会	نەزەرباغ كەنت كومىتېتى
吐克买里	توك مەھەللە
夏勒艾格勒村委会	شالئېغىل كەنت كومىتېتى
库日桂买里	قۇرغۇي مەھەللە
玛亚克墩村委会	ماياقدۆڭ كەنت كومىتېتى
加依桑买里	جايساڭ مەھەللە
吾斯塘艾格孜	ئۆستەڭ ئاغزى
玛雪特	مەشۇت
阿克提坎	ئاقتىكەن

قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلار ۋە ئاسارئەتىقىلەرنىڭ نامى
墨玉县部分人工建筑物及古迹名称

雅瓦引水渠	ياۋا سۇ باشلاش ئۆستىڭى

www.uyghurkitap.com

雅瓦灌溉干渠	ياۋا سۇغىرىش ئۆستىڭى
跃进总干渠	ئىلگىرىلەش باش ئوق ئۆستىڭى
引洪大干渠	كەلكۈن ئوق ئۆستىڭى
萨依巴格干渠	سايباغ ئوق ئۆستىڭى
吐孜鲁克奥达克干渠	تۇزلۇقئۇتاغ ئوق ئۆستىڭى
喀尔赛引水渠	قاراساي سۇ باشلاش ئۆستىڭى
东风水库	شەرق شامىلى سۇ ئامبىرى
雅瓦一水库	ياۋا 1 - سۇ ئامبىرى
雅瓦二水库	ياۋا 2 - سۇ ئامبىرى
喀尔赛水库	قاراساي سۇ ئامبىرى
喀尔赛二水库	قاراساي 2 - سۇ ئامبىرى
新建水库	يېڭى قۇرۇلۇش سۇ ئامبىرى
墨玉县总分水闸	قاراقاش ناھىيە باش ئېلىشبېشى
水库引洪闸	سۇ ئامبىرى كەلكۈن ئېلىشبېشى
央塔克闸口	يانتاق ئېلىشبېشى
马奎牙干渠	ماكۇيا ئوق ئۆستىڭى
扎瓦干渠	زاۋا ئوق ئۆستىڭى
奎牙干渠	كۇيا ئوق ئۆستىڭى
巴拉木苏渠	بەھرامسۇيى ئوق ئۆستىڭى
兰帕干渠	لەمپە ئوق ئۆستىڭى
胜利干渠	غالىبىيەت ئوق ئۆستىڭى
巴夏克其渠	باشاقچى سۇغىرىش ئۆستىڭى
喀尔赛灌区干渠	قاراساي سۇغىرىش ئۆستىڭى
雅瓦引洪渠	ياۋا كەلكۈن ئۆستىڭى
喀和公路	قەشقەر - خوتەن تاشيولى
墨玉大桥	قاراقاش چوڭ كۆۋرۈكى
光明桥	نۇرلۇق كۆۋرۈكى
芒来桥	ماڭلاي كۆۋرۈكى
五一大桥	1 - ماي چوڭ كۆۋرۈكى
兰干桥	لەڭگەر كۆۋرۈكى

ھېيتگاھ مەسچىتى	艾依特喀清真寺
شاخلىق قورۇقى	夏合勒克庄园
ئىمامى ئەپتەر مازىرى	依马目艾铺塔尔麻扎
ئىمامى زەيدىن مازىرى	依马目再丁麻扎
1 - پونكىت	一站
2 - پونكىت	二站
چىنماچىن	其乃麻青
مازارتاغ	麻扎塔格
ئاتبېشى سۇ ئامبىرى	阿特巴什水库
تۇزلۇقئۇتاغ 1 - سۇ ئامبىرى	吐孜鲁克奥达克水库
تۇزلۇقئۇتاغ 2 - سۇ ئامبىرى	吐孜鲁克奥达克二水库
لەمپە سۇ ئامبىرى	兰帕水库
دۆڭكۆل سۇ ئامبىرى	墩库勒水库
شەرق شاملى 1 - نومۇرلۇق تاشيولى	东风一号公路
قاراساي 2 - نومۇرلۇق تاشيولى	喀尔赛 2 号公路
ياۋا 2 - نومۇرلۇق تاشيولى	雅瓦 2 号公路
كاۋاك 3 - نومۇرلۇق تاشيولى	喀瓦克 3 号公路
ئىلگىرىلەش 4 - نومۇرلۇق تاشيولى	跃进 4 号公路
قويچى تاشيولى	阔依其公路

قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
墨玉县部分自然地理实体名称

باشئېغىل	巴什艾格勒
يامانجاڭگال	亚玛江尕勒
ئېغىز	艾格孜
سۇزۇندە	苏尊代
كاللا ئاستى	喀拉阿斯特

www.uyghurkitap.com

格勒姆亚依迪	گىلەمىيايدى
硝恰克玛	شورچاقما
塔克阿勒迪	تاغئالدى
奥尔特玛姜	ئورتا مارجان
阿亚格玛姜	ئاياغ مارجان
玛姜	مارجان
库西拉希	قوشلاش
赫拉宛	خىراۋان
其朗库勒	چىلانكۆل
昆仑山	كوئېنلۇن (قۇرۇم) تېغى
干基塔格	گەنجىتاغ
喀拉喀什河	قاراقاش دەرياسى
苏格萨依	سۆكە ساي
喀拉墩	قارادۆڭ
基尔尕	جىلغا
克孜勒色格孜亚	قىزىلسىغىز يار
哈达勒克	خادىلىق
色日克塔什宁依奇	سېرىقتاش ئىچى
阿尔克乃斯	ئاراكۆنەس
阿其克苏	ئاچچىقسۇ
尤库日艾格勒	يۇقىرئېغىل
巴什艾格勒	باشئېغىل
库希达坂	قوشداۋان
萨勒瓦勒克	سالۋالىق
其那	چىنار
托喀依亚	تۇقاييار
亚尕其	ياغاچ
阿鲁艾日克	ھالۇ ئېرىق
加依铁热克	جايتېرەك
夏合勒克	شاخلىق

阿亚格恰喀	ئاياغ چاقار
马亚克墩	ماياقدۆڭ
库拉墩	كۇلادۆڭ
萨阳塔克	سايانتاق
琼达希	چوڭداش
喀沙	كاسا
阔依其	قويچى
铁热木也尔	تېرىميەر
阿其克	ئاچچىق
依西克阿勒迪喀什	ئېشەكھاردى قاش
巴什阿瓦提	باشئاۋات
阔希阿瓦提	قوشئاۋات
克亚客库木	قىياققۇم
赛格孜勒克	سېغىزلىق
达希库木鲁克	داشقۇملۇق
阔希库勒	قوشكۆل
麻扎库木鲁克	مازارقۇملۇق
阿喀吾斯塘	ئارقا ئۆستەڭ
其格列克	چىگىلىك
喀克夏勒克	قاقشاللىق
跑哈克库木	پوقاققۇم
喀萨库勒	كاساكۆل
台吐尔吾斯塘	تەتۇر ئۆستەڭ
阿热瓦库木	ھارۋاقۇم
喀什艾格勒	قاشئېغىل

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

گۇما ناھىيىسى 皮山县

گۇما ناھىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىغا، قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان بولۇپ، يەر شەكلى جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس. شەرق تەرىپى قاراقاش، خوتەن ناھىيىسى بىلەن، غەرب تەرىپى قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شىمالدا مەكىت، مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. ناھىيىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 39 مىڭ 819.75 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، بۇنىڭدىن قۇملۇق 39.5% نى، تۈزلەڭلىك 22.6% نى، تاغلىق 37.9% نى ئىگىلەيدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 453 مىڭ 210 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر.

گۇما ناھىيىسى قارىمىقىدا ئىككى بازار، 13 يېزا، 198 كەنت كومىتېتى، 677 تەبىئىي كەنت (مەھەللە)، ناھىيىگە قاراشلىق ئىدارە - ئورگانلار، مەكتەپلەر، كەسپىي ئورۇنلار ۋە كان - كارخانىلار بار. شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيىسى 14 - دېۋىزىيەنىڭ «قاراتاغىز دېھقانچىلىق مەيدانى»، شۇنىڭدەك يېڭىدىن قۇرۇلغان تۈەن - مەيدانلار بۇ ناھىيە تەۋەسىدە. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق جاي گۇما بازىرى گۈلباغ يولىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بولۇپ، ئۈرۈمچى شەھىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيىسى 1015 كىلومېتىر.

گۇما ناھىيىسىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەردىن 53 مىڭ 873 ئائىلە — 220 مىڭ 919 نوپۇس بار.

گۇما ئەڭ قەدىمكى يۇرتلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ قەدىمكى يىپەك يولىدىكى مۇھىم ئۆتەڭلەرنىڭ بىرى. گۇمىدىن قەشقەر، خوتەن، تىبەت ۋە ھىندىستانلارغا بارىدىغان يوللار بار ئىدى. ناھىيىنىڭ نامى خەنزۇچىدا «皮山 (پىشەن)» دېيىلىدۇ. «皮山 (پىشەن)» دې-

گەن ئاتالغۇ غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قەدىمكى بەگلىكنىڭ نامى بولۇپ، تەخمىنەن 3 - ئەسىردىن ئىلگىرى تارىم ئويمانلىقى بويلىرىدا شەكىللەنگەن قۇرغاردىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى ئىدى. نامى ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە خەنزۇچە 皮穴国 (پىشۇە بەگلىكى)، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدە 蒲山国 (پۇشەن بەگلىكى) دەپ ئاتالغان. «قۇرغار تەزكىرىسى» دە 皮什南 (پىشىنەن) دەپ ئېلىنىپ، بۇ سۆز ئېتىنىڭ ئوقۇلۇپ 皮山 (پىشەن) بولۇپ قالغان» دېيىلگەن. «چىڭدىڭخۇاڭ ۋە قۇرغار تەزكىرىسى» دە 皮什雅 (پىشىيا) دەپ يېزىلغان. گۇاڭشۈيىنىڭ 28 - يىلى (1902 - يىلى) چىڭ خانىدانلىقى قاغىلىقتىن گۇما، سانجۇ ئىككى چوڭ كەنتنى ئاجرىتىپ مەزكۇر ناھىيىنى تەسىس قىلغاندا، ئۇنىڭغا قەدىمكى پىشەن بەگلىكىنىڭ نامىنى ناھىيە نامى قىلىپ قوللانغان.

توپونىمشۇناسلار (‹توپۇل› — ئورۇن - يەر، ‹ئونومو› — نام - ئاتالغۇ) «گۇما» دېگەن بۇ نامنى «قۇم ئاق» دىن ۋە قەدىمكى تىلدا «قاينام»، «يۆگەم» مەنىسىدىكى «گھۇمانا» دىن ئۆزگەرگەن دەپ ئىزاھ بېرىدۇ. ئەنگلىيىلىك W.F تۇماسنىڭ «ئۇدۇن رايونىغا ئائىت تۈبۈتچە ۋەسىقىلەر» (مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلار «چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى خوتەن» تومىنىڭ 233 — 278 - بەتلىرى) ناملىق ئەسەرنىڭ 3 - بۆلىكىدە «گيۇمۇ» <Gyu—mo>نى جاي نامى دەپ كۆرسىتىپ (بۇ مەنبە ئاۋرېل ستەيىننىڭ «ئاسىيا كىندىكى» ناملىق كىتابىنىڭ 170 -، 174 ۋە 203 - بەتلىرىدە ئۇچرىغان): «بۇ يەرنىڭ ئورنى تۈبۈتلەر زېمىنىدىكى ئوتلاق ساھىل <Gling—rings> بىلەن ئىسلاھىي تاغ (مازار تاغ Mazar—tag) ئارىلىقىغا جايلاشقان. بۇ جاينىڭ خەنزۇچە ئاتىلىشىمۇ <Ku—mo> («ئاسىيا كىندىكى» ناملىق كىتابىنىڭ 835 - بېتىگە قاراڭ) بولۇپ، ئۇ بەلكىم ئۇدۇن بىكى گۇما <Guma> بوستانلىقى بولۇشى مۇمكىن» دەپ يازىدۇ. بۇ ئىلمىي ئىسپاتلاردىن قارىغاندا، «گۇما» دېگەن نام «گيۇمۇ» دىن ئۆزگەرگەن بولسا كېرەك. تۈركچە - ئېنگلىزچە لۇغەت» (ئىستانبۇل 1979 - نەشرى) دە «گۇما» — تۈركچە سۆز، مەنىسى «ئوۋچى كەپىسى» دەپ ئىزاھلانغان. بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ «گۇما» سۆزى

www.uygurkitap.com

«قـۇمـا» دىن ئۆزگەرگەن، چۈنكى بۇ زېمىندىكى ئولتۇراق ئۆيلەر خـۇددى قۇمىغا ئوخشاش ۋادەكلەپ ـ توقۇلۇپ سېلىنغان، دېگەن قاراشلىرى بىلەن «ئۆۋچى كەپىسى» دېگەن مەنە ئاساسەن يېقىن كېلىدۇ. يەنە بىر ئېيتىلىشتا، «گۇما» دېگەن نام قەدىمكى خوتەن تىلىدا سۆزلىشىدىغان يەرلىك مىللەتلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ تۈركلەشكەن قەدىمكى خوتەن تىلى بولۇشى كېرەك، دېگەن قاراشتىن ئىبارەت.

هازىرقى گۇما ناھىيە بازىرىنىڭ 140 كىلومېتىر شىمالىدىكى تەكلىماكان قۇملۇقى ئىچىدە «ياغاچ ئۆي قەدىمكى شەھىرى» خارابىسى بار. بۇ شەھەرنىڭ بىنا بولغان ۋاقتى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 206 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ. تەكشۈرۈپ ئىسپاتلىنىشىچە، گۇمىنىڭ ئەسلىي ئورنى «ياغاچ ئۆي قەدىمكى شەھىرى» نىڭ دەل ئۆزى بولۇپ، ئېكولو-گىيىلىك ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن كىشىلەر سۇ قوغلىشىپ هازىرقى گۇما، قوشتاغ، سانجۇ دەريالىرى ۋادىسىغا كۆچكەن. جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە، گۇما بەگلىكى ئۇدۇنغا قوشۇۋېتىلىپ، ئۇدۇن بەگلىكىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلانغان. 1902 ـ يىلى ناھىيە تەسىس قىلىنغان. 1950 ـ يىلى 3 ـ ئايدا گۇما ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان. 1958 ـ يىلى گۇما ناھىيىسىدە يەتتە خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغان. 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا كوممۇنا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يېزا تەسىس قىلىنغان.

شىنجاڭدىكى ئەڭ قەدىمكى بوستانلىقلارنىڭ بىراپىيىلىك ئورنى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°31′ — 79°38′ ۋە شىمالىي كەڭلىك 39°01′ — 35°22′ ئارىلىقىدا بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1350 مېتىر كېلىدۇ. بۇ زېمىننىڭ ئۇرچۇقىقا ئوخشاش يەر شەكلىنى ئاساسەن بەش بەلۋاغقا ئايرىشقا بولىدۇ:

1. ئېگىز تاغلىق بەلۋاغ. يەنى قار ـ مۇزلۇق بەلۋاغ دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ شەيدۇللا، سۆگەتتاغ، قاراسۇ تېغى ئەتراپىنى كۆرسىتىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 5000 مېتىر ئېگىز بۇ جايدىكى ئېگىز چوققىلاردا يىلبويى قار ئېرىمەيدۇ. ئادەم ياشىمايدۇ، يەنە زور مۇزلۇقلار جايلاشقان دېڭىز يۈزىدىن 4500 ~ 3500 مېتىر كېلىدىغان جايلاردا قۇرغاق

ئوتلاق يېپىنچىلىرى بولۇپ، ئۇلار قار سۇلىرى سىڭىپ كەتكەن تاغ قاپتاللىرى ۋە جىلغىلارغا بەلۋاغسىمان ھالدا جايلاشقان.

2. ئوتتۇرا تاغلىق بەلۋاغ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3500 ~ 2500 مېتىر كېلىدۇ. تاغ گەۋدىسىنىڭ كۆپ قىسمى قىياتاشتىن تەركىب تاپقاچقا، مۇرەككەپ شەكىل ھاسىل قىلغان. ئېگىز تاغدىكى ئوت ۋە يېپىنچىلار بەلۋاغ شەكلىدىكى يەرلەر بولۇپ، ئاساسىي يايلاق ھېسابلىنىدۇ.

3. تاغ باغرىدىكى جىلغىلىق بەلۋاغ. ئاساسلىقى دۇۋا، سانجۇ، قوشتاغ، ئىسمىسلا، كىلياڭ قاتارلىق يېزا - بازارلار. بۇ جايلار دېڭىز يۈزىدىن 2500 ~ 1400 مېتىر ئېگىز. بۇ بەلۋاغدا جىلغا كۆپ، ھاۋا كىلىماتى بىر قەدەر سوغۇق، ھۆل - يېغىن كۆپ، بىر قەدەر ياخشى بولغان تەبىئىي ئوتلاق بولۇپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىققا باب كېلىدۇ.

4. تۈزلەڭلىك بەلۋاغ. بۇلار گۇما، كۆكتېرەك، موكويلا يېزا - بازارلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1400 ~ 1200 مېتىرغىچە بولۇپ، تېرىلغۇ يەرلىرى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن، ئېرىق ئۆستەڭلىرى بىر - بىرىگە گىرەلەشكەن، بۇ جايلار ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ.

5. قۇملۇق بەلۋاغ. شىمالىي قىسمىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 1200 مېتىر ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن رايونلار بولۇپ، بۇ بەلۋاغنىڭ سۇيى قىس، كۆچمە قۇم كۆپ، ئايرىم ساندىكى يەر ئاستى سۇيى ئېگىز بولغان جايلاردا ئاندا - ساندا قومۇش، يۇلغۇن، توغراق قاتارلىقلار ئۆسىدۇ.

ناھىيە تەۋەلىكىدە ئاساسلىق تاغلاردىن پاسالىق تېغى بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 5708 مېتىر ئېگىز، لەيلىچۇق تېغى 5032 مېتىر، گەنجىتاغ تېغى 1921 مېتىر، قوشتاغ 2902 مېتىر، جايقىر تېغى 2375 مېتىر، يادەنچى تېغى 1957 مېتىر ئېگىز.

گۇما ناھىيىسىدە بەش دەريا بار. بۇنىڭ ئىچىدە بىر قەدەر چوڭراق بولغىنى: قوشتاغ دەرياسى (گۇما دەرياسى)، سانجۇ دەرياسى، دۇۋا دەرياسىدىن ئىبارەت.

گۇما ناھىيىسى چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى مۆتىدىل بەلۋاغ-

نىڭ قۇرغاق قۇملۇق كىلىماتىغا تەۋە بولۇپ، ياز پەسلىدە قاتتىق ئىسسىق بولىدۇ، قىش پەسلىدە سوغۇق ئانچە قاتتىق بولمايدۇ. ھۆل - يېغىن ناھايىتى ئاز، كۈن نۇرى كۈچلۈك، ئىسسىقلىق بايلىقى مول، كېچە - كۈندۈز ئوتتۇرىسىدىكى تېمپېراتۇرىنىڭ پەرقى چوڭ.

يەر شەكلى پەرقى تۈپەيلىدىن، ناھىيە زېمىنىنى ئۈچ كىلىمات رايونىغا ئايرىشقا بولىدۇ.

1. جەنۇبىي قىسمىدىكى تاغلىق رايون. دېڭىز يۈزىدىن 3900 مېتىر ئېگىزلىكتىكى بۇ تاغلىق رايوندا يىل بويى قار ئېرىمەيدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 6℃، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 36.6 مىللىمېتىر.

2. ئوتتۇرا تاغلىق بەلۋاغ. يامغۇر، قار بىر قەدەر كۆپ، ياز پەسلىدە مۆلدۈر ۋە قاتتىق يامغۇر ياغىدۇ. سەل پەيدا بولىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 189.9 مىللىمېتىر بولۇپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا باب كېلىدۇ.

3. تۈزلەڭلىك بەلۋاغ. كۈن نۇرى بايلىقى مول، ھۆل - يېغىنى ئاز، كۈننىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن، ئەتىيازدا دائىم قۇرغاقچىلىق بولۇپ تۇرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.8℃، مۇتلەق يۇقىرى تېمپېراتۇرا 41℃، مۇتلەق تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 22.9℃—، يىللىق كۈننىڭ يورۇتۇش ۋاقتى 2466.8 سائەت، قىروسىز ۋاقتى 217 كۈن، ھۆل - يېغىن مىقدارى 51.3 مىللىمېتىر، يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2412.9 مىللىمېتىر. 5 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بوران پەسلى بولىدۇ. دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، پىلە - ئۈجمىچىلىك ۋە باغۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشقا باب كېلىدۇ.

گۇما ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسىم تاغلىق رايونلىرىدا كوئېنلۈن ئارچىسى، يۇلغۇن، تاغ سۆگىتى، تۇخۇمەك قاتارلىق دەرەخلەر ئۆسىدىغان تەبىئىي ئورمان رايونى 40 مىڭ مو ئەتراپىدا بولۇپ، شىمالىي قىسمىدىكى قۇملۇقنىڭ گىرۋىكىدە كۆپىيىۋاتقان 60 مىڭ مو ئەتراپىدىكى ئېيتىدائىي توغراقلىق بار. پەس تاغلىق رايون، يەنى تۈزلەڭلىك

ۋادىدا تېرەك، سۆگەت، جىگدە تىكىلىپ ئۆستۈرۈلىدۇ ھەمدە ئەرمە-دۇن، قارىياغاچ، ئاكاتسىيە دەرەخلىرى قوشۇمچە تىكىلىدۇ. ياڭاق، ئۈزۈم، ئالما، شاپتۇل، ئۆرۈك، ئۈجمە، نەشپۈت ئۆستۈرۈش ئاساس قىلىنىدۇ. سۇنئىي ئورمان ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىل-گەن.

دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: توشقانزەدىكى، چۈچۈكبۈيا، پاقا يوپۇر-مىقى، قومۇش يىلتىزى، قانتېپەر، مامۇرانچىن، ۋاسالغۇ، تۇخۇمەك چېچىكى، قار لەيلىسى قاتارلىقلار بار.

ھايۋاناتتىن: كۆكمەت، كېيىك، داۋغان، سۇلەيسۇن، جەرەن، ياۋا تـوڭگۇز، تۈلكە، ياۋا توشقان، كىرپە، بۆرە قاتارلىق ياۋايى ھـايۋانلار؛ بۈركۈت، قارچىغا، ئاق قوتان، سېغىزخان، تۇرۇلغا، قۇشقاچ، كاككۇك، تۆمۈر تۇمشۇق، مۇشۇكياپىلاق (ھۇۋقۇش)، ئـۇلار، يـاۋا توخۇ، قاغا قاتارلىق قۇشلار؛ كېپىنەك، يىڭناغۇچ، ياچىۋەك، قارا چېكەتكە، ئۆمۈچۈك، چارپاقا، چۆل كەسلەنچۈكى، سازاڭ، چارىيلان قاتارلىقلار؛ تىرىسكا بېلىقى، ئۇششاق راك، كىچىك ئاق بېلىق قاتارلىقلار بار.

دەسلەپكى تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، ناھىيە تەۋەسىدە ماگنىت دورىسى زاپاس مىقدارى 11 مىليون 550 مىڭ توننا ئەتراپىدا، گەج زاپاس مىقدارى 50 مىليون توننا ئەتراپىدا، گۈڭگۈرت زاپاس مىقدارى 56 مىڭ توننا، ئاق چىرىمتال زاپاس مىقدارى بىر مىليون 80 مىڭ توننا ئەتراپىدا، مانگان زاپاس مىقدارى بىر مىليون 490 مىڭ توننا ئەتراپىدا، قاشتېشى زاپاس مىقدارى بەش مىليون توننا ئەتراپىدا بو-لۇپ، ھازىر كـۆمۈر، گـۈڭـگۈرت، گەج، قاشتـېـشى قـاتـارلىقلار قېزىلماقتا.

گوما يېزا ئىگىلىك ناھىيىسى بولۇپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچى-لىق، چارۋىچىلىق تارىخى ئۇزۇن. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن گوما خەلقىنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىپ، قۇمنى تىزگىنلەپ، بوز يەر ئـېچىپ ئېتىز بىنا قىلىشتەك قەھرىمانلىق ئىش ئىزلىرى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گوۋۇيۈەن-نىڭ تەقدىرلىشىگە سازاۋەر بولغانىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللى-

www.uyghurkitap.com تۇغىز كىتاب تورى

رىنىڭ بىشىدا يەنە غەربىي شىمال رايونىدىكى يېزا ئىگىلىكىدە «40 قىزىل بايراقدار» نىڭ بىرى بولۇپ، «جانلىق، تېتىك گۇمىلىقلار» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن.

گۇما ناھىيىسى خوتەننىڭ غەربىي چوڭ دەرۋازىسى بولۇپ، 315 - دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، غەربتە قەشقەر بىلەن، شەرقتە خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ. گۇما ناھىيىسىنىڭ ساياھەت بايلىقى مول، جۇغراپىيىلىك مۇھىتى ئەۋزەل بولۇپ، قۇملۇق، بوستانلىق، تاغلىق ۋە دۆڭلۈكلەر گىرەلەشكەن ئالاھىدىلىكنى شەكىللەندۈرگەن. ساياھەت مەنزىرىلىك جايلىرىدىن: «گۇما جامەسى»، «تۇردى ھاجى قورۇقى»، «سانجۇ قىيا تاش سۈرەتلىرى»، تاش قاتما تاغ، كېڭەز دەريا ساھىلى، پىيالما ئون مىڭ مولۇق ئانارلىق ئېچىش رايونى قاتارلىقلار بار.

تۆۋەندە گۇما ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى يېزا - بازارلارنىڭ تەبىئىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

گۇما بازىرى 固玛镇

گۇما بازىرى 1957 - يىلى تەسىس قىلىنغان، 1958 - يىلى كوممۇنالاشقاندا ئۆزلۈكىدىن ئەمەلدىن قېلىپ، ئۇنىڭغا تەۋە جايلار «شۇگۇاڭ» خەلق كوممۇنىسىغا قوشۇۋېتىلگەن. 1984 - يىل 10 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا گۇما بازىرى قايتا تەسىس قىلىنغان. 1985 - يىل 10 - ئايدا نىشاندا يېزىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ «پىشەن جېن» دەپ ئاتالغان. 1986 - يىلى «گۇما بازىرى» غا ئۆزگەرتىلگەن. ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەت مۇشۇ جايدا.

گۇما بازىرىنىڭ دائىرىسى شەرقىي مېرىدىئان 77°37′ بىلەن 79°38′ ئارىلىقىدا، شىمالىي پاراللېل 35°22′ بىلەن 39°01′ ئارىلىقىدا تۇرىدۇ. جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 40 كىلومېتىر، شەرقىدىن غەربىگىچە كەڭلىكى تەخمىنەن 15 كىلومېتىر كېلى-

ــدۇ. قارىمىقىدىكى 20 كەنت (ئاھالە) كومىتېتى، 82 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 5240 ئائىلە ــ 22 مىڭ 158 كىشى ياشاي-دۇ.

گۇما بازىرى گۇما ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بوستانلىق رايونغا جايلاشقان، زېمىنى گۇما دەريا ئېقىنلىرى شەكىللەندۈرگەن تاشقىن لاتقىلىق تىندۇرما تۈزلەڭلىكتىن ئىبارەت. ئومۇمىي يەر كۆ-لىمىنىڭ 32 مىڭ 842 موسى تېرىلىدىغان كۆلەم ھېسابلىنىدۇ. تۆت ئەتراپىنىڭ كۆپ قىسمى چۆل سايلىق. چېگرىسى ئىچىدە ئۇ يەر - بۇ يەردە سازلىق بار. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1300 ~ 1400 مېتىرغىچە كېلىدۇ. ئىقلىمى چوڭ قۇرۇقلۇق كىلىماتىغا ياتىدۇ. تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىكى پەرق چوڭ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.8℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 25.3℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تې-مپېراتۇرا 6.1℃-، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 51.3 مىللىمېتىر، قىروسىز مەزگىل ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 217 كۈن، يىل بويى غەربىي شىمال شامىلى چىقىدۇ. قۇرغاق ئىسسىق، چاڭ - توزانلىق بوران بۇ رايوندىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەت ھېسابلىنىدۇ.

بازار دائىرىسىدىكى تۈزلەڭ بوستانلىق ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ % 92نى ئىگىلەيدىغان بولۇپ، گۇما ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق دېھقاندىچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرى. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، پاختا، ماش پۇرچاق، زاغۇن، زاراڭزا قاتارلىق مايلىق زىرائەت تېرىلىدۇ.

ياپچان سۇ ئامبىرىدىن كېلىدىغان نىشاندا ئۆستىڭىنىڭ سۈيى بىلەن گۇما بازىرى دائىرىسىدىكى دېھقانچىلىق قىلىنىدىغان يەرلەر سۇغىرىلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى ۋە قۇم - شورلۇق تىندۇرما تۇپراقلىق ئالاھىدىلىككە ماس كەلگەچكە، بازار دائىرىسىدە ماتېرىيال ئورمىنى، ئوتۇنلۇق ئورمان، ئۈجمە ئورمىنى باغلىرىنى يېتىشتۈرۈش ۋە تىكىش ئومۇملاشقان. ئورمان تۈرلىرى تېرەك، سۆگەت، شاپتۇل، نەشپۈت، ئۆرۈك، ئۈجمە، ئالما، ياڭاق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بوستانلىقنىڭ گىرۋەكلىرى سايلىق چۆل بولۇپ، بۇ يەرلەردە جىگدە، يۇلغۇن،

يانتاق، چىغ قاتارلىق قۇمنى مۇقىملاشتۇرىدىغان، قۇرغاقچىلىققا چىدامىلىق ئۆسۈملۈكلەر بار. بۇ يەرلەر يەنە بازار تەۋەسىدىكى پەسىل خاراكتېرلىك چارۋىچىلىق نۇقتىسى ھېسابلىنىدۇ. دائىرىسىدىن چۆچۈكبۇيا، بۆرە سامسىقى چىقىدۇ.

گۇما بازىرى تەۋەلىكىدىكى يول، مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县皮山镇行政区划和自然村名称

گۇما بازىرى	固玛镇
شىمالىي گۇما يولى	固玛北路
جەنۇبىي گۇما يولى	固玛南路
يېڭىئۆستەڭ يولى	英吾斯塘路
بوستان يولى	博斯坦路
جاھانباغ يولى	加罕巴格路
سايباغ يولى	萨依巴格路
يېڭىبازار يولى	英巴扎路
گۈلباغ يولى	古勒巴格路
خانىقا يولى	哈尼喀路
كونابازار يولى	阔纳巴扎路
ئوردىيان يولى	欧地央路
بازاريار يولى	巴扎亚路
جاۋاقۇم يولى	加瓦库木路
گۇما ناھىيە بازىرى سودا مەركىزى	皮山县集市贸易中心
نىشاندا كەنت كومىتېتى	尼向达村委会
خارەتمەھەللە	哈热提买里
جاي	加依
بوياقمەھەللە	博亚克买里
ھويلامەھەللە	霍依拉买里
ئاستا قوش كەنت كومىتېتى	阿斯提阔什村委会

www.uyghurkitap.com

阿特恰普玛	ئاتچاپما
库拉买里	كۇلامەھەللە.
阿萨尔	ھاسار
阔叶克买里	كويەكمەھەللە
散加村委会	سانجار كەنت كومىتېتى
散加库勒贝希	سانجار كۆلبېشى
散加	سانجار
亚巴格	يارباغ
巴什散加	باش سانجار
阿热亚村委会	ئارايار كەنت كومىتېتى
喀乃恰喀	كانايچاقا
其克尔买里	چىقىرمەھەللە
博热其买里	بورىچىمەھەللە
喀勒玛克买里	قالماقمەھەللە
克什拉克阿勒迪村委会	قىشلاقئالدى كەنت كومىتېتى
喀玛尔艾其克	كامارئېچىق
龙喀尔克买里	يۇقارقىمەھەللە
兰干艾日克	لەڭگەرئېرىق
喀吉艾日克	كاجئېرىق
吐格曼贝希村委会	تۇگمەنبېشى كەنت كومىتېتى
萨让买里	ساراڭمەھەللە
帕格尔买里	پاگىرمەھەللە
阿亚格买里	ئاياغمەھەللە
克尔塔什村委会	قىرتاش كەنت كومىتېتى
旁买里	پاڭمەھەللە
克尔塔什	قىرتاش
琼库孜买里	چوڭكۆزمەھەللە
托喀依阔恰	توقايكوچا
亚普羌村委会	ياپچان كەنت كومىتېتى
瓦合拍艾日克	ۋەخپەئېرىق

www.uyghurkitap.com

ئۆچلۇقدۆك	吾其鲁克墩
جاڭگالمەھەللە	江尕勒买里
قاراجىلغا	喀拉吉勒尕
يېڭىبازار كەنت كومىتېتى	英巴扎村委会
قۇمئېرىق	库木艾日克
قارامەھەللە	喀拉买里
دانجىغمەھەللە	当吉格买里
پاچاقمەھەللە	帕恰克买里
سېيىتئېرىق كەنت كومىتېتى	色提日克村委会
سېيىتئېرىق	色提日克
يالاڭمەھەللە	亚朗买里
دوراقمەھەللە	多拉克买里
سەيچىمەھەللەكەنت كومىتېتى	莱其买里村委会
يېڭىبازار	英巴扎
پەتەكمەھەللە	拍台克买里
كۆنچىمەھەللە	昆其买里
ساغان كەنت كومىتېتى	萨干村委会
تۇمشۇقچاقا	吐木休克恰喀
ئازمابېشى	阿孜麻贝希
قارىچاقا	喀日恰喀
قاغاتوغراق	喀尕托格拉克
كويلاچاقا	阔拉恰喀
بوستانتوغراق كەنت كومىتېتى	博斯坦托格拉克村委会
بوستانتوغراق	博斯坦托格拉克
مەنسەپى	曼赛皮
مازارخوجام	麻扎霍加木
قورۇل	库若勒
بوستانئېرىق كەنت كومىتېتى	博斯坦艾日克村委会
مەھەللەئېرىق	买里艾日克
قۇمئېرىق	库木艾日克

托格拉艾日克	توغرائېرىق
阿亚格买里	ئاياغمەھەللە
托格拉艾日克村委会	توغرائېرىق كەنت كومىتېتى
海力派恰喀	خەلپەچاقا
阔扎买里	كوزامەھەللە
索喀巴什买里	سوقاباش مەھەللە
巴什托格拉艾日克	باش توغرائېرىق
古勒巴格村委会	گۈلباغ كەنت كومىتېتى
吉勒尕艾日克	جىلغائېرىق
古勒巴格	گۈلباغ
萨勒普买里	سالپۇمەھەللە
羌尕买里	چاڭگامەھەللە
克其克亚村委会	كىچىكيار كەنت كومىتېتى
古古特恰喀	گۇگۇتچاقا
协依合买里	شېيىخمەھەللە
其木盖买里	چىمگەرمەھەللە
帕喀加依	پاكارجاي
吐木休克阿勒迪村委会	تۇمشۇقئالدى كەنت كومىتېتى
龙喀克买里	يۇقارقىمەھەللە
托万买里	تۆۋەنمەھەللە
欧吐拉喀什村委会	ئوتتۇراقاش كەنت كومىتېتى
坡买里	پومەھەللە
兰干	لەڭگەر
古古特买里	گۇگۇتمەھەللە
乌堂村委会	ئۆتەڭ كەنت كومىتېتى
乌堂	ئۆتەڭ
欧依散加	ئويسانجار
吐胡买克力克	تۇخۇمەكلىك
其干勒克	چىغانلىق

تۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

دۇۋا بازىرى 杜瓦镇

دۇۋا بازىرى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت جايلاشقان گۇما بازىرى-نىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 105 كىلومېتىر كېلىدۇ، شەرق تەرەپتە قارا-قاش ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، غەربتە سانجۇ يېزىسى، شىمالدا خوتەن - قاغىلىق تاشيولى بىلەن تۇتىشىدۇ، جەنۇبتا خوتەن ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە كەڭلىكى 35 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئۇزۇنلۇقى 140 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇ-مىي يەر مەيدانى 4900 كۋادرات كىلومېتىر. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 7505 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمنى ئىگىلىگەن بۇ بازار قارمىقىدىكى توققۇز كەنت كومىتېتى، 24 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 1553 ئائىلە — 6458 كىشى ياشايدۇ.

1984 - يىل 10 - ئايدا زاڭگۇي خەلق كوممۇنىسىدىن دۇۋا باشقۇرۇش رايونىنى ئايرىپ دۇۋا بازىرى تەسىس قىلىنغان. بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى جايباغ كەنتىدە.

«دۇۋا» ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، «دۇئا» سۆزىنىڭ يەرلىك شېۋىدە ئاتىلىشى دەپ رىۋايەت قىلىنىسمۇ (مۇشۇ يۇرۇشلۇك كىتابلارنىڭ «خەلق ئەپسانە - رىۋايەت، چۆچەكلىرى» گە قاراڭ)، تىلشۇناسلار «بۇ قەدىمكى تىلدا ‹دۆبە› بولۇپ، ‹تۆگەنچە›، ‹ئاخىرقى ئۇچى›، ‹ئاياغ› دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، تەلەپپۇزدا ‹دۇۋا› بولۇپ كەتكەن. ئۇيغۇر تىلىدا ‹ب› نىڭ ‹پ› ھەم ‹ۋ› بىلەن ئۆزگىرىشىش قانۇنىيىتى بار» دەپ قارايدۇ.

بازار دۇۋا دەرياسى پەس تاغ - دەريا ئېقىنىنىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ، يەر تۈزلۈكى ئېگىز - پەس. دۇۋا دەرياسى بازارنى كېسىپ ئۆتۈپ شىمالدا «شورلۇق سۇ ئامبىرى» غا ئېقىپ كىرىپ، پىيالما ئۆستىڭى ئارقىلىق قۇملۇققا قۇيۇلىدۇ.

بۇ بازارنىڭ ھاۋا كىلىماتى سانجۇ يېزىسى بىلەن ئوخشاپ كېتى-دۇ. يېرى قۇم تۇپراق. دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق،

ئارپا، مايلىق دان ۋە پۇرچاق، بېدە ئىشلەپچىقىرىدۇ. چارۋىچىلىقتا قوي، كالا بېقىشنى ئاساس قىلىدۇ. يەنە ئات، تۆگە، ئېشەك قاتار- لىقلارمۇ بار. سۇئىي ئورمان يېتىشتۈرۈشنى ئاساس قىلىدۇ. ئاساس- لىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە، ئۆرۈك دەرەخلىرى ھەم ئاز ساندا ياڭاق دەرەخلىرى بار.

بازار دائىرىسىدە كۆمۈر، گەج كانلىرى بار. دورا ئۆسۈملۈكلىد- رىدىن قانتېپەر، يەر مەدىكى، چۇچۇكبۇيا، چاكاندا، ئىت ياڭىقى قاتارلىقلار بار. تۈلكە، كېيىك، داۋغان، توشقان، ئۇلار، كەكلىك، قارچىغا قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە ئۇچار قۇشلار بار.

دۇۋا بازىرى دائىرىسىدە خوتەن ۋىلايەتلىك سانائەت شىركىتى دۇۋا سېمونت زاۋۇتى، دۇۋا كۆمۈر كانى، دۇۋا ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق ۋىلايەتكە بىۋاسىتە قاراشلىق كان - كارخانىلار بار.

دۇۋا بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتۋە ئاساسلىق تەبىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县杜瓦镇行政村和自然村名称

杜瓦镇	دۇۋا بازىرى
杜瓦村委会	دۇۋا كەنت كومىتېتى
加依巴格	جايباغ
玉瑞克吕克	ئۆرۈكلۈك
杜瓦	دۇۋا
墩巴格	دۆڭباغ
阔纳买里	كونامەھەللە
都村委会	دۆ كەنت كومىتېتى
都	دۆ
亚克尔	يارقىر
喀勒塔萨依	كالتاساي
桑株艾格孜	سانجۇ ئېغىزى
诺尔巴什	نورباش

www.uygurkitap.com

قىزىلسېغىزلىق	克孜勒色格孜勒克
لامۇس كەنت كومىتېتى	拉木斯村委会
شورلۇق كەنت كومىتېتى	硝尔鲁克村委会
شەنبەبازار	先拜巴扎
قىزىلباغ	克孜勒巴格
سايباغ	萨依巴格
لايقا	拉依喀
شورلۇق	硝尔鲁克
قىزىلدۆۋە	克孜勒都维
تاشئېرىق كەنت كومىتېتى	塔什艾日克村委会
ئورنا	欧尔那
تاشئېرىق	塔什艾日克
پايكا	帕依喀
كۆتەكلىك كەنت كومىتېتى	科台克力克村委会
كۆتەكلىك	科台克力克
ماڭسا	芒萨
لاڭقا	朗喀
سۇناق	苏那克

داۋا بازىرى تەۋەلىكىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى

كوستائېغىزى	库斯塔艾格孜
تومان	托满
قىزىلتاش	克孜勒塔什
بۇرهان	布尔汉
ياماس ئارپىلىق	亚玛斯阿尔皮勒克
چۇكولاڭئېغىز	丘库朗艾格孜
ياماسېغىز	亚玛斯艾格孜
ياريۇت	亚尤提

阔拉木科其坎	قۇرامكۆچكەن
库什喀奇布拉克	قۇشقاچبۇلاق
斯米孜霍吞	سېمىزخوتۇن
托帕吐维	توپاتۇۋى
阿勒瓦斯提翁库尔	ئالۋاستىئۆڭكۈر
吾遵阿热	ئۇزۇنئارا
库仑吐孜	قۇلۇنتۇز
索库恰克	سوقىچاق
叶玉提喀拉艾格勒	يەريۇت قارائېغىل
乔克拉	چوكلا
色日克玉瑞克	سېرىقئۆرۈك
艾日克	ئېرىق
亚玛斯阿尔皮勒克	ياماسئارپىلىق
吐孜鲁克	تۇزلۇق
夏合巴斯坎	شاخباسقان
亚依拉克艾格勒	يايلاقئېغىل
吐孜阔什拉格	تۇز قوشلاغ
阔拉木艾格勒	قۇرامئېغىل
阿依库乃斯	ئايكۇنەس
色日克塘来	سېرىقتەڭلە
科克尤特	كۆكيۇرت
喀勒塔达坂	كالتاداۋان
阔尕其艾格勒	قوغاچئېغىل
喀拉亚普羌	قاراياپچان
苏麻	سوما
阔什喀尔吐孜	قوشقارتۇز
吾如什喀克	ئۇرۇشقاق
喀尔勒克阿特克尔	قارلىق ئاتقىر
喀让尕孜	قاراڭغاز
阿克木纳	ئاقمۇنار

www.uygurkitap.com

سۇناققۇز	苏那克库孜
مومۇنلۇق	莫蒙鲁克
ئۆڭكۈركەش	翁库尔开什
يارغان	亚干
ساڭلىسئىشەنچى	桑里斯依先其
ساڭلىسئۆڭكۈر	桑里斯翁库尔
سانغۇدوساڭئۆڭكۈر	萨尼古都桑翁库尔
مىلكەش تۈزقىر	米勒开什吐孜克尔
دوساڭ تۆرئېغىل	都桑托尔艾格勒
كىچىكساڭلىس	克其克桑里斯
يازاغۇ	亚扎古
ساڭلىستۆرئېغىل	桑里斯托尔艾格勒
ساڭلىسياۋلىق	桑里斯亚瓦勒格
چاۋار ئاتقىر	恰瓦阿特克尔
كوستاتەڭلە	库斯塔塘来
يارلىققىر	亚勒克克尔
ئارقا تۈزئېغىل	阿尔喀吐孜艾格勒
پەرۋا	派尔瓦
ياپچاتقىر	亚普羌克尔
قارلىق ئاقتاش	喀尔勒克阿克塔什
توڭباش	通巴什
قوتازچالغۇ ئۆڭكۈر	阔塔孜恰勒古翁库尔
باشئېغىل	巴什艾格勒
ئۇلۇغيايلاق	吾鲁格亚依拉克
تار ئېغىز	塔尔艾格孜

قوشتاغ يېزىسى 阔什塔格乡

قوشتاغ يېزىسى گۇما بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا 37 كىلومېتىر

كېلىدۇ. شەرق تەرىپى سانجۇ يېزىسى بىلەن، غەرب تەرىپى پىشنا ۋە
باشلەڭگەر يېزىلىرى بىلەن، شىمال تەرىپى ناھىيىلىك ئۈرۈقچىلىق
مەيدان بىلەن، جەنۇب تەرىپى نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزىسى بىلەن
چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 31 . 3 كىلو-
مېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى 49 . 3 كىلومېت-
تىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 1543 كۋادرات كىلومېتىر بو-
لۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ كۆلىمى 36 مىڭ 950 مو كېلىدۇ.
قارىمىقىدىكى 16 كەنت كومىتېتى — 44 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا
2920 ئائىلە — 12 مىڭ 262 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ
ئورنى شاپچاقا كەنتىدە.

ئېيتىلىشىچە، دىن تارقاتقۇچى ئىماملاردىن ھەممەل شېرىپ ۋە
ئوبۇل يۇسۇپ ھەمەدانى قاتارلىقلار بۇ جايغا كەلگەندە، خۇش ھاۋالىق،
گۈزەل مەنزىرىلەرگە زوقلىنىپ: «خۇش ئوتاغ» دەپ ماختىغان ئى-
كەن. يەرلىك كىشىلەر بۇنى مۇقەددەس سۆز بىلىپ، بۇ يەرگە نام
قىلىۋالغان ئىكەن. «خۇش ئۇتاغ» دېگەن بۇ نامنى، ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى ۋەكىللىرىدىن ھۇسەيىنخان تەجەللىي ۋە ئىس-
مايىل ھاجىلارنىڭ يازمىلىرىمۇ ئىسپاتلايدۇ. كېيىنچە بۇ سۆز «قوش-
تاغ» قا ئۆزگىرىپ، ھازىرغىچە داۋاملاشقانىكەن.

چىڭ خاندانلىقى گۇاڭشۈينىڭ 18 - يىلى (1893 - يىلى)
قوشتاغ قاغىلىق ناھىيىسىگە تەۋە بولغان گۇمىدىكى 36 كەنتنىڭ
بىرى ئىدى. گۇاڭشۈينىڭ 28 - يىلى (1902 - يىلى) گۇما، سانجۇ
ئىككى چوڭ كەنتنى قاغىلىقتىن ئايرىپ گۇما ناھىيىسىنى تەسىس
قىلغاندا گۇمىغا قاراشلىق بولغان. كېيىن قوشتاغ رايونى دەپ ئاتال-
غان. 1950 - يىلى «گۇما ناھىيە 2 - رايون» دەپ ئاتالغان.
1956 - يىلى 8 - رايوننى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بۇ رايوننىڭ بورا
دېگەن جايلىرى قاغىلىق ناھىيىسىگە قارىغاندىن باشقا، قالغان قىسىم-
لىرىنى 2 - رايونغا قوشۇۋەتكەن. 1958 - يىلى «يۈجىن خەلق
كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1978 - يىلى «قوشتاغ خەلق كوم-
مۇنىسى» دەپ ئاتالغان. 1981 - يىلى ئۇنىڭدىن پىشنا ۋە باشلەڭگەر
باشقۇرۇش رايونلىرى بىلەن سازام چوڭ ئەترىتى ئايرىلىپ «پىشنا

uyghurkitap.com

خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1984 ـ يىلى «قوشتاغ يېزا» قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىنغان.

يېزىنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي تەرەپلىرىنى قاتمۇ قات تاغلار توسۇپ تۇرىدۇ. تاغ جىلغىلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن. يەر تۈزۈلۈشى شىمالغا قاراپ پەسىيىپ بارىدۇ. دەريا ـ ئېقىنلىرى ۋە كەلكۈن لاتقىلىرىنىڭ تىندۇرمىلىرىدىن ھاسىل بولغان شىمالىي قىسمىدىكى يەلپۈگۈچسىمان تۈزلەڭلىكنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3000 ~ 1500 مېتىر كېلىدۇ. جەنۇبىي قىسمىدىكى كوئېنلۇن تېغىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن بۇ يېزىنىڭ ھاۋا كىلىماتىدىكى پەرق بىر قەدەر چوڭ بولىسىمۇ، يەنىلا قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ. كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىكى پەرق چوڭ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 9.3℃. ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 ـ ئايدا) 22℃ بولىدۇ. ئەڭ سوغۇق بولغاندا (1 ـ ئايدا) 8℃ ـ بولىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى بىر قەدەر كۆپ. قىرووسىز مەزگىلى 210 كۈن ئەتراپىدا. ھاۋارايى جەھەتتىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر ئۇششۇك ۋە بوراندىن ئىبارەت.

قوشتاغ دەريا سىستېمىسى ئاساسىي سۇغىرىش مەنبەسى بولۇپ، بۇ دەريا قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىن باشلىنىپ، شەرقىي شىمالغا قاراپ ئېقىپ، پۈتۈن يېزىنى قىيپاش كېسىپ ئۆتۈپ، گۇما بازىرى تەۋەسىدىكى «ياپچان سۇ ئامبىرى»غا قۇيۇلىدۇ. يۇقىرى ئېقىمدا «ئاقشور» ۋە «كەڭەز» سۇ ئامبارلىرى بولۇپ، ئۇلاردا كىچىك تىپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى قۇرۇلغان. تۆۋەن ئېقىمدا قوشتاغ كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغان. بۇ دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 160 كىلومېتىر.

قوشتاغ يېزىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرىمۇ بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان. يېزا ئىگىلىكىدە ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، مايلىق دان ۋە پۇرچاق ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. قوشۇمچە ئارپا، بېدە، قوغۇن ـ تاۋۇز، ئوتياش قاتارلىقلارنى تېرىيدۇ.

چارۋىچىلىقتا قوي، كالا بېقىشنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن

باشقا ئات، تۆگە، ئېشەك، قوتاز قاتارلىقلارمۇ بار.

قوشتاغنىڭ جەنۇبىدىكى ئوتتۇرا قىسىم جىلغىلاردا كوئېنلۈن ئارچىسى، قىزىل قېيىن قاتارلىق سۇ مەنبەسىنى ساقلايدىغان تەبىئىي ئورمانلىقلار بار. ئەڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئېگىز تاغلىق ئويمان ئوتلاقلىق رايون ھېسابلىنىدۇ. شىمالىي قىسمىدىكى يەلپۈگۈچسىمان تىندۇرما لاتقىلىق تۈزلەڭلىكلەر سۇنئىي يېتىشتۈرۈلگەن ئورمان رايونى بولۇپ، ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە، ياڭاق، ئۆرۈك، ئالما، ئۈجمە، نەشپۈت قاتارلىقلار بار.

يېزا تەۋەسىدىن قانتېپەر، رەۋەن، گۈلاب، گۈلبىنەپشە، بۇزەنجى، سانا قاتارلىق دورا ئۆسۈملۈكلىرى چىقىدۇ. جەنۇبىي قىسىم تاغلىرىدىكى ئورمانلىقلاردا كېيىك، قوتاز، داۋغان، تۈلكە، توشقان، بۆرە قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ۋە ئۈلار، كەكلىك، قاغا، قارچىغا، كۈرۈشكەل (ياۋا كەپتەر) قاتارلىق ياۋايى ئۇچار قاناتلار بار. تاغلىق رايوندا گۆڭگۈرت كېنى بار، تاشتۇز زاپىسى بىر قەدەر مول.

قوشتاغ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县阔什塔格乡行政村和自然村名称

شاپچاقا	夏普恰喀
قوشتاغ كەنت كومىتېتى	阔什塔格村委会
بايكوچا	巴依阔恰
ماندارکوچا	芒达阔恰
سۆگەتلىك كەنت كومىتېتى	苏盖特力克村委会
تورغايچاقا	托尕依恰喀
ئازماباش	阿孜玛巴什
سۆگەتلىك	苏盖特力克
سايتۇگمەن	萨依吐格曼
خالتاچاقا	哈勒塔恰喀
چوناقچاقا	乔那克恰喀

www.uyghurkitap.com كىتاب تورىبېكىتى

博斯坦村委会	بوستان كەنت كومىتېتى
吉热木恰喀	جىرىمچاقا
博斯坦	بوستان
乔那克买里	چوناقمەھەللە
阿孜干阿勒迪村委会	ئازغانئالدى كەنت كومىتېتى
阿孜干阿勒迪	ئازغانئالدى
喀勒台克恰喀	كالتەكچاقا
萨依博斯坦	سايبوستان
皮西那提日木	پىشناتىرىم
塔孜滚博依	تازغۇنبويى
加依纳古特村委会	جايناغۇت كەنت كومىتېتى
加依	جاي
阿其玛克	ئاچىماق
纳古特	ناغۇت
墩买里	دۆڭمەھەللە
托喀皮依克	توكۇرپىيىك
苏勒尕孜村委会	سۇلغاز كەنت كومىتېتى
苏勒尕孜	سۇلغاز
巴什苏勒尕孜	باش سۇلغاز
亚尔艾格勒	يارئېغىل
其格勒克村委会	چىغلىق كەنت كومىتېتى
坡斯台克恰喀	پوستەكچاقا
皮亚勒玛恰喀	پىيالماچاقا
博木尕村委会	بومۇغا كەنت كومىتېتى
阿克吾斯塘	ئاقئۆستەڭ
墩买里	دۆڭمەھەللە
津恰喀	جىنچاقا
旁恰喀	پاڭچاقا
吐格曼博依村委会	تۇگمەنبويى كەنت كومىتېتى
吐格曼博依	تۇگمەنبويى

ماندارلىق	芒达勒克
يالغۇزجىگدە	亚勒古孜吉格代
تېرەكئالدى كەنت كومىتېتى	铁热克阿勒迪村委会
تېرەكئالدى	铁热克阿勒迪
چىغانباغ	其干巴格
توقايجىگدە	托喀依吉格代
قىشلاق كەنت كومىتېتى	克什拉克村委会
قىشلاق	克什拉克
ئاچما	阿其玛
بۇجىگدە	布吉格代

كىلياڭ يېزىسى 克里阳乡

گۇما ناھىيىسىنىڭ بۇ يېزىسى 1986 - يىل 12 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق قۇرۇلغان بولۇپ، ئەسلىدە قوشتاغ يېزىسىنىڭ تەۋەلىكىدە بولۇپ كەلگەن بىر قىسىم جايلار جۇغراپىيىلىك جايلىشىش جەھەتلەردىكى ئەۋزەللىكى بىلەن كىلياڭ يېزىسىغا تەۋە قىلىنغان. تەۋەلىكىدىكى 11 كەنت كومىتېتى، 27 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 1357 ئائىلە — 5605 كىشى ياشايدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى 19 مىڭ 116 مو كېلىدۇ. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى كىلياڭ كەنتىدە.

بۇ يېزىنىڭ ھاۋا كىلىماتى، تەبىئىي شارائىتى، سۇغىرىش ئىشلىرى، تەبىئىي بايلىقلىرى ۋە مەھسۇلاتلىرى قوشتاغ بىلەن ئوخشاش. بىر قىسىم تەبىئىي كەنتلىرى دېھقانچىلىقنى ئاساس، چارۋىچىلىقنى قوشۇمچە ئىگىلىك قىلسا، بىر قىسىم مەھەللە - كەنتلىرى چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ.

«كىلياڭ» ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، گۇما شېۋىسىدە «تىل»نى «كىل» دەپ تەلەپپۇز قىلىدۇ (م: «مېنى تىللىدى» دېگەننى «مېنى كىللىدى» دېگەندەك) . «ياڭ» مۇ «يان» نىڭ بۇزۇلغان تەلەپپۇزى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بۇ يېزا «تىلدەك سوزۇلغان جاي»، «ئۇزۇنسىغا كەتكەن يەر» بو-لۇپ، بۇ نام ئەشۇ جۇغراپىيىلىك تۇزۇلۇشكە ماس كېلىدۇ.

تەبىئىي ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان كەنت - مەھەللىلىرىنىڭ خىل-مۇخىل رىۋايەتلىرى بار. مەسىلەن، «يۇلغۇنجاي» نىڭ نامىنىڭ كې-لىپ چىقىشى توغرىسىدا «يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شاھزادىسى لىيتىپ ئاتاخان تىبەتكە ئۇرۇش قىلغىلى بېرىپ قايتىپ كېلىشىدە مۇشۇ جايدا ۋاپات بولغاچقا، ئۇنىڭ ياتقان مازىرىدىن بۇك - باراقسان يۇلغۇن كۆكلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ‹يۇلغۇنلۇق مازار› دەپ ئاتىلىپ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يۇلغۇنجاي دەپ ئاتىلىپتۇ» دېيىلسە؛ «قارا-مان» كەنتى توغرىسىدا: «بۇ ئەسلىي ‹قارا يامان› دېگەن سۆز بو-لۇپ، بۇرۇندا مۇقەررەپ دەيدىغان بىر مىگبېشى بۇ يەرگە زىندان سېلىپ، بىگۇناھ پۇقرالارنى سولاپ قويۇپ، مەجبۇرىي بىنەم ئاچقىلى سالغاندا، پۇقرالار قارشىلىق بىلدۇرۇپ ‹قارا يامان› دەپ دادلىغان. كېيىنچە بۇ يەردە كەنت پەيدا بولغان ۋە ‹قارامان› بولۇپ قالغان» دېيىلىدۇ؛ «كۇتام» كەنتىنىڭ ئىسمىنىڭ مەنىسى ‹قۇرۇق تام› بولۇپ، مەشھۇر ئالىم ھۇسەيىنخان تەجەللىي بۇ جايلارنى ئارىلىغاندا ئادەم ئولتۇرمايدىغان جاي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ‹قۇرۇق تام› دەپتىكەن؛ بۇ سۆز كەنت نامى بولۇپ قىسقارتىلىپ ‹كوتام› بولـ-غان، يەنە بۇ ‹كۆھتام› — تاغ تام دېگەن مەنىدە» دېيىلىدۇ.

بۇ يېزىنىڭ ھەر قايسى كەنتلىرىدە بۇغداي، قوناق، مايلىق دان تېرىلىدۇ. چارۋىچىلىقى قوي بېقىشنى ئاساس قىلىپ، يەنە كالا، ئات، ئېشەك، تۆگە قاتارلىقلار بېقىلىدۇ. يېزىنىڭ ئاسفالت يولى ناھىيە بازىرىغا يېتىپ بارىدۇ.

كىلىيانىڭ يېزىسىدا خوتەن خەلق مەشرەپلىرىنىڭ تۆت چوڭ تۈرى-نىڭ بىرى بولغان «كىلىيانىڭ مەشرىپى» مۇشۇ رايونغا ۋە ئەتراپىتىكى قوشتاغ، باشلەڭگەر يېزىلىرىغا تارقىلىپ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەل-گەن. بۇ مەشرەپ تۈردە خوتەن خەلق مەشرەپلىرىنىڭ ئاساسىي ئالا-ھىدىلىكى ساقلانغاندىن سىرت، بىر قىسىم دولان ئاھاڭلىرى ۋە دولان ئۇسسۇللىرى ئارىلىشىپ، بىر خىل ئارىلاش مەشرەپ شەكىللەنگەن.

كىلياڭ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县克里阳乡行政村和自然村名称

阿克其格村委会	ئاقچىغ كەنت كومىتېتى
米斯开尔恰喀	مىسكەرچاقار
巴什恰喀	باشچاقا
库塔木	كۆتام
兰干	لەڭگەر
塔合塔科瑞克村委会	تاختاكۆۋرۈك كەنت كومىتېتى
旁克尔	پاڭقىر
阿尔喀恰喀	ئارقاچاقا
依希塔其	ئىشتاچى
托万恰喀村委会	تۆۋەنچاقا كەنت كومىتېتى
托万恰喀	تۆۋەنچاقا
坎特依其	كەنتئىچى
诺尔拉克	نورلاق
克孜勒塔格	قىزىلتاغ
克里阳村委会	كىلياڭ كەنت كومىتېتى
沃吐拉恰喀	ئوتتۇراچاقا
阿其克阿勒玛	ئاچچىقئالما
墩库勒村委会	دۆڭكۆل كەنت كومىتېتى
墩库勒	دۆڭكۆل
品尼	پىننى
依力什巴什	ئىلىشبېشى
尤勒滚加依村委会	يۇلغۇنجاي كەنت كومىتېتى
尤勒滚加依	يۇلغۇنجاي
普混达	پۇخۇندا
央都玛	ياندۇرما

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئىسپاھان كەنت كومىتېتى	依斯法罕村委会
ئىسپاھان	依斯法罕
قارامان كەنت كومىتېتى	喀热曼村委会
قارامان	喀热曼
قاراسۇ كەنت كومىتېتى	喀热苏村委会
بايدۆۋە	巴依都维
باشتۇگمەن	巴什吐格曼
جاپپارقۇم	加帕尔库木
كېيىكچى كەنت كومىتېتى	克依克其村委会
سوقاباغ	索喀巴格
دۆڭچاقا	墩恰喀
ئۇلباغ كەنت كومىتېتى	吾勒巴格村委会
ياڭاقلىق	央阿克勒克
ئۇلباغ	吾勒巴格
هاراپ	阿热普
ياركېچىك كەنت كومىتېتى	亚开其克村委会
ياركېچىك	亚开其克
كېيىكتۇز	克依克吐孜
يىڭىبىنام	英比纳木
تارلاغ	塔拉格
قارامان	喀热曼
قىزىلئېغىل	克孜勒艾格勒
توشقانلىق	托什坎勒克
شىيىخھاجىم تۆر ئېغىلى	协合阿吉托尔艾格勒
ئارچىلىق	阿尔其勒克
ئۈچئېغىل	吾其艾格勒
قوشتاغ ماندارلىق	阔什塔格芒达勒克
تەڭلىچۇك	塘力曲克
زەيتۇز	再吐孜

吉格代力克库孜	جىگدىلىكقۇز
阿热墩	ئارادۆڭ
坡赛克亚瓦勒克	پوسەكياۋىلىق
科克买克力克	كۆكمەكلىك
阔什塔格科克艾格勒	قوشتاغ كۆكئېغىل
介外勒台	جەۋەلتە
苏孜干艾格勒	سۆزگەنئېغىل
阔什塔格央艾格勒	قوشتاغ يانئېغىل
亚普羌艾格勒	ياپچانئېغىل
乔喀巴什	چوققاباش
喀拉克尔	قاراقىر
喀勒玛艾格勒	قالمائېغىل
依吉勒玛艾格勒	ئېچىلمائېغىل
麻扎克尔	مازارقىر
拜什托格拉克	بەشتوغراق
克赛克	كېسەك
巴什艾格勒	باشئېغىل
阿其克博云艾格勒	ئاچچىق بويۇنئېغىل
托盖博云	تۆگەبويۇن
普塔克	پۇتاق
克其克阿特克尔	كىچىك ئاتقىر
阿特克尔	ئاتقىر
苏特克尔	سۇتقىر
阔什艾格勒	قوشئېغىل
艾斯尔里克	ئەسىرلىك
翁库尔艾格勒	ئۆڭكۈرئېغىل
亚尔艾格勒	يارئېغىل
恰坎得勒克	چاكاندىلىق
托格热塔什	توغراتاش

www.uyghurkitap.com

قوشقۇنلۇق 阔什昆鲁克

كۆكتېرەك يېزىسى 科克铁热克乡

كۆكتېرەك يېزىلىق ھۆكۈمەت ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ شىمالىغا ئۈچ كىلومېتىر كېلىدىغان تۇزلەڭ ۋادىغا جايلاشقان. شەرق تەرىپى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيىسى 14 - دىۋىزىيە گۇما قارىتاغىز دېھقانچىلىق مەيدانىغا تۇتىشىدۇ، غەرب تەرىپى قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، شىمال تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق مارالبېشى، مەكىت ناھىيىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، جەنۇب تەرىپى گۇما بازىرىغا تۇتىشىدۇ. شەرقتىن غەربكىچە كەڭلىكى 40 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە ئۇزۇنلۇقى 140 كىلومېتىر كېلىدۇ، قارمىقىدىكى 26 كەنت كومىتېتى، 102 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 7187 ئائىلە — 32 مىڭ 258 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى تۇماقمەھەللىدە.

ئەسلىدە بۇ يەرلەر قۇملۇق، سازلىق بولۇپ، توغراق، يۇلغۇن، قومۇشلار ئۆسىدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا «شاۋاز غوجا» ئاتلىق بىر كىشى ئەڭ بۇرۇن بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، بىر كۆل كولاپ، ئەتراپىغا تېرەك سالغان ئىكەن، كېيىنچە خىيابان تېرەكلىك ئەتراپلىرىدا كەنت شەكىللىنىپ «كۆكتېرەك» دەپ ئاتالغان ئىكەن.

1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بۇ يەر «بازار تۆۋەن رايونى» دەپ ئاتالغان. 1950 - يىلى 3 - رايون دەپ ئاتىلىپ قارمىقىدا بەش يېزا بولغان. كېيىن ھەمكارلىق گۇرۇپپا، باشلانغۇچ كوپېراتىپ، ئالىي كوپېراتىپلار قۇرۇلغان. 1958 - يىلى «ۋېيشىڭ خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1978 - يىلى «كۆكتېرەك خەلق كوممۇنىسى» دەپ ئاتالغان. 1984 - يىل 10 - ئايدا «كۆكتېرەك يېزىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە جايلاشقان بۇ يېزىنىڭ

شەرقىي شىمال قىسمىنىڭ كۆپىنچىسى قۇملۇق، سازلىق؛ غەربىي قىسمى سايلىق دەشت؛ جەنۇبىي قىسمى دېھقانچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ. يەر تۈزۈلۈشى تۈزلەڭ بولۇپ، شىمال تەرەپكە سەل يەسىيىپ باردۇ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1400 ~ 1200 مېتىر. ھاۋا كىلىماتى قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.8℃، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا (7 - ئايدا) 25.3℃، ئەڭ تۆۋەن بولغاندا (1 - ئايدا) 6.1℃- بولىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 217 كۈن، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 51.3 مىللىمېتىر. ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران ۋە ئۈششۈكتىن ئىبارەت.

بۇ يېزا ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 49 مىڭ 658 موسى تېرىم يەر بولۇپ، ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، يۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر ئىشلەپچىقىرىلىدۇ؛ ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن پاختا، مايلىق دان، قوغۇن - تاۋۇز، ئوتياش ۋە بېدە قاتارلىقلار بار. ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدىن ئۈزۈم، ئۆرۈك، ياڭاق ۋە قوغۇن قاتارلىقلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا تېرىگە ئىش قوشۇش، ياغاچ سايمانلارنى ياساش، كىيىم تىكىش ۋە پىلە بېقىش قاتارلىق ئائىلە قوشۇمچە كەسىپلىرى بىر قەدەر راۋاجلانغان.

ئورمانچىلىقتا: سۇنئىي ئورمان يېتىشتۈرۈشنى ئاساس قىلىدۇ. ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە، ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما ھەم ئاز ساندا ياڭاق دەرەخلىرى بار.

كۆكتېرەك يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县科克铁热克乡行政村和自然村名称

تۇماقمەھەللە	吐玛克买里
كۆكتېرەك كەنت كومىتېتى	科克铁热克村委会
قوغاچئېرىق	阔尕其艾日克

www.uyghurkitap.com

喀尕当买里	قاغادان مەھەللە
加玛勒克孜	جامالقىز
欧地央村委会	ئوردىيان كەنت كومىتېتى
海里派买里	خەلپەمەھەللە
喀赞其买里	قازانچىمەھەللە
阿克扎热提勒克	ئاقزاراتلىق
普其喀克买里	پۇچقاقمەھەللە
切克赛买里	چەكسىمەھەللە
库木勒村委会	قۇمۇل كەنت كومىتېتى
瓦拉克买里	ۋالاقمەھەللە
帕唐买里	پاتاڭمەھەللە
阿布达勒买里	ئابدالمەھەللە
托合玛克买里村委会	توقماقمەھەللە كەنت كومىتېتى
托合玛克买里	توقماقمەھەللە
恰热克买里	چارەكمەھەللە
央阿克勒克村委会	ياڭاقلىق كەنت كومىتېتى
央阿克勒克	ياڭاقلىق
帕格尔买里	پاگىرمەھەللە
阿合玛克买里	ئاخماقمەھەللە
英坎特村委会	يېڭىكەنت كەنت كومىتېتى
喀斯坎买里	قاسقانمەھەللە
恰塔克买里	چاتاقمەھەللە
艾木拜尔开皮斯	ئەمبەر كەپىسى
阿木特鲁克	ئامۇتلۇق
阿勒瓦斯提墩	ئالۋاستىدۆڭ
拉依喀村委会	لايقا كەنت كومىتېتى
阿其克买里	ئاچچىقمەھەللە
库木买里	قۇممەھەللە
都木拜买里	دۇمبەمەھەللە
阔恰艾日克	كوچائېرىق

司叶买里	سىيەمەھەللە
曲吕克买里	چۈلۈكمەھەللە
托普买里村委会	توپمەھەللە كەنت كومىتېتى
帕让买里	پاراڭمەھەللە
托普买里	توپمەھەللە
科木尔恰喀	كۆمۈرچاقا
拜什欧塔格	بەشئوتاغ
库木艾日克村委会	قۇمئېرىق كەنت كومىتېتى
科台克巴格	كۆتەكباغ
且克曼买里	چەكمەنمەھەللە
阔恰克玉吉买里克村委会	قوچاقئۈجمىلىك كەنت كومىتېتى
加依	جاي
艾曼买里	ئەمەنمەھەللە
科克塔格村委会	كۆكتاغ كەنت كومىتېتى
喀库克买里	كاككۇكمەھەللە
帕依提玛买里	پايتىما مەھەللە
孜瓦买里	زىۋامەھەللە
玛依玛克买里	مايماقمەھەللە
哈勒塔买里	خالتامەھەللە
巴扎亚村委会	بازاريار كەنت كومىتېتى
哈萨克买里	قازاقمەھەللە
杜吾拉买里	دۇۋۇلامەھەللە
萨依巴格	سايباغ
科克亚村委会	كۆكيار كەنت كومىتېتى
库勒达买里	كولدارمەھەللە
须买克买里	شۇمەكمەھەللە
乔那克买里	چوناقمەھەللە
阿亚格亚村委会	ئاياغيار كەنت كومىتېتى
其拉克买里	چىلاقمەھەللە
协依提里克	شېھىتلىك

www.uyghurkitap.com

شورلۇق	硝尔鲁克
ئاراقۇم كەنت كومىتېتى	阿热库木村委会
ئارامەھەللە	阿热买里
دۆڭمەھەللە	墩买里
تازمەھەللە	塔孜买里
توغراقتار كەنت كومىتېتى	托格拉克塔村委会
كاسامەھەللە	喀萨买里
چوغدەكمەھەللە	乔格代克买里
توغراقتار	托格拉克塔
پوسەكمەھەللە	坡赛克买里
يۇقىرى قۇمكۆل كەنت كومىتېتى	尤库日库木库勒村委会
مۇشۇكمەھەللە	木须克买里
چىقىرمەھەللە	其克尔买里
غازمەھەللە	尕孜买里
باداڭ كۆلبېشى	巴当库勒贝希
دولانمەھەللە كەنت كومىتېتى	多兰买里村委会
شىمەھەللە	希买里
دولانمەھەللە	多兰买里
شالدىرمەھەللە	夏勒迪尔买里
بەلقۇم كەنت كومىتېتى	拜勒库木村委会
ياڭاقباغ	央阿克巴格
بۇغامەھەللە	布尕买里
ئاتقۇچمەھەللە	阿特库其买里
قاغامەھەللە كەنت كومىتېتى	喀尕买里村委会
قاغامەھەللە	喀尕买里
جالامەھەللە	加拉买里
شۇمەكبىنام	须买克比纳木
ئارامەھەللە كەنت كومىتېتى	阿热买里村委会
بوياقمەھەللە	博亚克买里
قاشقامەھەللە	喀什喀买里

台吐尔买里	تەتۈرمەھەللە
苏盖特里克库勒贝希	سۆگەتلىك كۆلبېشى
帕特曼勒克村委会	پاتمانلىق كەنت كومىتېتى
帕特曼勒克	پاتمانلىق
海里派买里	خەلپەمەھەللە
吉格代买里	جىگدەمەھەللە
托万库木库勒村委会	تۆۋەن قۇمكۆل كەنت كومىتېتى
克其尔买里	قېچىرمەھەللە
拜什力克	بەشلىك
恰帕克买里	چاپاقمەھەللە
阿克欧吞农场	ئاقئوتۇن دېھقانچىلىق مەيدانى
阿热库木吐格贝希牧场	ئاراقۇم تۇغبېشى چارۋىچىلىق مەيدانى
喀特亚尔(农点)	قاتيار
果勒托格拉克(林点)	غولتوغراق
恰克玛(林点)	چاقما

سانجۇ يېزىسى 桑株乡

سانجۇ يېزىلىق ھۆكۈمەت گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇنىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 50 كىلومېتىر كېلىدۇ. قاراقۇرۇم تېغى-نىڭ شىمالى ئېتىكىدىكى پەس دەريا ئېقىنىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان. شەرق تەرىپى زاڭگۇي يېزىسى، دۇۋا بازىرى بىلەن؛ غەرب تەرىپى قوشتاغ يېزىسى بىلەن؛ شىمال تەرىپى مۇجى يېزىسى بىلەن؛ جەنۇب تەرىپى كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقى-دىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 45 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىما-لىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى 61.5 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر مەيدانى 2767.5 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ، بۇ كۆلەمنىڭ 52 مىڭ 615 موسى تېرىلغۇ يېرىدۇر. قارىمىقىدىكى 24 كەنت كومىتېتى — 100 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 6442 ئائىلە — 27 مىڭ 166 نوپۇس بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

12 ئورۇندا چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى سانجۇ كەنتىدە.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى بۇ يەردە ئاھالە شالاڭ بولۇپ، كېيىنچە كىشىلەر سۇ ۋە ئوتلاق قوغلىشىپ، تېرىلغۇ يەر ئىزلەپ ئارقا- ئارقىدىن بۇ يەرگە كېلىپ، سانجۇ دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا ئولتۇراقلىشىپ كەنت ھاسىل قىلغان ئىكەن. يەرلىك كىشىلەر بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولۇپ، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن «سانسىز جوھۇت» دەپ قارىلىپ، كېيىن «سانجۇ» دېگەنگە ئۆزگىرىپ قالغان ئىكەن. بىر ئېيتىلىشتا: «سانجۇ» زاڭزۇچە سۆز بولۇپ، «سائادەتلىك» دېگەن مەنىدە ئىكەن. يەنە «قۇرىغارنىڭ بىر تىللىق تەپسىلاتى» ناملىق كىتابتا: «بۇ جاي ھەر قايسى مىللەت سودىگەرلىرى ئۆتىدىغان چېگرا بولۇپ، بۇرۇندا مۇسۇلمانلار بۇ يەردە تۇرۇپ چېگرىدىن ئۆتكەن سودىگەرلەرنىڭ سانىنى ئېلىپ باج ئالغان، شۇ سەۋەبتىن ‹ساناغۇ› دەپ ئاتالغان. ‹سانا› — ئادەملەرنى ساناشنى بىلدۈرىدۇ، كېيىن بۇ سۆز ‹سانجۇ› دېگەنگە ئۆزگىرىپ كەتكەن»، دەپ ئىزاھلانغان.

«سانجۇ» ئەسلىدە قاغىلىق تەۋەلىكىدىكى بىر چوڭ كەنت بولۇپ، مىلادىيە 1902 - يىلى گۇما ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن گۇما ناھىيىسىگە قارىغان. «شىنجاڭدىكى تۆت مەزھەپ تەزكىرىسى» دە: «قاغىلىق ناھىيىسى قارمىقىدىكى مۇسۇلمانلار كەنتى 14 جايدا، گۇما كەنتى شەھەرنىڭ شەرقىدىن 230 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا، سانجۇ كەنتى شەھەرنىڭ شەرقىدىن 280 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا ... » دېيىلسە، خۇاڭ ۋېنبى يازغان «تارىم ئويمانلىقىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش خاتىرىسى» دە: «چىڭ خانىدانلىقى گۇاڭشۈينىڭ 9 - يىلى ئۆلكە - ناھىيىلەر تەسىس قىلىنغاندا، قاغىلىقنىڭ گۇما، سانجۇ ئىككى چوڭ كەنتى ئايرىپ چىقىلىپ گۇمىغا تەۋە قىلىنغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بۇ يەر «سانجۇ رايونى» دەپ ئاتالغان. 1950 - يىلى «گۇما ناھىيە 4 - رايون» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1958 - يىلى «1 - ئۆكتەبىر خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1960 - يىلى «سانجۇ خەلق كوممۇ-

نىسى» دەپ تۈزىتىلگەن، 1984 - يىلى 10 - ئايدا سانجۇ يېزىسى قىلىپ تەسىس قىلىنغان.

بۇ يېزىنىڭ شەرق، غەرب، جەنۇب ئۈچ تەرىپىنى تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ، يەر تۈزۈلۈشى شىمالغا قاراپ پەسىيىپ بارىدۇ، تاغلىق جايلار ۋە دەريا - ئېقىنلار كۆپ، ھەمدە ئاز ساندا شورلۇق، سازلىق بار. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5500 ~ 1700 مېتىر. ئۆز دائىرىسىدىكى ئەڭ ئېگىز چوققىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5500 مېتىر كېلىدۇ. ئىقلىمى قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 10.1℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 - ئايدا) 37℃، ئەڭ سوغۇق بولغاندا (1 - ئايدا) -22.9℃ بولىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 180 كۈن، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى بىر قەدەر كۆپ. ھاۋا كىلىماتىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر بوران، ئۆششۈك ۋە سۇ ئاپىتىدىن ئىبارەت.

بۇ يېزىنىڭ 55 مىڭ مو ئەتراپىدىكى يېرى سانجۇ دەرياسى ۋە پوسكا دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ.

بۇ يېزا دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ، قوشۇمچە ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، قىسمەن جايلىرى يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ. دېھقانچىلىقتىكى ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، كۆممىقوناق، پۇرچاق. ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن مايلىق دان، بېدە ھەمدە ئاز مىقداردا قوغۇن - تاۋۇز بار.

چارۋىچىلىقتا قوي، كالا بېقىشنى ئاساس قىلىپ ئات، تۆگە، قوتاز، ئېشەك قاتارلىقلارمۇ بېقىلىدۇ. دائىرىسىدىكى يايلاقلاردا ياپچان، سېرىغ، كەلەپ، سېرىقئوت ھەم چىغ قاتارلىقلار ئۆسىدۇ.

شىمالىي قىسمىدىكى دەريا ئېقىنى ۋە تۈزلەڭلىكلەردىكى سۇنئىي ئورمان رايونىدا ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، ياڭاق، جىگدە، ئۆرۈك قاتارلىقلار ئۆستۈرۈلىدۇ، ياڭىقى ئەڭ ياخشى بولۇپ، «ياڭاق يۇرتى» دېگەن نامى بار. ئۆرۈكلىرىنىڭ سۈپىتى يۇقىرى، تۈرى 20 خىلدىن ئاشىدۇ، گۈلىسى داڭلىق. جەنۇبىي قىسىم تاغ قاپتاللىرىدا ۋە جىلغىلاردا كوئېنلۇن ئارچىسى تەبىئىي ئورمانزارلىقلىرى بار.

تاغدىكى ئورمانلىقلاردا كېيىك، داۋغان، تۈلكە، سۈلەيسۇن قاتار-

www.uygurkitap.com

لىق ياۋايى ھايۋانلار ھەم ئۇلار، كەكلىك، قارچىغا، ئۆردەك، ياۋاغاز ۋە ياۋاكەپتەر قاتارلىق ئۇچار قاناتلار بار.

دائىرىسىدىن قانتپپەر، چۈچۈكبۇيا، يەرمەدىكى، رەۋەن، ياۋا زىرە، بىنەپشە ۋە يۇرەكئوت چىقىدۇ. «ھەينەزەر» دېگەن جايدا چىرىم-تال، خىرۇستال بار. «قىزىلئىبغىل» دېگەن جايدا كۆمۈر، گەج، گۈڭگۈرت قاتارلىق كانلار بار.

سانجۇ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县桑株乡行政村和自然村名称

سانجۇ كەنت كومىتېتى	桑株村委会
سانجۇ	桑株
ئازمابېشى	阿孜玛贝希
ئويچاقا	奥依恰喀
قاراقچىئۆڭكۈر	喀拉克其翁库尔
باش ساۋا كەنت كومىتېتى	巴什萨瓦村委会
قىيىغئازما	克依格阿孜玛
باش ساۋا	巴什萨瓦
تاشئېرىق	塔什艾日克
قاچىلا	喀其拉
ئاياغ ساۋاكەنت كومىتېتى	阿亚格萨瓦村委会
ئاياغ ساۋا	阿亚格萨瓦
يارلىقچاقا	亚勒克恰喀
قورغان	库尔干
كورلەڭگەر	库尔兰干
لەڭگەر	兰干
دۆڭچاقا كەنت كومىتېتى	墩恰喀村委会
دۆڭچاقا	墩恰喀
ئۇجمەئالدى	玉吉买阿勒迪
تۆگەتاتا	托盖塔塔

加依铁热克村委会	جايتېرەك كەنت كومىتېتى
吉热木铁热克	جىرىمتېرەك
吉勒尕	جىلغا
加依铁热克	جايتېرەك
色依提拉村委会	سېيىتلا كەنت كومىتېتى
色依提拉	سېيىتلا
其开恰喀	چىكەچاقا
喀勒台克恰喀	كالتەكچاقا
比纳木	بىنام
铁热克恰喀村委会	تېرەكچاقا كەنت كومىتېتى
铁热克恰喀	تېرەكچاقا
坡坎恰喀	پوكانچاقا
阔纳库尔干	كوناقورغان
克孜勒其曼	قىزىلچىمەن
艾日格勒村委会	ئېرىغىل كەنت كومىتېتى
艾日格勒	ئېرىغىل
苏皮铁热克	سوپىتېرەك
塔什勒克	تاشلىق
阔纳巴扎	كونابازار
哈尼喀村委会	خانىقا كەنت كومىتېتى
哈尼喀	خانىقا
恰坎达	چاكاندا
买得日斯	مەدرىس
恰木古塔格	چامغۇرتاغ
巴什坡斯喀村委会	باش پوسكا كەنت كومىتېتى
巴什坡斯喀	باش پوسكا
塔格其	تاغچى
科克巴什	كۆكباش
克孜勒艾格勒	قىزىلئېغىل
冬巴克	دۇمباق
阿亚格坡斯喀村委会	ئاياغ پوسكا كەنت كومىتېتى
协依合拉	شېيخلا

www.uygurkitap.com

莫莫兰干	مومولەڭگەر
喀尕吐格	قاغاتوغ
墩巴格村委会	دۆڭباغ كەنت كومىتېتى
墩巴格	دۆڭباغ
加依吐孜	جايتۇز
拜什哈曼	بەشخامان
克孜勒加依	قىزىلجاي
木尕拉村委会	مۇغاللا كەنت كومىتېتى
木尕拉	مۇغاللا
硝尔库勒	شوركۆل
巴斯喀克村委会	باسقاق كەنت كومىتېتى
巴斯喀克	باسقاق
阿克提坎吉	ئاقتىكەنجى
塔吾尕孜	تاۋۇغاز
恰斯喀木村委会	چاسكام كەنت كومىتېتى
恰斯喀木	چاسكام
吐格曼巴什	تۇگمەنباش
孜合勒克	زىخلىق
托格热塔孜滚村委会	توغراتازغۇن كەنت كومىتېتى
托格热塔孜滚	توغراتازغۇن
玉瑞克昌克兰干	ئۆرۈكلۈكلەڭگەر
开特买里克	كەتمىلىك
库木艾格勒村委会	قۇمئېغىل كەنت كومىتېتى
库木艾格勒	قۇمئېغىل
赛乃木恰喀	سەنەمچاقا
阿热萨依村委会	ئاراساي كەنت كومىتېتى
阿热萨依	ئاراساي
库木巴格村委会	قۇمباغ كەنت كومىتېتى
库木巴格	قۇمباغ
塔木艾格勒	تامئېغىل
阔尕其拉克	قوغاچلاق
托格拉克艾格勒	توغراقئېغىل

جاڭگالباغ كەنت كومىتېتى	江尕勒巴格村委会
جاڭگالباغ	江尕勒巴格
چاكاندىلىق	恰坎得勒克
قارادۆڭ دېھقانچىلىق مەيدانى	喀拉墩农场
قارادۆڭ	喀拉墩
خەلقئاۋات	海勒克阿瓦提
قىزىلچوققا دېھقانچىلىق مەيدانى	克孜勒乔克农场
ئەرەندەيارلىق دېھقانچىلىق مەيدانى	艾然代亚勒克农场
كانچى دېھقانچىلىق مەيدانى	坎其农场
بۇناق دېھقانچىلىق مەيدانى	布那克农场
قومۇشلۇق	库木什鲁克
سۇئىچكۈ لەڭگەر	苏依其库兰干
ئۇلام	乌拉木
توقايئېغىل	托喀依艾格勒
ياۋلىق	亚瓦勒克
ئاچچىق	阿其克
ئاقتاش	阿克塔什
ئۇزۇنقىر	乌遵克尔
قاراقوز	喀拉库孜
يايلاقئۆشكە	亚依拉克乌什开
قوشقاربېشى	阔什喀尔贝希
ئاتلام	阿特拉木
كاكچال	喀克恰勒
بۇۋىقەمبەر	布维开木拜尔

مۇجى يېزىسى 木吉乡

مۇجى يېزىسى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ شەرقىگە 33.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە زاڭگۇي يېزىسى بىلەن، غەربتە چودا يېزىسى بىلەن، شىمالدا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى گۇما چارۋىچىلىق مەيدانى بىلەن، جەنۇبتا سانجۇ يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىد-

ئويغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

دۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 12 كىلومېتىر، جەنۇ-
بىدىن شىمالىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى 202 كىلومېتىر كېلىدۇ.
قارىمىقىدىكى 20 كەنت كومىتېتى — 62 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا
4568 ئائىلە — 19 مىڭ 499 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ
تۇرۇشلۇق ئورنى ئازغانباغ كەنتىدە.

مۇجى — «قۇرغاردىكى جاي ناملىرى» دېگەن كىتابتا
« 木济 » دەپ يېزىلغان. مۇجى دېگەن سۆز ئەرەبچە «موج» (مەۋج)
دېگەن سۆزنىڭ ئاھاڭ ئۆزگىرىشىدىن ھاسىل بولغان بولۇپ، مەنىسى
«دولقۇن»، ئۇنىڭ ئىستېمال مەنىسى «ئاۋاتلاشماق». «قۇرغارنىڭ
بىر تىللىق تەپسىلاتى»دا: «مۇجى مۇسۇلمانچە تىل بولۇپ،
‹ياقا يۇرت›، ‹ئايرىلىپ تۇرىدىغان چەت، خىلۋەت جاي› دېگەن
مەنىدە»، دەپ ئىزاھات بېرىلگەن. بەزىلەر «مۇجى» — مەۋج ئۇرۇپ
تۇرغان يەر دېگەن مەنىدە، دەيدۇ. بىراق، تىلشۇناسلار: «قەدىمكى
تىلدا (دەرۋەقە قەدىمكى ئالتاي تىللىرىنىڭ بىرىدە) ‹مۇجى›، ‹ئارپا›
مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ؛ ‹مۇچۇ› ~ ‹بورچۇ› بولسا ‹ئۇزۇم› يەنى
‹بور› مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ» دەپ قارايدۇ. «مۇجى» قەدىمكى جۇر-
جىت تىلىدا «بېدە» دېگەن سۆزدۇر.

بۇ جاي 1949 ـ يىلىدىن ئىلگىرى «مۇجى رايونى» دەپ ئاتال-
غان، 1950 ـ يىلى «گۇما ناھىيە 5 ـ رايون» دەپ ئاتىلىپ،
قارىمىقىدا غازچاقا، چودا، باغلا، يېڭىباغ، گولادىن ئىبارەت بەش يېزا
تەسىس قىلىنغان. 1955 ـ يىلى 32 باشلانغۇچ كوپېراتىپ تەسىس
قىلىنغان. 1956 ـ يىلى 26 ئالىي كوپېراتىپقا ئۆزگەرتىپ تەسىس
قىلىنغان. 1958 ـ يىلى «1 ـ ئاۋغۇست خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ
قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا 24 چوڭ ئەترەت بولغان. 1969 ـ يىلى
«1 ـ ئاۋغۇست خەلق كوممۇنىسى ئىنقىلابىي كومىتېتى» دەپ ئاتال-
غان. 1978 ـ يىلى مۇجى خەلق كوممۇنىسى دەپ ئاتالغان.
1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مۇجى يېزىسى دەپ ئاتالغان.

بۇ يېزا ئىچكى قۇرۇقلۇقنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، يەر
تۈزۈلۈشى تۈزلەڭ، جەنۇبىنى شىمالغا پەسىيىپ بارىدۇ، ئۈچ تەرىپى-
نى قۇملۇق ئوراپ تۇرىدۇ. ئوتتۇرا، جەنۇب قىسىملىرى سۇغى-

رىلىدىغان رايون ھېسابلىنىدۇ. ئارىلىقىدا ئازراق سازلىق، شورلۇق بار بولۇپ، شال تېرىغىلى بولىدۇ. ھاۋا كىلىماتى قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 ـ ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئەڭ تۆۋەن بولغاندا (1 ـ ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 6.6℃- بولىدۇ. قىـــروسىز مەزگىلى 210 كۈن. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 51 مىللىمېتىر. ھاۋا كىلىماتىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران ۋە ئۈششۈك.

بۇ يېزىنىڭ 54 مىڭ 91 مو تېرىلغۇ يېرىنىڭ ئاساسلىق مەھسۇلاتى بۇغداي، كۆممىقوناق؛ ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن پۇرچاق تۈرلىرى ھەمدە پاختا، مايلىق دان، قوغۇن ـ تاۋۇز، مېۋە، بېدە قاتارلىقلار بار.

ئورمانچىلىقتا ئاساسلىقى سۆگەت ئورمان يېتىشتۈرۈلىدۇ، تېرەك، سۆگەت، جىگدە، ئۈرۈك، شاپتۇل ھەمدە ئاز مىقداردا ياڭاق دەرەخلىرى بار. يېزا دائىرىسىدە قومۇش كۆپ چىقىدۇ. چۇچۇكبۇيا، بۆرىسامسىقى قاتارلىق دورا ئۆسۈملۈكلىرى بار. ياۋايى ھايۋانلاردىن ياۋا توڭگۇز، داۋغان، تۈلكە، ياۋا ئۆردەكلەر بار.

مۇجى يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县木吉乡行政村和自然村名称

ئازغانباغ كەنت كومىتېتى	阿孜干巴格村委会
ئازغانباغ	阿孜干巴格
پاشاچاقا	帕夏恰喀
لوڭگا كەنت كومىتېتى	龙尕村委会
ھەجەرخانلەڭگەر	艾加汗兰干
لوڭگا	龙尕
يېڭىباغ كەنت كومىتېتى	英巴格村委会
يېڭىباغ	英巴格

www.uyghurkitap.com

چۇشۇرگەيار	曲许尔盖亚
ئۇرائىبغىل	欧热艾格勒
كونا سايباغ كەنت كومىتېتى	阔纳萨依巴格村委会
دىڭگانچاقا	丁干恰喀
مايماقچاقا	玛依玛克恰喀
چۇلۇكلۇك	曲吕克吕克
كونا سايباغ	阔纳萨依巴格
باشتېرەك كەنت كومىتېتى	巴什铁热克村委会
باشتېرەك	巴什铁热克
ئۇجمىلىك كەنت كومىتېتى	玉吉米力克村委会
كونابازار	阔纳巴扎
ئۇجمىلىك	玉吉米力克
غازچاقا كەنت كومىتېتى	尕孜恰喀村委会
غازچاقا	尕孜恰喀
تاغاقچاقا	塔尕克恰喀
تېتىچاقا	提提恰喀
مۇجى كەنت كومىتېتى	木吉村委会
مۇجى	木吉
توكۇرچاقا	托喀恰喀
كوناتۇگمەن كەنت كومىتېتى	阔纳吐格曼村委会
كوناتۇگمەن	阔纳吐格曼
تەلۋەچاقا	台勒外恰喀
پاشاچاقا	帕夏恰喀
سايكۆل بېشى كەنت كومىتېتى	萨依库勒贝希村委会
سايكۆل بېشى	萨依库勒贝希
ئويۇلغان	吾尤勒干
سايباغ كەنت كومىتېتى	萨依巴格村委会
توغرائېرىق	托格热艾日克
قۇمتوقاي	库木托喀依
تاشكەنت	塔什坎特

سايباغ	萨依巴格
ئاياغ باغلا كەنت كومىتېتى	阿亚格巴格拉村委会
ئاياغ باغلا	阿亚格巴格拉
بوياقچاقا	博亚克恰喀
چاكاندىلىق	恰坎得勒克
باغلا كەنت كومىتېتى	巴格拉村委会
باغلا	巴格拉
باش باغلا كەنت كومىتېتى	巴什巴格拉村委会
پاۋانچاقا	帕万恰喀
تۆلكەچاقا	吐勒开恰喀
كالتاتوغراق	喀勒塔托格拉克
ئاراجاڭگال كەنت كومىتېتى	阿热江尕勒村委会
ئاراجاڭگال	阿热江尕勒
لوڭگائىقىن	龙尕尔肯
ھاسار كەنت كومىتېتى	阿萨尔村委会
ھاسار	阿萨尔
چۆپچاقا	曲普恰喀
خانتۇغ دېھقانچىلىق مەيدانى	汉吐格农场
تاتىراڭ ئورمانچىلىق مەيدانى	塔提让林场
ئورتاتۇگمەن	沃尔塔吐格曼

موكويلا يېزىسى 木奎拉乡

موكويلا يېزىسى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ شەرقىگە 10.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرق تەرەپتە چودا يېزىسى، غەرب تەرەپتە گۇما بازىرى بىلەن، شىمالدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 14 - دىۋىزىيە گۇما قاراتاغىز دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن، جەنۇب تەرىپى سانجۇ يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 20 كىلومېتىر،

www.uyghurkitap.com

جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتىر. ئومۇمىي يەر مەيدانى 558 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. قارىمىقىدىكى 21 كەنت كومىتېتى، 72 تەبىئىي كەنتتە 4038 ئائىلە — 16 مىڭ 657 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى جاڭگالمەھەللە كەنتىدە.

«موكويلا» دېگەن سۆز «مەكىلە» نىڭ ئاھاڭ ئۆزگىرىشى بولۇپ، مەنىسى «ئاشلىق ماكانى». ئەمما بىر قىسىم كىشىلەر: «موكويلا» — ‹موك ھويلا› - يەنى «ھويلا - ئارامىلار كۆپ ۋە قويۇق جايلاشقان يەر» دېگەن مەنىدىكى ئىككى سۆزنىڭ قىسقارتىلمىسى ۋە تەلەپپۇز ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن دەپ قارايدۇ. «موك ھويلا» بىلەن «مەكىلە» (ئاشلىق ماكانى) بىر - بىرىگە يېقىن كېلىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇندىن 700 نەچچە يىللار ئىلگىرى ھازىرقى تۆمۈر ئاخۇن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى بۇ جايلارنى ئېچىپ كەنت قىلغان. ھەر يىلى مول ھوسۇل ئېلىنىپ ئاشلىق كۆپ چىققانلىقى ئۈچۈن، شۇنداق نام قويغان.

موكويلا 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بازار يۇقىرى رايونىغا قاراشلىق بولغان. 1950 - يىلى «گۇما ناھىيە 6 - رايون» بولغان. 1958 - يىلى «راكېتا خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1978 - يىلى «موكويلا خەلق كوممۇنىسى» دەپ ئاتالغان. 1984 - يىل 10 - ئايدا موكويلا يېزا قىلىپ تەسىس قىلىنغان.

بۇ يېزا تۈزلەڭلىككە جايلاشقان بولۇپ، يەرلىرى تۈز، يەر شەكلى شىمالغا قاراپ پەسىيىپ ئۇزۇنچاق ھالەتتە سوزۇلغان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1300 ~ 1700 مېتىرغىچە كېلىدۇ. ئىقلىمى قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا ياتىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرى 11.8°C بولۇپ، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 - ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 25.4°C، ئەڭ تۆۋەن بولغاندا (1 - ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى -6°C بولىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 50 مىللىمېتىر، قىرووسىز مەزگىلى 218 كۈن. ھاۋا كىلىماتىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران، قۇرۇق ئىسسىق شامالدىن ئىبارەت.

يېزا بويىچە ئومۇمىي تېرىم يەر كۆلىمى 62 مىڭ 101 مودىن ئارتۇق بولۇپ، قوشتاغ دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ. ئاھالىلەر دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئاساسلىق مەھسۇلاتى بۇغداي، كۆممىقوناق، پاختا، مايلىق دان. قوشۇمچە پۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر، قوغۇن - تاۋۇز، ئوتياش، بېدە قاتارلىقلار تېرىلىدۇ، پىلە بېقىلىدۇ. تېرەك، ئۈجمە، جىگدە، شاپتۇل، ئامۇت، ئۆرۈك، ياڭاق دەرەخلىرى ئۆستۈرۈلىدۇ. دائىرىسىدىن رەۋەن، چۇچۇكبۇيا، بۆرىسامسىقى قاتارلىق دورا ئۆسۈملۈكلىرى چىقىدۇ. ياۋا توڭگۇز، ياۋا توشقان، كەپتەر قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار بار. ئالاھىدە مەھسۇلاتى: شاپتۇل، نەشپۈت، ئۈزۈم. پىلە بېقىش، بورا توقۇش، كىيىم تىكىش، ياغاچ سايمانلارنى ياساش قاتارلىق ئائىلە قول سانائىتى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان.

موكويلا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتۋە تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县木奎拉乡行政村和自然村名称

江尕勒买里	جاڭگالمەھەللە
阔纳巴扎村委会	كونابازار كەنت كومىتېتى
阔纳巴扎	كونابازار
巴扎艾日克	بازارئېرىق
纳古特村委会	ناغۇت كەنت كومىتېتى
吉勒尕买里	جىلغامەھەللە
阿克提坎	ئاقتىكەن
芒达勒克	ماندارلىق
喀克买里	قاقمەھەللە
果勒买里	غولمەھەللە
托万买里村委会	تۆۋەنمەھەللە كەنت كومىتېتى
艾格勒墩	ئېغىلدۆڭ
买里艾日克	مەھەللەئېرىق

www.uyghurkitap.com

كانداكۆل	库达库勒
تۇۋرامەھەللە	托吾拉买里
كاللەكمەھەللە	喀来克买里
مونەكمەھەللە كەنت كومىتېتى	木乃克买里村委会
خارەتمەھەللە	哈热提买里
كۆمۈرچاقا	科木尔恰格
مونەكمەھەللە	木乃克买里
مازاردۆڭ كەنت كومىتېتى	麻扎墩村委会
مازاردۆڭ	麻扎墩
مازارجىگدە	麻扎吉格代
ياپىلاقچاقا	亚普拉克恰喀
گۈلباغ	古勒巴格
شىداقچاقا	希达克恰喀
هويلامەھەللە كەنت كومىتېتى	霍依拉买里村委会
قېيىنغئېرىق	克依格艾日克
ئازنابازار	阿孜尼巴扎
هويلائېرىق	霍依拉艾日克
قۇمئېرىق	库木艾日克
قاقشال كەنت كومىتېتى	喀合夏勒村委会
قاقشال	喀合夏勒
توقاي	托喀依
چوتلا	乔特拉
دالىغ كەنت كومىتېتى	达里格村委会
كۆلئېرىق	库勒艾日克
چىمگەرمەھەللە	其木盖买里
سايئېرىق	萨依艾日克
جايسۆگەت	加依苏盖特
لەڭگەر كەنت كومىتېتى	兰干村委会
بوزئېقىن	博孜艾肯
تورغايمەھەللە	托尕依买里

萨孜买里	سازمەھەللە
帕格尔买里	پاگىرمەھەللە
吐孜鲁克村委会	تۈزلۈق كەنت كومىتېتى
吐孜鲁克	تۈزلۈق
代尔瓦扎库木	دەرۋازاقۇم
亚艾日克	يارئېرىق
喀拉玉吉买阿勒迪	قارائۇجمە ئالدى
塔什坎特村委会	تاشكەنت كەنت كومىتېتى
塔什坎特	تاشكەنت
英艾日克博依	يېڭىئېرىق بويى
艾提喀尔村委会	ھېيتكا كەنت كومىتېتى
艾提喀尔	ھېيتكا
羌尕买里	چاڭگامەھەللە
霍依拉买里	ھويلامەھەللە
喀萨买里村委会	كاسامەھەللە كەنت كومىتېتى
喀萨买里	كاسامەھەللە
萨木萨克布隆	سامساقبۇلۇڭ
阔向买里村委会	كوشاڭمەھەللە كەنت كومىتېتى
阔向买里	كوشاڭمەھەللە
艾格勒买里	ئېغىلمەھەللە
英吾斯塘博依村委会	يېڭىئۆستەڭ بويى كەنت كومىتېتى
库木恰克买里	قۇمچاقمەھەللە
希尔买里	شىرمەھەللە
恰塔克阿孜麻	چاتاقئازما
先拜巴扎村委会	شەنبەبازار كەنت كومىتېتى
先拜巴扎	شەنبەبازار
喀勒塔恰喀	كالتاچاقا
阿亚格苏勒尕孜良种场	ئاياغ سۇلغاز ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
阿亚格苏勒尕孜	ئاياغ سۇلغاز
索喀库勒	سوقاكۆل

يۇلغۇنلۇق باغۋەنچىلىك مەيدانى	尤勒滚鲁克园艺场
كالتاتۇگمەن	喀勒塔吐格曼
خېنى	合尼
يېڭىئېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى	英艾日克农场
يېڭىئېرىق	英艾日克
يېڭىبىنام	英比纳木
تۆگىچەك	托格切克
تىم	提木
مۇزلۇق	木孜鲁克
يېڭىقۇدۇق	英库都克
ئورمان	奥尔曼

زاڭگۇي يېزىسى 藏桂乡

زاڭگۇي يېزىسى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىگە 67 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە پىيالما يېزىسى بىلەن، غەربتە مۇجى يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ؛ شىمالدا قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەكىت ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ؛ جەنۇبتا سانجۇ يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە كەڭلىكى 19 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئۇزۇنلۇقى 45 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 855 كۋادرات كىلومېتىر. قارىمىقىدىكى 11 كەنت كومىتېتى — 45 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 3150 ئائىلە — 13 مىڭ 81 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى دەڭبويى كەنتىدە.

زاڭگۇي «شىنجاڭ تەزكىرىسى. 4 - جىلد» دە 章固雅 (جاڭگۇيا) » شۇنداقلا 装桂雅 (جۇاڭگۇيىا) دەپ يېزىلغان. زاڭگۇي قەدىمكى ئۇدۇننىڭ بۇددا دىنى مەركەزلىرىنىڭ بىرى ئىدى، بۇ يەردە ئىبادەتخانىلار ئەڭ دەسلەپ سېلىنغان. بەزىلەر: «زاڭگۇي دېگەن سۆز ئەسلىي ‹زەنگويار› بولۇپ، ‹چىرايلىق قىز› دېگەن مەنىدە» دېيىشىدۇ. بۇ ئىسىمنى مۇھەممەد سىدىق زەلىلى ئۆزىنىڭ

«سەپەرنامە» دېگەن ئەسەردە «زەنگويا» ـ يېشىللىق يەر «‹زەڭـ
گەر — يېشىل، يا — قىر، ئېقىن› دەپ كۆرسەتكەن. قەيت قىلىپ
ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، خوتەن رايونىدىكى «كۇي» نامى بىلەن
ئاتىلىدىغان جايلارغا ئوخشاش «زاڭگۇي» مۇ ئەسلىي «زاڭكۇي» ياكى
بۇددىزم ئادىتى بويىچە «زاڭگويا» بولسا كېرەك.

چىڭ خاندانلىقى گۇاڭشۈي خانىنىڭ 18 - يىلى (1892 - يىلى)
زاڭگۇي زېمىنى قاغىلىق ناھىيىسى قارىمىقىدىكى گوما 36 كەنتىنىڭ
بىرى بولغان. گۇاڭشۈينىڭ 28 - يىلى (1902 - يىلى) بۇ جاي
گوما ناھىيىسىگە قارىغان، كېيىن «زاڭگۇي رايونى» دەپ ئاتالغان.
1950 - يىلى «7 - رايون» قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەسىس قىلىـ
نىغان. 1958 - يىلى «بەخت خەلق كوممۇنىسى» بولۇپ قۇرۇلغان.
1978 - يىلى «زاڭگۇي خەلق كوممۇنىسى» دەپ ئاتالغان.
1984 - يىل 10 - ئايدا ئەسلىدىكى زاڭگۇي باشقۇرۇش رايونى تەۋەسىدـ
دىكى جايلار زاڭگۇي يېزىسى بولۇپ تەسىس قىلىنغان.

پوسكا دەريا ئېقىنى شەكىللەندۈرگەن يەلپۈگۈچسىمان تىندۇرما
لاتقىلىق بوستانلىقتا جايلاشقان بۇ يېزىنى قۇملۇق چۆللەر ئوراپ
تۇرىدۇ. يەر تۈزۈلۈشى تۈزلەڭ. ھاۋا كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق خاـ
راكتېرىدىكى قۇرغاق كىلىمات بولۇپ، بوران كۆپ چىقىدۇ. يىللىق
ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 -
ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئەڭ سوغۇق بولغاندا (1 -
ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 6℃- بولىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 215
كۈن. ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران ۋە ئۆششۈك.

ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 34 مىڭ 884 موسى تېرىلىدىغان
يەرلەر بولۇپ، ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق؛ ئىقتىسادىي زىرائەتـ
لەردىن پاختا، مايلىق دان ۋە پۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر؛
قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە، ئۈتياش، ئارپا، بېدە قاتارلىقلار تېرىلىدۇ.

چارۋىچىلىقتا قوي، كالا بېقىشنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە
ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىقلارمۇ بار. ئۈچ مىڭ مو ئەتراپىدىكى
يايلاقلىرىدا ياپچان، سېرىقئوت، سىرتئوت، سېرىغ قاتارلىقلار ئۆسىدـ
دۇ.

ئورمانچىلىقتا سۈنئىي ئورمان بەرپا قىلىشنى ئاساس قىلغان بولۇپ، تېرەك، سۆگەت، جىگدە ۋە ئۈجمە دەرەخلىرى بار. ئانار، ياڭاق، ئۆرۈك قاتارلىقلارمۇ ئۆستۈرۈلىدۇ. دائىرىسىدە چوڭچۇكبۇيا، چاكاندا، ئىت ياشقى قاتارلىق تېببىي دورا ئۆسۈملۈكلىرى؛ ياۋا توڭگۇز، داۋغان، توشقان قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار بار.

زاڭگۇي يېزىسى تەۋەلىكىدىكى «قوشكۆل»، «بۇتلۇق» قەدىمكى ئاسارئەتىقە خارابىلىرى ۋىلايەت دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ھېسابلىنىدۇ. يەنە «سۇلتان سىدىق بۇغراخان مازىرى»، «خوجا ئوبۇلقاسىم مازىرى» قاتارلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورۇنلىرى ۋە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى قەدىمكى «پەشا» (گۇما) بەگلىكىنىڭ خارابىسى (چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈي يىللىرى بۇ جايدىن بىر مۇنچە ئاسارئەتىقىلەر قېزىۋېلىنغان) بار.

زاڭگۇي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县藏桂乡行政村和自然村名称

英吾斯塘村委会	يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
当博依	دەڭبويى
英吾斯塘	يېڭىئۆستەڭ
博斯坦艾日克	بوستانئېرىق
库勒艾日克村委会	كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى
喀勒台克诺尔艾日克	كالتەكنور ئېرىق
萨依	ساي
库勒艾日克	كۆلئېرىق
塔提让艾日克	تاتىراڭئېرىق
阔纳巴扎	كونابازار
博斯坦库勒	بوستانكۆل
亚博依村委会	ياربويى كەنت كومىتېتى
亚博依	ياربويى

阿尔喀亚	ئارقايار
托格热艾日克	توغرائېرىق
吉格代吾斯塘	جىگدەئۆستەڭ
英买里	يېڭىمەھەللە
吉勒尕	جىلغا
英其开艾日克村委会	ئىنچىكەئېرىق كەنت كومىتېتى
英其开艾日克	ئىنچىكەئېرىق
塔什库勒贝希	تاشكۆل بېشى
当巴格	دەڭباغ
古里亚库勒	گۈلياركۆل
乌堂库勒	ئۆتەڭكۆل
亚村委会	يار كەنت كومىتېتى
亚	يار
索喀库勒贝希	سوقاكۆل بېشى
亚库勒贝希	ياركۆل بېشى
尤勒滚鲁克	يۇلغۇنلۇق
塔提让村委会	تاتىراڭ كەنت كومىتېتى
塔提让	تاتىراڭ
库木巴格	قۇمباغ
琼库勒贝希	چوڭكۆل بېشى
代尔瓦扎库勒贝希	دەرۋازاكۆل بېشى
英阿瓦提	يېڭىئاۋات
贡迪勒克兰干村委会	گۈندىلىقلەڭگەر كەنت كومىتېتى
兰干	لەڭگەر
贡迪勒克	گۈندىلىق
兰帕阿勒迪	لەمپەئالدى
库木博依村委会	قۇمبويى كەنت كومىتېتى
库木博依	قۇمبويى
代尔瓦扎买里	دەرۋازامەھەللە
乃格买恰喀	نەغمەچاقا

www.uyghurkitap.com

بۇلاق كەنت كومىتېتى	布拉克村委会
بۇلاق	布拉克
بۇيىلىق	布依勒克
زاڭگۇيبۇلاق	藏桂布拉克
يامانيار دېھقانچىلىق مەيدانى	亚曼亚农场
يامانيار كالا فېرمىسى	亚曼亚牛场
ئاچاقاش چارۋىچىلىق مەيدانى	阿恰喀什牧场
باشساي ئورمانچىلىق مەيدانى	巴什萨依林场
تېكىلىك	铁克里克

پىشنا يېزىسى 皮西那乡

پىشنا يېزىسى گۇما ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىگە تۈز سىزىق ئارىلىقى 30 كىلومېتىر كېلىدىغان جىلغا ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، شەرق تەرىپى گۇما بازىرى ۋە ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى بىلەن، غەرب تەرىپى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن، جەنۇب تەرىپى قوشتاغ يېزىسى بىلەن، شىمال تەرىپى خوتەن - قاغىلىق تاشيولى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى تەخ-مىنەن 25 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 35 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر مەيدانى 845 كۋادرات كىلو-مېتىر كېلىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە 14 مىڭ 324 مو تېرىلىدىغان يەر بار. قارىمىقىدىكى سەككىز كەنت كومىتېتى، 32 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 1643 ئائىلە — 6578 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇش-لۇق ئورنى ئارامەھەللە كەنتىدە.

رىۋايەتلەردىن قارىغاندا: بۇنىڭدىن تەخمىنەن 750 يىللار ئىلگىرى بۇ يەرگە ئادەم كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ كەنت بولۇپ، نامىنى «پىشا» قويغان. بۇ پارسچە سۆز بولۇپ، تەدرىجىي تۈردە «پىشنا» غا ئۆزگىرىپ قالغان، مەنىسى؛ «ئوتلاق».

پىشنا ئەسلىدە گۇمىدىكى 36 كەنتنىڭ بىرى بولۇپ، قاغىلىق

ناھىيىسىگە قارىغان. چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۇينىڭ 28 - يىلى (1902 - يىلى) گوما ناھىيىسىگە تەۋە قىلىنغان. 1949 - يىلدىن ئىلگىرى بۇ جايلار «پىشنا رايون» دەپ ئاتالغان. 1950 - يىلى «8 - رايون» دەپ ئاتالغان، 1956 - يىلى رايون مەمۇرىيىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ «بورا» كەنتى قاغىلىق ناھىيىسىگە قالغاندىن سىرت، قالغان زېمىنى 2 - رايون (ھازىرقى قوشتاغ يېزىسى) غا قوشۇۋېتىلگەن. 1981 - يىلى قوشتاغ كوممۇنىسىنىڭ پىشنا، باشلەڭگەر باشقۇرۇش رايونلىرى ۋە سازام دادۇيى ئايرىپ چىقىلىپ «پىشنا خەلق كوممۇنىسى» قىلىپ تەشكىللەنگەن. 1984 - يىل 10 - ئايدا «پىشنا يېزا» دەپ ئۆزگەرتىلگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشلەڭگەر باشقۇرۇش رايونى بۆلۈنۈپ چىقىپ، «باشلەڭگەر يېزا» بولۇپ قۇرۇلغان.

پىشنا يېزىسىنىڭ غەربىي جەنۇب ياقىسىدا قات - قات تاغلار سوزۇلۇپ تۇرىدۇ، شەرق ۋە شىمال تەرىپى پەس تاغلىق ۋادا بولۇپ، كۆپىنچە جايلىرى چۆل - دەشت، يەر تۈزۈلۈشى ئويمان، شىمالغا قاراپ تۆزلەڭلىشىپ پەسىيىپ بارىدۇ، ئۇنىڭ تېرىقچىلىق رايونى جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان تار بىر جىلغىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان بولۇپ، كۆپىنچە جايلىرى تاشلىق ساي، ئارىلىقىدا شورلۇق يەرلەر بار. ئىقلىمى چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 9.3℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 - ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 22℃، ئەڭ سوغۇق بولغاندىكى (1 - ئايدا) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7.8℃- بولىدۇ، قىروسىز مەزگىلى 217 كۈن ئەتراپىدا. ھاۋا كىلىماتىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەت ئۇششۇك ھېسابلىنىدۇ. دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنىپ، دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق بىرلەشتۈرۈلگەن. ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، مايلىق دان، قوشۇمچە بېدە، پۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر ئۆستۈرۈلىدۇ، قوغۇن - تاۋۇز تېرىلىدۇ ۋە پىلە بېقىلىدۇ.

سۇنئىي ئورمان ئاساس قىلىنىپ، تېرەك، سۆگەت، ئۈجمە، جىگدە ھەم ئالما، نەشپۈت، ئۈزۈم، چىلان، ئالۇچا قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بار. ياڭاق، ئۆرۈك، شاپتۇلى ئەڭ ياخشى، ئالاھىدە مەھسۇ-

www.uyghurkitap.com

لاتى خورما گۈلە، مىغىز.

پىشنا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县皮西那乡行政村和自然村名称

皮西那村委会	پىشنا كەنت كومىتېتى
阿热买里	ئارامەھەللە
加依托格拉克村委会	جايتوغراق كەنت كومىتېتى
加依托格拉克	جايتوغراق
曲普尔恰喀	چۇپۇرچاقا
吐格曼巴什	تۈگمەنباش
吾喀什村委会	ئۇقاش كەنت كومىتېتى
吾喀什	ئۇقاش
央杜麻	ياندۇرما
布拉克贝希村委会	بۇلاقبېشى كەنت كومىتېتى
纳古特	ناغۇت
布拉克贝希	بۇلاقبېشى
库木恰喀	قۇمچاقا
央塔克村委会	يانتاق كەنت كومىتېتى
吾斯塘博依	ئۆستەڭبويى
阔塘恰喀	كوتاڭچاقا
阿尔喀恰喀	ئارقاچاقا
阿其麻村委会	ئاچما كەنت كومىتېتى
阿其麻	ئاچما
其格勒克艾日克	چىغلىقئېرىق
阿孜干村委会	ئازغان كەنت كومىتېتى
阿孜干	ئازغان
吾斯塘恰喀	ئۆستەڭچاقا
英巴格	يېڭىباغ
墩买里	دۆڭمەھەللە

ئاياغ ئازغان كەنت كومىتېتى	阿亚格阿孜干村委会
سېرىقچاقا	色日克恰喀
توغرائېرىق	托格拉艾日克
ياربويى	亚博依
كالتايار	喀勒塔亚
پىشنائېقىن	皮西那艾肯
يېڭىبىنام	英比纳木

چودا يېزىسى 乔达乡

چودا يېزىسى گۇما ناھىيە بازىرى تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ شەرقىگە 29.7 كىلومېتىر كېلىدىغان تۈزلەڭلىككە جايلاشقان. شەرقتە مۇجى يېزىسى بىلەن، شىمالدا ناھىيە ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق مەيدانى بىلەن، جەنۇبتا خوتەن ـ قاغىلىق تاشيولى بىلەن، غەربتە موكويلا يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 10 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇق 220 كىلومېتىر، يەر مەيدانى تەخمىنەن 2200 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ، بۇ كۆلەمنىڭ 33 مىڭ 65 موسى تېرىلىدىغان كۆلەم ھېسابلىنىدۇ. قارىمىقىدىكى 14 كەنت كومىتېتى — 44 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 2494 ئائىلە — 10 مىڭ 800 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى سۇلۇقيار كەنتىدە.

رىۋايەتتىن قارىغاندا، تەخمىنەن مىڭ يىللار ئىلگىرى بۇ يەردە يەتتە ئۆيلۈك ئادەم بولۇپ، بىر تاغار ئاق ئۇندا بىر كۆمەچ پىشۇرۇپ، يولدىن ئۆتكەن ئىماملارنى كۈتۈۋالغان. ئىماملار بۇنى كۆرۈپ: «بىز يەنە بىر كۈن تۇرغۇدەك بولساق، سىلەر چىدىيالامسىلەر؟» دەپ سورىغاندا، ئۇلار «چىدايمىز، چىدايمىز» دەپ جاۋاب بېرىشكەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن كېيىنچە بۇ سۆز بۇ يۇرتنىڭ نامى بولۇپ قاپتىكەنمىش. بىراق، «چودا»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا بىر خىل ئوت ـ چۆپنىڭ نامى دەپ كۆرسىتىلگەن. مۇھەممەد سىدىق زەلىلىنىڭ «سەپەرنامە» ناملىق ئەسىرىدە «چودا» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «يېڭى ئۆستەڭ»

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

دەپ قەيت قىلىنغان.

بۇ يەر ئەسلىدە مۇجى خەلق كوممۇنىسىنىڭ چودا باشقۇرۇش رايونى بولۇپ، 1984 - يىل 10 - ئايدا بۆلۈنۈپ چىقىپ، چودا يېزىسى بولۇپ تەسىس قىلىنغان.

يېزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى بىر قەدەر تۈزلەڭ، جەنۇبتىن شىمالغا پەسىيىپ بارىدۇ، جەنۇبىي چۆل - دەشتلىك، غەرب ۋە شىمال تەرىپى قۇم بارخانلىق. ئوتتۇرا قىسمى سۇغىرىلىدىغان رايون، ئارىلىقىدا سازلىق، شورلۇق بار بولۇپ، شال تېرىغىلى، بېلىق باققىلى بولىدۇ. ھاۋا كىلىماتى قۇرغاقلىق خاراكتېرىدىكى كىلىماتقا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا ئوتتۇرىچە (7 - ئايدا) 24.9℃، ئەڭ تۆۋەن بولغاندا ئوتتۇرىچە (1 - ئايدا) -6.6℃ بولىدۇ، قىروسىز مەزگىلى 210 كۈن، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 51 مىللىمېتىر. ھاۋا كىلىماتىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران ۋە ئۇششۇك.

چودا ئۆستىڭى مۇجى ئۆستەڭگە تۇتاشتۇرۇلغان بولۇپ، سانجۇ دەرياسىنىڭ سۈيى ئارقىلىق پۈتۈن يېزىدىكى تېرىلغۇ يەرلەر سۇغىرىلىدۇ. ئاھالىلار دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىپ، قوشۇمچە ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئاساسلىق مەھسۇلاتى بۇغداي، كۆممىقوناق، قوشۇمچە مايلىق دان، كېۋەز، قوغۇن - تاۋۇز، بېدە قاتارلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەرنى تېرىيدۇ. سۈنئىي ئۇسۇلدا دەرەخ تىكىشنى ئاساس قىلىدۇ. تېرەك، سۆگەت، جىگدە دەرەخلىرى، ئۈرۈك، شاپتۇل، ئۈجمە ھەمدە ياڭاق قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بار. دائىرىسىدىن قومۇش كۆپ چىقىدۇ. بۆرىسامسىقى، چۇچۇكبۇيا قاتارلىق دورا ئۆسۈملۈكلىرى بار. ياۋا توڭگۇز، داۋغان، تۈلكە ۋە ياۋا ئۆردەك قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار بار.

چودا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县乔达乡行政村和自然村名称

يايلىغان كەنت كومىتېتى 亚依勒干村委会

苏鲁克亚	سۇلۇقيار
亚依勒干	يايلىغان
色外特恰喀村委会	سېۋەتچاقا كەنت كومىتېتى
色外特恰喀	سېۋەتچاقا
塔克郎恰喀	تاكىلاڭچاقا
果拉村委会	گولا كەنت كومىتېتى
果拉	گولا
青格里克村委会	چىڭگىلىك كەنت كومىتېتى
青格里克	چىڭگىلىك
巴什布拉克村委会	باشبۇلاق كەنت كومىتېتى
巴什布拉克	باشبۇلاق
喀来克恰喀	كاللەكچاقا
结依乃克村委会	جەينەك كەنت كومىتېتى
结依乃克	جەينەك
萨依	ساي
托格拉亚	توغرايار
恰尔巴格村委会	چارباغ كەنت كومىتېتى
恰尔巴格	چارباغ
巴什乔达村委会	باش چودا كەنت كومىتېتى
美其特阿勒迪	مېچىتئالدى
汉腰勒	خانيول
巴什萨依	باشساي
阿亚格乔达村委会	ئاياغ چودا كەنت كومىتېتى
拜什巴格	بەشباغ
克尔巴什恰喀	قىرباش چاقا
托万恰喀	تۆۋەنچاقا
乔达兰干村委会	چودالەڭگەر كەنت كومىتېتى
乔达兰干	چودالەڭگەر
巴格阿孜玛	باغئازما
比代艾日克	بىدەئېرىق

www.uyghurkitap.com

توقاي 托喀依
باشلاقبىنام كەنت كومىتېتى 巴什拉克比纳木村委会
باشلاقبىنام 巴什拉克比纳木
پەغەزتوغراق دېھقانچىلىق مەيدانى 帕格孜托格拉克农场
پەغەزتوغراق چارۋىچىلىق مەيدانى 帕格孜托格拉克牧场
پەغەزتوغراق 帕格孜托格拉
ياركەنتى 亚坎特

پىيالما يېزىسى 皮亚勒玛乡

پىيالما يېزىسى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ شەرقىگە 99.8 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە قاراقاش ناھىيىسىگە تۇتىشىدۇ، غەربتە زاڭگۇي يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، شىمالدا مەكىت ناھىيىسىگە ئۇلىنىدۇ، جەنۇب تەرىپى چاكۇ - قاغىلىق تاشيولىدا توختايدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى تەخمىنەن 18 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 240 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئومۇمىي يەر مەيدانى 4320 كۋادرات كىلومېتىر. قارىمىقىدىكى بەش كەنت كومىتېتى، 13 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 1528 ئائىلە — 5771 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى تاۋۇز ئۆستەڭ كەنتىدە.

«پىيالما» دېگەن بۇ ئىسمنى بەزىلەر: «پىر ئالمىغان» دېگەن سۆزنىڭ شېۋە ئۆزگىرىشىدىن كېلىپ چىققان دېسە، يەنە بەزىلەر: «پىيالما دېگەن سۆز ئەسلىي ‹بىر ئالما› دېگەن سۆز ئىدى» دېگۈچىلەرمۇ بار. بۇ جايلار 1950 - يىلىدىن كېيىن 7 - رايوننىڭ پىيالما يېزىسى بولغان. 1958 - يىلى «بەخت» خەلق كوممۇنىسىنىڭ پىيالما باشقۇرۇش رايونى بولغان. 1984 - يىل 10 - ئايدا زاڭگۇي كوممۇنىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، يېزا بولۇپ قۇرۇلغان.

پىيالما يېزىسىنىڭ شىمالى تارىم ئويمانلىقىغىچە، جەنۇبى چاكۇ - قاغىلىق تاشيولىغىچە بولۇپ، تۆت ئەتراپىنى دەشت ئوراپ تۇرىدۇ. زېمىنى قۇملۇق تۈزلەڭلىك. ھاۋا كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق

خاراكتېرىدىكى كىلىمات بولۇپ، قۇرغاق، بوران كۆپ چىقىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.6℃، ئەڭ ئىسسىق (7 - ئايدا) بولغاندا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئەڭ سوغۇق (1 - ئايدا) بولغاندا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 6℃- بولىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 215 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ. ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەر قۇرغاقچىلىق، بوران، ئۈششۈك ۋە قۇرت ئاپىتىدىن ئىبارەت.

بۇ يېزا يەر كۆلىمىنىڭ 16 مىڭ 672 موسى تېرىلىدىغان كۆلەم بولۇپ، يېزا دائىرىسىدىكى غول ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇنلۇقى 18.6 كىلومېتىر؛ ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 7 مېتىر، دۆۋا دەرياسىدىن «شورلۇق سۇ ئامبىرى»غا چۈشكەن سۇ باشلاپ كېلىنىدۇ. يەرلىرى قۇم تۇپراقلىق بولۇپ، بىر قەدەر ئۈنۈملۈك. ئاھالىلەر دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە پىلىچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. يېزا ئىگىلىكىدە ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، پاختا ۋە پۇرچاق تۆرىدىكى زىرائەتلەرنى ئىشلەپچىقىرىدۇ. قوشۇمچە قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە، ئوتياش، بېدە قاتارلىقلارنى تېرىيدۇ. چارۋىچىلىقتا قوي، كالا بېقىشنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىقلار بار.

ئورمانچىلىقتا ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە ۋە ئۈجمە، ياڭاق، ئۆرۈك، ئالما قاتارلىقلارنى تىكىدۇ. ئانار ئەڭ كۆپ چىقىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ئانارلىقلار كۆلەملەشتۈرۈلۈپ، ۋىلايەت تەۋەسى ۋە ئاپتونوم رايون دائىرىسىدە مەھسۇلاتلىرى سېتىلماقتا.

يېزا دائىرىسىدە «ساچقانلىق ئىبادەتخانا» قەدىمكى شەھىرى خارابىسى بىلەن، «قۇمات پاششىيىم» خارابىسى بار بولۇپ، ناھىيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئاسارىئەتىقە ئورۇنلىرى ھېسابلىنىدۇ.

پىيالما يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县皮亚勒玛乡行政村和自然村名称

پىيالمائۆتەڭ كەنت كومىتېتى	皮亚勒玛乌堂村委会
تاۋۇزئۆستەڭ	塔吾孜吾斯塘

www.uygurkitap.com

ئۆتەك	乌堂
بازارئېرىق	巴扎艾日克
دەڭبويى ئۆستەڭ	当博依吾斯塘
ئاياغكەنت	阿亚格坎特
جايتاش كەنت كومىتېتى	加依塔什村委会
جايتاش	加依塔什
يۇقارقىمەھەللە	尤喀尔克买里
لەڭگەركۆل كەنت كومىتېتى	兰干库勒村委会
ھويلاكۆل	霍依拉库勒
تۈگمەنبويى	吐格曼博依
تاتىراڭئالدى	塔提让阿勒迪
قۇمبويى	库木博依
ئاراجاڭگال	阿热江尕勒
قاتاردۆڭ دېھقانچىلىق مەيدانى	喀塔尔墩农场
كونا قارايار	阔纳喀热亚

باشلەڭگەر يېزىسى 巴什兰干乡

باشلەڭگەر يېزىسى گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ غەربىي جەنۇبىغا 47.1 كىلومېتىر كېلىدۇ، تاغ ئالدى رايونىدىكى تار ئۇزۇنچاق جىلغا ۋادىسىغا جايلاشقان. شەرقتە پىشنا يېزىسى بىلەن، غەربتە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن، شىمالدا خوتەن ـ قاغىلىق تاشيولى بىلەن، جەنۇبتا نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى تەخمىنەن 23 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 120 كىلومېتىر. ئومۇمىي يەر مەيدانى 137.7 كۋادرات كىلومېتىر. قارمىقىدىكى بەش كەنت كومىتېتى، 16 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 1189 ئائىلە — 4598 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى لەڭگەر كەنتىدە.

ئۇيغۇرچە «يول ئۇستىدىكى ئۆتەڭ، تۈنجى قونالغۇ» دېگەن مەنىدىكى ئىسىم قويۇلغان بۇ يېزا ئۆزى تۇرۇشلۇق كەنتنىڭ نامى بىلەن «باشلەڭگەر يېزا» دەپ ئاتالغان. 1949 - يىلىدىن كېيىن 8 - رايونغا تەۋە بولغان. 1958 - يىلى «سەكرەپ ئىلگىرىلەش» خەلق كوممۇنىسىنىڭ باشلەڭگەر باشقۇرۇش رايونى بولغان. 1981 - يىلى پىشنا كوممۇنىسىغا تەۋە بولغان. 1984 - يىل 10 - ئايدا بۆلىنىپ چىقىپ باشلەڭگەر يېزىسى تەسىس قىلىنغان.

بۇ يېزىنىڭ غەرب، جەنۇب تەرەپلىرىدە قات - قات تاغلار سوزۇلۇپ تۇرىدۇ. شەرق، شىمال تەرىپى پەس تاغلىق رايوننىڭ يەلپۈگۈچسىمان تىندۇرما لاتقىلىق چۆل - تاشلىق ۋادىسىدا. يەر تۈزۈلۈشى ئويمان. شىمالغا قاراپ سەل پەسىيىپ بارىدۇ، بىر قەدەر تۈزلەڭ. دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا قولاي. ئىقلىمى چوڭ قۇرۇقلۇق كىلىماتىغا ياتىدۇ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 9.3℃، ئەڭ ئىسسىق بولغاندا (7 - ئايدا) 22℃، ئەڭ سوغۇق بولغاندا (1 - ئايدا) ئوتتۇرىچە 7.8℃ - بولىدۇ، قىروسىز مەزگىلى 180 كۈن ئەتراپىدا. ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەت — ئۇششۇك.

ئاھالىلار دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. قوشۇمچە چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. تېرىلغۇ كۆلەم 18 مىڭ 468 مو بولۇپ، قوشتاغ دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن سۇغىرىلىدۇ. ئاساسلىق مەھسۇلاتى بۇغداي، كۆممىقوناق، مايلىق دان، پۇرچاق تۈرىدىكى زىرائەتلەر. قوشۇمچە بىدە تېرىيدۇ.

ئورمانچىلىقتا سۆگەت، تېرەك، سۆگەت، جىگدە ھەمدە ياڭاق، ئۆرۈك، ئالما قاتارلىقلارنى تىكىدۇ.

باشلەڭگەر يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
皮山县巴什兰干乡行政村和自然村名称

باشلەڭگەر كەنت كومىتېتى 巴什兰干村委会

لەڭگەر 兰干

www.uyghurkitap.com كىتاب تورى

ساغان	萨干
سازام كەنت كومىتېتى	萨扎木村委会
چوڭقۇرچاقا	琼库尔恰喀
چالمىلىق	恰勒米勒克
توڭگۇزچاقا	通古孜恰喀
يارباغ	亚巴格
توقاي كەنت كومىتېتى	托喀依村委会
جىگدىلىك	吉格代里克
توقاي	托喀依
يۈلچۈك	尤勒琼
توغرا كۆۋرۈك كەنت كومىتېتى	托格拉科瑞克村委会
توغراكۆۋرۈك	托格拉科瑞克
ئېقىن	艾肯
ھەسەنپاششىيىم	艾散帕西木
ئويتوغراق كەنت كومىتېتى	奥依托格拉克村委会
قاراگۇتوغراق	喀让古托格拉克
سېرىقلىق	色日克勒克
جەينەكيار	结依乃克亚
لەڭگەر كۆلبېشى	兰干库勒贝希
قۇباش	库巴什
قوشتاغ يولئېغىزى	阔什塔格腰勒艾格孜
شۇمۇلاق	休木朗
شىغىچى	希格其
توغراقئېغىل	托格拉克艾格勒
دۆۋىچەك	都维切克
مارەك	玛热克
پەسبويۇن	拍斯博云
ئىككىزەك	依克再克
توڭگۇزئېغىل	通古孜艾格勒
قوغۇشئېغىل	阔古什艾格勒
كىچىك ئايكۆنەس	克其克阿依库乃斯
كىلياك بويۇنئېغىل	克里阳博云艾格勒

قارايۇمىلاق	喀拉尤木拉克
ئېگىزقىر	依格孜克尔
پەسلىك	派斯里克
قىلۋاقىر	克勒瓦克尔
سازامقىر	萨扎木克尔
بوغۇساقئېغىل	博古萨克艾格勒

نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزىسى
垴阿巴提塔吉克民族乡

بۇ يېزا گۇما ناھىيىلىك ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئارىلىقى 68.7 كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمال تەرىپى قوشتاغ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ، جەنۇب تەرىپى پاكىستان بىلەن چېگرىداش، غەرب تەرىپى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاغىلىق ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، شەرق تەرىپى كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىدىن غەربىگىچە ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 30 كىلومېتىر، جەنۇبىدىن شىمالىغىچە ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى 200 كىلومېتىر كېلىدۇ، يەر مەيدانى تەخمىنەن 6000 كۋادرات كىلومېتىر، بۇ كۆلەمنىڭ 2155 موسى تېرىلىدىغان كۆلەمدۇر. قارىمىقىدىكى ئۈچ كەنت كومىتېتى، بەش مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 201 ئائىلە — 835 كىشى ياشايدۇ. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى قاتلىش كەنتىدە.

رىۋايەتلەردىن قارىغاندا، تەخمىنەن 320 يىلنىڭ ئالدىدا بىر تاجىك قەبىلىسى سىرتتىن بۇ يەرلەرگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ، كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، تەدرىجىي ھالدا ئولتۇراقلىشىش ھالىتىگە ئۆتۈپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ ئاۋاتلاشقان كەنت ھاسىل قىلغاچقا، شۇنداق ئاتالغان ئىكەن. «نەۋ ئابات» تاجىكچە سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى: «تۇنجى، دەسلەپكى، يېڭى ئاۋات» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ، ئىجتىمائىي ئالاقىلاردا تاجىكچە - ئۇيغۇرچە

www.uyghurkitap.com

ئىككى خىل تىلنى قوللىنىدۇ. يازغاندا ئۇيغۇرچە يېزىق ئىشلىتىدۇ. 1974 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن «نەۋئابات تاجىك مۇختارىيات يېزىسى» قۇرۇلغان. ئۇنىڭ قارمىقىدا ئاقشور، كەڭەز، بۇچۇڭ ئۈچ كەنت بولۇپ، 2 - رايونغا قاراشلىق بولغان. 1958 - يىلى سەكرەپ ئىلگىرىلەش كوممۇنىسىغا قاراشلىق 23 -، 24 - داۋوي بولغان، 1985 - يىلى نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزا قىلىنىپ تەسىس قىلىنغان.

بۇ يېزا دېڭىز يۈزىدىن 3000 ~ 2400 مېتىر ئېگىز بولغان تاغلىق رايونغا جايلاشقان بولۇپ، ھاۋاسى سوغۇق، ھۆل - يېغىن مىقدارى كۆپ، سۇ مەنبەسى تولۇق. ئۆز دائىرىسى ئىچىدىكى كەڭەز، ئاقشور دەريالىرىدا دەريانى توسۇپ سېلىنغان سۇ ئامبارلىرى بار. كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن بىرى بار. چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. ئاساسلىقى قوي، كالا، تۆگە، ئات، ئېشەك، قوتاز باقىدۇ. 68 ئورۇندا چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار بولۇپ، كۆلىمى 10 مىڭ مودىن ئارتۇق. شاپ، ياپچان قاتارلىق ئۆسۈملۈك يېپىنچىسى بار. قوشۇمچە دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. دېھقانچىلىقتا بۇغداي، ئارپا، مايلىق دان، پۇرچاق قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ.

ئورمانچىلىقتا ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە تىكىلىدۇ. تاغدا كوئېنلۇن ئارچىسى، تاغ سۆگىتى، ياۋا ئالما بار.

يېزا دائىرىسىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن بۆرە، تۈلكە ۋە ئۈلار، كەكلىك، قارچىغا قاتارلىق ياۋايى قۇشلار بار. تاغ ئىچىدە دورا ئۆسۈملۈكلىرى كۆپ بولۇپ، قانتېپەر، رەۋەن، سانا قاتارلىقلار بار.

نەۋئابات تاجىك مىللىي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت، جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى

皮山县垴阿巴提塔吉克民族乡行政村和自然村及部分自然地理实体名称

كەڭەز كەنت كومىتېتى — 康阿孜村委会

قاتلىش — 喀特里什

吐孜艾格勒	تۆز ئېغىل
康阿孜	كەڭەز
比拉吾孜	بىلاۋۇز
阿克硝尔村委会	ئاقشور كەنت كومىتېتى
色日克塔什	سېرىقتاش
喀热艾格勒	قارائېغىل
塔拉格	تارلاغ
龙特库鲁克	يۇتقۇلۇق
布琼村委会	بۇچۇڭ كەنت كومىتېتى
布琼	بۇچۇڭ
喀热塔什艾格孜	قاراتاش ئېغىزى
色日克玉端克	سېرىقئۆرۈك
喀孜纳克	قازناق
喀拉开其克	قاراكېچىك
江开什	جانكەش
喀热塔什	قاراتاش
博云艾格勒	بويۇنئېغىل
阿依库乃斯	ئايكۆنەس
亚依拉克艾格勒	يايلاقئېغىل
喀拉喀什艾格勒	قاراتاش ئېغىل
夏普勒克	شاپلىق
依勒博云	يىلبويۇن
乔勒潘艾格勒	چولپانئېغىل
依协克吾其提	ئېشەكئۆچتى
麻扎吉勒尕	مازارجىلغا
佣亚依拉克	يۇڭيايلاق
求木布勒	چۇمبۇل
亚吾斯坦	ياۋستان
叶什米什	يەشمىش
托孜拉	توزلا
色日尕特	سېرىقئارت

www.uygurkitap.com

كەڭەز تىبەتيايلاق	康阿孜提拜提亚依拉克
توگاز	吐尕孜
چىغلىقئېغىل	其格勒克艾格勒
قەلەمپۇ	开兰普
قۇراملىق	阔热木勒克
خودەك	霍代克
غىزىز	格孜孜
يالقان	亚勒坎
ماندارلىق	芒达勒克
كىچىكيايلاق	克其克亚依拉克
تالۇڭ	塔隆
ئاتلۇغ	阿特鲁格
بۇچۇڭ سېرىقئارت	布琼色日尕特
مات	玛特
پاسپۇ	帕斯普
چىچەكلىك	其切克里克
دودۇكئۆچتى	都杜克吾其提
تەتۈرقۇز	台吐尔库孜
تۆر تىبەتيايلاق	托尔提拜特亚依拉克
لاملۇم سۇتۆرى	拉木鲁木苏托日
تۆتكۆل	托特库勒
قوشتاغ باشئېغىل	阔什塔格巴什艾格勒
چىغانلىق	其干勒克
قازنىقۇلۇغ	喀孜尼库鲁格
ساغۇسۇلاغ	萨古苏拉格
ئەگىلە	艾格来
كۆكىنەك	科克乃克
چوڭ باسالىغ	琼巴萨勒格
يايلىغاز	亚依勒尕孜
كاچۇڭ	喀琼
سۇمۇرۇك	苏木茹克

داچۇق	达乔克
قوشتاغ بويۇنئېغىل	阔什塔格博云艾格勒
ئاتباققۇ	阿特巴库
پىتلىق	皮特勒克
لولىلىقئېغىل	洛勒勒克艾格勒
ئېتەكلىك	依台克里克
تاللىقاز	塔勒喀孜
كىچىك باسالىغ	克其克巴萨勒格
جۇباش	绝巴什
ئۇداغۇ	吾达古
ئېگىزيايلاق	依格孜亚依拉克
ياغسىلا	亚格斯拉
سېمىزقىراغ	色米孜克拉格
سەينەك	赛乃克
كۆكبويۇن	科克博云
چوڭ قۇرۇغئاغۇ	琼库茹格阿古
ئەشقىش	艾什克什
بويۇنئېغىل	博云艾格勒

كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى
康克尔柯尔克孜民族乡

بۇ يېزا گۇما ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىغا تۈز سىزىق ئارىلىقى 60 كىلومېتىر كېلىدىغان قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ تار جىلغىسىدا بولۇپ، سانجۇ دەرياسى يۇقىرى ئېقىمىنىڭ ئىككى ياقىسىغا جايلاشقان. 1941 - يىلى بۇ يەرگە بىر چېگرا قاراۋۇللۇق گازارمىسى سېلىنىپ، 1978 - يىلى چېقىۋېتىلگەن. شەرقىي جەنۇبىدىن تاغ ئارىلاپ ھىندىستان ۋە شىزاڭنىڭ ئالىي رايونىغا بارىدىغان كىچىك يول بار. يېزا قارىمىقىدىكى تۆت كەنت كومىتېتى، 11 تەبىئىي كەنت، 25 چارۋىچىلىق نۇقتىسىدا 433 ئائىلە — 1604 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كەڭقىر كەنتىدە.

بۇ جاينىڭ ئىسمى ۋە مىللەت نامى قوشۇلۇپ «كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى» دەپ نام بېرىلگەن. تارىختا بۇ ئادەمزات ئاياغ باسمىغان يەر بولۇپ، كېيىن قىرغىزلار ئېقىن ۋە ئوتلاق قوغلىشىپ چارۋا باققاچ كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ كەنت ھاسىل بولغان. لاي تىندۇرۇپ يەر ئاچقاندا ئېتىزنىڭ قىرلىرىنى كەڭ ھەم چوڭ ئالغاچقا، «كەڭقىر» دەپ ئاتالغان.

بۇ يېزا تەۋەسى 1950 - يىلى 4 - رايون 2 - يېزا 5 - كەنت بولغان. 1955 - يىلى «باھارگۈل كوپېراتىپى» بولۇپ قۇرۇلغان، 1956 - يىلى «باھارگۈل ئالىي كوپېراتىپى» بولۇپ ئۆزگەرگەن، 1958 - يىلى «1 - ئۆكتەبىر» خەلق كوممۇنىسىنىڭ 18 - دادۈيى بولغان. 1978 - يىلى سانجۇ كوممۇنىسى كەڭقىر دادۈيى دەپ ئاتالغان. 1984 - يىل 10 - ئايدا سانجۇ كوممۇنىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ «كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزىسى» بولۇپ تەسىس قىلىنغان. قىرغىزلار ئىجتىمائىي ئالاقىلاردا قىرغىزچە، ئۇيغۇرچە ئىككى خىل تىلنى تەڭ قوللىنىدۇ، يازغاندا ئۇيغۇر يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ.

بۇ يېزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2450 ~ 2250 مېتىر كېلىدۇ. ھاۋاسى سوغۇق، ھۆل - يېغىن مىقدارى كۆپ، سۇ مەنبەسى مول، ئىقتىسادىي جەھەتتە چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. ئاساسلىقى قوي، كالا، تۆگە، قوتاز قاتارلىق چارۋىلار بار. 25 ئورۇندا يايلىقى بولۇپ، ئاساسلىق ئۆسۈملۈك يېپىنچىسى ياپچان، كۆرۈك، شاپ، كەلەپ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. 957 مو تېرىلغۇ يەر سانجۇ دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى سۇ بىلەن سۇغىرىلىدۇ. دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، ئارپا، پۇرچاق چىقىدۇ. ئورمان ئاساسلىقى تېرەك، سۆگەت، جىگدە ۋە ئۆرۈك.

دائىرىسى ئىچىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن بۆرە، تۈلكە ۋە ئۆلار، كەكلىك، بۈركۈت قاتارلىقلار بار. تاغدا قانتېپەر، رەۋەن، سانا قاتارلىق دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ.

دائىرىسى ئىچىدە خوتەن ۋىلايەتلىك سانجۇ سۈرايى پونكىتى بار. ئاپتونوم رايوننىڭ نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى ——«سانجۇ قىيا تاش سۈرەتلىرى» ئۇلاچى كەنتىنىڭ

يۇقىرىسىدا.

كەڭقىر قىرغىز مىللىي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەر، تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
皮山县康克尔柯尔克孜民族乡行政村和自然村及部分自然地理实体名称

康克尔村委会	كەڭقىر كەنت كومىتېتى
康克尔	كەڭقىر
杜瓦勒克	دۇۋالىق
乌拉其村委会	ئۇلاچى كەنت كومىتېتى
乌拉其	ئۇلاچى
开外孜	كەۋەز
库尔浪村委会	كۆرلەڭ كەنت كومىتېتى
库尔浪	كۆرلەڭ
色日克克尔村委会	سېرىققىر كەنت كومىتېتى
艾乃再尔	ھەينەزەر
托如格	تورۇغ
英依什	ئېگىش
喀拉特	قالات
皮勒塔尕其	پىلتاغاچ
托格拉苏	توغراسۇ
博孜阿尔吐	بوزئارتۇ
克亚克	قىياق
恰特	چات
艾希买卓如	ئەشمەجورۇ
克里阳兰干	كىلياڭلەڭگەر
铁热克	تېرەك
达瓦	داۋا
琼吉勒尕	چوڭجىلغا
喀拉其	قاراچى

苏盖特库如勒/三十里营房	سۆگەتقورۇل
乌依比克	ئويبېك
协依都拉	شەيدۇللا
喀瓦克	قاۋاق
古丽巴萨	گۇلباسا
斯皮郎	سىپىلاڭ
都维切克	دۆۋچەك
克赛克吉勒尕	كېسەكجىلغا
霍吞库勒	خوتۇنكۆل
恰坎得勒克	چاكاندىلىق
阿特亚依拉克	ئاتىيايلاق
喀克恰勒	كاكچال
琼库尔乌吐克	چوڭقۇرئۆتۆك
艾吾再勒	ئەۋزەل
库拉科瑞克	كۆلا كۆۋرۆك
恰克玛克	چاقماق
果勒江尕勒	غولجاڭگال
苏盖特艾格孜	سۆگەتئېغىز

گۇما ناھىيىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسى
皮山县国营牧场

巴什拉克村委会	باشلاق كەنت كومىتېتى
巴什拉克	باشلاق
阿尔皮勒克村委会	ئارپىلىق كەنت كومىتېتى
阿尔皮勒克	ئارپىلىق
克孜勒艾格勒	قىزىلئېغىل
库勒艾格勒	كۆلئېغىل
拜勒都尔艾格勒	بەلدۇرئېغىل
达什玛勒	داشمال
喀瓦克	قاۋاق

阿克塔什 ئاقتاش

گۇما ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
皮山县良种繁育场

台什克勒艾提热普 تەشكىلئەتراپ
墩买里 دۆڭمەھەللە
琼库尔买里 چوڭقۇر مەھەللە
羊拦队 ياڭلەندۈي

گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
皮山县部分建筑物名称

桑株水库 سانجۇ سۇ ئامبىرى
亚普羌水库 ياپچان سۇ ئامبىرى
胜利大渠 غالىبىيەت ئۆستىڭى
喀热亚大桥 قارايار كۆۋرۈكى
恰斯喀木闸口桥 چاسكام زاكۇ كۆۋرۈكى
萨干分水闸 ساغان سۇ ئايرىش زاكۇسى
坡斯喀水库 پوسكا سۇ ئامبىرى
阿热库木水库 ئاراقۇم سۇ ئامبىرى
汉吐格水库 خانتۇغ سۇ ئامبىرى
霍加墩水库 خوجادۆڭ سۇ ئامبىرى
硝尔鲁克水库 شورلۇق سۇ ئامبىرى
康阿孜水库 كەڭەز سۇ ئامبىرى
阿克硝尔水库 ئاقشور سۇ ئامبىرى
团结大渠 ئىتتىپاق ئۆستىڭى
阔什塔格干渠 قوشتاغ ئۆستىڭى
斯木萨拉干渠 ئىسمىسلا ئۆستىڭى
克里阳干渠 كىلياڭ ئۆستىڭى

www.uyghurkitap.com

尼向达干渠	نىشاندا ئۆستىڭى
科克铁热克干渠	كۆكتېرەك ئۆستىڭى
桑株干渠	سانجۇ ئۆستىڭى
亚什拉吾斯塘渠	ياشلار ئۆستىڭى
木吉干渠	مۇجى ئۆستىڭى
木奎拉干渠	موكويلا ئۆستىڭى
藏桂干渠	زاڭگۇي ئۆستىڭى
皮亚勒玛干渠	پىيالما ئۆستىڭى
皮西那干渠	پىشنا ئۆستىڭى
巴什兰干干渠	باشلەڭگەر ئۆستىڭى
木奎拉兰干大桥	موكويلا لەڭگەر كۆۋرۈكى
木吉萨依巴格公路桥	مۇجى سايباغ تاشيول كۆۋرۈكى
喀热亚大渠桥	قارايار ئۆستەڭ كۆۋرۈكى
萨依巴格桥	سايباغ كۆۋرۈكى
中桥	ئوتتۇرا كۆۋرۈك
科克塔格桥	كۆكتاغ كۆۋرۈكى
阔什塔格桥	قوشتاغ كۆۋرۈكى
昂里克艾格孜桥	ئەڭلىكئېغىز كۆۋرۈكى
喀特里什桥	قاتلىش كۆۋرۈكى
阔什吐格曼大桥	قوشتۈگمەن كۆۋرۈكى
亚普羌水库分洪闸	ياپچان سۇ ئامبىرى كەلكۈن ئايرىش زاكۇسى
都居木分水闸	دۆجۈم سۇ ئايرىش زاكۇسى
阿克其格分水闸	ئاقچىغ سۇ ئايرىش زاكۇسى
克里阳渠首	كىلياڭ باش ئازما
阿热普闸口	هاراپ زاكۇ
都塔普闸口	دۆتاپ زاكۇ
亚普羌闸口	ياپچان زاكۇ
巴什闸口	باش زاكۇ
阔什塔格公路	قوشتاغ تاشيولى
科克铁热克公路	كۆكتېرەك تاشيولى
桑株公路	سانجۇ تاشيولى

木吉公路	مۇجى تاشيولى
木奎拉公路	موكويلا تاشيولى
皮西那公路	پىشنا تاشيولى
杜瓦矿区公路	دۇۋا كان رايونى تاشيولى

گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
皮山县部分自然地理实体名称

杜瓦河	دۇۋا دەرياسى
阔什塔格河	قوشتاغ دەرياسى
桑株河	سانجۇ دەرياسى
坡斯喀河	پوسكا دەرياسى
苏勒尕孜河	سۇلغاز دەرياسى
康阿孜河	كەڭەز دەرياسى
阿克硝尔河	ئاقشور دەرياسى
博斯坦塔河	بوستانتار دەرياسى
拉木鲁木河	لاملۇم دەرياسى
亚玛斯河	ياماس دەرياسى
托满河	تومان دەرياسى
布隆库勒	بۇلۇڭكۆل
喀拉央塔克库勒	قارايانتاق كۆلى
阿其克苏库勒	ئاچچىقسۇ كۆلى
黑尼库勒	خىنىكۆل
喀热库勒	قاراكۆل
阿克库勒	ئاقكۆل
布隆库勒	بۇلۇڭكۆل
苏特布拉克	سۇتبۇلاق
帕夏苏盖特泉	پاشاسۆگەت بۇلاق
塔木齐布拉克	تامچىبۇلاق
色斯克布拉克	سېسىقبۇلاق

شامالباغ ئۆستەڭ يار	夏玛勒巴格吾斯塘沟
قوشماقيار	阔什玛克亚沟
ئاتباققۇ يار	阿特巴库亚沟
چىچەكلىكئۆستەڭ	其且克里克吾斯塘沟
ئاچچىقجىلغا	阿其克吉勒尕沟
ئاچچىق	阿其克沟
مەلەللىجىلغا	买来里吉勒尕沟
سۆگەتجىلغا	苏盖特吉勒尕沟
كەڭشىۋە	康希外沟
لاملۇمجىلغا	拉木鲁木吉勒尕沟
بەلدۇرجىلغىسى	拜勒都尔沟
ئاچچىقجىلغا	阿其克吉勒尕沟
تاۋۇغاز	塔吾尕孜沟
ئازغانلىق	阿孜干勒克沟
داۋاجىلغىسى	达瓦沟
گۇرۇشگالىق	古如什尕勒克沟
تېرنچى	铁日其沟
قوتازجىلغا	阔塔孜吉勒尕沟
سۇلىغازيار	苏勒尕孜亚沟
ئاچچىقيار	阿其克亚沟
تۇغبېشى ئېقىن	吐格贝希艾肯沟
ياپقۇچئېغىز	亚普库其艾格孜沟
نېرىتۇز	尼日吐孜沟
قوشچاللىق	阔什恰勒勒克沟
كىتاب تاش	克塔普塔什沟
شورجىلغا	硝尔吉勒尕沟
ئارقايار	阿尔喀亚沟
چۇكۇلاك	丘库朗沟
ئاچچىقيار	阿其克亚沟
قاراجىلغا	喀热吉勒尕沟
باشدارا	巴什达热沼泽
سايام	萨亚木沼泽

www.uygurkitap.com

قوشماقيار	阔什玛克亚
قارادۆڭ	喀拉墩
چوناقتاش	乔那克塔什
ياندامساي	羊达木萨依
تۇزلۇقساي	吐孜鲁克萨依
تاۋۇغاز	塔吾尕孜
يىگاز	依尕孜
قاراقىر	喀热克尔
بوراقىر	博热克尔
تۇگمەنبېشى (يەر بۆلىكى)	吐格曼贝希
ئىسمىسلا (يەر بۆلىكى)	斯木萨拉
يار (يەر بۆلىكى)	亚
ساۋا (يەر بۆلىكى)	萨瓦
پوسكا (يەر بۆلىكى)	坡斯喀
كۆيەكجىگدە (يەر بۆلىكى)	科也克吉格代
يالغۇز ئۆي (يەر بۆلىكى)	亚勒古勒乌依
قوشتاغ يولئېغىزى (يەر بۆلىكى)	阔什塔格尧勒艾格孜
گۈمبەز (يەر بۆلىكى)	拱拜孜
يۇلچۇڭمازار (يەر بۆلىكى)	尧勒琼麻扎
ھەسەنپاششىم مازىرى	艾散帕西木麻扎
كۆمۈرچىيولى (يەر بۆلىكى)	科木尔其尧勒

گۇما ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم ئاسار ئەتىقىلەرنىڭ نامى
皮山县部分名胜古迹名称

گۇما خانىقا	皮山大清真寺
ئاۋات پومېشچىك قورۇسى	阿瓦提地主庄园
سانجۇ سۇرەتتاش	桑株岩画
ياغاچئۆيلۈك قەدىمكى شەھەر خارابىسى	亚尕其乌依吕克古城遗址

苏勒坦斯迪克布格拉汗麻扎	سۇلتان سىدىق بۇغراخان مازىرى
尕孜阿里霍加麻扎	غاز ئالىم خوجا مازىرى
霍加吾布勒喀斯木麻扎	خوجا ئوبۇلقاسىم مازىرى
吐休克塔什麻扎	تۆشۈكتاش مازار
亚尕其开斯提麻扎	ياغاچكەستى مازار
阿克炮台	ئاقپوتەي
萨拉逊炮台	سالاسۇنپوتەي
玉吉米力克古城	ئۇجمىلىك قەدىمكى شەھىرى
布特勒克	بۇتلۇق
克孜勒塔木	قىزىلتام
苏勒坦萨迪克布格拉汗麻扎	سۇلتان سادىق بۇغراخان مازىرى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uygurkitap.com

لوپ ناهىيىسى 洛浦县

لوپ ناهىيىسى تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىغا، قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان. شەرق تەرەپتە چىرا بىلەن، جەنۇب تەرەپتە قاراقۇرۇم تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەرب تەرىپىدە يۇرۇڭقاش دەرياسى ئارقىلىق خوتەن شەھىرى، خوتەن ناهىيىسى، قاراقاش ناهىيىسى بىلەن، شىمالىي تەرەپتە تەكلىماكان قۇملۇقى ئارقىلىق ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاۋات ناهىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 337.5 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 24.9 — 67.5 كىلومېتىرغىچە كېلىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى 14 مىڭ 287 كۋادرات كىلومېتىر. بۇنىڭ ئىچىدە تۈزلەڭ بوستانلىق 5.8% نى، قۇملۇق 84% نى، تاغلىق 10.2% نى ئىگىلەيدۇ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 348 مىڭ 100 مو. ناهىيە بازىرى خوتەن شەھىرىگە 22 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ زېمىن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 79°59′ — 81°83′ ۋە شىمالىي كەڭلىك 36°30′ — 39°29′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

لوپ ناهىيىسىدە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق ھەر قايسى مىللەت كىشىلىرىدىن 60 مىڭ 414 ئائىلە — 241 مىڭ 821 نوپۇس ئىككى بازار، سەككىز يېزا، 240 كەنت كومىتېتى، 1052 مەھەللىدە ياشايدۇ.

«لوپ» دېگەن بۇ ئىسىمنى ياۋروپا تۈركولوگلىرىدىن رادلوف «چوڭ دۆڭخىلاگۇ، ۋېسىخۇ» يەنى — چوڭ چەمبەر سۇ، پارچە-پارچە سۇ دېگەنلىك بولىدۇ» دەپ ئىزاھلايدۇ. خەنزۇچە مەنبەلەردە: «لوپ ئۇيغۇر تىلىدا ‹يىغىلغان سۇ› دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ» دەپ يېزىلغان. «تارىخىي خاتىرىلەر» ناملىق كىتابتا «لوپ» سۆزى «شور سايلىق» دەپ ئىزاھلانغان. «لوپ» سۆزى قەدىمكى تۈبۈت تىلىدا «نوپ» ئوقۇلغان ۋە شۇنداق خاتىرە قالدۇرۇلغان. مەيلى «لوپ»

بولسۇن ياكى «نوپ» بولسۇن ھەر ئىككىلىسىنىڭ مەنىسى «شور سايلىق» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. شۇنى قەيت قىلىش لازىمكى تۆۋۈتچە بىر قىسىم ۋەسىقىلەردە «چوڭ لوپ» ھازىرقى «لوپنۇر» ۋە ئۇنىڭغا تۇتاش رايونلارنى؛ «كىچىك نوپ» مۇشۇ لوپ ناھىيىسىنى كۆرسەتسە كېرەك.

لوپ ناھىيىسى توغرىسىدا شۇنى قىياس قىلىشقا بولىدۇكى: بۇ ناھىيىنىڭ زېمىنى ئىلگىرى سۇ يىغىلغان داش بولۇشى مۇمكىن؛ شۇنىڭدەك لوپ نامى لوپ كۆللىرى بويى (كرورەن) دىن كۆچۈپ كەلگەنلەر ماكانلىشىپ، «لوپ ئەھلى» دېگەن نامدىن كېلىپ چىققان بولۇشى مۇمكىن. بىر قىسىم تەتقىقاتچىلارنىڭ «لوپ» نامىغا بەرگەن يەشمىسىدىن قارىغاندا، بۇ نام لوپنۇردىكى لوپلۇقلارنىڭ كونا تىلى بولۇپ، «جاڭگال» دېگەن مەنىدە. 18 - ئەسىردىكى ماتېرىياللاردا يەنى، داۋگۇاڭنىڭ بىرىنچى يىلى (1821 - يىلى) تۈزۈلگەن «شىنجاڭ ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە» دېگەن كىتابتا «لوپ» دەپ يېزىلغان. «لوپ تەزكىرىسى» دە: «لوپ ناھىيىسى ئەسلىي كېرىيە ناھىيىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، گۇاڭشۈينىڭ 29 - يىلى ناھىيە تەسىس قىلىنغان» دەپ چۈشەندۈرۈلگەن.

لوپ ناھىيىسى قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ زېمىنى بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۈينىڭ 29 - يىلى (1903 - يىلى) خوتەن ئايمىقىغا بىۋاستە قاراشلىق يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى 15 جاڭزا بىلەن، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ يېڭىلەڭگەر (ھازىرقى لوپ ناھىيىسى بىلەن چىرا ناھىيىسى تۇتىشىدىغان جاي) نىڭ غەربىدىن 23 جاڭزا ئايرىپ چىقىلىپ، لوپ ناھىيىسى قۇرۇلغان. شۇ چاغدا لوپ ناھىيىسىدە 11 مىڭ 140 نوپۇس بار ئىدى. ناھىيە ئورنى لوپ جاڭزىسى (يەنى ھازىرقى لوپ بازىرى) دا بولۇپ، خوتەن ئايمىقىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىدا بولغان. مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) 4 - ئايدا لوپ ناھىيىسى خوتەن ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. 1950 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، خوتەن ۋالىي مەھكىمە-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى. 1979 ـ يىلى خوتەن مەمۇرىي مەھكىمە-
نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.
لوپ ناھىيىسىنىڭ يەر شەكلى جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ شەكىلدە،
غەربىي جەنۇب تەرىپى ئېگىز، شەرقىي شىمال تەرىپى پەس، ئومۇمىي
گەۋدىسى تاسما شەكىلدە. دېھقانچىلىق رايونىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېگىزلى-
كى دېڭىز يۈزىدىن 1300 ~ 1500 مېتىرچە كېلىدۇ. تاغلىق رايون
دېڭىز يۈزىدىن 3300 مېتىر ئېگىز. ئەڭ ئېگىز چوققا تېكىلىك تاغ
چوققىسى بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5466 مېتىر كېلىدۇ.
ئوكلونىڭ ئۆزگىرىش پەرقى ناھايىتى چوڭ، تاغلىق رايونىڭ ئوكلو-
نى چوڭ، دېھقانچىلىق رايونىنىڭ ئوكلونى كىچىك، جاڭگاللىقتا ئوك-
لون يوق دېيەرلىك.
لوپ ناھىيىسىدىكى تاغ تىزمىلىرى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ
داۋامى بولۇپ، بۇ ئاچچىق تېغى، ئوتتۇرا قىر تېغى، قوماچ شىمالىي
تېغىدىن ئىبارەت ئۈچ تارمىقى بار. بۇ تاغلار ناھىيىنىڭ جەنۇبىنى
توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. بۇ ئۈچ تاغ تىزمىسى رايونلىرىنىڭ ئېگىز-
لىكى دېڭىز يۈزىدىن 2200 ~ 3300 مېتىرچە كېلىدۇ، بۇ پەس
تاغلىق بەلۋاغ ھېسابلىنىدۇ.
ناھىيە تەۋەسىدە: يۇرۇڭقاش (رەسمىي تارىخلاردا بۇ دەريا
‹ShuZhiShui 树枝水› ياكى قاش` دەرياسى ‹Jishishui 计式水›
دەپ خاتىرىلەنگەن)، ئاچچىق، ئوتتۇرا قىر، ساقى، قورامىلىق ۋە
پاختىلىق دەرياسىدىن ئىبارەت ئالتە دەريا بار. بۇنىڭدىن يۇرۇڭقاش،
ئاچچىق، ئوتتۇرا قىر قاتارلىق ئۈچ دەريانىڭ سۇغىرىشتا رولى گەۋدى-
لىك.

ناھىيە بويىچە دېھقانچىلىق رايونى: لايلاتما تۇپراق، قوڭۇر تۇپ-
راق، نەم تۇپراق، قۇم تۇپراق، شور تۇپراق، يېڭىدىن ئۆزلەشتۈرۈل-
گەن تۇپراق، سازلىق تۇپراق قاتارلىق توققۇز خىلغا بۆلۈنىدۇ.
شور — بۇ ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىكىدىكى ئاساسىي توسالغۇ. پۈتۈن
ناھىيە بويىچە ئوخشاش بولمىغان شورلۇق يەر تەخمىنەن ئومۇمىي
تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. ناھىيە
بويىچە تۇپراق جەھەتتە مەملىكەتنىڭ 3 ـ دەرىجىلىك ئۆلچىمىگە يەتكە-

ـنى ئاران 4.8% نى ئىگىلەيدۇ.

لوپ ناھىيىسىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن ئاساسلىقى: جەرەن، ئۆلار، داۋغان، ياۋا توڭگۇز، تۇلكە، ياۋا توشقان قاتارلىقلار بار. ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن: توغراق، يۇلغۇن، جىغان، ئاق تىكەن قاتارلىقلار؛ ئاساسلىق ئوت ـ چۆپلەردىن: تار يوپۇرماقلىق قوۋزاقلىق ئەمەن، تاغ قامچا ئوتى، قاراقۇرۇم ئوتى، ئىنچىكە يوپۇرماقلىق ئەمەن، قاراقۇرۇم ئەمىنى، چىم، قومۇش قاتارلىقلار؛ ياۋايى دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: ئەمەن، چۇچۇكبۇيا، چاكاندا قاتارلىقلار بار.

لوپ ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى ئاچچىق تاغدا ھاك تاش زاپىسى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇ سېمونت ئىشلەپچىقىرىدىغان ۋە قۇرۇلۇش قىلىدىغان ئاساسلىق خام ئەشيا ھېسابلىنىدۇ. گەج تېشى زاپىسىمۇ خېلى كۆپ. يەنە تۆمۈر رودىسى بار. بۇ جايدا قەدىمي ئۇدۇن دۆلىتىـ ـنىڭ پولات تاۋلاش ئورنىنىڭ خارابىسى بار. مەشھۇر خوتەن قاشتېشى بۇ ناھىيە تەۋەلىكىدىكى يۇرۇڭقاش دەرياسى ساھىللىرىدىن كۆپلەپ چىقىدۇ.

لوپ ناھىيىسى دېھقانچىلىق ناھىيىسى بولۇپ، ئاساسلىقى قوـ ناق، بۇغداي، شال، پۇرچاق، كېۋەز، مايلىق دان قاتارلىقلارنى تېرىيدۇ. لوپ ناھىيىسىنىڭ ئۈجمە سېلىپ، پىلە بېقىش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن.

داڭلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن گىلەم دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا سېتىلىدۇ. جىيا يېزىسىنىڭ ئەتلىسى مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. ئەتلەسنىڭ گۈللىرى كۆركەم، قەدىمي ئۇسلۇبتا بوـ لۇپ، رەڭگىنىڭ جۇلالىقى ۋە ماس كېلىشى، قولدا توقۇلغانلىقى ۋە ئۆرۈشنى بوغۇپ بويىغانلىقى، ھۈنەر ـ سەنئەتنىڭ ئۆزگىچە بولۇشى، سۈپىتىنىڭ ئەلا ۋە تارىخىنىڭ ئۇزۇن بولۇشى بىلەن يىراق ـ يېقىندا زور ئالقىشقا ئېرىشكەن.

لوپ ناھىيىسىنىڭ قاتنىشى قولايلىق بولۇپ، 315 ـ دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقتە نىيا ناھىيىسى بىلەن، غەربتە خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ. خوتەن خەلقئارا ئايرودرومى بىلەن بىر دەريا ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. لوپ ناھىيىسىدىكى خەلقـ

uyghurkitap.com

نىڭ ئۆرپ - ئادىتى قەدىمىي ھەم قويۇق يەرلىك تۈسكە ئىگە بولۇپ، مىللىي زىبۇ زىننەت، كىيىم - كېچەكلىرىمۇ ھەم قەدىمىيلىككە، ھەم ئۆزگىچىلىككە ئىگە. بۇ يەردە «ئاقسېپىل قەدىمكى شەھەر خارابىسى»، «راۋاق بۇددا ئىبادەتخانا خارابىسى»، «سامپۇل قەبرىستانلىقى» قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بولۇپلا قالماستىن، يەنە «ياغاق پادىشاھى» ۋە «ئەنجۈر پادىشاھى» بىلەن تەڭ نام ئالغان «ئۈزۈم پادىشاھى» بار.

تۆۋەندە لوپ ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى يېزا (بازار) لارنىڭ تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

لوپ بازىرى 洛浦镇

لوپ بازىرى لوپ ناھىيە ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جاي بولۇپ، بازارنىڭ شىمالى ھاڭگىيا يېزىسىنىڭ راخمانپور ئۆستىڭى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقى دول يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇبىي سامپۇل يېزىسى بىلەن، غەربىي چاھارباغ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ.

لوپ بازىرى لوپ كەنتىگە جايلاشقانلىقى ئۈچۈن «لوپ» دەپ ئاتالغان. تارىختا بۇ يەر قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتىگە قاراشلىق يۇرۇڭقاش كەنتىدىكى ئىككى مەھەللىنىڭ بىرسى ئىدى. ناھىيە قۇرۇلغىچە بۇ يەر بىر كىچىك كەنت بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراشلىق ئىككى مەھەللىنىڭ بىرى «دولپۇر» دەپ ئاتىلاتتى. شۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلەر لوپ بىلەن دولپۇرنى قېتىپ بۇ يەرنى «دولپۇر» دەپمۇ ئاتىشاتتى. ناھىيە قۇرۇلغان چاغدىمۇ بۇ يەر سامپۇل مىڭ بەگلىكىگە قارايتتى. ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن، لوپ ناھىيە نامى قىلىنغان. شۇڭا ئىزچىل لوپنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى بولۇپ كەلمەكتە.

1934 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە، پۈتۈن ناھىيە ئالتە مەمۇرىي رايونغا بۆلۈندى، لوپ ناھىيە شەھەر ئىچى 1 - رايون بولدى. لوپ، قورغان، چاپال، راخمانپور، دول كەنتلىرى ئۇنىڭغا قاراشلىق قىلىن-

دى. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە سەككىز مەمۇرىي رايونغا ئۆزگەرتىلـ.
ـگەندە، لوپ شەھەر ئىچى يەنىلا 1 - رايون قىلىنىپ، 12 كەنت
قاراشلىق بولدى. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا
لوپ شەھەر ئىچى: بىر بازار ئىككى يېزىغا يەنى ۋىنخۇا جېن (مەدەنىـ
يەت بازار)، خۇامىنشاڭ (جۇڭگو پۇقرالىرى يېزىسى)، شىنشىشياڭ
(ئىشىنىش يېزىسى) غا ئايرىلدى. 1947 - يىلى بىر بازار ئىككى
يېزا — لوپ بازىرى، راخمانپور يېزا بولۇپ ئۆزگەردى.
1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيىدىكى تۆت بازار بەش چوڭ
يېزىغا ئۆزگەرتىلگەندە، لوپ بازار بىلەن راخمانپور يېزىنى قوشۇپ
ئەسلىدىكى قورغان بازارغا ئۆزگەرتىلدى.

1950 - يىل 4 - ئايدا لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلـ
غاندىن كېيىن، پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئۆزگەرتىلدى. قورغان
رايونى 1 - رايون بولدى ۋە رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.
1954 - يىل 3 - ئايدا 1 -، 4 - رايوننى ئىككى رايونغا بۆلۈپ شەھەر
ئەتراپى رايونى ئاۋۇتۇلدى. 1955 - يىلى شەھەر ئەتراپى رايونى ئەمەلـ
دىن قالدۇرۇلۇپ، لوپ بازىرى قۇرۇلدى. 1956 - يىل 12 - ئايدا
1 - رايون (قورغان رايون) ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەتراپىتىكى كەنتـ
لەرنى قوشۇپ، قورغان كەنت ئاساس قىلىنغان ھالدا ناھىيىگە بىۋاـ
ستە قاراشلىق قورغان يېزىسى قۇرۇلدى. 1958 - يىل 11 - ئايدا
قورغان يېزا، ساميۇل 6 - يېزا (قىرقاش)، دول 6 - يېزا (بوشقان)
لاردىن تەركىب تاپقان لوپ «قىزىليۇلتۇز كوممۇنىسى» قۇرۇلدى.
1959 - يىل 3 - ئايدا پۈتۈن ناھىيىدىكى 15 كوممۇنىنى قىسقارتقاندا،
لوپ بازىرى تەسىس قىلىنىپ قۇرغان يېزا ئۆز ئالدىغا «قىزىليۇلتۇز
كوممۇنا» بولۇپ قۇرۇلدى، رەھبەرلىك ئورگىنى «كوممۇنا باشقۇـ
رۇش كومىتېتى» دەپ ئاتالدى. 1968 - يىلى كوممۇنا باشقۇرۇش
كومىتېتى كوممۇنا ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلدى. 1979 - يىلى
«لوپ كوممۇنا» دەپ ئۆزگەرتىلدى.

1984 - يىلى 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا،
«لوپ كوممۇنا» لوپ بازىرى ۋە قورغان يېزا دەپ ئىككىگە ئايرىلدى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھەم بازارلىق، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. 1985 - يىل 12 - ئايدا لوپ بازىرى بىلەن قورغان يېزا بىرلەشتۈرۈ-لۈپ، لوپ بازىرى (جېن) قۇرۇلدى ۋە بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى تەسىس قىلىندى.

لوپ بازارنىڭ ئەسلىي شەھەر سېپىلى يوق ئىدى. تۆت ئەتراپى يېزىلار بىلەن تۇتىشىپ كېتەتتى. 1945 - يىلى لوپ شەھەر سېپىلى ياسالدى. سېپىل ئېگىزلىكى 4.75 مېتىر، تېگىنىڭ كەڭلىكى 3.5 مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 1.5 مېتىر، ئەتراپىنىڭ ئاي-لانما ئۇزۇنلۇقى 3180 مېتىر بولۇپ، پۈتۈن شەھەر ئىچى تۇخۇم شەكلىگە چۈشۈرۈلگەن ئىدى. تۆت تەرىپىدە شەھەر دەرۋازىسى قويۇ-لۇپ، شەرقىي دەرۋازىسى خۇيىنىڭمېن (ئامانلىق دەرۋازىسى)، جەنۇ-بىي دەرۋازىسى يۈيشۈمېن (تاغ مەنزىرىسى دەرۋازىسى)، غەربىي دەرۋا-زىسى جېڭبەنمېن (چېگرا مۇداپىئە دەرۋازىسى)، شىمالىي دەرۋازىسى شۈەنجېڭمېن (ھۆكۈمەت دەرۋازىسى) دەپ ئاتىلاتتى. شەھەر ئىچىدە ئويداڭ - چوڭقۇر، ئەگرى - مايماق تۆت توپا يول (كوچا)، بىر قانچە ئائىلىلىك ناۋايخانا ۋە پارچە - پۇرات دۇكان بار ئىدى. بىر ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ، 60 نەپەر ئوقۇغۇچى بار ئىدى. 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت، ساقچى ئىدارى-سى، ئۇيغۇر ئۇيۇشما قاتارلىق تۆت ئورۇننىڭ خىش ۋە ياغاچتىن ياسالغان قۇرۇلۇشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان كونا ئۆيلىرىنىڭ ھەممىسى پاكار ۋادەك ئۆيلەر ئىدى. ھەر سەيشەنبە كۈنى بازار بولاتتى. شۇڭا لوپ بازىرىنى پۇقرالار «سەيشەنبە بازار» دەپ ئاتىشاتتى.

لوپ بازىرىدا 24 مىڭ 978 مو تېرىلغۇ يەر بولۇپ، زېمىنى تاغ ئالدى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكىگە كىرىدۇ. جەنۇبىي تەرىپى ئېگىز، شىمالىي تەرىپى پەس، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 1340 مېتىر ئېگىز. قىيپاشلىقى 300/1 مېتىر، زېمىن تەۋەلىكىدىكى يەر ئاستى سۇ ئورنى ئېگىز، شورلۇق تۇپراق كۆپ، بازارنىڭ غەرب ۋە شىمال تەرىپىدە زور كۆلەملىك زەيلىك، سازلىق يەرلەر بار. ھاۋاسى قۇرغاق، شامال كۆپ چىقىدۇ. بۇ يەر تىپىك قۇرۇقلۇق چۆل خاراك-

تېرىدىكى ھاۋا كىلىماتىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.5℃، تارىختىن بۇيانقى يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل يېغىن مىقدارى 34.5 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن.

لوپ بازىرى لوپ ناھىيىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، سودا، مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. ج ك پ لوپ ناھىيىلىك كومىتېتى، خەلق قۇرۇلتىيى لوپ ناھىيىلىك كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى لوپ ناھىيىلىك كومىتېتى قاتارلىق ئورگانلار، ناھىيىگە قاراشلىق ئىدارە — بۆلۈملەر، كەسپىي ئورۇنلار، مەكتەپلەر مۇشۇ بازارغا جايلاشقان. ئازادلىقتىن كېيىن شەھەر ئىچى بارغانسېرى كېڭەيدى. ھازىرقى ناھىيە شەھەر ئىچى كۆلىمى ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىنىڭ نەچچە ئون ھەسسىسىگە تەڭ كېلىدۇ. شەھەر ئىچى قۇرۇلۇشى رەتلىك، كەڭ، داغدام كوچا - يوللار تەرەپ - تەرەپكە تۇتىشىدۇ.

بۇ بازارنىڭ بەش ئاھالە كومىتېتى، 18 كەنت كومىتېتى — 73 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 5533 ئائىلە — 19 مىڭ 643 نوپۇس بار.

لوپ بازىرىغا تەۋە مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县洛浦镇行政村和自然村名称

1 - ئاھالە كومىتېتى	第一居民委员会
2 - ئاھالە كومىتېتى	第二居民委员会
3 - ئاھالە كومىتېتى	第三居民委员会
4 - ئاھالە كومىتېتى	第四居民委员会
5 - ئاھالە كومىتېتى	第五居民委员会
خوتەن يولى	和田路
ھاڭگىيا يولى	杭桂路
دول يولى	多鲁路

www.uyghurkitap.com

مەدەنىيەت يولى	文化路
سامپۇل يولى	山普鲁路
يېڭىبازار يولى	英巴扎路
بوشقان يولى	博西坎路
يېڭىبازار كەنت كومىتېتى	英巴扎村委会
يېڭىبازار	英巴扎
لاتاكوچا	拉塔阔恰
پەرەكوچا	派热阔恰
كونا بازار كەنت كومىتېتى	阔纳巴扎村委会
تۇزلۇقئېرىق	吐孜鲁克艾日克
قومچاقباغ	库木恰克巴格
ئوتتۇرا بوشقان كەنت كومىتېتى	欧吐拉博西坎村委会
كاۋا مەھەللە	喀瓦买里
ئېگىز ئېرىق	依格孜艾日克
جايتېرەك باغۋەنچىلىك كەنت كومىتېتى	加依铁热克巴格万其勒克村委会
خەلپە چۇشۇرگە كەنت كومىتېتى	海力派曲许尔盖村委会
قاپاقلىقمەھەللە	喀帕克勒克买里
باشدول	巴什多鲁
دول تۆگمەنبېشى كەنت كومىتېتى	多鲁吐格曼贝希村委会
دول تۆگمەنبېشى	多鲁吐格曼贝希
كامپائېرىق	康帕艾日克
قىرقاش كەنت كومىتېتى	克尔喀什村委会
كالپۇكمەھەللە	喀勒普克买里
توغراقئالدى	托格拉克阿勒地
جالانمەھەللە	加朗买里
دۆۋەت كەنت كومىتېتى	多外特村委会
شىيتمەھەللە	西依提买里
باچكۇمەھەللە	巴其古买里

阿恰村委会	ئاچا كەنت كومىتېتى
阿 恰	ئاچا
古古提其买里	گۆگۆتچىمەھەللە
博西坎村委会	بوشقان كەنت كومىتېتى
曲吉买里	چۆجەمەھەللە
兴台买里	شىڭتەيمەھەللە
喀尕买里	قاغامەھەللە
喀拉都外村委会	قارادۆۋە كەنت كومىتېتى
布古拉阔恰	بۇغراكوچا
苏喀买里	سوقامەھەللە
古木巴特村委会	گۇمبات كەنت كومىتېتى
琼库尔买里	چوڭقۇر مەھەللە
台依西买里	تېيىشمەھەللە
巴依塔勒买里	بايتالمەھەللە
喀日古买里	قارىغۇمەھەللە
库尔干村委会	قورغان كەنت كومىتېتى
墩艾日克	دوڭئېرىق
托格热艾日克	توغرائېرىق
合 尼	خېنىي
阿亚克恰帕勒村委会	ئاياغچاپال كەنت كومىتېتى
艾则旦木艾日克	ھەزرەتەمئېرىق
恰热买里	چارامەھەللە
尤布旦买里	يوبدانمەھەللە
巴什恰帕勒村委会	باشچاپال كەنت كومىتېتى
墩艾日克	دۆڭئېرىق
恰帕勒兰干村委会	چاپاللەڭگەرى كەنت كومىتېتى
恰帕勒兰干	چاپاللەڭگەرى
麻扎艾日克	مازار ئېرىق
塔盘村委会	تاپان كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com

جاقامەھەللە 加喀买里
تۇگمەنئايمىقى 吐格曼阿依玛克

يۇرۇڭقاش بازىرى 玉龙喀什镇

يۇرۇڭقاش بازىرى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز ئارىلىقى 20.5 كىلومېتىر، ئورنى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدا. غەرب تەرىپى خوتەن شەھىرى بىلەن يۇرۇڭقاش دەرياسى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. شەرق، شىمال، جەنۇب — ئۈچ تەرىپى بوّيا يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تۆت كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 28.6 كۋادرات كىلومېتىر، بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى يۇڭبازار كەنتىدە.

«يۇرۇڭقاش» دېگەن نام، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ نامى بىلەن قويۇلغان. «يۇرۇڭقاش» تۈركچە سۆز بولۇپ، «قورىغار تەزكىرىسى» دە 玉龙哈什 دەپ يېزىلغان. «چىڭ دىڭ پادىشا ۋە قورىغار تەزكىرىسى» ھەم «شىنجاڭدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى»، «چىڭ دىڭ - شىنجاڭ قىسقىچە تارىخى» «يۈەن سۇلالىسىنىڭ تارىخى» دېگەن كىتابلارنىڭ ھەممىسىدە 玉陇哈什 دەپ يېزىلغان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە موڭغۇلچە 玉陇杰赤 دەپ ئاتالغان. بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى توغرىسىدا ئىككى خىل رىۋايەت بار:

بىرى، «قورىغارنىڭ سۇ ئەھۋالى خاتىرىسى» دە: «يۇرۇڭقاش مۇسۇلمانچە (ئۇيغۇرچە) سۆز بولۇپ، يۇرۇڭ دېگەن سۆز ‹يورۇق، سۈزۈك› دېگەنلىك، ‹قاش› دېگەن سۆز قاشتېشىغا قارىتىلغان» دېيىلگەن. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا: «يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن سۈپسۈزۈك قاشتېشى چىقىدۇ. بۇ دەريا مۇشۇ يەردىن ئېقىپ ئۆتكەنلىكتىن يۇرۇڭقاش دەپ نام بېرىلگەن» دەپ ئىزاھات بېرىلگەن. يۇرۇڭقاش دېگەن «ئاق (سۈزۈك) قاشتېشى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، «قەدىمكى تۈركىي تىللىرى لۇغىتى» (موسكۋا

1962 - يىل نەشرى) دە: «ئۆرۈك — مەرۋايىت دېگەن مەنىدە، قاش — قاشتېشىنى كۆرسىتىدۇ» دەپ چۈشەندۈرۈلگەن.

يەرلىك خەلقلەر ئارىسىدىكى رىۋايەتتە: «يورۇڭقاش ئەسلىي ‹يورۇققاش› دېگەن سۆزدىن ئۆزگەرگەن، يەنى يورۇڭقاش دەرياسى خوتەننىڭ كۈنچىقىش (شەرق) تەرىپىگە جايلاشقانلىقتىن، كۈن يورۇتۇپ تۇرغان دەريا قېشى دېگەن مەنىدە» دېيىلىدۇ.

يورۇڭقاش بازىرى قەدىمكى دەۋردە ئۇدۇن دۆلىتىگە قاراشلىق ئالتە شەھەرنىڭ بىرسى بولۇپ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە چاغاتاي خانلىقى ۋە موغۇلىستان خانلىقىغا، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەركەن خانلىقىغا تەۋە يەر ئىدى. «قورىغار تەزكىرىسى» دە: «قورىغار خاقانى جۈجىخان يورۇڭقاش (玉陇杰赤)[①] قاتارلىق شەھەرلەرنى قولغا ئالغان ... ئالوغۇنى پادىشاھلىققا بەلگىلىگەن» دەپ يېزىلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يورۇڭقاش ئالتە شەھەرنىڭ بىرى بولغان خوتەنگە تەۋە بولۇپ، «يورۇڭقاش كەنتى» دەپ ئاتىلاتتى. «شىنجاڭدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى» دە: «يورۇڭقاشقا شەھەر سېپىلى سوقۇلمىغان، ئۇ ئالتە شەھەرنىڭ بىرسى بولۇپ، شۇپۇر (ھازىرقى سامپۇل)، بويى (بۇيا) كەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» ، دەپ ئىزاھلانغان. گۇاڭشۈينىڭ 8 - يىلى (مىلادىيە 1882 - يىلى) يورۇڭقاش كەنتى بىۋاسىتە خوتەنگە تەۋە بولدى. گۇاڭشۈينىڭ 28 - يىلى (مىلادىيە 1902 - يىلى) لوپ ناھىيىسى قۇرۇلغاندا، لوپ ناھىيىسىگە ئايرىلىپ، ئالتىلە مىڭلىكى ئۇنىڭغا تەۋە قىلىندى. شۇ ئەتنۇڭ زامانىسىدا ئالتىلە مىڭلىكى توسالالا مىڭلىكىگە ئۆزگەرتىلگەندە يورۇڭقاشمۇ توساللىغا تەۋە بولدى. 1934 - يىلى يورۇڭقاشنى مەركەز قىلغان 2 - رايون قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا 12 كەنت تەۋە بولدى. 1938 - يىلى 4 - رايونغا ئۆزگەرتىلىپ، 14 كەنت تەۋە بولدى. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيىدىكى ئالتە رايون سەككىز رايونغا ئۆزگەرتىلگەندە يورۇڭقاش 4 - رايوندىن 6 - رايونغا ئۆزگەرتىـ

① خەنزۇچە تارىخىي مەنبەلەردىن قارىغاندا، «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى. سۇ ئەھۋالى خاتىرىسى» دە: ئامۇ دەرياسىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى جەنۇبىي دەرياسى بويلىرىدا ئۈرگەنج شەھىرى (乌尔根齐城) ۋە ئۇلۇغگاچ (兀笼格赤) دېگەن ناملار بارلىقى خاتىرىلەنگەن. ئۇلۇغگاچ دېگەن ئۈرگەنجنى كۆرسىتەمدۇ ياكى يورۇڭقاشنى كۆرسىتەمدۇ، بۇنى ھازىرچە مۇقىمداش تەس.

www.uyhurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

لىپ، ئۇنىڭغا 17 كەنت تەۋە قىلىندى. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، 6 - رايون — يۇرۇڭقاش بازار نوڭچىڭشياڭ (ئىشچانلار يېزىسى)، شىن فاشياڭ (يېڭىدىن راۋاجلاندۇرۇش يېزىسى)، سۇي خېشياڭ (تىنچلاندۇرۇش يېزىسى)، فەنشىن شياڭ (گۈللەندۈرۈش يېزىسى) دېگەن بىر بازار، تۆت يېزىغا ئۆزگەرتىلدى. 1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئۆزگەرتىلگەندە، يۇرۇڭقاش يەنە بازار تۈرۈشلۇق جاي بولدى ۋە بازارلىق ھۆكۈمەت، باجخانا، ساقچىخانا قۇرۇلدى ھەمدە 1949 - يىلىدىن 1950 - يىل 3 - ئايغىچە مۇشۇ قۇرۇلمىنى ساقلاپ كەلدى. 1950 - يىل 4 - ئايدا، لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا، يۇرۇڭقاش 2 - رايون بولدى. تەۋەلىكىدە: يۇرۇڭقاش، قۇتچى، ئالتىلە، چالمىي، كوزنىي، بۇيا، تامئېغىل، سولۋا، بۇياپېشى قاتارلىق توققۇز يېزا قۇرۇلۇپ، 52 كەنت تەسىس قىلىندى.

1954 - يىل 3 - ئايدا 7 - يېزا (تامئېغىل) ۋە 8 - يېزا (سولۋا) 7 - رايونغا ئايرىپ بېرىلدى. 1958 - يىل 11 - ئايدا بۇ رايوندا «تىنچلىق»، «قىزىليۇلتۇز» دېگەن ئىككى كوممۇنا قۇرۇلدى. 1959 - يىلى بۇ ئىككى كوممۇنا «شەرق شاملى»، «سۇنئىي ھەمراھ» دېگەن ئىككى كوممۇناغا قوشۇلۇپ، «تاشقىن كوممۇنا» قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1962 - يىل 2 - ئايدا جىيا «تاشقىن كوممۇنا»دىن ئايرىلىپ چىقىپ، مۇستەقىل ھالدا «يېڭى قۇرۇلۇش كوممۇنا» قۇرۇلدى. «تاشقىن كوممۇنا»غا بەش باشقۇرۇش رايون، 28 دادۈي ۋە كوممۇنا باشقۇرغان بىر دېھقانچىلىق مەيدان قاراشلىق بولدى. 1968 - يىلى ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلگەندە، «تاشقىن كوممۇنا» باشقۇرۇش كومىتېتىمۇ «تاشقىن كوممۇنا» ئىنقىلابىي كومىتېتقا، 1979 - يىلى يۇرۇڭقاش كوممۇناغا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا، بۇيا ئايرىلىپ چىقىپ، بۇيا يېزىلىق ۋە يۇرۇڭقاش بازارلىق

ھۆكۈمەت قۇرۇلدى.

يۇرۇڭقاش بازىرى دەريا بويىدىكى كەلكۈن - لاتقا تۈزلەڭلىككە كىرىدۇ. 18 مىڭ 24 مو تېرىلغۇ كۆلەمنى ئىگىلىگەن بۇ يەرنىڭ زېمىنى تەكشى، جەنۇبتىن شىمالغا قىيپاش، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1340 مېتىر. ھاۋاسى قۇرغاق، شامال كۆپ چىقىدۇ. تىپىك بولغان قۇرۇقلۇق چۆل خاراكتېرىدىكى ھاۋا ئىقلىمىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 6℃-، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 32.5 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. زېمىنى قۇم تۇپراق. ئاساسلىق مەھسۇلاتى: بۇغداي، قوناق، پاختا ۋە مايلىق دان تېرىلىدۇ. پىلە - ئۈجمىچىلىك تارىخى ئۇزۇن. بۇ بازارنىڭ «گىلەم ۋە ئەتلەس يۇرتى» دېگەن نامى بار. شىنجاڭ بويىچە ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان ئەڭ چوڭ گىلەم كارخانىسى مۇشۇ بازارغا جايلاشقان. بۇ بازاردا تۈرلۈك قول ھۈنەر سانائىتى ئەسلىدىلا تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ھازىر يەنىمۇ كۆلەملەشتى.

يۇرۇڭقاش بازىرى تارىختىن بۇيان خوتەننىڭ شەرقىدىكى ئۈچ ناھىيىنىڭ سودا تۈگۈنى بولۇپ كەلگەن. ئۇنىڭ 15 كەنت (ئاھالە) كومىتېتى — 76 مەھەللە (ئاھالە) گۇرۇپپىسىدا 4275 ئائىلە — 17 مىڭ 980 نوپۇس بار.

يۇرۇڭقاش بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县玉龙喀什镇行政村和自然村名称

玉龙喀什镇	يۇرۇڭقاش بازىرى
永巴扎	يۇڭبازىرى
阿勒提来村委会	ئالتىلە كەنت كومىتېتى
哈勒达买里	خالدا مەھەللە
铁提尔巴格	تېتىرباغ

هالۇبويى كەنت كومىتېتى	阿鲁博依村委会
هالۇبويى	阿鲁博依
ياغمەھەللە	亚格买里
داۋا بازىرى كەنت كومىتېتى	达瓦巴扎村委会
داۋابازىرى	达瓦巴扎
چاكۇمەھەللە	恰库买里
يۇڭبازىرى كەنت كومىتېتى	永巴扎村委会
قېيىشمەھەللە	克依什买里
ئېگىز ئېرىق كەنت كومىتېتى	依格孜艾日克村委会
قىرىمچىمەھەللە	克热木其买里
پاچاقمەھەللە	帕恰克买里
قىرىغئېرىق كەنت كومىتېتى	克热格艾日克村委会
پىلىكمەھەللە	皮里克买里
ياغچىمەھەللە	亚格其买里
كونائۆستەڭ	阔纳吾斯塘
باشمىيقىلا كەنت كومىتېتى	巴什米克拉村委会
باشمىيقىلا	巴什米克拉
ناغرىچى كەنت كومىتېتى	纳格热其村委会
ناغرىچى	纳格热其
قۇمئېرىق	库木艾日克
قۇتچى كەنت كومىتېتى	库提其村委会
قۇتچى	库提其
ئىگەرچى	依盖其
چۇشۇرگە ئېرىق	曲许尔盖艾日克
قۇتچىلەڭگەر كەنت كومىتېتى	库提其兰干村委会
كانايمەھەللە	喀纳依买里
شايىچىمەھەللە	夏依其买里
ئاقچىغ	阿克其格
سېرىق	色日克
ئاياغمىيقىلا كەنت كومىتېتى	阿亚克米克拉村委会

ئاياغمىيقىلا	阿亚克米克拉
ئاچما كەنت كومىتېتى	阿其玛村委会(农场)
ئاچما	阿其玛
بوستانقۇم	博斯坦库木
باغۋەن	巴格万
شاخدۆڭ	夏合墩
چىغانلىق	其干勒克

جىيا يېزىسى 吉亚乡

جىيا يېزىسى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى 27 كىلومېتىر جايغا جايلاشقان. جەنۇبىي يۇرۇڭقاش بازىرىنىڭ قۇتچىلەڭ-گىرى ۋە مىيقىلا كەنتلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. شىمالى تەكلىماكان چۆلىگە تۇتىشىدۇ. شەرقىي شىمال تەرىپى بويىا يېزىسىنىڭ يېڭىئاۋات دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن، غەربى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغىچە ئۇزۇنلۇقى 17 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكىچە كەڭلىكى 4 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 69 كۋادرات كىلومېتىر، 30 مىڭ 675 مو كېلىدۇ. ھازىر 19 كەنت كومىتېتى — 83 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 4085 ئائىلە — 19 مىڭ 192 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى تېرەكلىك كەنتىدە.

جىيا «قورىغارنىڭ سۇ ئەھۋالى خاتىرىسى»، «شىنجاڭ تەزكىرى-لىرى» دە «纪雅» دەپ خاتىرىلەنگەن، ئۇيغۇرچە تارىخىي مەنبەلەر تېخى تېپىلمىدى. جىيا دېگەن سۆز ئۇيغۇرچە «جىرا» دىن ئۆزگەرگەن بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىنىدۇ. يەنى كەلكۈن سۇ يامراپ چېقىپ ئۆتكەن قىيپاش تۈزلەڭلىك دېگەن مەنىدە. زىمىن ئالاھىدىلىكىدىن ئېيتقاندا، بۇ يەر ئەسلىدىن تارتىپ يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ لېۋىگە جايلاشقاچقا جەنۇبى ئېگىز، شىمالغا سوزۇلغانسېرى پەس بولۇپ، دائىم سۇ يالاپ، تۈزلەڭلىككە ئايلانغان. تىل ئالاھىدىلىكىدىن ئېيت-

قاندا، جىيا بىلەن يۇرۇڭقاشنىڭ تىل شېۋىسىدە «يى» ھەرپى بىلەن «ر» ھەرپى ئۆزئارا ئالمىشىدۇ. شۇڭا بۇ يەرنىڭ نامىنى «جىرا» دىن «جىيا» غا ئۆزگەرگەن دەپ پەرەز قىلغىلى بولىدۇ.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جىيا خوتەنگە بىۋاسىتە قاراشلىق كالون (ھەربىي بېكەت) نىڭ بىرسى ئىدى. گۇاڭشۇينىڭ 28 - يىلى (مىلادىيە 1902 - يىلى) لوپ ناھىيە قارىمىقىدىكى ئۈچ مىڭلىكنىڭ بىرسى بولغان ئالتىلە مىڭلىكگە تەۋە ئىدى. چىڭ سۇلالىسى شۇەنتۇڭنىڭ 1 - يىلى ئالتىلە مىڭلىكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، توسالا مىڭلىكى قۇرۇلغاندا، ئۇنىڭغا تەۋە قىلىنغان.

1934 - يىلى يۇرۇڭقاش 2 - رايوننىڭ 1 - كەنتى بولغان. 1938 - يىلى يۇرۇڭقاش 2 - رايوندىن 4 - رايونغا ئۆزگەرگەندە، جىيانىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىمۇ بىللە ئۆزگەرگەن. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە ئالتە رايوندىن سەككىز رايونغا ئۆزگەرتىلگەندە يۇرۇڭقاش 6 - رايون قىلىندى. جىيا ئايرىلىپ 7 - رايون بولدى. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا 7 - رايون گۇڭنۇڭشىياڭ (ئىشچى - دېھقانلار يېزىسى) دەپ ئاتالدى. 1947 - يىل 2 - ئايدا يەنە جىيا يېزا دەپ ئايرىلدى. 1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىلغاندا جىيا يېزىسى يۇرۇڭقاش بازارغا تەۋە قىلىندى.

1950 - يىل 4 - ئايدا لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا، جىيا 7 - رايون بولدى. 1954 - يىل 3 - ئايدا 2 - رايون (يۇرۇڭقاش) دىكى 7 - ۋە 8 - ئىككى (تامئېغىل بىلەن سولۇۋا) يېزىنى 7 - رايونغا (جىيا رايونىغا) ئايرىپ بەردى. شۇ چاغدا جىيا رايونىدا ئالتە يېزا 31 كەنت بار ئىدى. 1956 - يىل 12 - ئايدا قۇرغان 1 - رايون ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، جىيا 7 - رايوندىن 1 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى. 1958 - يىل 11 - ئايدا 1 - رايوندا «شەرق شامىلى»، «سۇنئىي ھەمراھ» دېگەن ئىككى كوممۇنا قۇرۇلدى. 1959 - يىل 2 - ئايدا ھەممىسى 2 - رايون (يۇرۇڭقاش) غا قوشۇۋې-

تىلىپ، «تىنچلىق»، «قىزىلىيۇلتۇز» كوممۇنالىرى بىرلەشتۇرۇلۇپ «تاشقىن كوممۇنا» قۇرۇلدى. 1961 - يىل 2 - ئايدا جىيا يۇرۇڭقاش-تىن ئايرىلىپ چىقىپ، «يېڭى قۇرۇلۇش كوممۇنىسى» قۇرۇلدى ۋە 1968 - يىلى «يېڭى قۇرۇلۇش كوممۇنا» ئىنقىلابىي كومىتېت دەپ ئاتالدى، 1979 - يىلى جىيا كوممۇنا دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1983 - يىلى يەر ناملىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق جىيانىڭ خەنزۇچە 吉牙 دەپ يېزىلىشى 吉亚 غا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا جىيا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

جىيا يېزىسىنىڭ زېمىنى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئېقىن ۋادىسىغا جايلاشقان. زېمىنىنىڭ جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس قىيپاش تۈزلەڭ-لىك بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1300 مېتىر، ھاۋاسى قۇرغاق، بوران كۆپ چىقىدۇ. تىپىك بولغان قۇرۇقلۇق قۇم خاراكتېرىدىكى ھاۋا كىلىماتىغا كىرىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇ-رىسى 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 6.5℃-. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 34 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن، قۇم تۇپراق. 30 مىڭ 675 مودىن ئارتۇق تېرىم يېرى بار. ئاساسىي مەھسۇلاتى: بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان. ئاھالىلار قوشۇمچە پۇرچاق تېرىش، پىلە - ئۈجمىچىلىك، چارۋىچىلىق، يەل - يېمىش ئىشلەپچى-قىرىش، سودا، قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

جىيا يېزىسىنىڭ سۇ مەنبەسى مول، يۇرۇڭقاش دەرياسى مۇشۇ يەردىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. جىيا ئۆستىڭى ناھىيىلىك باش ئېلىشبېشى-نىڭ غەربىي ئوق ئۆستىڭىدىكى 2 - ئېلىشبېشىدىن باشلىنىپ كەنتكە قاراپ ئاقىدۇ. كەنتلەردىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم تېرىلغۇ يەر ۋە باغ - ئورمانزارلار مۇشۇنىڭ بىلەن سۇغىرىلىدۇ. جىيىنىڭ بۇلاق سۈيى مول بولۇپ، قىش، ئەتىياز پەسىللىرىدىكى قۇرغاقچىلىق مەز-

www.uyghurkitap.com

گىلىلىرىدە ئۆز تەۋەسىدىكى سۇغىرىش ئىشلىرىغا تولۇقلىما سۈسۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنۇملۇك سۇغىرىش كۆلىمى دەريا سۈيى بىلەن قوشقاندا 27 مىڭ 500 موغا يېتىدۇ.

جىيا يېزىسىنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى قول بىلەن توقۇلىدىغان ئەتلەس بولۇپ، بۇ ئەنئەنىۋى ھۈنەر ـ سەنئەت مەھسۇلاتى قەدىمكى زاماندىكى نۇسخا بويىچە رەڭگى كۆركەم، سۈپىتى ياخشى توقۇلىدىغان بولۇپ، تارىخى ئۇزۇن. دۆلىتىمىز، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىسلام ئەللىرىدە داڭلىق.

جىيا يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىدىكى 6.5 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى چوڭ ـ كىچىك «قۇمات»، قەدىمكى زاماندا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي ئېقىن ئورنى ئىدى. تارىخ ۋە گېئولوگىيە ساھەسىدىكىلەر بۇ جاينى «قۇمات يۇرۇڭقاش دەريا رايونى» دەپ ئاتايدۇ. ئارخېئولوگىيە ئالىمى خۇاڭ ۋېنبىي ئەپەندى «بۇ يەر قەدىمكى ئۇدۇننىڭ مەدەنىيەت، سىياسىي مەركىزى، قەدىمكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىنىڭ ئورنىدىكى ئاسارەتىقىلەر جەنۇبتىن شىمالغا 10 نەچچە چاقىرىم سوزۇلغان» دەپ يازغان. بۇ داڭلىق خارابىلىقتا: راۋاق خارابىلىقى، ئاقسىپىل شەھەر خارابىلىقى، «تاڭ دەۋرىدىكى قورغار خاتىرىسى» دە خاتىرىلەنگەن چوڭ جالان (大伽兰)، جەنمۇ بۇتخانىسى (جۈيمۇ بۇتخانىسى) خارابىلىقى قاتارلىقلار بار، چوڭ ـ كىچىك قۇماتتىن قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» دە «قۇستانا دۆلىتى (ئۇدۇن) دىن ئاق قاشتېشى، كۆك قاشتېشى چىقىدۇ. بۇ يەر ھازىر لوپتىكى چوڭ ـ كىچىك قۇمات دېيىلىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. 1929 ـ يىلى پروفېسسور خۇاڭ ۋېنبىي بۇ يەر ھەققىدە: «بۇ يەردىن كىشىلەر ئەڭ ئېسىل قاشتېشى كولايدۇ. قاشتېشىنى كىشىلەر قوي يېغىغا ئوخشىتىپ، ‹خۇددى قوينىڭ دۈمبىسىدەك سۈزۈك› دېيىشىدۇ»، دەپ يازغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ يىللىرى شىنجاڭدىن چىڭ خاندانلىقىغا ھەدىيە قىلىدىغان ئېسىل قاشتېشى دىگۇدەك مۇشۇ يەردىن چىققان بولۇپ، ھاشارچىلار مەخسۇس ئەمەلدارلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا

بۇ يەردىن قاشتېشى تەرگەن ۋە قازغان. ھازىرمۇ كىشىلەر بۇ جايلاردىن قاشتېشى ئىزدەيدۇ.

جىيا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县吉亚乡行政村和自然村名称

تېرەكلىك كەنت كومىتېتى	铁热克力克村委会
تېرەكلىك	铁热克力克
جۇگۇمەھەللە	居古买里
تايلاقمەھەللە	塔依拉克买里
جىلغابويى	吉勒尕博依
تاۋغاز كەنت كومىتېتى	塔吾尕孜村委会
تاۋغاز	塔吾尕孜
ئاچما	阿其玛
لەڭگەر	兰 干
سۇيا ئۇجمىلىك كەنت كومىتېتى	苏亚玉吉买勒克村委会
پويەر	泡也尔
تۆۋەن	托万
يېڭىمەھەللە	英买里
كوچا كەنت كومىتېتى	阔恰村委会
كوچا	阔 恰
داڭقانمەھەللە	当坎买里
دۆڭئېرىق	墩艾日克
ئاياغ كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى	阿亚克库勒艾日克村委会
ئاياغ كۆلئېرىق	阿亚克库勒艾日克
سۇيا لەڭگەر كەنت كومىتېتى	苏亚兰干村委会
سۇيا لەڭگەر	苏亚兰干
يامۇكمەھەللە	亚木克买里
ئارقا مەھەللە	阿日喀买里

www.uyghurkitap.com

ھېلىماتام كەنت كومىتېتى	艾里玛塔木村委会
تېكەمەھەللە	铁克买里
ياغاقمەھەللە	亚尕克买里
جىلغا ئېرىق كەنت كومىتېتى	吉勒尕艾日克村委会
دۆمباقمەھەللە	冬巴克买里
ئاقمەھەللە كەنت كومىتېتى	阿克买里村委会
سالجا مەھەللە	萨勒吉买里
دولانمەھەللە	多朗买里
ئازنە بازار كەنت كومىتېتى	阿孜乃巴扎村委会
چۆپئېرىق	曲甫艾日克
يېڭىئاۋات	英阿瓦提
مەدرىسبويى كەنت كومىتېتى	买迪日斯博依村委会
قىيىشمەھەللە	克依什买里
كالتە تۆگمەن كەنت كومىتېتى	喀勒塔吐格曼村委会
خوندەكمەھەللە	宏代克买里
يار تۆگمەن كەنت كومىتېتى	亚吐格曼村委会
قۇياڭمەھەللە	阔央买里

بۇيا يېزىسى 布亚乡

بۇيا يېزىسى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان، لوپ بازىرى بىلەن تۈز لىنىيە ئارىلىقى 20 كىلومېتىر، شەرقى چاھارباغ يېزىسى بىلەن قوشنا، جەنۇبى ناۋا يېزىسىنىڭ تۆۋەن قاراقىر كەنتىگە تۇتىشىدۇ. غەربى يۇرۇڭقاش بازىرى بىلەن تۇتاش، شىمالى تەكلىماكان چۆلىگە تۇتىشىدۇ. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى ئۈچ كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 20 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 60 كۋادرات كىلومېتىر. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى تۆرۈشلۈق ئورۇن كۆنچىمەھەللىدە.

«بۇيا» ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى

ھەققىدە ئۈچ خىل رىۋايەت بار. بىرى: ‹ بۈيا › دېگەن ‹ بويى › دىن ئۆزگەرگەن دېيىلىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ يەر قەدىمكى زاماندا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئېقىن ئورنى بولۇپ، دەسلەپتە كىشىلەر مۇشۇ دەريا بويىغا كۆچۈپ كېلىپ ماكانلاشقان ۋە بۇ يەر «دەريا بويى» دەپ ئاتالغان. بازار شەكىللەنگەندىن كېيىن «بۈيى بازار» دەپ نام قويۇلـ
غان.

ئىككىنچى رىۋايەتتە: «بۈيا» دېگەن ‹ ھىد، بۇي › دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ دېيىلىدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە: خوتەن بۇددىستلىرى بىـ
لەن ئىسلام غازاتچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتا ئىسلام دىنى مۆتىـ
ۋەرلىرىدىن ئىمامى مۇھەممەد نەقىي بىلەن ئىمامى مۇھەممەد تەقىي دېگەن دادا - بالا ئىككىسى شېھىت بولۇپ، مۇشۇ مازارغا كۆمۈلگەن. 100 يىللاردىن كېيىن قەشقەرلىك يۇسۇپ قادىرخان بۇ يەرگە كېلىپ، ئۇ ئىككى بۇزرۇكۋارنىڭ قەبرىسىنى تاپالماي شۇ مازاردا «بۇي كېپەك» كۆيدۈرگەن ۋە ئاللانىڭ بېشارىتى بىلەن ئۇ ئىككى بۇزرۇكۋارنىڭ قەبرىسى تېپىلغان. شۇندىن بۇيان بۇ مازارنىڭ نامى «بۇي مازار» دەپ ئاتالغان.

ئۈچىنچى رىۋايەتتە: بۇرۇندىن تارتىپ بۇ مازاردا بۈيا كۆپ ئۆسىـ
دۇ. شۇڭا «بۈيا مازار» دەپ ئاتالغان دېيىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ مازاردا بۈيا ۋە قومۇش ئەڭ كۆپ ئۆسىدۇ.

بۈيا مازارنىڭ تەخمىنەن مىڭ يىلغا يېقىن تارىخى بار دەپ پەرەز قىلىنىدۇ. بۇ يۇرۇڭقاش، بۈيا قاتارلىق جايلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ تەۋەلىكىدە بولۇپ، قەبرە ئورۇنلاشقان كۆلەم 80 مو كېلىدۇ. مازاردا ئىككى قەبرە قاتۇرۇلغان ئۆي، بىر مەسچىت، ئىككى تىلاۋەتخانا ياسالغان. قورۇلۇش كۆلىمى 500 كۋادرات مېتىر، ئىسلام دىنى تەقۋادارلىرى دائىم بۇ مازارغا كېلىپ تاۋاپ قىلىپ يانىدۇ.

بۈيا يېزىسى يۇرۇڭقاشنىڭ تەۋەلىكى بىلەن بىللە بۇرۇن خوتەنگە تەۋە ئىدى. لوپ ناھىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن لوپقا قاراشلىق ئالتىـ
لە مىڭلىكىگە تەۋە قىلىنغان. 1934 - يىلى 2 - رايون (يۇرۇڭقاش) غا تەۋە بولغان. 1938 - يىلى يۇرۇڭقاش 4 - رايونغا ئۆزگەرتىلگەندە بۈيا ئۆز تەۋەلىكى بويىچە ئۆزگەرگەن. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە

www.uygurkitap.com

سەككىز رايونغا ئايرىلىپ، يۇرۇڭقاش 6 - رايون بولغاندا بۇيا تەۋەلىكى بىللە ئۆزگەرگەن. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، بۇيا فەنشىن شياڭ (گۈللىنىش يېزىسى) دەپ ئاتالغان. 1947 - يىلى يەنە بۇيا يېزىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىلغاندا بۇيا شۇنىڭ بىرى بولغان. 1950 - يىل 4 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە يېڭىدىن يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا، بۇيا 2 - رايون (يۇرۇڭقاشقا تەۋە) 4 - يېزا دەپ ئاتالغان. 1958 - يىل 11 - ئايدا يۇرۇڭقاشتا ئىككى كوممۇنا قۇرۇلغاندا بۇيا «تىنچلىق كوممۇنا» غا تەۋە بولغان. 1959 - يىل 2 - ئايدا 1 -، 2 - رايون (جىميا، يۇرۇڭقاش) نى بىرلەشتۈرۈپ «تاشقىن كوممۇنا» قۇرۇلغاندا، بۇيا مۇشۇ كوممۇنانىڭ 2 - باشقۇرۇش رايونى بولغان. 1979 - يىلى بۇيا باشقۇرۇش رايونى دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1983 - يىلى يەر ناملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشتە بۇيىنىڭ خەنزۇچە 布牙 دەپ يېزىلىشى 布亚 قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا بۇيا يۇرۇڭقاشتىن ئايرىلىپ، ئۆز ئالدىغا بۇيا يېزا دەپ ئاتالدى ۋە بۇيا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

بۇيا يېزىسى يۇرۇڭقاش دەريا ئېقىن بويىدىكى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىككە جايلاشقان. يەر شەكلى جەھەتتە جەنۇبىي ئېگىز، شىمالىي پەس، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1400 مېتىر، ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق. شامال كۆپ چىقىدۇ. تىپىك بولغان قۇرۇقلۇق چۆل خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىغا كىرىدۇ. تېرىلغۇ يەر 37 مىڭ 421 مو، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 6℃-، تارىخى يىللاردىكى ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 32.5 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. قۇم تۇپراق. ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان، قوشۇمچە پۇرچاق، پىلە - ئۈجمىچىلىك، يەل - يېمىش كۆپ چىقىدۇ، چارۋا بېقىلىدۇ. ئاھالىلار دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە ھەر خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

بۇيا يېزىسى لوپ ناھىيىسىنىڭ مۇھىم دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرى. سۇ مەنبەسى يورۇڭقاش دەرياسىدىن كېلىدۇ. ھەر يىلى دەريادىن تەخمىنەن 64 مىليون 50 مىڭ كۇب مېتىر سۇ ئېقىپ كىرىپ، پۈتۈن يېزىنىڭ تېرىلغۇ يەر، ئۈجمىزار، باغ - ئورمانزارلىرى سۇغىرىلىدۇ. ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى 28 كەنت كومىتېتى — 136 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 6002 ئائىلە — 29 مىڭ 214 نوپۇس بار.

بۇيا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县布亚乡行政村和自然村名称

昆其买里	كۆنچىمەھەللە
布亚麻扎村委会	بۇيامازار كەنت كومىتېتى
再干买里	زەگەر مەھەللىسى
坎特艾日克	كەنتئېرىق
喀赞其买里	قازانچىمەھەللە
铁提尔村委会	تېتىر كەنت كومىتېتى
铁提尔	تېتىر
结格然买里	جەگرەنمەھەللە
克依什买里	قېيىشمەھەللە
坎其艾日克村委会	كانچىئېرىق كەنت كومىتېتى
坎其艾日克	كانچىئېرىق
阔提买里	كوتمەھەللە
恰勒米村委会	چالمىي كەنت كومىتېتى
墩买里	دۆڭمەھەللە
库外提买里	قۇۋۋەتمەھەللە
墩扎热特村委会	دۆڭزارەت كەنت كومىتېتى
墩扎热特	دۆڭزارەت
孟加克买里	مونجاقمەھەللە
喀勒尕其买里	قالغاچمەھەللە

www.uyghurkitap.com

依来克博依	ئىلەكبويى
巴什昆孜村委会	باشكونزىي كەنت كومىتېتى
巴什昆孜	باشكونزىي
阿亚克恰勒米村委会	ئاياغچالمىي كەنت كومىتېتى
喀来克买里	كاللەكمەھەللە
阿克买里	ئاقمەھەللە
吾斯塘博依	ئۆستەڭبويى
布亚阿日西村委会	بۇيائىرىش كەنت كومىتېتى
布亚阿日西	بۇيائىرىش
阿亚克昆孜村委会	ئاياغكونزىي كەنت كومىتېتى
恰尔阔恰	چاركوچا
夏拉克	شالاقمەھەللە
依格孜博斯坦村委会	ئېگىزبوستان كەنت كومىتېتى
依格孜博斯坦	ئېگىز بوستان
塔木其拉村委会	تامچىلا كەنت كومىتېتى
克朗买里	قىيلاڭمەھەللە
喀拉比斯	قارابىس
喀勒尕其买里	قالىغاچمەھەللە
塔木艾格勒村委会	تامئېغىل كەنت كومىتېتى
塔木艾格勒	تامئېغىل
苏盖提艾日克	سۆگەتئېرىق
乌其鲁克库木村委会	ئۈچلۈققۇم كەنت كومىتېتى
曲鲁克买里	چۆلۈكمەھەللە
乌其鲁克库木	ئۈچلۈققۇم
欧吐拉昆孜村委会	ئوتتۇرا كونزىي كەنت كومىتېتى
吾如克阔恰	ئۆرۈقكوچا
普勒其阔恰	پۆلچىكوچا
艾其克尔克恰尔巴格村委会	ئىچكىرىكى چارباغ كەنت كومىتېتى
艾其克尔克恰尔巴格	ئىچكىرىكى چارباغ
塔什克尔克恰尔巴格	تاشقىرىقى چارباغ

سولۋا كەنت كومىتېتى	苏勒瓦村委会
باشسولۋا	巴什勒苏瓦
تارايچىمەھەللە	塔热依其买里
داكىچىمەھەللە	达克其买里
قۇرغۇيچىمەھەللە	阔尔归其买里
شاخلىق كەنت كومىتېتى	夏合勒克村委会
شاخلىق	夏合勒克
ئاياغشاخلىق	阿亚克夏合勒克
لايقا	拉依喀
قۇمات	库玛提

ناۋا يېزىسى 纳瓦乡

ناۋا يېزىسى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى 11.6 كىلومېتىر جايدا. جەنۇبى سامپۇل يېزىسى بىلەن دول ئۆستىڭى ئارقىلىق چېگرىلىنىدۇ. غەربى بۇيا يېزىسىنىڭ چالمىي كەنتى ۋە چاھارباغ يېزىسىنىڭ باشگىجا كەنتى بىلەن، شىمالى چاھارباغ يېزىسىنىڭ ئاياغگىجا كەنتى بىلەن تۇتىشىدۇ. ناۋا يېزىسى دول ئۆستىڭى بىلەن راخمانپور ئۆستىڭى ئارىلىقىدىكى تار ئۇزۇنچاق جايغا جايلاشقان. شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 16 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى تەخمىنەن 2 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 32 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق جاي پادىچى مەھەللىدە.

«ناۋا» دېگەن سۆزنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە خەلق ئارىسىدا ئۈچ خىل رىۋايەت بار. بىرى: ‹ناۋا› دېگەن ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، ئادەمنىڭ ئىسمىدىن كەلگەن. يەنى بۇنىڭدىن 300 يىل بۇرۇن قاراقاشلىق موللاناۋا خەلپە دېگەن كىشى بۇ يەرگە كېلىپ مەدرىسە ئېچىپ، شاگىرت تەربىيىلەپ يۇقىرى ئابرۇيغا ئېرىشكەچكە، شۇ كىشىنىڭ نامىدىن كەنت نامى كېلىپ چىققان دەپ قارايدۇ. يەنە بىر

رىۋايەتتە: «ناۋا» دېگەن تۈبۈتچە سۆز، «ئاقتاش» دېگەن مەنىسى بار. بۇ يەر قەدىمكى جەنۇبىي يىپەك يولى بويىغا جايلاشقان بولۇپ، كېيىنـ. كى زاماندا سامپۇل بويلىرىدا ئۇيغۇرلار بىلەن تۈبۈتلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن ئۇرۇشمۇ بولغان ئىكەن. ناۋا قەدىمدىن تارتىپ سامپۇلغا تەۋە ئىدى. شۇ چاغلاردا خېلى بىر قىسىم جايلارغا تۈبۈتچە نام بېرىلگەن. ناۋا زېمىنى قەدىمكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ تارماق ئېقىن ئورنى بولغاچقا، ناۋىنىڭ يېزىلىرىدا ھازىرمۇ كۆپلەپ ئاقتاش ئۇچرىتىشلىق بولىدۇ. شۇڭا تۈبۈتلەر بۇ يەرنى «ناۋا» (ئاقتاش) دەپ ئاتىغان دەپ قارايدۇ. ئۈچىنچى خىل رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە: «ناۋا» دېگەن سۆز ئۇيغۇرچە «لاۋا» دىن ئۆزگەرگەن، چۈنكى دول ئۆستەڭ ناۋا، سامپۇل يېزىلىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ، بۇرۇن مۇشۇ ئۆستەڭ بويلىرى قارا لاۋا بولۇپ، كىشىلەر بۇ يەرنى «لاۋىلىق» دېگەن، كېيىن «ناۋا» بولۇپ قالغان دەپ قارايدۇ. «ناۋا» دېگەن نام پەرىزىمىزچە، قەدىمكى خوتەن تىلى. ئىككىنچى خىل قاراش بىر قەدەر ئىلمىي ئاساسقا ئىگە.

1984 ـ يىلىدىن بۇرۇن «ناۋا» دېگەن يەر نامىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشى ھەر خىل بولۇپ كەلگەن. مەسىلەن: 那瓦、拉瓦、那哇、拉哇 قاتارلىقلار. 1984 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ناۋانىڭ خەنزۇچە يېزىلىشى 纳瓦 غا ئۆزگەرتىلدى.

لوپ ناھىيىسى تەسىس قىلىنىشتىن بۇرۇن، ناۋا كېرىيىگە قاراشلىق 23 كەنتنىڭ بىرى ئىدى. ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۈچ مىڭلىكنىڭ بىرسى بولغان سامپۇل مىڭلىكىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

1934 ـ يىلى ناۋا (خەنزۇچە 拉瓦 دەپ يېزىلغان)، نەنشياڭ (جەنۇبىي يېزا) يەنى سامپۇل 3 ـ رايونىنىڭ بىر كەنتى ئىدى. 1938 ـ يىلى نەنشياڭ 3 ـ رايوننى 2 ـ رايونغا ئۆزگەرتكەندە ناۋا بىللە ئۆزگەردى. 1942 ـ يىلى پۈتۈن ناھىيە سەككىز رايونغا ئۆزگەرتىلگەندە سامپۇل 3 ـ رايونغا ئۆزگەرتىلدى. ناۋا كەنتىمۇ بىللە ئۆزگەردى. 1944 ـ يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يۈرگۈزۈلگەندە، ناۋا شۈنخى شياڭ (مۇلايىم يېزا) دەپ ئاتالدى. 1947 ـ يىلى پۈتۈن ناھىيىدىكى يېزا ـ بازارلار ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغاندا يەنە ناۋا يېزا

(خەنزۇچە 那瓦 دەپ يېزىلغان) غا ئۆزگەرتىلدى. 1947 - يىلى 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىلغاندا ناۋا يېزىسى شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر يېزا بولدى.

1950 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا ناۋا 3 - رايون (سامپۇل) 6 - يېزىغا تەۋە بولدى. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندا ناۋا يېزىسى «بەخت كوممۇنا» غا تەۋە بولدى. 1959 - يىلى 2 - ئايدا «بەخت» ، «قىزىلبايراق» ، «يېڭى ھايات» قاتارلىق ئۈچ كوممۇنا بىرلەشتۈرۈلۈپ «قىزىلبايراق كوممۇنىسى» قۇرۇلدى. ناۋا مۇشۇ كوممۇنانىڭ 6 - باشقۇرۇش رايونى بولدى. 1963 - يىل 9 - ئايدا ناۋا «قىزىلبايراق كوممۇنا» دىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، ئۆز ئالدىغا «مەڭگۈ مول ھوسۇل» كوممۇنىسى بولۇپ قۇرۇلدى ۋە كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، ئۈچ باشقۇرۇش رايون، 14 دادۈي، 67 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ئۇنىڭغا تەۋە قىلىندى. 1969 - يىل 4 - ئايدا «مەڭگۈ مول ھوسۇل» كوممۇنا ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلدى. 1979 - يىلى ناۋا كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا ناۋا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

ناۋا يېزىسىنىڭ زېمىنى تەكشى، غەربىي جەنۇبى ئېگىز، شەرقىي شىمالى پەس، يانتۇ قىيپاچ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1370 مېتىر، ھاۋاسى قۇرغاق، چاڭ - توزانلىق، شامال كۆپ چىقىدۇ. تىپىك قۇرۇقلۇق چۆل خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 6.5℃-، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 34 مىللىمېتىر، يىللاردىن بۇيانقى ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. قۇم تۇپراق. ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان، قوشۇمچە پۇرچاق، يەل - يېمىش تېرىپ ئۆستۈرۈلىدۇ. خەلق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، پىلە - ئۈجمىچىلىك، قول

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

ھۈنەرۋەنچىلىك، ئۆششاق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ناۋا يېزىسىنىڭ تەبىئىي شارائىتى بىر قەدەر ياخشى، سۈيى قولايلىق. لوپ ناھىيە باش ئۆستىڭىنىڭ شەرقىي غول ئۆستىڭى ناۋا يېزىسىنىڭ غەربىدىكى باش قاراقىر ۋە تۆۋەن قاراقىر قاتارلىق ئۈچ كەنتتىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ تېرىلغۇ يېرى 19 مىڭ 516 مو كېلىدۇ. يېزا تەۋەلىكىدىكى 13 كەنت كومىتېتى — 69 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 2600 ئائىلە — 11 مىڭ 34 كىشى ياشايدۇ.

ناۋا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇري كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县纳瓦乡行政村和自然村名称

پادىچىمەھەللە	帕迪其买里
ئاچادۆك كەنت كومىتېتى	阿恰墩村委会
چۇجەمەھەللە	曲结买里
تېرىقئايماق	铁日克阿依玛克
تۇگمەنبېشى	吐格曼贝希
ئاچما	阿其玛
ئەمەشلەڭگەر كەنت كومىتېتى	艾买什兰干村委会
نوربويى	诺博依
تەڭلە	唐来
گاپا كەنت كومىتېتى	尕帕村委会
بوياقمەھەللە	布亚格买里
كاشاڭمەھەللە	喀相买里
ھۆپەپمەھەللە	玉拍甫买里
ناۋا كەنت كومىتېتى	纳瓦村委会
خالۋاپمەھەللە	哈勒瓦甫买里
چىغلىق	其格勒克
سوكسوكمەھەللە	苏克苏克买里
دولبويى	多鲁博依

巴什尕帕村委会	باشگاپا كەنت كومىتېتى
布结克买里	بۆرجەكمەھەللە
苏尕克买里	سوغاقمەھەللە
科克买里	كۆكمەھەللە
恰帕克买里	چاپاقمەھەللە
尕帕买里	گاپامەھەللە
纳瓦喀哈那村委会	ناۋاكاخانا كەنت كومىتېتى
帕热买里	پارامەھەللە
库夏提买里	كۇشاتمەھەللە
喀勒塔买里	كالتەمەھەللە
纳瓦库木巴格村委会	ناۋاقۇمباغ كەنت كومىتېتى
赫达依艾日克	خىتايئېرىق
尕帕阿日西村委会	گاپائايرىش كەنت كومىتېتى
帕夏买里	پاششامەھەللە
艾让巴格	ھەيرانباغ
帕唐买里	پاتاڭمەھەللە
托万喀拉克尔村委会	تۆۋەن قاراقىر كەنت كومىتېتى
喀拉买里	قارامەھەللە
泡买里	پورمەھەللە
巴什喀拉克尔村委会	باش قاراقىر كەنت كومىتېتى
塔吉克买里	تاجىكمەھەللە
墩买里	دۆڭمەھەللە
松盖其买里	سۆڭگەچمەھەللە
昆其买里	كۆنچىمەھەللە
格加阿日西村委会	گىجائايرىش كەنت كومىتېتى
曲结买里	چۇجەمەھەللە

سامپۆل يېزىسى 山普鲁乡

سامپۆل يېزىسى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاش-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قان، ناھىيە بازىرى بىلەن ئارىلىقى 13 كىلومېتىر، ئۇنىڭ شەرقى تۆزلۈقسايغا، جەنۇبى قاراقۇرۇم تېغىغا تۇتىشىدۇ. غەربى خوتەن ناھىيىسىنىڭ توسالال يېزىسى بىلەن يۇرۇڭقاش دەرياسى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. شىمالى لوپ بازىرى ۋە ناۋا يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 56.3 كۋادرات كىلومېتىر، يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاي شەنبە بازار كەنتىدە.

تارىخىي خاتىرىلەردە سامپۇل دېگەن نامنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشى ھەر خىل بولۇپ كەلگەن. مەسىلەن: «萨木普拉»، «萨木普鲁»، «三普拉»، «山普拉» قاتارلىقلار. «شىنجاڭدىكى چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسى»دە «术木尔» دەپ يېزىلغان. «چىڭ دىڭ ۋە قورىغار خەرىتىلىك تەزكىرىسى»دە «萨木普拉» (سامپۇل) دەپ يېزىلغان. «شىنجاڭ قۇرۇلۇش تەزكىرىسى»دە «萨木普鲁» (سامپۇلو) دەپ يېزىلغان. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ۋە «چىڭ دىڭ پادىشاھلىقى دەۋرىدىكى شىنجاڭ تەزكىرىسى»دە «三普拉» دەپ، يەنە «山普拉» دەپ يېزىلغان. يۇقىرىقى ھەر خىل خەنزۇچە يېزىلىشلار ئۇيغۇرچىدىكى «سامپۇل» نامىنىڭ تەرجىمە جەريانىدىكى پەرقىنى — بۇ خىل نامنى كۆپ خىل يازغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

«سامپۇل» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەزمۇنى توغرىسىدا ئۇيغۇرچە ياكى خەنزۇچە تارىخىي مەنبەلەر تېخى تېپىلمىدى. لېكىن بۇ ھەقتە ھەر خىل رىۋايەت بار. ئۇنىڭ بىرىدە: «سامپۇل» ئۇيغۇرچە «سومپۇل»دىن ئۆزگەرگەن بولۇپ، «بۇ يەرنىڭ ھەممە نېمىسى پۇل» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ («سوم» دېگەن يەرلىك شېۋىدە «ھەممىسى» مەنىسىدە)، دېيىلىدۇ. دېمىسىمۇ بۇ يەر تاغ ۋە سۇغا يېقىن، يېرى مۇنبەت، ئاشلىق ۋە يەل - يېمىش مول، تاغلىرىدا تۈگمەنتېشى، گەنجى، ئاھاك، گۈڭگۈرت، ئاق تۇز قاتارلىق كان بايلىقى مول. ھەقىقەتەنمۇ يەر - زېمىنى مۇنبەت جاي. يەنە بىر رىۋايەتتە: «سامپۇل» موڭغۇلچە سۆز بولۇپ، «گۈزەل، ئاۋات» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ دېيىلىدۇ، ھەمدە 13 - ئەسىرنىڭ بېشىدا موڭغۇل خاقانى چىڭگىزخان ئۆزگە تەۋە زېمىننى بىر قانچىگە بۆلۈپ باشقۇرغاندا، ئۇنىڭ ئىككىنچى

ئوغلى چاغاتايخاننىڭ «سامپۇل» ئىسمىلىك بىر كىنەز باشلىقى بۇ يەردە تۇرغان ۋە شۇنىڭ نامى بىلەن كەنت نامىغا ئايلانغان بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىنىدۇ. يەنە بىر رىۋايەتتە: موڭغۇل ئىمپېرىيە-سى بۇ يەرنى باشقۇرۇپ تۇرغاندا بۇ يەرنىڭ تاغ ۋە سۇغا يېقىن گۈزەل، مۇنبەت جاي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ «سامپۇل» (گۈزەل، مۇنبەت يەر) دەپ نــام بەرگەن دېيىلىدۇ. بەزىلەرنىڭ ئىسپاتلىشىچە «سامپۇل» زاڭزۇچە سۆز بولۇپ، تۈبۈتچە «7» (يەتتە) دېگەن مەنىدە ئىكەن. 1983 - يىلىنىڭ بېشىدا ئاپتونوم رايونلۇق ئارخېئولوگىيە ئەترىتى مۇشۇ يېزا تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئىككى كىلومېتىر كېلىدىغان ئېگىز ساي باغرىدىن خېلى كەڭ دائىرىدىكى بىر قەدىمكى قەبرىستانلىقنى قازغان، ئۇ يەردىن قۇرۇپ قالغان جەسەت، يۇڭ توقۇلما رەخت، زىننەت بۇيۇملىرى، ئات جابدۇقلىرى قاتارلىقلار قېزى-ۋېلىنىپ دەسلەپكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بۇ ئىسلام دىنىدىن بۇرۇنقى قەبرىستانلىق ئىكەنلىكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى ئۇزاق تارىختىن بۇيان بۇ قەدىمىي ماكاندا يۇقىرى ماھارەتلىك قول ھۈنەرۋەنچىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆچمەس مەدەنىيەت ياراتقانلىقى دەلىللەنگەن.

سامپۇل لوپ ناھىيىسىنىڭ ئەڭ قەدىمكى يۇرتلىرىنىڭ بىرى. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىلا بۇ يەر ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ يېزا ئىگە-لىكى تەرەققىي تاپقان رايونلىرىنىڭ بىرسى ھېسابلىناتتى. خەن، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە بۇ جايدا پولات - تۆمۈر تاۋلاش ئىشلىرى تەرەققىي تاپقانلىقى توغرىسىدا خارابىلىق ئىسپاتلار بار.

بەزىلەر «سامپۇل» دېگەن بۇ نامنىڭ مەنىسى توغرىسىدا «سام» سۆزى قەدىمكى خوتەن تىلىدا «زام» بولۇپ، «جاي، ئورۇن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ؛ «پۇل، پۇلا» سانسكرىت تىلىدىكى «pura» — يەنى «شەھەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ، بۇ نام ئىككى خىل تىل ئامىلىدىن «زامپورا» دەپ ئاتىلىپ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «سام-پۇل» دەپ قېلىپلىشىپ قالغان، دەپ قارايدۇ. بۇلاردىن قارىغاندىمۇ ھازىرقى سامپۇل قەدىمدە يىپەك يولىنىڭ ۋە شۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرىكى زامانلاردا قاشتېشى يولىنىڭ بويىدىكى مۇھىم قونالغۇ بولۇش ئەۋزەل-لىكى بىلەن ئاۋات شەھەرلەرنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىشقا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بولىدۇ. شۇنى ئېيتىش لازىمكى «سۇنبۇل» (بۇغداي بېشى) — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا 6 ـ ئاينى كۆرسىتىدۇ. بۇنى يۇسۇپ خاس ھاجىپ 12 بۇرجىنى ئاتىغاندا شۇنداق يازغان. «سامپۇل» دېگەن نام بەلكى «سۇنبۇل» نىڭ كېيىنكى ئۆزگىرىش بولۇشى مۇمكىن.

گۇاڭشۈيىنىڭ 8 ـ يىلى (مىلادىيە 1882 ـ يىلى) كېرىيە ناھىيەسى قۇرۇلغاندا، سامپۇل كېرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق قىلىنغان. گۇاڭشۈيىنىڭ 28 ـ يىلى (1902 ـ يىلى) لوپ ناھىيىسى قۇرۇلغاندا سامپۇل 23 كەنت قاتاردا لوپقا ئايرىلغان ۋە سامپۇل مىڭلىكى (مىڭ ئائىلىلىك) قۇرۇلۇپ، پۇتۇن ناھىيىگە قاراشلىق ئۈچ مىڭلىكنىڭ بىرسى بولغان.

1934 ـ يىلى پۇتۇن ناھىيىنى ئالتە رايونغا ئايرىغاندا سامپۇل نەنشياڭ (جەنۇبىي يېزا) يەنى — 3 ـ رايون بولغان ۋە ئۇنىڭغا 10 كەنت تەۋە قىلىنغان. 1938 ـ يىلى 2 ـ رايونغا ئۆزگەرتىلىپ، ئۇنىڭغا 11 كەنت تەۋە قىلىنغان. 1942 ـ يىلى پۇتۇن ناھىيىنى سەككىز رايونغا ئايرىغاندا سامپۇل 3 ـ رايون بولۇپ ئۇنىڭغا 16 كەنت تەۋە قىلىنغان. 1944 ـ يىلى پۇتۇن ناھىيىدە يېزا بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا بۇ 3 ـ رايون: نەنشىن جېن (جەنۇبىي گۈللەندۈرۈش بازىرى)، شونخې شياڭ (مۇلايىم يېزىسى)، جۇڭچىڭ شياڭ (سادا-قەت يېزىسى) غا ئۆزگەرتىلگەن. 1947 ـ يىلى پۇتۇن ناھىيىنى ئىككى بازار 15 يېزىغا ئۆزگەرتكەندە، سامپۇل بىرلىي يېزا دەپ ئاتالغان. 1947 ـ يىل 12 ـ ئايدا پۇتۇن ناھىيىنى تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىغاندا، سامپۇل بازىرى دەپ ئۆزگەرتكەن.

1950 ـ يىل 4 ـ ئايدا لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇل-غاندىن كېيىن، سامپۇل 3 ـ رايونغا ئايرىلغان. ئۇنىڭغا ئالتە يېزا 51 كەنت تەۋە قىلىنغان ۋە يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان.

1958 ـ يىلى 11 ـ ئايدا 3 ـ رايوندا «قىزىلبايراق»، «بەخت»، «يېڭى ھايات» دېگەن ئۈچ كوممۇنا قۇرۇلغان، 1959 ـ يىل 2 ـ ئايدا ئۈچ كوممۇنانى بىرلەشتۈرۈپ «قىزىلبايراق كوممۇنا» قۇرۇلغان ۋە كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلغان.

1963 - يىلى 9 - ئايدا بۇنىڭدىن ناۋا ئايرىلىپ چىققان. 1968 - يىلى كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى كوممۇنا ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلگەن.

1979 - يىلى «قىزىلبايراق كوممۇنا» سامپۇل كوممۇناغا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىلى يەر ناملىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشتە يەر ناملىرىنى ئۆلچەملەشتۈرۈش، قېلىپلاشتۇرۇش تەلىپىگە ئاساسەن، سامپۇلنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشىدىكى 三普拉 ، 山普鲁 قىلىپ تۈزىتىلدى. «سامپۇل» دېگەن يەر نامىنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشىدىكى 拉 نىڭ 鲁 غا ئۆزگەرتىلگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۈچ بوغۇملۇق سۆز بولماستىن، ئىككى بوغۇملۇق (سامپۇل) سۆز بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە تېخىمۇ يېقىنلىشىدۇ. شۇ يىلى 12 - ئايدا كوممۇنا بىلەن ھاكىمىيەت ئايرىلغاندا، سامپۇل يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

سامپۇل يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىكى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ تېكىلىك تاغ ۋە ئاچچىق تاغ رايونىنىڭ ھاۋاسى سوغۇق. تېكىلىك تاغ چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 5460 مېتىر ئېگىز، يىلبويى قار دۆۋىلىنىپ تۇرىدۇ. ئوتتۇرا تاغ رايونى دېڭىز يۈزىدىن 3500 مېتىر ئېگىز بولۇپ، سۇ مەنبەسى ياخشى، ھۆل - يېغىن كۆپ بولغاچقا، بۇ جايلار لوپ ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق يازلىق يايلىقى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 200 مىڭ مو، بۇ يەردە كېيىك، تۈلكە، ئۆلار قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ. جىلغىلىرىدا دېھقانچىلىق زىرائىتى تېرىغىلى بولىدۇ، لېكىن كەنجىرەك پىشىدۇ. ئالدىنقى تاغ رايونى ۋە تاغ ئالدى كەلكۈن لاتقا بەلۋاغلار بولسا، سامپۇل يېزىسىنىڭ ئاساسىي دېھقانچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ. زېمىنى جەنۇبتىن شىمالغا قىيپاچ يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى چوڭ بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 170/1 مېتىر كېلىدۇ. زېمىنى دېڭىز يۈزىدىن 1500 ~ 1364 مېتىر ئېگىز، يەرلىرى تەكشى، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 7℃-، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 32 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قىروسىز مەزگىللى 212 كۈن.

ساميۇل لوپ ناھىيىسىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولغان دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرى. يۇرۇڭقاش دەرياسى بۇ يەرنىڭ غەربىي ئۇچىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. باش ئۆق ئۆستەڭ ۋە باش ئېلىشبېشى مۇشۇ يېزىنىڭ غەربىدە. يىللىق سۇ تەقسىم بولۇش مىقدارى تەخمىنەن 62 مىليون 260 مىڭ كۇب مېتىر، بۇ يېزىدا بىر غول ئۆستەڭ ياسالغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 13 كىلومېتىر، چوڭ ـ كىچىك تاشيول پۈتۈن كەنتلەرگە تۇتىشىدۇ. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 39 مىڭ 326 مو كېلىدۇ. ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان، يەنە زاراڭزا، زىرە، پىلە ـ ئۈجمىچىلىك، يەل ـ يېمىش قاتارلىقلار قوشۇمچە تېرىلىدۇ. ئاھالىلار يەنە قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە ھەر خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

يېزا تۇرۇشلۇق جايدىن 60 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئاچچىق تاغنىڭ (ئەسلىي ئاچچىق تاغنىڭ يانباغىرلىرىدا «ئاچچىق باشقۇرۇش رايونى» بولۇپ، «خوتەن گېزىتى» نىڭ 2005 ـ يىل 14 ـ ئاپرېل سانىدىكى خەۋەرگە قارىغاندا، «بۇ جاينىڭ مۇھىتى ناچار، نوپۇسى كۆپ، تېرىلغۇ يەر ئاز بولۇشتەك ئەھۋالغا ئاساسەن 8 مىليون 940 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ بۇ رايوننىڭ تۆت كەنتىدىكى 248 ئائىلە — 1230 كىشىنى بەشتوغراق يېزىسىنىڭ ئىسلىقدۆڭ ۋە ساميۇل يېزىسىنىڭ يېڭىلەڭگەر كەنتلىرىگە كۆچۈرۈپ، تاغلىق رايوندىكى دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش مۇھىتىنى ياخشىلاش پىلانلانغان) يۇقىرى تەرىپىدە «ئۈجمە مازار غوجام» دەپ ئاتالغان بىر قەدىمكى قەبرە تاغ باغرىغا جايلاشقان، ئۇنىڭ بىر يېنىدا مەسچىت ياسالغان، ئەتراپىدا قويۇق ئۆسكەن قەدىمكى دەرەخلەر قەد كۆتۈرگەن، كىشىنىڭ ھەۋىسىنى قوزغايدۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە: بۇ يەرگە مىڭ يىللار بۇرۇنقى ئىسلام دىنى ئۆلىمالىرىنىڭ جەسىتى قويۇلغان. شۇڭا بۇ مازار تارىخىي يىللاردىن بۇيان ئىسلام دىنى تەقۋادارلىرى تاۋاپ قىلىدىغان جاي ھېسابلىنىدۇ.

ساميۇل يېزىسىنىڭ 25 كەنت كومىتېتى — 119 مەھەللە گۇ-

رۇپپىسىدا 6131 ئائىلە — 24 مىڭ 960 كىشى ياشايدۇ.

سامپۇل يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县山普鲁乡行政村和自然村名称

先拜巴扎	شەنبەبازار
台买恰喀村委会	تەمەچاقا كەنت كومىتېتى
加热克买里	جاراقمەھەللە
阿热买里	ئارامەھەللە
苏勒台克买里	سولتەكمەھەللە
台买恰喀	تەمەچاقا
阔其坎村委会	كۆچكەن كەنت كومىتېتى
浑代克买里	خوندەكمەھەللە
喀拉帕恰克买里	قاراپاچاق مەھەللە
希纳	شىنا
安江买里	ئەنجانمەھەللە
赫拉万	خىراۋان
兰干村委会	لەڭگەر كەنت كومىتېتى
萨勒吉买里	سالجامەھەللە
庞买里	پاڭمەھەللە
加热克买里	جاراقمەھەللە
托乎买里	توخۇمەھەللە
克兰特村委会	كىلەنتە كەنت كومىتېتى
霍加库勒贝希	غوجاكۆلبېشى
喀吾如克买里	كاۋرۇكمەھەللە
琼库勒贝希	چوڭ كۆلبېشى
库热克阿依玛克	كۇرەكئايمىقى
山普鲁阿依丁库勒村委会	سامپۇل ئايدىڭكۆل كەنت كومىتېتى
哈达买里	خادامەھەللە

www.uyghurkitap.com

ئايدىڭكۆل مەھەللە	阿依丁库勒买里
تاراڭگۇمەھەللە	塔让古买里
قاراكۆل	喀拉库勒
ئاقمەدرىس كەنت كومىتېتى	阿克买迪日斯村委会
دۆڭمەھەللە	墩买里
سايباغ	萨依巴格
پەشتاقمەھەللە	帕什塔克买里
چوڭقۇركوچا	琼库尔阔恰
ئاقمەدرىس	阿克买迪日斯
چاقماق كەنت كومىتېتى	恰克玛克村委会
تەتۈكمەھەللە	台土克买里
تاراڭگۇمەھەللە	塔让古买里
جايئېرىق كەنت كومىتېتى	加依艾日克村委会
جايئېرىق	加依艾日克
سۆگەتئېرىق	苏盖特艾日克
سۆگەتبوستان	苏盖特博斯坦
قۇرباغ كەنت كومىتېتى	库尔巴格村委会
گاچائايماق	尕恰阿依玛克
كالۇ كۆلبېشى	喀鲁库勒贝希
ئاياغمەھەللە	阿亚格买里
قوتاز لەڭگەر كەنت كومىتېتى	阔塔孜兰干村委会
جاي	加依
ھالۋىچىمەھەللە	阿鲁吾其买里
جىگدىلىك	吉格代勒克
ئىلدام كەنت كومىتېتى	依勒达木村委会
ئىلدام	依勒达木
دولبويى	多鲁博依
قىيقو كەنت كومىتېتى	克依阔村委会
پومەھەللە	泡买里
پادىچىمەھەللە	帕迪其买里

库木巴格	قۇمباغ
墩买里	دۆڭمەھەللە
阔库拉村委会	كۆكۆلا كەنت كومىتېتى
阔库拉	كۆكۆلا
麻糖买里	ماتاڭمەھەللە
山普鲁色日克村委会	سامپۇلسېرىق كەنت كومىتېتى
恰帕克买里	چاپاقمەھەللە
克来买里	كىلەمەھەللە
夏哈买里	شاخامەھەللە
喀拉央塔克村委会	قارايانتاق كەنت كومىتېتى
喀拉央塔克	قارايانتاق
乌堂	ئۆتەڭ
喀孜米勒克	قازمىلىق
比孜里村委会	بىزلىي كەنت كومىتېتى
比孜里	بىزلىي
阿亚克比孜里村委会	ئاياغبىزلىي كەنت كومىتېتى
夏玛勒巴格	شامالباغ
叶斯塔木	يېستام
库如克买里村委会	قۇرۇقمەھەللە كەنت كومىتېتى
库如克买里	قۇرۇقمەھەللە
阿其克村委会	ئاچچىق كەنت كومىتېتى
阿其克	ئاچچىق
比来勒克	بىلەيلىك
赛吉托格拉克	سەجەتوغراق
欧吐拉克尔	ئوتتۇراقىر
玉吉买麻扎	ئۈجمەمازار
吾鲁格拜勒	ئۇلۇغبەل
喀勒台拜勒	كالتە بەل
央塔克勒克	يانتاقلىق
乔喀勒克	چوقالىق

www.uyghurkitap.com

ئاچچىقلەڭگىرى	阿其克兰干
يېڭىلەڭگەر كەنت كومىتېتى	英兰干村委会
يېڭىلەڭگەر	英兰干
بوستانكۆل كەنت كومىتېتى	博斯坦库勒村委会
بوستانكۆل	博斯坦库勒
نۇرباغ	努尔巴格
سايباغ	萨依巴格

چاھارباغ يېزىسى 恰尔巴格乡

چاھارباغ يېزىسى، لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى 9 كىلومېتىر جايدا. غەربى بويىيا يېزىسى بىلەن قاراسۇ (ھاڭگىيا) ئۆستىڭى ئارقىلىق چېگرىلىنىدۇ. شەرقىي راخمانپور ئۆستىڭى بىلەن چېگرىلىنىپ، لوپ بازىرى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇب تەرىپى ناۋا يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىي شىمال تەرەپتىن ھاڭگىيا يېزىسى بىلەن قوشنا، شىمال تەرىپى تەكلىماكان چۆلىگە تۇتىشىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 36 كىلومېتىر. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 8 كىلومېتىر. ئومۇمىي يەر كۆلىمى 288 كۋادرات كىلومېتىر، يېزىلىق ھۆكۈمەت كۆلئېرىق كەنتىگە جايلاشقان.

«چاھارباغ» — «تۆت باغ» دېگەن مەنىدە بولۇپ، كۆچمە مەنىسى «چوڭباغ». «بۇنىڭدىن تەخمىنەن مىڭ يىللار بۇرۇن موللا ئىسلام، موللا سەيۋار، موللا دولان، ھاۋازغوجا دېگەن تۆت كىشى بۇ يەردىكى تۆت جايدا ئايرىم ـ ئايرىم ئۆي ـ ماكان تۇتقان. كېيىن تۆت ئەتراپنى تۇتاشتۇرۇپ، چوڭ باغ ھاسىل قىلغان ۋە چاھارباغ دەپ ئاتالغان» دېگەن رىۋايەت بار. «چاھار» پارسچە «تۆت» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئۇزۇن مۇددەتلىك تىل ئىستېمالى جەريانىدا «چاۋاغ» قا ئۆزگىرىپ كەتكەن. لېكىن چاھارباغنىڭ تەزكىرىسى توغرىسىدا ھېچقانداق يازما خاتىرىلەر تېپىلمىدى.

«چاھارباغ» نىڭ «چارۋاغ دۆشەنبىسى» دېگەن نامىمۇ بار. بۇرۇن

ھەر ھەپتىنىڭ دۈشەنبە كۈنى بازار قىزىغانلىقتىن، شۇنداق ئاتالغان ۋە بۇنداق ئاتاش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن.

ناھىيە قۇرۇلغىچە چاھارباغ كېرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق ئىدى. ناھىيە قۇرۇلغان چاغدا 23 كەنت بىلەن بىرگە لوپ ناھىيىسىگە ئايرىلدى ۋە سامپۇل مىڭلىكىنىڭ تەۋەلىكىدە بولدى. 1934 - يىلى چاھارباغ پۈتۈن ناھىيىدىكى ئالتە رايوننىڭ بىرى بولغان شىشياڭ (غەربىي يېزا)، يەنى 4 - رايون بولدى ۋە ئۇنىڭغا ئالتە كەنت تەۋە قىلىندى. 1938 - يىلى شىشياڭ (غەربىي يېزا) 3 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە سەككىز رايونغا ئايرىلغاندا چاھارباغ 5 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى. ئۇنىڭغا 19 كەنت تەۋە بولدى. 1944 - يىلى پۈتۈن ناھىيىدە يۈز بېشلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، چاھارباغ — شىشېڭ (غەربىي ئاۋات)، رىن يى (ئىشىنىش)، مىنفېڭ (خەلقنى بېيىتىش) دېگەن ئۈچ يېزىغا ئايرىلدى. 1947 - يىلى گىجا، چالمىي، بامىي، جىمىي قاتارلىق يېزىلارغا ئايرىلدى. 1948 - يىلى 12 - ئايدا، پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىلغاندا، چاھارباغ ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر يېزا ئىدى.

1950 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، چاھارباغ 4 - رايونغا ئايرىلىپ، ئۇنىڭغا ئالتە يېزا 53 كەنت تەۋە بولۇپ يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. 1958 - يىل 11 - ئايدا چاھارباغدا «نۇرلۇق»، «قەھرىمان» دېگەن ئىككى كوممۇنا قۇرۇلدى. 1959 - يىل 2 - ئايدا ئىككى كوممۇنا بىرلەشتۈرۈلۈپ «ئۈچقۇن خەلق كوممۇنىسى» قۇرۇلدى ۋە كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلىندى، تۆۋەندە بەش باشقۇرۇش رايون، بىر دېھقانچىلىق مەيدان، 39 چوڭ ئەترەت قۇرۇلدى. 1968 - يىلى «ئۈچقۇن كوممۇنا» ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلدى. 1979 - يىلى چاھارباغ كوممۇناغا ئۆزگەرتىلدى. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە تەستىقلىتىش ئارقىلىق، «چاۋاغ» دېگەن نام «چاھارباغ»قا ئۆزگەرتىلدى ۋە چاھارباغ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

چاھارباغ يېزا تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىككە كىرىدۇ.

www.uyghurkitap.com

زېمىنى تەكشى. جەنۇبتىن شىمالغا قىيپاشىراق. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇ-رىچە ئېگىزلىكى 1370 مېتىر. شەرقىي شىمال ۋە شىمال تەرىپىدىكى قىسمەن قۇملۇق بەلۋاغلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئومۇمەن بوستانلىق — تېرىلغۇ يەر ھېسابلىنىدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى 64 مىڭ 552 مو كېلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، شامال كۆپ چىقىدۇ. تىپىك چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى ھاۋا كىلىماتىغا ياتىدۇ. ئەتىيازدا بوران كۆپ چىقىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 6℃-. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 32 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. قۇم تۇپراق. ئاساسىي مەھسۇلاتى: بۇغداي، قوناق، پاختا. قوشۇمچە مايلىق دان، پىلە - ئۈجمىچىلىك، قوغۇن - تاۋۇز كۆپ تېرىلىدۇ. ئاھالىلار يەنە قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باغۋەنچىلىك، ھەر خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

چاھارباغ يېزىسى لوپ ناھىيىسىدىكى يەل - يېمىش ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىنىڭ بىرى، ھەر يىلى تەخمىنەن 3 مىليون 500 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل يەل - يېمىش ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى 39 كەنت كومىتېتى — 166 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 9741 ئائىلە — 36 مىڭ 477 نوپۇس بار.

چاھارباغ يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县恰尔巴格乡行政村和自然村名称

كۆلئېرىق	库勒艾日克
جايتوغراق كەنت كومىتېتى	加依托格拉克村委会
جايتوغراق	加依托格拉克
يۇقارقىمەھەللە	尤喀尔克买里
نورئېرىق	诺艾日克
جىگدەئېرىق	吉格代艾日克

琼库勒贝希村委会	چوڭ كۆلبېشى كەنت كومىتېتى
帕恰克买里	پاچاقمەھەللە
戈普艾日克	گوپئېرىق
恰尔巴格阿日西	چاھارباغ ئايرىش
恰尔巴格村委会	چاھارباغ كەنت كومىتېتى
加依艾日克	جايئېرىق
恰尔巴格	چاھارباغ
阿依玛克村委会	ئايماق كەنت كومىتېتى
墩艾日克	دۆڭئېرىق
奥依拉村委会	ئويلاكەنت كومىتېتى
奥依拉	ئويلا
巴什苏尕克库木村委会	باش سوغاققۇم كەنت كومىتېتى
阿尔喀依来克	ئارقائىلەك
兰干	لەڭگەر
海力派艾日克村委会	خەلپەئېرىق كەنت كومىتېتى
海力派艾日克	خەلپەئېرىق
阿尔喀艾日克	ئارقائېرىق
阔恰克艾日克村委会	قوچاقئېرىق كەنت كومىتېتى
尕让买里	گاراڭمەھەللە
喀拉喀什买里	قاراقاش مەھەللە
巴米村委会	بامىي كەنت كومىتېتى
巴米	بامىي
奥克其村委会	ئوقچى كەنت كومىتېتى
海力派买里	خەلپە مەھەللە
亚勒克	يارلىق
吾乔克艾日克	ئوچۇقئېرىق
亚坎提村委会	ياركەنت كەنت كومىتېتى
亚坎提	ياركەنت
麻糖买里	ماتاڭمەھەللە
塔什艾日克	تاشئېرىق

铁提尔巴格村委会	تېتىرباغ كەنت كومىتېتى
塔玛克	تاماق
塔依拉克买里村委会	تايلاق كەنت كومىتېتى
墩艾日克	دۆڭئېرىق
格加喀拉克尔村委会	گىجا قاراقىركەنت كومىتېتى
桑阿买里	ساڭا مەھەللە
库切提买里	كۆچەتمەھەللە
墩买里村委会	دۆڭمەھەللە كەنت كومىتېتى
库休克买里	كۆشۈكمەھەللە
桑阿	ساڭا
库木兰干村委会	قۇملەڭگەر كەنت كومىتېتى
阿尔喀诺尔	ئارقانور
库木兰干	قۇملەڭگەر
贝斯勒尕克	بېسىلغاق
奥依兰干	ئويلەڭگەر
阿日买里村委会	ئارامەھەللە كەنت كومىتېتى
阿鲁艾日克	ھالۇئېرىق
玉吉买加依	ئۈجمەجاي
艾让巴格村委会	ھەيرانباغ كەنت كومىتېتى
昆塔依	كوڭتاي
巴什吐格曼	باشتۇگمەن
铁热克艾日克村委会	تېرەكئېرىق كەنت كومىتېتى
铁热克艾日克	تېرەكئېرىق
喀鲁艾日克村委会	كالۇئېرىق كەنت كومىتېتى
喀勒迪买里	كالدىمەھەللە
忙坎买里	ماڭقانمەھەللە
格加村委会	گىجا كەنت كومىتېتى
萨喀勒买里	ساقالمەھەللە
其盖买里	چىگەمەھەللە
墩阿孜玛	دۆڭئازما

www.uyghurkitap.com

库休克买里	كۈشۈكمەھەللە
阿亚克格加村委会	ئاياغگنجا كەنت كومىتېتى
苏盖提艾日克	سۆگەتئېرىق
古力斗买艾日克	گۈلدۈرمەئېرىق
乌尊买里	ئۈزۈنمەھەللە
恰库买里	چاكۈمەھەللە
恰尔巴格阿依丁库勒村委会	چاھارباغ ئايدىڭكۆل كەنت كومىتېتى
恰尔巴格阿依丁库勒	چاھارباغ ئايدىڭكۆل
坎都克买里	كاندۈكمەھەللە
乔拉克铁热克村委会	چولاقتېرەك كەنت كومىتېتى
吐送艾日克	تۇرسۇنئېرىق
阿訇艾日克	ئاخۇنئېرىق
乔拉克铁热克	چولاقتېرەك
巴什皮切克其村委会	باشپىچەكچى كەنت كومىتېتى
喀乃艾日克	كانايئېرىق
乌斯塘乌其村委会	ئۆستەڭئۇچى كەنت كومىتېتى
亚艾日克	يارئېرىق
琼库尔艾日克	چۇڭقۇرئېرىق
库库买提村委会	كۆكۈمەت كەنت كومىتېتى
托格拉艾日克	توغرا ئېرىق
墩艾日克	دۆڭئېرىق
曲结买里	چۈجەمەھەللە
阔恰艾日克村委会	كوچائېرىق كەنت كومىتېتى
阔恰艾日克	كوچائېرىق
哈盘艾日克	خاپائېرىق
阿特西墩村委会	ئاتەشدۆڭ كەنت كومىتېتى
阿特西墩	ئاتەشدۆڭ
英阿瓦提村委会	يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى
赛古勒克村委会	سەگۈلۈك كەنت كومىتېتى
斯克来克麻扎	سىكىلەكمازار

www.uyghurkitap.com

گۈلباغ كەنت كومىتېتى 古勒巴格村委会
جىمىي (يەر بۆلىكى) 吉米(地片)

هاڭگىيا يېزىسى 杭桂乡

هاڭگىيا يېزىسى لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى يەتتە كىلو- مېتىر جايغا جايلاشقان. شەرقتە دول يېزىسى بىلەن قوشنا، جەنۇبى راخــمانپور ئۆستەڭگى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەربى چاھارباغ يېزىسى بىلەن، شىمالى تەكلىماكان چۆلى بىلەن تۇتىشىدۇ. جەنۇبتىن شىمال- غا ئۇزۇنلۇقى 16 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن يەتتە كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 112 كۋادرات كىلومېتىر، يېزى- لىق ھۆكۈمەتتىن ناھىيىگىچە بولغان تاشيولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى قۇمباغ كەنتىدە.

«هاڭگىيا» دېگەن نام «هاڭگى» دىن ئۆزگەرگەن. ئۇ —— ھاڭ ئىچىدە گىياھ ئۆسكەن يارلىق دېگەن مەنىدە، موڭغۇل تارىخچىسى سەيشىيالىنىڭ ئېيتىشىچە: «هاڭگىيا دېگەن موڭغۇلچە ‹هاڭگەي› دىن ئۆزگەرگەن بولۇپ، «ئوت - گىياھلار قويۇق ئۆسكەن تاغ - داۋان، قۇم دۆڭلىرى» دېگەن مەنىسى بار. يەنە بىر رىۋايەتتە مۇنداق دېيىلى- دۇ: «قەدىمكى زاماندا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ تارماق ئېقىنى مۇشۇ جايدىن كېسىپ ئۆتەتتى. دەريا غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، كەلكۈن سۇ يار پىچىپ شەكىللەندۇرگەن ‹هاڭ› دا ياپيېشىل ئوت - گىياھلار ئۈنۈپ، بۇ يەر گۈزەل مەنزىرىلىك جاي بولۇپ قالغان. شۇنىڭدىن ‹هاڭ - گىيا› (يەنى چوڭقۇر يارلىقتا گىياھ ئۈنگەن جاي) بولۇپ قالغان. كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەر بۇ جايغا كۆچۈپ كېلىپ، ماكان تۇتقاندىن كېيىن ئاشۇ نامنى قوللانغان» ئىكەن.

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق كىتابتا (5 - بەت) كۆر- ستىلىشىچە: «خوتەن دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى بىپايان جايلار بۇرۇن ياپيېشىل ئوتلاق ئىكەن. دول، هاڭگىيا قاتارلىق جايلار ناھايىتى بەلەن يايلاق ئىكەن. دول، هاڭگىيا دېگەنلەر ناھايىتى قەدىمىي يۇرتلار

بولۇپ، بۇ ئىسىملار تۈركچىمۇ، زاڭزۇچىمۇ، موڭغۇلچىمۇ ئەمەس، بەلكى قەدىمكى خوتەن تىلىدىكى يەر ناملىرىدۇر».

ھاڭگىيا قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ غەربىي شەھەرلىرىنىڭ بىرىسى بولۇپ، تۇپرىقى ياخشى، ئوت - گىياھلىرى قويۇق ئۆسكەن، دەل - دەرەخلىك ئاۋات ماكان ئىكەن. داڭلىق ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ قەدىمكى شەھىرى بولغان «ئاقسىپىل»، ھازىرقى يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ غەربىي شىمالىدىكى قۇملۇقتا. پروفېسسور خۇاڭ ۋېنبى ۋە باشقا ئارخېئولوگلار بۇ يەرنى قەدىمكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئورنى دەپ قارىماقتا. ئۇدۇن دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بولۇپمۇ چىن، خەن، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە بۇ يەر قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولغان. دەريا غەربكە كۆچكەندىن كېيىن، كىشىلەر ئېقىن بويلاپ كۆچۈپ كېتىپ، شەھەر قۇم تېگىدە كۆمۈلۈپ قالغان.

گۇاڭشۈينىڭ 8 - يىلى (مىلادىيە 1882 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسى قۇرۇلغاندا ھاڭگىيا ئۇنىڭغا تەۋە بولغان. گۇاڭشۈينىڭ 28 - يىلى (مىلادىيە 1902 - يىلى) لوپتا ناھىيە قۇرۇلۇپ، كېرىيە ناھىيىسىدىن 23 كەنتنى لوپقا ئاجرىتىپ بەرگەندە، ھاڭگىيا شۇنىڭ بىرسى بولۇپ، سامپۇل مىڭلىكىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە ئىدى.

1934 - يىلى ھاڭگىيا پۈتۈن ناھىيىدىكى ئالتە رايون ئىچىدە 5 - رايون دەپ ئاتىلىپ، ئۇنىڭغا بەش كەنت قاراشلىق بولغان. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە سەككىز رايونغا ئايرىلغاندا، ھاڭگىيا 4 - رايون بولغان. ئۇنىڭغا 16 كەنت تەۋە قىلىنغان. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا ھاڭگىيادا بىر بازار، ئىككى يېزا، يەنى — فۇشىن جېن (قايتا گۈللىنىش بازىرى)، بېيپىڭشياڭ (شىمالىي تىنچلىق يېزىسى)، نوڭفېڭشياڭ (دېھقانلارنى بېيىتىش يېزىسى) قۇرۇلغان.

1947 - يىلىنىڭ بېشىدا ھاڭگىيا ۋە كونا ھاڭگىيا دەپ ئىككى يېزىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئۆزگەرتىلگەندە، بۇ يەر ھاڭگىيا بازار بولغان.

1950 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uygurkitap.com

كېيىن، پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا ھاڭگىيا 5 - رايون بولغان. 1958 - يىل 11 - ئايدا ھاڭگىيادا «ئالتۇنيۇلتۇز» ۋە «بەشيۇلتۇز كوممۇنا» دېگەن ئىككى كوممۇنا قۇرۇلغان. 1959 - يىلى 2 - ئايدا يۇقىرقى ئىككى كوممۇنا بىرلەشتۈرۈلۈپ، شۇنداقلا دولدىكى «راكېتا كوممۇنا» نى قوشۇپ، «يالقۇن خەلق كوممۇنىسى» قۇرۇلغان ھەم كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلىنغان، 1979 - يىلى ھاڭگىيا كوممۇنا دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1982 - يىلى ھاڭگىيا دېگەن نامنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشىدىكى 苍沟牙 دېگەن ئۈچ خەت، ئىككى خەتكە قىسقارتىلىپ 杭桂 غا ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا، ھاڭگىيا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان.

ھاڭگىيا يېزا تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن، لاي - لاتقا تۇزلەڭلىكىگە كىرىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا كەلكۈن سۇ يالاپ قىيپاش قىلىپ قويىغان. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1300 مېتىر، يېزىنىڭ غەربىي شىمالى ۋە شىمال قىسمىدا بىپايان قۇم دۆۋىلىرى بار. شەرقىدە بىر قىسىم زەيلىك، سازلىق يەرلەر بار. تەۋەلىكىدە پارچە - پۇرات قۇم دۆۋىلىرى ۋە شىمالىي تەرىپىدە پارچە - پۇرات تەبىئىي كۆلچەكلەر بار. قالغان يەرلىرى يېشىللىق — تېرىلغۇ يەرلەردىن ئىبارەت. ئۇنىڭ 72 مىڭ 879 مو تېرىم يېرى بار. ھاۋاسى قۇرغاق، شامال كۆپ چىقىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 6℃-، تارىختىي يىللاردىن بۇيانقى ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 32 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. قۇم تۇپراق. ئاساسىي مەھسۇلاتى: بۇغداي، قوناق، پاختا. قوشۇمچە مايلىق دان، پىلە - ئۈجمىچىلىك، يەل - يېمىش كۆپ ئۆستۈرۈلىدۇ. چارۋا بېقىلىدۇ.

ھاڭگىيا يېزىسى لوپ ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق سۇغىرىش رايونلىرىنىڭ بىرى، ھاڭگىيا ئۆستىڭى ناھىيىنىڭ ئېلىشبېشىدىن باشلىنىپ، ھاڭگىيا چېگرىسىغىچە قويۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت ھاڭگىيا ئۆستىڭىگە قويۇلىدىغان خېلى كۆپ بۇلاق سۈيى بار، بۇنىڭ بىلەن

قۇرغاقچىلىق مەزگىلىدىكى ئېھتىياجنى تولۇقلىغىلى بولىدۇ.

ھاڭگىيا يېزا لوپ ناھىيىسىدىكى مۇھىم پىلىچىلىك بازىلىرىنىڭ بىرى، شۇنداقلا مېۋە تۈرى ناھىيە بويىچە كۆپ، مەھسۇلاتى يۇقىرى بولۇش بىلەن ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. ھاڭگىيا تەۋەسىدە ئاقسېپىل خارابىلىقى بار.

تەۋەلىكىدىكى 37 كەنت كومىتېتى — 182 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 9278 ئائىلە — 36 مىڭ 244 كىشى ياشايدۇ.

ھاڭگىيا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县杭桂乡行政村和自然村名称

قۇمباغ	库木巴格
قۇمباغ كەنت كومىتېتى	库木巴格村委会
باغچە كەنت كومىتېتى	巴格其村委会(园艺场)
يېڭىئاچما	英阿其玛
ئارقائىلەك كەنت كومىتېتى	阿尔喀依来克村委会
تايلاق تۈگمەنبېشى	塔依拉克吐曼格贝希
مانتاتوغراق	曼吐托格拉克
پاڭمەھەللە كەنت كومىتېتى	庞买里村委会
پاڭمەھەللە	庞买里
دوكمەھەللە	多克买里
كوسايباغ	阔赛依巴格
كەڭتوقاي كەنت كومىتېتى	康托喀依村委会
مايماق	玛依玛克
كەڭتوقاي	康托喀依
چېكە	其开
ساقال كەنت كومىتېتى	萨喀勒村委会
پىچەكچى	皮切克其
تۆۋەنپىچەكچى كەنت كومىتېتى	托万皮切克其村委会

www.uyghurkitap.com

تۆۋەنپىچەكچى	托万皮切克其
ساقال	萨喀勒
دەرغىلاق	代日哈拉克
چىلگىجاي كەنت كومىتېتى	其力盖加依村委会
قارامەھەللە	喀拉买里
پىلەڭئېرىق كەنت كومىتېتى	皮凉艾日克村委会
پىلەڭئېرىق	皮凉艾日克
ياغچىمەھەللە	亚格其买里
چوڭقۇرئېرىق كەنت كومىتېتى	琼库尔艾日克村委会
ياڭاقمەھەللە	央阿克买里
ساقالمەھەللە	萨喀勒买里
دوقائايىمىقى	都喀阿依玛克
سولۋائېرىق	苏勒瓦艾日克
راخمانپور كەنت كومىتېتى	热合满普尔村委会
پارامەھەللە	帕热买里
چىرائايىمىقى	其拉阿依玛克
دۆڭتاختا	墩塔合塔
توزغاقمەھەللە	托孜尕克买里
ئىلەك	依来克
ئاياغ سوغاققۇم كەنت كومىتېتى	阿亚克苏尕克库木村委会
ئاياغ سوغاققۇم	阿亚克苏尕克库木
بەگئېرىق كەنت كومىتېتى	伯克艾日克村委会
گورمەھەللە	尕尔买里
تۆۋرامەھەللە	托吾拉买里
توڭكايئېرىق كەنت كومىتېتى	通喀依艾日克村委会
قورساقمەھەللە	阔萨克买里
زاغراق مەھەللە	扎尕热克买里
توڭكايمەھەللە	通喀依买里
خۇمدانبېشى	胡木旦贝希
لەڭگەر ئېرىق كەنت كومىتېتى	兰干艾日克村委会

سېغىز گەمە	色格孜盖买
كۆرۈكمەھەللە	库如克买里
قۇيقامەھەللە	库尤喀买里
كۆرۈكئاچما	库如克阿其玛
ئۈجمىلىك كەنت كومىتېتى	玉吉买勒克村委会
ئۈجمىلىك	玉吉买勒克
مۇشۇكمەھەللە	木休克买里
ئوتتۇرائېرىق كەنت كومىتېتى	欧吐拉艾日克村委会
ئوتتۇرائېرىق	欧吐拉艾日克
دۆڭئۆستەڭ	墩吾斯塘
شېھىتلىقمازار	协依提勒克麻扎
يېڭىباغ كەنت كومىتېتى	英巴格村委会
بەزمەھەللە	拜孜买里
ئاۋامسىلىم كەنت كومىتېتى	阿瓦米斯力木村委会
خوراز مەھەللە	霍热孜买里
ياغمەھەللە	亚格买里
چىچىقمەھەللە	其齐克买里
دوقامەھەللە	都喀买里
دۆڭئېرىق كەنت كومىتېتى	墩艾日克村委会
پاكارمەھەللە	帕喀买里
تورغايمەھەللە	托尕依买里
قالىغاچئېرىق	喀勒尕其艾日克
ئاچمائېرىق كەنت كومىتېتى	阿其玛艾日克村委会
ئاچمائېرىق	阿其玛艾日克
ئاقئېرىق كەنت كومىتېتى	阿克艾日克村委会
ئاقمەھەللە	阿克买里
ئارىچمەھەللە	阿日其买里
جاۋاكمەھەللە	加瓦克买里
قەغەزئېرىق كەنت كومىتېتى	喀格孜艾日克村委会
قەغەزئېرىق	喀格孜艾日克

www.uyghurkitap.com

زەمچىئېرىق كەنت كومىتېتى	赞木其艾日克村委会
زەمچىئېرىق	赞木其艾日克
ئايرىش كەنت كومىتېتى	阿日西村委会
ئايرىش	阿日西
لەڭگەر	兰干
قۇيرۇق	奎依如克
پەيزاۋات	排扎瓦提
زاغۇنئېرىق كەنت كومىتېتى	扎滚艾日克村委会
كۆتەمە	科台买
جاۋاكتاختا	加瓦克塔合塔
قوغاچبېشى كەنت كومىتېتى	阔尕其贝希村委会
چاقانمەھەللە	恰康买里
شورلۇقئېرىق	硝尔鲁克艾日克
تۇلكەمەھەللە	吐勒开买里
يار تۈگمەنبېشى	亚吐格曼贝希
كاۋرۇكمەھەللە	喀吾如克买里
توققۇزكاللا كەنت كومىتېتى	托库孜喀勒拉村委会
توققۇز كاللا	托库孜喀勒拉
ئاياغ توققۇزكاللا	阿亚克托库孜喀勒拉
داڭلىقمونجاق كەنت كومىتېتى	当勒克孟加克村委会
تاغدۆڭ	塔格墩
كاشانباغ	喀相巴格
باش خانقائېرىق كەنت كومىتېتى	巴什哈尼喀艾日克村委会
باش خانقائېرىق	巴什哈尼喀艾日克
ئېقىن	艾肯
ئاياغ خانقائېرىق كەنت كومىتېتى	阿亚克哈尼喀艾日克村委会
كۈرەكمەھەللە	库热克买里
جانمەھەللە	江买里
باغچە	巴格其
كونا ھاڭگىيا كەنت كومىتېتى	阔纳杭桂村委会

كالتەكمەھەللە	喀勒台克买里
يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	英吾斯塘村委会
دەررەمەھەللە	代热买里
چىپەرچىئېرىق كەنت كومىتېتى	其伯尔其艾日克村委会
ئېغىلدۆڭ	艾格勒墩
پەيزىتوغراق	派孜托格拉克
ھاردۇققۇم كەنت كومىتېتى	阿尔都克库木村委会
ئۇتۇنچىئېرىق	欧吞其艾日克
خوراز توغراق كەنت كومىتېتى	霍热孜托格拉克村委会(农场)
خوراز توغراق	霍热孜托格拉克
يانتاقبېقىش (چارۋىچىلىق نۇقتا)	央塔克贝克西(牧点)
قاراقىر (چارۋىچىلىق نۇقتا)	喀拉克尔(牧点)

دول يېزىسى 多鲁乡

دول يېزىسى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى 6.5 كىلومېتىر جايغا جايلاشقان. شەرقى لوپ ـ چىرا چۆلىگە تۇتىشىدۇ. غەربى ھاڭگىيا يېزىسى، جەنۇبى لوپ بازىرى بىلەن قوشنا، شىمالى تەكلىماكان چۆلىگە تۇتىشىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 28 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 7.5 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 210 كۋادرات كىلومېتىر، تەۋەلىكىدىكى 29 كەنت كومىتېتى — 109 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 6984 ئائىلە — 26 مىڭ 692 نوپۇس بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئورنى يولچىكۆل كەنتىدە، ئاسفالت يولى ناھىيە بازىرىغا تۇتىشىدۇ.

«دول» نامىنىڭ مەنىسى ۋە كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا يەرلىك خەلقلەر: «دول» ئۇيغۇرچە «دۆڭ» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزگىرىشىدىن كېلىپ چىققان. يەنى «دۆڭ ئۆستەڭ» دېگەن مەنىدە، ئۆستەڭنىڭ ئورنى دۆڭدە بولغاچقا شۇنداق نام ئالغان، ئاھاڭى ئۆزگىرىپ «دول ئۆستەڭ» بولۇپ قالغان، دەپ چۈشەندۈرىدۇ. لۇغەت مەنىسىدىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قارىغاندا، «دول» دېگەن سۆز دۆڭ جايغا ياسالغان كۆزىتىش ئورنى — ئۇرۇش ۋاقىتلىرىدا ئەھۋالنى كۆزىتىپ قوماندانلىق شتابقا خەۋەر بېرىدىغان كۆزىتىش پەشتىقى ياكى «تىم» (烽火台) دېگەن مەنىنى بېرىدۇ. ئەمما، نامنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى ئېنىق ئەمەس. دول يېزىسىنىڭ باشقىچە ئاتىلىشى «يولچىكۆل». بۇرۇن مۇشۇ يەردە بىر چوڭ كۆل بولۇپ، چۆلدىن ئۆتۈن توشۇيدىغانلار ۋە باشقا يولۇچىلارنىڭ دەم ئېلىش ئورنى ئىدى. شۇڭا «يولۇچىكۆل» دەپ نام ئالغان. بۇ جاي تارىختىن بۇيان دول يېزىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولغاچقا، «يولچىكۆل» دول يېزىسىنىڭ ۋاكالەت نامى بولۇپ قالغان. لېكىن، تارىختا ئۆتكەن ھۆكۈمەتلەر يولچىكۆل دېگەن نامنى ئىشلەتمىگەن.

ناھىيە قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن، دول كېرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق 23 كەنتنىڭ بىرى ئىدى. ناھىيە قۇرۇلغاندا لوپقا ئايرىلىپ، سامپۇل مىڭلىكىگە تەۋە قىلىنغان. 1934 - يىلى پۈتۈن ناھىيىگە قاراشلىق ئالتە رايوننىڭ شەھەر ئىچى 1 - رايونىغا تەۋە بولدى. 1942 - يىلى پۈتۈن ناھىيە سەككىز رايونغا ئايرىلغاندا دول 2 - رايون بولۇپ ئۇنىڭغا 13 كەنت قاراشلىق بولدى. 1944 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا دول 2 - رايون دۆڭخېيشياڭ (شەرق سەنئىتى يېزىسى)، جىڭگۇڭخېيشياڭ (ئومۇمىي قۇتقۇزۇش يېزىسى) دېگەن ئىككى يېزىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1947 - يىلى پۈتۈن ناھىيە ئىككى بازار، 15 يېزىغا ئۆزگەرتىلگەندە يۇقىرىقى ئىككى يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ، دول يېزا قۇرۇلدى. 1947 - يىل 12 - ئايدا پۈتۈن ناھىيە قايتا تۆت بازار، بەش چوڭ يېزىغا ئايرىلغاندا يەنىلا دول يېزا بولۇپ تۇرۇۋەردى. 1950 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ پۈتۈن ناھىيە يەتتە رايونغا ئايرىلغاندا دول 6 - رايون بولدى. ئۇنىڭغا بەش يېزا 43 كەنت تەۋە قىلىندى.

1958 - يىلى دولدا «غالىبىيەت»، «دۆلەت قۇرۇلۇشى» دېگەن ئىككى كوممۇنا قۇرۇلۇپ، 5 - يېزا (ھاڭگىيا) «راكېتا كوممۇنا» غا تەۋە قىلىندى. 1959 - يىلى «غالىبىيەت»، «دۆلەت قۇرۇلۇشى» كوممۇنالىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ ۋە 5 - يېزىنى قوشۇپ، «شەرق شامە-

لى» كوممۇنىسى قۇرۇلدى ۋە كوممۇنا باشقۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلىندى. 1968 - يىلى دول كوممۇنا ئىنقىلابىي كومىتېتقا ئۆزگەرتىلدى. 1979 - يىلى دول كوممۇنا دەپ ئاتالدى. 1984 - يىلى كوممۇنا بىلەن ھاكىمىيەتنى ئايرىپ، دول يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

دول يېزىسى، لوپ ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىككە كىردۇ. يەر تۈزۈلۈشى تەكشى، پارچە - پۇرات قۇم دۆۋىلىرى بار. تېرىلغۇ كۆلىمى 52 مىڭ 78 مو كېلىدۇ. زېمىنى جەنۇبتىن شىمالغا قىيپاش، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1300 مېتىر، ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، شامال كۆپ چىقىدۇ. تىپىك قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى ھاۋا كىلىماتىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.5℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 24.5℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 6.5℃ -، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 32 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە قىروسىز مەزگىلى 212 كۈن. قۇم تۇپراق. ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، قوناق، پاختا، مايلىق دان، قوشۇمچە پۇرچاق، پىلە، ئۈجمىچىلىك، يەل - يېمىش ئۆستۈرۈلىدۇ. چارۋا بېقىلىدۇ.

دول يېزىسى لوپ ناھىيىسىدىكى مۇھىم سۇغىرىش رايونى بولۇپ، ئاساسلىقى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيىگە تايىنىدۇ. دول ئۆستىڭى — ناھىيىلىك شەرقىي غول ئۆستەڭنىڭ 3 - ئېلىشىپىشىدىن باشلىنىدۇ. ناھىيىگە قاراشلىق قاراكۆل سۇ ئامبىرى ئەتىياز ۋاقتىدا بۇ يېزىنى بىر قىسىم سۇ بىلەن تەمىنلەپ، قۇرغاقچىلىق مەزگىلدىكى سۇ تەلىپىنى قاندۇرىدۇ.

دول يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县多鲁乡行政村和自然村名称

يولچىكۆل 尧勒其库勒

www.uyghurkitap.com

多鲁海力派艾日克村委会	دول خەلپەئېرىق كەنت كومىتېتى
多鲁海力派艾日克	دول خەلپەئېرىق
台吐尔艾日克	تەتۈرئېرىق
塔合塔科瑞克	تاختا كۆۋرۈك
阿訇鲁克艾日克	ئاخۇنلۇقئېرىق
库勒艾日克	كۆلئېرىق
阔尕其艾日克村委会	قوغاچئېرىق كەنت كومىتېتى
阔尕其艾日克	قوغاچئېرىق
库木艾日克	قۇمئېرىق
琼库尔阔恰艾日克	چوڭقۇر كوچا ئېرىق
墩色日克	دۆڭسېرىق
多鲁色日克村委会	دولسېرىق كەنت كومىتېتى
喀哈那艾日克	كاخانا ئېرىق
阔台买村委会	كۆتەمە كەنت كومىتېتى
康克其克艾日克	كەڭ كېچىككئېرىق
库瓦买里	كۆۋامەھەللە
喀勒台阔台买村委会	كالتەكۆتەمە كەنت كومىتېتى
喀勒台阔台买	كالتە كۆتەمە
苏盖提艾日克	سۆگەتئېرىق
玉吉买勒克艾日克	ئۈجمىلىكئېرىق
赛提都维里克艾日克	سەت دۆۋىلىكئېرىق
墩库孜来克村委会	دۆڭكۆزلەك كەنت كومىتېتى
墩库孜来克	دۆڭكۆزلەك
库萨克阔恰	قورساقكوچا
孜热甫艾日克	زىرىپئېرىق
库都克艾日克	قۇدۇقئېرىق
亚喀依来克	ياقائىلەك
库依如克艾日克村委会	قۇيرۇقئېرىق كەنت كومىتېتى
库依如克艾日克	قۇيرۇقئېرىق
恰克玛	چاقما

奥依曼央塔克村委会	ئويمانيانتاق كەنت كومىتېتى
墩阿恰	دۆڭئاچا
托格拉克艾日克	توغراقئېرىق
墩艾日克	دۆڭئېرىق
博斯坦村委会	بوستان كەنت كومىتېتى
博斯坦	بوستان
纳肉孜兰干	نارۇزلەڭگىرى
喀让古托格拉克村委会	قاراڭغۇتوغراق كەنت كومىتېتى
库勒艾日克村委会	كۆلئېرىق كەنت كومىتېتى
苏盖提麻扎	سۆگەتمازار
恰库买里	چاكۇ مەھەللە
库木休墩	قۇمۇشدۆڭ
墩阿孜玛	دۆڭئازما
巴什央都玛村委会	باشياندۇرما كەنت كومىتېتى
阿亚克央都玛村委会	ئاياغياندۇرما كەنت كومىتېتى
塔吾尕孜	تاۋنغاز
合尼艾日克	خېنىيئېرىق
喀合勒克	قاقلىق
巴什艾肯	باشئېقىن
硝尔阔台克村委会	شوركۆتەك كەنت كومىتېتى
硝尔阔台克	شوركۆتەك
唐玛合尼村委会	تاڭماخېنىي كەنت كومىتېتى
唐玛合尼	تاڭما خېنىي
麻扎吾斯塘村委会	مازارئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
麻札吾斯塘	مازار ئۆستەڭ
瓦合甫艾日克	ۋەخپەئېرىق
喀尕艾日克	قاغائېرىق
琼库尔吾斯塘村委会	چوڭقۇرئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
墩艾日克	دۆڭئېرىق
喀勒台克艾日克	كالتەكئېرىق

www.uyghurkitap.com

چاپانئايمىقى	裕祥阿依玛克
توغرائېرىق	托格拉艾日克
توكامەھەللە	吐喀买里
پاڭمەھەللە	庞买里
كاۋا تۈگمەنبېشى كەنت كومىتېتى	喀瓦吐格曼贝希村委会
كاۋا تۈگمەنبېشى	喀瓦吐格曼贝希
قوشدۆڭ	阔什墩
تولغاش كەنت كومىتېتى	托勒尕什村委会
كىرىيە مەھەللىسى	克里雅买里
جالانمەھەللە	加朗买里
يوبدانمەھەللە	尤布当买里

بەشتوغراق يېزىسى 拜什托格拉克乡

بەشتوغراق يېزىسى — لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى 33 كىلومېتىر جايغا جايلاشقان. شەرقتىن چۆل ئارقىلىق چىرا ناھىيىسىگە، غەرب تەرىپى دول يېزىسىدىكى ئويمانىيانتاققا، جەنۇبى ئاچچىق تاغ ئالدىدىكى سايغا، شىمالى تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىدۇ. بوستان قىسمىنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 7 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 5 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر كۆلىمى 35 كۋادرات كىلومېتىر. تەۋەلىكىدىكى 11 كەنت كومىتېتى — 30 تەبىئىي كەنتتە 1277 ئائىلە — 5367 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى چوڭيول كەنتىدە.

«بەشتوغراق» ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، بۇرۇندىن تارتىپلا بۇ يەردە بەش تۈپ چوڭ توغراق بولغانلىقتىن، «بەشتوغراق» دەپ ئاتالغان.

تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىلا بۇ يەر قورىغاردىكى ئەللىك نەچچە بەگلىك ئىچىدىكى رۇڭ لوگو (戎卢国) نىڭ چېگرىسى ئىكەنلىكى ئېھتىمالغا بەك يېقىن. چىڭ

سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە بۇ يەر چىرا، كېرىيىگە بارىدىغان يول
ئىدى. شۇ چاغدا «بەش لەڭگەر» دەپ ئاتالغان. دەۋرنىڭ ئۆتۈشى
بىلەن بۇ يەر — چۆلگە ئايلىنىپ كەتكەن.

گۇاڭشۇينىڭ 8 - يىلى (مىلادىيە 1882 - يىلى) كېرىيە ناھىيە-
سى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەر كېرىيىگە قاراشلىق بولغان. لوپ
ناھىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، لوپقا ئايرىپ بېرىلگەن.

1959 - يىلى «قىزىلبايراق كوممۇنا» نىڭ ھەر قايسى ئەترەتلىرى-
دىن ئادەم يۆتكەپ، بۇ يەرلەردە بوز ئېچىپ كەنت قىلىنغان.
1960 - يىلىدىن باشلاپ ناھىيىدىكى ھەر قايسى كوممۇنالارمۇ ئادەم
يۆتكەپ كېلىپ يەر ئاچقان ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنى قۇرغان.
1960 - يىلىدىن 1962 - يىلىغىچە لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمى-
تى، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا چىققان خەنزۇ ئاممىنى ئىككى
تۈركۈمگە بۆلۈپ بۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇ چاغدا بۇ يەر «قىزىلباي-
راق كوممۇنا» نىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىدا بولغانلىقتىن، «قى-
زىلبايراق كوممۇنا بوز يەر دېھقانچىلىق مەيدانى» دەپ ئاتال-
غان. 1965 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمى-
تىنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، جياڭسۇدىن كەلگەن
چېگرا رايونغا ياردەم بەرگۈچى زىيالىي ياشلاردىن مىڭدىن ئارتۇق كىشى-
نى بۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇرغان ۋە يەرلىك دېھقانلار بىلەن قوشۇپ دۆلەت
ئىگىلىكىدىكى «قىزىلبايراق دېھقانچىلىق مەيدانى» قۇرۇپ (ناھىيە-
نىڭ قوشۇمچە باشقۇرۇشىدا بولغان)، 10 لىيەن، بىر ئورمانچىلىق
مەيدانىغا ئايرىغان ھەمدە بۇ يەردە ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا
مەكتەپ قۇرغان. 1973 - يىل 11 - ئايدا ئاپتونوم رايوننىڭ
تەستىقى ئارقىلىق دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدان ئەمەلدىن
قالدۇرۇلۇپ، «شەرق قىزاردى» كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، 11 ئىشلەپ-
چىقىرىش چوڭ ئەترىتى تەۋە قىلىنغان. 1979 - يىلى «بەشتوغراق
كوممۇنا» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىل 12 - ئايدا ھاكىمىيەت
بىلەن كوممۇنا ئايرىلغاندا، بەشتوغراق يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uygurkitap.com

رۇلغان.

بۇ يېزا تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىككە كىرىدۇ. زېمىنى چۆل ئوتتۇرىسىدا بولغانلىقتىن، تۆت ئەتراپى قۇم دۆۋىلىرى بىلەن ئورالغان. ھاۋاسى قۇرغاق. بوران كۆپ چىقىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 30 مىللىمېتىر، پارغا ئايلىنىش مىقدارى زور. كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11℃، 7 - ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 26℃، 1 - ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 7℃ -، قۇم تۇپراق.

بۇ يېزىنىڭ تېرىلغۇ كۆلىمى 15 مىڭ 895 مو كېلىدۇ. ئاساسىي مەھسۇلاتى بۇغداي، قوناق، مايلىق دان، قوشۇمچە پاختا، قوغۇن - تاۋۇز تېرىلىدۇ ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ يېزىنىڭ ھاۋا، يەر، تۇپراق ئالاھىدىلىكى تۈپەيلىدىن قوغۇن - تاۋۇز- لىرى تاتلىق بولۇپ، ناھىيە بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

بەشتوغراق يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
洛浦县拜什托格拉克乡行政村名称

چوكيول	琼尧勒
ئىسلىقدۆڭ كەنت كومىتېتى	伊斯勒克墩村委会
سىياۋېشى كەنت كومىتېتى	斯亚维西村委会
ئىلىقۇدۇق كەنت كومىتېتى	伊力库都克村委会
بوستانباغ كەنت كومىتېتى	博斯坦巴格村委会
چوكيول كەنت كومىتېتى	琼尧勒村委会
كادىردۆڭ كەنت كومىتېتى	喀地尔墩村委会
بەشتوغراق كەنت كومىتېتى	拜什托格拉克村委会
باغئېرىق كەنت كومىتېتى	巴格艾日克村委会

亚阔恰村委会	ياركوچا كەنت كومىتېتى
托格拉克墩村委会	توغراقدۆڭ كەنت كومىتېتى

لوپ ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
洛浦县部分人工建筑物名称

洛浦县总干渠	لوپ ناھىيىلىك باش ئۆستەڭ
洛浦县总闸口	لوپ ناھىيىلىك باش ئېلىشبېشى
洛浦县喀拉库勒水库	لوپ ناھىيە قاراكۆل سۇ ئامبىرى
吉亚干渠	جىيا ئۆستىڭى
纳瓦干渠	ناۋا ئۆستىڭى
山普鲁干渠	سامپۇل ئۆستىڭى
博西坎干渠	بوشقان ئۆستىڭى
恰帕勒干渠	چاپال ئۆستىڭى
恰尔巴格干渠	چاھارباغ ئۆستىڭى
多鲁干渠	دول ئۆستىڭى
央杜玛干渠	ياندۇرما ئۆستىڭى
抗桂干渠	ھاڭگىيا ئۆستىڭى
阿勒提来干渠	ئالتىلە ئۆستىڭى
布亚干渠	بۇيا ئۆستىڭى
塔木艾格勒干渠	تامئېغىل ئۆستىڭى
昆孜干渠	كونزىي ئۆستىڭى
吉亚路	جىيا يولى
纳瓦路	ناۋا يولى
博西坎路	بوشقان يولى
恰帕勒路	چاپال يولى
巴米路	بامىي يولى

گىجا يولى	格加路
دول يولى	多鲁路
ھاڭگىيا يولى	杭桂路
قۇتچى يولى	库提其路
ئالتىلە يولى	阿勒提来路
بۇيا يولى	布亚路
كونزىي يولى	昆孜路
سامپۇل يولى	山普鲁路
خوتەن - لوپ يولى	和一洛路

لوپ ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
洛浦县部分自然地理实体名称

تېكىلىك تاغ	铁克勒克山
ئاچچىق تاغ	阿其克山
تۈگمەنتاشلىق (تاغ چوققىسى)	吐格曼塔什勒克
پەشتاق (تاغ ئېغىزى)	排什塔克(山口)
سالمىلىق (جىلغا)	萨勒玛勒克山沟
خالىق جىلغىسى	哈勒克吉勒尕山沟
سېسقىيار (جىلغا)	色斯克亚沟
يۇرۇڭقاش دەرياسى	玉龙喀什河
ئاچچىق دەرياسى	阿其克河
ساقى دەرياسى	沙克河
پاختىلىق دەرياسى	帕合塔勒克河
ئۇتتۇرا قىر دەرياسى	欧吐拉克河
قۇراملىق دەرياسى	库兰木勒克河
ئىلەككۆلمىكى	依来克(水塘)

铁克勒克草场	تېكىلىك (يايلاق)
阿其克亚依拉克草场	ئاچچىق يايلىقى
西热木勒克草场	شىرەملىك (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
夏玛勒巴格	شامالباغ (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
马木提库勒买克草场	مامۇتكۆلمەك (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
其来克库木草场	چېلەكقۇم (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
阔什库都克草场	قوشقۇدۇق (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
硝尔勒克奥依曼草场	شورلۇقئويمان (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
祖拉维托格拉克草场	زۇلاۋىتوغراق (چارۋىچىلىق نۇقتىسى)
古润吉勒克(戈壁)	گۇرۇنجىلىق (ساي)
吐孜勒克萨依(戈壁)	تۇزلۇقساي
纳其(荒地)	ناچى (چۆل)
色格孜墩(沙漠)	سېغىزدۆڭ (چۆل)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

چىرا ناھىيىسى 策勒县

چىرا ناھىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جەنۇبىي، كۇئېنلۇن تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكى، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان. ئورنى شىمالىي پاراللېل '18°35 — '30°39، شەرقىي مېرىدىئان '03°80 — '10°82 ئارىلىقىدا. جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 468 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكىچە بولغان كەڭلىكى تەخمىنەن 35 — 121 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 31 مىڭ 342.58 كۋادرات كىلومېتىر. ئۈرۈمچى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 960 كىلومېتىر. جەنۇبىي تەرىپى شىزاڭ بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەربىي جەنۇب تەرىپى خوتەن ناھىيىسى بىلەن، غەرب تەرىپى لوپ بىلەن، شەرقى تەرىپى كېرىيە بىلەن، شىمال تەرىپى ئاقسۇ ناھىيىسى ۋە شايار ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ.

چىرا ناھىيىسىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، 37 مىڭ 467 ئائىلە — 135 مىڭ 353 نوپۇس بار. پۈتۈن ناھىيە تەۋەلىكىدە بىر بازار، يەتتە يېزا، 125 كەنت كومىتېتى، 384 تەبىئىي كەنت ـ مەھەللە گۇرۇپپىسى، ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك 14 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ 1 ـ چارۋىچىلىق فېرمىسى بار. ناھىيىنىڭ ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمى 240 مىڭ 18 مو.

چىرا ناھىيىسى قەدىمدە چىرا بەگلىكى دەپ ئاتىلىپ، قەدىمكى غەربىي رايونلار تەۋەسىدىكى بەگلىكلەرنىڭ بىرى ئىدى. «مىڭ سۇلالىسى تارىخى» 332 ـ جىلد 220 ـ تەزكىرىدە (8614 ـ بەت):

«ئۇدۇن قەدىمدىن تارتىپ چوڭ دۆلەت بولۇپ، سۇي سۇلالىسى ۋە تاڭ سۇلالىسى يىللىرىدا رۇشلۇ، ئۇزۇنتات (ئۇزۇن — بويىغا ـ

ئالدىغا قاراپ سوزۇلغان، تات ــ پۇقرا، ئەل دېگەن مەنىگە ئىگە بولۇپ، ئۆزۈنتات ــ ئۆزۈن يولدىكى ئەل دېگەن مەنىگە ئىگە)، چېدىر (ھازىرقى چىرا)، گويا قاتارلىق دۆلەتلەرنى يۇتۇپ كەتكەن» دەپ يېزىلغان، بۇنىڭدىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چىرا ئۇدۇن (ھازىر- قى خوتەن) نىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «چىڭ سۇلالىسى تارىخى كۇپىيىسى» 76 - جىلد 51 تەزكىرە، جۇغرا- پىيە قىسمىنىڭ 23 - سىدە: «خوتەن بىۋاستە ئايماق بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىككى ناھىيە قارايتتى. بۇنىڭ بىرسى ئۇدۇن ئىدى. ئۇ، بىۋاستە ئايماقنىڭ شەرقىدە بولۇپ، 460 چاقىرىم كېلەتتى، مىلادى- يە 1883 - يىلى ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان. ئورنى قاراقاشتا بولغان. ئۆزۈن ئۆتمەي كېرىيىگە يۆتكەلگەن. كېرىيە بازىرىدىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئۆتەڭ بار ئىدى. ئۇنىڭ بىرسى خەنلەن (بۇگۇنكى قاراقىر)، بىرسى چېدىر (بۇگۇنكى چىرا) ئىدى» دەپ يېزىلغان.

ھازىرقى چىرا ناھىيىسى مىنگونىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە چىرا كەنتى دەپ ئاتىلىپ، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولغان. مىن- گونىڭ 8 - يىلى (1919 - يىلى) مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىنغان. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 3 - دەرىجىلىك ناھىيىگە ئۆزگەرتىلىپ، چىرا ناھىيىسى دەپ ئاتالغان.

«چىرا» دېگەن نامنىڭ پەيدا بولۇشى، مەنىسى توغرىسىدىكى چۈشەنچە بىردەك ئەمەس. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا بۇ ھەقتە بىر قانچە خىل قاراشلار بار:

بىرىنچى، چىرا دېگەن سۆز ‹چىلان› دېگەن مەنىدە، چىرىدا چىلان دەرىخى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، چىلان كۆپ چىقىپلا قالماستىن بەلكى، چىلان ياغىچىدا ياسالغان قوشۇق شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە سېتىلىدۇ. بۇ، چىرا ناھىيىسىنىڭ داڭلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇ- لاتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، چىرا بىلەن چىلاننىڭ تەلەپپۇ- زى ئوخشاش بولۇپ، «چىرا» دېگەن سۆز «چىلان» دېگەن سۆزدىن ئۆزگەرگەن، دېيىلىدۇ.

www.uygurkitap.com

ئىككىنچى، «چىرا» دېگەن «چىرايلىق» دېگەن مەنىدە. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇرۇن بۇ يەردە موڭغۇللار ئولتۇراقلاشقان ئىكەن. موڭغۇللار ئىشلىتىدىغان چىنىنىڭ چۆرىسىگە ھەر خىل گۈل چېكىلگەن بولۇپ، ئىنتايىن چىرايلىق ئىدى. ئۇ «چارا» دەپ ئاتىلاتتى. چىرا تەۋەلىكىدە تاغ ئۈستى ۋە تاغ ئاستىدا پارچە - پارچە بوستانلىقلار بولۇپ، شاھمات ئۇرۇقىدەك يېيىلغان، ئۇ، گويا موڭغۇللارنىڭ چەنىسىدەك گۈزەل، چىرايلىق ئىدى. «چىرا» دېگەن نام شۇنىڭدىن ئۆزگەرگەن، دەيدۇ.

ئۈچىنچى، يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرتتا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئالتە مۇھىم شەھەر بولۇپ، ئۇنىڭ بىرسى چىرا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە مەنىسى: «سۇنى چېگرىغا باشلاپ كېلىش» دەيدۇ.

تۆتىنچى، چىرا ھەققىدە ئەڭ بۇرۇنقى تارىخىي يازما مەنبەلەردە ئۇچرايدىغىنى «خەننامە» دىكى 渠勒 بولۇپ، بۇ ئاتىلىش «چىرا» دېگەن سۆزنىڭ خەنزۇچە ئاھاڭ تەرجىمىسى (تەلەپپۇزى) ئىكەنلىكىنى ھېلىھەم بىر قاراپلا بىلىۋالغىلى بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇ قەدىمكى ئۇيغۇرچە يېزىقتىكى «چىرا» نىڭ ئۆزى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدا ئۇنىڭغا پەقەت بىر ھەرپ (دىش) قوشۇلغان. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك» دېگەن كىتابتا، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدا «چەرا» دېگەن سۆزنىڭ كونىچە يېزىلىشى «چىرا» ئىكەنلىكى، بۇ ئەسلىي پارسچە سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى مەنىسى «ئوتلىماق» ، «ئوتلاق» دېگەنلىك بولىدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلگەن. قەدىمكى «چىرا دۆلىتى» نىڭ ئەسلىي خارابىلىقى (ئورنى) ھازىرقى چىرا ناھىيىسىنىڭ نۇرى دېگەن يېرىدە بولۇپ، چىرنىڭ بۇ تاغلىق رايوندىكى ئاھالىلەر ھېلىھەم يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ تاغلىق رايوندا ھېلىھەم يەتتە مىليون 334 مىڭ مو ئەتراپىدا ئوتلاق بولۇپ، بۇ ئوتلاقتا يىلىغا ئۈچ، تۆت يۈز مىڭ تۇياق چارۋا بېقىلىدۇ. بۇ تاغلىق رايوننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە تەبىئىي شارائىتى، يېزا

ئىگىلىك كەسپىي قۇرۇلمىسى «چىرا» دېگەن نامغا ماس كېلىدۇ. ھازىر بۇ تاغلىق رايوننىڭ قارلىق تاغقا يېقىن بولغان تاغ قاپتىلىدا «بۇكتە يول» دەيدىغان بىر يول بار. تاغ باغرىلاپ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ ئەگرى - بۈگرى يول يۇرتتىن - يۇرتقا ئۆلىشىپ كېتىدۇ. مەھمۇد قەشقىرى ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «بوكتەر» دېگەننى «تاغنىڭ ئېگىز - پەس يېرى»، «تاغنىڭ ئېگىز - پەس يولى» دەپ شەرھلىگەن. مۇشۇ يولنى غەربىي يۇرتتىكى جەنۇبىي يىپەك يولى دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ. شاھمۇھەممەد جۇراس ئۆزىنىڭ «سەئىدىيە خانىدانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» دېگەن كىتابىدا، ئابدۇكېرىمخان دەۋرى (1570 — 1602) دە «چىرا» دەپ ئاتىلىدىغان بىر يۇرتنىڭ بارلىقىنى قەيت قىلىپ: «ھەزرىتى ئەزىزلەر خوتەن مەملىكىتىگە يېتىپ كەلگەندە، قۇرەيش سۇلتان ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قارشى ئېلىشقا چىقتى ھەممە ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئىمام زەبىھۇللانىڭ مازارىغا بېرىپ قايتىپ كېلىپ، ئۈچ يىل ‹چىرا› دېگەن يەردە تەرىقەتتە يول تاپالمىغان كىشىلەرنى تەرىقەتكە باشلاش بىلەن شۇغۇللاندى»، دەپ يازغان. بۇ ئەسەرنىڭ يېزىلغىنىغىمۇ 390 يىلدىن ئاشتى.

بەشىنچى، «چىرە» دېگەن ناممۇ تارىخىي ئەھۋال ۋە چىرا شارائىتىغا ئۇيغۇن. بۇ سۆزنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى مەنىسى «چاققان، جاسارەتلىك، غالىب» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇنىڭدىكى «غالىب» دېگەن مەنىنى «خەننامە» دىكى: «چىرا دۆلىتىنىڭ 300 غالىب ئەسكىرى بار» دېگەن سۆز بىلەن خېلى يېقىن مۇناسىۋىتى بار. چۈنكى تارىختىكى بىرەر مۇھىم ۋەقەنىڭ يىغىنچاق مەزمۇنىنى بىرەر يەرگە نام قىلىپ قوللىنىش دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش.

ئالتىنچى، چىرىنىڭ جۇغراپىيىلىك يەر تۈزۈلۈشىدىن قارىغاندا، قەدىمكى تۈرك تىلىدىكى «جىرا» دېگەن سۆز كېيىنكى دەۋرلەردە «ج» ھەرپىنىڭ «چ» ھەرپىگە ئالمىشىشى نەتىجىسىدە ھازىرقى «چىرا» غا ئۆزگەرگەن دېيىشىنىڭمۇ ئاساسى بار. چۈنكى «جىرا» دېگەن سۆزنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى مەنىسى «سۇنىڭ يەرلەرنى ئويۇپ كېتىشىدىن پەيدا قىلغان ئېرىق، ئېقىن»، «تاغ جىلغىلىرىدىكى يامغۇر سۇلىرىنىڭ ئېقىشىدىن ھاسىل بولغان تەبىئىي ئېرىق» دېگەندەلەردىن ئىبارەت. چىرىنىڭ جايلاشقان يېرى قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە سۇ ئاققان جىلغىغا — جىراغا — توققۇز ئېقىن بويىغا جايلاشقانلىقى ئېنىق. قەدىمدە مۇشۇ «جىرا» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ («جارىيا» دەپمۇ ئاتالغان)، كېيىن تىل تەرەققىياتى جەريانىدا «ج» تاۋۇشىنىڭ «چ» تا تاۋۇشقا ئالماشقانلىقىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا قەدىمكى تۈرك يېزىقىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ تولىسى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «چ» تاۋۇشى بىلەن ئالماشقانلىقىنى كۆرىمىز. بۇنداق ئۆدۈل چىقىشىنىمۇ تەسادىپيلىق دەپ قاراشقا بولمايدۇ.

يەتتىنچى، چىرىنىڭ شىمالىدا قارا چىلان قۇملۇقى، جەنۇبىدا قاراقاش تېغى بار. تېكىلىك — ھاشى دەرياسى (ھازىرقى چىرا دەرياسى) قارا چىلان (قىرى چىلان) قۇملۇقىغا سىڭىپ كېتىدۇ. بۇ دەريانىڭ شەرقىدە ھازىرقى ئۆزۈنتاتتا «گۇلھەمى» (گۇمى، جيۇمى) قەدىمكى شەھەر دۆلىتى بار ئىدى. «چىرا» نىڭ قەدىمكى تىلدىكى بىر مەنىسى «ئوتلاق»، «چىمەن»، «گۈزەل يەر»، يەنە بىر مەنىسى «بېزەك»، «ئۈنچە قۇملۇق» دېگەن بولىدۇ.

يۇقىرىقى يەتتە خىل قاراش ئىچىدە، تۆتىنچى، ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى خىل قاراشنىڭ بىرقەدەر ئىلمىي ئاساسقا، جۇغراپىيىلىك شارائىتقا ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرەلەيمىز.

چىرا ناھىيىسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي قىسمى، تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ تىزملىرى بىلەن، شىمالىي تەرىپى چەكسىز قۇملۇق ۋە قۇم بارخانلىرى بىلەن تۇتۇشىدۇ. تاغدىكى نۇرى يېزىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 6903 مېتىر، ئەڭ تۆۋەن ئېگىزلىكى 1055 مېتىر، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1365 مېتىر كېلىدۇ. ناھىيە تەۋەسىدىكى يەتتە يېزىنى قۇرۇق جىلغىلار ۋە چۆللۈكلەر تۆت پارچە بوستانلىققا بۆلۈۋەتكەن. تاغدىكى چاقا، ئۇلۇغ-

ساي، بوستان يېزىسى بىر بوستانلىق بولۇپ شەكىللەنگەن. تاغ ئاستىدىكى چىرا، گۇلاخما، دامىكۇ يېزىلىرىنىڭ يوللىرى، ئورمان بەلۋاغلىرى، ئېكىنزارلىقلىرى بىر - بىرىگە تۇتاشقان ھالدا ناھىيە بويىچە ئەڭ چوڭ بوستانلىق بولۇپ شەكىللەنگەن. چۆل - جەزىرىلەرنىڭ ئايرىپ تۇرۇشى ۋە بۆلۈۋېتىشى تۈپەيلىدىن ناھىيە ئىچىدىكى بوستانلىقلارنىڭ يېقىنلىرىنىڭ ئارىلىقى 20~10 كىلومېتىر، يىراقلىرىنىڭ 100 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ. تاغدىكى تۆت يېزا تاغ جىلغىلىرىنىڭ ئارىلىقىغا جايلاشقان، تاغقا يېقىن، سۈيى مول.

ناھىيە تەۋەسىدە چىرا، نۇرى، چاقا، ئۇلۇغساي، ساياباغ، بوزاڭ، قاراسۇ، ئاقساي، يۇلۇڭ قاتارلىق توققۇز پەسىللىك دەريا بولۇپ، ئاساسلىقى كەلكۈن مەزگىلىدە كۆپ قىسمىدا سۇ ئاقىدۇ. كەلكۈن يوق مەزگىللەردە ماھىيەتتە قۇرۇق جىلغىدىن ئىبارەت. بۇ دەريالار چاقا، ئۇلۇغساي، نۇرى، بوستاندىن ئىبارەت تاغلىق تۆت يېزىنىڭ ئۈستىدىكى قىيا - جىلغىلاردا قار سۈيىنىڭ ئېرىشى - توپلىنىشى بىلەن ئايرىم - ئايرىم چىرا، گۇلاخما، دامىكۇ سۇغىرىش رايونلىرىغا قۇيۇلىدۇ.

ناھىيە بويىچە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان ئېقىم مىقدارى زور، سۇغىرىلىدىغان كۆلىمى كۆپ بولغان ئىككى ئوق ئۆستەڭ بار. ئۇنىڭ بىرسى چىرا يېزا ئوق ئۆستىڭى — سۇ مەنبەسى چىرا دەرياسىدىن كېلىدۇ. يەنە بىرسى «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» — نۇرى يېزىسىدىكى بۇرانتايدىن تۆۋەنگە قاراپ ئېقىپ، 83 كىلومېتىر چۆلنى بېسىپ ئۆتىدۇ. بۇ گۇلاخما، دامىكۇ يېزىسىنىڭ كەلكۈن باشلاپ كېلىنىدىغان سۇغىرىش ئۆستىڭى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئۆستەڭنىڭ قۇرۇلۇشى 1960 - يىلى باشلانغان بولۇپ، 1990 - يىل 1 - مايدا تولۇق پۈتكەن.

چىرا ناھىيىسىنىڭ ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، كېچە بىلەن كۈندۈزدىكى تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن، ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاز، پارغا ئايلىنىش مىقدارى يۇقىرى. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 34 مىللىمېتىر، پارغا ئايلىنىش مىقدارى

www.uyghurkitap.com

2595 مىللىمېتىر، يىللىق ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى 1.9 م / س. غەرب شامىلى كۆپ چىقىدۇ، قۇم بوران كۆپ، نۇربايلىقى مول. ئەتىياز پەسلىدە تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلىشى تېز، ئەمما تۇراقلىق ئەمەس. ئەتىياز پەسلىدە تۈزلەڭلىكتىكى رايونلارنىڭ ئايلىق تېمپېراتۇرىسى 9 — 21 °C ئارىلىقىدا بولىدۇ، سوغۇق ھاۋانىڭ كۆرۈلۈشى بىر قەدەر كۆپ، ھاۋاسى ئۆزگىرىشچان.

ياز پەسلىدە تۈزلەڭلىك رايونلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى ھەم ئىسسىق. تاغلىق رايونلاردا ھۆل - يېغىن بىر قەدەر كۆپ ياغىدۇ. تۈزلەڭلىكتىكى رايونلارنىڭ ياز پەسلىدىكى ئايلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 23 — 25 °C ئارىلىقىدا بولىدۇ. ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41.9 °C قا يېتىدۇ.

كۈز پەسلىدە تۈزلەڭلىكتىكى رايونلارنىڭ ئايلىق تېمپېراتۇرىسى 3 — 19 °C ئارىلىقىدا بولۇپ، كۈندۈزى ئىسسىق، كېچىسى سالقىن، تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

قىش پەسلىدە تۈزلەڭلىكتىكى رايونلاردا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ. قار ئاز ياغىدۇ. ئەمما، تاغلىق رايونلاردا قار بىر قەدەر كۆپ ياغىدۇ. تۈزلەڭلىكتىكى رايونلارنىڭ ئايلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 0 — 6 °C ئارىلىقىدا، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 23.8 °C قا يېتىدۇ. ئادەتتىكى يىللاردا ئۆكتەبىرنىڭ باشلىرىدا دەسلەپكى قىرو چۈشىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 209 كۈنگە يېتىدۇ (1977 - يىلى قىروسىز مەزگىلى 223 كۈنگە يەتكەن).

بوز يەر بايلىقى مول. چىرا، گۇلاخما، دامكۇ ئۈچ يېزىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە 3 مىليون 700 مىڭ مو، قاراسۇ دەرياسى بىلەن ئاقساي سۇغىرىش رايونىنىڭ ئارىلىقىدا 50 مىڭ مو، سايباغ دەرياسى بىلەن نۇرى دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدا 50 مىڭ مو، نۇرى دەرياسى بىلەن ئۇلۇغساي دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدا 200 مىڭ مو بوز يەر بار. چىرا ناھىيىسىدە دەل - دەرەخلەردىن: تېرەك، سۆگەت، جىگدە، توغراق ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. مېۋىلىك دەرەخلەردىن: ياڭاق، ئانار، شاپتۇل، نەشپۈت، ئۆرۈك، ئالما قاتارلىقلار بار.

دورا ئۈسۈملۈكلىرى قار لەيلىسى، چاكاندا، قىرىقىز، چۈچۈك-بۇيا، يەرگۈلى، زاراڭزا چىچىكى، ئالقات، بۆرە سامسىقى قاتارلىق 100 خىلدىن ئاشىدۇ. بولۇپمۇ، چۈچۈكبۇيا بىلەن يەر گۈلىنىڭ مىقدارى ئەڭ كۆپ. ياۋايى ھايۋانلاردىن: جەگىرەن، تۈلكە، داۋغان، بۆرە، ياۋاتوڭگۇز، ياۋا توشقان، ئۇلار، كەكلىك، قارچىغا، ياۋا ئۆردەك قاتارلىقلار بار.

كان بايلىقلىرىدىن: تۆمۈر رودىسى، قاشتېشى، ئاھاك تېشى، چىرىمتال، تاشپاختا، گەج، گۈڭگۈرت، تۇز، ئالتۇن قاتارلىقلار بار.

چىرىنىڭ چىلان، ئۈرۈك ياغاچلىرىدىن قىرىپ ياسىلىدىغان قوشۇق، ئاياقلىرى؛ قارا كۆرپىسى؛ ئانىرى؛ سورتلۇق ئۈرۈكلىرى؛ يەرلىك چىلان مېۋىسى داڭلىق يەرلىك مەھسۇلاتلار ھېسابلىنىدۇ.

چىرا ناھىيىسىدە ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرى ۋە ساياھەت نۇقتىلىرى بار.

چىرا ناھىيىسىنىڭ قاتنىشى قولاي بولۇپ، 315 - دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، غەربتە خوتەن بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقتە نىيا ناھىيىسىگە يېتىپ بارىدۇ. چىرا ناھىيىسىدە تەبىئىي مەنزىرە بىلەن گۈمانتار مەنزىرىلەر بىر گەۋدە ھاسىل قىلغان بولۇپ، ھەيۋەتلىك ھاشى - ھاسا ئاكا - ئۇكىلار قەدىمكى شەھەر قورغىنى، سىرلىق دەندان ئۆيلۈك قەدىمىي شەھەر خارابىسى، دامكۇ بۇددا ئىبادەتخانا خارابىسى، توپ - توپ قوي - كالا پادىلىرى ئوتلاپ يۈرگەن بەلەنگە، بادىغان تەبىئىي يايلاقلىرى ۋە گىرىمسەن قۇم بارخانلىرى باغچىسى قاتارلىقلار بار.

تۆۋەندە چىرا ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى يېزا - بازارلارنىڭ مەمۇرىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

策勒镇 چىرا بازىرى

چىرا بازىرى چىرا ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان. تەۋەلىكىدە 10 كەنت (ئاھالە) كومىتېتى، 38 تەبىئىي كەنت (ئاھا-

لە) مەھەللە گۇرۇپپىسى، 7583 ئائىلە — 23 مىڭ 318 نوپۇس بار. بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى دوستلۇق كوچىسىدا.

چىرا بازىرى چىرا ناھىيىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، سودا، مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، بۇ بازاردا: ج ك پ چىرا ناھىيىلىك كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي كېڭەش چىرا ناھىيىلىك كومىتېتى، چىرا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ۋە ناھىيىگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلار، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار، مەكتەپلەر بار.

بازارنىڭ نامى ناھىيىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. «تاڭنامە، جۇغراپىيە تەزكىرىسى» دە: «ئۇدۇن (ھازىرقى خوتەن) نىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئۈچ شەھەر بولۇپ، لەنچىڭ شەھىرى، كەنچىڭ شەھىرى، سى چىڭ شەھىرى دەپ ئاتىلاتتى. كەنچىڭ چىرا شەھىرىگە قارايتتى ...» دەپ خاتىرىلەنگەن①. مىنگونىڭ 33 - يىلىدىن 1949 - يىلىغا قەدەر چىرا يېزا ئوق ئۆستىڭىنىڭ شەرقىي تەرىپى «ئۈچۈۋەن بازىرى»، غەربىي تەرىپى «سەنمەن بازىرى» دەپ ئاتالغان. 1949 - يىلىدىن كېيىن چىرا يېزا ئوق ئۆستىڭىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ناھىيە بازىرى ۋە يېزىلار 1 - رايونغا ئايرىلغان. غەربىي تەرىپىدىكى ناھىيە بازىرى ۋە يېزىلار 2 - رايونغا ئايرىلغان. 1957 - يىلى چىرا بازىرى قۇرۇلغان. 1984 - يىلىدىن بۇيان يەنىلا چىرا بازىرى دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

چىرا بازىرى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكى، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىدىكى چۆكۈندى تۇزلەڭلىككە جايلاشقان. بازار ئەتىراپىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس. يانتۇلۇقى تەخمىنەن 1/40 كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1370 مېتىر. بازارنىڭ شەرقىي تەرىپىدە بىر قەدەر مول بولغان يەر ئاستى سۈيى بار. چىرا يېزا ئوق ئۆستىڭى جەنۇبتىن شىمالغا چىرا بازىرىنى

① «چىن دىڭ خۇۋاڭيى غەربىي رايونلار خەرىتىلىك تەزكىرىسى» 19 - جىلد، 12 -، 20 - ، 21 - بەتلەر.

كېيىن ئۆتىدۇ. بازارنىڭ كىلىماتى چوڭ قۇرۇقلۇق ئىقلىمىغا مەن-
سۇپ بولۇپ، قۇرغاق، سۇ قىس. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى
11.9℃، يانۋاردىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 6℃-، ئەڭ تۆۋەن
تېمپېراتۇرىسى 23.9℃-. ئەڭ ئىسسىق بولىدىغان ئىيۇلدىكى ئوتتۇ-
رىچە تېمپېراتۇرىسى 25℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41.9℃.
يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 33.2 م م. قىروسىز مەزگىلى 209
كۈن. يىل بويى غەربىي شىمال شامىلى كۆپ چىقىدۇ، ئوتتۇرىچە
شامال تېزلىكى 1.9 م/س دىن ئېشىپ كېتىدۇ، پەسىللەر ئوتتۇرد-
سىدىكى شامال تېزلىكى پەرقى بىر قەدەر چوڭ. بۇنىڭ ئىچىدە ئەتىياز
ۋە ياز پەسلىدىكى شامالنىڭ تېزلىكى ئەڭ چوڭ بولۇپ، ئوتتۇرىچە
تېزلىكى 2.3 م/س، ئەڭ يۇقىرى بولغان ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى
17 م/س، ئەتىياز ۋە ياز پەسلىدە قاتتىق بوران كۆپ چىق-
دۇ. 1979 - يىل 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى بىر قېتىم قاتتىق
بوران چىقىپ، بوران كۈچى 10 بالغا يەتكەن، ھەش - پەش دېگۈچە
ئەڭ زور شامال تېزلىكى 28 م/س غا يېتىپ ۋە 15 سائەتتىن ئارتۇق
داۋام قىلىپ، بازار ئەتراپىدىكى قوناق ۋە كېۋەزلەرنى تالاپەتكە ئۇچرد-
تىپ چارۋىلارنى يىتىرتىۋەتكەن. ئاساسلىق ھاۋارايى ئاپەتلىرىدىن قۇر-
غاقچىلىق، قىرۇ ئۇششۇكى، قۇرغاق ئىسسىق شامال، بوران قاتارلىق
ئاپەتلەر بار.

چىرا بازىرى تەۋەلىكىدىكى يول، مەمۇرىي كەنت ۋە تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县策勒镇行政村和自然村名称

托帕街	توپا كوچىسى
拜合特街	بەخت كوچىسى
吉日克街	جىرىق كوچىسى
加麦街	جەمە كوچىسى
买迪尼页提街	مەدەنىيەت كوچىسى

سېرىق كوچىسى	色日克街
يېڭى بازار كوچىسى	英巴扎街
ماخمال كوچىسى	玛合玛勒街
دوستلۇق كوچىسى	多斯鲁克街
بوستان كوچىسى	博斯坦街
تۇزاقچى كەنت كومىتېتى	吐扎克其村委会
توغراقئېغىل	托格拉克艾格勒
تۇزاقچى	吐扎克其
سايئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	萨依吾斯塘村委会
سۇندۇكئېرىق	松都克艾日克
چاقما كەنت كومىتېتى	恰合马村委会
چاقما	恰合马
كۆنچى كوچىسى	昆其阔恰斯
غاز كوچىسى	尕孜阔恰斯
سۇندۇكتېرەك	松都克铁热克
هۇجدا كۆل كەنت كومىتېتى	吾吉达库勒村委会
هۇجدا كۆل	吾吉达库勒
جىرىق	吉日克
كۆكمەت كەنت كومىتېتى	科克买提村委会
كۆكمەت	科克买提
يار بويى كەنت كومىتېتى	亚博依村委会
يار بويى	亚博依
قايغاچ	喀依尕其
باش كۆكمەت كەنت كومىتېتى	巴什科克买提村委会
باش كۆكمەت	巴什科克买提
دۆڭئېرىق كەنت كومىتېتى	墩艾日克村委会
دۆڭئېرىق	墩艾日克
ئاۋاپ لەڭگەر	阿瓦甫兰干
توغرى كالى كەنت كومىتېتى	托格拉喀里村委会
توغرىكالى	托格拉喀里

www.uyghurkitap.com

ئەنئېرىق كەنت كومىتېتى 安艾日克村委会

چىرا يېزىسى 策勒乡

چىرا يېزىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، 315 - دۆلەت تاشيولى يېزىنىڭ شەرقىدىن كېسىپ ئۆتىدۇ. جەنۇبى چىرا بازىرى ۋە چاقا يېزىسى بىلەن، شىمالى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن، غەربى لوپ ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقى گۇلاخما يېزىسى بىلەن قوشنا. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 321.7 — 335.3 كىلومېتىر. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 27 — 38.7 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 9535 كۋادرات كىلومېتىر، تېرىلغۇ كۆلىمى 41 مىڭ 622 مو. تەۋەلىكىدە 19 كەنت كومىتېتى، 98 تەبىئىي كەنت - مەھەللە گۇرۇپپىسى، 7276 ئائىلە — 29 مىڭ 171 نوپۇس بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى چىرا بازىرىدا. چىرا يېزىسىنىڭ نامى، ناھىيىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان.

تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، مىنگونىڭ 33 - يىلى بۇ يەردە «سەنمەن بازىرى»، «ئۆچۈۋەن بازىرى» ۋە بەش يېزا تەسىس قىلىنىپ يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. 1949 - يىلىدىن كېيىن 1-، 2 - رايونغا ئۆزگەرتىلگەن. 1959 - يىلى كوممۇنالىشىش مەزگىلىدە ئىككى رايون بىرلەشتۈرۈلۈپ، «شەرق قىزاردى» كوممۇنىسى قۇرۇلغان. 1978 - يىلى چىرا خەلق كوممۇنىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى يېزا قۇرۇلغاندا بۇنىڭدىن ئالتە چوڭ ئەترەتنى ئايرىپ چىرا بازىرىغا تەۋە قىلغان.

چىرا يېزىسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكى، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى چۆكۈندى تۈزلەڭلىككە جايلاشقان. يەر تۈزۈلۈشى جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس، يانتۇلۇقى 1/40. جەنۇبىي قىسمىنىڭ ئەڭ ئېگىز جايلىرى دېڭىز يۈزىدىن 1720 مېتىر، شىمالىي قىسمىنىڭ ئەڭ پەس جايلىرى 1072 مېتىر كېلىدۇ. يېزى-

لىق ھۆكۈمەتنىڭ تۇرۇشلۇق يېرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1370 مېتىر. دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1396 مېتىر كېلىدۇ. كىلىماتى قۇرغاق. قۇم - بوران كۆپ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.9 ℃، ئەڭ سوغۇق بولىدىغان (1 - ئايدىكى) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 6 ℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرى- سى 23.9- ℃، ئەڭ ئىسسىق بولىدىغان (7 - ئايدىكى) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 25 ℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41.9 ℃. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 33.2 مم. يىللىق قىروسىز مەزگى- لى 209 كۈن. يورۇقلۇق يېتەرلىك، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئۆسۈشىگە تازا باب كېلىدۇ. نۇر ۋە ئىسسىقلىق بايلى- قىدىن پايدىلىنىشتا قولايلىق شارائىتقا ئىگە.

چىرا يېزىسى تېرىلغۇ كۆلىمى ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ 0.59% نى، 0.025% نى ئورمان كۆلىمى، 3.1 % نى يايلاق كۆلىمى، 96.28 % نى چۆل - جەزىرە كۆلىمى تەشكىل قىلىدۇ (چىرا بازىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). سۇ بايلىقىنىڭ بىر يىل ئىچىدىكى تەقسىملىنىشى تەكشى ئەمەس. ئەتىيازدا قۇرغاقچىلىق ئې- غىر، كۈزدە سۇ قىس بولىدۇ. يەر ئۈستى سۈيىدىن چىرا دەرياسىنىڭ يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 121 مىليون 400 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. تەكشۈرۈپ بېكىتىلىشىچە، يەر ئاستى سۈيى زاپىسى 3 مىل- يارد 100 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. بوستانلىقنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى يەر ئاستى سۈيىنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ، ئادەتتە 1 — 2 گىرام / لىتىرغا، ئەڭ يۇقىرى- لىرىنىڭ 2.23 گىرام / لىتىرغا يېتىدۇ. سۇنىڭ سۈپىتى بىر قەدەر ناچار. بوستانلىقنىڭ ئىچىدىكى، بولۇپمۇ سۇغىرىش رايونىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاياغ قىسمىنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى بىر قەدەر تۆ- ۋەن. ئادەتتە بىر لىتىرنىڭ بىر گىرامغا يەتمەيدۇ، ئەڭ تۆۋەنلىرىنىڭ 0.51 گىرام / لىتىر كېلىدۇ، PH قىممىتى 7.5 — 8 گە قەدەر بولىدۇ. تۇز مىقدارى كۆپ قىسمىنىڭ 15 تىن تۆۋەن، شور تەركىبى يۆتۈنلەي مەنپىي بولۇپ، سۇغىرىشقا ۋە ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

كان بايلىقلىرىدىن شور، تۇز؛ ئاساسلىق ياۋايى ھايۋانلاردىن تۈلكە، قاۋان، توشقان؛ ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن يەر گۈلى، چۆچۈكبۇيا، يۇلغۇن، قومۇچ، يانتاق، ئادىراسمان قاتارلىقلار بار.

يېزا تەۋەسىدە ئاساسلىقى چىرا دەرياسى بولۇپ، يېزىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. بۇ يېزا چىرا ناھىيىسىدىكى مۇھىم ئاشلىق رايونى. دېھقانچىلىق ئاساس، ئورمانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق قوشۇمچە قىلىنىدۇ. قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە تىجارەت ئىشلىرى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان.

چىرا يېزىسىنىڭ مازار كۆل كەنتىدە «ئىمامى جەئفەرى تەيران مازىرى» بار. ئۇزۇنلۇقى 550 مېتىر، كەڭلىكى 460 مېتىر كېلىدىغان بۇ مازار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىككى تۇغقىنى دېيىلگەن ئىمامى جەئفەرى تەيراننىڭ نامىغا تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، بۇ كىشى ھىجرىيىنىڭ 8 - يىلى شام (ھازىرقى سۇرىيە) دە ۋاپات بولغان بولىسىمۇ، جەسىتى ئۇچۇپ كېلىپ مۇشۇ يەرگە چۈشكەنمىش. بۇ مازارنىڭ بىنا قىلىنغىنىغا 1418 يىل بولدى. مەشھۇر تاۋابگاھلارنىڭ بىرى بولغان بۇ مازارغا روزى، قۇربان ھېيت كۈنلىرىدىن باشقا كۈز ئايلىرىدا سىرتقى ئورۇنلاردىنمۇ تاۋاپچىلار كېلىدۇ. ھازىر ناھىيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئاسارئەتىقە ئورنى ھېسابلىنىدۇ.

چىرا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县策勒乡行政村和自然村名称

چىغلىقئېرىق كەنت كومىتېتى	其格勒克艾日克村委会
جايجىگدە	加依吉格代
چىغلىقئېرىق	其格勒克艾日克
سۇلايمانتېرەك	苏来曼铁热克
تېرەكئېرىق كەنت كومىتېتى	铁热克艾日克村委会
تېرەكئېرىق	铁热克艾日克
ئاۋاپكۆل بېشى	阿瓦甫库勒贝希
پوستەكباغ	普斯台克巴格

库干能阿依格	قوغاننىڭ ئايىغى
玛合玛勒阿日希兰干	ماخمال ئارىش لەڭگەر
克里麻洪克皮西能艾格勒	كىرەم ئاخۇن كېپىشنىڭ ئېغىلى
色日克琼库勒村委会	سېرىق چوڭكۆل كەنت كومىتېتى
克其克库勒贝希	كىچىك كۆلبېشى
居维其阔恰斯	جۇۋچى كوچىسى
恰尔巴格阔恰斯	چارباغ كوچىسى
阿克库勒村委会	ئاقكۆل كەنت كومىتېتى
阿克库勒	ئاقكۆل
塔热夏阔恰	تارشا كوچا
托格拉克艾格勒村委会	توغراقئېغىل كەنت كومىتېتى
巴克苏甫木能库勒	باقى سۇپۇمنىڭ كۆلى
木克库勒	مۇكا كۆل
安吾斯塘	ئەنئۆستەڭ
乌喀迪村委会	ئۇقادىي كەنت كومىتېتى
巴什乌喀迪	باش ئۇقادىي
托万乌喀迪	تۆۋەنئۇقادىي
硝尔鲁克其格尔	شورلۇق چىغىر
玛合玛勒村委会	ماخمال كەنت كومىتېتى
玛合玛勒	ماخمال
尤喀克加依村委会	يۇقارقىجاي كەنت كومىتېتى
诺尔艾日克	نو ئېرىق
安喀里	ئەنكالى
科台克艾日克	كۆتەك ئېرىق
乌尊艾日克	ئۇزۇنئېرىق
阿勒吞巴格	ئالتۇنباغ
托格热吾斯塘	توغرا ئۆستەڭ
加依村委会	جاي كەنت كومىتېتى
吉格代吾斯塘	جىگدە ئۆستەڭ
铁热克吾斯塘	تېرەكئۆستەڭ

乌其坤赛盖村委会	ئۇچقۇنسەگى كەنت كومىتېتى
乌其坤赛盖	ئۇچقۇنسەگى
阿日希村委会	ئارىش كەنت كومىتېتى
加依托格拉克	جايتوغراق
科台买	كۆتەمە
台吐尔艾日克	تەتۇر ئېرىق
托万加依村委会	تۆۋەنجاي كەنت كومىتېتى
托万加依	تۆۋەنجاي
加依美其特	جايمىچىت
麻扎库勒村委会	مازار كۆل كەنت كومىتېتى
喀萨普阿热希	قاسساپ ئارىش
麻扎阿勒迪	مازار ئالدى
协依合阿热希	شېيخ ئارىش
哈勒塔克协海尔	قالتاق شەھەر
托万吾古日克村委会	تۆۋەنئۇغرىق كەنت كومىتېتى
托万吾古日克	تۆۋەنئۇغرىق
库如克玉吉买	قۇرۇق ئۇجمە
亚甫拉克吾斯塘	ياپىلاقئۆستەڭ
阿纳尔力克村委会	ئانارلىق كەنت كومىتېتى
阿纳尔力克	ئانارلىق
托帕艾日克村委会	توپا ئېرىق كەنت كومىتېتى
托帕艾日克	توپا ئېرىق
托万兰干	تۆۋەنلەڭگەر
艾什买兰干	ئەشمەلەڭگەر
康喀勒村委会	كاڭكال كەنت كومىتېتى
康喀勒	كاڭكال
巴什玉吉买村委会	باش ئۇجمە كەنت كومىتېتى
巴什玉吉买	باش ئۇجمە
托万托格拉克村委会	تۆۋەنتوغراق كەنت كومىتېتى
托万托格拉克	تۆۋەن توغراق

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

يالىق كەنت كومىتېتى 亚勒克村委会
يالىق 亚勒克

گۇلاخما يېزىسى 固拉合玛乡

گۇلاخما يېزىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان، تۇز لىنىيە ئارىلىقى ناھىيە بازىرىغا 18.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقى دامىكۇ يېزىسى بىلەن قوشنا. شىمالى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن، غەربى چىرا يېزىسى بىلەن، جەنۇبى نۇرى يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 3.6 ـــ 32.14 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 51.8 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمي يەر مەيدانى 1081 كۋادرات كىلومېتىر. تەۋەلىكىدە 20 كەنت كومىتېتى، 65 تەبىئىي كەنت ـ مەھەللە، 6651 ئائىلە ـــ 26 مىڭ 437 نوپۇس بار. يېزىنىڭ ئەسلىي تۇرۇشلۇق ئورنى گىدىش ئېرىق كەنتىدە بولۇپ، 1981 ـ يىلى ئاقئېلەك كەنتىگە كۆچۈرۈلگەن.

شۇەنزاڭنىڭ «غەربىي يۇرت ساياھەت خاتىرىلىرى» دا يېزىلىشىچە: ئۇ «گەن ما شەھىرى»، يەنى «بى ما» دىن ئۆتكەن بولۇپ، بۇ يەر ھازىرقى گۇلاخما يېزىسىنىڭ شىمالىغا ـــ ئۇزۇنتاتقا توغرا كېلىدۇ. بۇ قەدىمكى شەھەر قەدىمدە (خەنزۇچە مەنبەلەردە «گۇلە ـ ما»، «گۇلھەمى»، «گولەھمى» (نوكچىدان، نوكچىخانا) بولۇپ، بۇ جاي قەدىمدە بۇددا ئىبادەت مەركەزلىرىدىن بىرى ئىدى.

يەرلىكلەرنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە: بۇنىڭدىن 400 يىللار بۇرۇن گۇلخان ئاپام دېگەن چەت يۇرتتىن كەلگەن بىر ئايال مۇشۇ يەردىن ئۆتكەندە، ئېقىۋاتقان بۇلاق سۈيىنى كۆرۈپ، مۇشۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ بۇ جاينى ئاۋات بىر كەنتكە ئايلاندۇرۇش نىيىتىگە كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بوز يەر ئېچىپ دەرەخ سالغان، گۈل تېرىغان، زىرائەتلەر ئوبدان ئوخشاپ، ئېگىلىكى تېز تەرەققىي قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ جاينىڭ نامى «گۇلخومار» دەپ ئاتالغان. كېيىن يىللارنىڭ ئۆتۈشى

بىلەن «گۇلاخما» غا ئۆزگەرگەنىكەن.
قىياس قىلىشىمىزچە، ھازىرقى بۇ نام ئەنە شۇ «گۇلھەمى»، «گولەھمى» سۆزىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، قەدىمكى ھىندى - پراكرىت تىلىدىن كەلگەن.
گۇلاخما مىنگو دەۋرىدە «سى ۋې بازىرى»، «شىيى يېزىسى»، «ئەنىنىڭ يېزىسى» — چىرا ناھىيە 3 - رايون بولغان. 1916 - يىلى گۇلاخمادا 200 نەچچە ئۆيلۈك ئاھالە بار بولۇپ، زاكات قۇرۇلمۇ بار ئىدى. يېقىن ئەتراپتىكى كەنت - مەھەللىلەردە 300 نەچچە ئۆيلۈك ئاھالە ياشايتتى. 1949 - يىلىدىن كېيىن يەنىلا 3 - رايون بولغان. 1959 - يىلى خەلق كوممۇنالىشىش ۋاقتىدا گۇلاخما كوممۇنىسى دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى گۇلاخما يېزىسى دەپ ئاتالغان.
گۇلاخما قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى چۆكۈندى تۈزلەڭلىككە جايلاشقان. گۇلاخما يېزىسى 51 مىڭ 805 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە. جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1085.5 مېتىر، ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 1600 مېتىر، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1343 مېتىر، يېزا تۇرۇشلۇق جاينىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1372 مېتىر. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ %4.024 نى، ئورمان يېرى % 0.21 نى، يايلاق كۆلىمى %14.12 نى، قۇملۇق، چۆل - جەزىرە %81.64 نى تەشكىل قىلىدۇ.
بۇ يېزىنىڭ كىلىماتى مۆتىدىل بەلۋاغ چۆل ئىقلىمىغا مەنسۇپ بولۇپ، تۆت پەسلى ئېنىق. ئەتىياز پەسلىدە تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلىشى بالدۇر، كۈز پەسلىدە تېمپېراتۇرىنىڭ تۆۋەنلىشى تېز. ياز ئۇزۇن، كۈز قىسقا، قىشتا بىر قەدەر سوغۇق بولىدۇ. يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 33.2 مم. يېزا تۇرۇشلۇق جاينىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.9℃. يىللىق ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41.9℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 23.9℃-، 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 25.1℃، بىرىنچى ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 5.8℃. يىللىق قىروسىز مەزگىلى 209 كۈن. ئاساسلىق ياۋايى ھايۋانلاردىن ياۋا توڭگۇز، ياۋا توشقان، ياۋا ئۆردەك

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قاتارلىقلار؛ ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن چۇچۇكبۇيا، يەر گۆلى، يۇلغۇن، قومۇش، توغراق، يانتاق قاتارلىقلار بار.

يېزا تەۋەسىدىكى ئۈچ بۇلاق سۈيى ئاقىدىغان ئېقىنىنىڭ يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 49 مىليون 900 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ. يەنە «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» دىن كېلىدىغان كەلكۈن سۈيى بىلەن قوشۇلۇپ سۇغىرىلىدىغان يەر كۆلىمى 70 مىڭ مودىن ئاشىدۇ. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساسىي ئىگىلىك قىلىدۇ.

گۇلاخما يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县固拉合玛乡行政村和自然村名称

阿克依来克	ئاقئىلەك
吉格代勒克乌塔克村委会	جىگدىلىك ئۇتاغ كەنت كومىتېتى
吉格代勒克乌塔克	جىگدىلىك ئۇتاغ
给地什艾日克村委会	گىدىشئېرىق كەنت كومىتېتى
给地什艾日克	گىدىشئېرىق
巴扎托浦	بازار توپ
通古孜鲁克	توڭگۇزلۇق
通古孜鲁克库木奇勒克	توڭگۇزلۇق قۇمۇچلۇق
地力木铁热克村委会	دىلىمتېرەك كەنت كومىتېتى
琼库尔艾日克	چوڭقۇر ئېرىق
地力木铁热克	دىلىمتېرەك
萨特马扎热特	ساتما زارات
托格拉吾斯塘村委会	توغرا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
合也什艾日克	خىيىشئېرىق
米合迪克艾日克	مىغدىقئېرىق
库休克艾日克	كۆشۈكئېرىق
塔勒里克艾日克	تاللىقئېرىق
阔什喀瓦提亚依拉克	قوش قەۋەت يايلاق

阿热吾斯塘村委会	ئارا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
阿热吾斯塘	ئارا ئۆستەڭ
阿亚克盘掺	ئاياغ پەنسەن
色日克吾斯塘	سېرىقئۆستەڭ
阔什艾格勒村委会	قوشئېغىل كەنت كومىتېتى
阿其玛吾斯塘	ئاچما ئۆستەڭ
克热格	قىرىغ
克斯玛克艾日克	قىسماقئېرىق
英阿瓦提村委会	يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى
英阿瓦提	يېڭىئاۋات
阔纳艾肯	كونا ئېقىن
盘掺村委会	پەنسەن كەنت كومىتېتى
盘掺	پەنسەن
麻扎贝希艾日克	مازار بېشى ئېرىق
阿热勒村委会	ئارال كەنت كومىتېتى
喀勒塔阿热勒	كالتا ئارال
托库孜喀里	توققۇز كالى
巴格艾日克村委会	باغئېرىق كەنت كومىتېتى
巴格艾日克	باغئېرىق
买地尔艾肯村委会	مەدىر ئېقىن كەنت كومىتېتى
阿亚克买地尔艾肯	ئاياغمەدىر ئېقىن
巴什买地尔艾肯	باشمەدىر ئېقىن
亚甫拉克村委会	ياپىلاق كەنت كومىتېتى
亚甫拉克	ياپىلاق
亚喀吾斯塘村委会	ياقا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
亚喀吾斯塘	ياقا ئۆستەڭ
夏普吐鲁克村委会	شاپتۇللۇق كەنت كومىتېتى
夏普吐鲁克	شاپتۇللۇق
布谷尔吾斯塘	بۈگۈر ئۆستەڭ
拉依喀吾斯塘村委会	لايقا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى

لايقا ئۆستەڭ	拉依喀吾斯塘
ئاقئېلەك كەنت كومىتېتى	阿克依来克村委会
چاتاق	恰塔克
ئۇشۇ ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	乌守吾斯塘村委会
پۇناق ئېرىق	普那克艾日克
ئۆستەڭ ئۇچى	吾斯塘吾其
ھاڭگىرتلىق ئۆستەڭ	杭格特勒克吾斯塘
سالجىلىق كەنت كومىتېتى	沙勒吉力克村委会
سالجىلىق	沙勒吉力克
تاغلۇقا ئورمانچىلىق مەيدانى	塔古勒瓦林场
قارا سۇ سۇ ئامبىرى باشقۇرۇش پونكىتى	喀拉苏水库水管站
سالجىلىق تارماق ئورمانچىلىق مەيدانى	沙勒吉力克林场分部

دامىكۇ يېزىسى 达玛沟乡

دامىكۇ يېزىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە، چىرا - كېرىيە تاشيولىنىڭ ئىككى تەرىپىگە جايلاشقان. ناھىيە بازىرى بىلەن تۈز لىنىيە ئارىلىقى 24 كىلومېتىر كېلىدۇ. جەنۇبى نۇرى يېزىسى، شىمالى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شايار ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربى گۇلاخما يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شەرقى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ قاراقىر يېزىسى بىلەن قوشنا. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 268.6 — 321.3 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 3.2 — 31.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 6206 كۋادرات كىلومېتىر، تەۋەلىكىدە 17 كەنت كومىتېتى، 59 تەبىئىي كەنت - مەھەللە گۇرۇپپىسى، 5178 ئائىلە — 19مىڭ 535 نوپۇس بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى چۇقاباش كەنتىدە.

«دامىكۇ» نامىنىڭ پەيدا بولۇش تارىخى ۋە ئۇنىڭ مەنىسى توغرىسىدا خىلمۇ خىل قاراشلار بار. بەزىلەر: دامىكۇ دېگەن بۇ جاي

خوتەندىن تەخمىنەن 40 يىل كېيىن ئىسلام دىنىغا كىرگەچكە «دىنى قارىغۇ» ، «دىنىكو» دەپ ئاتىلىۋېرىپ بۇ سۆز «دامىكۇ» غا ئۆزگەرگەن، دېيىشىسە؛ يەنە بەزىلەر: دامىكۇ دېگەن سۆزنىڭ يەنە بىر تەلەپپۇزى «دۇمۇكۇ» بولۇپ «ئىككى مۇكا» دېگەن مەنىدە دەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا: «دۇمۇكۇ» دېگەن سۆز يەر شەكلى ئەگرى - توقاي دېگەن مەنىدە دېگۇچىلەرمۇ بار. يەنە ئېيتىلىشىچە: بۇنىڭدىن تەخمىنەن 200 يىل بۇرۇن كونا دامىكۇنىڭ ئورنى ھازىرقى دامىكۇنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بولۇپ، 40 كېچە - كۈندۈز دەھشەتلىك بوران چىقىپ ئېتىزلار ۋە ھويلا - ئارامىلار قۇمنىڭ ئاستىدا قېلىپ، ئاھالىلەرنىڭ ھايات كۆچۈرۈشىگە ئامال بولماي، ھازىرقى ئورنىغا كۆچۈپ كېلىپ، بوز يەر ئېچىپ يۇرتنى يېڭىباشتىن گۈللەندۈرگەن. ئۇ ۋاقىتتا دامىكۇ قەدىمكى كېرىيە دۆلىتىگە قارايدىكەن، كېرىيە خانى يۈتكىلىش خەرىتىسىنى كۆرۈپ: «ساپ دامكا (شاھمات) تاختىسىغا ئوخشايدىكەن» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن «دامىكۇ» دەپ ئاتىلىپ قالغانىكەن، دېگەن سۆزلەر بار.

يۇقىرىقى قاراشلارنى رەت قىلىپ شۇنى ئېيتىمىزكى «دامىكۇ» دېگەن بۇ نام «دراماگۇپتا» ناملىق بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ نامىدىن كەلگەن. بۇ قاراشنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە چەت ئەل ئارخېئولوگلىرىنىڭ «دەندانئۆيلۈك» ، «تېتىگرام» ۋە «ئۇزۇنتات» قاتارلىق قەدىمكى شەھەر خارابىلىرىدىن قېزىۋالغان بۇددىزم مەدەنىيىتىگە ئائىت تېپىلمىلار ۋە يېقىندا «كونا دامىكۇ» دىن بايقالغان بۇتخانا خارابىسى قاتارلىق ئىسپاتلارنى كەلتۈرۈشكە بولىدۇ.

1916 - يىلى دامىكۇ بازىرىدا 100 نەچچە ئۆيلۈك، يېقىن ئەتراپىكى كەنت - مەھەللىلەردە 200 ئۆيلۈكتەك دېھقان بار ئىدى. مىنگونىڭ 33 - يىلى يۈز بېشىلىق تۈزۈم ئورنىتىلىپ، يۈز بېشى تۇرۇشلۇق ئورۇن «بادى بازىرى» ، يېزىلىرى «خۇمىن يېزىسى» دەپ ئاتالغان. 1949 - يىلى بۇ يەرلەر 4 - رايون بولۇپ ئايرىلغان. 1959 - يىلى دامىكۇ كوممۇنىسى دېيىلگەن، 1984 - يىلى دامىكۇ يېزىسى دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

بۇ يېزا قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي گىرۋىكى، تەكلىماكان

قۇملۇقنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى چۆكۈندى تۈزلەڭلىككە جايلاشقان. تېررىلغۇ كۆلىمى 43 مىڭ 591 مو. يەر تۈزۈلۈشى شەرقىي جەنۇبتىن غەربىي شىمالغا يانتۇ. ئوكلۇنى % 1.300، يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇننىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1386 مېتىر، شىمالىي قىسمىنىڭ 1101 مېتىر، جەنۇبىي قىسمىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1600 مېتىر، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1370 مېتىر كېلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى مۆتىدىل، قۇرغاق. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7 ℃، ئەڭ سوغۇق بولغاندا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ℃ 6-، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى ℃ 23.9-، ئەڭ ئىسسىق بولغان 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ℃ 25، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى ℃ 41.9، ئوتتۇرىچە يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 33.2 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 209 كۈن، قۇياش نۇرى يېتەرلىك، كۈننىڭ يورۇتۇش ۋاقتى ئۇزۇن. كېچە بىلەن كۈندۈز ئوتتۇرىسىدىكى تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ بولۇپ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئۆسۈشىگە تازا باب كېلىدۇ.

دامكۇ يېزىسى تەۋەلىكىدە ياۋايى ھايۋانلاردىن تۈلكە، ياۋاتوڭگۇز، ياۋا توشقان؛ ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن قومۇش، يۇلغۇن، توشقانزەدىكى، چۇچۇكبۇيا بار. يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتى پىلە، ئالما، نەشپۈت، قوغۇن - تاۋۇز.

يېزا تەۋەسىدە ئۈچ تەبىئىي بۇلاق جىلغىسى بولۇپ، يىل بويى سۈيى توختىمايدۇ، پەسىللىك ئىككى كەلكۈن جىلغىسى بار. ئىگىلىكى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. شىمالىدا ئۈزۈنتات قەدىمكى شەھىرى (ئۈزۈن تات ـ يەرلىك كىشىلەر «ئۈزۈن تېتى» دەپ ئاتايدۇ. «‹تات› ئۇيغۇر دېمەكتۇر» [«تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم 592 - بەت]، «‹تات› پۈتۈن تۈركلەرنىڭ نەزىرىدە پارسچە سۆزلىشىدىغان كىشى. ‹تات› توخسى، ياغمىلارنىڭ نەزەرىدە مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇرلار. مەن بۇنى ئۇلارنىڭ ئۆز يۇرتلىرىدا ئاڭلىدىم، ‹تات تاۋغاچ› tat tawogaq دېيدىكەن، بۇ ئۇيغۇر ۋە چىنلىق دېگەن بولىدۇ» [«تۈركىي تىللار دىۋانى» 2 - توم، 409 - بەت]) خارابىسى، كونا دامكۇ [كونا دەمكۇ، دەمدىل] خارابىسى ۋە تېتىگرام، دەندەن-

ئۆيلۈك (بۈگەي ئۆيلۈك، يوتقان [يۇرتخان] ئۆيلۈك، ياغاچ ئۆيلۈك دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دەندەن ‹دەندان› — پارسچىدىكى «چىش» سۆزى تىلىمىزدا «چىشتەك قاتارى»، «مۇستەھكەم»، «ئوڭغۇل - دوڭغۇل» دېگەندەك مەنىدە قوللانغىنىغا ئوخشاش «دەندان» سۆزىمۇ «ئۆيلۈك» سۆزى بىلەن بىرىكىپ «قاتار ئۆيلەر»، «چىشتەك مۇستەھكەم شەھەر» دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە بولغان. ئەلۋەتتە بۇ شۇ شەھەرنىڭ ئەسلىي نامى ئەمەس، بەلكى يەرلىك كىشىلەر بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ ئەسلىي قۇرۇلۇشىغا ياكى ئورۇن ئالاھىدىلىكىگە قاراپ قويغان نامىدۇر)، لىچىنئاتام مازىرى خارابىسى بار.

دامىكۇ يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县达玛沟乡行政村和自然村名称

چۇقا باش	乔喀巴什
داشكۆل كەنت كومىتېتى	达什库勒村委会
ئارىلىق	阿热勒克
قارا كۆتەك	喀拉科台克
ئوتتۇردىكى داشكۆل	欧吐拉迪克达西库勒
كۆكئېقىن بېشى	科克艾肯贝希
يۇلغۇنلۇق	尤勒滚勒克
قارا كېچىك	喀拉克其格
چۇقا باش كەنت كومىتېتى	乔喀巴什村委会
قاشتوغراق كەنت كومىتېتى	喀什托格拉克村委会
قاشتوغراق	喀什托格拉克
ئېلەكئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	依来克吾期塘村委会
ئېلەكئۆستەڭ	依来克吾斯塘
گۈلتېرىغان كەنت كومىتېتى	古勒铁日干村委会
گۈلتېرىغان	古勒铁日干
تاللىق	塔力勒克

www.uyghurkitap.com

兰干色日克	لەڭگەر سېرىق
琼库勒村委会	چوڭكۆل كەنت كومىتېتى
琼库勒	چوڭكۆل
硝尔库勒	شور كۆل
强格艾日克	چاڭگىئېرىق
喀拉墩	قارا دۆڭ
托格拉克麻扎	توغراقمازار
硝尔哈纳村委会	شورخانا كەنت كومىتېتى
硝尔哈纳	شورخانا
休木托喀依	شۇمتوقاي
帕其坎特村委会	پارچە كەنت كەنت كومىتېتى
哈帕克托格拉克	قاپاق توغراق
帕其坎特	پارچە كەنت
克力坎麻扎	قىلقانمازار
其希里克村委会	چەشلىك كەنت كومىتېتى
吉格代力克	جىگدىلىك
迈代克力克	مەدەكلىك
巴什普那克	باشپۇناق
普那克村委会	پۇناق كەنت كومىتېتى
塔尔墩	تار دۆڭ
科克吉格代	كۆكجىگدە
喀里博依	كاللىبويى
喀尔曼	قارىمان
玛力喀勒干村委会	مالقالغان كەنت كومىتېتى
沙拉依墩	سارايدۆڭ
铁热克阿勒迪	تېرەكئالدى
墩尕克买里斯	دوڭغاق مەھەللىسى
阔纳达玛沟	كونا دامكو
英吾斯塘村委会	يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
英吾斯塘	يېڭىئۆستەڭ

ئاچما باغ	阿其玛巴格
شىۋاقئۆستەڭ	希瓦克吾斯塘
سەگىتېرەك	赛盖铁热克
زىندانكۆل كەنت كومىتېتى	曾旦库勒村委会
زىندانكۆل	曾旦库勒
قىغلىقئېرىق	克格勒克艾日克
ئاياغپۇناق	阿亚克普那克
يانئېقىن	叶音艾肯
ئۇقالقاش كەنت كومىتېتى	乌喀里喀什村委会
ئۇقالقاش	乌喀里喀什
مول ھوسۇل سۇ ئامبىرى كەنت كومىتېتى	莫勒吾苏勒苏阿木巴尔村委会

چاقا يېزىسى 恰哈乡

چاقا يېزىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 56 كىلومېتىر، جەنۇبى شىزاڭ بىلەن چېگرىلىنىدۇ، شىمالى چىرا بازىرى چىرا يېزىسى بىلەن، غەربىي جەنۇبى خوتەن ناھىيىسى بىلەن، غەربى لوپ ناھىيىسى بىلەن، شەرقى نۇرى يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. پۈتۈن يېزىنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 8750 كۋادرات كىلومېتىر. جەنۇبتىن شىمالغا 142.7 — 153 كىلومېتىر. شەرقتىن غەربكە بولغان ئارىلىقى 39.6 — 69.8 كىلومېتىر كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 20 كەنت كومىتېتى، 47 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 3912 ئائىلە — 13مىڭ 923 نوپۇس بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى چارباغ كەنتتە.

شىنجاڭ رايونىدا ئوخشاشلا «چاقا» نامى بىلەن ئاتىلىدىغان 14 جاي بولۇپ، «چاقا»، «چاقال»، «چاقان»، «چوقى»، «چاقىرچا» قاتارلىقناملار بىلەن ئاتالغانلار قەدىمكى ھونغۇر (ھون — ئاق ھۇن) ئۇرۇغ - ئايماقلىرىدىندۇر.

www.uyghurkitap.com

يەرلىكلەرنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە: چاقا ناھايىتىمۇ قەدىمىي تارىخ-
قا ئىگە يۇرت بولۇپ، قەدىمكى زاماندا موڭغۇللار ۋە ئۇيغۇرلار ئۇزۇن-
غىچە ئەپ بولالماي ئۆز ئارا بىر - بىرىنى چاققانلىقتىن، بۇ يەرنىڭ
نامى ‹چاقا› دەپ ئاتالغانمىش.

بۇ يەر مىنگو دەۋرىدە چىرا ناھىيىسىنىڭ «يۇڭكاڭ بازىرى»
«يۇيمىن يېزىسى» بولغان. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە چىرا
ناھىيە 5 - رايون بولۇپ ئايرىلغان. 1959 - يىلى چاقا خەلق كوممۇنى-
سى دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى چاقا يېزىسى دەپ ئۆزگەرتىل-
گەن. 1984 - يىلى ئۇنىڭ بەش چوڭ ئەترىتى، توققۇز تەبىئىي كەنتى
ئايرىلىپ ئۇلۇغساي يېزىسى قۇرۇلغان.

چاقا يېزىسى قاراقۇرۇم تاغلىق رايونىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن
ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 6785 مېتىر، ئەڭ تۆۋەن ئېگىزلىكى 1720
مېتىر، يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلى-
كى 2060 مېتىر. يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ، يېزىنىڭ جەنۇبىغا
جايلاشقان مۇز تاغنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 6638
مېتىر بولۇپ، يىل بويى مۇز ۋە قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ، يۇرۇڭ-
قاش دەرياسى مۇشۇ يەردىن باشلىنىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 5000 مېتىر-
دىن يۇقىرى بولغان باشقا تاغ چوققىلىرى قار مەڭگۈ ئېرىمەيدىغان
بەلۋاغلار بولۇپ، يېزا تەۋەسىدىكى دەريالارنىڭ ئاساسلىق سۇ مەنبەسى
ھېسابلىنىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 4000 ~ 5000 مېتىرغىچە
بولغان جايلارنىڭ قىيالىق چوققىلار بولۇپ، جىلغا ئىچىدە بىر -
بىرىگە تۇتاشمايدىغان ئېگىز ۋە سوغۇق ئوتلاقلار بار. دېڭىز يۈزىدىن
3400 ~ 4000 مېتىرغىچە بولغان جايلارنىڭ توپا قەۋىتى بىر قەدەر
قېلىن، بۇ جايلاردا ئاساسلىقى ئۇقۇلۇق دۆڭ تېغى، ئۇلاچى تېغى
بار. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3500 مېتىر چامىسىدىكى جايلار
قاراقۇرۇم تېغىدىكى ئوتلاق ئۆسۈملۈك يېپىنچىلىرى يېتىلىدىغان ئا-
ساسلىق بەلۋاغ بولۇپ، كۆمۈش باشاقلىق ئوتلار، سېرىقچان، قوي
ياۋسى، قويكۆزى ئوت قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر بار.

چاقا يېزىسى تۇرۇشلۇق جاينىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇ-
رىسى 9.7 ℃، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 150
مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 185 كۈن. ئەڭ سوغۇق

بولىدىغان 1 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 5 ℃ — 11 ℃-، ئەڭ ئىسسىق بولىدىغان ئايدىكى (8 - ئاي) ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 16 ℃ — 24 ℃، يىللىق ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 30 ℃ — 36 ℃. بۇ يېزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ، ھاۋا كىلىماتى جەھەتتىكى پەرق ناھايىتى چوڭ بولغانلىقتىن، تېمپېراتۇرا پەرقىمۇ ھەر قايسى جايلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئەگىشىپ ئىنتايىن روشەن. ئوتتۇرا ۋە پەس تاغلىق بەلۋاغلاردا قىشتا قاتتىق سوغۇق، يازدا قاتتىق تومۇز بولمايدۇ. تۆت پەسىلدىكى تېمپېراتۇرا پەرقى بەك چوڭ ئەمەس. دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ۋە ئوت - چۆپلەرنىڭ ئۆسۈشىگە باب كېلىدۇ. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 28 مىڭ 276 مو بولۇپ، ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ % 0.39 نى، ئورمان يېرى % 0.053 نى، يايلاق كۆلىمى ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ % 18.15 نى، تاغلىق كۆلىمى % 80.44 نى ئىگىلەيدۇ.

چاقا يېزىسىنىڭ ئىگىلىكى يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق، ئورمانچىلىقمۇ بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان. چوڭ - كىچىك 25 دەريا - ئېقىنى بار. ئۇلۇغساي دەرياسى بىلەن چاقا دەرياسىنىڭ يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 155 مىليون 200 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. بۇلاق سۈيىنىڭ يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 14 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. 1949 - يىلىدىن كېيىن سۇ بايلىقىدىن تولۇق پايدىلىنىش ئۈچۈن ئىككى ئوق ئۆستەڭ، ئۈچ سۇ ئامبىرى ياسالغان.

چاقا يېزىسىنىڭ كان بايلىقلىرىدىن: ئالتۇن، كۆمۈر، قاشتېشى، ئاھاك تېشى قاتارلىقلار؛ ياۋايى ھايۋانلاردىن: جەگرەن، تۈلكە، داۋغان، توشقان، قۇش، ئۈلار، كەكلىك قاتارلىقلار؛ دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: بىنەپشە، قار لەيلىسى قاتارلىقلار؛ ئالاھىدە داڭلىق يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن: تۆگە، قوي يۇڭى، ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ تېرىسى، ئۈلار قاتارلىقلار بار.

بۇ يېزىنىڭ غەربىگە 11 كىلومېتىر كېلىدىغان ھاسا كەنتىدە «جوۋقتەرەشىد - نوكتەرەشىد قورغىنى» خارابىسى، يېزا ئورگىنى بىلەن تۈز لىنىيە ئارىلىقى 19.7 كىلومېتىر كېلىدىغان قىزىلىيول كەنتىنىڭ شىمالىدىكى تاغ باغرىدا «ئىمامى مەھدى ئاخىرزامان مازى-

www.uyghurkitap.com

رى» ۋە «يۇلچۇن مازار» قاتارلىق ئاسار ـ ئەتىقە ئورۇنلىرى بار.

چاقا يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县恰哈乡行政村和自然村名称

چارباغ	恰尔巴格
ئويباغ كەنت كومىتېتى	奥依巴格村委会
ئويباغ	奥依巴格
چاقا	恰哈
يانبۇلاق كەنت كومىتېتى	央布拉克村委会
قۇملۇق	库木鲁克
يانبۇلاق	央布拉克
تەتۈر	台吐尔
لەڭگۈي كەنت كومىتېتى	兰贵村委会
لەڭگۈي	兰贵
ئاچما	阿其玛
چۆرۈش كەنت كومىتېتى	却如什村委会
چۆرۈش	却如什
تېرەكلىك	铁热克勒克
ئەندىر كەنت كومىتېتى	安迪尔村委会
ئەندىر	安迪尔
ئامبار كەنت كومىتېتى	安巴村委会
ئالا ئاتلىق	阿拉阿特力克
ئامبار	安巴
ساسكام كەنت كومىتېتى	萨孜喀木村委会
ساسكام	萨孜喀木
قىزىلكۆتكى كەنت كومىتېتى	克孜里亏地改村委会
قىزىلكۆتكى	克孜里亏地改
سېرىققومۇش	色日克库木奇
دۆۋلۈك	都维力克

克希村委会	كىشى كەنت كومىتېتى
克希	كىشى
干吉萨依村委会	گەنجىساي كەنت كومىتېتى
干吉萨依	گەنجىساي
库其坎力克	كۆچكەنلىك
其曼喀拉吾如克	چىمەنقارا ئۆرۈك
库如克依来克	قۇرۇغئېلەك
阔如克也尔	كۇرۇكيەر
喀拉阔勒	قارا قول
阿西村委会	ھاشى كەنت كومىتېتى
阿西	ھاشى
喀拉克尔	قارا قىر
兰干塔木	لەڭگەر تام
亚格拜地亚依拉克	ياغ بەردى يايلاق
玉如克塔什村委会	يۇرۇقتاش كەنت كومىتېتى
玉如克塔什	يۇرۇقتاش
阿萨村委会	ھاسا كەنت كومىتېتى
阿萨	ھاسا
恩尼里克村委会	ئېنىلىك كەنت كومىتېتى
恩尼里克	ئېنىلىك
乔喀	چۇكا
比吉西	بىجەش
塔依浪艾格孜	تايلاق ئېغىزى
阿提拉什	ئاتلاش
克孜勒尧勒村委会	قىزىليول كەنت كومىتېتى
阔什喀尔贝希	قوچقار بېشى
克孜勒尧勒	قىزىليول
哈勒龙	ھالىلۇك
介格塔勒村委会	جەگىتال كەنت كومىتېتى
苏尔鲁库	سۇرلۇك
介格塔勒	جەگىتال

تاللىق	塔勒力克
ئازنەمچىت	阿孜纳美其特
ئالما	阿勒玛
ئوقۇ كەنت كومىتېتى	乌库村委会
ئوقۇ	乌库
تەسكەنلىك	台斯坎力克
ئاتچاپقۇر	阿特恰甫库尔
لايقا	拉依喀
ئەسكىتۇگمەن	艾斯克吐格曼
ئاياغئازگال	阿亚克阿孜尕勒
باشئازگال	巴什阿孜尕勒
بارئىبغىل	巴热艾格勒
تۈز ئىبغىل	推孜艾格勒
ئۇلۇغئىبغىل	乌鲁克艾格勒
چىغلىقئىبغىل	其格勒克艾格勒
يار ئىبغىل	亚艾格勒
كونا ئىبغىل	阔纳艾格勒
مازار تاش	麻扎塔什
ئىيىقلىق يايلىقى	艾依克勒克亚依拉克
قىياقلىق	克亚克力克
تاشلىق ئىبغىل	塔什勒克艾格勒
ئىشەككىر دۆڭيايلاق	依协克克尔墩亚依拉克
بۇيانئىبغىل	布央艾格勒
يېرلىغنىڭ ئىبغىلى	依热格能艾格勒
قارا تاش كەنت كومىتېتى	喀拉塔什村委会
ئاقتاش	阿克塔什
ئاتى	阿特
دۆڭلۈك	墩吕克
ئوتتۇرا قىرنىڭ ئىبغىلى	欧吐拉克尔能艾格勒
تاز ئىبغىل	塔孜艾格勒
سالمان يايلىقى	萨里曼亚依拉克

阿纳斯巴依亚依拉克	ئاناسباي يايلىقى
依协克克尔能墩	ئېشەكقىرنىڭ دۆڭى
阿热推孜	ئارتۇز
色日克萨依	سېرىقساي
康托喀依村委会	كەڭتوقاي كەنت كومىتېتى
康托喀依	كەڭتوقاي
喀合夏力克	قاقشاللىق
色日克羌村委会	سېرىقچان كەنت كومىتېتى
色日克羌	سېرىقچان

ئۇلۇغساي يېزىسى 乌鲁克萨依乡

ئۇلۇغساي يېزىسىنىڭ سەككىز مەمۇرىي كەنتى، 18 تەبىئىي كەنتى، 14 مەھەللە گۇرۇپپىسىدا 1152 ئائىلە — 4084 نوپۇس بار. 11084 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە بولغان بۇ يېزىدىكى ئاھالىلەر چارۋىچىلىقنى ئاساس، دېھقانچىلىقنى قوشۇمچە ئىگىلىك قىلغان. ئۇلۇغساي يېزىسى تەۋەلىكىدىكى كەنت كومىتېتلىرى 1984 - يىلى چاقا يېزىسىنىڭ بەش چوڭ ئەترىتى ۋە توققۇز تەبىئىي كەنتى ئايرىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، چاقا ۋە نۇرى يېزىلىرى بىلەن چېگرىداش. «ئۇلۇغ-ساي» ئۇيغۇرچە سۆز. (بۇ يېزىنىڭ تەبىئىي شارائىتى، جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى قاتارلىقلار چاقا يېزىسى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولغاچقا، ئايرىم بايان قىلىنمىدى).

ئۇلۇغساي يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县乌鲁克萨依乡行政村和自然村名称

巴大干	بادىغان
巴大干村委会	بادىغان كەنت كومىتېتى
郭吉勒尕墩	گوجىلغا دۆڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كۆكقىر كەنت كومىتېتى	科克克尔村委会
كۆكقىر	科克克尔
ئاغچەك لەڭگەر	阿尕其克兰干
يۇلچۇن	尧勒琼
ئاقچىغ كەنت كومىتېتى	阿克其格村委会
ئاقچىغ	阿克其格
كېچىكساي	克其克萨依
قومۇشيول	库木奇尧勒
ئاقتاش بۇياندۆك	阿克塔什布扬墩
چۆرۈل	却如勒
بوقا دۆك	布喀墩
چوڭساي كەنت كومىتېتى	琼萨依村委会
چوڭساي	琼萨依
يۇرۇڭقىر كەنت كومىتېتى	玉龙克尔村委会
يۇرۇڭقىر	玉龙克尔
ئۇتانلىق كەنت كومىتېتى	乌坦勒克村委会
ئوتانلىق	乌坦勒克
سېغىزلىق كەنت كومىتېتى	色格孜勒克村委会
سېغىزلىق	色格孜勒克
ئاقئىلەك	阿克依来克
يۇلۇڭ كەنت كومىتېتى	玉龙村委会
يۇلۇڭ	玉龙
تۇزلۇق يايلاق	吐孜鲁克亚依拉克

نۇرى يېزىسى 奴尔乡

نۇرى يېزىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبى تەرىپىگە جايلاشقان. ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 80.4 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقى بوستان يېزىسى بىلەن قوشنا، غەربى ئۇلۇغساي يېزىسى بىلەن چېگرىداش، جەنۇبى شىزاڭ بىلەن، شىمالى

دامىكۇ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقتىن غەربكە كەڭ-لىكى 8.19 — 1.44 كىلومېتىر. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلـ-ۇقى 1.143 — 8.159 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر مەيدانى 4933 كۋادرات كىلومېتىر. تەۋەلىكىدە 18 كەنت كومىتېتى، 44 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 3210 ئائىلە — 10 مىڭ 571 نوپۇس بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى قۇمباغ كەنتتە.

رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە: قەدىمكى زاماندا بىر قېتىم ھاۋا زور دەرىجىدە ئۆزگىرىپ، دەھشەتلىك بوران چىقىپ، ئاسماننى چاڭ-توزان قاپلاپتۇ، 40 كېچە - كۈندۈز كۈن چىقماپتۇ، ئىنسانلار ئۆز ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ، ھەر كۈنى تاغقا چىقىپ، كۈن چىقىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپتۇ. بوران ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، كۈن چىقىپتۇ. ئاۋام بۇنىڭدىن خۇشاللىنىپ، «نۇر چىقتى» دەپ ۋارقىرى-شىپتۇ، بۇ سۆز شۇنىڭدىن كېيىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ بۇ زېمىننىڭ نامى «نۇرى» دەپ ئاتىلىپ قاپتۇ.

«نۇر» موڭغۇل تىلىدا «كۆل» دېگەن مەننى بىلدۈرىدىغان سۆز بولۇپ، تىل شېۋە ئادىتى بويىچە قوشۇلغان «ى» تاۋۇشى ئارقىلىق ئۇنىڭ مەنىسىنى «كۆللۈك» دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ.

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 60 - يىلى غەربىي يۇرت تەۋەسىدىكى 36 بەگلىك ئىچىدە «چىرا بەگلىكى» (渠勒国) مۇ بار ئىدى. شۇ چاغدا چىرا بەگلىكىدە 310 تۈتۈن، 2170 نوپۇس، 300 ئەسكىرى بولۇپ، بەگ ئوردىسى (شەھىرى) كۈتەل 鞬都城 دە ئىدى. بۇ چىرا بەگلىكى ھازىرقى چىرا ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلىق رايونلارغا جاي-لاشقان[①]. نۇرى يېزىسىدا ئوردا ۋە ھاكىمىيەتكە مۇناسىۋەتلىك بولغان «خىنباغ»، «يامۇن»، «خانيۇت»، «زىندان» قاتارلىق يەر ناملىرىنىڭ ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەنلىكى بۇ يەرنىڭ قەدىمكى چىرا بەگلىكىنىڭ بەگلىك ئوردىسى جايلاشقان ئورۇن ئىكەنلىكىنى مەلۇم جەھەتتىن دەلىللەپ بېرىدۇ.

نۇرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدە «نۇرى تاغ» دەپ ئاتالغان ھەمدە پۈتكۈل خوتەن تەۋەلىكى «ئالتە بازار» (ئىلچى، يۇرۇڭقاش،

① «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» (خەنزۇچە 4-بەت).

www.uyghurkitap.com

قاراقاش، چىرا، نۇرى تاغ، كېرىيە) دېيىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ بىرسى «نۇرى» ئىدى. «شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىش تەزكىرىسى» دە «نۇرى كەنتى» دەپ ئاتالغان. مىنگو دەۋرىدە چىرا ناھىيىسىنىڭ 6 ـ رايونى بولغان، مىنگونىڭ 33 ـ يىلى «شىنشېڭجېن» (يېڭى ھايات بازىرى) دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1949 ـ يىلىدىن كېيىن چىرا ناھىيىسىنىڭ 6 ـ رايونى بولۇپ، نۇرى رايونى دەپمۇ ئاتالغان. 1959 ـ يىلى نۇرى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغان. 1984 ـ يىلى نۇرى يېزىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. بۇ زېمىن ئەسلىدە نۇرى، سايباغ، ئىمامىلىدىن ئىبارەت ئۈچ تەبىئىي باشقۇرۇش رايونىغا بۆلۈنەتتى. ئىمام باشقۇرۇش رايونى 1977 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئايرىلىپ، بوستان كوممۇنىسىغا ئۆزگەرتىلگەن.

نۇرى يېزىسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي باغرىغا جايلاشقان بولۇپ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 30 مىڭ 411 مو. ئومۇمىي كۆلەم ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 0.56 % نى، ئورمان يېرى 0.056 % نى، يايلاق 15.5 % نى، چۆل، تاغلىق ۋە قۇملۇق 83.89% نى ئىگىلەيدۇ. يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ. تەۋەلىكىدە ئېگىز ـ پەس تاغلار، جىلغىلار بار. جەنۇب تەرىپى ئېگىز، شىمال تەرىپى پەس. بوزلۇق، سارلۇق، ياچى قاتارلىق چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان كەنت كومىتېتلىرى ئېگىز تاغلار ئارىسىدىكى چوڭقۇر جىلغىلار ئىچىگە جايلاشقان. پۈتۈن يېزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ تۆۋەن ئېگىزلىكى 1600 مېتىر، ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 6903 مېتىر، ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 4251 مېتىر كېلىدۇ. يېزا تۇرۇشلۇق جاينىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2227 مېتىر.

دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ھاۋا كىلىماتى شارائىتى مۇرەككەپ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2800 مېتىردىن يۇقىرى بولغان ئېگىز ۋە ئوتتۇرا تاغلىق جايلارنىڭ ھاۋا كىلىماتى سوغۇق يېرىم نەمخۇش كىلىماتقا مەنسۇپ بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 4.7 ℃، جۇغلانما تېمپېراتۇرىسى 2453 ℃ قا، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 200 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. ئاز ساندىكى چارۋىچىلىق كەنتلىرى ۋە كۆپ سانلىق يايلاقلار مۇشۇ خىلدىكى كىلىماتقا مەنسۇپ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2300 مېتىردىن

2800 مېتىر ئارىلىقىدىكى جايلارنىڭ كىلىماتى سوغۇق - سالقىن بولۇپ، جۇغلانما تېمپېراتۇرىسى 2300℃ — 2500℃ قا يېتىدۇ. ھۆل - يېغىن مىقدارى 200 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. چىمەنباغ كەنت كومىتېتى مۇشۇ كىلىمات رايونىغا مەنسۇپ بولۇپ، يازغى بۇغدايىنىڭ ئۆسۈشىگە باب كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1500 — 2300 مېتىرغىچە بولغان جايلارنىڭ يىللىق جۇغلانما تېمپېراتۇرىسى 3000℃ — 4300℃ ئارىلىقىدا بولىدۇ. نۇرى يېزىسىدىكى دېھقانچى-لىقنى ئاساس قىلىدىغان كۆپ سانلىق كەنت كومىتېتلىرى مۇشۇ رايون تەۋەسىگە جايلاشقان بولۇپ، كۈزگى ۋە يازغى بۇغداي ئۆستۈ-رۈشكە باب كېلىدۇ ھەمدە ئۆسۈش ۋاقتى بىر قەدەر قىسقىراق بولغان ئوتتۇرا ۋە بالدۇر پىشىدىغان قوناقلارنى تېرىشقا بولىدۇ.

نۇرى يېزىسى سۇ بايلىقى چىرا ناھىيىسى بويىچە مول بولغان رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ، تەۋەسىدە بىر قەدەر چوڭراق بولغان توققۇز دەريا بار. بۇنىڭدىن نۇرى دەرياسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتە-كىدىن باشلىنىپ، يۇقىرى قىسمى ئۈچ كىچىك دەريانىڭ قوشۇلۇشى-دىن شەكىللەنگەن. يۇقىرى ئېقىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 37 كىلومېتىر كېلىدۇ. يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 107 مىليون 230 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. تۆۋەنكى ئېقىمىدا «جەڭگىۋار ئۆستەڭ» ۋە كەلكۈن توساش ئېگىزلىرى ياسىلىپ، دەريانىڭ سۈيى گۈلاخما، دامكۇ يېزى-لىرىغا باشلاپ كېلىنگەن. سايباغ دەرياسى يامۇن تېغىدىن باشلىنىدۇ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 22 كىلومېتىر، پەسىللىك دەريا، يىللىق نورمال ئېقىم مىقدارى 41 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. تەۋەسى-دە ئاساسلىق تاغ چوققىلىرىدىن يامۇن تېغى ۋە پاكار تاغ بولۇپ، يامۇن تېغى نۇرى يېزىسى تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3670 مېتىر. تاغدا جەگرەن، داۋغان، ئۈلار، كەكلىك، بۆرە، تۈلكە قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار بار. ئۆسۈملۈك يىپىنچىلىرىدىن، چىغ قاتارلىق توققۇز خىل ئوت بار. دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: ئېيىق پۇرچىقى، توشقانزەدىكى، قار لەيلىسى قاتارلىقلار بار. تاغدا ئىككى تۆمۈر رودا كېنى بولۇپ، 1958 - يىلدىن باشلاپ ئېچىلغان.

www.uygurkitap.com

نۇرى يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق مەھەللىلەرنىڭ نامى
策勒县奴尔乡行政村和自然村名称

库木巴格	قۇمباغ
其曼巴格村委会	چىمەنباغ كەنت كومىتېتى
其曼巴格	چىمەنباغ
墩南木古勒	دۆڭنەمگۈل
库木巴格村委会	قۇمباغ كەنت كومىتېتى
塔木也尔	تامىيەر
科尼巴格	خىنىباغ
亚巴格村委会	يارباغ كەنت كومىتېتى
亚巴格	يارباغ
托盖巴斯提	تۆگە باستى
阿克塔什村委会	ئاقتاش كەنت كومىتېتى
阿克塔什	ئاقتاش
兰干	لەڭگەر
托万阿其玛村委会	تۆۋەنئاچما كەنت كومىتېتى
英巴格	يېڭىباغ
托格拉吾斯塘	توغرا ئۆستەڭ
托万阿其玛	تۆۋەنئاچما
麻木西特日木	ماموش تېرىم
尤勒滚艾格勒	يۇلغۇنئېغىل
亚勒古孜巴格村委会	يالغۇز باغ كەنت كومىتېتى
亚勒古孜巴格	يالغۇزباغ
尤喀克阿其玛村委会	يۇقاقىئاچما كەنت كومىتېتى
尤喀克阿其玛	يۇقاقىئاچما
奥依恰浦	ئويچاپ
巴什阿热库木	باش ئارا قۇم
阿热库木村委会	ئاراقۇم كەنت كومىتېتى
阿热库木	ئارا قۇم

都木村村委会	دومسۇن كەنت كومىتېتى
都木村	دومسۇن
萨依巴格	سايباغ
提坎里克	تىكەنلىك
萨塔皮	ساتاپىي
尤勒群艾格孜	يۇلچۇنئېغىزى
乌尊克尔	ئۈزۈنقىر
其维克勒克	چىۋىقلىق
喀提克推孜	قاتتىقتۇز
亚瓦力克	ياۋىلىق
汗尼尤提	خانيۇت
热再克村委会	رىزەك كەنت كومىتېتى
热再克	رىزەك
恰塔什村委会	چاتاش كەنت كومىتېتى
恰塔什	چاتاش
托格拉吾斯塘	توغرا ئۆستەڭ
萨依巴格贝希村委会	سايباغبېشى كەنت كومىتېتى
萨依巴格贝希	سايباغبېشى
喀提	قات
琼库勒贝希村委会	چوڭكۆلبېشى كەنت كومىتېتى
琼库勒贝希	چوڭكۆلبېشى
萨依喀提	سايقات
喀什也尔村委会	قاشيەر كەنت كومىتېتى
喀什也尔	قاشيەر
欧格热尧勒	ئوغرىيول
亚喀虽力	ياقا سۆيلى
虽力兰干村委会	سۆيلىلەنگەر كەنت كومىتېتى
虽力兰干	سۆيلىلەنگەر
萨尔龙村委会	سارلۇڭ كەنت كومىتېتى
萨尔龙	سارلۇڭ
代热合勒克	دەرەخلىك

www.uygurkitap.com

بەلتىيى	拜勒提
قوچقار باش تاغ	阔什喀尔贝希塔格
كەڭقويناق	坎库依那克
كۆتەل	科台勒
ياچى كەنت كومىتېتى	亚其村委会
ياچى	亚其
پىرما	皮尔玛
كۆكئارال	科克阿热勒
تۆگە تۈز	托盖推孜
زىندان	曾旦
ئاراچىۋەي	阿尔其维
بۇزاڭ كەنت كومىتېتى	布藏村委会
بۇزاڭ	布藏
تاماقئاغزى	塔马克艾格孜
رامۇدان	热木丹
تىكەنلىك	提坎力克
قۇميول	库木尧勒
بۇزاڭقىر	布藏克尔
قۇميول بېشى	库木尧勒贝希
پادىچىئېغىل	帕地其艾格勒
مۇڭگۈز قادىغان	蒙古孜喀提干
پۇچاقچى	普恰克其
قىياقلىق	克亚克力克

بوستان يېزىسى 博斯坦乡

بوستان يېزىسى قاراقورۇم تېغىنىڭ شىمالىي گىرۋىكىدە بولۇپ، چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان. ناھىيە بازىرىغىچە بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 87.2 كىلومېتىر كېلىدۇ. يېزا ئىچىنى قاتمۇ قات تاغلار قاپلاپ تۇرىدۇ. ئۆزۈنىسىغا ۋە توغرىسىغا سوزۇلغان

دەريالار بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى باغبېشى كەنتى تاغ جىلغىسىنىڭ ئېغىزىدىكى يەلپۈگۈچسىمان چۆكۈندى بەلۋاغقا جايلاشقان. بۇ يېزا شەرقتە كېرىيە ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەربى نۇرى يېزىسى بىلەن قوشنا. جەنۇبى قاراقۇرۇم تېغى ئارقىلىق شىزاڭ بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شىمالى دامىكۇ يېزىسى بىلەن تۇتۇشىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 144 — 121.1 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 33.8 — 1.8 كىلومېتىر كېلىدۇ. يەر مەيدانى 2694 كۋادرات كىلومېتىر. تەۋەلىكىدە 13 كەنت كومىتېتى، 28 مەھەللە گۇرۇپپىسى، 1767 ئائىلە — 6158 نوپۇس بار.

بۇ يەر يەرلىك خەلق ئارىسىدا ئۇزۇن زامانلاردىن بىرى «تۆت ئىماملىرىم» ياكى كۆپىنچە «ئىماملا» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. ھۆكۈمەت مەمۇرىي ئورگىنى 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى «خېپىڭ شياڭ» (تىنچلىق يېزىسى) دەپ ئاتالغان. 1949 - يىلىدىن كېيىن 6 - رايون يەنى «ئىماملا يېزا» دەپ ئاتالغان. 1959 - يىلى نۇرى كوممۇنىسى ئىماملا باشقۇرۇش رايونىغا ئۆزگەرتىلگەن. 1977 - يىل 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق نۇرى كوممۇنىسىدىن ئايرىپ خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، نامى ‹بوستان كوممۇنىسى› دەپ ئاتالغان. 1984 - يىلى بوستان يېزىسى دەپ ئۆزگەرتىلگەن. ‹بوستان› ئۇيغۇرچە سۆز.

بوستان يېزىسى تۇرۇشلۇق جاينىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2260 مېتىر، پۈتۈن يېزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ تۆۋەن ئېگىزلىكى 1600 مېتىر. ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 6280 مېتىر. ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى تۇرۇشلۇق ئورنىنىڭ ئېگىزلىكىدىن بىر ئاز يۇقىرى بولۇپ، 3940 مېتىر كېلىدۇ. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 16 مىڭ 588 مو، تېرىلغۇ يەر ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ % 0.73 نى، ئورمان يېرى % 0.128 نى، يايلاق % 22.2 نى، قۇملۇق، تاغلىق % 77.08 نى تەشكىل قىلىدۇ. يەر تۈزلۈشى جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان تار ئۇزۇنچاق بولۇپ، جەنۇبىي قىسمىدىكى باشقاراسۇدىن شىمالىي قىسمىدىكى ئاياغقاراسۇغا قەدەر بولغان تۈز لىنىيە ئارىلىقى 31.5 كىلومېتىر كېلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى جەھەتتىكى پەرق بىر قەدەر چوڭ، ئوتتۇرا قىسمىدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى

كىتاب تۇر بېكىتى www.uygurkitap.com

قۇرغاق، يامغۇر بىر قەدەر ئاز ياغىدۇ. ئۇنۇملۇك جۇغلانما تېمپېرـ
راتۇرىسى °C 4000 دىن تۆۋەن، بوغداينىڭ ئۆسۈشكە باب كېلىدـ
ـدۇ ھەمدە ئۆسۈش ۋاقتى 100 كۈن چامىسىدىكى ئوتتۇرا پىشار
قوناقلارنى تېرىغىلى بولىدۇ. باشقاراسۇدا يامغۇر بىر قەدەر كۆپ ياغىـ
دۇ. يايلاق كۆلىمى چوڭ بولۇپ، كالا، قوي بېقىشقا باب كېلىدىغان
چارۋىچىلىق كەنتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ كەنتتىمۇ ئارپا، پۇرچاق
ۋە يازغى بوغداي تېرىلىدۇ. بىراق يامغۇر كۆپ ياققان، تېمپېراتۇرا
تۆۋەن بولغان يىللىرى يازغى بوغدايمۇ پىشمايدۇ. ئاياغقاراسۇنىڭ تېمـ
پېراتۇرىسى يېزا تۇرۇشلۇق جايغا قارىغاندا مۆتىدىل بولۇپ، دېھقانچىـ
لىق ۋە ئورمانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا باب كېلىدۇ.

بوستان يېزىسىنىڭ سۇ بايلىقى بىر قەدەر مول، يېزا تەۋەسىدىكى
چوڭ ـ كىچىك 11 دەريانىڭ يىللىق نورمال ئېقىن مىقدارى 890 مىڭ
كۇب مېتىر. كان بايلىقلىرىدىن: قاشتېشى، ئالتۇن، خرۇستال
قاتارلىقلار؛ ياۋايى ھايۋانلاردىن: داۋغان، جەگرەن، تۈلكە، چومـ
چوق، ئۆلار، كەكلىك قاتارلىقلار؛ ئۆسۈملۈكلەردىن سىرىقئوت قاتارـ
لىقلار بار. يېزا تەۋەسىدىكى قۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن
ئېگىزلىكى 5000 مېتىردىن يۇقىرى بولغان ياقاباغ تېغىدا يىل بويى
قار ئېرىمەيدۇ. يېزىنىڭ ئاساسلىق سۇ مەنبەسى قار سۇلىرىنىڭ ئېرىدـ
ـشىدىن شەكىللەنگەن دەريا سۈيىدۇر. يېزا تەۋەسىدە لەيلىكۆلى دەپ
ئاتىلىدىغان سۈيى ئاقمايدىغان، بىر تەبىئىي كۆل بولۇپ، كۆلىمى
0.55 كۋادرات كىلومېتىر، سۇ يۈزى ئېگىزلىكى 4980 مېتىر كېلىدـ
ـدۇ.

بوستان يېزىسىنىڭ ئىگىلىكى چارۋىچىلىقنى ئاساس، دېھقانچىـ
لىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بىرى، چارۋىچىلىق ئىشـ
لەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، دېھقانچىلىق ئىشـ
لەپچىقىرىشىمۇ تەرەققىي قىلدى. ئىشلەپچىقارغان ئاشلىقى ئۆز ـ ئۆزىدـ
ـنى تەمىنلەپ ئېشىنىدىغان بولدى. 1958 ـ يىلىدىن كېيىن دەريا
سۈيى بايلىقىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، پەسىللەر ئارا سۇنىڭ ئارتۇق ـ
كېمىنى تەڭشەپ ئىشلىتىش ئۈچۈن ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتىر كېـ
لىدىغان بىر ئۇق ئۆستەڭ ياسالدى. يەنە 2 مىليون كۇب مېتىر سۇ
سىغىدىغان بىر سۇ ئامبىرى ياسالدى. بۇ ئارقىلىق دېھقانچىلىق،

چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا قۇلايلىق شارائىت يارىتىلدى. يېزىدا 16 مىڭ 588 مو تېرىلىدىغان يەر بار. بۇ جايدا يەرلىك كىشىلەر «نىياز ھېكىمبەگ كارىزى» دەپ ئاتايدىغان قەدىمىي كارىز بار بولۇپ، 1860 - يىللاردا نىياز ھېكىمبەگ دەۋرىدە قېزىلىپ، قارا ساي دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىماملىغا باشلاپ كېلىپ، تېرىقچىلىققا كاپالەتلىك قىلغان. بىراق ۋاقىتنىڭ ئۆزىرىشىغا ئەگىشىپ، كارىز لايلاپ سۈيى بەك ئازىيىپ كەتكەچكە، 1980 - يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا يېڭىدىن «تەشمە كارىزى» قېزىلدى. بۇنىڭ بىلەن بوستان يېزىسىنىڭ سۇغىرىش شارائىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى. ئاسار ئەتىقىلەردىن ئاساسلىقى «تۆت ئىمام مازىرى» (يەنى تۆت ئىمامنىڭ قەبرىسى) بار.

بوستان يېزا تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
策勒县博斯坦乡行政村和自然村名称

باغبېشى	巴格贝希
جايتۇز كەنت كومىتېتى	加依推孜村委会
جايتۇز	加依推孜
قولتۇق	库勒吐克
ئاقتۇز	阿克推孜
تامىيەر	塔木也尔
باش مەھەللە	巴什买里
باغبېشى كەنت كومىتېتى	巴格贝希村委会
ئاراقىرتۇۋى	阿热克尔吐维
دۆڭباغ كەنت كومىتېتى	墩巴格村委会
كۆلىيەر	库勒也尔
تاشلىق يەر	塔什勒克也尔
مۇرلۇم قاش	木热鲁木喀什
ياقاقاش كەنت كومىتېتى	亚喀喀什村委会
ياقا قاش	亚喀喀什
غەزمەتتۇۋى	艾孜买提吐维

www.uyghurkitap.com

تېرەكتۈۋى	铁热克吐维
پاتما چىۋىن	帕提玛其文
سېرىققاش	色日克喀什
شىكچاتا	依西克恰塔
ئاچما كەنت كومىتېتى	阿其玛村委会
ئاچما	阿其玛
جىگدە بوستان كەنت كومىتېتى	吉格代博斯坦村委会
جىگدە بوستان	吉格代博斯坦
دۆڭيەر	墩也尔
ئاراساي كەنت كومىتېتى	阿热萨依村委会
ئاراساي	阿热萨依
چۆلئېغىل	却勒艾格勒
قولدۇسۇن	库勒都送
ئاياغقاراسۇ كەنت كومىتېتى	阿亚克喀拉苏村委会
ئاياغقاراسۇ	阿亚克喀拉苏
قىشلاقيەر	克什拉克也尔
باشئاچما	巴什阿其玛
باشقاراسۇ كەنت كومىتېتى	巴什喀拉苏村委会
باشقاراسۇ	巴什喀拉苏
ئاراللىق كەنت كومىتېتى	阿热勒力克村委会
ئاراللىق	阿热勒力克
كۆپە قىر	科拜克尔
پۇماسقىر	普麻斯克尔
كۆكباشدۆڭ	科克巴什墩
كۆكبۇلاق	科克布拉克
ئاقتوقاي	阿克吐喀依
تېرىكەل يايلاق	提热开勒亚依拉克
پاكار	帕喀尔
كۆتەل	科台勒
مۇنار	木纳尔
يوغان چاپ	尧干恰普

ئات يايلاق	阿特亚依拉克
مەيدانتۈز كەنت كومىتېتى	迈丹推孜村委会
مەيدانتۈز	迈丹推孜
بۇزاڭقىر تۈۋى كەنت كومىتېتى	布藏克尔吐维村委会
بۇزاڭقىر تۈۋى	布藏克尔吐维

چىرا ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
策勒县部分人工建筑物名称

ئاۋانگارت سۇ ئامبىرى	先锋水库
سەكرەپ ئىلگىرىلەش سۇ ئامبىرى	跃进水库
قىزىل بايراق 2 - سۇ ئامبىرى	红旗水库
قارا سۇ ئامبىرى	喀位苏水库
مول ھوسۇل سۇ ئامبىرى	丰收水库
پۇناق سۇ ئامبىرى	普那克水库
قارىمان سۇ ئامبىرى	喀尔曼水库
چىگىلىكيا سۇ ئامبىرى	其格勒克亚水库
لاڭسا سۇ ئامبىرى	浪沙水库
قاتتىقتۈز سۇ ئامبىرى	喀提克吐孜水库
سۇ ئېلېكتىر ئىستانسىسى سۇ ئامبىرى	水电站水库
بوستان سۇ ئامبىرى	博斯坦水库
چىرا يېزا ئوق ئۆستىڭى	策勒乡干渠
چىرا يېزا شەرق ئوق ئۆستىڭى	策勒乡东干渠
چىرا يېزا غەرب ئوق ئۆستىڭى	策勒乡西干渠
چىرا يېزا سەكرەپ ئىلگىرىلەش ئۆستىڭى	策勒乡跃进渠
چىرا يېزا سۇسىڭمەس ئۆستىڭى	策勒乡防渗渠
جەڭگىۋار ئۆستەڭ	战斗渠
گۇلاخما 1 - ئوق ئۆستەڭ	固拉合玛一干渠
گۇلاخما 2 - ئوق ئۆستەڭ	固拉合玛二干渠
گۇلاخما 3 - ئوق ئۆستەڭ	固拉合玛三干渠

www.uyghurkitap.com

دامىكۇ غول ئۆق ئۆستەڭ	达玛沟总干渠
دامىكۇ تارماق ئۆق ئۆستەڭ	达玛沟支干渠
دامىكۇ 1 - ئۆق ئۆستەڭ	达玛沟一干渠
دامىكۇ 2 - ئۆق ئۆستەڭ	达玛沟二干渠
دامىكۇ 3 - ئۆق ئۆستەڭ	达玛沟三干渠
بادىغان ئۆق ئۆستىڭى	巴大干干渠
نۇرى ئۆق ئۆستىڭى	奴尔干渠
سايباغ ئۆق ئۆستىڭى	萨依巴格干渠
بوستان ئۆق ئۆستەڭ	博斯坦干渠
تۆمۈر ئاسما كۆۋرۈك	铁索桥
جەڭگىۋار ئۆستەڭ ئېلىشبېشى	战斗渠首
تۇتماق سۇ باشلاش ئۆستىڭى	托提玛克引洪渠
خەلق ئاۋىئاتسىيە ئۆستىڭى	民航渠
چىرا - بويا بېشى تاشيولى	策布公路
چىرا - كېرىيە تاشيولى	策于公路
چىرا - چاقا تاشيولى	策恰公路
چىرا - نۇرى تاشيولى	策奴公路
چىرا - بوستان تاشيولى	策博公路
قاقشاللىق قۇدۇق	喀哈夏力克库都克
تەتۈر كۆل قۇدۇق	台吐尔库勒都克
تامۇق قۇدۇق	塔木克库都克
چاكاندىلىق قۇدۇق	恰坎地勒克库都克
قىشلاق قۇدۇق	克什拉克库都克

چىرا ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
策勒县部分自然地理实体名称

ئۇقۇلۇقدۆڭ تېغى	乌库鲁克墩山
يوغاندۆڭ تېغى	尧干墩塔格山
قاۋانتۇمشۇق تېغى	喀完土木休克山

乌拉其塔格山	ئۇلاچى تېغى
喀依那能科尼山	قايىنانىڭ قېڭى تېغى
木孜塔格山	مۇز تاغ
铁克里克山	تېكىلىك تېغى
亚门塔格山	يامۇن تېغى
帕喀塔格山	پاكار تاغ
亚喀巴格塔格山	ياقا باغ تېغى
布拉克铁克库勒山	بۇلاق تېكە كۆل تېغى
尖刀峰	جيەنداۋفېڭ چوققىسى
塔什乔什开克峰	تاشچۇشكەك چوققا
阔什喀尔博依纳克达坂	قوچقاربويناق داۋان
艾格尼博依纳克达坂	ئىگىنبويناق داۋان
双羊达坂	جۇپ ئارقار داۋىنى
喀拉库木达坂	قارا قۇم داۋان
却如勒翁库尔山洞	چۆرۈل ئۆڭكۈر
依来克博依沟	ئېلەكبويى
固拉合玛亚沟	گۇلاخما يا
斯孜互艾肯沟	سىزما ئېقىن
喀拉苏艾肯沟	قاراسۇ ئېقىن
达玛沟亚沟	دامىكۇ يا
普那克亚沟	پۇناق يا
达玛沟艾肯沟	دامىكۇ ئېقىن
依力瓦艾肯沟	يىلۋە ئېقىن
吐孜艾肯沟	تۇز ئېقىن
阿那斯巴依吉勒尕沟	ئاناسباي جىلغىسى
库完吉勒尕沟	قوۋان جىلغا
萨孜喀木艾格孜沟	ساسكام ئېغىزى
莫尼加克力克沟	مونجاقلىق
布喀吉勒尕沟	بۇقا جىلغىسى
乌尊库孜吉勒尕沟	ئۇزۇنقوزا جىلغىسى
其曼阔勒吉勒尕沟	چىمەنقول جىلغىسى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

乔姆求库艾格孜沟	چومچوق ئاغزى
克艾孜吉勒尕沟	كېڭەز جىلغىسى
托乎提乔克吉勒尕沟	توختىچوق جىلغىسى
萨里曼吉勒尕沟	سالمان جىلغىسى
巴尔艾格勒能依来克沟	بارى ئېغىلنىڭ ئېلكى
喀依那能托热沟	قايناناڭ تۆرى
阿其克苏吉勒尕沟	ئاچچىقسۇ جىلغىسى
赛勒吉勒尕沟	سەل جىلغىسى
阿克也尔吉勒尕沟	ئاقيەر جىلغىسى
科克尤提吉勒尕沟	كۆكيۇت جىلغىسى
库都克推孜沟	قۇدۇقتۇز جىلغىسى
托盖塔什吉勒尕沟	تۆگەتاش جىلغىسى
库如克吉勒尕沟	قۇرۇق جىلغا
人字沟	ئاچال جىلغا
喀其昆其萨依沟	قاچقۇنچى ساي
乌尊阔勒沟	ئۈزۈنقول جىلغىسى
策勒河	چىرا دەرياسى
乌鲁克萨依河	ئۇلۇغساي دەرياسى
恰哈河	چاقا دەرياسى
欧吐拉克尔河	ئوتتۇرا قىر دەرياسى
玉龙河	يۇلۇڭ دەرياسى
乌坦勒克河	ئوتانلىق دەرياسى
玉龙克尔河	يۇرۇڭقىر دەرياسى
亚格拜地河	ياغ بەردى دەرياسى
哈勒龙河	ھالىلۇڭ دەرياسى
拉瓦斯河	لاۋاس دەرياسى
干吉萨依河	گەنجىساي دەرياسى
乔热河	چۆرە دەرياسى
乔喀河	چۆكا دەرياسى
色日克布隆河	سىرىقبۇلۇڭ دەرياسى
喀拉塔什河	قاراتاش دەرياسى

قاراقوزا دەرياسى	喀拉库扎河
ئاقسۇ دەرياسى	阿克苏河
ئاچچىقسۇ دەرياسى	阿其克苏河
ئۇلۇغئاچچىق دەرياسى	乌鲁克阿其克河
كىچىكئاچچىق دەرياسى	克其克阿其克河
چىچەكلىك دەرياسى	其切克勒克河
تامچى دەرياسى	塔米其河
ئېيىغلىق دەرياسى	艾依格力克河
ئاچچىق بۇلاق دەرياسى	阿其克布拉克河
لالۇڭ دەرياسى	拉龙河
بۇزاڭ دەرياسى	布藏河
نۇرى دەرياسى	奴尔河
سايباغ دەرياسى	萨依巴格河
خانيۇت دەرياسى	汗尼尤提河
ئۆچكۆلۈك دەرياسى	玉其库鲁克河
قىزىلسۇ دەرياسى	克孜勒苏河
دالۇڭ دەرياسى	大龙河
كۆتەل دەرياسى	科台勒河
سېرىقسۇ دەرياسى	色日克苏河
كۇراپ دەرياسى	库拉普河
قارا سۇ دەرياسى	喀拉苏河
ئاقساي دەرياسى	阿克萨依河
قاچقۇنچى دەرياسى	喀其昆其河
چوڭساي دەرياسى	琼萨依河
ئاراماڭلەي دەرياسى	阿热忙来河
گۈللۈك دەرياسى	古鲁克河
ئاتتۇگە دەرياسى	阿特吐开河
ئارلىقساي دەرياسى	阿热力克萨依河
قىزىلساي دەرياسى	克孜勒萨依河
زەيلىك دەرياسى	再力克河
چوڭكۆل	琼库勒湖

www.uygurkitap.com

كىچىككۆل	克其克库勒湖
توغىتاشتى كۆل	吐格塔什提库勒湖
مۇزلۇق كۆل	冰湖
لەيلىكۆلى	来勒湖
بارئىيغىل بۇلاق	巴热艾格勒布拉克
ئاچچىقسۇ بۇلاق	阿其克苏布拉克
قاينا بۇلاق	喀依那尔布拉克
جەگە دۆڭ بۇلاق	加格墩布拉克
قۇملۇق	库木勒克
ئارا قۇم	阿热库木
قالماقدۆڭ	喀勒玛克墩
ئۇزۇنياتاق جاڭگال	乌尊央塔克江尕勒
تۇزلۇقساي	吐孜鲁克萨依
قۇمسېرىلغان	库木斯热勒干
تىكە ساقاللىق	铁克萨喀勒克
داما قىر	达麻克尔
ئامبال چىققان دۆڭ	阿木巴里齐坎墩
بۇلاقبېشى	布拉克贝希
كۆركولمان	库尔库勒曼
توغرا يول	托格拉尧勒
جايماخمال	加依玛合玛勒
توخۇلۇق ئۆۋلىدى	吐乎鲁克乌鲁迪
قاپاقتېرەك	喀帕克铁热克
خۇمدانبېشى	胡木丹贝希
توققۇز خامان	托库孜哈满
ساتما لەڭگەر	萨特马兰干
قۇمچاقتى مازار	库木恰克提麻扎
قۇدۇشقان مازار	库都西坎麻扎
چوڭكۆلبېشى	琼库勒贝希
سۇپا لەڭگەر	苏帕兰干
تۆلۈق	吐洛克

青格里克阿勒迪	چىڭگىلىك ئالدى
阿热	ئارا
喀勒铁什麻扎	قالتىش مازار
也台坎兰代	يەتتە قەلەندەر
英其开阿尔帕	ئىنچىكە ئارپا
伯如文	بېرۇۋۇن
乌台尧勒	ئۆتە يول

چىرا ناھىيىسىدىكى بىرقىسىم ئاسار ئەتىقىلەرنىڭ نامى
策勒县部分名胜古迹名称

阿萨乔克吐如希库尔干	ھاسا جوقتەرەشىد قورغىنى
阿西乔克吐如希库尔干	ھاشى نوكتەرەشىد قورغىنى
伊麻木加帕尔特兰麻扎	ئىمامى جەئفىرى تەيران مازىرى
托格拉克麻扎	توغراق مازار
尧勒琼麻扎	يۇلچۇن مازار
伊麻木买合德阿合日扎曼麻扎	ئىمامى مەھدىي ئاخىر زامان مازىرى
托特伊麻木麻扎	تۆت ئىمام مازىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كېرىيە ناھىيىسى 于田县

كېرىيە ناھىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئەڭ جەنۇبىغا، قاراقۇرۇم تېغى ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە، تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. شەرقىي ئۇزۇنلۇق 81°09′~82°51′ ۋە شىمالىي كەڭلىك 35°14′~39°29′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. كېرىيە دەرياسى قاراقۇرۇم تېغىدىن باشلىنىپ، جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ پۈتۈن كېرىيىنى كېسىپ ئۆتىدۇ. ناھىيە بازىرىنىڭ خوتەن شەھىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 180 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي يەر كۆلىمى 39 مىڭ 126.14 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، تېرىلغۇ كۆلىمى 397 مىڭ 257 مو، تۈزلەڭلىك 6%، قۇملۇق، چۆل - جەزىرە 62.7%، تاغلىق 31.3%نى تەشكىل قىلىدۇ. ھاۋا كىلىماتى مۆتىدىل قۇرغاق بولغان چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى قۇملۇق كىلىماتىغا كىرىدۇ، كۈننىڭ يورۇتۇشى يېتەرلىك، يىللىق يېغىندى تېمپېراتۇرا يۇقىرى. ئۇ، تاغدىن ئېرىپ كەلگەن قار سۈيىگە ۋە يەر ئاستىدىن سۇ چىقىرىپ سۇغىرىشقا تايىنىدىغان بوستانلىق يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىي رايونى ھېسابلىنىدۇ. تۇپرىقى مۇنبەت، سۇ بايلىقى مول، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، پىلە - ئۈجمىچىلىك ۋە باغۋەنچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا باب كېلىدۇ.

كېرىيە ناھىيە قارىمىقىدا 13 يېزا، ئىككى بازار، بىر ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، 175 كەنت كومىتېتى، 744 كەنت - مەھەللە بار (ئىككى بازار قارىمىقىدا ئالتە ئاھالە كومىتېتى، 29 ئاھالە گۇرۇپپىسى بار). ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە نازارىتىنىڭ كېرىيە تۈرمىسى — «قاراخان ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى» بۇ ناھىيىگە جايلاشقان.

«كېرىيە» — «قېيا»، «قىريا»، «كېيا» سۆزىنىڭ تەلەپپۇز ئۆزگىرىشى بولۇپ، بۇ يەردىكى «ق» تاۋۇشى ئەزەلدىن تۇراقلىق

تاۋۇش. «قىر» نىڭ ‹ئېگىزلىك› ، ‹يېشىللىق، كۆكلەمدانلىق› ؛ «يا» سۆزىنىڭ ‹دەريا، ئېقىن› دېگەندەك مەنىسى بار. ئوخشاشلا «قېرىيە» سۆزىمۇ ئەرەبچە ‹يېزا - ئايماق، مەھەللە - كەنت› دېگەن مەنىگە ئىگە. («كېرىيە» نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى توغرىسىدا يەنە مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلارنىڭ «ئەپسانە - رىۋايەت، چۆچەكلەر (تاللانما)» تومىغا قاراڭ).

كېرىيە ئەڭ قەدىمكى يۇرتلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى ئۇزۇنتات بەگلىكىنىڭ پايتەختى ئىدى. كېيىن قۇرۇلغان ئۇدۇن بەگلىكىگە قوشۇلۇپ كەتكەن. ئۇدۇن بەگلىكى ئۇ چاغلاردا كېرىيە، لوپ، ئىلچى، چىرا، قاراقاشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. كېرىيە مۇھىم قاتناش تۈگۈنى بولۇپ، بۇ جايدىن شەرققە ماڭسا چەرچەنگە، شىمالغا ماڭسا كېرىيە دەرياسىنى بويلاپ كۇچاغا، جەنۇبقا ماڭسا كېرىيە دەرياسىنى بويلاپ كېرىيە تاغ ئېغىزى ئارقىلىق تىبەت ۋە ھىندىستانلارغا، غەربكە ماڭسا قەشقەرگە بارغىلى بولاتتى.

مىلادىيە 1859 - يىلى چىڭ سۇلالىسى كېرىيىگە تۇنجى ھاكىمبەگ تەسىس قىلغان. 1882 - يىلى كېرىيە ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان. ئامبال مەھكىمىسى دەسلەپتە قاراقاشتا بولۇپ، كېيىن كېرىيىگە كۆچۈرۈلگەن. ئەينى چاغدا بۇ ناھىيە چىرا، كېرىيە، نىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئۇ چاغدا 17 مىڭ 979 ئائىلە — 97 مىڭ 806 نوپۇس بار ئىدى. 1986 - يىلىدىكى مەلۇماتتا بۇ ناھىيىدىكى 12 يېزا، ئىككى بازاردا 161 مىڭ 800 كىشى ياشايتتى.

ھازىر كېرىيە ناھىيىسىدە ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، 52 مىڭ 841 ئائىلە — 221 مىڭ 483 نوپۇس بار.

كېرىيە ناھىيىسىنىڭ يەر شەكلى جەنۇب تەرىپى ئېگىز، شىمال تەرىپى پەس، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 471.7 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 124.6 ~ 122 كىلومېتىر، جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ ئېگىزلىك پەرقى 3500 مېتىر كېلىدۇ، پۈتكۈل يەر شەكلى يانتۇ. گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىقتىن، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئارىلىقتا-

ئۇيغۇر كىتاب تورىستى www.uyghurkitap.com

ـا ئېگىز تاغ، تاغ ئالدى تەرىپىدە چۆل - جەزىرە، يانتۇ تۈزلەڭلىك، قۇملۇق ھەمدە تېپىك مۇزلۇق، تولۇق يەر، يانار تاغ، قۇملۇق قاتارلىقلار شەكىللەنگەن. تىنىما لاتقىلاردىن شەكىللەنگەن دېلتا بەلۋېغىدا قومۇش، يۇلغۇن، توغراق قاتارلىق ئۆسۈملۈك يېپىنچىسى بار، باشقا يەرلەرنىڭ ھەممىسى قۇملۇق.

قاراقۇرۇم تاغ تىزمىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىنى كېسىپ ئۆتۈپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلىدۇ. ناھىيە تەۋەلىكىدىكى شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 90 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 85 كىلومېتىر كېلىدۇ، بۇ جايلار قاراقۇرۇم تېغىنىڭ ئوتتۇرا كەسمىسىگە توغرا كېلىدۇ، ئۇ، ئۆستەڭ تاغ تىزمىسى ۋە قاشتاش تاغ تىزمىسىدىن شەكىللەنگەن.

ناھىيە تەۋەسىدە چوڭ - كىچىك 11 دەريا بولۇپ، ھەممىسى ئىچكى قۇرۇقلۇق دەرياسى، كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 996 مىليون 800 مىڭ كۇب مېتىر، پايدىلانغىلى بولىدىغان بەش دەريانىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارى 961 مىليون كۇب مېتىر.

كېرىيە دەرياسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ كېرىيە تاغ ئېغىزىدىن باشلىنىدۇ. ئۇ ئاتامسۇ دەرياسى، ئاقسۇ دەرياسى، ئاقتىساي دەرياسى، كۇراپ دەرياسى، قاشتاش دەرياسى قاتارلىق 12 ئارماق ئېقىننىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان. ئۇ يېپار، لوش، پولو، باشلاپقا، ئارال، يېڭىئېرىق، كۆكيار، كېرىيە، بەگ مەھەللە، ھەسىنتىم، مىرسالى، توغراق ئېغىللاردىن ئۆتۈپ تەكلىماكان قۇملۇقىغا سىڭىپ كېتىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 438 كىلومېتىر. ۋادا كۆلىمى 7358 كۋادرات كىلومېتىر، دەريا قىنىنىڭ كەڭلىكى 20 مېتىردىن 150 مېتىرغىچە، ئومۇمىي ۋادىسىنىڭ ئوتتۇرىچە تۆۋەنلەپ بېرىشى 1/291 گە توغرا كېلىدۇ. سۇ مىقدارى جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ پەيدىنپەي ئازلاپ بارىدۇ. كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى سېكۇنتىغا 22.15 كۇب مېتىر، كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 699 مىليون 20 مىڭ كۇب مېتىر بولۇپ، بۇ پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق سۇ مىقدارىنىڭ 76.08% نى تەشكىل قىلىدۇ. دەرياغا يىللىق، پەسىللىك سۇ كېلىش مىقدارىدىكى پەرق چوڭ. يىللىق ئېقىن

مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغاندا بىر مىليارت 76 مىليون كۇب مېتىر، ئەڭ ئاز بولغاندا 525 مىليون كۇب مېتىر، ئەڭ چوڭ كەلكۈن سېكۇنتىغا 780 كۇب مېتىر، ئەڭ ئاز كەلكۈن سېكۇنتىغا 2.25 كۇب مېتىر بولىدۇ، سۇنىڭ تۆت پەسىلدە كېلىشى ئوخشاش ئەمەس، ئەتىياز پەسىلدە 11.7% نى، ياز پەسىلدە 66.5% نى، كۈز پەسىلدە 14.7% نى، قىش پەسىلدە 7.1% نى تەشكىل قىلىدۇ. سۇ مەنبەسى جەھەتتە قار سۈيى 67% نى، يەر ئاستى سۈيى 19% نى، يامغۇر سۈيى 14% نى تەشكىل قىلىدۇ. ھەر كۇب مېتىر سۇدىكى قۇم مىقدارى 4.7 كىلوگرام.

تومىيا دەرياسى دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىر ئېگىز بولغان ئوتتۇرا تاغ بەلۋېغىدىن باشلىنىپ، 12 كىلومېتىر ئېقىپ، ئىككى تارماققا ئايرىلىدۇ، غەربىي تارماق ئويتوغراق يېزىسىغا تۆت پەسىل ئۈزۈلمەي ئاقىدۇ. يېسىيۇلغۇن كەنتىگە قاراپ ئاققان شەرقىي تارماقنىڭ كەلكۈن مەزگىلىدە سۇ مىقدارى بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ، قىش پەسىلدە سۇ ئۈزۈلۈپ قالىدۇ.

پىشكە دەرياسى تومىيا دەرياسىنىڭ غەربىدىن 24 كىلومېتىر يىراقلىقتا بولۇپ، قاراتاش تېغىنىڭ شەرقىي قىسمىدىن باشلىنىدۇ. سۇ مىقدارى تۇراقلىق ئەمەس، ياز، كۈز پەسىلدىكى كەلكۈن سۇ مىقدارى بىر قەدەر كۆپ بولۇپ، ئاساسلىقى ئاتچان يېزىسىنىڭ پىشكە كەنتى سۇغىرىلىدۇ.

ئاتچان دەرياسى ئاتچان تېغىدىن باشلىنىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى سېكۇنتىغا 1.54 كۇب مېتىر، يىللىق ئېقىن مىقدارى 48 مىليون 500 مىڭ كۇب مېتىر بولۇپ، ئەتىياز پەسىلدە 9.46% نى، ياز پەسىلدە 82.62% نى، كۈز پەسىلدە 7.48% نى، قىش پەسىلدە 0.43% نى تەشكىل قىلىدۇ، ئاساسلىقى ئاتچان، قارافۇرۇم، تەسكەنلىك كەنتىگە ئېقىپ بارىدۇ.

كۆللەردىن: (1) ئۇرايىمكۆل. ئويمانلىقنىڭ غەربىگە جايلاشقان، ئارقىسىدا مۇزتاغ بار. كۆلنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 كىلومېتىردىن كۆپرەك، كۆلىمى 11.2 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ، تاسما شەكىلدە، چوڭقۇرلۇقى 0.9 مېتىر، ئەڭ چوڭقۇر يېرى تەخمىنەن ئۈچ

مېتىر كېلىدۇ. ھەر يىلى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مۇز توڭلايدۇ. مۇز قېلىنلىقى 0.6 مېتىردىن ئىككى مېتىرغىچە كېلىدۇ، سۈيىنىڭ سۈپىتى ياخشى، ئىچىشكە بولىدۇ. كۆل يۈزى جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ شەكىلدە، كۆلگە 10 يەردىن قار سۈيى كىرىدۇ، تاغ ئالدىدىن كۆل ياقىسىغىچە بولغان ئۈچ كىلومېتىردىن تۆت كىلومېتىرغىچە بولغان ئارىلىقتا تەكشى تاشلىق، چۆل - جەزىرە، چاتقاللار بار. كۆل ئەتراپىدا لاتقا يەرلەر ۋە شىزاڭغا بارىدىغان قەدىمكى يول بار. ھاۋاسى شالاڭ، كىلىماتى كۆپ ئۆزگىرىدۇ. ئېگىز تاغ ئېكسپېدىتسىيە مەنزىرە ساياھەت رايونى قۇرۇشقا بولىدۇ.

(2) ئۇلۇغكۆل. ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتىر، ئەڭ كەڭ يېرى ئۈچ كىلومېتىر، كۆلىمى 14.84 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. جەنۇب تەرىپى ئېگىز تاغقا يېقىن، شىمال تەرىپى ئېدىرلىق، كۆل بىر قەدەر چوڭقۇر بولۇپ، چوڭقۇرلۇقى 20 مېتىر كېلىدۇ، ئەڭ چوڭقۇر يېرى 38 مېتىر كېلىدۇ، كۆلگە غەربىي جەنۇب ۋە شەرقىي شىمال تەرەپتىكى بۇلاقتىن سۇ كىرىدۇ، سۈيى تاتلىق، ئىچىشكە بولىدۇ. كۆلگە ئۇلاغ بىلەن كەلگىلى بولىدۇ.

(3) كىچىك كۆل. ئۇلۇغ كۆلگە يېقىن، يولو دەرياسىنىڭ مەنبەسى بولۇپ، كۆلىمى 11.5 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە تاسما ھالەتتە سوزۇلغان، ئوتتۇرىچە چوڭقۇرلۇقى 1.88 مېتىر، ئەڭ چوڭقۇر يېرى 12 مېتىر كېلىدۇ، سۈيى تۇزلۇق، غەرب تەرىپىدە تۆت كىچىك كۆل بولۇپ، سۈيى تاتلىق، شىمالىي تەرىپى يىل بويى قار قاپلىنىپ تۇرىدىغان ئېگىز تاغ. جەنۇب تەرىپىدە يانار تاغ ئېدىرلىقلىرى ۋە يەنە شەكلى ئىنتايىن چىرايلىق يانار تاغلار بار. كۆل ئەتراپى خىلمۇخىل ياۋايى ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغان. بۆرە كۆپ. ئېگىز تاغ مەنزىرىسى ساياھەت رايونى قۇرغىلى بولىدۇ.

كېرىيە ناھىيىسىدە يەنە تۈزلەڭلىك سۇ ئامبىرىدىن 13 ى، تاغلىق رايون سۇ ئامبىرىدىن بىرسى بار. قاراقىر، لايسۇ، باشكۆل، بوستان، يېڭىباغ، توقچاق، يوغانتوغراق بۇلىقىدىن ئىبارەت ئاساسىي بۇلاقلار بار.

كېرىيە ناھىيىسىنىڭ يەر شەكلى، يەر تۈزۈلۈشى، تاغ جىنسلىرد-

www.uyghurkitap.com

نىڭ قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن، يەر ئاستى ئېقىن بەلۋېغى، سۇ سىزىپ چىقىش بەلۋېغى، يەر ئاستى سۈيىنىڭ تارقىلىپ يوقىلىش بەلۋېغىدىن ئىبارەت ئۈچ يەر ئاستى سۇ رايى بەلۋېغىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ بەلۋاغلارنىڭ (1) جەنۇبىي قىسمىدىكى سوغۇق ئېگىز تاغ رايونىنىڭ كۆلىمى 10 مىڭ 204 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، ئۇنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3300 مېتىردىن ئوشۇق. ئاساسلىق چوققىسى — مۇزتاغ چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 6920 مېتىر ئېگىز؛ (2) تاغ باغرىدىكى ئېدىرلىق 2148 كۋادرات كىلومېتىر؛ (3) ساي 3382.6 كۋادرات كىلومېتىر؛ (4) ئوتتۇرا قىسمى تىنما تۈزلەڭلىك. بۇ ئاساسلىق دېھقانچىلىق رايونى بولۇپ، تەخمىنەن 25 مىڭ 267 گېك-تار كېلىدۇ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 91.3%نى تەشكىل قىلىدۇ؛ (5) شىمالىدىكى قۇملۇق 21 مىڭ 428.4 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 174 كۈن.

كېرىيە دەرياسى جىلغىسىدا ئۈلار بار، ئۇ كەم ئۇچرايدىغان قوغ-دىلىدىغان قۇشلار قاتارىغا كىرىدۇ. دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن: ھىمالايا شېقىلدىقى (3400 ~ 5500 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئېگىز تاغ جىلغى-سىدا ۋە مۇز، قار بولغان نەملىك يەرلەردە ئۆسىدۇ)، قوچاق قول (دېڭىز يۈزىدىن 3300 ~ 1500 ئېگىزلىكتىكى دەريا جىلغىسىنىڭ نەملىك ئاز بولغان جايلىرىدا ۋە تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىدە ئۆسىدۇ)، چۈچۈكبۇيا (دەريا ساھىلى بەلۋېغىدا ئۆسىدۇ)، مامكاپ، پاقا يوپۇرمىقى (دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئازگال، قىر، تېرىلمىغان يەرلەردە ئۆسىدۇ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ)، توشقان زەدىكى (ئۇ ئاساسلىقى دەريا بويى يېزىسىدىكى يۇلغۇنلۇق، چاتقاللىق ئارىسى-دىن چىقىدۇ)، چاكاندا (تاغ ئالدىدىكى چۆل - جەزىرىدە ئۆسىدۇ) قاتارلىقلار بار.

كېرىيە ناھىيىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان قاراقۇرۇم تاغ رايونلىرىدا قاشتېشى، ئالتۇن، مىس، خرۇستال، تاشپاختا، كۆمۈر، تۆمۈر، گۈڭگۈرت، گەج، چىرىمتال قاتارلىق كۆپ خىل كان بايلىقى مول. ئالماس، سەيدىقۇرام، ئىگىلەڭگۇ، خانيايلاق، چىغانكۆل قاتار-لىق جايلاردىن قاشتېشى چىقىدۇ. ئالماس كان قاشتېشىنىڭ سۈپىتى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئەڭ ياخشى، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا داڭقى بار. قاشتېشى چىقىدىغان كانلارنىڭ ھەممىسى ناھىيە بازىرىغا 150 كىلومېتىر يىراق بولغان دېڭىز يۈزىدىن 4500 مېتىر ئېگىزلىكتىكى قاراقۇرۇم تېغىدا. يوللىرى خەتەرلىك، ھاۋا كىلىماتى كۆپ ئۆزگىرىدۇ، ھەر يىلى پەقەت 6 ـ، 7 ـ، 8 ـ ئايدا ئېچىشقا بولىدۇ.

خرۇستال ئويتوغراق يېزىسىنىڭ تۇميا كەنتىدىكى تاغدىن چىقىدۇ. كېرىيە ناھىيىسىنىڭ قاشتېشى كانىدىن 1959 ـ يىلى بىرىنچى قېتىم قېزىلغان خرۇستال 300 كىلوگرامدىن كۆپرەك، ئىككىنچى قېتىم 1962 ـ يىلى قېزىلغان خرۇستال 200 كىلوگرام ئەتراپىدا بولۇپ، رەڭگى جۇلالىق، سۈپىتى ئەلا ئىدى.

ئالتۇن كېرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى چىغانكۆل ئەتراپىدىن چىقىدۇ، ئۇ يەرگە ھەر يىلى 4 ـ ئايدىن 9 ـ ئايغىچە ئالتۇن تاسقايدىغانلار دائىم بارىدۇ.

كېرىيە ناھىيىسىنىڭ قاتنىشى راۋان بولۇپ، 315 ـ دۆلەت تاشيولى ناھىيە چېگرىسىنى كېسىپ ئۆتۈپ غەربتە خوتەنگە تۇتىشىدۇ، شەرقتە نىيا ناھىيىسىگىچە يېتىپ بارىدۇ. كېرىيە ناھىيىسى ئالاھىدە تەبىئىي مەنزىرە، ئىپتىدائىي ئېكولوگىيىلىك مۇھىت ۋە قويۇق تارىخىي مەدەنىيەت بىر گەۋدە قىلىنغان مول ساياھەتچىلىك بايلىقى ئەۋزەللىكىگە ئىگە. شىمال تەرىپىدىكى قۇملۇقلاردا ئېكسپېدىتسىيە قىلغىلى، جەنۇبتا قۇرۇم تاغلىرىغا ياماشقىلى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ جايلار «جۇڭگو ئېكسپېدىتسىيە ساياھەتچىلىك يېزىسى» ۋە «توشقانزەدىكى ماكانى» دەپ نام ئالغان. «دۇنيا قۇملۇق ساياھەتچىلىكى مەنزىرىسىدە ئەڭ» دەپ نام ئالغان كېرىيە دەريا بويى يېزىسىدا «ئۆلۈم دېڭىزى» نىڭ ھەيۋەتلىك مەنزىرىلىرى ۋە قاتمۇقات قۇم بارخانلىرىنىڭ ئاجايىب كۆرۈنۈشلىرى ۋە قويۇق مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت ئالاھىدىلىكلىرى قوشۇلۇپ كەتكەن. ھەيۋەتلىك قۇرۇم تاغلىرىدا جىمىرلاپ تۇرغان كۆللەر، مۇزلۇقلار، يانار تاغلار، ئارشاڭلارنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسى كىشىگە ھۇزۇر بېرىپلا قالماستىن، يەنە ئېگىز تاغدىكى يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ قەدىمكى تۇرمۇش ئادەتلىرىدىن ھۇزۇرلانغىلى بولىدۇ. قەدىمىي قارا دۆڭ خارابىسى، يىراق قەدىمىي «يىپەك يولى» كىشىلەرنىڭ

قەدىمىيلىكىنى قىزىقىپ زىيارەت قىلىدىغان ياخشى جايغا ئايلانغان.
تۆۋەندە كېرىيە ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى يېزا - بازارلارنىڭ مەمۇرىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

مۇغاللا بازىرى 木尕拉镇

مۇغاللا بازىرى كېرىيە ناھىيە بازىرىغا جايلاشقان بولۇپ، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، سودا، مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. ج ك پ كېرىيە ناھىيىلىك كومىتېتى، خەلق قۇرۇلتىيى كېرىيە ناھىيىلىك كومىتېتى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كېرىيە ناھىيىلىك كومىتېتى قاتارلىق ئورگانلار، ناھىيىگە قاراشلىق ئىدارە - بۆلۈملەر، كەسپىي ئورۇنلار، مەكتەپلەرمۇ مۇشۇ بازاردا.
مۇغاللا بازىرى شەرقى ئارال يېزىسى ۋە كېرىيە دەرياسى بىلەن، جەنۇبى ئارال، كۆكيار يېزىلىرى بىلەن، غەربى جاي يېزىسى بىلەن، شىمالى بوستان شاللىق رايونى، قاراخان دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە يېڭىباغ يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ بازارنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. زېمىنى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/243، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1429 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1367.5 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1420 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.8℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىل 213 كۈن، قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.
رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇرۇنقى زاماندا موڭغۇللار بۇ يۇرتنى ئىس-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ـتىپلا قىلىپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بولۇپ، موغۇل چېرىكلىرى كېرىيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدا ئولتۇراقلىشىپ، دېھقانچىلىق قىلغان ئىكەن. موغۇل ھاكىمىيىتى يىمىرىلگەندە، كېرىيىگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان موغۇللار ئاللىقاچان يەرلىكلىشىپ كەتكەن ئىكەن. شۇڭا بۇ كەنت «موغۇللا» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «مۇغاللا» بولۇپ قالغانىكەن.

ھازىرقى مۇغاللا بازىرى مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى بولغان، مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، شەھەر ئاھالىلار رايونى مەركىزىي بازار (中心镇)، تىنچلىق بازىرى (和平镇)، شىگروك بازىرى (兴荣镇)؛ يېزا - كەنتلەردە يوڭفېڭ يېزىسى (永丰乡)، يوڭشياڭ يېزىسى (永享乡) تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى شەھەر ئاھالىلار رايونى مۇغاللا بازىرى، يېزا - كەنتلەر ئۈچ يېزا قىلىپ قۇرۇلغان. 1953 - يىلى بۇ جايلاردا كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى ۋە مۇغاللا بازىرى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، بازار رايونى بىرلەشتۈرۈلۈپ، «يېڭى ئاۋاز كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى يەر نامىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە «قاچۇن كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى مۇغاللا بازىرى قۇرۇلۇپ، جاي يېزىسى ئايرىۋېتىلگەن. 1996 - يىلى كونا شەھەر رايونى ئىش بېجىرىش باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، مۇغاللا بازىرىدىن ئايرىۋېتىلگەن.

ھازىر مۇغاللا بازىرىنىڭ 17 مەمۇرىي كەنتى — 77 مەھەللىسىدە (ئاھالە گۇرۇپپىسىدا) 5398 ئائىلە — 21 مىڭ 277 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ، بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بولۇپ، «بوستانتۈز» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كېرىيە دەرياسى بويىدىكى ھاسا، ياغىلاق، قالۇق قاتارلىق جايلاردا شالچىلىق نۇقتىلىرى بار.

بوستان شاللىق رايونىدا مۇغاللىغا تەۋە «يېشىلكۆل» قاتارلىق تەبىئىي قومۇش كۆللىرى بولۇپ، بورا قومۇشى ۋە يېكەن چىقىدۇ،

قوشۇمچە بېلىق بېقىلىدۇ. «يېشىلكۆل» بويىدا تارىخى 200 يىلدىن ئاشىدىغان «يۇلغۇن پادىشاھى» دەپ نام ئالغان بىر تۈپ يۇلغۇن دەرىخى بار.

كېرىيە تەۋەسىدىكى «قەمبىرۇللا»، «پەلۋانىم»، «مەۋلانىم»، «مۇقام ئاتا»، «كۆتىرەم» قاتارلىق داڭلىق مازارلار بۇ بازار تەۋەسىدە. مۇغاللا بازىرىغا قاراشلىق باش قاچۇن توغرىسىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «مىلادىيە 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كېرىيىدە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن كۆچۈرۈلگەن ئاھالىنىڭ بىر قىسمى ‹قارا قوۋچىن› ياكى ‹قوچىن›، ‹قوچۇن› دەپ ئاتالغان قوۋم ئىدى. بۇلار كېرىيىنىڭ شىمالىدا بوزلۇق ئاچقان، قاراخانىيلار ئاچتۇرغان بۇ بوزلۇق ‹قاراخان قېيىرى› دەپ ئاتالغان. ئەنە شۇ قوۋم — ‹قوچۇن›، ‹قوۋچىن› تەلەپپۇزدا ‹قاچۇن› بولۇپ كەتكەن. ‹ھەفتە ئىقلىم› دېگەن جۇغراپىيە كىتابىدا يېزىلىشىچە، قەشقەر ئاھالىسى ۋە قوشۇنىنىڭ ئىككىنچى تەبىقىسى ‹قوچۇن› — ‹قوچىن› دەپ ئاتىلىدىكەن، شۇنىڭدەك لوپنۇردىمۇ ‹قاراقوشۇن› دەپ ئاتىلىدىغان قوۋم ياشىغان، بۇلارمۇ ‹قاراقوچۇن› بولۇشى ئېھتىمال» («بۇلاقتىن بىر ئوتلام» ئىمىن تۇرسۇن ‹قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 2000 - يىل 6 - ئاي نەشرى› دىن). ئۇنىڭدىن باشقا «قارلۇق»لار نامى بىلەن ئاتالغان جاي ئىسىملىرىمۇ، قاراخانىيلارنىڭ ئالدىن يۆتكەپ كېلىنگەن قوشۇنلىرى ئىچىدە قارلۇق قەبىلىسىدىن كەلگەن ۋە بارا - بارا يەرلىكلىشىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ بۇ جايدا ياشاپ كۆپەيگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. «قاچۇن ئۆستەڭ» ۋە «قارلۇق ئۆستەڭ» دېگەن ئىككى سۇغىرىش مۇئەسسەسى نامىمۇ، بۇ جايلارغا ئالدىن يۆتكەپ كېلىنگەن مۇشۇ قارا قوچۇن، قارلۇق قەبىلە كىشىلىرىنىڭ ئۆستەڭ ئېلىپ، بوز ئاچقانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئېتنىك ۋە جۇغراپىيىلىك پاكىتلارنىڭ بىرىدۇر.

ئۇنىڭدىن باشقا، مەۋلانە ئەبۇ مۇھەممەد ھەسەن شېرىنىڭ «زەبدەتول ئەخبار» (خەۋەرلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى) ناملىق تارىخىي كىتابىنىڭ 272 - بېتىدە «يەركەندە تۆت خىل خەلق ياشايتتى. بىرىنچىسى «تۇمان» بولۇپ، بۇ ئومۇمىي پۇقرادىن ئىبارەت ئىدى؛ ئىككىنچىسى

www.uyghurkitap.com

«قوچىن» ئىدى. بۇلار ھەربىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان لەشكەرلەر ئىدى؛ ئۈچىنچىسى «ئايماق» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، تىجارەت بىلەن مەشغۇل ئىدى؛ تۆتىنچىسى «ئەرباب» دەپ ئاتىلاتتى. بۇلار پەقەت خانلىقنىڭ مەمۇرىي، دىن ۋە باشقا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى» دەپ بايان قىلىنغان.

بۇلار ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي بايانلاردىن قارىغاندىمۇ «باشقاچۇن» دىكى قاچۇنلىقلار قۇبلاي دەۋرىدىكى قانلىق ۋەقەلەردىن كېيىن، كېرىيىگە كۆچۈپ كەلگەن قوچىنلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىدۇر.

يەرلىكلەرنىڭ قارىشىچە، باشقاچۇن كەنتىنىڭ بورىچى مەھەللىسىدە بۇنىڭدىن 340 يىللار ئىلگىرى ئىراندىكى پارسلارنىڭ ئىپتالىت قەبىلىسىدىن كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەر مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ھازىر پۈتۈنلەي ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن. ئۇلار بورىچىلىقنى ئاساسىي كەسىپ قىلىدۇ.

مۇغاللا بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنت ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنتلەرنىڭ نامى
于田县木尕拉镇行政村和自然村名称

باش قاچۇن كەنت كومىتېتى	巴什喀群村委会
كۆتىرەم مەھەللە	科提热木买里
نايىپ مەھەللە	那依甫买里
باي مەھەللە	巴依买里
گۇزە كەنت كومىتېتى	古再村委会
گۇزە	古再
قاراڭغۇساي	喀让古萨依
داۋانبېشى	达坂巴什
داۋزىيا	达吾孜亚
ئارامۇقام كەنت كومىتېتى	阿热木喀木村委会
مازارئېرىق	麻扎艾日克

يارباغ	亚巴格
چۆگەئېرىق	曲盖艾日克
مۇغا كۆلبېشى كەنت كومىتېتى	木尕库勒巴什村委会
قىرىقئېرىق	克日格艾日克
چۆگەئېرىق	曲盖艾日克
ئاراموقام	阿热木喀木
ھاجى مەھەللە كەنت كومىتېتى	阿吉买里村委会
قاغا مەھەللە	喀尕买里
جىلغا	吉勒尕
ماياقكۆلبېشى	玛依克库勒巴什
ئۆستەڭئۇچى كەنت كومىتېتى	吾斯唐吾其村委会
ئۆستەڭئۇچى	吾斯唐斯吾其
باغقۇم	巴格库木
كوڭكا كەنت كومىتېتى	空喀库木村委会
كوڭكا مازار	空克麻扎
كۆكەرىن كەنت كومىتېتى	库开仁村委会
بوستان كەنت كومىتېتى	博斯坦村委会
بوستان	博斯坦
مۇغاللا كەنت كومىتېتى	木尕拉村委会
كوشۇك مەھەللە	库休克买里
قوش مەھەللە	库什买里
تايلاق مەھەللە	塔依拉克买里
ئەندە كۆلبېشى كەنت كومىتېتى	安得库勒巴什村委会
چوڭقۇر ئېرىق	琼库尔艾日克
ھال كەنت كومىتېتى	阿勒村委会
شۈرەك مەھەللە	休日克买里
پاتائېغىل	帕塔艾格勒
قوشيۇلغۇن	润希尤勒滚
تۇگمەن كۆچا كەنت كومىتېتى	吐格曼润恰村委会
مۇتاق مەھەللە	木塔里买里

تۈگمەن كۆچا	吐格曼润恰
يېڭىچەكە ئېرىق كەنت كومىتېتى	英其开艾日克村委会
چۆجە مەھەللە	曲吉买里
سودىگەر مەھەللە	索提盖买里
ئاستىنئۆي كەنت كومىتېتى	阿斯延乌依村委会
ئاچايا	阿其亚
چاقار	恰喀
قارامان كەنت كومىتېتى	喀日曼村委会
مەدرىس ئالدى	买提日斯阿勒迪
سۆگەتئېرىق	苏盖提艾日克
ئاياغقاچۆن كەنت كومىتېتى	阿亚克喀群村委会
پۇچاق مەھەللە	普恰克买里
كۆگەك مەھەللە	库盖克买里
كۆكبېشى مەھەللە	科克巴什买里
سېرىق مەھەللە	色日克买里

شەنبەبازار بازىرى 先拜巴扎镇

شەنبەبازار بازىرى كېرىيە ناھىيە مەركىزىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ، بازارلىق ھۆكۈمەت ئارىش (بۇرۇنقى يامۇل ئېرىق) كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزىگە 15 كىلومېتىر. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ بازارنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. شەنبە بازاربازىرىنىڭ جەنۇبى لەنگەر يېزىسى بىلەن، شەرقىي جەنۇبى كۆكيار يېزىسى بىلەن، شەرقىي شىمالى ۋە شىمالى سىيەك يېزىسى بىلەن، غەربى توغراغاز يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. زېمىنى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىك بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/216، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1490 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1416.5 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1453 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون،

تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.8℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىل 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى يۇقىرى.

بۇرۇنقى دەۋرلەردىن باشلاپ، ھازىرقى قاراتۇرۇن كەنتىنىڭ شەرقىي شىمالى، كۆكمەت كەنتىنىڭ جەنۇبىدىكى شورلۇقتا ھەر ھەپتىنىڭ شەنبە كۈنى بازار بولغاچقا «شەنبە بازار» دەپ ئاتالغان. شەنبە بازار بازىرىنىڭ مەكتەپ كەنتى تەۋەسىدە قەدىمىي شەھەر سېپىلىنىڭ قالدۇق قىسمى بار.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 2 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، شەنبە بازار تەۋەسى يوڭئەن يېزىسى (永安乡)، يوڭنىڭ يېزىسى (永宁乡)، يوڭماۋ يېزىسى (永茂乡) قاتارلىق ئۈچ يېزىغا ئايرىلغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 - رايونى قىلىپ تەسىس قىلىنىپ، ئۈچ يېزىغا ئايرىلغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، ئىككىگە ئايرىلىپ، غەربى «قىزىلبايراق كوممۇنىسى»، شەرقى «ئۇزۇن سەپەر كوممۇنىسى» دەپ ئاتالغان. كېيىن بۇ ئىككى كوممۇنا بىرلەشتۇرۇلۇپ «قىزىلبايراق كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. بۇ چاغدىكى كوممۇنانىڭ ئورنى ھازىرقى چوڭ سودا بازىرىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، بۇ يەر شورلۇق بولغاچقا، كوممۇنا 1967 - يىلى ھازىرقى ئورنىغا (يامۇل ئېرىق كەنتىگە) يۆتكەلگەن. 1980 - يىلى يەر نامىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە نامى «شەنبە بازار كوممۇنىسى» غا ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى شەنبە بازار بازىرى سىيەك يېزىسى، توغراغاز يېزىسىغا ئايرىلىپ، ئىككى يېزا، بىر بازار قىلىپ تەشكىللەنگەن.

بۇ يېزىنىڭ 29 مىڭ 968 مو تېرىلغۇ يېرى بار. 11 مەمۇرىي كەنت (ئاھالە كومىتېتى)، 46 مەھەللىسىدە (ئاھالە گۇرۇپپىسىدا) 3921 ئائىلە — 17 مىڭ 615 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى

www.uyghurkitap.com

ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا ـ تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بولۇپ، «داشماندۆك» دەپ ئاتىلىدۇ. ساي كەنتىدە ئۈزۈمچىلىك تەرەققىي قىلغان.

شەنبە بازار بازىرى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ھەم ئاساسلىق تەبىئىي كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县先拜巴扎镇行政村和自然村名称

تاغداشمان كەنت كومىتېتى	塔格达西曼村委会
يامۇلئىبرىق	亚门艾日克
تۆۋەنداشمان كەنت كومىتېتى	托万达西曼村委会
شەشمەلەڭگەر	协依买兰干
ئېگىزئېرىق	依格孜艾日克
داشمانئېرىق	达西曼艾日克
تۆۋەنسايباغ كەنت كومىتېتى	托万萨依巴格村委会
جاڭگال	江尕勒
ئالچى مەھەللە	阿勒其买里
كاناي مەھەللە	喀那依买里
كۆتىرەم	库提热木
تۆگمەنچى مەھەللە	吐格曼其买里
قازانباغ	喀赞巴格
باش سايباغ كەنت كومىتېتى	巴什萨依巴格村委会
ئارقا	阿尔喀
سايئېرىق	萨依艾日克
ئارقاساي	阿尔喀萨依
تۆگمەن مەھەللە	吐格曼买里
توخۇمەھەللە	吐乎买里
ساي كەنت كومىتېتى	萨依村委会
داشمانئېرىق	达西曼艾日克

乌宗艾日克	ئۇزۇنئېرىق
喀拉吐仑艾日克	قاراتۇرۇنئېرىق
托帕克艾日克	توپاقئېرىق
斯开达西曼村委会	سىكەداشمان كەنت كومىتېتى
库木艾日克	قۇمئېرىق
曼达艾日克	ماندارئېرىق
曲盖艾日克	چۆگەئېرىق
瓦合甫艾日克	ۋەخپەئېرىق
拍合台克艾日克	پاختەكئېرىق
喀拉吐仑村委会	قاراتۇرۇن كەنت كومىتېتى
艾日克博依	ئېرىقبويى
其那巴格	چىنارباغ
巴格艾日克	باغئېرىق
达西曼村委会	داشمان كەنت كومىتېتى
堤干	تىگەن
依来克巴什	ئىلەكبېشى
乔克拉村委会	چوقلا كەنت كومىتېتى
依玛	يىما
米斯肯麻扎	مىسكىنمازار
阿日希村委会	ئارىش كەنت كومىتېتى
先拜巴扎	شەنبەبازار
阿热艾日克	ئارائېرىق
麻扎艾日克	مازارئېرىق
乌遵艾日克	ئۇزۇنئېرىق
阿其玛	ئاچما

جاي يېزىسى 加依乡

جاي يېزىسى كېرىيە ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

يېزىلىق ھۆكۈمەت يۇقىرىقى جاي كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى ئۈچ كىلومېتىر. شەرقى مۇغاللا بازىرى بىلەن، جەنۇبى ۋە غەربى كۆكيار يېزىسى بىلەن، شىمالى بوستان شاللىق رايونى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. زېمىنى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/243، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1429 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1367.5 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1420 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -5.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، پۈتۈن يىللىق قىرو‌سىز مەزگىل 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«جاي» دېگەن نام ئۇيغۇر تىلىدىكى «يەر - جاي» سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، كېرىيە شېۋىسىدىمۇ ئوخشاشلا «يەر، زېمىن» دېگەن مەنىلەرنى بىرىدۇ. بۇ جاي بۇرۇن ناھىيە مەركىزىدىكى بايلار ئېچىپ ياكى سېتىۋېلىپ ئىگىلىگەن يەرلەر بولغاچقا، «پالانچىنىڭ جايى»، «پوكۇنچىنىڭ جايى» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «جاي» بولۇپ قالغان.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭفېڭ يېزىسى (永丰乡) بولۇپ قۇرۇلغان. 1951 - يىلى مۇغاللا بازىرىنىڭ بىر يېزىسى بولۇپ تەسىس قىلىنغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، مۇغاللا بازىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، «يېڭى ئاۋات كوممۇنىسى»غا تەۋە بولغان. 1980 - يىلى «قاچۇن كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى مۇغاللا بازىرىدىن ئايرىلىپ، جاي يېزىسى بولۇپ قۇرۇلغان. 1989 - يىلى بۇ يېزىغا قاراشلىق دەريابويى كەنتى يېزا بولۇپ قۇرۇلۇپ ئايرىلىپ كەتكەن.

تېرىلغۇ يېرى 24 مىڭ 645 مو بولغان بۇ يېزا 13 مەمۇرىي

كەنتكە، 49 مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، 3309 ئائىلە — 14 مىڭ 473 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا ـ تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بار. ئوتتۇرا جاي كەنتىدە بورىچىلىق ئومۇملاشقان.

جاي يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县加依乡行政村和自然村名称

克尕孜村委会	قىغاز كەنت كومىتېتى
其格勒克艾日克	چىغلىقئېرىق
奥尔曼	ئورمان
阿克提坎里克	ئاق تىكەنلىك
喀拉斯买里	كاراس مەھەللە
哈尼喀	خانىقا
阔尕其艾日克	قۇغاچئېرىق
克尕孜吾斯塘博依	قىغاز ئۆستەڭبويى
阿亚克英阿瓦提村委会	ئاياغ يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى
阔达依买里	قوداي مەھەللە
琼巴格	چوڭباغ
巴什英阿瓦提村委会	باش يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى
博斯坦买里	بوستان مەھەللە
布勒喀玛买里	بۇلغىما مەھەللە
托尕依买里	توغاي مەھەللە
阿待米西艾日克	ئاتمىشئېرىق
帕勒迪买里	پالدا مەھەللە
吉日木村委会	جىرىم كەنت كومىتېتى
阔里且克琼库	كۆلچەك چوڭقۇر
吞艾日克	تۆنئېرىق

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

چارا مەھەللە	恰热买里
چىللىق ئېرىق	其勒克艾日克
جىرىم ئېرىق	吉日木艾日克
غەجەك ئېرىق	艾吉克艾日克
تۆۋەن جاي	托万加依
كۇچا	库恰
بەشقالۇق	拜什喀鲁克
دۇكان باي	堵干巴依
ئۆستەڭبېشى	吾斯塘巴什
ئوتتۇراجاي كەنت كومىتېتى	欧吐拉加依村委会
تىۋە مەھەللە	提万买里
كۇلا مەھەللە	库拉买里
جىگدەئېرىق	吉格代艾日克
مىش مەھەللە	米西买里
يۇقارقى جاي كەنت كومىتېتى	尤喀克加依村委会
چىچەك مەھەللە	其切克买里
يىپەك مەھەللە	依拍克买里
بوگە مەھەللە	博盖买里
قاتتىق كۆن كەنت كومىتېتى	喀提昆村委会
چىغلىق ئېرىق	其格勒克艾日克
قاتتىق كۆن	喀提昆
باغئېرىق	巴格艾日克
چۆپچىلە كەنت كومىتېتى	却甫其勒村委会
بوۋەك مەھەللە	博外克买里
مىسكە مەھەللە	米斯开买里
تۇپابېشى مەھەللە	托甫巴什买里
چۆپچىلە	却甫其勒
باش ساياتلا كەنت كومىتېتى	巴什萨亚提拉村委会
شالدى مەھەللە	夏勒迪买里
سارام كەنت كومىتېتى	沙热木买里村委会

玛江阔恰	ماجان كوچا
喀拉喀什买里	قاراقاش مەھەللە
曲吉买里	چۆجە مەھەللە
阿亚克萨亚提拉村委会	ئاياغ ساياتلا كەنت كومىتېتى
代克切克	دەكچەك مەھەللە
曲吉棍买里	چۆژگۆن مەھەللە
再盖买里	زەگە مەھەللە
切勒格买里	چىلگى مەھەللە
喀合夏勒买里	قاقشال مەھەللە
加依村委会	جاي كەنت كومىتېتى
阿訇艾日克村委会	ئاخۇنئېرىق كەنت كومىتېتى
墩买里	دۆڭ مەھەللە
阿勒琼库勒巴什	ھالچوڭ كۆلبېشى
喀拉吐干村委会	قاراتۇغان كەنت كومىتېتى
墩买里	دۆڭ مەھەللە
奥依其格亚	ئويچىغيار
吐乎那克买里	تۇخۇناق مەھەللە
阿亚克喀拉吐干	ئاياغ قاراتۇغان
强格买里	چاڭگى مەھەللە
墩艾日克	دۆڭئېرىق
拍希塔克买里	پەشتاق مەھەللە
于曲格买里	ئۆچكە مەھەللە

كۆكيار يېزىسى 科克亚乡

كۆكيار يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت قوتاز ئېرىق كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى بەش كىلومېتىر. شىمالى جاي يېزىسى ۋە بوستان شالىلىق رايونى بىلەن، غەربى شەنبە بازار بازىرى ۋە لەڭگەر

www.uyghurkitap.com

يېزىسى بىلەن، جەنۇبى ئارىش يېزىسى بىلەن، شەرقى ئارال يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى 30 مىڭ 491 مو بولغان بۇ يېزىنىڭ زېمىنى شېغىللىق چۆل بەلۋېغى ۋە كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىك بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ. يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/20 ، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1818 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3 . 1408 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1613 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11 . 7 ℃ ، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5 . 8 ℃- ، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25 ℃ ، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 7 . 44 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 8 . 1 بال، پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«كۆكيار» دېگەن نام ئۇيغۇر تىلىدىكى «كۆك ‹يېشىل› » سۆزى بىلەن «يار ‹دەريا› » سۆزىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ يېزا كېرىيە دەرياسىنىڭ غەربىي بويىدىكى بوستانلىقتا جايلاشقاچقا شۇنداق ئاتالغان. كۆكيار يېزىسىنىڭ بۇنداق ئاتىلىپ قېلىشىدا يەنە مۇنداقمۇ قاراش بار: يەنى «يېشىل» مەنىسى بېرىدىغان «كۆك» سۆزى بىلەن «يەر» نىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلگەن. ئەسلىي «كۆكلۈك يەر» ، يەنى ‹ياپيېشىل يەر› دېگەن مەنىنى بېرىدىغان بۇ ئىسىم ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «كۆكيەر» دېيىلىپ، كېيىن «كۆكيار» دەپ ئاتالغان.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈزبېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭلوڭ يېزىسى (永隆乡) ، يوڭخې يېزىسى (永和乡) ، يوڭتەي يېزىسى (永太乡) تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى قىلىنىپ، ئۈچ يېزىغا ئايرىلغان. 1957 - يىلى سەككىز يېزىغا ئايرىلغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «ئاۋانگارت كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى يەر ناملىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە «كۆكيار كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى كۆكيار يېزىسى، يېڭىئېرىق يېزىسى (ھازىرقى ئارىش يېزىسى) ۋە ئارال يېزىسىغا ئايرىل-

غان.

بۇ يېزىنىڭ 13 مەمۇرىي كەنت، 78 مەھەللىسىدە 4298 ئائىلە — 18 مىڭ 243 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. باغۋەنچىلىك ۋە كۆكتاتچىلىق نىسبەتەن تەرەققىي قىلغان. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بار.

كۆكيار يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县科克亚乡行政村和自然村名称

قوتازئېرىق كەنت كومىتېتى	库塔孜艾日克村委会
زاغۇن مەھەللە	扎棍买里
لاتا مەھەللە	拉塔买里
دىڭ مەھەللە	顶买里
چىكى مەھەللە	其克买里
ئاقباش مەھەللە	阿克巴什买里
زاغۇن مەھەللە	扎滚买里
كۇلامەھەللە	库拉买里
شىيىخمەھەللە	协依合买里
قارادۆۋە كەنت كومىتېتى	喀拉都维村委会
ساي مەھەللە	萨依买里
چوكا مەھەللە	曲喀买里
ئۆتەك مەھەللە	玉堂买里
توغاي مەھەللە	托尕依买里
قارادۆۋە	喀拉都维
قۇدايمەھەللە	阔达依买里
قانجىقمەھەللە	坎吉克买里
كۆكيار كەنت كومىتېتى	科克亚村委会

uyghurkitap.com كىتاب تورىبېتى

木其买里	مۇچمەھەللە
夏哈买里	شاخا مەھەللە
托喀买里	توكا مەھەللە
拉格曼买里	لەغمەن مەھەللە
松都克买里	سۇندۇك مەھەللە
阔纳买里	كونامەھەللە
巴什艾格来村委会	باشئەگلە كەنت كومىتېتى
达吾提阿喀木买里	داۋۇتئاكامەھەللە
买拉甫买里	مىراپ مەھەللە
英巴格	يېڭىباغ
拜克买里	بېقى مەھەللە
中艾格来村委会	ئوتتۇرائەگلە كەنت كومىتېتى
阿热拜勒	ئارابەل
喀尕买里	قاغامەھەللە
琼库尔买里	چوڭقۇر مەھەللە
托万艾格勒村委会	تۆۋەن ئەگلە كەنت كومىتېتى
希哈买里	شىغا مەھەللە
青古勒买里	چۈڭگۈل مەھەللە
喀帕克买里	قاپاق مەھەللە
曲吉根买里	چۈژگۈن مەھەللە
库勒吐克村委会	قولتۇق كەنت كومىتېتى
阿热瓦买里	هارۋا مەھەللە
铁木尔其买里	تۆمۈرچى مەھەللىسى
色日克奥依村委会	سېرىقئۆي كەنت كومىتېتى
旦木旦买里	دەمدەمەھەللە
协依坦买里	شەيتان مەھەللە
再盖买里	زەگەمەھەللە
萨喀勒买里	ساقال مەھەللە
英吾斯塘村委会	يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى

كامامەھەللە	喀玛买里
جازامەھەللە	加扎买里
يېڭىئۆستەڭ	英吾斯坦
گاپى مەھەللە	尕皮买里
چارامەھەللە	恰热买里
ئوتتۇراتېرەك كەنت كومىتېتى	欧吐拉铁热克村委会
گوندەك مەھەللە	滚代克买里
دوغا مەھەللە	道哈买里
قوشئېرىق كەنت كومىتېتى	阔什艾日克村委会
مايسا مەھەللە	玛依萨买里
ئاچا ئېرىق	阿恰艾日克
تاۋاغاز	塔瓦尕孜
بوستانتېرەك كەنت كومىتېتى	博斯坦铁热克村委会
سۇپائېرىق	苏帕艾日克
بوستانتېرەك	博斯坦铁热克
كاجى مەھەللە	喀几买里
تۆۋەنئېرىق كەنت كومىتېتى	托万艾日克村委会
كۆلئېرىق	库勒艾日克
كاتاب مەھەللە	克塔甫买里
تۆش مەھەللە	托希买里
تۇزىيكەن	吐孜依坎

ئارىش يېزىسى 阿日希乡

ئارىش يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت ئارىش كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 10 كىلومېتىر. جەنۇبى ئاتچان يېزىسى بىلەن، شەرقى ئارال يېزىسى بىلەن، شىمالى كۆكيار يېزىسى بىلەن، غەربى لەڭگەر يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. زېمىنى شېغىللىق چۆل بەلۋېغى ۋە

www.uyghurkitap.com

كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، شىمالىدىن باشقا ئۈچ تەرىپىنى تاشلىق چۆل ئوراپ تۇرىدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى 14 مىڭ 458 مو بولغان بۇ يېزىنىڭ زېمىنى غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ. يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/20، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2229 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5 .1818 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 5 .2023 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ℃ 7 .11، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا ℃ 8 .5-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا ℃ 25، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 7 .44 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 3 .2 بال، شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«ئارىش» دېگەن يەر نامى ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئايرىلىش» سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، كېرىيە دەرياسىدىن ئېلىنغان كەلكۈن ئۆستىڭى مۇشۇ يېزا تەۋەسىدە «شەرقىي ئۆستەڭ»، «غەربىي ئۆستەڭ» ۋە «غول ئۆستەڭ» دەپ ئۈچكە ئايرىلغاچقا «ئارىش» دەپ ئاتالغان.

بۇ يېزا ئەسلىدە، كۆكيار يېزىسىغا تەۋە بولۇپ كەلگەن. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭتەي يېزىسى (永太乡) قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونىنىڭ بىر يېزىسى بولغان. 1957 - يىلى 3 - رايوندا تەسىس قىلىنغان سەككىز يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندا «ئاۋانگارت كوممۇنىسى» غا تەۋە بولغان. 1980 - يىلى «كۆكيار كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى كۆكيار يېزىسىدىن ئايرىلىپ، «يېڭىئېرىق يېزىسى» بولۇپ قۇرۇلغان. 1988 - يىلى نامى «ئارىش يېزىسى» غا ئۆزگەرتىلگەن. ھازىر توققۇز مەمۇرىي كەنت، 38 مەھەللىدە 1521 ئائىلە ــــ 6977 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ.

بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بار.

ئارىش يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县阿日希乡行政村和自然村各称

جىگدەكىچىك كەنت كومىتېتى	吉格代克其格村委会
جىگدەكىچىك	吉格代克其格
ئاقچاپ	阿克恰甫
قارابويناق	喀拉包依那克
سالۋا	萨勒瓦
تولاقمەھەللە	吐拉格买提
سېغىزئۆڭكۈر	色格孜温库尔
يەتتەدۆڭ كەنت كومىتېتى	也台墩村委会
كاللەكمەھەللە	喀来克买里
شىرازمەھەللە	希热孜买里
كىتەيمەھەللە	克特依买里
ئاۋاپ كەنت كومىتېتى	阿瓦普村委会
ئاۋاپ	阿瓦普
كەتمە	克提买
چۇشكۇن	曲什棍
ئاقتېرەك	阿克铁热克
شىركە كەنت كومىتېتى	希日克村委会
جىنمەھەللە	金买里
پارچەكەنت	帕其坎特
ئارىش كەنت كومىتېتى	阿日希村委会
ئارىش	阿日希
توغرىلىق	托乎日勒克
كۆكچى	科克其
يايلىغان كەنت كومىتېتى	亚依勒干村委会

كىتاب تورىكتى
www.uyghurkitap.com

يايلىغان	亚依勒干
توشقان يايلاق	托什坎亚依拉克
يېڭىئېرىق كەنت كومىتېتى	英艾日克村委会
كوچا	阔恰
دۆڭمەھەللە	墩买里
لايقا	拉依喀
بەشتاش كەنت كومىتېتى	拜什塔什村委会
بەشتاش	拜什塔什
گوندەك مەھەللە	滚代克买里
كۆلاپ مەھەللە	库拉甫买里

ئارال يېزىسى 阿热勒乡

ئارال يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئارال كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى تۆت كىلومېتىر. غەربىي شىمالى مۆغاللا بازىرى بىلەن، شىمالى يېڭىباغ يېزىسى بىلەن، شەرقى ئويتوغراق يېزىسى بىلەن، جەنۇبى ئاتچان يېزىسى بىلەن، غەربىي جەنۇبىي كۆكيار يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. كېرىيە دەرياسى بۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. 24 مىڭ 777 مو تېرىلغۇ يەر كۆلىمىگە ئىگە بولغان بۇ يېزىنىڭ زېمىنى شېغىللىق چۆل بەلۋېغى ۋە كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىك بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/20، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2229 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1401 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1815 مېتىر. كىلىماتى تېپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -5.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 2.3 بال،

شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈز-نىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«ئارال» دېگەن يەر نامى ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئارال» سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، كېرىيە دەرياسى باش يەتتە باش كەنتىنىڭ يۇقىرى قىسمىدا «چوڭ دەريا» ۋە «كىچىك دەريا» دەپ ئىككىگە ئايرىلىپ، بەشتوغراق كەنتىنىڭ شەرقىگە كەلگەندە يەنە بىرلىشىپ ئېقىپ، ئارال ھاسىل قىلغاچقا، «ئارال» دەپ ئاتالغان.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيە-سىنىڭ 3 - رايونىغا قاراشلىق بولغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭخې يېزىسى (永和乡) قىلىپ تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونىدا قۇرۇلغان ئۈچ يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1957 - يىلى 3 - رايوندا سەككىز يېزا تەسىس قىلىنغاندا، بۇ يېزىنىڭ ئارال ۋە بەشتوغراق تەۋەلىكى ئايرىم - ئايرىم يېزا بولغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندا «ئاۋانگارت كوممۇنىسى» غا قوشۇۋېتىلگەن. 1980 - يىلى يەر ناملىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە «كۆكيار كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى كۆكيار يېزىسىدىن ئايرىلىپ، ئارال يېزىسى بولۇپ قۇرۇلغان.

10 مەمۇرىي كەنت 57 مەھەللىگە ئايرىلغان بۇ يېزىدا 3383 ئائىلە — 14 مىڭ 949 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلى-دۇ، تىجارەتكە ماھىر. بەشتوغراق كەنتىدە چۆگۈل (چۆغلۇق، قى-زىلگۈل) تىكىپ ئۆستۈرۈش ئومۇملاشقان بولۇپ، مەخسۇس قىزىل-گۈل بازىسى تەسىس قىلىنغان. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بار. بەشتوغراق تەۋەسىدىكى كېرىيە دەرياسى بويىدىمۇ، كىچىك كۆلەمدە شاللىق رايونى بار.

بەشتوغراق قەدىمىي شەھەر خارابىسى ۋە «يەتتە قىزلىرىم مازىرى» بۇ يېزا تەۋەسىدە.

www.uyghurkitap.com

ئارال يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县阿热勒乡行政村和自然村名称

ئوتتۇرالايقا كەنت كومىتېتى	欧吐拉拉依喀村委会
شېرىپباي لەڭگەر	希日甫巴依兰干
يەتتە قىزلىرىم كەنت كومىتېتى	也台克孜拉村委会
يوغا مەھەللە	尧哈买里
غادىراڭ كەنت كومىتېتى	阿得让村委会
غادىراڭ	阿得让
بەشتوغراق كەنت كومىتېتى	拜什托格拉克村委会
لەڭگەر مەھەللە	兰干买里
قۇمچاق مەھەللە	库木恰克买里
كاللەك مەھەللە	喀来克买里
چىكچىك مەھەللە	其克其克买里
توزغاق مەھەللە	托孜尕克买里
شامالباغ كەنت كومىتېتى	夏玛勒巴格村委会
قوشماق مەھەللە	阔什玛克买里
كۆلاپ مەھەللە	库拉甫买里
شامالباغ	夏玛勒巴格
لاتامەھەللە	拉塔买里
قالغاچ كەنت كومىتېتى	喀拉尕其村委会
تۇخا مەھەللە	吐乎买里
قازان مەھەللە	喀赞买里
نۇگاي مەھەللە	努尕依买里
قالىغاچ مەھەللە	喀拉尕其
ئارال كەنت كومىتېتى	阿热勒村委会
سېرىق مەھەللە	色日克买里
ئىشان مەھەللە	依善买里
كۆدەك	阔代克

ئۈتۈكچىمەھەللە	乌土克其买里
كوتىيامەھەللە	库提亚买里
يەتتەباش كەنت كومىتېتى	也提巴什村委会
ياغچى مەھەللە	亚格其买里
ئاراساي	阿热萨依
كېتەيمەھەللە	克特依买里
پىرىشتەمەھەللە	皮日希特买里
چىمەنمەھەللە	其曼买里
كاشان مەھەللە	喀鲜买里
كاللەك مەھەللە	喀来克买里

سىيەك يېزىسى 斯也克乡

سىيەك يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت قىتىچى كەنتىگە جايلاشقان. ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 18 كىلومېتىر. جەنۇبى شەنبە بازار بازىرى بىلەن، شەرقى كۆكيار يېزىسى بىلەن، شىمالى بوستان شاللىق رايونى بىلەن، غەربى شىۋول يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەنبە بازار بازىرى بىلەن 315 - دۆلەت تاشيولى ئارقىلىق ئايرىلىدۇ. 39 مىڭ 38 مو كۆلەمدىكى تېرىلغۇ يېرى بار بۇ يېزا زېمىنى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/216، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1453 مې- تىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1416.5 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1434.3 مېتىر. كىلىماتى تېپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -5.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىل 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش

www.uyghurkitap.com

مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«سىيەك» دېگەن يەر نامى قەدىمكى خوتەن ساك (ساق) تىلىدىن كەلگەن بولۇپ، «تۆتىنىڭ بىرى» مەنىسىدە دېگەن قاراش بار. لېكىن بۇ مەنىدىن قارىغاندا، «سى» سۆزى خەنزۇ تىلىدىكى «تۆت» كە، «يەك» سۆزى ئەرەب تىلىدىكى «بىر» گە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇنداق يات ئىككى تىلدىن سۆز ياساش تىلشۇناسلىق ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن ئەمەس.

«سىيەك» بىر خىل چۆشەنچىدە «سېھىيەك» (ئۇچتىن بىر) سۆزىدىن ئۆزگەرگەن، قوم كۆچۈپ يەرنى قوم بېسىپ كېتىپ، ھوسۇل كەملەپ كەتكەچكە، «ئۇچتىن بىرى» ئىجارىگە بېرىلىدىغان يەر دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. يەنە بىر خىل چۈشەنچىدە، «سەدرەك» دېگەن قەدىمكى ئۇيغۇرچە سۆزنىڭ ھازىرقى تەلەپپۇزى «سىيرەك» (شالاڭ) سۆزىدىن ئۆزگەرگەن، بۇ جايدا يەر تولا، ئاھالە سىيرەك بولغاچقا، «سىيرەك» ئاتالغان دەپمۇ قارىلىدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا، «سەدرەك بۆز» (شالاڭ بۆز) سۆزىدىن باشقا، «سەدرەك قابۇغ» (چاخسا قوۋۇق - ئىشىك) دېگەن سۆزمۇ مىسال كەلتۈرۈلگەن. بۇ چۈشەنچىلەرنىڭ ھەر ئىككىسى بىر - بىرىگە يېقىن كېلىدۇ.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) شەنبە بازار بازىرى بىلەن بىرگە كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 2 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭنىڭ يېزىسى (永宁乡) بولۇپ قۇرۇلغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 - رايونىغا تەۋە بولۇپ، بۇ رايوندا قۇرۇلغان ئۈچ يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1958 - يىلى «ئۇزۇن سەپەر كوممۇنىسى» دەپ ئاتالغان. كېيىن «قىزىلبايراق كوممۇنىسى» بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ «قىزىلبايراق كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى يەر ناملىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە نامى «شەنبە بازار كوممۇنىسى» غا ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى شەنبە بازار بازىرىدىن ئايرىلىپ، سىيەك يېزىسى بولۇپ قۇرۇلغان.

ھازىر بۇ يېزىدىكى 14 مەمۇرىي كەنت 56 مەھەللىدە، 3900 ئائىلە — 19 مىڭ 319 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس،

قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلى-
دۇ. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق نۇقتىسى بار. قىغاز كەنتىدە
بورىچىلىق، مەكتەپ كەنتىدە كىگىزچىلىك ئومۇملاشقان.

سىيەك يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县斯也克乡行政村和自然村名称

قاتىياق كەنت كومىتېتى	喀提亚克村委会
مەكەمئېرىق	买坎木艾日克
ئارىش	阿日希
دەستامەھەللە	代斯塔木买里
زەگە مەھەللە	再盖买里
ساتىراچ مەھەللە	萨提热其买里
كۆكمەت كەنت كومىتېتى	科克买提村委会
قىشلىقئېرىق	克希里克艾日克
كوچائېرىق	阔恰艾日克
پوك	泡克
ھالئېرىق	阿勒艾日克
چۇگىئېرىق	曲盖艾日克
بەگامەھەللە	白尕买里
ھالداشمان كەنت كومىتېتى	阿勒达西曼村委会
ھالئېرىق	阿勒艾日克
يېزاباغ	也扎巴格
قاپئېرىق	喀甫艾日克
بۇۋۇلاتۇز	布吾拉推孜
جەپپەرئېرىق	加帕尔艾日克
قوشلا	库什拉
قىتچى كەنت كومىتېتى	克提其村委会
قىتچى	克提其

ماندارئېرىق	曼达艾日克
تىگەنئېرىق	堤干艾日克
ئاراسىيەك	阿热斯也克
يارەك مەھەللە	亚热克买里
سىيەك كەنت كومىتېتى	斯也克村委会
توغرۇغ	托胡如克
چوڭ ئۆستەڭ	琼吾斯塘
قىزئۆلدىتېرەك	克孜乌力地铁热克
ئەسكىئېرىق	艾斯克艾日克
ياچىئېرىق	亚其艾日克
سۇلايمانئېرىق	苏拉依曼艾日克
تامئېغىل	塔木艾格勒
ئاستىن سىيەك كەنت كومىتېتى	阿斯延斯也克村委会
يارەك كۆلبېشى	亚日克库勒巴什
زاكى چوڭقۇر	扎克琼库尔
ھوبباي مەھەللە	欧巴依买里
چوڭ چۈگە كەنت كومىتېتى	琼曲盖村委会
يان ئېغىل	央艾格勒
جىنئېرىق كەنت كومىتېتى	吉日克村委会
جاغال مەھەللە	加尕勒买里
ئورمان كەنت كومىتېتى	奥尔曼村委会
قاتاردۆڭ	喀塔墩
شىرەمباغ	希热木巴格
كىچىك كۆلبېشى	克其克库勒巴什
بەشتوغراق كەنت كومىتېتى	拜什托格拉克村委会
تىمئېرىق	提木艾日克
قۇمكۆل	库木库勒
بەشتوغراق مازار	拜什托格拉克麻扎
توغراقئۈچى كەنت كومىتېتى	托格拉克乌其村委会
توغراقئۈچى	托格拉克乌其

www.uyghurkitap.com

مەكىت كەنت كومىتېتى	麦盖提村委会
شا مەھەللە	夏买里
ماندائېرىق	曼达艾日克
ياربېشى	亚巴什
كۇچائېرىق	库恰艾日克
دۆڭئېرىق	墩艾日克

توغراغاز يېزىسى 托格日尕孜乡

توغراغاز يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى توغراغاز كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 18 كىلومېتىر. شەرقى شەنبە بازار بازىرى ۋە سىيەك يېزىسى بىلەن، شىمالى شىۋول يېزىسى بىلەن، غەربى قازناق دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن، جەنۇبى لەڭگەر يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. زېمىنى كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/216، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1490 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1416.5 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1453 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. 22 مىڭ 836 مو تېرىلغۇ يەر كۆلىمى بار بۇ زېمىننىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 8.5-℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى يۇقىرى.

«توغراغاز» سۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا ئۈچ خىل رىۋايەت بار: بۇرۇنقى زاماندا بۇ يەر كەڭ كەتكەن جاڭگال ئىكەن. جاڭگالدا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سۈيى تاتلىق چوڭ بىر قومۇشلۇق كۆل بار ئىكەن. بۇ كۆلنى ئۆرغۈن ياۋا غازلار ماكان تۇتقان ئىكەن. بۇ يەردە كىشىلەر چارۋا باقىدىكەن. كۆلنىڭ بىرىدە بۇ يەردە «توغرول» دەپ ئاتىلىدىغان بىر توپ قۇش پەيدا بولۇپ، غازلار بىلەن بىرگە ياشاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر «توغرول غاز» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «توغراغاز» بولۇپ قالغان ئىكەن (قالغان ئىككى رىۋايەت مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابلارنىڭ «خوتەن خەلق ئەپسانە - رىۋايەت، چۆچەكلىرى» تومىدا بايان قىلىنغان).

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) شەنبە بازار بازىرى بىلەن بىرگە كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 2 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوقماق يېزىسى (永茂乡) بولۇپ قۇرۇلغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 - رايونىغا تەۋە بولۇپ، بۇ رايوندا قۇرۇلغان ئۈچ يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندا، «قىزىلبايراق كوممۇنىسى»غا تەۋە بولغان. 1980 - يىلى «شەنبە بازار كوممۇنىسى»غا ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى شەنبە بازار بازىرىدىن ئايرىلىپ، توغراغاز يېزىسى بولۇپ قۇرۇلغان.

ھازىر بۇ يېزىدىكى 11 مەمۇرىي كەنت 40 كەنت - مەھەللىدە 3156 ئائىلە — 12 مىڭ 226 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. بوستان شاللىق رايونىدا شالچىلىق ئۇقتىسى بار. چارۋىچىلىق بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان. «مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىسى» قۇربان تۇلۇم مۇشۇ يېزىنىڭ توغراغاز كەنتىدىن.

توغراغاز يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县托格日尕孜乡行政村和自然村名称

چاقار كەنت كومىتېتى	恰喀村委会
چۆگەئېرىق	曲盖艾日克

吉提艾日克	جىتئېرىق
托格拉克艾日克	توغراقئېرىق
喀拉阿提拉	قارائاتلا
托格日尕孜村委会	توغراغاز كەنت كومىتېتى
扎提艾日克	زاتىئېرىق
乌鲁克艾日克	ئۇلۇغئېرىق
喀拉巴格村委会	قاراباغ كەنت كومىتېتى
库都克亚	قۇدۇقيار
亚喀兰干村委会	ياقالەڭگەر كەنت كومىتېتى
亚喀兰干	ياقالەڭگەر
兰干艾日克	لەڭگەرئېرىق
英阿瓦提	يېڭىئاۋات
墩艾日克	دۆڭئېرىق
亚喀萨热依村委会	ياقاساراي كەنت كومىتېتى
亚喀萨热依	ياقاساراي
吉格代勒克巴克村委会	جىگدىلىك باغ كەنت كومىتېتى
吉格代勒克巴克	جىگدىلىك باغ
乌尊播孜村委会	ئۇزۇنبوز كەنت كومىتېتى
乌尊播孜	ئۇزۇنبوز
央塔克库勒村委会	يانتاقكۆل كەنت كومىتېتى
央塔克库勒	يانتاقكۆل
博热克其村委会	بۇرەكچى كەنت كومىتېتى
依格孜艾日克	ئېگىزئېرىق
哈尼喀	خانىقا
库木巴格村委会	قۇمباغ كەنت كومىتېتى
欧吐拉	ئوتتۇرا
塔勒克	تاللىق
博斯坦艾日克	بوستانئېرىق
艾木都买里	ھەمدۇ مەھەللە
达西曼墩	داشماندۆڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

لەڭگەر يېزىسى 兰干乡

لەڭگەر يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئاقا (بۇرۇنقى مازا ئاقا) كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 21.9 كىلومېتىر. جەنۇبى ئاتچان يېزىسى بىلەن، شەرقى ئارىش، كۆكيار يېزىلىرى بىلەن، شىمالى شەنبە بازار بازىرى، توغراغاز يېزىسى بىلەن، غەربى لەڭگەر بوز يەر دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە قازناق دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. زېمىنى شېغىللىق چۆل بەلۋېغى ۋە كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/76، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2178 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1443 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1509.5 مېتىر. 21 مىڭ 140 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە بۇ يېزىنىڭ كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 8.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 8.8℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 22℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىل 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

لەڭگەر يېزىسىنىڭ بۇرۇنقى نامى «بوغاز لەڭگەر» بولۇپ، بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مۇنداق ئىككى خىل رىۋايەت بار:

1. لەڭگەر يېزىسى بۇرۇنقى زاماندا پولو تاغلىق رايونى بىلەن شەھەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتەڭ ئىكەن. ئېشەكچىلەر ۋە رەۋەندىلەر ھەممىشە مۇشۇ ئۆتەڭدە ئۇلاغلىرىغا يەم - بوغۇز بېرىپ ماڭىدىكەن. شۇڭا بۇ يەر «ئۇلاغلارغا بوغۇز بېرىلىدىغان ئۆتەڭ» دېگەن مەنىدە «بوغاز لەڭگەر» دەپ ئاتالغان ئىكەن.

2. بۇرۇنقى زاماندا ئىسلام دىنى ئىماملىرى بۇددىستلار بىلەن ئۇرۇشۇپ كېرىيىگە كەلگەندە، «لەڭگەر ساي» دا بۇددىستلار بىلەن 40 كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلغان ئىكەن. سايدىكى ھەرە كۆنىكىدەك تۆشۈك قارا تاشلار شۇ جەڭدە ئۆلگەن بۇددىستلارنىڭ كاللىسى ئىكەن. بۇ جەڭدە ھايات قالغانلار «غازى» ئاتىلىپ، «لەڭگەر ساي» ئەتراپىدىكى بىنام يەردە ماكانلىشىپ قاپتۇ. كېيىنچە بۇ يۇرت ئۆتەڭ بولۇپ شەكىللىنىپتۇ. جەڭگە قاتناشقان سەرۋازلار بۇغراخاننىڭ لەشكەرلىرى بولغاچقا، بۇ ئۆتەڭ «بۇغراخان غازىلىرى ئاپىرىدە قىلغان لەڭگەر» دېگەن مەنىدە «بۇغرا غازى لەڭگەر» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «بۇغاز لەڭگەر» بولۇپ قالغان ئىكەن.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 4 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، يوڭشۇن يېزىسى (永顺乡) دېيىلگەن. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 4 - رايونى قىلىنىپ، ئىككى يېزىغا ئايرىلغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «ۋەتەنپەرۋەر كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى «بوغاز لەڭگەر كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى نامى «لەڭگەر يېزىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

لەڭگەر يېزىسىدىكى 13 مەمۇرىي كەنت — 48 تەبىئىي كەنت - مەھەللىسىدە 3590 ئائىلە — 16 مىڭ 890 نوپۇس بار. ئاھالىسى ئۈزۈمچىلىكنى ئاساس، دېھقانچىلىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەت بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ. «توغراق قەدىمىي خارابە ئىزى»، «كۆكچى خانيار قەدىمىي خارابىسى» قاتارلىقلار بۇ يېزا تەۋەسىدە.

لەڭگەر يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县兰干乡行政村和自然村名称

بازار كەنت كومىتېتى 巴扎村委会

www.uyghurkitap.com

باش ئارقا	巴什阿尔喀
دۆڭباغ	墩巴格
مەچىتئالدى	美其特阿勒迪
لايقا كەنت كومىتېتى	拉依喀村委会
يۇقارقى لايقا	尤喀克拉依喀
نۇرمۇھەممەت لەڭگەر	努日买买提兰干
تۆۋەن لايقا	托万拉依喀
كۆۋرۈك	科瑞克
توغراق كەنت كومىتېتى	托格拉克村委会
ھاشاسۇك	阿夏苏克
سۇك كەنت كومىتېتى	苏克村委会
ئاياغسۇك	阿亚克苏克
يالغۇزتوغراق	亚勒古孜托格拉克
كوناباغ	阔纳巴格
ئۇلۇغئېرىق كەنت كومىتېتى	乌鲁克艾日克村委会
يولئارىش كەنت كومىتېتى	尧勒阿日希村委会
يولئارىش	尧勒阿日希
ئەزانخانا كەنت كومىتېتى	艾赞哈纳村委会
ئەزانخانا	艾赞哈纳
يېڭى كۆلبېشى كەنت كومىتېتى	英库勒巴什村委会
ئارقا كەنت كومىتېتى	阿尔喀村委会
ئۈجمىلىك ئارقا	阿尔喀
تۆۋەن ئارقا	托万阿尔喀
ئارا كەنت كومىتېتى	阿热村委会
قايتىش	喀依提希
ئارا	阿热
جەگدۆك	介格墩
يەتتەتۇنۇك كەنت كومىتېتى	也台吐努克村委会
يەتتەتۇنۇك	也台吐努克
كەتمە كەنت كومىتېتى	坎提买村委会

باشتېرىم	巴什铁日木
ئاقتازدۆڭ	阿克塔孜墩
ئىسلىقدۆڭ	伊斯勒克墩
توشقاندۆڭ كەنت كومىتېتى	托什坎墩村委会
توشقاندۆڭ	托什坎墩

قاراقىر يېزىسى 喀拉克尔乡

قاراقىر يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى شور كۆل كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 42.8 كىلومېتىر. غەربى چىرا ناھىيىسىنىڭ دامكۇ يېزىسى بىلەن، جەنۇبى لەڭگەر بوزيەر دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن، شەرقى شىۋول يېزىسى، لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، كېرىيە قوي خوجىلىق فېرمىسى قاتارلىق جايلار بىلەن چېگرىلىنىدۇ. شىمالى تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىپ كېتىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. قاراقىر يېزىسى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە جايلاشقان بولۇپ، بۇلاق سۇلىرى يىغىلىپ ئاقىدىغان قاراقىر يادىن شەكىللەنگەن كىچىك تەبىئىي بوستانلىق. 31 مىڭ 978 مو تېرىلغۇ يەر بار. زېمىنى شورلۇق قۇم تۇپراق، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ بولۇپ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/895، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1460 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1329 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1394.5 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.7℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 39.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.85 بال، شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 221 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«قاراقىر» نامى ئۇيغۇر تىلىدىن كەلگەن ئاتالغۇ بولۇپ، «قارا» — چوڭ، زور دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. بۇ جايلار شورلۇق بولغاچقا، شور تۇپراق قارامتۇل كېلىدۇ. بەزىلەر: «كىشىلەر بۇ جايدىن يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغاندا، تۇپراق قارا بولغاچقا سىپىلىنىغان قىرلارمۇ قارا، ئېتىزنىڭ تۇپرىقىمۇ قارا ئىكەن. يەرلىك تىلدا ئېتىزنى ‹قىر› دەپمۇ ئاتىغاچقا، ‹قارا ئېتىز› دېگەن مەنىدە ‹قاراقىر› دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە ‹قارقى› بولۇپ قالغان ئىكەن» دەيدۇ. بۇ قاراش بىر قەدەر ئىلمىيلىككە ئىگە.

1910 - يىللىرى بۇ جايدا ھۆكۈمەتكە تەۋە بىر قونالغۇ ۋە 12 ئۆيلۈك ئاھالە بار ئىدى. قونالغۇ (ئۆتەڭ) گە 20 يول كېلىدىغان شىمال تەرەپتە بىر كەنت بولۇپ، 400 نەچچە ئۆيلۈك دېھقان ياشايتتى. كەنت بازىرىنىڭ 40 ~ 50 ئۆيلۈك ئاھالىسى بار ئىدى.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيەسىنىڭ 5 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۇز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 - رايونى قىلىنىپ، داتوڭ بازىرى (大通镇) ۋە يوڭچاڭ يېزىسى (永昌乡) تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 - رايونى قىلىنىپ، ئۈچ يېزىغا ئايرىلغان. 1958 - يىل 10 - ئايدا خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «ئۆكتەبىر كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى «قارقى كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى ئىككى يېزىغا ئايرىلىپ، «شىۋۇل يېزىسى» ۋە «قاراقىر يېزىسى» قۇرۇلغان.

بۇ يېزا 13 مەمۇرىي كەنت 55 مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، 3169 ئائىلە — 13 مىڭ 283 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. چارۋىچىلىق تەرەققىي قىلغان. بۇ يېزا تەۋەسىدە «شاھى ئابباس مازىرى» ۋە «شىكەر گەنجىۋۇللا پىرىم مازىرى» بار.

قاراقىر يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县喀拉克尔乡行政村和自然村名称

硝尔库勒村委会	شوركۆل كەنت كومىتېتى
乌堂村委会	ئۆتەڭ كەنت كومىتېتى
乌堂	ئۆتەڭ
宗塔勒村委会	زۇڭتال كەنت كومىتېتى
宗塔勒	زۇڭتال
阿尔喀吾斯塘村委会	ئاق ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
阿尔喀吾斯塘	ئاق ئۆستەڭ
夏纳巴格	شاناباغ
吐格曼巴什	تۇگمەنبېشى
央塔克喀什村委会	يانتاققاش كەنت كومىتېتى
央塔克喀什	يانتاققاش
协依提拉村委会	شىيىتلا كەنت كومىتېتى
协依提拉	شىيىتلا
其那巴格	چىناباغ
布勒布勒吾斯塘	بۇلبۇل ئۆستەڭ
波斯塘托格拉克	بوستانتوغراق
铁热克吾力干	تېرەك ئۇلغان
喀格勒克阿依热希	قاغىلىق ئارىش
喀格勒克阿依热希村委会	قاغىلىق ئارىش كەنت كومىتېتى
巴扎托普村委会	بازارتوپ كەنت كومىتېتى
巴扎托普	بازارتوپ
扎滚勒克	زاغۇنلۇق
阔纳巴扎	كونابازار
拜什托格拉克村委会	بەشتوغراق كەنت كومىتېتى
拜什托格拉克	بەشتوغراق
麦盖提村委会	مەكىت كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورېكتى

كەندىرچەلگۈ	坎迪尔切勒格
مازارئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	麻扎吾斯塘村委会
مازارئۆستەڭ	麻扎吾斯塘
تۇگمەنكۆل	吐格曼库勒
بوغۇناكۆل	布胡那库勒
ئوتتۇرائۆستەڭ	欧吐拉吾斯塘
بولجالىق	布里加勒克
تۇزكۈزلەك كەنت كومىتېتى	吐孜库孜勒克村委会
تۇزكۈزلەك	吐孜库孜勒克
ئۇيىيار	奥依亚
ئاياغئورمان	阿亚克奥尔曼

شىۋول يېزىسى 希吾勒乡

شىۋول يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇشقاچباغ كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 40 كىلومېتىر. شەرقى توغراغاز يېزىسى بىلەن، غەربى ۋە شىمالى قاراقىر يېزىسى بىلەن، جەنۇبى لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى، قازناق دېھقانچىلىق تەرەققىيات رايونى بىلەن 315 - دۆلەت تاشيولى ئارقىلىق چېگرىلىنىدۇ. شىۋول يېزىسى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە جايلاشقان بولۇپ، بۇلاق سۇلىرى يىغىلىپ ئاقىدىغان «داۋزا يا» دىن شەكىللەنگەن كىچىك تەبىئىي بوستانلىق، 6066 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە. زېمىنى شورلۇق قۇم تۇپراق، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ بولۇپ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/898، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1460 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1329 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1394.5 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.7℃-،

ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 39.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.85 بال، شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 211 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈز-نىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«شۋول» ئاتالغۇسىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار: شۋول بۇرۇنقى زاماندا پۈتۈنلەي جاڭگال بولۇپ، چارۋى-چىلار ئولتۇراقلاشقان ئىكەن. ئۇلار چارۋىچىلىقتىن سىرت يەنە ئوۋ-چىلىقمۇ قىلىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يەردە بىر نەچچە شىر پەيدا بولۇپ، مال پادىلىرىغا تەھدىت سالىتۇ. چارۋىچىلار مەسلىھەتلىشىپ، بۇ شىرلارنى ئوۋلاپ، يىلتىزىدىن تۈگەتمەكچى بولۇپتۇ. لېكىن شىرلار ئادەملەرنى ئوۋلاپ كەتسە كېتىپتۇكى، ھېچكىم بىرەر شىر ئوۋلىيال-ماپتۇ. شىرنىڭ بۇنداق يامانلىقى ۋە ئوۋغا ماھىرلىقىغا قاراپ، كىشى-لەر ئىچىدە «بۇ يۇرتتا ياشار بولساڭ شىر بول» دېگەن ماقال پەيدا بوپتۇ. بۇ سۆز بىلەن بۇ يۇرت «شىر بول» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «شۋول» بولۇپ قالغان ئىكەن.

بۇ يەرلەر مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) قارقى يېزىسى بىلەن كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 - رايونى قىلىنىپ يوڭچاڭ يېزىسى (永昌乡) تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 - رايونى قىلىنىپ قۇرۇلغان ئۈچ يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1958 - يىلى 10 - ئايدا خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «ئۆكتەبىر كوممۇنىسى» غا قوشۇۋېتىلگەن. 1959 - يىلى قوي خوجىلىق فېرمى-سى بۇ يېزىغا يۆتكەپ كېلىنگەندىن كېيىن، قوي خوجىلىق فېرمىسى ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ كەلگەن. 1984 - يىلى قوي خوجىلىق فېرمىسى-دىن ئايرىلىپ، «شۋول يېزىسى» قىلىپ، قوي خوجىلىق فېرمىسى پارتكومىغا قاراشلىق يېزا بولغان. 1995 - يىلى ئايرىم پارتكوم قۇرۇل-غان.

بۇ يېزا ھازىر تۆت مەمۇرىي كەنتكە ئايرىلغان بولۇپ، 1097

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئائىلە — 3989 نوپۇس بار. ئاھالىسى يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، چارۋىچىلىقتا قوي بىلەن ئۆچكە ئاساس قىلىنىدۇ. داڭلىق سەيلىگاھ «ئەجدەر كۆل» (يەرلىك نامى «كۆتەك كۆل»)، «شىۋول سۇ ئامبار» (بۇرۇن تەبىئىي كۆل بو- لۇپ، كېيىن سۇ ئامبىرى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن)، «جىن توغراق» قەدىمىي توغراقلىقى ۋە داڭلىق تاۋاپگاھ «ئارىش مازار» قاتارلىقلار مۇشۇ يېزا تەۋەسىدە بولۇپ، ساياھەتچىلىك بىر قەدەر تەرەققىي قىل- غان. بۇ يېزىدىكى ئاھالىلار ئىچىدە «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش چولپانلى- رى» بىر قەدەر كۆپ.

شىۋول يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县希吾勒乡行政村和自然村名称

باغتوغراق	巴格托格拉克
خوجادۆڭ	乎加墩
پۇچۇقدۆڭ	甫求克墩
پارچەكەنت	帕其坎特
كۇچا	阔恰
ئاستىنئۆستەڭ	阿斯延吾斯塘
داشكۆل كەنت كومىتېتى	达希库勒村委会
داشكۆل	达希库勒
چوڭباغ	琼巴格
جاڭگالئېغىز	江尕勒艾孜
گوبباغ	古甫巴格
قاراڭغۇكۆل	喀让古库勒
ئوجۇنلۇق كەنت كومىتېتى	吾居鲁克村委会
يېڭىئاۋات كەنت كومىتېتى	英阿瓦提村委会
ئارىش مازار	阿日希麻扎

ئويتوغراق يېزىسى 奥依托格拉克乡

ئويتوغراق يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئېگىز دۆۋە كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 22.4 كىلومېتىر. شەرقى نىيا ناھىيىسى بىلەن، جەنۇبى ئاتچان يېزىسى بىلەن، غەربى مۇغاللا، يېڭىباغ، ئارال يېزىلىرى بىلەن، شىمالى دەريا بويى يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. خەرىتىدىكى ئورنى شىمالىي كەڭلىك 36°46′ — 37°13′، شەرقىي مېرىدىئان 81°46′ — 82°36′ ئارىلىقىدا. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 76 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 136 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر مەيدانى 4311.75 كۋادرات كىلومېتىر. زېمىنى شېغىللىق چۆل بەلۋېغى ۋە كەلكۈن لاتقا تۈزلەڭلىكى بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/36، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5220 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1427 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1440 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -6.3℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال، شامال نىسبەتەن كۆپ چىقىدۇ. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى كۆپ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«ئويتوغراق» نامى ئۇيغۇر تىلىدىن كەلگەن سۆز بولۇپ، بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار: بۇرۇنقى زاماندا بۇ يەردە مال - چارۋا باققان كىشىلەر قېرى توغراقنىڭ كوڭتېيىنى ئۆي قىلىپ ئىشلەتكەن ئىكەن، شۇڭا «ئۆي توغراق» دەپ ئاتىلىپ كېيىنچە «ئويتوغراق» بولۇپ قالغان. بۇ رىۋايەتتىن باشقا

www.uyghurkitap.com

يەنە مۇنداق ئۈچ خىل قاراش بار: (1) بۇ «چوڭقۇر» مەنىسىدىكى «ئوي» بىلەن «توغراق» سۆزىدىن بىرىكىپ ياسالغان ئىسىم؛ (2) بۇ «ئون» دېگەن سانىنى بىلدۈرىدىغان سۆز بىلەن «توغراق» سۆزىدىن بىرىكىپ «ئون توغراق» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «ئويتوغراق» بولۇپ قالغان. چۈنكى توغراق سانى بىلەن ئاتالغان يەر ناملىرىدىن يەنە «بەشتوغراق» دېگەن نامىلارمۇ بار. (3) «ئويتوغراق» ئەسلىي يېپەك يولىدىكى راباتلاردىن بىرى بولۇپ، ھازىر «بەش توغراق» نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىنۋاتقان ئارال يېزىسىنىڭ «ئويتوغراق» تەرەپتىكى كەنتى ئەسلىي «باش توغراق» يەنى باشتىكى توغراق مەنىسىدە، «ئويتوغ-راق» بولسا تەكلىماكاننىڭ سەل ئىچكىرىسىدەك، بۇ «باش توغراق»نىڭ ئايىغىدىراق بولغاچقا، ئاياغدىكى توغراق دېگەن مەنىدە «ئويتوغ-راق» دەپ ئاتالغان.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيە-سىنىڭ 6 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، بۇ يەردە كېرىيە ناھىيىسىنىڭ يوقلى يېزىسى (永利乡) تەسىس قىلىنغان. 1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 7 - رايونى قىلىنىپ، ئۈچ يېزىغا ئايرىلغ-ان. 1954 - يىلى بۇ يېزىنىڭ پىشكە كەنتى بىلەن تومىيا كەنتى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 8 - رايونى (ھازىرقى ئاتچان يېزىسى) غا ئايرىپ بېرىلگەن. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «كۆرەش كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1959 - يىلى تومىيا كەنتى قايتىدىن بۇ يېزىغا ئايرىپ بېرىلگەن. 1980 - يىلى «ئويتوغراق كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى «ئويتوغراق يېزىسى» بولۇپ قۇ-رۇلغان.

بۇ يېزا ھازىر 12 مەمۇرىي كەنت 72 مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، 3970 ئائىلە — 17 مىڭ 100 نوپۇس بار. 34 مىڭ 291 مو تېرىلغۇ كۆلىمىگە ئىگە بۇ يېزىنىڭ ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، باقمىچىلىق، سودا - تىجارەتنى قوشۇمچە قىلىدۇ. باغۋەنچىلىك تەرەققىي قىلغان بولۇپ، شاپتۇل بىلەن قەغەز پوستلۇق ياڭاق ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇ يېزىدىكى شاپتۇل سورتلىرى-

نىڭ تۈرى كۆپ بولۇپ، كۆك شاپتۇلى ئەڭ داڭلىق. مەشھۇر «بۇغرا-قۇم» قۇم تېغى بۇ يېزىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان. يېسىيۇلغۇن كەنتىدە 19 ـ ئەسىردە نىياز ھېكىم بەگ تەرىپىدىن كولىتىلغان چوڭ كۆل ۋە كۆل ئەتراپىدا شۇ دەۋردە تىكىلگەن قېرى دەرەخلەر ھازىرمۇ ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئويتوغراق يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县奥依托格拉克乡行政村和自然村名称

依格孜都维村委会	ئېگىزدۆۋە كەنت كومىتېتى
依格孜都维	ئېگىزدۆۋە
瓦拉克买里	ۋالاق مەھەللە
拍什塔克买里	پەشتاق مەھەللە
兰干吾斯塘村委会	لەڭگەر ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى
协依合买里	شېيىخ مەھەللە
托盖巴格	تۆگەباغ
兰干巴格	لەڭگەرباغ
喀拉库木奇村委会	قاراقۇمۇش كەنت كومىتېتى
喀拉库木奇	قاراقۇمۇش
塔吾尕孜村委会	تاۋغاز كەنت كومىتېتى
加扎尼买里	جازانى مەھەللىسى
依克其买里	يېكچى مەھەللە
阿珠克	ئاجۇك
阿尔喀	ئارقا
阿尔喀吾斯塘	ئارقائۆستەڭ
库木艾日克	قۇمئېرىق
英阿其玛	يېڭىئاچما
汗托格拉克艾日克	خانتوغراقئېرىق
塔勒克艾日克村委会	تاللىقئېرىق كەنت كومىتېتى

www.uyghurkitap.com

لەڭگەرئۆستەڭ	兰干吾斯塘
يار كەنت كومىتېتى	亚村委会
تۆمۈرچى مەھەللە	铁木尔其买里
ئاپتاپلىقكۆل مەيدان	阿甫塔甫勒克库勒迈丹
ئاپتاپلىقكۆل كەنت كومىتېتى	阿甫塔甫勒克库勒村委会
ئارقا مەيدان	阿尔喀迈丹
ئارقا	阿尔喀
توغرا ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	托格拉吾斯塘村委会
توغرا ئۆستەڭ	托格拉吾斯塘
چەلگۈئۆستەڭ	切勒格吾斯塘
ئارائۆستەڭ كەنت كومىتېتى	阿热吾斯塘村委会
جىگدىلىك ئۆستەڭ	吉格代勒克吾斯塘
كۆلئېرىق	库勒艾日克
يۇقارقى چەلگۈ ئۆستەڭ	尤喀克切勒格吾斯塘
قاش تۈۋى	喀什吐维
يېسىيۇلغۇن كەنت كومىتېتى	也斯尤勒滚村委会
يېسىيۇلغۇن	也斯尤勒滚
قاقشاللىق	喀克夏勒克
تومىيا كەنت كومىتېتى	吐木亚村委会
تومىيا	吐木亚
قارابۇلاق	喀拉布拉克
قۇمسۇلاق	库木苏拉格
مالغۇن	马勒滚
سەنجە	散介
مات	玛特
قوۋۇرغا	库乌尕
سولدى	苏勒迪

ئاتچان يېزىسى 阿羌乡

ئاتچان يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان تاغلىق

رايون بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئاتچان كەنتىگە جايلاشقان،
ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 50 كىلومېتىر.
شەرقى نىيا ناھىيىسى بىلەن، جەنۇبى شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن،
غەربى چىرا ناھىيىسىنىڭ بوستان يېزىسى بىلەن، شىمالى ئويتوغراق،
ئارىش، لەڭگەر، قاراقىر يېزىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. خەرىتىدىكى
ئورنى شىمالىي كەڭلىك 36°50′ — 35°14′، شەرقىي مېرىدىـ
ئان 82°51′ — 81°25′ ئارىلىقىدا. ئومۇمىي يەر مەيدانى 12339.9
كۋادرات كىلومېتىر. زېمىنى تاغ - ئېدىرلىق ۋە تاغ ئېتىكىدىكى
تاشلىق چۆل بەلۋېغى، دېڭىز يۈزىدىن 2500 — 1431.9 مېتىر
ئېگىز. قىشتا قەھرىتان سوغۇق، يازدا تومۇز ئىسسىق بولمايدۇ. كۈن
نۇرىنىڭ تولۇق چۈشۈش ۋاقتى نىسبەتەن قىسقا، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇـ
ـرىسى 6.6℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا -11.3℃، ئوتتۇـ
رىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 17.9℃، پۈتۈن يىللىق قىروسىز
مەزگىلى 169 كۈن. چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. تېرىلغۇ كۆلىمى
24 مىڭ 412 مو كېلىدۇ.

«ئاتچان» ئاتالغۇسى ئۇيغۇر تىلىدىن كەلگەن سۆز بولۇپ، «ئاتقا
ئامراق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ دېيىلىدۇ. بىراق يەنە بىر خىل
قاراشتىكىلەر بۇ سۆزنىڭ تەكتى «ئاتلىق چانلار» دېگەنلىك بولۇپ،
قەدىمكى چانلارنىڭ چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان، ئات بېقىش ۋە ئات
مىنىش ماھارەتلىرىگە ماھىر بولغان بىر تارمىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇلار
كېرىيە ناھىيىسىدىكى تاغلىق رايونلارغا كېلىپ ماكانلاشقان. دەسلەپـ
ـكى چاغلاردا يەرلىك خەلق تەرىپىدىن «ئاتلىق چانلار» دەپ ئاتالغان.
كېيىنچە فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش بولۇپ «ئاتچان» شەكلىگە كېلىپ
قالغان. ئۇلار ئولتۇراقلاشقان يۇرتمۇ مۇشۇ قوۋم نامى بىلەن ئاتالغان.
نۇرغۇن ئەسىرلەر داۋامىدا ئاتلىق چانلار يەرلىق خەلققە سىڭىشىپ
كەتكەن. نەتىجىدە، ئەسلىدە مىللىي ئېتنىك نام بولغان «ئاتچان»
دېگەن سۆز نوقۇل جۇغراپىيىۋى ئورۇننى كۆرسىتىدىغان ئاتالغۇغا
ئايلىنىپ كەتكەن دەپ ھېسابلايدۇ. بىزنىڭچە كېيىنكى قاراش ئىلمىيـ
ـلىككە ئىگە، شۇنداقلا بۇ ئىككى قاراش بىر - بىرىگە تولىمۇ يېقىن.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىـ

كىتاب تورىكتىپ www.uygurkitap.com

سىنىڭ 7 - رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، بۇ يەرلەردە كېرىيە ناھىيىسىنىڭ يوڭيۇ يېزىسى (永裕乡) تەسىس قىلىنغان. 1953 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 8 - رايونى قىلىنىپ، ئىككى يېزىغا ئايرىلغان. 1954 - يىلى كېرىيە ناھىيىسى 7 - رايونىنىڭ پىشكە كەنتى بىلەن تومىيا كەنتى قوشۇپ بېرىلگەن. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «قاراقۇرۇم كوممۇنىسى» دەپ نام بېرىلگەن. 1959 - يىلى تومىيا كەنتى قايتىدىن 7 - رايونغا ئايرىپ بېرىلگەن. 1980 - يىلى يەر نامىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە «ئاتچان كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى «ئاتچان يېزىسى» قۇرۇلغان.

بۇ يېزا ھازىر 11 مەمۇرىي كەنت 34 مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، 1675 ئائىلە — 7531 نوپۇس بار. دۇنياغا داڭلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ «ئالماس كان» رايونى ۋە «پىشكە كان» رايونى بۇ يېزا تەۋەسىگە جايلاشقان. «ئالماس كان» رايونىدا «ئالماس كان»، «سېرىققۇرام كان»، «چىغانقۇل» ۋە بۇ كانلارغا يېقىن بىر قانچە كىچىك كانلار بار. «يىغلاڭغۇ كان» رايونىدا ئىككى چوڭ كان ۋە بۇ كانلارغا يېقىن بىر قانچە كىچىك كانلار بار.

ئاتچان يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县阿羌乡行政村和自然村名称

ئاتچان كەنت كومىتېتى	阿羌村委会
ئاتچان	阿羌
ئاراساي	阿热萨依
پامكا	帕姆喀
تۇگۇچى	托格其
يۇچىلىك	尤其勒克
قۇمبۇيان	库木布央
گۇڭشې بوزيەر	公社博孜也尔

皮什盖博孜也尔	پىشكەبوزيەر
库孜勒克博孜也尔	كۆزلىق بوزيەر
皮什盖村委会	پىشكە كەنت كومىتېتى
皮什盖	پىشكە
克孜勒喀依	قىزىلقاي
塔木其	تامچى
库如提喀	قۇرۇتقا
昆仑	قاراقۇرۇم
托格曼巴什村委会	تۇگمەنبېشى كەنت كومىتېتى
其格勒克萨依	چىغانلىق ساي
阿热力科切提	ئارال كۆچەت
奥依且克	ئويچىك
阿尔帕勒克	ئارپىلىق
喀赞啊斯玛	قازانئاسما
太斯坎里克村委会	تەسكەنلىك كەنت كومىتېتى
太斯坎里克	تەسكەنلىك
喀相兰干	كاشان لەڭگەر
塔依拉克英阿瓦提	يايلاق يېڭىئاۋات
塔帕英阿瓦提	كاپا يېڭىئاۋات
喀帕	كاپا
霍热克兰干	خوررەك لەڭگەر
恰其坎兰干	چاچقان لەڭگەر
苏克塔亚克	سوقتاياق
库乃斯村委会	كۆنەس كەنت كومىتېتى
阿热勒克	ئاراللىق
库热木勒克	قۇراملىق
雄古拉村委会	شۇڭگۇل كەنت كومىتېتى
秋尕勒	چۇغال
库兰其	قۇلانچى
阿克巴什	ئاقباش

www.uyghurkitap.com

ياگالىق	亚尔勒克
گەمە	盖买
تۆۋەن كۆنەس	托万库乃斯
قارائارپائېغىز	喀拉阿尔帕艾孜
چالدۆۋە	恰勒都维
چۆرۈمە	确尔买
شۆتۆ	休提
بۇلاقبېشى	布拉克巴什
چوڭساي	琼萨依
كەڭرتۆز	康尔吐孜
قاشتاش كەنت كومىتېتى	喀什塔什村委会
قاشتېشى	喀什塔什
گۇتالغۇ	古塔勒古
ئۆگۈيەك	吾格也克
ئۆچكەبۇلۇڭ كەنت كومىتېتى	乌什开布隆村委会
ئۆچكەبۇلۇڭ	乌什开布隆
بوشقات	博希喀提
قىشلاق	克希拉克
جىيىن	吉音
پولو كەنت كومىتېتى	普鲁村委会
پولو	普鲁
تىرەكلىك ساي	铁热克勒克萨依
كىچىك پولو	克其克普鲁
ئالاچۇي	阿拉其依

يېڭىباغ يېزىسى 英巴格乡

يېڭىباغ يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى توشقانتاختا كەنتىگە جايلاشقان،

ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 16 كىلومېتىر.
شەرقى ئويتوغراق يېزىسى بىلەن، شىمالى دەريا بويى يېزىسى بىلەن،
غەربى «قاراخان دېھقانچىلىق مەيدانى» بىلەن، جەنۇبى مۇغاللا بازىرى
بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ئۇ كېرىيە دەرياسىنىڭ شەرقىي لېۋىدىكى جەنۇب-
تىن شىمالغا سوزۇلغان بوستانلىق بولۇپ، خەرىتىدىكى ئورنى
شىمالىي كەڭلىك 36°50′ — 35°14′، شەرقىي مېرىدىيان
82°51′ — 81°25′ ئارىلىقىدا. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 32 كىلو-
مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 38 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر
مەيدانى 671.64 كۋادرات كىلومېتىر، تېرىلغۇ كۆلىمى 24 مىڭ
150 مو كېلىدۇ. زېمىنى شورلۇق قۇم تۇپراق بولۇپ، جەنۇبتىن
شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/792، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزى-
دىن ئېگىزلىكى 1385.9 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن
ئېگىزلىكى 1338 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزل-
كى 1361.5 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون،
تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.7℃،
ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.8℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى
تېمپېراتۇرا 25℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 44.7
مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.8 بال. پۈتۈن يىللىق قىرو-
سىز مەزگىلى 213 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى ئۇزاق،
كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

بۇ يېزىنىڭ ئەسلىدىكى نامى «توقىچاقلىق» بولۇپ، ئىلگىرى
بۇ يەر توغراقلار بۈك - باراقسان ئۆسكەن تەبىئىي ئورمانلىق ئىكەن.
توغراقلىقتا توقىچاق (تۆمۈر تۇمشۇق) ئىنتايىن كۆپ بولغاچقا، «تۆ-
مۈر تۇمشۇق كۆپ جاي» دېگەن مەنىدە «توقىچاقلىق» دەپ ئاتالغان-
كەن. 1965 - يىلى بۇ يەردە كەڭ كۆلەمدە بوز يەر ئېچىلىپ،
«يېڭىباغ» دەپ نام بېرىلگەن.

بۇ زېمىن مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيە-
سىنىڭ 1 - رايونىغا قاراشلىق بولغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى
(1943 - يىلى) يۈزبېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، كېرىيە ناھى-
يىسىنىڭ يوڭفېڭ يېزىسى (永丰乡) غا قاراشلىق بولغان.

www.uyghurkitap.com ئويغۇر كىتاب تورىبېتى

1951 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 2 - رايونىغا تەۋە بولغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، «يېڭى ئاۋاز كوممۇنىسى» نىڭ بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونى قىلىنغان. 1965 - يىل 8 - ئايدا جياڭسۇ ئۆلكىسىدىن كەلگەن چېگرا رايونغا ياردەم بەرگۈچى ياشلار بۇ يەرگە ماكانلىشىپ، يەرلىك ئاھالە بىلەن بىرلىكتە «يېڭىباغ دېھقانچىلىق مەيدانى» قۇرغان بولۇپ، ۋىلايەتكە قاراشلىق بولغان. 1970 - يىلى يېڭىباغ كوممۇنىسى قۇرۇلغان. 1980 - يىلى «يېڭىباغ كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1984 - يىلى «يېڭىباغ يېزىسى» قۇرۇلغان. ئۇ چاغدىكى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئورنى ئاياغ لەمپە كەنتىدە بولۇپ، چېگرا رايونغا ياردەم بەرگۈچى ياشلار يۇرتىغا قايتىپ كېتىپ، ئۇلار قۇرغان شتاب بىكار قالغانلىقى ھەم يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى بۇ يېزىنىڭ باش قىسمىغا ئورۇنلىشىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، 1985 - يىلى ھازىرقى ئورۇنغا — توشقان تاختا كەنت كومىتېتى تەۋەسىگە يۆتكەلگەن.

بۇ يېزىدىكى 12 مەمۇرىي كەنت 47 مەھەللىدە 1799 ئائىلە — 9184 نوپۇس بار. ئاھالىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس، چارۋىچىلىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ. بوستان شاللىق رايونى ۋە بۇ يېزىنىڭ باش تەرىپى كېرىيە دەرياسى بويىدىكى شالچىلىق ئوقتىسى بولۇپ، تەۋەسىدىكى شالچىلىق رايونى «يۇمىلاق» دەپ ئاتىلىدۇ.

يېڭىباغ يېزىسى تەۋەلىكىدىكى مەمۇرىي كەنتلەر ۋە ئاساسلىق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县英巴格乡行政村和自然村名称

باش لەمپە كەنت كومىتېتى	巴什兰帕村委会
لەمپە ئۆستەڭ	兰帕吾斯塘
ئاياغلەمپە كەنت كومىتېتى	阿亚格兰帕村委会
ئاياغلەمپە	阿亚格兰帕
قۇرۇق ئىلەك كەنت كومىتېتى	库如克依来克村委会
قۇرۇق ئىلەك	库如克依来克

توقسەندۆڭ كەنت كومىتېتى	托合散墩村委会
توقسەندۆڭ	托合散墩
ھەسەنھۈسەن كەنت كومىتېتى	艾山玉山村委会
ھەسەنھۈسەن	艾山玉山
كاۋائېرىق كەنت كومىتېتى	喀瓦艾日克村委会
كاۋائېرىق	喀瓦艾日克
ئارا يول	阿热尧勒
بەگ مەھەللە	伯克买里
ئاتكويدى كەنت كومىتېتى	阿特阔依提村委会
ئاتكويدى	阿特阔依提
ھەسىنتىم كەنت كومىتېتى	艾斯尼提木村委会
كەڭتوقاي كەنت كومىتېتى	康托喀依村委会
جىنتوغراق كەنت كومىتېتى	金托格拉克村委会
جىنتوغراق	金托格拉克
باغچا كەنت كومىتېتى	巴格恰村委会
باغچا	巴格恰
توشقانتاختا كەنت كومىتېتى	托什坎塔合塔村委会

دەريابويى يېزىسى 达里雅博依乡

دەريا بويى يېزىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 234 كىلومېتىر. جەنۇبى ئويتوغراق، يېڭىباغ، شىۋول، قاراقىر يېزىلىرى ۋە «قاراخان دېھقانچىلىق مەيدانى» بىلەن چېگرىلىنىدۇ. غەربى چىرا ناھىيىسى بىلەن، شەرقى نىيا ناھىيىسى بىلەن، شىمالى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ شايار ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. خەرىتىدىكى ئورنى شىمالىي كەڭلىك 39°29′ — 36°13′، شەرقىي مېرىدىئان 82°26′ — 81°19′، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 96 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 252 كىلومېتىر. زېمىنى شورلۇق ۋە

تۈركىتاپ كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قۇم تۇپراق بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/792، كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايونغا تەۋە، ئىنتايىن قۇرغاق ھەم قۇم - بوران كۆپ. تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى ئۇزاق، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى ناھايىتى چوڭ.

تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يېزا 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا بەزى كىشىلەر تەرىپىدىن «ياۋايى ئادەملەر ياشايدىغان يەر» دەپ ئاتىلىپ، بۇ خەۋەر جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى تارتقان. شۇنى ئالاھىدە ئېيتىش لازىمكى، بۇ يەردە قەدىمدە «تەكلە» ، «باراق» دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى ئۇرۇق كېرىيە دەرياسى-نىڭ ئىككى قىرغىقىدا ياشىغان بولۇپ، «باراق» لار ئۇزلىرىنىڭ ئەجدادىنى بۆرە ئىكەن، دېيىشىدۇ. «تەكلە» دېگەن سۆز شاپتۇلنىڭ باش باھاردا پىشىدىغان بىر خىلىنىڭ نامى يەنى — «تەكە» دىن كەلگەن. ئۇلارنىڭ قارىشىچە ھازىرقى «تەكلىماكان» ئاتالغۇسى «تەرك ماكان» ، «ئەسلى ماكان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرمەستىن، ئاشۇ «تە-كلە» ئۇرۇقىنىڭ نامى بىلەن «تەكلەنىڭ ماكانى» ، «تەكلە ما-كان» سۆزىنىڭ تەلەپپۇز ئۆزگىرىشىدۇر. بۇ يىپ ئۇچىغا ئاساسەن «تەكلىماكان» دېگەن نامنى يەنىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىش لازىم.

«دەريابويى» ئۇيغۇرچە ئىسىم بولۇپ، كېرىيە دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقاچقا، شۇنداق ئاتالغان.

بۇ زېمىن 1949 - يىلدىن بۇرۇن جاي يېزىسىنىڭ جاي كەنتى ۋە مۇغاللا بازىرىنىڭ قارلۇق كەنتىدىكى چارۋىدارلارنىڭ يايلىقى بو-لۇپ، مۇقىم بىر يېزىغا تەۋە قىلىنمىغان. 1952 - يىلى دەريابويى ئالىي كوپىراتسىيىسى قۇرۇلۇپ، بەش مەھەللە گۇرۇپپىغا ئايرىلغان ۋە ناھىيىگە بىۋاسىتە قاراشلىق بولغان. 1958 - يىلى خەلق كوممۇ-نىسى قۇرۇلغاندا چوڭ ئەترەت (دادۈي) بولۇپ قۇرۇلۇپ، «يېڭى ئاۋاز كوممۇنىسى» غا قاراشلىق بولغان. 1984 - يىلى قاچۇن كوممۇنىسى مۇغاللا بازىرى بىلەن جاي يېزىسىغا ئايرىلغاندا، جاي يېزىسىغا قاراش-لىق كەنت بولغان. 1989 - يىلى يېزا بولۇپ قۇرۇلۇپ، «دەريابويى يېزىسى» دەپ نام بېرىلگەن. بۇ يېزا ھازىر بىر مەمۇرىي كەنتكە، يەتتە

مەھەللە گۇرۇپپىغا ئايرىلغان. 306 ئائىلە — 1330 نوپۇس بار. ئاھالىسى نوقۇل چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ يېزا تەۋەسىدە «تەتۈركۆل»، «باشكۆل» قاتارلىق تەبىئىي مەنزىرە رايونلىرى، «يۇ-مىلاقۇم»، «قارادۆڭ» قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە «ماجان-لىق»، «مىرسالى» قەدىمىي ئىزلىرى بار. بۇ يېزا 1984 - يىلى «تەبىئىيلىكى قوغدىلىدىغان رايون» قىلىپ بېكىتىلگەن.

دەريا بويى يېزىسى تەۋەلىكىدىكى تەبىئىي كەنت-مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县达里雅博依乡自然村名称

色日克苏	سېرىقسۇ
吐格提坎	توغتىكەن
巴格吉格代	باغجىگدە
喀拉墩	قارادۆڭ
库马奇	قۇماچ
博斯坦吐孜	بوستان تۈز
达里雅博依	دەريابويى
铁日木	تېرىم
尧干托格拉克	يوغانتوغراق
买德克阿斯提	مەدەكئاستى
布拉克	بۇلاق
康克亚克	كەڭقىياق
帕合塔巴什	پاختابېشى
协依提拉帕希依木	شىيىتلى پاششىيىم
乌尊托喀依	ئۈزۈنتوقاي
硝尔库勒	شوركۆل
格维尔库勒	گەۋرىكۆل
吐孜布隆艾格勒	تۈز بۇلۇڭ ئېغىل
阿特亚依拉克	ئاتىيلايلاق

www.uyghurkitap.com

兰帕	لەمپە
塔吉克	تاجىك
麻扎托喀依	مازارتوقاي
琼麻扎	چوڭمازار
阔纳托喀依	كونا توقاي
其格勒克艾格勒	چىگلىكئېغىل
科克吉格代	كۆكجىگدە
阔什喀尔苏拉格	قوچقار سۇلاق
克亚克恰克玛	قىياقچاقما
尤勒滚恰克玛	يۇلغۇنچاقما
帕坦勒	پەتەل
伊斯克乌塔格	ئىسسىق ئوتاغ
托格拉克艾格勒	توغراقئېغىل
恰特克勒	چاتقال
其格提阔依干	چىگىتقويغان
兰帕吐孜	لەمپە تۈز
阿提拉什	ئاتلاش
科代克艾格勒	كۆتەكئېغىل
叶音	يېيىن
色格孜萨特玛	سېغىز ساتما
库木阿格孜	قۇم ئاغىز
塔喀克	تاقاق
阔什喀尔艾格勒	قوچقار ئېغىل
巴斯热克艾格勒	باسرىقئېغىل
喀斯坎艾格勒	قاسقانئېغىل
阿德让库勒	غادىراڭكۆل
台吐尔库勒	تەتۈركۆل
却格奥塔木	چوغۇتام
墩拜勒	دۆمبەل
托格拉苏	توغراسۇ

吐鲁木阿斯坎	تۇلۇمئاسقان
央塔克艾格勒	يانتاقئېغىل
介子科依干	جەزىقويغان
托万吐鲁木阿斯干	تۆۋەنتۇلۇم ئاسقان
恰拉艾格勒	چالا ئېغىل
其坦拉格	چىتلاق
夏勒迪勒克	شالدىلىق
斯孜玛	سىزما
伊勒墩	ئىلىدۆك
米萨来	مىسالەي
博孜尤勒滚	بوز يۇلغۇن
克格勒克	قىغلىق
其坦	چىتەن
康托喀依	كەڭتوقاي
色日克吐孜	سېرىقتۇز
库木布尔瓦提	قۇم بىرۋات
恰克麻	چاقما
比兰干	بىلەنگەن
介孜阔依干库勒	جەزىقويغان كۆل
色日克布依仑塔	سېرىق بوينىڭتا
墩阿热勒其	دۆڭ ئارالچە
托盖塔依迪	تۆگە تايدى
依格孜拜勒迪	ئېگىزبەلدە
托盖曲希干	تۆگەچۈشكەن
央塔克苏拉克	يانتاقسۇلاق
苏克玛	سوقما
协西肯阿尔喀尼	شەشكىن ئارقان
恰瓦勒	چاۋال
阿尔喀恰瓦勒	ئارقا چاۋال
依来克	ئىلەك

乌斯玛塔勒克	ئۇسما تاللىق
阿尔托喀依	ئارتۇقاي
巴格托喀依	باغ توقاي
尤喀克尤勒滚萨特玛	يۇقاقىر يۇلغان ساتما
拉依旦	لايداڭ
央塔克布央	يانتاقبۇيان
托万托里达玛	تۆۋەنتولداما
再勒克	زەيلىك
琼库勒	چوڭكۆل
克其克库勒	كىچىككۆل
协格勒	شىغىل
夏合萨特玛	شاخساتما
桥合坦勒克	چوغتاللىق
康吐孜	كەڭتۇز
库勒	كۆل
康吐孜恰瓦勒	كەڭتۇزچاۋال
阿德让帕尔切	غادىراڭپارچە
都尤勒尕	دويۇلغا
库木扎	كۇمىزا
喀拉阿斯特	كالائاستى
喀拉央塔克	قارايانتاق
喀拉阿斯特库木	كالائاستىقۇم
喀拉阿斯特阿亚尕	كالا ئاستىئاياغ
吐提玛克	تۇتماق
亚曼江尕勒	يامانجاڭگال
却勒艾格勒	چۆلئېغىل
库孜勒克吾塔尕	كۇزلۇكئوتاغ
阿尔喀吐孜	ئارقاتۇز
拜德克宁库勒	بېدەكنىڭ كۆلى
喀克夏勒克	قاقشاللىق

www.uyghurkitap.com

غاز ئاتقان	尕孜阿特坎
تاللىقچات	塔勒克恰特
تۆۋەنئۆتەك	托万乌堂
ئىلەك	依来克
دومچەك	墩木切克
باسقانقاش	巴斯喀克喀什
سىزما كۆلمەن	斯孜玛库勒曼
تەتۈر ئىلەك	台吐尔依来克
چۆگلۈتمەك	却格勒提买克
شالدىراڭ	夏勒德让
يوغانجىگدە	尧干吉格代
ئاتتۇتقان	阿提吐提干
بالائۆلگەن	巴郎乌力干
تۆۋەن يۇلغۇن ساتما	托万尤勒滚萨特玛
سېرىق كەشمە	色日克坎西曼
سېرىقلىق	色日克勒克
قوچقارباستى	阔什喀尔巴斯提
كاتاك	喀塔克
توپاقئۆلگەن	托巴克乌力干
داتاڭساتما	达塘萨提玛
غەلۋىقالدى	艾勒维喀勒德
ئۆچكەئۆلگەن	乌什开乌力干
شاپلىق	夏普勒克
كاپاقومۇشلۇق	喀帕库木其勒克
شىرپاڭ	西日旁
قوشلاش	阔什拉西
پىچانلىق	皮羌勒克
كېيىكياتاق	克依克央塔克
ئۆيناڭ ئالدى	乌依宁阿勒德
قوچقارسولغان	阔什喀尔苏力干
قالماقچە	喀勒玛克切

كۇكۇنلۇق	库昆勒克
قازانسىنغان	喀赞森干
سېرىقجاڭگال	色日克江尕勒
دىمىن ئاچقان	迪明阿其坎
قارچۇغا ئۇچقان	喀尔曲尕吾其干
شامالئالغان	夏玛勒阿勒干
تايلاقئۆلگەن	塔依拉克乌力干
ئابلاۋاي	阿不拉巴依
تۇزئالغاق	吐孜阿勒尕克
ئوتىنىڭبېشى	欧特宁巴什
مەدەكئاسقان	买代克阿斯坎
جىگدە كۆتىكى	吉格代库提克
سۇڭەكلىك	宋艾克勒克

كېرىيە قوي خوجىلىق فېرمىسى 于田县羊场

قوي خوجىلىق فېرمىسى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، فېرما شتابى باغتوغراق كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 32 كىلومېتىر. شەرقى توغراغاز يېزىسى بىلەن، شىمالى شىۋول يېزىسى بىلەن، غەربى قاراقىر يېزىسى ۋە لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى بىلەن، جەنۇبى قازناق بوزيەر تەرەققىيات رايونى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ فېرمىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. خەرىتىدىكى ئورنى شىمالىي كەڭلىك 37°11′ — 36°51′، شەرقىي مېرىدىئان 81°37′ — 81°20′ ئارىلىقىدا. شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 20 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 38 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر مەيدانى 530 . 68 كۋادرات كىلومېتىر، 5092 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە. ئاتچان يېزىسىنىڭ پولو كەنتى تەۋەسىدە مەخسۇس يايلىقى بار بولۇپ، شتابىنىڭ خەرىتىدىكى ئورنى شىمالىي كەڭلىك 36°13′، شەرقىي مېرىدىئان 81°30′. كۆلىمى 10 كۋادرات كىلومېتىر. بۇلاق سۇلىرى يىغىلىپ ئاقىدىغان «داۋزا يا» دىن شەكىللەنگەن كىچىك تەبىئىي بوستانلىق. زېمىنى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شورلۇق قوم تۇپراق، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ بولۇپ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/898، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1429 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1332 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1389 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.8℃، ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5.7℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 24.9℃، ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 39.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شامال كۈچى 1.85 بال. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 211 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى ئۇزاق، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

بۇ فېرما 1952 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان، شتاب ناھىيە مەركىزىدە بولغان، «دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 2 - چارۋا مەيدان» دەپ ئاتالغان. 1955 - يىلى «كېرىيە ناھىيىسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلىك قوي خوجىلىق فېرمىسى» قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن، كېيىن يەنە «كېرىيە ناھىيىلىك قوي خوجىلىق فېرمىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1959 - يىلى شۇۋول يېزىسىغا يۆتكىلىپ، داشكۆل كەنتىدە تۇرۇشلۇق بولغان ۋە شۇۋول تەۋەسىدىكى ئۈچ كەنتنى ۋاكالىتەن باشقۇرغان. قاتناش قولايسىز بولغاچقا، شتابى 1970 - يىلى باغتوغراق كەنتىگە يۆتكەلگەن. 1984 - يىلى شۇۋول يېزىسى قوي خوجىلىق فېرمىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، قوي خوجىلىق فېرمىسى پارتكومىغا قاراشلىق يېزا بولغان. 1995 - يىلى مۇستەقىل يېزا بولۇپ، قوي خوجىلىق فېرمىسى ئايرىم قىلىپ تەشكىللەنگەن. بۇ فېرما ئىككى كەنت كومىتېتى 10 كەنت - مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ 302 ئائىلە — 1682 كىشى بار.

لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
拉依苏良种场

لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، مەيدان شتابى خەدەك كەنتىگە جايلاشقان، ناھىيە مەركى-

-زى بىلەن بولغان تۈز سىزىق ئارىلىقى 36.5 كىلومېتىر. جەنۇبى ۋە غەربى قاراقىر يېزىسى بىلەن، شىمالى ۋە شەرقى شىۋول يېزىسى ۋە قــوي خوجىلىق فېرمىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 - دۆلەت تاشيولى بۇ مەيداننىڭ شىمالىدىن توغرىســغا كېســىپ ئۆتــىدۇ. خەرىتىدىكى ئــورنى شــىمالــي كەڭلىك '36°58 — '36°53، شەرقىي مېرىدىئان '81°19 — '81°17 ئارىلىقىدا. شەرقتىن غەربكە كــەڭلىكى 40 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر مەيدانى 33.17 كۋادرات كىلومېتىر. بۇلاق سۇلىرى يىغىلىپ ئاقىدىغان تارقاق ئېقىنلاردىن شەكىللەنگەن كىچىك تەبىئىي بوستانلىق. زېمىنى شورلۇق تۇپراق، جەنۇبتىن شىمالغا يانتۇ بولۇپ، يانتۇلۇق دەرىجىسى 1/235، جەنۇبىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1411 مېتىر، شىمالىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1377 مېتىر، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1394 مېتىر. كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل قۇرغاق رايون، تۆت پەسىل روشەن ئايرىلىدۇ. ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.8℃، ئــوتــتۇرىچە ئەڭ تــۆۋەن تېمــپېــراتــۇرا 5.7℃-، ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتــۇرا 24.9℃، ئــوتــتۇرىــچــە ھۆل - يېغىن مىقدارى 39.7 مىللىمېتىر، ئوتتۇرىچە شــامال كۈچى 1.85 بال. پۈتۈن يىللىق قىروسىز مەزگىلى 211 كۈن. قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈش مەزگىلى ئۇزاق، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ.

«لايسۇ» ئۇيغۇرچە ئىسىم بولۇپ، بۇ نامنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مۇنداق ئىككى خىل رىۋايەت بار: (1) بۇرۇنقى زاماندا، بۇ يەر ئوتلىرى مول ياخشى يايلاق بولۇپ، كىشىلەر مال - چارۋىلىرىنى باقىدىكەن. رۇستەم ئىسىملىك چوڭ چارۋىدارنىڭ بەرزو ئىسىملىك ئوغلى بۇ يەرگە بىر چوڭ كۆل كولىتىپ، بۇ يايلاقتا بېقىلىدىغان مال - چارۋىلارنىڭ ئىچىملىك سۈيىنى ھەل قىلغان ئىكەن (بۇ كۆل 90 - يىللارنىڭ بېشىغىچە ساقلانغان). شۇڭا بۇ كۆل «باينىڭ سۈيى» دېگەن مەنىدە «بايسۇ» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە «لايسۇ» بولۇپ قالغا-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

نىكەن.

(2) بۇرۇنقى زاماندا، بۇ يەرگە ھەمىشە كەلكۈن سۈيى كېلىپ تۇرىدىكەن. كەلكۈن سۈيى ھاسىل قىلغان ئېقىنلاردا كەلكۈن ئېقىدىتىپ كەلگەن لاي ـ لاتقىلار ئاقىدىكەن. شۇڭا بۇ كەنت «لايسۇ» دەپ ئاتالغانىكەن.

بۇ يەرلەر مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) قاراقىر يېزىسى بىلەن كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 5 ـ رايونى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 ـ رايونى قىلىنىپ، يوڭچاڭ يېزىسى (永昌乡) غا قاراشلىق بولغان. 1951 ـ يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 6 ـ رايونى قىلىنىپ قۇرۇلغان ئۈچ يېزىنىڭ بىرى بولغان. 1958-يىلى 10 ـ ئايدا خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، «ئۆكتەبىر كوممۇنىسى» غا قوشۇۋېتىلىپ، 12 ـ چوڭ ئەترەت بولغان. 1969 ـ يىلى ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى بۇ كەنتكە يۆتكىلىپ، لايسۇ چوڭ ئەترىتى (دادۋي) قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق بولغان ۋە ئەلا سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. 1980 ـ يىلى «لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن.

بۇ مەيدان بىر مەمۇرىي كەنتكە، سەككىز مەھەللە گۇرۇپپىغا ئايرىلغان بولۇپ، 583 ئائىلە — 6434 نوپۇس بار. ئاھالىسى 4631 مو يەرگە ئاشلىق زىرائىتى تېرىپ ئەلا سورتلۇق ئۇرۇق يېتىشتۈرۈشنى ئاساس، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ. باغۋەنچىلىك ياخشى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئالمىسى داڭلىق. «لايسۇ سۇ ئامبىرى» ساياھەت رايونى بار. بۇ كەنت «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش يۇرتى» بولۇپ، بىر قىسىم ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش چولپانلىرى بۇ كەنتتىن چىقىدۇ. ھازىرقى زامان تارىخىدا بۇ كەنتتە ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچى ئىمىن ھاجى بولۇپ، 1982 ـ يىلى 140 يېشىدا ۋاپات بولغان. ھازىر ھايات كىشىلەردىن 100 ياشتىن ئاشقانلاردىن تۆت

كىشى بار.

لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى تەۋەلىكىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي مەھەللىلەرنىڭ نامى
于田县拉依苏良种场部分自然村名称

يانتاقتۇغ	央塔克吐格
خەندەك	罕代克
ئاراباغ	阿热巴格
سۆكەتېرىم	苏克铁日木
قازناق	喀孜纳克

كونا شەھەر ئىش بېجىرىش باشقارمىسى
于田县老城区办事处

كونا شەھەر ئىش بېجىرىش باشقارمىسى كېرىيە ناھىيە مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدە. غەربى ۋە شىمالى مۇغاللا بازىرى بىلەن، شەرقى ۋە جەنۇبى ئارال يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. ناھىيە مەركىزى بىلەن قارلۇق ئۆستەڭ ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان ناھىيە بازىرى ئاھالىلار ئولتۇراق رايونى بولۇپ، تېرىلغۇ يېرى ئىنتايىن ئاز.

بۇ جايلار مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 2 - رايونى بولغان، مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) يۈز بېشىلىق تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندا، مەركىزي بازار (中心镇) قىلىپ قۇرۇلغان. 1951 - يىلى مۇغاللا بازىرى قىلىپ قۇرۇلغان. 1953 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى ۋە مۇغاللا بازىرى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. 1958 - يىلى خەلق كوممۇنىسى قۇرۇلۇپ، بازار رايونى بىرلەشتۈرۈلۈپ، «يېڭى ئاۋاز كوممۇنىسى» دەپ نام

www.uygurkitap.com

بېرىلگەن. 1980 - يىلى «قاچۇن كوممۇنىسى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1992 - يىلى 7 - ئايدا كونا شەھەر رايونى ئىش بېجىرىش باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، مۇغاللا بازىرىدىن ئايرىۋېتىلگەن.

كونا شەھەر ئىش بېجىرىش باشقارمىسى ئاھالىلىرى سودا - تىجارەت ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى ئاساس قىلىدۇ. ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئاسار ئەتىقە ئورنى — 800 يىللىق تارىخقا ئىگە كېرىيە ھېيتگاھ جامەسى ۋە داڭلىق «شىلان» ، «ئاھادا» مازارلىرى بۇ رايون تەۋەسىدە. بۇ رايون 2003 - يىلى قوغدىلىدىغان ئۆرپ - ئادەت رايونى بولۇپ تەستىقلانغان. قارىمقىدىكى دۆڭباغ كەنت كومىتېتى، ئۆستەڭبېشى، ھېيتگاھ، تانايبېشى قاتارلىق تۆت ئاھالە كومىتېتىدا 934 ئائىلە — 2816 كىشى بار. 1339 مو يەرگە ئاشلىق زىرائەتلىرى تېرىلىدۇ.

لەڭگەر بوزيەر دېھقانچىلىق مەيدانى
兰干农场

لەڭگەر بوزيەر دېھقانچىلىق مەيدانى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان. ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان مۇساپىسى 44 كىلومېتىر. شەرقى لەڭگەر، توغراغاز يېزىلىرى بىلەن، شىمالى قازناق بوزيەر تەرەققىيات رايونى بىلەن، غەربى قاراقىر يېزىسى بىلەن، جەنۇبى لەڭگەر يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ مەيدان ئىلگىرى چارۋىچىلىق نۇقتىسى بولۇپ، بىر نەچچە ئائىلىلىك چارۋىچى يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلغان. 1951 - يىلى «لەڭگەر بوزيەر» دەپ ئاتالغان. 1958 - يىلى كەنت تەسىس قىلىنىپ، لەڭگەر يېزىسىنىڭ كەنتى بولغان ۋە «سەكرەپ ئىلگىرىلەش كەنتى» دەپ نام بېرىلگەن. 1980 - يىلى «لەڭگەر بوزيەر كەنتى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. 1996 - يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى قىلىپ قۇرۇلغان. ھازىر بۇ مەيداندا يۆجەن بوزيەر، ئىسلىغ بوزيەر، ئوتتۇرا بوزيەر،

توشقان دۆڭ قاتارلىق تۆت مەمۇرىي كەنت ـ 12 كەنت ـ مەھەللە بولۇپ، 602 ئائىلىدە 2421 كىشى ياشايدۇ.

قازناق ئاۋئاتسىيە كەنتى تەرەققىيات رايونى
喀孜那克阿航开发区

قازناق تەرەققىيات رايونى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ، غەربى قاراقىر يېزىسى بىلەن، جەنۇبى لەڭگەر بوزيەر دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن، شەرقى توغراغاز يېزىسى بىلەن، شىمالى شىۋۇل يېزىسى ۋە لايسۇ ئۇرۇقچىلىق مەيدانى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. 315 ـ دۆلەت تاشيولى بۇ رايوننىڭ شىمالىدىن توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. 1965 ـ يىلىدىن باشلاپ بۇ رايوندا كەڭ كۆلەمدە بوزيەر ئېچىلىپ، «كادىرلار مەيدانى» قۇرۇلغان بولسىمۇ، 20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىغا كەلگەندە سۇ يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن تاشلىنىپ قالغان. 1995 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەت مەبلىغىگە تايىنىپ قايتىدىن ئېچىلىپ، شۇ يىلى 3200 مو بوز يەر ئېچىلىپ تېرىلغان. 1999 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەتلىك ئاۋئاتسىيە شىركىتى بۇ مەيدانغا مەبلەغ بېرىپ، داۋاملىق كېڭەيتىپ ئېچىلغان ۋە ئاھالە كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇلغان. 2000 ـ يىلى ئېچىلغان بوزيەر كۆلىمى 19 مىڭ موغا يەتكەن ھەم شۇ يىلى «ئاۋئاتسىيە كەنتى» دەپ نام بېرىلگەن.

كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم قۇرۇلۇشلارنىڭ نامى
于田县部分人工建筑物名称

قاراقىر سۇ ئامبىرى	喀拉克尔水库
لايسۇ سۇ ئامبىرى	拉依苏水库
باشكۆل سۇ ئامبىرى	巴什库勒水库

www.uyghurkitap.com

希吾勒水库	شىۋول سۇ ئامبىرى
兰干水库	لەڭگەر سۇ ئامبىرى
红旗水库	قىزىلبايراق سۇ ئامبىرى
萨依瓦克水库	سايباغ سۇ ئامبىرى
达希曼水库	داشمان سۇ ئامبىرى
喀赞库勒水库	قازانكۆل سۇ ئامبىرى
喀拉汗水库	قاراخان سۇ ئامبىرى
喀群水库	قاچۇن سۇ ئامبىرى
博斯坦水库	بوستان سۇ ئامبىرى
尾亚水库	ئۈييار سۇ ئامبىرى
喀帕水库	كاپا سۇ ئامبىرى
艾斯尼提木盐池	ھەسنىتىم تۇزكۆل
阿日希盐池	ئارىش تۇزكۆل
昆仑总干渠	قاراقۇرۇم باش ئۆستىڭى
昆仑西干渠	قاراقۇرۇم غەربىي باش ئۆستىڭى
昆仑东干渠	قاراقۇرۇم شەرقىي باش ئۆستىڭى
中间引洪渠	ئوتتۇرا كەلكۈن ئۆستىڭى
昆仑西引洪渠	قاراقۇرۇم غەربىي كەلكۈن ئۆستىڭى
昆仑东引洪渠	قاراقۇرۇم شەرقىي كەلكۈن ئۆستىڭى
喀拉克尔引洪渠	قاراقىر كەلكۈن ئۆستىڭى
喀拉克尔干渠	قاراقىر ئۆستىڭى
兰干荒地干渠	لەڭگەر بوزيەر ئۆستىڭى
兰干干渠	لەڭگەر ئۆستىڭى
先拜巴扎荒地干渠	شەنبەبازار بوزيەرئۆستىڭى
先拜巴扎东干渠	شەنبەبازار شەرقىي ئۆستىڭى
先拜巴扎西干渠	شەنبەبازار غەربىي ئۆستىڭى
萨依瓦克干渠	سايباغ ئۆستىڭى
喀拉汗农场泉水干渠	قاراخان بۇلاق سۈيى ئۆستىڭى

博斯坦稻区引洪渠	بوستان كەلكۈن ئۆستىڭى
盆都拉干渠	پۇندۇرا ئۆستىڭى
阿热勒干渠	ئارال ئۆستىڭى
科克亚东干渠	كۆكيار شەرقىي ئۆستىڭى
喀鲁克干渠	قالۇق ئۆستىڭى
加依渠	جاي ئۆستىڭى
巴格艾日克渠	باغئېرىق ئۆستىڭى
恰喀渠	چاقار ئۆستىڭى
喀群渠	قاچۇن ئۆستىڭى
阔什尤勒滚渠	قوشيۇلغۇن ئۆستىڭى
喀拉汗农场干渠	قاراخان مەيدان ئۆستىڭى
解放渠	ئازادلىق ئۆستىڭى
皮什盖干渠	پىشكە ئۆستىڭى
团结渠	ئىتتىپاق ئۆستىڭى
喀拉库木渠	قاراقۇم ئۆستىڭى
兰干渠	لەڭگەر ئۆستىڭى
阿热渠	ئارائۆستىڭى
奥依托格拉克干渠	ئويتوغراق ئۆستىڭى
也斯尤勒滚干渠	يېسىيۇلغۇن ئۆستىڭى
达吾孜吐格曼桥	داۋزاتۇگمەن كۆۋرۈكى
普鲁桥	پۇلۇ كۆۋرۈكى
阿拉娇依桥	ئالاجۇي كۆۋرۈكى
克里雅大桥	كېرىيە چوڭ كۆۋرۈكى
喀西巴什大桥	قاشباش كۆۋرۈكى
塔吾尕孜大桥	تاۋغاز كۆۋرۈكى
喀拉克尔闸口	قاراقىر ئېلىشبېشى
昆仑渠首	قاراقۇرۇم باش ئېلىشبېشى
中间闸口	ئوتتۇرا ئېلىشبېشى

www.uyghurkitap.com

توغراق ئېلىشىپىشى	托格拉克闸口
شەنبەبازار ئېلىشىپىشى	先拜巴扎分水闸
ئارش ئېلىشىپىشى	阿日希闸口
قاراخان مەيدان باش ئېلىشىپىشى	喀拉汗农场渠首
تاش ئازما ئېلىشىپىشى	塔什阿孜玛闸口
چۇلاق ئېلىشىپىشى	乔拉克闸口
تىلما ئېلىشىپىشى	提力玛闸口
خوتەن ـ نىيا تاشيولى (كېرىيە بۆلىكى)	和民公路(于田境内段)
كېرىيە ـ پولو يولى	于普公路
كېرىيە ـ قاراخان يولى	于喀公路
كېرىيە ـ ئاتچان يولى	于阿公路

كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم تەبىئىي جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەرنىڭ نامى
于田县部分自然地理实体名称

ماجانلىق	玛江勒克
ئۆيلەك	乌依勒克
قاراقۇرۇم تاغ تىزمىسى	昆仑山脉
چوڭ مۇزتاغ	琼木孜塔格
قاشتاش تاغ	喀什塔什塔格山
قوتازلىق	库塔孜勒克山
ماشەن تېغى	马山
قوشماق تېغى	双山
ئىس داۋان	硫黄达坂
جۇپ ئارقار داۋىنى	双羊达坂
غەلىبە داۋىنى	胜利达坂

ئاتام داۋىنى	阿塔木达坂
ئاتام پاششا	阿塔木帕夏
كېرىيە تاغ ئېغىزى	克里雅山口
ئۇلۇغ يالقۇن تاغ ئېغىزى	乌鲁克火山口
داۋزاتۇگمەنيار	达吾孜吐格曼沟
سايباغيار	萨依瓦克沟
سېرىق ئۆييار	色日克奥依沟
ماشەنجىلغىسى	马山沟
ئەجدەرئىشىكى جىلغىسى	龙门沟
تەسكەن ساي	台斯坎萨依
شىپىڭ جىلغىسى	西平沟
سۇباش	苏巴什
بۇلاق ئېلەك	泉水沟
ساسا جىلغىسى	叉叉沟
قىزىلساي ئېغىزى	克孜勒萨依阿格孜
بېلىق	伯力克
كاپالەڭگەر	喀帕兰干
قالما	喀勒玛
كېرىيە دەرياسى	克里雅河
كۇراپ دەرياسى (پولو دەرياسى)	库拉甫河
تېرەكلىك ساي دەرياسى	铁热克萨依河
ئۇشكە بۇلۇڭ دەرياسى	乌什开布隆河
بوشقات دەرياسى	博西喀提河
ئۈگىيەك دەرياسى	吾格也克河
قاشتاش دەرياسى	喀什塔什河
ئالماس دەرياسى	阿拉玛斯河
ئاقتاساي دەرياسى	阿克塔萨依河
ئاتامسۇ دەرياسى	阿塔木苏河

www.uyghurkitap.com

ئاقسۇ دەرياسى	阿克苏河
قوتازجىلغا دەرياسى	库塔斯吉勒尕河
قىزىلساي دەرياسى	克孜勒萨依河
سوقتاياق دەرياسى	苏克塔亚克河
ئاتچان دەرياسى	阿羌河
پىشكە دەرياسى	皮什盖河
قارابۇلاقساي دەرياسى	喀拉布拉克萨依河
قىزغاقساي دەرياسى	克尔阿恰克萨依河
يائۇلاق دەرياسى	亚吾拉克河
تۇميا دەرياسى	吐米亚河
مالغۇنساي دەرياسى	玛勒滚萨依河
سەنجەساي دەرياسى	散介萨依河
ماتساي دەرياسى	玛特萨依河
سېغىزكۆل	色格孜库勒湖
ئاچچىقكۆل	阿其克库勒湖
ئۇلۇغكۆل	乌鲁克库勒湖
ئۇرايىمكۆل	乌拉音库勒湖
قاراقىر بۇلىقى ئىلەك	喀拉克尔泉
لايسۇبۇلىقى	拉依苏泉
باشكۆل بۇلىقى	巴什库勒泉
بوستان بۇلىقى	博斯塘泉
توقۇچاق بۇلىقى	托胡恰克泉
قاراشور	喀拉硝
سېسىق ئىلەك	色色克依来克
ئۇلۇق ئويمان	乌鲁克奥依曼
ئۇرايىم ئويمانلىقى	乌拉音奥依曼
قاشتوغراق تۈز	喀什托格拉吐孜
ئارىشتۈز	阿日西吐孜

康克其克	كەڭكىچىك
吐孜鲁克	تۇزلۇق
吉格代库都克	جىگدە قۇدۇق
台克西都维勒克	تەكشىدۆۋىلىك
阿克依来克	ئاقئىلەك
阿克托巴克依来克	ئاقتوپاق ئىلەك
吐孜勒克喀希	تۇزلۇق قاش
尧勒阿日希	يولئارىش
阿克其库勒	ئاقچىكۆل
喀拉墩	قارادۆڭ
达西曼墩	داشماندۆڭ
艾格日喀希	ئەگرىقاش
阿德让库木	غادىراڭ
艾山玉送帕希依木	ھەسەنھۈسۈن پاششىيىم
库如克库木	قۇرۇققۇم
托格拉克库木	توغراققۇم
尧干库木	يوغانقۇم
也斯尤勒滚阿亚克	يېسيۇلغۇن ئاياغ
尤木拉克库木	يۇمىلاققۇم
色格孜库勒	سېغىزكۆل
兰干萨依	لەڭگەرساي
吐孜鲁克萨依	تۇزلۇقساي
皮什盖萨依	پىشكە ساي
皮勒萨依	پىلە ساي
喀拉纳克却勒	قاراناقچۆل
喀拉亚	قارايا
托万奥乌拉孜	تۆۋەنئۇۋراز
奥乌拉孜	ئۇۋراز

سېرىقئۆلاق	色日克吾拉克
قارائاتلا	喀拉阿提拉
پۇماس	甫玛斯
باشكەڭ سۇلاغ	巴什康苏拉克
يوغانمەڭلەي	尧干忙来
كۆكتۇرۇك	科克吐如克
بۇرۇلۇك	伯日勒克
كۆتەمە	科台买
چىمەنيۇت	其曼于特
ئۇزۇنقول	乌尊阔勒
شۇقۇپقول	修库甫阔勒
قۇرۇققول بۇيان	库如克阔勒布洋
سېرىق بۇلىقى	色日克布拉克
بۇلاقبېشى	布拉克巴什
كاشان	喀相
ئاقچۇرۇك	阿克曲如克
ئېشەك ئۆتتى	伊协克欧提
ياندۇمۇلۇق	央都木勒克
تۆت قاتىياق ئېغىزى	托特喀提亚克阿格孜
سۇۋۇك	苏吾克
تۇڭاياپ ئېغىزى	通阿亚甫阿格孜
يايلاق قاتلاش	亚依拉克喀特拉西
سېرىق قۇرام	色日克库热木
قۇسۇق	库苏克
ئوغرى يول	奥格日尧勒
تامچى ئېغىزى	塔米其阿格孜
داۋانبېشى	大坂巴什
تېرىم	铁日木

تىجىك	提吉克
سۆگەت	苏盖提
ئىگىلىش	依格里希
قىرىغ ئاچچىغ	克日克阿其克
چولاقمازار	乔拉克麻扎
سېسىق كۆل	色斯克库勒
گۇلۇمەمەتنىڭ قۇمى	古勒买提宁库木
تۇزلۇق	吐孜鲁克
دۆڭناچى	墩纳其
ئات ئۆلگەن	阿特乌力干
تۆگەكاللىنىڭ قۇمى	托盖喀拉宁库木
ئىلەك ئېغىزى	依来克阿格孜
قىزىللىق	克孜勒克
دۆۋاقلىغاق	都瓦克勒尕克
قىرىق كۆلمەن	克日克苦勒满
بۇلاقبېشى	布拉克巴什
چالالتاش	恰拉勒塔什
قورۇقكۆل	干湖滩
مەيدانتۇز	买当吐孜
توغراقاش	托格拉喀什
قارادۆۋە	喀拉都维
يارلەڭگەر	亚兰干
جىگدە قۇدۇق	吉格代库都克
تۇغۇلغان	吐胡勒干
خادادۆڭ	哈达墩
بويلۇققاش	伯依勒克喀什
يانتاقدۆڭ	央塔克墩
ئادەم ئۆلگەن	阿达木乌力干

阿尔喀	ئارقا
依不拉音吾吐尔干	ئىبراھىم ئولتۇرغان
尤勒滚勒克	يۇلغۇنلۇق
晚台	ۋەنتەي
库勒艾格勒恰克玛	كۆلئېغىل چاقما
阿克恰克玛	ئاقچاقما
阿尔喀达里亚	ئارقادەريا
尤木拉克库都克	يۇمىلاق قۇدۇق
开提曼	كەتمەن

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىيا ناھىيىسى 民丰县

نىيا ناھىيىسى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە جايلاشقان، جەنۇبتا شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن، شىمالدا شايار ناھىيىسى بىلەن، شەرقتە چەرچەن ناھىيىسى بىلەن، غەربتە كېرىيە ناھىيىسى بىلەن چېگرالىنىدۇ، شەرقىي ئۇزۇنلۇق 82°22′~84°55′ ۋە شىمالىي كەڭلىك 35°20′~39°29′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 451 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 130 كىلومېتىر كېلىدۇ. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ خوتەن بىلەن بولغان ئارىلىقى تاشيول مۇساپىسى بويىچە ھېسابلىغاندا 296 كىلومېتىر، ئۈرۈمچى بىلەن بولغان ئارىلىقى 1205 كىلومېتىر بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە چەت، يىراق ناھىيىلەرنىڭ بىرى، شۇنداقلا خوتەن ۋىلايىتىدىكى چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان بىردىنبىر ناھىيە ھېسابلىنىدۇ.

ناھىيىنىڭ ئومۇمىي يەرمەيدانى 57 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، 86 مىليون 362 مىڭ مو كېلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە جەنۇبتىكى تاغلىق رايونلارنىڭ كۆلىمى 23 مىليون 822 مىڭ مو بولۇپ، پۈتۈن ناھىيە ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ %42.5 نى، تۈزلەڭلىك ۋە قۇملۇقلار كۆلىمى 62 مىليون 540 مىڭ مو بولۇپ، ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ %57.5 نى تەشكىل قىلىدۇ.

بۇ زېمىندا بايقالغان قەدىمكى يېڭى تاش قورال تېپىندىلىرىدىن قارىغاندا، بۇنىڭدىن 7000 يىللار ئىلگىرى بۇ تەۋەلىكتە ئىنسانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ تىرىكچىلىك قىلغان ھەمدە مىلادىيىدىن ئىلگىرى ئىككى بەگلىك قۇرۇلغان. مىلادىيە 3 - ئەسىردە بۇ ئىككى بەگلىك ئۇدۇنغا قارىغان. مىلادىيە 11 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراخانىيلارنىڭ بۇ رايونلارغا كىرىشى بىلەن ئۇدۇن بەگلىكىگە ئوخشاشلا

بۇ زېمىنمۇ قاراخانىيلارغا تەۋە بولغان. سۇڭ سۇلالىسى جيەنيەن 3 - يىلى (مىلادىيە 1129 - يىلى) ياللۇغ تاشىن باشچىلىقىدىكى قاراقىتانلار ئۇدۇننى بېسىۋالغاندا، بۇ زېمىن يەنە غەربىي لياۋنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە نىيا چاغاتاي خانلىقىنىڭ زېمىنى بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا جۇڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن. چيەنلۇڭنىڭ 21 - يىلى (مىلادىيە1756 - يىلى) جۇڭغارلار توپىلىڭى تىنجىتىلىپ، غەربىي يۇرتلار بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندە، بۇ يەرلەرنىڭ نامى «نىيا قورۇقى» دەپ ئاتىلىپ، كېرىيە ھاكىمبەگلىكىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. 1884 - يىلى شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنغاندا كېرىيىدە ناھىيە قۇرۇلۇپ، «ئۇلۇغساي يېزىسى» دېگەن نام بىلەن كېرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق بولغان. 1943 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى نىيا مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىنغان. 1944 - يىل 4 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيە تەسىس قىلىنغان.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدا نىيا ناھىيىسىدە 2380 ئائىلە، 10 مىڭ 129 نوپۇس بار ئىدى. 2003 - يىلى يىل ئاخىرىدا نوپۇسى 9508 ئائىلە — 34 مىڭ 284 كىشىگە يەتكەن. سەككىز مىللەتتىن تەركىب تاپقان ئاھالە ئىچىدە ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر 30 مىڭ 671 نەپەر، خەنزۇلار 3613 نەپەر بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر كۋادرات كىلومېتىر زېمىنغا 6 . 0 دىن ئادەم توغرا كېلىدۇ. مەملىكەت بويىچە ئاھالىنىڭ زىچلىق دەرىجىسى ئەڭ تۆۋەن ناھىيىلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ھازىر بۇ ناھىيىدە بەش يېزا، بىر بازار — 30 مەمۇرىي كەنت — 104 كەنت (ئاھالە) گۇرۇپپىسى بار.

ھازىرقى «نىيا» دېگەن بۇ نام، مەشھۇر ئېكسپېدىتسىيىچى، ئارخېئولوگ ئاۋرېل ستەيىن 1901 - يىل 1 - ئايدا (ھازىرقى نىيا بازىرىدىن تۈز لىنىيە بويىچە ھېسابلىغاندا 120 كىلومېتىر كېلىدىغان شىمالدىكى قۇملۇقتىن) بايقاپ دۇنياغا جاكارلىغان قەدىمكى بەگلىك ئاستانىسىنىڭ نامى بولۇپ، بۇ نامنىڭ ئاتىلىشى ھەمدە يېزىلىشى

www.uyghurkitap.com

تارىختىن بۇيان ئوخشاش بولمىغان. مەسىلەن: بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ نامى شۇ يەردىن تېپىلغان كارۇشتىچە پۈتۈكلەردە «نىنا» (Nina)، ئۇدۇنچە پۈتۈكلەردە «نىنىيا» (Niniya) ۋە نىنىيانا (Niniyana)، خەنزۇچە يازما مەنبەلەردە «جىڭجۆگو» (精绝国)، «نىراڭ» (尼壤) ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە تەقلىدىي «نىران»، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى تەرجىمە مەنبەلەردە «ئوغاي بالىق»، يەنە كارۇشتىچە پۈتۈكلەردە «چاد ئوتا»، يېقىنقى زاماندا «نىيا» ۋە «نىيە» دېگەندەك توققۇز خىلدىن ئىبارەت.

نىيا قەدىمكى شەھەر خارابىسىدىن تېپىلغان كارۇشتىچە ۋەسىقىلەر، كروران (پىشامشان) دىن ئۇدۇنغىچە بولغان كەڭ رايوندىكى بەگلىكلەر ئارىسىدا بۇ قەدىمكى بەگلىكنىڭ نامى ۋە ئۇنىڭ مەركىزى بولغان شەھەرنىڭ نامى «نىنا» دەپ ئاتالغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئالىم، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئېنىقلىشىچە، «نىنا» نىڭ مەنىسىنى «پراكرىت سۆزلۈكى» دىن پايدىلىنىپ يەشكەندە «ئويمانلىق» دېگەنلىك بولىدىكەن. نىيا قەدىمكى شەھىرى نىيا دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى نىسبەتەن ئويمانراق تەكشىلىككە جايلاشقان بولۇپ، ئەينى چاغدىكى بەگلىكنىڭ نامى ئۇنىڭ مەركىزىي شەھىرى جايلاشقان يەر شەكلىگە ئاساسەن «نىنا» (ئويمانلىق) دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ بەگلىك تاڭ دەۋرى (مىلادىيە 618 — 907 - يىللار) دە ئۇدۇن (خوتەن) بەگلىكىگە قاراشلىق بولغان (لېكىن ئورنى يۆتكەلگەن دەپ قارالماقتا). ئەسلىدە «نىنا» (Nina) دەپ ئاتالغان بەگلىكنىڭ نامى ئۇدۇنچە پۈتۈكلەردە «نىنىيا» (Niniya) دەپ، سۈپەت ئىسىم شەكلىدە «نىنىيانا» (Niniyana) دەپ يېزىلغان. «نىيا» (Niya) نىڭ مەنىسى — پراكرىت سۆزلۈكىدە «قوۋۇق»، «قامال»، «ئۆتەڭ» دېگەنلىك بولىدىكەن. تارىخىي مەنبەلەردە كۆرسىتىلىشىچە، ئۇدۇن بەگلىكى بۇ بەگلىكنى ئۆزىنىڭ شەرقتىكى مۇداپىئە قوۋۇقى دەپ قارايدىكەن. ئۇدۇن بەگلىكى ئىلگىرىدىنلا «نىيا» بەگلىكىنى شەرقتىكى «قوۋۇق» دەپ قارىغاچقا، يەر شەكلىگە ئاساسەن ئاتالغان «نىنا» (ئويمانلىق) دېگەن نامنىڭ باش - ئايىغىنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا «نىنىيا» (قوۋۇق) دەپ ئاتىغان بولسا كېرەك.

ئۇدۇنچىدىكى سۇپەت ئىسىم شەكلى «نىنىيانا»، شۇ دەۋردىكى «ماخايانا»، «ھىنايانا» دېگەندەك بۇددا دىنىي مەزھەپلىرىنىڭ نامىغا تەڭكەش قىلىنىپ، يەر نامىلىرىغا دىنىي تۈس بېرىپ سۇپەتلەيدىغان ئادەت تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان بولسا كېرەك، كروينا (كروران)، چالمادانا (چەرچەن)، قۇستانا (ئۇدۇن) دەپ ئاتىغانغا ئوخشاش «نىنىيانا» دەپ سۇپەتلىگەن. «نىنا»، «نىنىيا» دەپ ئاتال- غان بەگلىك نامىنى تاڭ شۈەنزاڭ «ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي يۇرت ساياھەت خاتىرىسى» دېگەن ئەسىرىدە «نىراڭ» دەپ ئاتىغان. تاڭ شۈەنزاڭ خاتىرە قالدۇرغان «نىراڭ» دېگەن نام ئۇيغۇر تىلىدا «نىران» دەپ ئۆزلەشتۈرۈلدى. بىراق «نىراڭ» 尼壤 (نىران) دېگەن بۇ نام تاڭ شۈەنزاڭ خاتىرىسىدىن باشقا ھېچقانداق تارىخىي مەنبەلەردە يوق، ئارخېئولوگىيىلىك تېپىندىلارمۇ ئۇچرىمىدى. «نىراڭ» نامىنى مىلا- دىيە 10 - ئەسىردە ئۆتكەن تەرجىمەشۇناس سىڭقۇسەلى تۇتۇڭ «شۈەن- زاڭنىڭ تەرجىمىھالى» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغاندا «ئوغاي با- لىق» دەپ تەرجىمە قىلغان. ئەمما ئۇنداق ئاتاشنىڭ ھېچقانداق ئىلمىي ئاساسى يوق.

«ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك» دە «نىيا» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، مەنىسى «ئەجداد، ئاتا - بوۋا»؛ «نىران» نىڭ مەنىسى «جەھەننەم، دوزاخ، تۇمۇغ» دەپ ئىزاھلىنغان. بۇنىڭلىق بىلەن بۇ يۇرتنىڭ نامىنى ئەرەبچىدىن كەلگەن دېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى ئاشۇ يەر نامى دەسلەپ قوللىنىلغان ياكى خاتىرە قالدۇرۇلغان دەۋردە ئەرەب تىلىنىڭ تەسىرى بۇ زېمىنغا يېتىپ كەلگەن ياكى يېتىپ كېلەلىگەنلىك توغرىسىدا ھېچقانداق ئاساس يوق.

نىيا نامىنىڭ چاد ئوتا (Cadota) دەپ ئاتالغانلىقىغا كەلسەك، تەتقىقاتچىلار: «چاد ئوتا» — نىيا بىلەن كېرىيە ئارىلىقىدىكى بىر جاي بولۇپ، بۇ نام ھازىر ساقلىنىپ قالمىغان... «چاد ئوتا» — قەدىمكى نىيا شەھىرىگە قاراشلىق بىر مەمۇرىي رايوننىڭ نامىنى بىلدۈرىدى- غانلىقى ئېھتىمالغا يېقىن... بۇ نام تەلەپپۇز جەھەتتە «جىڭجۆ» دېگەن نامغا يېقىن بولغاچقا، ستەيىن «چاد ئوتا» — خەنزۇچە تارىخنامى- لەردىكى «جىڭجۆ» غا توغرا كېلىدۇ دېگەن پەرەزنى ئوتتۇرىغا قويغان،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

دەپ ھېسابلىندى.

نىيىلىقلار قەدىمدىن بۇيان نەچچە قېتىم يۆتكىلىپ ماكانلاشقان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، «نىيا» نامىنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەن. تاكى 1944 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيە تەسىس قىلىنغانغا قەدەر ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچىدا ئوخشاشلا «نىيا»، « 尼雅 » دەپ ئاتالغان ۋە شۇنداق يېزىلغان. پەقەت 1944 ـ يىلى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ يىغىنىدا «بۇ زېمىندا ئادەملەر ئاز بولغاچقا، كۆپىيىشنى تىلەش» ئۈچۈن خەنزۇچە يېزىلىشىنى « 民丰 » دەپ ئۆزگەرتىش ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، تەستىق ئارقىلىق مۇقىملىدالغان. گەرچە خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى خەلق بۇ زېمىننىڭ نامىنى باشتىن ئاخىر «نىيا» دەپ ئاتاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، دۇنيادىكى «يە» تاۋۇشى بىلەن ئاخىرلاشىدىغان دۆلەتلەر نامىغا تەقلىد قىلىنىپ ھەمدە «يىراق يەر» دېگەن مەنىگە ئىشارە قىلىنىپ، ھازىرمۇ بۇ نامنى «نىرىيە»، «نىيە» دەپ ئاتاش ۋە شۇنداق يېزىش ئۇچراۋاتىدۇ. بىزنىڭچە بۇ مۇۋاپىق ئەمەس[1].

خۇلاسە شۇكى، ئۇدۇنچە «نىنىيا» دىن كەلگەن «نىيا» نامىنىڭ مەنىسى «قوۋۇق»، «قامال»، «ئۆتەڭ» دۇر.

نىيا ناھىيىسى زېمىنىنىڭ جەنۇب تەرىپى ئېگىزرەك، شىمال تەرىپى پەسرەك بولۇپ، جەنۇب تەرىپى قاراقۇرۇم تېغى ئېتىكىدىكى تاغلىق رايونلار، شىمال تەرىپى بولسا، كەڭ كەتكەن تۇزلەڭلىك ۋە پايانسىز قۇملۇقلاردىن ئىبارەت. قاراقۇرۇم تېغىنىڭ نىيا ناھىيىسى چېگرىسى ئىچىدىكى بۆلىكى شەرقىي قاراقۇرۇم ۋە ئوتتۇرا قارا قۇرۇم دەپ ئايرىلىدۇ. شەرقىي قىسمى غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا قاراپ سوزۇلۇپ تۇلانخوجا دەرياسى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي قىسمى بولسا، ئوتتۇرا قاراقۇرۇم ھېسابلىنىدۇ. تاغلارنىڭ ئەڭ ئېگىز جايلىرى دېڭىز يۈزىدىن 6368 مېتىر ئېگىز. نىيا سۇغىرىش رايونى ۋە سالغۇزەك رايونىنىڭ زېمىنى دېڭىز يۈزىدىن 1450 مېتىر ئېگىز بو-

---

① «نىيا» نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە تارىخىي مەنبەلەردىكى ئۆزگىرىشى قاتارلىق بايانلار مەنقاسىم مەتنىيازنىڭ «نىيا تارىخ ماتېرىياللىرى» (3) دە ئېلان قىلىنغان ماقالىسىدىن پايدىلىنىپ يېزىلدى (ت)

لۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىز جايلىرىنىڭ شىمال تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىغا تۇتىشىپ تۇرىدۇ.

ناھىيە تەۋەسىدە نىيا دەرياسى، چىڭغان دەرياسى، يېيىق دەرياسى، ياتوگغۇز دەرياسى ۋە ئەندىرە دەرياسىدىن ئىبارەت بەش دەريا ـ ئېقىن بار بولۇپ، بۇ دەريالارنىڭ يىللىق ئومۇمىي سۇ مىقدارى 574 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى قاراقۇرۇم تاغلىرى ئارىسىدا يىغىلىپ قالغان قار ـ مۇزلارنى مەنبە قىلىدۇ. بۇ دەريالار پەسىللىك دەريالار بولغاچقا، تومۇز كۈنلىرى تاغدىكى قار ـ مۇزلار ئېرىپ كەلكۈن پەيدا قىلىدۇ. ئادەتتە ھەر يىلى 6 ـ ئايدىن 8 ـ ئايغىچە بولغان ئۈچ ئاي ۋاقىت كەلكۈن مەزگىلى بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارىنىڭ 73% نى ئىگىلەيدۇ. تۈزلەڭ رايونلاردىكى يەر ئاستى سۇ ئورنى بىر قەدەر تۆۋەن بولۇپ، ئادەتتە 8 مېتىردىن 30 مېتىرغىچە كېلىدۇ. سۇ ئورنى يۇقىرى بولغان جايلاردىكى سۇنىڭ سۈپىتى ناچار، مىنېراللىق دەرىجىسى يۇقىرى. ناھىيە تەۋەسىدە بېلىق كۆلى، شور كۆل ۋە ھاڭغىتلىق كۆلدىن ئىبارەت تۇرغۇن سۇ كۆلىدىن ئۈچى بار. بېلىق كۆلى سالغۇزەك يېزىسى تەۋەسىدە بولۇپ، بۇ كۆل ناھىيىنىڭ ئاساسىي بېلىقچىلىق بازىسى ھېسابلىنىدۇ. قالغان ئىككى كۆل تاغ ئارىسىدىكى ئويمان جايلارغا يىغىلىپ قالغان سۇدىن تەبىئىي شەكىللەنگەن بولغاچقا، سۈيى چىقىپ كېتەلمەيدۇ. پايدىلىنىشقا قولايسىز. 1977 ـ يىلى نىيا «18 ـ ئاۋغۇست» تاغ تېشىپ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى پۈتكەندىن كېيىن، دەرياسۈيىدىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى يارىتىلىپ، ئەتىياز ۋە كۈز پەسلىدە سۇ يوق بولۇش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى.

نىيا ناھىيىسىنىڭ كىلىماتى تىپىك مۆتىدىل بەلۋاغ، قۇرغاق ئىقلىم ھېسابلىنىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 11.1℃، كىلىماتىنىڭ ئالاھىدىلىكى جەھەتتىن ئالغاندا تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى ئاز (يىللىق ئوتتۇرىچە يېغىن 30.5 مىللىمېتىر). پارغا ئايلىنىش مىقدارى ئىنتايىن يۇقىرى (2756 مىللىمېتىر). تارىختا ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 41.5℃قا، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى نۆلدىن تۆۋەن 28.3℃قا يەتكەن. قۇياش نۇرىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يىللىق چۈشۈش ۋاقتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2844.2 سائەت، قىروسىز مەزگىلى 170 كۈن. كۈندۈز بىلەن كېچىنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىدۇ. بوران كۆپ چىقىدۇ. شامال كۈچى ئەڭ يۇقىرى بولغاندا سەككىز بالغا يېتىدۇ. ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر كۈنى ئۈچ بالدىن يۇقىرى شامال چىقىدۇ. بىر يىلدا سەككىز بالدىن يۇقىرى بوران چىقىدىغان كۈن سانى 16 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ.

تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان تەبىئىي بايلىق زاپىسى بىر قەدەر مول. ئاساسلىقى ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، تۆمۈر، نىكىل، كۆمۈر، تاشپاختا، نېفىت، چىرىمتال، قاشتېشى، چىننتاش، ئىسلاندىيە تېشى، تازىلانغان شور، تاشتۇز، گەج، ھاك تېشى قاتارلىقلار بار. نىيا ناھىيىسىدە كېپەك ئالتۇن كانلىرى بىرقەدەر كەڭ تارقالغان بولۇپ، قاراقۇرۇم تاغ تىزمىسى ئېتىكىدىكى ئون نەچچە ئورۇنغا جايلاشقان. بۇنىڭ ئىچىدە سوغراق ئالتۇن كېنى بىر قەدەر داڭلىق.

نىيا ناھىيىسى 83 مىڭ 884 مو تېرىلغۇ كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، دېھقانچىلىقتا بۇغداي، قوناق، پاختا ئاساس قىلىنىدۇ. قوغۇن، تاۋۇز، گازىر، قىچا، ئارپا، زاغۇن، كۈنجۈت، زاراڭزا، كۆكماش، تېرىق قاتارلىق زىرائەتلەرمۇ تېرىلىدۇ. تۈزلەڭلىكلەردە ۋە تاغ ئېتەكلىرىدە ياپچان، قامغاق، چاكاندا، قومۇش، سۆكسۆك، يانتاق قاتارلىق ئون نەچچە خىلدىن ئارتۇق ياۋا ئۆسۈملۈك ۋە ئوت - چۆپ تۈرلىرى بار بولۇپ، بۇلار نىيا ناھىيىسىدىكى كەڭرى كەتكەن يايلاق كۆلىمىنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا نىيا ناھىيىسىدىن يەنە توشقانزەدىكى (بۆرە سامسىقى)، چۈچۈكبۇيا قاتارلىق قىممەتلىك دورا ماتېرىياللىرىمۇ خېلى كۆپ چىقىدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان يۇلغۇن ئۆستۈرۈپ سۈنئىي ئۇسۇلدا توشقانزەدىكى ئۆستۈرۈش تەرەققىي قىلدۇرۇلماقتا. مېۋە - چېۋىلەردىن ئاساسلىقى ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما، نەشپۈت، ياڭاق، ئۈزۈم، ئانار، چىلان، جىگدە قاتارلىقلار بار. بولۇپمۇ، «ئەندىرە دەرياسى» ماركىلىق قوغۇن بىر قەدەر مەشھۇر بولۇپ كەلمەكتە. توغراقلىق ۋە يۇلغۇنلۇقلارنى ئاساس قىلغان بىر مىليون 417 مىڭ 985 مو كۆلەمدىكى تەبىئىي ئورمان زاپىسىغا ئىگە. ئۇنىڭدىن باشقا كۆرۈك، ئازغان، بوغىنا، ئالقات قاتارلىق چاتقال ئۆسۈمـ

لۇكلەرمۇ بار. بۇلارنىڭ بەزىلىرى مۇھىم دورىلىق قىممىتىگە ئىگە بولسا، يەنە بەزىلىرى تۇپراق ۋە يايلاقلارنى قۇم - بوراننىڭ ئاپىتىدىن قوغدايدۇ، چارۋا بېقىلىدۇ.

ياۋايى ھايۋانلاردىن ئاساسلىقى: جەرەن، كۆكمەت (تاغ تېكىسى)، تۈلكە، داۋغان، يىلپىز، ئارقار، چىپار بۆكەن، چوڭ باش بۆكەن، قوتاز، ياۋا ئات، ياۋا ئېشەك، سۇغۇر، بۆرە ھەمدە ياۋا كەپتەر (كۇشكەن)، ئۇلار، كەكلىك قاتارلىقلار بار.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغا قەدەر نىيا خەلقى يول يۈرۈشتە پۈتۈنلەي ئات - ئېشەك، تۆگە قاتارلىقلارغا تايىناتتى. 1968 - يىلى نىيا - چەرچەن تاشيولى ياسىلىپ قاتناش راۋانلاشتى. 1985 - يىلى تاشيول پۈتۈن ناھىيىنىڭ ھەرقايسى يېزا - كەنتلىرىگىچە تۇتاشتۇرۇلدى. 1995 - يىلى كۆزدە تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەن تارىم قۇملۇق تاشيولىدا رەسمىي قاتناش باشلاندى. بۇنىڭ بىلەن بۇ ناھىيىنىڭ ئۈرۈمچى بىلەن بولغان ئارىلىقى ئەسلىدىكى 2317 كىلومېتىردىن، بىراقلا 1205 كىلومېتىرغا قىسقاردى.

نىيا ناھىيىسى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسى، 315 - دۆلەت تاشيولى بىلەن قۇملۇق تاشيولى مۇشۇ جايدا ئۇچرىشىپ، غەربتە خوتەنگە، شەرقتە چاقىلىق ئارقىلىق چىڭخەي ئۆلكىسىگە، شىمالدا قۇملۇق تاشيولى ئارقىلىق ئۆتۈپ ئۈرۈمچىگە يېتىپ بارىدۇ. ناھىيىنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادىتى قەدىمىي، مەنزىرىلىرى ئۆزگىچە بولۇپ، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرگە داڭلىق بولغان «نىيا قەدىمكى شەھەر خارابىسى»، «ئەندىرە قەدىمكى شەھەر خارابىسى»، «ئاق قوچقىراق قەدىمكى شەھەر خارابىسى» قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بولۇپلا قالماستىن، يەنە قۇملۇقتىكى ئاجايىپ مەنزىرە — «نېفىت تاشيولى»، مۆجىزىلىك «18 - ئاۋغۇست سۇ قۇرۇلۇشى»، سەھەر مەنزىرىسى ئاجايىپ گۈزەل «قۇملۇقتىكى 1 - كەنت» — ياتوگغۇز كەنتى، بېلىق كۆلى، يېكەنلىك مەنزىرە رايونى، تۆت قەدىمىي دەرەخ قاتارلىق ساياھەت ئورۇنلىرى بار.

تۆۋەندە نىيا ناھىيىسى تەۋەلىكىدىكى يېزا (بازار) لارنىڭ مەمۇرىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىستى www.uyghurkitap.com

نىيا بازىرى 尼雅镇

نىيا بازىرى ئۈچ ئىجتىمائىي رايون، ئىككى ئاھالە كومىتېتى، 10 تەبىئىي كەنتكە ـ مەھەللىگە ئايرىلغان بولۇپ، 3041 ئائىلە — 9955 كىشى بار. 3016 مو ئەتراپىدىكى ئاشلىق زىرائەتلىرى تېرىلىدىغان كۆلەمگە ئىگە بۇ بازار نىيا ناھىيىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت تۈگۈنى. ج ك پ نىيا ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق قۇرۇلتىيى نىيا ناھىيىلىك كومىتېتى، نىيا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى نىيا ناھىيىلىك كومىتېتى ۋە مەمۇرىي، كەسپىي ئورگانلار، كارخانا ـ شىركەتلەر، مەكتەپلەر مۇشۇ بازارغا جايلاشقان. بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى پۆپۈك كەنتىدە (نىيا بازىرىنىڭ تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋاللىرى نىيا ناھىيىسى ـ ھېيسىدە تونۇشتۇرۇلغاچقا، بۇ يەردە يەنە تەكرارلىمىدۇق).

نىيا بازىرى تەۋەلىكىدىكى ئىجتىمائىي رايون، مەمۇرىي كەنتلەرنىڭ نامى
民丰县尼雅镇社区和行政村名称

بوستان ئىجتىمائىي رايونى	博斯坦社区
مەدەنىيەت ئىجتىمائىي رايونى	买迪尼也提社区
سودا يولى ئىجتىمائىي رايونى	索达路社区
پۆپۈك كەنت كومىتېتى	甫甫克村委会
لەمپە كەنت كومىتېتى	兰帕村委会

نىيا يېزىسى 尼雅乡

نىيا يېزىسى نىيا بازىرى بىلەن قوشنا. بۇ يېزا نىيا ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، تۇپرى-

قى مۇنبەت، تەبىئىي شارائىتى بىر قەدەر ياخشى. ئاساسلىقى بۇغداي، قوناق ۋە باشقا ئاشلىق زىرائەتلىرى ئۆستۈرۈلىدۇ.

يېزا تەۋەلىكىدىكى سەككىز مەمۇرىي كەنت ـ 28 مەھەللە (گۇ- رۇپپا)، 1565 ئائىلە — 5995 نوپۇس بار. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمى- تى ئورگىنى لەمپە يولىغا جايلاشقان.

نىيا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
民丰县尼雅乡行政村名称

توپمەھەللىسى كەنت كومىتېتى	托皮村委会
نەققاش كەنت كومىتېتى	纳喀西村委会
خەلچە مەھەللىسى كەنت كومىتېتى	合里其村委会
سايئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	萨依吾斯塘村委会
چىملىق ئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	奇木勒克吾斯塘村委会
قاپاقئاسقان كەنت كومىتېتى	喀帕克阿斯干村委会
ئاقدۆڭ كەنت كومىتېتى	阿克墩村委会
يايلاق پونكىتى كەنت كومىتېتى	草原站村委会

روكىيا يېزىسى 茹克雅乡

قۇملۇقتىكى بوستانلىق روكىيا يېزىسى قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان بولۇپ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى بولغان نىيا بازىرىغا سەككىز كىلومېتىر كېلىدۇ. ئۇ خوتەن- نىڭ ئەڭ شەرقىدە بولۇشتەك جۇغراپىيىلىك ئورنى بىلەن «قۇياش كۆتۈرۈلگەن جاي» دېگەن گۈزەل نامغىمۇ ئىگە. يېزىلىق خەلق ھۆكۈ- مىتى ئورگىنى قالماققۇدۇق كەنتىدە.

روكىيا يېزىسىنىڭ شىمالى تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن، غەربى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە سەيلىگاھ — نىيا خارابىسى بىلەن، شەرقى

www.uyghurkitap.com

315 ـ دۆلەت تاشيولى بىلەن، جەنۇبى خوتەنگە ئۆتۈشتىكى مۇھىم يول بىلەن تۇتاش بولغاچقا، قاتنىشى قۇلاي، قەدىمدىن بۇيان يىپەك يولىنىڭ مۇھىم ئۆتەڭگى بولۇپ كەلگەن. دۇنياغا مەشھۇر «تەكلىماكان قۇملۇق تاشيولى» مۇشۇ يەردىن باشلىنىدۇ. بۇ يېزىنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 2360 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. 110 مىڭ مو كۆلەمگە ئىگە بۇلغانمىغان تەبىئىي يايلىقىدا 30 مىڭدىن ئارتۇق قوي، كالا پادىسى يايلايدۇ. بۇ جايدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئانا دەريا — نىيا دەرياسى 35 مىڭ مو مۇنبەت تېرىلغۇ يەرنى سۇغىرىدۇ.

روكىيا يېزىسىنىڭ تۆت پەسىل پەرقى ئېنىق، ئىللىق باھاردا ھەممە مەۋجۇدات جۇشقۇن كەيپىياتتا ئۇيقۇدىن ئويغانسا؛ يازلىقى ئوتتەك قۇياش بۇ زېمىننى قىزدۇرىدۇ. كۈزلىكى ھەممە ياقنى ئوتقاش رەڭ مېۋە ـ چېۋە، مولچىلىق قاپلىسا؛ قىشلىقى كۈمۈشتىن لىباس كىيگەن دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلار، ئۈزۈن يىللىق قويۇق مىللىي مەدەنىيەت مۇجەسسەملىرىنى نامايان قىلغاندەك ئۆزگىچە تۈس ئالىدۇ.

يېزىدىكى يەتتە مەمۇرىي كەنت — 29 تەبىئىي كەنت ـ مەھەللە (گۇرۇپپا) دا 1686 ئائىلە — 6798 نوپۇس بار.

روكىيا يېزىسى تەۋەلىكىدىكى كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
民丰县若克雅乡行政村名称

دۇۋا ئاغزى كەنت كومىتېتى	都瓦阿格孜村委会
تەكىدۆڭ كەنت كومىتېتى	特开墩村委会
بوستان كەنت كومىتېتى	博斯坦村委会
يېڭىئۆستەڭ كەنت كومىتېتى	英吾斯塘村委会
ئاچما كەنت كومىتېتى	阿奇玛村委会
يايلاقبازىسى كەنت كومىتېتى	草原基地村委会

سالغۇزەك يېزىسى 萨勒吾则克乡

سالغۇزەك يېزىسى 21 مىڭ مودىن ئارتۇق تېرىلىدىغان كۆلەمگە ئىگە، 1078 ئائىلە — 4596 نوپۇس بار، يەتتە مەمۇرىي كەنت — 20 تەبىئىي مەھەللە (گۇرۇپپا) سى بار يېزىدۇر. يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى قارادۆڭ كەنتىگە جايلاشقان.

بۇ يېزىنىڭ تەبىئىي، جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى نىيا يېزىسى، يېيىق ۋە روكىيا يېزىلىرى بىلەن ئوخشايدۇ.

سالغۇزەك يېزىسى تەۋەلىكىدىكى كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
民丰县萨勒吾则克乡行政村名称

قارا دۆڭ كەنت كومىتېتى	喀拉墩村委会
چوڭئەگرى كەنت كومىتېتى	琼艾格勒村委会
باغچى كەنت كومىتېتى	巴格其村委会
ئوتانلىق كەنت كومىتېتى	乌堂力克村委会
گۈلباغ كەنت كومىتېتى	古勒巴格村委会
ساراي كەنت كومىتېتى	萨热依村委会
يايلاقبازا كەنت كومىتېتى	草原基地村委会

يېيىق يېزىسى 叶亦克乡

يېيىق يېزىسى قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە، نىيا ناھىيە بازىرىدىن 45 كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان. يېزىدىكى ئالتە مەمۇرىي كەنت — 14 تەبىئىي كەنت (مەھەللە) ئالدىنقى تاغ تىندۇرمىلىرىغا جايلاشقان. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 27 مىڭ 354 مو كېلىدۇ. يېزا ئاھالىسى چارۋىچىلىق ۋە باقمىچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ.

«يېيىق» — ئۇيغۇرچە سۆز. «يېيىلغان، تۇتاش كەتكەن،

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كەڭ، پايانسىز» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە.
بۇ يېزىدا 1168 ئائىلە — 3854 كىشى بار. يېزىلىق ھۆكۈمەت ئورگىنى ئايتاغ كەنتىدە.

يېيىق يېزىسى تەۋەلىكىدىكى كەنت كومىتېتلىرىنىڭ نامى
民丰县叶亦克乡行政村名称

ئايتاغ كەنت كومىتېتى	阿依塔格村委会
يېيىق كەنت كومىتېتى	叶亦克村委会
كۆنئۆتتۈز كەنت كومىتېتى	昆吾吐孜村委会
تالقانلىق كەنت كومىتېتى	塔勒坎勒克村委会
ئالتۇنبۇلاق كەنت كومىتېتى	阿勒吞布拉克村委会
يايلاقبازىسى كەنت كومىتېتى	草原基地村委会

ئەندىر يېزىسى 安迪尔乡

ئوتتۇرا تارىم قۇملۇق تاشيولىنىڭ 475 كىلومېتىرلىق جايىدىن سولغا بۇرۇلۇپ قۇملۇقنا قاراپ 18 كىلومېتىر يۈرگەندە، «قۇملۇقتىكى بىرىنچى كەنت» دەپ نام ئالغان نىيا ناھىيە ئەندىر يېزىسىنىڭ ياتوقغۇز كەنتىگە يېتىپ كەلگىلى بولىدۇ. نىيا ناھىيىسى ئەندىر يېزىسىنىڭ تەۋەلىكىدە بىر كەنت — يا توقغۇز كەنتى تەسىس قىلىنغان بولۇپ (亚通古斯村委会)، پۈتۈن كەنتتە 132 ئائىلە — 448 نوپۇس بار. ئەمگەك كۈچى ھېسابلىنىدىغانلار يۈز ئادەمگىمۇ يەتمەيدۇ.

ئەندىر يېزىسى ئالاھىدە ھاۋا كىلىماتىنىڭ تەسىرىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ئىشلەپچىقارغان «ئەندىرە دەرياسى» ماركىلىق قوغۇن كۆن نۇرىغا قانغانلىقى، خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلمىگەن ساپ تەبىئىي (يېشىل) يېمەكلىك بولغانلىقى ئۈچۈن

پۈتۈن شىنجاڭدا نامى تەرىپلەنمەكتە. ئۇنىڭدىن باشقا يۇلغۇنغا توشقانزەدىكى ئۆلاپ ئۆستۈرۈشمۇ يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان بۇ كەنتتىكى ئالاھىدە كەسىپ بولۇپ، سۇنئىي ئۇسۇلدا ئۆستۈرۈلگەن توشقانزەدىكى كۆلىمى 2004 - يىلى 300 موغا يەتتى.

يەنە نىيا ناھىيىسىدە تەكلىماكان چۆلى قۇملۇقىنىڭ گىرۋىكىگە جايلاشقان ئەندىر چارۋىچىلىق مەيدانى بولۇپ، نىيا ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 180 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ يەردە 2638 كىشى ياشايدۇ. بۇ دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىق بىرلەشتۈرۈلگەن، ئۇيغۇر ـ خەنزۇ ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان رايون بولۇپ، تۆت مەمۇرىي كەنت، بىر بىۋاستە قاراشلىق رايون، بىر خەنزۇلار مەھەللىسى بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى يېزا ئىگىلىك 14 - دىۋىزىيىسى[1]

گۇما قارىتاغىز دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى بىر قىسىم يەر نامىلىرى

新疆生产建设兵团农十四师皮山喀热塔格孜农场部分地名

قۇرۇقئاچچىق دادۈي	库如克阿其克大队
ئوتتۇرا تۈگمەن	沃吐拉吐格曼
ئاياغتۈگمەن	阿亚格吐格曼
تۈگمەن دادۈي	吐格曼大队
تۈگمەن	吐格曼
تورغايمەھەللە	托杂依买里
لەڭگەر	兰干
بەدەشقانمەھەللىسى	拜代什康买里斯
يالمەھەللە دادۈي	帕勤买里大队
كىشكەمەھەللە	克兴买里
شىپىخمەھەللە	协依合买里
كاللەكمەھەللە	喀来克买里
كۆنچىمەھەللە دادۈي	昆其买里大队
كۆنچىمەھەللە	昆其买里
تازمەھەللە	塔孜买里
چىقىرمەھەللە	其克尔买里

① بۇ سەھىپە ئەسلىدە باشقا سەھىپىلەرگە ئوخشاش بىرقەدەر كەڭرەك يېزىش پىلانلانغان بولسىمۇ، ماتېرىيال مەنبەيىمىزنىڭ ئازلىقى ۋە تىرىشچانلىقىمىزنىڭ نەتىجىسىزبولۇشى تۈپەيلىدىن پەقەت قىسقىچىلا ئۇچۇر بېرەلىگەنلىكىم ۋەجىدىن ئوقۇرمەنلەرگە ئۆزرە ئېيتىمەن (ت).

美杂买里	چاڭگامەھەللە
夏哈勒克	ساخارلىق
阿亚克买里大队	ئاياقمەھەللە دادۈي
阿亚克买里	ئاياقمەھەللە
艾格勒买里	ئېغىلمەھەللە
喀肯买里	قاقىنمەھەللە
博格玛克买里	بوغماقمەھەللە
迪汗吐格	دىخانتوغ
美其特阿勒迪大队	مېچىتئالدى دادۈي
希音买里	شىيىنمەھەللە
巴什阿孜玛	باشئازما
黑也克买里	خېيەكمەھەللە
美其特阿勒迪	مېچىتئالدى
乃合瓦孜买里	نەخۋازمەھەللە
阿瓦提大队	ئاۋات دادۈي
阿瓦提	ئاۋات
乌普开买里	ئۆپكەمەھەللە
美杂墩买里	چاڭگادۆڭ مەھەللە
阿克苏库勒	ئاقسۇكۆل
吐格买里大队	توغمەھەللە دادۈي
吐格买里	توغمەھەللە
哈萨克买里	قازاقمەھەللە
加勒迪尔买里大队	جالدىرمەھەللە دادۈي
加勒迪尔买里	جالدىرمەھەللە
帕格尔买里	پاگىرمەھەللە
帕克乃克买里	پاكىنەكمەھەللە
克孜尔大队	قىزىر دادۈي
克孜尔	قىزىر
买买提麻扎	مەمەتمازار
艾肯博依	ئېقىنبويى

www.uyghurkitap.com

吉格代里克库勒	جىگدىلىككۆل
阔纳喀热塔格孜	كونا قاراتاغىز
乌遵托格拉克	ئۈزۈنتوغراق
铁提尔	تېتىر
喀杂阿斯提	قاغائاستى
喀热塔格孜水库	قاراتاغىز سۇ ئامبىرى
喀热塔格孜公路	قاراتاغىز تاشيولى
喀热塔格孜干渠	قاراتاغىز ئۆستەڭ
阿热亚大渠	ئارايار ئۆستەڭ
阿尔皮勒克托喀依机井群	ئارپىلىقتوقاي ماشىنىلىق قۇدۇقلىرى
恰其库木库都克井	چاچقۇمقۇدۇق
其克尔买里机井	چىقىرمەھەللە ماشىنىلىق قۇدۇق
昆其买里机井	كۆنچىمەھەللە ماشىنىلىق قۇدۇق
喀杂阿斯提库都克井	قاغائاستى قۇدۇق
阿瓦提艾肯沟	ئاۋاتئېقىن
库木什鲁克亚沟	قومۇشلۇقيار
阿尔皮勒克托喀依	ئارپىلىقوقاي
阿瓦提艾肯博依	ئاۋاتئېقىن بويى
依格孜艾格勒	ئېگىز ئېغىل
尧勒艾格孜墩	يولئېغىزى دۆڭ
铁日木阿其克	تېرىمئاچچىق
哈得勒克	خادىلىق
阔纳库勒	كوناكۆل
尧勒瓦斯其康塔尔	يولۋاسچىققان تار
喀木杂克勒克	قامغاقلىق
巴拉喀什	بالاقاش
帕夏艾肯	پاشائېقىن
库如克艾肯江杂勒	قۇرۇقئېقىن جاڭگال
库如克艾肯江杂勒贝希	قۇرۇقئېقىن جاڭگالبېشى
吐孜鲁克	تۇزلۇق

داۋانتۆپىسى	达坂吐皮斯
باشتۇگمەن	巴什吐格曼
كوچاسايام	阔恰萨亚木

نۇرى چارۋىچىلىق فېرمىسى
奴尔牧场

نۇرى چارۋىچىلىق فېرمىسى چىرا ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇبى قىسمىدىكى 84 كىلومېتىر يىراقلىقتا، نۇرى دەرياسىنىڭ شەرقىي جەنۇبى قىرغىقىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2410 مېتىر، جەنۇبى قارا قۇرۇم تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ. يەر شەكلى جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 140 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 25 كىلومېتىر، ئومۇمىي يەر كۆلىمى 121 مىڭ 60 مو كېلىدۇ. تەۋەلىكىدە 738 ئائىلە — 2156 نوپۇس بار. مەيدانىنىڭ ئۈچ تەرىپىنى تاغ قورشاپ تۇرىدۇ. تاغ تۈۋى ۋە تاغ ئاستىدىن ئىبارەت ئوخشىمىغان ئىككى تەبىئىي رايونغا بۆلۈنىدۇ. تاغ ئۈستىدە تۆت چارۋىچىلىق لېيەندۈيى بولۇپ، يۇقىرىسى قارلىق تاغقا قەدەر، تۆۋىنى چۆل ياقىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. شەرقىي تەرىپى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ پولودىن باشلىنىپ، غەربىي چىرا ناھىيىسىنىڭ قارا تاشقا قەدەر سوزۇلىدۇ. يەر شەكلى ئېگىز-پەس. دەريا بويلىرىدىكى يالانغان جىلغىلار تىك ھالدا بىر-بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن. قىشلىق يايلاقلاردىكى جىلغىلارنىڭ چوڭقۇرلۇقى 70 - 80 مېتىرغا قەدەر بولۇپ، يانتۇلۇقى 70 گرادۇستىن ئاشىدۇ. يازلىق يايلاقلار دېڭىز يۈزىدىن 1400 مېتىردىن 3600 مېتىرغا قەدەر بولغان جايلارغا جايلاشقان. ئەڭ ئېگىز بولغانلىرى 4000 مېتىردىن ئاشىدۇ. يايلاقلاردا پاسار، قىلقان قاتارلىق ئوت-چۆپلەر ئۆسىدۇ. ئوتنىڭ ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 10 - 15 سانتىمېتىر قەدەر كېلىدۇ. 3000 مېتىردىن تۆۋەن بولغان ئەتىيازلىق ۋە كۈزلۈك يايلاقلاردىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسى ۋە باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنى ئاساس قىلىدۇ. ئوتنىڭ ئېگىزلىكى 30 - 40

تۈركىتاپ www.uyghurkitap.com كىتاب تورىيىتى

سانتىمېتىر قەدەر كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئازراق ساندا چىغ ۋە قوي ياۋسىمۇ تېپىلىدۇ. قىشلىق ئوتلاقلاردا ئاساسلىقى ياپچان ئۆسىدۇ. لېكىن، قويۇقلۇق دەرىجىسى ناھايىتى ئاز. تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى قوي سىغىمچانلىقى 40 مىڭ تۇياققا يەتكەن.

تاغ ئاستىدا ئۇجمە دېھقانچىلىق ئەترىتى بولۇپ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 4500 مو، ئەتراپىدا، ئۇجمە تەرىپىنى تاغ قورشاپ تۇرىدۇ، ئېدىرلىق بەلۋاغقا كىرىدۇ. قوناق، بۇغداي، پۇرچاق، بىدە، كۆكتات ۋە مېۋە قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ.

فېرما تەشكىللىنىش تۈرۈشلۇق ئورنى باشتۇغ بازىرىدا بولۇپ، چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغانلىقتىن ھەمدە نۇرى يېزىسى تەۋەسىگە جايلاشقانلىقتىن، ھازىرقى تولۇق نامى: شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش-قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 14-دىۋىزىيە نۇرى چارۋىچىلىق فېرمىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

چارۋىچىلىق فېرما 1951-يىلى قۇرۇلغان. ئەسلىدە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2-كورپۇس ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمىنىڭ خوتەندە تۈرۈشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسىغا قارايتتى. 1955-يىلى قىسىملارنى تەرتىپكە سالغاندا يېزا ئىگىلىك 14-دىۋىزىيىسىنىڭ قارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن.

چارۋىچىلىق فېرمىنىڭ ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئۆزگىرىشى نورمال ئەمەس، تېمپېراتۇرىسى پەرقلىق، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 28℃—24℃ قا يېتىدۇ. ئادەتتە 20℃ ئەتراپىدا بولىدۇ. 1-ئايدىكى ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 0 دىن تۆۋەن 25℃ -كە چۈشىدۇ. 7-ئايدىكى ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 30℃ غا يېتىدۇ. 3 - ئايدىن 5 - ئايغىچە شەرقىي شىمال شامىلى كۆپ چىقىدۇ. ئەڭ زور شامال كۈچى 5 ـ 6 بالغا يېتىدۇ. يىللىق ھۆل-يېغىن مىقدارى تەخمىنەن 200 مىللىمېتىرغا يېتىپ، 7- ۋە 9- ئايغا قەدەر ياغىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 3200 مېتىردىن يۇقىرى بولغان جايلىرىدا ھۆل-يېغىن مىقدارى 300 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ. بالدۇر قىرو 10-ئاينىڭ باشلىرىدا چۈشىدۇ. قىروسىز مەزگىلى 180 كۈن.

نۇرى چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى يەر ناملىرى
新疆生产建设兵团农十四师奴尔牧场部分地名

巴什吐格	باش تۇغ
皮羌贝希	پىچان بېشى
阿克亚	ئاقيا
翁库尔克尔	ئۆڭكۈر قىر
吉木拉斯	جىملاس
其维克	چىۋىق
贝兰干	بېلەنگە
英艾格勒	يېڭى ئېغىل
依什曼来	يېسىمەڭلەي
杭格	هاڭغى
吐孜艾格勒	تۇز ئېغىل
克孜勒尧勒	قىزىل يول
布谷	بۇگۇ
色日克羌	سىرىقچان
协尔克尔	شىر قىر
奴尔牧场农业队	نۇرى 1-چارۋىچىلىق فېرما دېھقانچىلىق ئەترىتى
萨尔龙干渠	سارلۇڭ ئوق ئۆستىڭى
奴尔一牧场公路	نۇرى 1-چارۋىچىلىق فېرما تاشيولى

www.uyghurkitap.com

47-تۇەن مەيدانى 四十七团场

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 14-دىۋىزىيە 47-تۇەن مەيدانى قاراقاش ناھىيە بازىرىغا تۈز سىزىق بويىچە ھېسابلىغاندا 28 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقتە تۆۋەت يېزىسى، جەنۇبتا كويا، پۇچاقچى ۋە خويچى يېزىلىرى بىلەن قوشنا، غەربتە ئۈرچى ۋە قاراساي يېزىلىرىغا تۇتىشىدۇ. شىمالى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىغا قەدەر سوزۇلغان، ئومۇمىي يەر مەيدانى 60 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ تۇەن مەيدانىدا 1392 ئائىلە - 4039 نوپۇس بار.

دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنىدىغان بۇ تۇەن مەيداندا بۇغداي، قوناق ۋە ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن خۇاسىڭ، قولماق، زىغىر، زاغۇن تېرىلىدۇ. يىللىق ھۆل-يېغىن مىقدارى 2400~2700 مىللىمېتىر، يىللىق قىروسىز مەزگىلى 220~190 كۈن ئەتراپىدا، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11℃~13℃ بولىدۇ.

47-تۇەن مەيدان ئەسلىي جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قۇرۇقلۇق قىسمى 5-دىۋىزىيىسىنىڭ 15-تۇەنى بولۇپ، 1949-يىل 10-ئايدا شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىپ، تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ خوتەنگە كەلگەن. 1953-يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «بوز يەر ئېچىش، چېگرانى گۈللەندۈرۈش» چاقىرىقى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش قىسمىغا ئۆزگەرتىلىپ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىنىڭ دېھقانچىلىق 1-دىۋىزىيە 3-تۇەن 3-لىيەنى بولغان. بىرقانچە قېتىملىق مەمۇرىي تەۋەلىك ئۆزگىرىشىدىن كېيىن 1982-يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى خوتەن دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولۇپ، «47-تۇەن مەيدان» دەپ ئاتالغان. ھازىرمۇ ئاشۇ نام بىلەن 14-دىۋىزىيىگە قارايدۇ.

خاتىمە

خوتەن يەر نامىلىرى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى، بولۇپمۇ تارىم بوستانلىقىنى تەشكىل قىلغان ۋىلايەت (ئوبلاست)، ناھىيە (شەھەر) لەردىكى يېزا، كەنت-مەھەللىلەرنىڭ ۋە تەبىئىي جۇغراپىيەلىك گەۋدىلەرنىڭ نامىلىرى بىلەن ئوخشاشلىقا ئىگە. ئۇنىڭدىن باشقا خوتەن يەر نامىلىرىدىكى ئالاھىدىلىكلەر ماكرو جەھەتتە رايون خاراكتېرلىك مەدەنىيەت خاسلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

نىشان-بەلگە بولغان بارلىق نامىلارغا ئوخشاشلا، خوتەن يەر نامىلىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلەردە تارىخىي، ئىجتىمائىي، تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىكى تەھلىلىمىز بۇ نامىلارنىڭ ئېتمولوگىيىسىگە قارىتا چۈشەنچىمىزنى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتۇرسا، جۇغراپىيىلىك تەھلىل يەر نامىلىرىنىڭ قويۇلۇشىدىكى سەۋەبلەرنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ. ئوخشاشلا ئۇنى فولكلورشۇناسلىق نۇقتىسىدا تەھلىل قىلىشىمىزمۇ تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە جۇغراپىيىلىك نۇقتىلاردىكى تەھلىلىمىز بىلەن ماسلىشىپ، بۇ نامىلاردىكى مەدەنىيەت ئامىللىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

تەكرار قەيت قىلىمىزكى، بارلىق يەر نامىلىرىغا ئوخشاشلا، خوتەن يەر نامىلىرى ھەققىدىكى ئاشۇ نۇقتىلار بويىچە ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ ئەھمىيىتى، ۋاستىلىك رولى تۆۋەندىكىچە:

1. يەر نامىلىرى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

2. مىللەت، ئۇرۇق-قەبىلىلەرنىڭ كۆچۈش جەريانلىرىنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ.

3. كۆپ مىللەتلىك رايونلاردا ھەرقايسى مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان نۇقتىلارنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ.

4. قەدىمكى شەھەر، كان خارابىلىرى، مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يۈز بەرگەن ئورۇنلارنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ.

5. قەدىمكى قاتناش يوللىرى، سودا بازارلىرىنىڭ ئىزلىرىنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىدۇ.

6. تارىخىي خەرىتىلەرنىڭ ئىشلىنىشىگە ئىلمىي ئاساس يارىتىپ بېرىدۇ[1].

يەر نامى ئىلمى بىر قەدەر كەڭ مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەم بۇ مەزمۇنلار كۆپ خىل پەنلەرگە چېتىلىدىغان مۇرەككەپ بىر پەن بولۇپ، ئۇنىڭدا يەر بىلەن نام ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلىك باغلىنىش بولغاچقا، كونكرېت بىر نامنىڭ كېلىپ چىقىشى، مەنىسى، ئۆزگىرىشى ۋە تىل تەۋەلىكىنى ئېنىقلاش، ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈش خېلىلا قىيىن. شۇ ۋەجىدىن خوتەن يەر ناملىرى ئۈستىدىكى بۇ تۇنجى ئىزدىنىشىمدە خام جايلار ۋە ئىلمىي جەھەتتە بەزى مەسىلىلەرنىڭ بولۇشى تەبىئىي. «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار — يەر ناملىرى» تومىنى تۈزۈش ۋە بۇ ماقالىنى يېزىش داۋامىدا شۇنى ھېس قىلدىمكى:

1. يەر ناملىرىنى خاتىرىلەش ۋە يەر ناملىرى بىلەن مەزمۇنداش بولغان يەرلىك تەزكىرە تۈزۈشنى ئەجدادلىرىمىز ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. گەرچە بۇ يازمىلار مەخسۇس «يەر نامى تەزكىرىسى» دەپ ئاتالمىسىمۇ، ھۈنەرۋەنچىلىك رىسالىلىرى، كالېندارچىلىق، ئاسترونومىيە، تېبابەتچىلىك قوليازمىلىرىدا، جۈملىدىن خوتەن رايونىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى «مازار تەزكىرىسى»لىرىدە، قىسسە-ھېكايەتلەر سۆزلەنگەن قوليازمىلاردا مەلۇم دائىرىگە قويۇلغان نام ۋە ئۇنىڭ مەنىسى، كېلىپ چىقىشى ھەققىدىكى مەلۇماتلار ساقلانغان.

مۇھىمى، ھازىرغىچە بۇ خۇسۇستا ئىشلەنگەن كەسپىي خىزمەتلەر ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلاردا باشقا جايلارغا ئوخشاشلا خوتەن رايونىدىكى قەدىمكىناملار ۋە ئۇنىڭ مەنىسىنى ئېنىقلاشتا كۆپرەك خەنزۇچە تارىخىي مەنبەلەرگە تايىنىلغان. خەنزۇچە تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلەنگەن ناملار ئەينى زامانىدىكى خەنزۇ تىلىنىڭ ترانسكرىپسىيە ۋە تەلەپپۇز قائىدىلىرى بويىچە ئوقۇلۇپ، بىر قىسىم ناملارنىڭ ئەسلىي تەلەپپۇزى

---

[1] ئارسلان ئابدۇللا «يەر نامى ئىلمى ۋە ئۇنىڭ بەزى ساھەلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1984-يىل 4-سانىغا قارالسۇن.

ئايدىڭلاشقان.

2. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى 11-نۆۋەتلىك 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، باشقا جايلارغا ئوخشاشلا خوتەندىمۇ تەزكىرە كومىتېتى، يەر نامى ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىنىپ، بۇ ئىلمىي خىزمەت چىڭ تۇتۇلغان. ئالاھىدە ئېيتىش لازىمكى، 1980-يىلى خوتەن رايونىدا يەر نامىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پائالىيىتى داغدۇغىلىق ئېلىپ بېرىلىپ، خوتەن شەھىرىدىكى «رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش (فەنشيۇ) يولى»، «ئەلەمگە ماھىر (ياۋۇ) كوچىسى» قاتارلىق بىرقانچە كوچا، ئاممىۋى مۇئەسسەسەلەرنىڭ ئەسلىي نامى يېزىلغان تاختايلار جامائەتچىلىك ئالدىدا شۇ ئورۇنلارغا ئورنىتىلغان. ئارقىدىنلا ھەرقايسى ناھىيىلەرمۇ بۇ جەھەتتە مۇناسىپ خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. ۋىلايەت، ناھىيىلەردە قۇرۇلغان يەر نامىرى كومىتېتى خادىملىرى پىلانلىق، تەشكىللىك ھالدا ئۆز دائىرىسىدىكى بازار، كەنت-مەھەللە، تاغ-تۇرا، ساي-جىلغا، يايلاق-ئېدىرلارغا بېرىپ، ئاھالىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، مويسىپىتلار بىلەن ئەھۋاللىشىپ يەر نامىرىنى بىرمۇبىر دەلىللەپ چىققان. 20-ئەسىرنىڭ 80-يىللىرىدا بۇ جاپالىق ئىلمىي ئەمگەكنىڭ خۇلاسىسى سۈپىتىدە چىرا، لوپ، گۇما، قاراقاش قاتارلىق ناھىيىلەر مەخسۇس يەر نامىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى ئىشلەپ، ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىقتا باستۇرغان. دېمەك ھازىرغىچە ۋىلايەت، ناھىيە (شەھەر) لەردە تەزكىرە ئىشخانىلىرىنىڭ بولۇشى، يەر نامىرى خاتىرىلىرى، يەر نامىرى تەزكىرىلىرىنىڭ ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىۋاتقانلىقى، بۇ ھەقتىكى كونكرېت خىزمەت ۋە تەتقىقاتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

بۇ ئىككى ھاسىلاتقا ئاساسەن شۇنى ئېيتىشقا بولىدۇكى، يەر نامىرىنى ھەركىم خالىغانچە قوللانسا، قانداق ئېيتسا ۋە قانداق يازسا بولۇۋېرىدىغان ئىش ئەمەس. ئۇنى قوللىنىش، ئۇنى قەدىرلەش ۋە قوغداش جەمئىيەت ئەخلاقى ۋە ئىلمىي ساپايىمىز بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

ئاخىرىدا «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار — يەر نامىرى» تومىنىڭ

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

تۈزۈلۈشى توغرىسىدا تۆۋەندىكىلەرنى ئىزاھلايمەن.

بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلگەن يەر ناملىرى (جۇغراپىيىلىك گەۋدىلەر، قۇرۇلۇشلار نامى) خوتەن ۋىلايىتى دائىرىسىدىكى يەر ناملىرىنىڭ ھەممىسى ئەمەس، بۇ كىتابمۇ خوتەن يەر ناملىرىنىڭ بېكىتىلگەن نۇسخىسىمۇ ئەمەس، كىتابتىكى سان-سىپىرلارمۇ شۇنداق.

بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلگەن يەر ناملىرى ئىچىدە پەقەت ناھىيە (شەھەر)، يېزا (بازار) لارنىڭ ئوقۇرمەنلەرگە ئېنىقسىز بولغان ناملىرىلا قىسقىچە تەھلىل قىلىنىپ ئۆتۈلدى ھەمدە ئۇنىڭ تىل تەۋەلىكى، كېلىپ چىقىشى، مەنىسى توغرىسىدا ئوخشىمىغان دەلىل، قاراشلار بېرىلىپ، پەقەت بىرىنىلا مۇقىملاشتۇرۇشتىن ساقلىنىلدى. كىتابنىڭ ھەجىم ئېتىبارى بىلەن ئاساسلىق كەنت-مەھەللە ناملىرى ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە بېرىلگەندىن باشقا، ئۇلارنىڭ نامى تەھلىل قىلىنمىدى.

بۇ كىتابتىكى يەر ناملىرىنىڭ قويۇلۇشى، تىل تەۋەلىكى، مەنىسى توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلىرىمدە يېڭى ئىلگىرىلەشنىڭ بولۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ئالىم-مۇتەخەسسىسلەر، كەسىپداشلار يېقىندىن ياردەمدە بولدى. ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىمەن.

2005-يىل سېنتەبىر، خوتەن
2006-يىل 15-ئاپرېل، ئۈرۈمچى

پايدىلانمىلار

«چىرا يەر ناملىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، چىرا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يەر ناملىرى ئىشخانىسى 1984 - يىل باسمىسى (ئۇيغۇرچە) .

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەمۇرىي رايونلىرى ۋە يەر ناملىرى ماتېرىيالى» ش ئۇ. ئا. ر خەلق ئىشلىرى نازارىتى، يەر ناملىرى كومىتېتى، 1987 - يىل 5 - ئاي باسمىسى.

«خەننامە. غەربىي رايون تەزكىرىسىدىكى يەر ناملىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرى توغرىسىدا سېلىشتۇرما ئىزاھات» . سېن جۇڭمىيەن.

«لوپ ناھىيىسىنىڭ يەر ناملىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، لوپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يەر ناملىرى ئىشخانىسى 1987 - يىل باسمىسى.

«قاراقاش ناھىيىسىنىڭ يەر ناملىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى 1987 - يىل باسمىسى (خەنزۇچە) .

«قاراقاشنى چۈشىنەيلى» ، تۈزگۈچى: مەمتىمىن قۇربان، خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى بىلەن قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى تەرىپىدىن 1996 - يىلى باستۇرۇلغان (ئۇيغۇرچە) .

«ئۇيغۇرلاردا ئەخلاق ۋە مەدەنىيەت ـــ بۇلاقتىن بىر ئۇتلام» ، ئىمىن تۇرسۇن، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2000 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى.

«گۆھەر زېمىن ـــ خوتەن» ، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت، فوتو - سۈرەت نەشرىياتى 1995 - يىلى 11 - ئاي نەشرى.

«خوتەن ئۇچۇر تورى» /WWW.XJHT.GOR.CN خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە.

«خوتەن ستاتىستىكا يىلنامىسى» (2004) . خوتەن ستاتىستىكا يىلنامىسى كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلۈپ، 2004 - يىل 9 - ئايدا باستۇرۇلغان.

www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

天下只有一个和田.卷2. 上,地名/阿布都拉·苏莱满编著. —乌鲁木齐:新疆大学出版社,2006.4
ISBN 7—5631—2039—4

Ⅰ. 天… Ⅱ. 阿… Ⅲ. ①和田地区—概况—维吾尔语(中国少数民族语言) ②地名—简介—和田地区—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ. K924. 52

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2006）第 039956 号

责任编辑:帕力塔洪·艾吾拉洪
责任校对:克尤木·吐尔逊
封面设计:艾克拜尔·萨里

天下只有一个和田

—— 和田地名

阿布都拉·苏莱满　　编著

新疆大学出版社出版
（乌鲁木齐市胜利路 14 号　　邮编:830046）
新华书店经销
乌鲁木齐市翼百丰印务有限责任公司印刷
开本:880×1230 毫米　1/32　15 印张　插页 2
2006 年 4 月第 1 版　　2006 年 4 月第 1 次印刷
印数：0001—3050 册

ISBN 7—5631—2039—4
定价:29.30 元